

Yıl / Year : 2024

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ELECTRONIC JOURNAL
OF SOCIAL SCIENCES

ESOSDER

e-ISSN: 1304-0278

Cilt/Volume:23 - Sayı/Issue:92

www.esosder.org
<http://dergipark.org.tr/esosder>

info@esosder.org
esosder@gmail.com

2002

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Electronic Journal of Social Sciences

www.esosder.org

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder>

e-ISSN:1304-0278

Cilt/Volume:23, Sayı/Issue:92, Ekim/October:2024

Baş Editör

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR
(Düzce Üniversitesi)

Sayı Editörleri

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet ORAL (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)

İletişim

info@esosder.org

esosder@gmail.com

Tlf: 0380 542 11 00/3899

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Temmuz 2002'de yayın hayatına başlayan **hakemli** bir dergidir. Dergideki makaleler; **Ocak, Nisan, Temmuz** ve **Ekim** dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi; **TR Dizin, EBSCO Publishing, Sobiad, Erihplus**, vb. dizinler tarafından taranmaktadır.

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ELECTRONIC JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume:23, Sayı/Issue:92, Yıl/Year:2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

S.No/
P.Nr

1.	Dilemma of Individualism and Freedom in Neoliberal Understanding
Neoliberal Anlayışın Bireycilik ve Özgürlük İkilemi
Ahmet KÜÇÜK	1323
2.	Surviving in Global Shocks: A Study from the Perspective of Dynamic Capabilities and Organizational Resilience
Küresel Şoklarda Hayatta Kalmak: Dinamik Yetenekler ve Örgütsel Dayanıklılık Perspektifinden Bir Araştırma
Hasan Sadık TATLI	1339
3.	Hekime Güven ile Hasta Memnuniyeti Üzerine Kesitsel Bir Araştırma (Kahramanmaraş İli Örneği)
A Cross-Sectional Study on Trust in Physicians and Patient Satisfaction (The Case of Kahramanmaraş Province)
Ramazan KIRI	1359
4.	Sürekli Denetim Konusunda 2011-2024 Yılları Arasında Yapılan Araştırmaların Literatür Taraması ve İçerik Analizi
Literature Review and Content Analysis of Research Conducted Between 2011-2024 on Continuous Audit
Zeliha KOCA, Ebru ERDOĞAN	1375
5.	Eğitimde İnsansı Robot Kullanımının Avantaj ve Dezavantajlarına (Frankeştayn Sendromu) Dair Öğretmen Görüşlerinin Analizi
Analysis of Teacher Views on the Advantages and Disadvantages (Frankenstein Syndrome) of Using Humanoid Robots in Education
Burhan AKPINAR, Bahadır KÖKSALAN, Taha Yasin AKYILDIZ	1394
6.	Yerel Halkın Bakış Açısıyla Coğrafi İşaretli Ürünlerin Değerlendirilmesi: Rize Örneği
Assessment of Geographically Indicated Products from the Perspective of Local People: Rize Example
Gökhan ONAT	1416
7.	İlkokul Öğrencilerinin Okuma Profillerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
Examination of Reading Profiles of Primary School Students in Terms of Various Variables
Şafak KAMAN, Aydın BULUT	1430
8.	Barok Dönem ve Rembrandt'ın Eserlerinin Biçim ve İfade Açısından İncelenmesi
An Analysis of The Baroque Era and Rembrandt's Works in Terms of Style and Expression
Nazan DÜZ, Kardelen ÖZDEMİR	1445
9.	Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te Kabulü
Enthusiasm for Complete Domination: Parliamentary Adoption of the Montreux Straits Convention
İlhan ÇELİK	1460
10.	Borsa İstanbul'da Ramazan Ayı Anomalisinin İncelenmesi: Katılım Endeksi Üzerine Bir Araştırma
Examining the Ramadan Anomaly in Borsa İstanbul: A Research on The Participation Index
İstemi ÇÖMLEKÇİ	1479
11.	Göçle Gelen Çocukların Eğitim Sorunlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Diyarbakır Örneği)
Teachers' Opinions on The Education Problems of Migrant Children (Case Of Diyarbakir)
Fırat BİREL, Esra GEZEN, Mehmet Emin KUMRU	1491
12.	Sigara Kullanan ve Kullanmayan Ergen Bireylerde Psikolojik Belirti Şiddetlerinin Karşılaştırılması
Comparison of Psychological Symptoms Severities in Adolescents Who Smoke and Do Not Smoke
Ayşegül Yetkin TEKİN, Hilal Ayşenur Yavuz UÇAR	1513
13.	Google Çeviri Programı Üzerine Bir İnceleme: Sıfat Yantümcelerinin Çevirisindeki Hatalar
A Review on the Google Translate Program: Errors in Translation of Adjective Clauses
Mehmet YILMAZATA, Hasan FİDAN	1526

14.	Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Gücü ile Fen Dersine Yönelik Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi The Relationship Between Critical Thinking Power and Self-Efficacy Towards Science Course in Terms of Various Variables Elif ÖZDEMİR ONAÇ - Esra BENLİ ÖZDEMİR	1544
15.	Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Desteği Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşleri/ Student Opinions on The Use of Artificial Intelligence Support in Graphic Design Umut YAĞCI	1569
16.	Sürdürülebilir Tarımsal Pazarlama İçin Tarım Politikasına Etki Eden Kriterlerin Değerlendirilmesinde Bwm Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Uygulaması Application of Bwm Multi-Criteria Decision Making Method in the Evaluation of Criteria Affecting Agricultural Policy for Sustainable Agricultural Marketing Hüseyin Fatih ATLI	1582
17.	A Comparative Bibliometric Analysis of Ethical Leadership Research: Insights from Scopus and Web of Science (2010-2024) Etik Liderlik Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bibliyometrik Analizi: Scopus ve Web of Science Analizleri (2010-2024) Güler SHAIKH, Semra KIRANLI GÜNGÖR	1604
18.	1930'larda Bilecik'te Görülen Şehitlik ve Gazilik Tespiti Davaları Martyrdom and Veteran Determination Cases Held in Bilecik in the 1930s İlker BAYRAM	1624
19.	Assessment of Employees' Ergonomic Issues in The Workplace in Terms of Occupational Health and Safety Practices: A Meta-Analysis Study Çalışanların İşyerindeki Ergonomik Sorunlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması Onur DOĞAN	1640
20.	Türk Hukukunda Kayımlık, Kayımlığa İlişkin Özel Düzenlemeler ve Uygulamadaki Çeşitli Sorunlar Trusteeship in Turkish Law, Special Regulations on Trusteeship and Some Issues in Practice Hayri BOZGEYİK, Tamer PAMUK	1655
21.	Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri Örneği Analysis of News Texts in the Context of Critical Discourse Analysis: The Case of the March 31, 2024 Local Elections Ahmet GÜNEŞ, Serdar BİLİCİ	1663
22.	Özgeciliğin Ortaya Çıktığı Durumların Değerlendirilmesi Evaluation of Situations Where Altruism Occurs Zeynep BAŞERER BERBER	1685
23.	Moda Tasarımında Yapay Zekanın Kullanımı The Use of Artificial Intelligence in Fashion Design Başak BOĞDAY SAYGILI, Pınar GÜVEN	1698
24.	Francis Fukuyama'nın Kendini Reddi: "Son İnsan"dan "İnsan"ın Sonuna Francis Fukuyama's self-denial: from "the last man" to the end of "human" Ragıp ERGÜN	1716
25.	Emin El Hüseyini'ye Yönelik İsrail Propaganda İddialarının Analizi Analysis of Israeli Propaganda Claims Against Amin Al-Husseini Mehmet YILMAZATA, Hasan FİDAN	1730
26.	Politik Söylem Çalışmalarında Kolektivist Toplum ve Kültür İlişkisi The Relationship Between Collectivist Society and Culture in Political Discourse Studies Taylan Özgür ÜRESİN	1745
27.	Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Güç ve Güç İlişkileri Power and Power Relationships in the Public Policy Making Process Serdar Kenan GÜL	1761
28.	Dijitalleşme Sürecinde Yaşlı Bireylerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri Challenges and Solutions for Older Adults in the Digitalization Process Emel İŞTAR IŞIKLI	1773

Dilemma of Individualism and Freedom in Neoliberal Understanding

Neoliberal Anlayışın Bireycilik ve Özgürlük İkilemi

Ahmet KÜÇÜK¹

Abstract

There is a clear tension in the neoliberal approach to individualism and freedom. Focusing on the process of individualization and individual self-determination in markets, neoclassical approaches recognize that individuals are committed to social mobility and responsibility to act within market rules on, individual autonomy and the ability to set self-determined goals appear to be limited to market participation. The market is seen as an inherently dynamic system developed over time. According to Hayek, individualism refers to social progress and conformity to society. The aim of this paper is to respectfully examine the apparent inconsistencies and limitations of how individual freedom and choice have been conceptualized by neoliberal thinkers, through an analysis of the works of Hayek and Friedman. Neoliberal policies articulate the notion of free will and question the definition of freedom from a purely economic perspective. By further examining these nuances, the study hopes to reflect on the personal and societal political implications associated with neoliberalism's more limited understanding of self-government and voluntarism. Finally, an examination of balanced perspectives can add to the ongoing discussion on how best to organize social policies that maximize individual dignity and collective well-being in the long run at in a constructive manner.

Keywords: Neoliberalism, Hayek, Friedman, Cultural Evolution Theory, Individualism, Freedom.

Öz

Neoliberalizmin bireyciliğe ve özgürlüğe yaklaşımı çelişkiler içermektedir. Bir yandan metodolojik bireycilik ve piyasa ekonomisinde bireye verilen önemi vurgulanırken diğer yandan, bireyin sosyal süreçlere bağımlılığı ve piyasa kurallarına uyma zorunluluğu öne sürülmektedir. Bireyin özgürlüğü ve hedef belirleme yetisi yalnızca piyasa alanıyla sınırlandırılmaktadır. Piyasa tarihsel ve evrimsel süreçlerle belirlenen doğal bir düzen olarak değerlendirilmektedir. Hayek'e göre bireyciliğin anlamı, bireyin sosyal evrime uyum sağlaması ve toplumsal süreçlere boyun eğmesidir. Bu anlamda çalışma, neoliberalizmin bireyselliğe ve özgürlüğe bakış açısındaki çelişki ve sınırlamaları incelemeyi amaçlamaktadır. Hayek ve Friedman'ın eserlerinin içerik analiziyle neoliberal birey kavramı tartışılmakta, bireysel özgürlüğün ekonomik özgürlükle sınırlı yorumu eleştirilmektedir. Araştırma, neoliberalizmin dar anlamdaki bireycilik ve özgürlük yaklaşımını ortaya çıkardığı bireysel, toplumsal ve siyasi sonuçlar açısından sorgulayarak tartışmayı, bu sayede ilgili literatüre katkı sunmayı ve ileriye yönelik çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Hayek, Kültürel Evrim Teorisi, Friedman, Bireycilik, Özgürlük.

¹ Instructor, Phd, Düzce University, Rectorate, Department of Foreign Language, ahmetkucuk@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0008-3532-4116>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 18.03.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.07.2024

Atf İçin/For Cite: KÜÇÜK, A., "Dilemma of Individualism and Freedom in Neoliberal Understanding",

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2024;23(92):1323-1338

<https://doi.org/10.17755/esosder.1454901>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. Introduction

In Hayek's worldview, the free market system is the unchangeable natural condition of human life (Lovasz, 2023). This perspective is based not only on Hayek's ideas, but also on two key assumptions of neoliberalism:

First, it is an undeniable part of human nature that individuals seek to maximize the use of existing resources. According to this view, there is not enough for everyone, and due to the selfishness of human nature, people strive to maximize all resources (Friedman, 2016). In the past, people fought over food, shelter, etc., but today this struggle for survival extends to life and relationships. Being human in the world has always meant competing with other humans.

Second, according to Hayek, the market is the appropriate institution for this presumed human nature (Garlick, 2023; Hayek, 2020). In the past, general competition necessitated trade with other people. For example, those who had plenty of surplus food could exchange it for other goods. The free market emerged organically from this struggle of human interests against each other (Dean, 2023). This compromise simply reflects personal interest. Later, state-like institutions emerged to facilitate the functioning of the market.

Hayek and the neoliberal ideology view the state and societal intervention in the competition that arises in the market as acceptable only to the extent that it ensures the market's sustainability. In other words, freedom is seen not as a political or social condition but rather as the situation of the individual vis-a-vis society (Hayek, 1944a). In this regard this study aims to critically examine the implications of this neoliberal understanding from individual, societal and political perspectives. The first chapter will outline the conceptual and theoretical framework. Then the research method will be explained. The third chapter will analyze how individualism and the concept of freedom emerged in Hayek and Friedman's works. The fourth chapter will open these neoliberal ideas to discussion. The study will conclude with discussion and conclusion.

2. Conceptual and Theoretical Framework

2.1. Neoliberalism

Neoliberalism is a concept that emerged in political studies in the 1930s that envisions a radical shift in the understanding of public administration (Harvey, 2005) and is based on theories of individualism, freedom, and the market economy (Foucault, 2008). Unlike previous liberal traditions, neoliberalism does not advocate an economic system based entirely on free markets. Instead, it recommends that the state play a regulatory and supervisory role in the marketplace (Hayek, 1944b). Neoliberalism, introduced by thinkers such as Friedrich von Hayek and Milton Friedman, has also gained political momentum under the leadership of Ronald Reagan and Margaret Thatcher.

The oil crisis of the 1970s and the subsequent economic difficulties that followed laid the groundwork for the rise of neoliberal doctrine (Klein, 2007). The collapse of Keynesian economics and the resulting increase in unemployment and inflation allowed the Reagan-

Thatcher policies to be used as a pretext (Stiglitz, 2008). Neoliberal politics have since become widespread and have maintained their dominance to the present day.

Among the core policies of neoliberalism are the restriction of the state's role, privatizations, the liberalization of markets, globalization, and free trade (Williamson, 1990). However, the assumption that savings on social policies, the restriction of workers' rights, and wealth accumulation can only be achieved through markets are also integral parts of the neoliberal ideology (Wacquant, 2012).

Alongside the process of neoliberal globalization, nation-states have weakened, while the influence of international institutions and multinational corporations has increased. Nevertheless, the 2008 crisis and the subsequent deepening of economic inequalities have also triggered criticisms of the neoliberal system.

2.2. Friedrich August von Hayek

Friedrich August von Hayek (1899-1992), an Austrian-British economist, philosopher, and social scientist, was a leading figure in the Austrian school of economics and an influential thinker in classical liberalism. In 1974, he received the Nobel Memorial Prize in Economic Sciences, shared with Swedish socialist economist Gunnar Myrdal.

Hayek was a strong advocate of individualism, free markets and a vigorous critic of socialism and interventionist economic policies. His major works explored these ideas and critically examined collectivist philosophies. In his 1944 published book *The Road to Serfdom*, Hayek argued that centralized economic planning could enable authoritarianism and totalitarianism by concentrating too much power in the government. Another significant work, *The Counter-Revolution of Science* from 1952, analyzed deficiencies in applying scientific methods to study societies, which Hayek saw as complex systems resulting from independent human actions and interactions. His multi-volume *Law, Legislation and Liberty*, published consecutively in 1973, 1976 and 1979, further developed his perspectives on the evolution of societies, social justice, and limiting state authority constitutionally.

He also believed that basic values like private property, treaty and loyalty allow free societies to prosper in a spontaneous order, not through deliberate social engineering. He taught economics and related issues at the London School of Economics, University of Chicago and University of Freiburg. His most known book *The Constitution of Liberty*, published in 1962, framed personal freedom and a competitive free market based on supply and demand as mutually reinforcing.

He rejected the idea of distribution based on a sense of justice. He argued that actions based on consensus through voluntary agreements provided the only legitimate basis for justice in a free society. While individual liberty was important, the social order also sought to conform to moral principles governing the exercise of freedom and to conform to legal norms recognized by all citizens. For Hayek, democracy served freedom, not the other way around.

2.3. Milton Friedman

Milton Friedman, one of the most influential economists of the 20th century and a leading advocate of free market ideas, was born in 1912 in New York City to immigrant Jewish parents. He got his bachelor's degree from Rutgers University at age 20, and later acquire his master's from the University of Chicago in 1933 and PhD from Columbia University in 1946.

In 1951, he received the prestigious John Bates Clark Medal for economists under 40 for his outstanding contributions. Awarded the Nobel Memorial Prize in Economics in 1976, Friedman was recognized for his contributions to consumption analysis, monetary history and theory, as well as stabilization policy. Serving as an economic advisor to President Nixon, Friedman also led the American Economic Association during his outstanding career.

Being retired from the University of Chicago in 1977, Friedman joined the Hoover Institution at Stanford University as a senior fellow. One of his early famous works was *Income from Independent Professional Practice* co-authored in 1945, which argued that licensing restrictions inflated doctors' fees.

Friedman's book "A Theory of the Consumption Function" written in 1957 challenged the predominant Keynesian view of consumption. He introduced the concept of "permanent income" to show that spending is based on long-term rather than current earnings. His 1960 work *Capitalism and Freedom* made a case for freer markets and influential ideas to a broad audience.

He is best known for awakening the quantity theory of money, defying Keynesian orthodoxy. He presented evidence that inflation depends on money supply growth, not economic output. His 1963 co-authored book *Monetary History of the United States* disputed that Fed policy exacerbated the Great Depression.

His arguments against long-run Phillips Curve trade-offs between unemployment and inflation gained acceptance as stagflation emerged in the 1970s. His ideas of monetarism and free markets had widespread impact among economists and the general public. Friedman remains one of the most important economists in shaping modern economic thought.

2.4. Cultural Evolution Theory

According to Hayek, natural selection acts according to the order of the group during the process of cultural evolution. Selection indirectly influences traits that may be acquired since group members' adherence to the rules somewhat determines the order. It should be emphasized that Hayek occasionally suggested that imitation, as opposed to natural selection, is the process by which cultures evolve.

The mechanism of imitation states that people from less affluent organizations either choose to become members of more affluent groups or follow their laws and traditions (Hayek, 1979, p.159; see also Vanberg, 1986, p. 85). Some observers have inferred that Hayek's theory of cultural evolution mostly depends on imitation as a result of these comments (Tomlinson, 1990, p. 48). But Hayek was very clear in saying that the most significant mechanism of cultural progress, in his opinion, is group selection. According to him, group selection is the only basis for cultural change (Hayek, 1984, p. 318; see also Hayek, 1979, p. 202). Hayek

continued by characterizing developed laws and orders as "efficient," "beneficial," and "advantageous," since groups survive and flourish because of differential advantages.

According to Hayek (1967, p. 77), for instance, "we are bound to explain the fact that the elements behave in a certain way by the circumstance that this sort of conduct is most likely to preserve the whole." He went on to say that when talking about spontaneous social organizations, the term "function" is essential (Hayek, 1973, p. 28) and that a spontaneous order "will always constitute an adaptation" (Hayek, 1973, p. 44).

He made the following argument in a later work: "The constructivist [socialist] outlook that dominates our time refuses to acknowledge is the truth that the inherited traditional rules should often be most beneficial to the functioning of society." (Hayek, 1979, p. 162). Adaptive and functional, as well as useful, efficient, and beneficial, are characteristics of evolved laws.

The evolution of the free market and its guiding principles are explained by the idea of cultural evolution. To put it succinctly, in the struggle for survival, those that followed the rules—respecting private property, for example—had an edge over those who did not. Moreover, the idea that the free market order is an adaptation clarifies why it functions so effectively and rejects the socialists' desire to replace it with an artificial order (Hayek, 1988, p. 6).

In his final publication, he stated that "civilization depends on these things for both its origin and its preservation." (Hayek, 1988, p.6). Hayek saw that group selection was losing its traction among biologists by the late 1970s. "Although the conception of group selection may now not appear as important as it had been thought after its introduction, there can be no doubt that it is of the greatest importance for cultural evolution," he wrote, maintaining that his theory of cultural evolution was still sound." (Hayek, 1979, p.202).

2.5. Individualism

In this section, historical development of Individualism and its reflection in Neoliberalism will be tried to be revealed.

According to Lukes (1995), individualism has been conceptually used since the 9th century, and has since become associated with various thoughts, lifestyles and beliefs. It refers broadly to defending individuals against society by freeing individual freedoms, beliefs and preferences from social control, and prioritizing uniqueness, entrepreneurship and economic independence over social solidarity. Individualism has also viewed society as a tool for individual interests instead of ensuring everyone's well-being or self-sufficiency. Foucault (2007) recognized three historical types of individualism based on philosophical accumulation: The first values individuals' uniqueness and independence from groups; the second emphasizes private life and property; and the third focuses on self-transformation, purification and development by regarding the self as an object of knowledge.

Over time, these different meanings of individualism began to lose significance and the concept became primarily associated with liberalism. Liberalism, according to Smith (1968), is a political system aimed at achieving individual freedoms, where developing and safeguarding individual liberties takes precedence over other aims. Liberals argue that the value of the individual is a higher priority than vague constructs like society and nation, and that the

individual comes before broader society (Ryan, 2017; Baier, 1988). Within liberalism, it is claimed that the individual cannot be reduced to a mere tool in pursuit of common goals, overall welfare, or public interest.

Liberalism's understanding of freedom entails defending everyone's right to express thoughts and beliefs freely, while also accepting tolerance for others and differences. Liberals argue ethically that there cannot be an objective singular view of what constitutes 'good' as each individual defines good for themselves (Üskül, 2003). Regarding negative and positive concepts of freedom, classical liberals favor negative freedom, which refers to freedom from interference (Filip, 2020). Any prevention of an individual achieving their goals due to external interventions, not internal limitations, violates freedom. Liberals hold that the state's duty is to legislate and enforce laws protecting freedoms and ensuring free market functioning (Haar, 2009; Yayla, 2012). Finally, liberalism asserts that when individuals pursue their self-interest freely in markets through work and competition, each person can be self-sufficient and overall welfare increases, assuming all have equal opportunity to participate as buyers, sellers or economic agents (Örs, 2015).

While neoliberalism refers to the principles of liberalism, it aims to have a broader and different impact. Emerging in the 1970s in the US and UK and later elsewhere, neoliberalism promotes expanding free markets and accumulation globally (Chandrasekhar, 2011). It sees the state's role as stimulating competition and private initiatives (Olssen, Codd & O'neil, 2004). Neoliberalism transforms not just old institutions but habits, perceptions and social relations and reconstructing them according to market functioning (Harvey, 2015). It influences ways of living, thinking and feeling to establish a "norm of life" where individuals design themselves as companies, shaping relationships accordingly (Dardot & Laval, 2012). Competitiveness encompasses all aspects of individual life, with successes attributed to entrepreneurship and failures to lack of self-investment (Harvey, 2015). Entrepreneurs use their potential and information commercially (Dardot & Laval, 2012). Thus, neoliberalism internalizes market logic more comprehensively than liberalism.

In the neoliberal social order, social relationships, in addition to economic ones, are based on flexible short-term contracts, causing individual relationships like marriages, friendships, and work life to become subject to constant change. As long-term planning and foresight lose significance, uncertainties become determining factors of life. This situation reveals an individualizing power that leads to the disappearance of thoughts and preferences such as partnership, togetherness, and solidarity (Bauman, 2011). Additionally, the lifestyle described by Sennett (2014) with the phrase "No Long Term" erodes feelings of security and loyalty in family and work environments through short-term thinking, ultimately eliminating solidarity behaviors.

In neoliberalism, the role of consumerism in socializing people is emphasized to enable the continuous growth of the economy, according to Bauman (2011). Consumption is portrayed as essential to well-being and existence. The past focus on equality loses importance, replaced by quantitatively boosting happiness levels. It is accepted that all individuals are freely and equally able to pursue happiness through consumption (Baudrillard, 2010). However, the stress on individual freedoms proves deceptive, as individual behaviors and interests are aimed at

conforming to markets and producer profit motives. The feeling of freedom is confined only to satisfaction from consumption choices (Baudrillard, 2010). Thus, while emphasizing personal liberties, neoliberalism ultimately subjugates individuals to adapting actions and desires to profit-making, limiting freedom to consumption experiences.

2.6. Freedom

The idea of freedom has been continuously examined and described over time in connection to evolving social, economic, and political situations (Berlin, 2013). In early periods, thinkers such as Plato and Aristotle mainly conceived of freedom as liberation from oppressive domination and unpredictable control by rulers (Aristotle, 1998; Plato, 2001). They believed true liberty could be found within well-structured societies and just systems of administration, rather than as an unlimited individual right detached from communal ties and responsibilities (Ferdinand, 1887). Freedom to them existed in consideration of society rather than for oneself alone. Their views located freedom not through complete lack of governance, but within fair, rule-bound communities (Taylor, 1985).

During the Enlightenment period, philosophers such as John Locke advanced a perspective that located freedom more within the individual. For Locke, inherent liberties involving self-determination, personal security and material possessions belonged intrinsically to persons prior to entering communal organizations and systems of rule (Yücel, 2023; Van Staden, 2020). This shift towards a rights-based, self-possessed notion of liberty helped propel emergent frameworks of liberal democracy which enshrined civil protections and constrained the grasp of political authority. Constitutions began upholding self-definition and self-ownership as foremost, minimally checked by collective entities (Locke, 1980). Locke's thinking influenced subsequent frameworks that decentralized freedom's meaning away from networks of mutual responsibility and towards recognizable entitlements of the single, sovereign person.

In the 19th century, with the rise of capitalism and free market economies, freedom increasingly related to economic participation and transactional freedom. Economics like Adam Smith and proponents of laissez-faire economics saw markets as the way to maximum individual liberty and societal wealth (Smith, 2008). On the other hand, philosophers like Hegel warned that uncontrolled capitalism could undermine true freedom if individuals became enslaved to their bodily desires and addicted to consumerism (Hegel, 1991).

Into the 20th century, two strands different types of freedom emerged - negative and positive. Negative freedom involved freedom from constraints or interference from others or authorities (Berlin, 2002). Positive freedom referred to having adequate options, power, and resources to pursue meaningful self-determination (Gilbert, 2020). These ideas influenced debates around welfare states, redistribution, and collective duties and rights.

Neoliberalism, arising in the late 20th century, adopted a primarily negative conceptualization of freedom closely tied to economic participation. For neoliberals like Hayek and Friedman, maximum individual liberty could only exist in free markets with minimal government intervention (Hayek, 2014; Friedman, 1953). Freedom equaled ability to participate freely in commercial exchanges without obstacles.

However, critics argue the neoliberal framing overlooks how choices and autonomy are shaped by non-political forces like social conditions, lack of alternatives, and economic compulsions like debt and precarity (Bauman, 2013; Harvey, 2007). True freedom may require more positive enablements to cushion individuals from forces that limit meaningful choice and self-determination (Sen, 2001). The neoliberal understanding of freedom remains a contested concept with ongoing debates around its implications (Stilwell, 2012).

3. Methodology

This study adopted a qualitative, interpretive phenomenological approach to explore the conceptions of individualism and freedom within the neoliberal understanding. Phenomenology, as a research methodology, is well-suited to investigating the lived experiences, meanings, and perspectives of individuals (Creswell & Poth, 2018). By focusing on the philosophical writings of prominent neoliberal thinkers, this study sought to gain an in-depth understanding of how they conceptualized and experienced the notions of individualism and liberty.

The primary data sources for this study were the seminal works of Friedrich Hayek and Milton Friedman, two of the most influential figures in the development of neoliberal theory. A thorough document analysis was conducted, during which the researchers closely examined these theorists' key texts to identify and interpret their perspectives on the relationship between individualism and freedom. This approach aligns with the phenomenological emphasis on the detailed exploration of textual data to uncover the essential meanings and nuances embedded within (van Manen, 2016).

The data analysis process followed the iterative steps of phenomenological inquiry, involving the careful reading and re-reading of the source materials, the identification of significant statements, the formulation of meaning units, and the synthesis of these elements into overarching themes (Moustakas, 1994). This systematic, interpretive approach enabled the researchers to capture the complexity and contextual richness of the neoliberal conceptualization of individualism and freedom, as articulated by Hayek and Friedman.

Throughout the data analysis and interpretation, the researchers remained cognizant of their own preconceptions and biases, engaging in ongoing reflexivity to ensure that the findings were grounded in the perspectives of the neoliberal theorists themselves, rather than being unduly influenced by the researchers' own assumptions (Finlay, 2008). This commitment to reflexivity and the phenomenological tradition of "bracketing" one's preconceptions strengthened the trustworthiness and credibility of the study's findings.

By employing a phenomenological methodology, this study provides a nuanced, in-depth examination of the neoliberal understanding of the relationship between individualism and freedom, as expressed through the seminal works of two of its most prominent architects. The findings contribute to the broader scholarly discourse on the philosophical underpinnings of neoliberalism and its implications for individual liberty and social organization.

4. Findings

4.1. The Understanding of individualism and freedom by Friedrich von Hayek

Throughout his different works, Hayek presents a comprehensive understanding of individualism as a foundational principle for a free and prosperous society. By examining some of his key ideas and examples from his works, we can gain insight into Hayek's perspective on individualism and freedom.

Hayek argued that individualism is not merely a political or economic doctrine, but a fundamental aspect of human nature.

“What individualism teaches us is that society is greater than the individual only in so far as it is free. In so far as it is controlled or directed, it is limited to the powers of the individual minds which control or direct it” (Hayek, 1980).

In his book "The Constitution of Liberty," Hayek emphasizes that individualism recognizes and respects the unique and diverse knowledge and preferences of individuals. He contends that individuals possess implicit knowledge, which is contextual and difficult to articulate, making centralized decision-making inefficient. According to Hayek, individualism allows for decentralized decision-making based on this dispersed knowledge, leading to better outcomes and a more adaptable society.

“We must make the building of a free society once more an intellectual adventure, a deed of courage... Unless we can make the philosophic foundations of a free society once more a living intellectual issue, and its implementation a task which challenges the ingenuity and imagination of our liveliest minds, the prospects of freedom are indeed dark. But if we can regain that belief in the power of ideas which was the mark of liberalism at its best, the battle is not lost” (Hayek, 1949).

One example of Hayek's emphasis on individualism is his critique of central planning. In his book "The Road to Serfdom," he argues that central planning inherently limits individual freedom and stifles the dynamic and spontaneous order of a free society (Hayek, 1944a). Hayek contends that the complexity of the market, with its countless interactions and feedback mechanisms, cannot be effectively replicated by central authorities. He warns that attempts to impose a planned economy lead to unintended consequences and the erosion of individual liberty.

“What is called economic power, while it can be an instrument of coercion, is in the hands of private individuals never exclusive or complete power, never power over the whole life of a person. But centralised as an instrument of political power it creates a degree of dependence scarcely distinguishable from slavery” (Hayek, 2001).

Hayek also explores the concept of freedom in his works, particularly in "The Constitution of Liberty" and "Law, Legislation and Liberty." He distinguishes between two types of freedom: a negative conception of freedom as the absence of coercion or interference, and a positive conception of freedom as the ability to pursue one's own goals and aspirations.

"Freedom in this sense is, of course, not the absence of any coercion or constraint, nor the absence of any burden or cost in doing what we want. It means rather that coercion is limited to prevent interference with what each individual person regards as his good or his duty" (Hayek, 1960a).

According to Hayek, negative freedom is crucial for individual autonomy and the prevention of coercion by others or the state. He argues that a free society should be built on a legal framework that protects individuals from arbitrary power and ensures equal treatment under the law (Hayek, 1960b). Hayek's concept of negative freedom aligns closely with the classical liberal tradition. However, Hayek also acknowledges the importance of positive freedom. He argues that a truly free society must provide individuals with the means and opportunities to exercise their freedom effectively. This requires an institutional framework that allows for social cooperation, voluntary exchange, and the accumulation of wealth. Hayek contends that a dynamic market economy, with its mechanisms of competition and innovation, is the most effective way to create the conditions for positive freedom (Hayek, 1960c).

Central to the defense of individuality and freedom is his belief that it promotes human development and prosperity. He argues that individualism can recognize and exploit dispersed knowledge, encourages voluntary cooperation, and enables individuals to pursue their goals and aspirations. Hayek's ideas had a profound impact on political and economic discourse so, it shaped individualism and the understanding of liberty in liberal libertarian thought

Friedrich von Hayek's understanding of individuality and freedom focuses on the recognition of individual knowledge and unique preferences. He argues that individualism coupled with a legal system that protects negative freedoms leads to a prosperous and adaptable society (Hayek, 1960d). Furthermore, Hayek acknowledges the importance of positive autonomy, which requires the creation of conditions that enable individuals to pursue their goals and aspirations (Hayek, 1960e). Through his works, Hayek offers a strong defense of individuality and freedom as basic elements of human development and social well-being.

4.2. The Understanding of individualism and freedom by Milton Friedman

Individualism and Freedom are the most fundamental positions that Milton Friedman deals with in his works. He consistently argued for limited government intervention, economic freedom, negative freedom, and individual responsibility.

In his work "Capitalism and Freedom," economist Milton Friedman emphasizes the role of the state as an instrument that assists citizens in achieving their personal objectives. However, he argues that the state should not be seen as a provider of favors or handouts. Instead, Friedman places the individual, or the human being, at the center of his arguments. He asserts that the market serves as the primary mechanism for realizing personal freedom.

"Underlying most arguments against the free market is a lack of belief in freedom itself".

..... "It is this feature of the market that we refer to when we say that the market provides economic freedom. But this characteristic also has implications that go far beyond the narrowly economic. Political freedom means the absence of coercion of a man by his fellow men. The fundamental threat to freedom is power

to coerce, be it in the hands of a monarch, a dictator, an oligarchy, or a momentary majority. The preservation of freedom requires the elimination of such concentration of power to the fullest possible extent and the dispersal and distribution of whatever power cannot be eliminated - a system of checks and balances” (Friedman, 1962a).

According to Friedman, it is essential for both personal growth and social progress. He believed that individuals should be free to seek their goals, make their own decisions, and face the consequences of their actions. Friedman emphasized negative autonomy, which means being free from undue coercion and constraints on personal choices and actions (Friedman, 1962b).

In his book "Capitalism and Freedom," Friedman made the case for minimal government intervention. He believed that excessive governmental power hindered individual freedom and economic growth. Instead, he advocated for a minimal government role, focusing on protecting individual rights, guaranteeing treaties, and maintaining the rule of law. Friedman argued that free markets, driven by competition and individual choice, are the most effective ways to allocate resources and promote economic prosperity.

“If they believe that the government can provide the service better than the market, they should favor a government concern to issue annuities in open competition with other concerns. If they are right, the government concern will prosper. If they are wrong, the welfare of the people will be advanced by having a private alternative” (Friedman, 1962c).

Friedman's understanding of freedom extended beyond economics. He emphasized the importance of civil liberties, such as freedom of speech, association, and religion. These freedoms, according to Friedman, are crucial for a vibrant and diverse society.

Friedman also stressed the concept of individual responsibility. He believed that individuals should be accountable for their actions and not rely solely on the government to solve all problems. Friedman promoted personal responsibility and self-reliance, arguing that they lead to individual growth, innovation, and overall societal well-being.

*What does it mean to say that government might have a responsibility?
Government can't have a responsibility any more than the business can. The only entities which can have responsibilities are people (Friedman, 1975).*

Throughout his career, Friedman applied his understanding of individualism and freedom to various policy areas. He advocated for free trade, deregulation, and lower taxes, as he believed they would unleash individual creativity and drive economic prosperity. Conversely, he criticized policies that he believed infringed upon individual freedom, such as excessive government spending and regulations.

“Two things seem clear. First, if the objective is to alleviate poverty, we should have a program directed at helping the poor. There is every reason to help the poor man who happens to be a farmer, not because he is a farmer but because he is poor” (Friedman, 1962d).

Friedman's ideas on individualism and freedom continue to have an important impact on economists, policymakers, and individuals worldwide. His writings, including "Capitalism and Freedom" and "Free to Choose," provide precise analyses and arguments supporting his understanding of these concepts. Milton Friedman's understanding of individualism and freedom centered around limited government intervention, economic freedom, negative freedom, and individual responsibility. He highlighted the importance of allowing individuals to pursue their own goals, make their own choices, and face the consequences. Friedman's ideas continue to shape discussions on the role of government and the significance of individual liberty in society.

5. Discussion and Conclusion

Neoliberal theorists Hayek and Friedman offered an approach that placed the individual at the center and emphasized market regulation. Both thinkers see individuality as fundamentally human, and are strongly opposed to any limitation on individual freedom.

Hayek (1944) argues that dispersed and context-specific knowledge held by individuals cannot be effectively implemented by specialized systems. He therefore argues that a free market system is the best way to achieve social welfare. On the other hand, Friedman (2016) recommends reducing the role of the state and expects individuals to take responsibility for their actions. Both have a negative libertarianism, which focuses on protecting the individual from external interference. However, there are important critiques of the neoliberal understanding of individuality and freedom. These critiques emphasize the isolation of the individual from the social context, the neglect of other aspects of freedom beyond economic freedom, and the unthinkable limitations of structural forces on individual freedom.

Thinkers such as Bauman (2011) and Harvey (2007) argue that neoliberal perspectives disconnect the individual from social reality and ignore the socioeconomic and political circumstances that shape individual choices: factors such as economic needs, debt burdens, and lack of job security can inhibit individual "free" choice.

Sen (2001) emphasizes that the neoliberal concept of "negative freedom" does not give true freedom to the individual. He argues that individuals need "positive freedom," meaning real choice. This involves ensuring that individuals have access to basic social, economic and political resources.

Stillwell (2012) also argues that neoliberal understandings of freedom ignore values such as democracy, equality, and social justice. According to him, freedom cannot be limited to economic participation and property rights; It should also incorporate political, social and cultural dimensions. Considering these criticisms, it is clear that neoliberal notions of individuality and freedom have serious limitations. This approach alienates the individual from social reality, prioritizes economic autonomy, and ignores the individual's true autonomy.

True freedom should include a broader range of elements, such as individual autonomy, social equality, and democratic participation. The social, economic, and political conditions that shape individual choices must be taken into account, and policies that ensure the "positive freedom" of individuals should be developed. This can involve measures like the welfare state, improving income distribution, and expanding access to education and healthcare. Furthermore, the concept of freedom should be considered not only in its economic dimension but also in

terms of democratic participation, political representation, cultural diversity, and social justice. This can contribute to the development of a more comprehensive understanding of freedom that better supports the well-being of both the individual and society.

In conclusion, the limitations of the neoliberal concept of individualism and freedom should be recognized, and there is a need to reconceptualize the individual within their social context, encompassing various dimensions of freedom. This can lead to the development of more holistic and equitable policies that enhance the well-being of both the individual and the society.

References

- Aristotle. (1998). *The politics*. University of Chicago Press.
- Baier, A. C. (1988). Charles Taylor Philosophy and the Human Sciences, Philosophical Papers Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press 1985. Pp. vii+ 340. *Canadian Journal of Philosophy*, 18(3), 589-594.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş toplum*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2013). *Liquid fear*. John Wiley & Sons.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim toplumu*. İstanbul: Ayrıntı.
- Berlin, I. (2002). Two concepts of liberty. In *Liberty* (pp. 166-217). Oxford University Press. DOI: [10.1093/019924989X.003.0004](https://doi.org/10.1093/019924989X.003.0004)
- Berlin, I. (2017). Two concepts of liberty. In *Liberty Reader* (pp. 33-57). Routledge. DOI: 10.1177/1474885112463647
- Bird, C. (1999). *The myth of liberal individualism*. Cambridge University Press.
- Creswell, John W., and Cheryl N. Poth. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications, 2016.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). Dünyanın yeni aklı: neoliberal toplum üzerine deneme. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dean, H. (2023). From altruism to sociality: A switch in perception. *International Journal of Social Welfare*, 32(2), 256-267. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12554>
- Ferdinand, T. Æ. (1887). *Community and society*. Transaction Publishers.
- Filip, B., & Filip, B. (2020). The Neo-Liberal Concept of Freedom: Economic and Negative Freedom. *The Rise of Neo-liberalism and the Decline of Freedom*, 29-55. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61623-6_3
- Finlay, L. (2008). A dance between the reduction and reflexivity: Explicating the" phenomenological psychological attitude". *Journal of phenomenological psychology*, 39(1), 1-32.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79*. Palgrave Macmillan.
- Friedman, M. (1962a). *Capitalism and freedom*. Friedman. University of Chicago. p. 15
- Friedman, M. (1962b). *Capitalism and freedom*. Friedman. University of Chicago. p. 188
- Friedman, M. (1962c). *Capitalism and freedom*. Friedman. University of Chicago. p. 187
- Friedman, M. (1962d). *Capitalism and freedom*. Friedman. University of Chicago. p. 191
- Friedman, M. (1975). *There's no such thing as a free lunch* (p. 129). LaSalle, IL: Open Court.
- Friedman, M. (1953). *Essays in positive economics*. University of Chicago press.
- Friedman, M. (2016). Capitalism and freedom. In *Democracy: a reader* (pp. 344-349). Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/blau17412-074>
- Garlick, S. (2023). Of men and markets: Hayek, masculinity and neoliberalism. *Economy and Society*, 52(1), 158-178. DOI: [10.1080/03085147.2022.2131273](https://doi.org/10.1080/03085147.2022.2131273)

- Gilabert, P. (2020). Alienation, freedom, and dignity. *philosophical topics*, 48(2), 51-80.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. İstanbul: Sel.
- Hayek, F. A. (1944a). *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.p.74
- Hayek, F. A. (1944b). *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press
- Hayek, F. A. (1949). The intellectuals and socialism. *The University of Chicago Law Review*, 16(3), 417-433.
- Hayek, F. A. (1960a). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. p. 14.
- Hayek, F. A. (1960b). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. p. 255.
- Hayek, F. A. (1960c). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. p. 125.
- Hayek, F. A. (1960d). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. p. 434.
- Hayek, F. A. (1960e). *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press. p. 14.
- Hayek, F. A. (1967). *Studies in philosophy, politics and economics*. Chicago, IL: University of Chicago Press. p.77.
- Hayek, F.A. (1973). *Law, Legislation and Liberty, Vol.1*.London: Routledge&KeganPaul
- Hayek, F.A. (1979). *Law, Legislation and Liberty, Vol.3*.London: Routledge&KeganPaul. p.159
- Hayek, F. A. (1980a). *Individualism and economic order*. University of Chicago Press.p.32
- Hayek, F.A. (1984). The origin and effect of our morals: A problem for science. In C.Nishiyama,& K.R.Leube(Eds.),*The essence of Hayek* (pp.318–330). Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Hayek,F.A.(1988).*The Fatal Conceit: The errors of socialism*. Chicago,IL: University of Chicago Press. p,6.
- Hayek, F. A. (2014). *The fortunes of liberalism: Essays on Austrian economics and the ideal of freedom*. Routledge.
- Hayek, F. A. (2020). *The constitution of liberty: The definitive edition*. Routledge. DOI<https://doi.org/10.4324/9781138400047>
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the philosophy of right*. Cambridge University Press.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Picador.
- Locke, J. (1980). *Second treatise of government*. In C. B. Macpherson (Ed.), Indianapolis: Hackett.
- Lovasz, A. (2023). FA Hayek, Complexity Pioneer. *Journal of Libertarian Studies*, 27(1). DOI: [10.35297/001c.91894](https://doi.org/10.35297/001c.91894)
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77. DOI:10.46743/2160-3715/2022.5044
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. sage.
- Olssen, M., Codd, J. Ve O'Neill, A.-M. (2004). *Education policy: globalization, citizenship and democracy*. Gateshead: Sage.

- Örs, H. B. (2015). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Plato. (2001). *The republic*. Batoche Books.
- Ryan, A. (2015). *The making of modern liberalism*. Princeton University Press.
- Ryan, A. (2017). Liberalism. *A companion to contemporary political philosophy*, 360-382. DOI: [10.1002/9781405177245.ch14](https://doi.org/10.1002/9781405177245.ch14)
- Sak, R., Şendil, Ç.Ö., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. DOI: [10.33400/kuje.843306](https://doi.org/10.33400/kuje.843306)
- Sen, A. (2001). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Sennett, R. (2014). *Karakter aşınması*. İstanbul: Ayrıntı.
- Smith, A. (2008). *The wealth of nations*. Oxford Paperbacks.
- Smith, D. G. (1968). Liberalism. D. L. Sills (Ed.). *International encyclopedia of the social sciences* (ss. 276-282). Mac Millan.
- Stiglitz, J. (2008). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. WW Norton & Company.
- Stilwell, F. (2012). *Political Economy: The Contest of Economic Ideas*. Oxford University Press.
- Taylor, C. (1985). What's wrong with negative liberty. In *Philosophical papers, 2: Philosophy and the human sciences* (pp. 211-229). Cambridge University Press.
- Tomlinson, J. (1990). *Hayek and the market*. London: PlutoPress.p.48.
- Üskül, Z. Ö. (2003). *Bireyciliğe tarihsel bakış*. İstanbul: Büke.
- Vanberg, V.J. (1986). Spontaneous market order and social rules: A critical examination. *Economics and Philosophy*, 2, 75–100. DOI: [10.1017/s0266267100000808](https://doi.org/10.1017/s0266267100000808)
- Van Manen, M. (2016). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Routledge.
- Wacquant, L. (2012). Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. *Social anthropology*, 20(1), 66-79. DOI: [10.1111/j.1469-8676.2011.00189.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-8676.2011.00189.x)
- Williamson, J. (1990). *Latin American adjustment: How much has happened?* Washington: Institute for International Economics.
- Wood, L. M., Sebar, B., & Vecchio, N. (2020). Application of rigour and credibility in qualitative document analysis: Lessons learnt from a case study. *The qualitative report*, 25(2), 456-470. DOI: [10.46743/2160-3715/2020.4240](https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4240)
- Yücel, Z. (2023). From Natural Law To Universal Declarations: Implications For International Human Rights Treaties And The Responsibility To Protect. *Journal Of Management And Economics Research*, 21(4), 54-87. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.1307685>

Surviving in Global Shocks: A Study from the Perspective of Dynamic Capabilities and Organizational Resilience

Küresel Şoklarda Hayatta Kalmak: Dinamik Yetenekler ve Örgütsel Dayanıklılık Perspektifinden Bir Araştırma

Hasan Sadık TATLI¹

Abstract

In major shocks such as COVID-19, the most crucial situation for companies may be survival. Several factors enable companies to endure such periods; one of the foremost factors is resilience. This research examines the resilience of companies after COVID-19 in terms of dynamic capabilities. The study explores the role of resilience in the impact of companies' dynamic capabilities on recovery after COVID-19. The research was conducted with the participation of 433 white-collar employees in selected sectors in Istanbul. According to the research findings, the dynamic capabilities of companies enhance their robustness and recovery levels. Additionally, robustness increases the recovery of the company. Finally, it has been determined that dynamic capabilities affect recovery through resilience. The research provides information on connecting dynamic capabilities to the resilience literature, establishing a relationship between robustness and recovery, and sustaining activities during shock periods. At the end of the research, practical and theoretical suggestions were presented.

Keywords: Dynamic capabilities, Resilience, Robustness, Recovery, COVID-19

Öz

COVID-19 gibi büyük şok dönemlerinde firmalar için en önemli durum hayatta kalmak olabilir. Firmaların bu tür dönemlerde hayatta kalmasını sağlayan bir dizi faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden öne çıkanlardan birisi dayanıklılıktır. Bu çalışmada firmaların COVID-19 sonrasında dayanıklılıkları dinamik yetenekler açısından incelenmektedir. Araştırmanın amacı; firmaların dinamik yeteneklerinin COVID-19 sonrasında iyileşmeye etkisinde sağlamlığın rolünün incelenmesidir. Araştırma İstanbul ilindeki seçili sektörlerdeki 433 beyaz yakalı çalışanın katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre firmaların dinamik yetenekleri onların sağlamlıklarını ve iyileşme seviyelerini arttırmaktadır. Ayrıca sağlamlık firmanın iyileşmesini de arttırmaktadır. Son olarak dinamik yeteneklerin iyileşmeyi sağlamlık üzerinden etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma, dinamik yetenekler ile dayanıklılık literatürü arasında, sağlamlık ile iyileşme arasında ilişki kurmak ve şok dönemlerinde faaliyetleri devam ettirme açısından bilgiler sunmaktadır. Araştırma sonunda pratik ve teorik açıdan öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler; Dinamik yetenekler, Dayanıklılık, Sağlamlık, İyileşme, COVID-19

¹ Assistant Professor, Beykent University, Logistics Management Program. hasantatli@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1918-3188>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.04.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 15.09.2024

Atıf İçin/For Cite: TATLI, H.S., "Surviving in global shocks: a study from the perspective of dynamic capabilities and organizational resilience", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1339-1358.

<https://doi.org/10.17755/esosder.1467337>

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan

27.01.2023 tarih ve 90707 sayılı karar ile izin alınmıştır/ Permission was obtained from Beykent University Social Sciences Ethics Committee with the decision dated 27.01.2023 and numbered 90707

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. INTRODUCTION

Research has been conducted on how companies react to shocks and crises for many years. Researchers advocating proactive measures (Teece, 2007) discuss what precautions firms should take before shocks occur. It is important for companies to remain robust against shocks and then return to their previous form quickly and at a low cost to gain a sustainable competitive advantage (Pu et al., 2022; Sheffi & Rice, 2015). The survival of organizations in the face of shocks and their rapid return to activities is expressed as "resilience." Resilience refers to companies not deteriorating due to negative factors (Sheffi & Rice, 2015) and returning to their previous or better situation to provide a competitive advantage (Hamel & Valikangas, 2003; Kitano, 2004).

How companies ensure resilience is a matter of debate. Antecedents of resilience in the literature include organizational capabilities, flexibility (Iftikhar et al., 2021), process integration (Li et al., 2022), resources and capabilities of top management (Wall & Bellamy, 2019; Calabrò et al., 2021), innovation (Gupta, 2023; Parast et al., 2019; Akgün & Keskin, 2014), social, financial, and human capital (Brewton et al., 2010; Polyviou et al., 2020), dynamic capabilities (Sabahi & Parast, 2020; Dovbischuk, 2022), knowledge (Orlando et al., 2022), competitive strategies (Acquaah et al., 2011), and environmental dynamism (Kyrddado et al., 2023).

Although it is known that many factors will provide organizational resilience, preliminary information in the literature shows that the survival or resilience of companies in the face of sudden shocks (for example, COVID-19) depends on proactive factors. For instance, during the COVID-19 pandemic, companies' activities were disrupted for certain periods. These disruptions revealed methods such as online-from-home and partial permanent work. Companies that needed to be more dynamic and flexible experienced significant problems during this closure process. For this reason, companies need to have organizational structures that will ensure their resilience in the face of such sudden and unpredictable disruptions.

Sensing external opportunities and threats, catching changes, and reconfiguring the resource base are important for companies to remain resilient in the face of shocks. The dynamic capabilities perspective argues that the firm's sensing, seizing, and reconfiguring capabilities (Teece, 2007; Dovbischuk, 2022; Akpan et al., 2022) are important precursors to the firm's robustness. Thus, companies can take proactive measures and quickly return to their previous performance in the face of interruptions (Ozonne et al., 2022). For example, Yu et al. (2019) found that the dynamism of supply chains in companies in China increases the supply chain's resilience and the company's performance. In the research conducted by Sinha and Ola (2021), it was determined that the resilience of companies in disasters is affected by dynamic capabilities. On the other hand, resilience is seen as a dynamic capability in some studies in the literature. According to this view (Pu et al., 2022; Hohenstein et al., 2015), resilience is a dynamic capability that enables businesses to respond to unexpected situations where environmental uncertainty is high. However, this view is debatable. Defining resilience as a dynamic capability raises measurement issues. Additionally, empirical evidence is needed to express resilience's dynamic capabilities.

From our perspective, dynamic capabilities sense the firm's opportunities and threats and seize and reconfigure the firm's resource base (Teece & Pisano, 1994; Teece, 2007; Winter, 2003). Resilience focuses on creating a strong organizational structure against negative external factors. The resilience levels of organizations indicate rapid recovery and return to former activities in the face of external negative effects (Pu et al., 2022; Macdonald et al., 2018). In this case, resilience differs from dynamic capabilities because dynamic capabilities focus on opportunities and renewed activities. Within the scope of this research, dynamic capabilities

are examined as a different concept from resilience. Moreover, well-structured dynamic capabilities are conceptualized as a structure that will increase the resilience level of the firm.

Additionally, organizational resilience is evaluated with the dimensions of robustness and recovery. Resilience refers to the firm's resistance to shocks, and recovery refers to its rapid return to previous activities (Sabahi & Parast, 2020; Dovbischuk, 2022). The conclusion is that the firm's robustness will ensure recovery (Ivanov et al., 2017). Therefore, robustness may be a precursor to recovery rather than using robustness and recovery as two separate outcomes. In light of these discussions, determining the relationships between dynamic capabilities and organizational resilience and the contradiction in the relationship between robustness and recovery are among the problems that need to be examined. Therefore, the aim of the research is to examine the mediating role of robustness in the effect of dynamic capabilities on recovery.

The research findings will make modest contributions to identifying the factors that enable companies to survive and continue their activities healthily during shock periods such as COVID-19. In addition, the research contributes to the literature by presenting the distinction between dynamic capabilities and resilience. Finally, this research sets an agenda in the literature by conceptualizing robustness as an antecedent of recovery. In the research, the conceptual framework and hypothesis development section is presented in light of the above discussions. Under the conceptual framework heading, the concepts of dynamic capabilities and organizational resilience are introduced, and the relationships between the concepts are included. The research hypotheses are presented in this section. Then, the method of the research is described. The research concludes with results, discussions, and recommendations.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK AND HYPOTHESES

2.1. Dynamic Capabilities

Dynamic capabilities are based on the Resource-Based View (RBV), which started with Penrose's (1959) views specific to the firm's resources, was popularized by Wernerfelt (1984) and Barney (1991), and to which many researchers have contributed. The basic perspective of RBV is that competitive advantage depends on resources and capabilities. "Resources are heterogeneously distributed across competing firms and are imperfectly mobile, which, in turn, makes this heterogeneity persist over time" (Barney, 1991; Penrose, 1959; Eisenhardt & Martin, 2000). These resources have characteristics that enable firms to compete. In order for resources to provide a competitive advantage, they must be "valuable, rare, inimitable, and non-substitutable" (Barney, 1991). However, resources as the basis of competition in the dynamic business world are criticized for being static (Priem & Butler, 2001a; 2001b; Helfat, 1997). Following these criticisms, the Dynamic Capabilities Approach was developed. Researchers on dynamic capabilities have offered many definitions. For example, Wang and Ahmed (2007) define dynamic capabilities as "a firm's behavioral orientation to constantly integrate, reconfigure, renew, and recreate its resources and capabilities, and, most importantly, upgrade and reconstruct its core capabilities in response to the changing environment to attain and sustain competitive advantage." According to Teece (2007), "dynamic capabilities enable sensing and seizing new business opportunities." Additionally, the author argues that dynamic capabilities are firm-specific. According to Eisenhardt and Martin (2000), "dynamic capabilities create opportunities for new value-creating strategies through modifying ordinary capabilities." According to Barreto (2010), "dynamic capabilities are the firm's potential to systematically solve problems by sensing opportunities and making timely market-oriented decisions."

The fact that dynamic capabilities have many definitions shows that the conceptual debate is not yet complete. For this reason, it may be appropriate to draw a road map based on

the most accepted definitions within the scope of the research. The definition developed by Teece has been used more recently in the literature and explains the nature of dynamic capabilities. Dynamic capabilities refer to constantly examining developments in the company's internal and external environment. Thus, the company is informed about risks and opportunities. Sensing is the process by which the firm scans for risks and opportunities. The company then creates action plans to address risks and opportunities. The aim here is to minimize the damage caused by threats and seize opportunities. After the action plans are created, renewals are made in the resource base and organizational structure. This stage refers to reconfiguring (Teece, 2007; 2018; Ellström et al., 2021; Felin & Powell, 2016; Dovbischuk, 2022).

2.2. Organizational Resilience

Resilience refers to a company's ability not to deteriorate because of negative factors (Sheffi & Rice, 2015) and to return to a previous or better situation to provide a competitive advantage (Hamel & Valikangas, 2003; Kitano, 2004). In other words, it pertains to how prepared the company is in the face of disruptions and its ability to respond to disruptions in a timely manner and at affordable costs (Dovbischuk, 2022). Resilience is the level of discomfort an organization can tolerate and experience (Linnenluecke & Griffiths, 2010).

Two features are emphasized in all definitions of organizational resilience: (1) businesses can recover and return to their previous situations in unexpected and risky situations; (2) they can build a successful future by creating new opportunities for the organization in difficult and risky environmental conditions (Lengnick-Hall et al., 2011; Çetin, 2018). Studies in the literature highlight both the recovery and robustness aspects of resilience. Recovery is the capability of a system to find a path to return to a steady state of functionality once a disruption has occurred (Sabahi & Parast, 2020; Jüttner & Maklan, 2011). In turn, robustness also increases preparedness, as it should be implemented before a disruption, with the aim of resisting shocks and responding with stability (Ivanov et al., 2017; Kilubi & Haasis, 2015; Kochan & Nowicki, 2018).

Companies need to act proactively and respond to environmental problems. These responses will ensure the solidity of the firm (Ali et al., 2017; Kochan & Nowicki, 2018). Firms thus have a stability component, starting from structuring resources and extending to robustness and recovery, which enables them to resist shocks. Due to its conceptual and logical nature, for a company to recover, it must first be less affected by shocks. Thus, they can return to their activities under reasonable conditions, that is, recovery can occur.

2.3. Relationships Between Dynamic Capabilities and Organizational Resilience

Although dynamic capabilities focus on both opportunities and threats, they offer an important opportunity to counteract the negative effects of the company's environment. Companies can initiate the action process by sensing threats in the environment and increasing their resilience if they promptly reconfigure their resource base and organizational structure (Schoemaker et al., 2013; Stadtfeld & Gruchmann, 2024; Zhang et al., 2023). Reconfiguring the firm's resource base in response to internal and external factors can help the firm reduce disruptions and disturbances in the face of shocks (Yu et al., 2019). Additionally, the company's robustness in the face of disruptions can enable it to quickly recover from negative impacts (Sabahi & Parast, 2019). In the study conducted by Ruel and El Baz (2023), the dynamic capabilities (DC) perspective is conceptualized as a factor that enhances a firm's preparedness for disasters. According to this framework, DC is argued to improve the firm's robustness. Bari et al. (2022) also assert that DC increases the firm's level of robustness, thereby enhancing its competitiveness. The hypothesis is as follows:

H1: Dynamic capabilities positively affect the firm's robustness.

H1a: Sensing capabilities positively affect the firm's robustness.

H1b: Seizing capabilities positively affect the firm's robustness.

H1c: Reconfiguring capabilities positively affect the firm's robustness.

Since the firm's sensing, seizing, and reconfiguring capabilities create a proactive response system (Teece, 2007), the firm's resilience and ability to respond to shocks are enhanced (Stadtfeld & Gruchmann, 2024). Developing scenarios to ensure business continuity, especially during periods of interruption or disruption, accelerates recovery (Brandon-Jones et al., 2014). Previous research also supports these predictions. Mahto et al. (2022) examined how family companies recovered from negative factors such as earthquakes and COVID-19, finding that the firm's capabilities and resource base accelerate recovery. Weaven et al. (2021) conducted a study with companies facing survival challenges during economic crises and concluded that sensing and responding to environmental events and reconfiguring resources and capabilities are crucial for the company's stability and recovery. Thus, the company becomes more flexible, increasing its chances of survival.

H2: Dynamic capabilities positively affect firm recovery.

H2a: Sensing capabilities positively affect the company's recovery.

H2b: Seizing capabilities positively affect the firm's recovery.

H2c: Reconfiguring capabilities positively affects a firm's recovery.

Robustness refers to a firm's resistance to shocks, while recovery denotes its ability to rapidly return to previous activities (Dovbischuk, 2022). A company's robustness enables it to take swift action during periods of shock, facilitating quicker recovery (Ivanov et al., 2017). Based on previous research and theoretical arguments, dynamic capabilities are expected to positively influence both the robustness and recovery of the firm (Ozonne et al., 2022). Additionally, companies with high robustness are anticipated to experience faster recovery (Brandon-Jones et al., 2014). Each of the firm's sensing, seizing, and reconfiguring capabilities is also expected to contribute to improvements in the firm's robustness. The hypotheses derived from this perspective are as follows:

H3: Robustness positively affects recovery.

H4: Robustness is mediating the effect of dynamic capabilities on recovery.

H4a: Robustness has a mediating role in the effect of sensing capabilities on recovery.

H4b: Robustness has a mediating role in the effect of seizing capabilities on recovery.

H4c: Robustness has a mediating role in the effect of reconfiguring capabilities on recovery.

3. METHOD

Data collection: The survey form designed to collect data comprised four sections. The first section includes the dynamic capabilities scale, adapted from the studies by Torres et al. (2018), Li and Liu (2014), and Ridder (2012) as referenced in Tatlı (2022). This scale encompasses 18 items across three dimensions: sensing (6 items), seizing (6 items), and reconfiguring (6 items). The second section features the dynamic recovery scale, based on Essuman et al. (2020), Ponomarov and Holcomb (2009), and Tukamuhabwa et al. (2015). This scale consists of 5 items and measures a single dimension. The third section contains the

organizational robustness scale, derived from Brandon-Jones et al. (2014) and Essuman et al. (2020). It includes 5 items and a single dimension. A 5-point Likert scale is used for responses to all scales (1 = Strongly disagree, 2 = Disagree, 3 = Undecided, 4 = Agree, 5 = Strongly agree).

The Turkish validity and reliability of the robustness and dynamic recovery scales were established through meticulous translation and adaptation processes. Translation assistance was provided by faculty members proficient in both Turkish and English. Following translation, the comprehensibility and content validity of the Turkish versions were evaluated through a pilot study. Validity and reliability tests were subsequently conducted on the Turkish scales. Confirmatory factor analysis yielded the following results: CMIN/DF = 3.613, RMR = 0.049, GFI = 0.957, AGFI = 0.919, NFI = 0.969, TLI = 0.966, CFI = 0.977, and RMSEA = 0.078. These values were found to exceed acceptable thresholds (Hair et al., 2014; Kline, 2016; Byrne, 2001). Additionally, the scales demonstrated appropriate AVE and CR values (Fornell & Larcker, 1981; Dash & Paul, 2021), confirming their suitability for use in the research (see Appendix 1-2). The final section of the survey form included demographic questions. Research approval was granted by the Beykent University Ethics Committee for Social Sciences, with the decision dated January 27, 2023, and numbered 90707.

Sample and sampling method: The research sample consists of white-collar employees from private sector companies (in education, service, manufacturing, and software/informatics) in Istanbul. Specifically, the sample includes white-collar employees who experienced the COVID-19 pandemic while working in companies that remained operational during this period. To examine the robustness and recovery of companies facing the devastating impact of COVID-19, it is crucial to gather opinions from employees who continued working at the same company throughout the pandemic. Thus, the research sample was defined as white-collar employees who were employed at their current company from March 2020, when the COVID-19 pandemic began in Türkiye, until March 2023. A simple random sampling technique was used to select the sample.

According to the criterion used to determine the sample size (Bal, 2001), a sample size of 384 is recommended for large populations. To account for potential missing data, responses were collected from 484 participants. After excluding 51 participants who did not work at the same company throughout the pandemic or provided single-mode responses, the final sample size was determined to be 433 individuals. Considering Bal's (2001) recommendations, this sample size is deemed sufficient.

Examining participant characteristics: 10.1% are aged 25 and under, 27.3% are between 26-30 years old, 29.6% are between 31-35 years old, 19.8% are between 36-40 years old, and 13.2% are 41 and over. Gender distribution is nearly balanced, with 49.5% male and 50.5% female participants. In terms of education, 60% hold a bachelor's or associate's degree, 37.7% have a master's degree, and 2.7% possess a doctorate. Regarding tenure, 59.7% have worked at the same company for 3-5 years, 24.5% for 6-10 years, and 15.8% for 11 years or more.

Analysis Technique: The data analysis was conducted using SPSS 25. Initially, factor analysis was performed to assess the suitability of the data for analysis. According to Hair et al. (2014), the following critical values were adhered to:

KMO Sampling Adequacy: Should be 0.60 or above.

Bartlett's Test of Sphericity: Should be significant at $p < 0.05$.

Total Variance Explained: Should be 60% or above.

Factor Loadings: Should be 0.40 or above.

Cronbach's Alpha coefficient was used to assess the reliability of the scales. Hair et al. (2014) suggest that this coefficient should be above 0.60 or 0.70. Following the reliability assessment, a normality test was conducted. Skewness and kurtosis values, ranging between -1.080 and 0.832, were found to be within acceptable limits (George & Mallery, 2010; Tabachnick & Fidell, 2013; Uysal & Kılıç, 2022), suggesting that the data approximately meets the assumption of normal distribution.

Pearson correlation analysis was performed under the assumption of normal distribution. Significance was considered at the $p < 0.05$ level. The interpretation of the correlation coefficients utilized the critical values established by Karahan (2017) and Kocaay (2022), which are commonly referenced in the literature:

0 = No relationship

0.01 - 0.19 = Very low relationship

0.20 - 0.39 = Low relationship

0.40 - 0.59 = Moderate relationship

0.60 - 0.79 = High relationship

0.80 - 0.99 = Very high relationship

1 = Complete relationship

Regression analysis was conducted to determine the strength and direction of the relationships between the independent and dependent variables. The significance of the regression model was assessed based on the p-value, with a significance level set at $p < 0.05$ (Hair et al., 2014). Additionally, the coefficient of determination (R^2) was used to evaluate the proportion of variance in the dependent variable that is explained by the independent variables. The regression coefficients (β) were analyzed to determine the impact of each predictor variable on the dependent variable.

After establishing the relationships between the variables, the research hypotheses were tested using the mediation procedure developed by Hayes (2018). SPSS Process v2.16.3 was employed for the mediation analysis. Hayes's (2018) procedure utilizes bootstrapping for mediation analysis, which assesses the significance of the mediation effect through lower and upper confidence intervals (LLCI-ULCI) rather than standard significance tests. If these confidence intervals do not include zero, it indicates that the findings are statistically significant. In this study, Model 4 from Hayes (2018) was used for the mediation testing. This model incorporates independent, dependent, and mediator variables (Preacher & Hayes, 2004; Gürbüz, 2021).

Conceptual model of the research: The research examines the effect of dynamic capabilities on recovery through robustness. Dynamic capabilities (and their sub-dimensions) are the independent variable, robustness is the mediating variable, and recovery is the dependent variable. The conceptual model is presented in Figure 1.

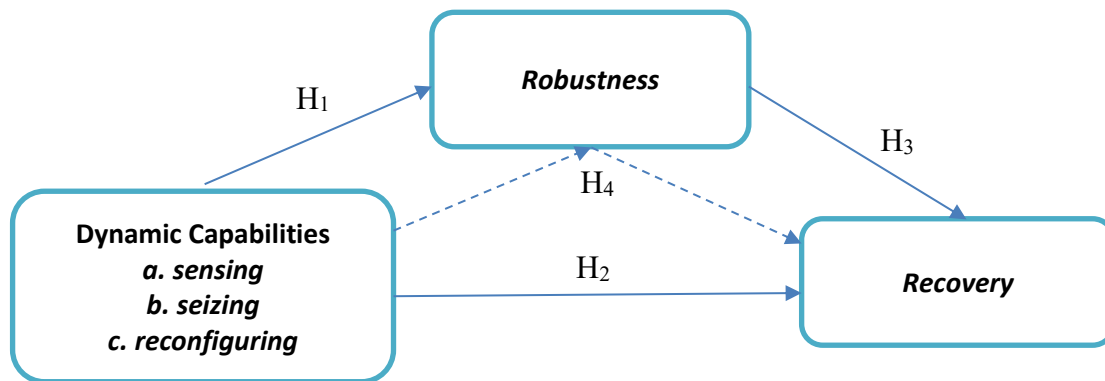

Figure 1. Conceptual model

4. FINDINGS

The research findings include factor analysis, reliability analysis, normal distribution, correlation analysis and mediation analysis findings. First, factor analysis findings are presented.

Table 1. Factor and reliability analysis findings of the dynamic capabilities scale

Items	DC		
	Reconfiguring	Sensing	Seizing
D16	,794		
D14	,786		
D15	,784		
D13	,717		
D17	,708		
D18	,682		
D2		,823	
D3		,790	
D1		,744	
D4		,716	
D5		,660	
D6		,598	
D8			,739
D11			,733
D10			,706
D9			,673
D12			,662
D7			,599
Variance explained	%24,047	%22,622	%20,938
KMO; 0.947			
Bartlett's test; 0.000			
Cronbach's Alpha: 0.947			
Total variance explained: 67.607%			
Number of items: 18			

Table 1 presents the results of the factor analysis and reliability analysis for the dynamic capabilities scale. The analysis revealed a KMO value of 0.947, with Bartlett's Sphericity test being significant at $p < 0.05$. The scale's explanatory power was 67.607%, and all item factor loadings were above 0.40. The reliability of the scale was assessed using Cronbach's Alpha coefficient, which was found to be 0.947. Consequently, all 18 items of the scale were deemed appropriate, and it was confirmed that the items were correctly distributed across the factors. Based on these findings, the dynamic capabilities scale used in the research is deemed suitable.

Table 2. Factor and reliability analysis findings of the Robustness scale

<i>Items</i>	<i>Factor loadings</i>
Ös3	,880
Ös2	,878
Ös4	,867
Ös5	,864
Ös1	,834
<i>Variance explained</i>	<i>%74,728</i>
<i>KMO; 0.854</i>	
<i>Bartlett's test; 0.000</i>	
<i>Cronbach's Alpha: 0.913</i>	
<i>Number of items: 5</i>	

Table 2 presents the results of the factor analysis and reliability analysis for the robustness scale. The analysis showed a KMO value of 0.854 and Bartlett's Sphericity test was significant at $p < 0.05$. The scale explained 74.728% of the variance, and all item factor loadings were above 0.40. The Cronbach's Alpha coefficient for the robustness scale was 0.913. The analysis confirmed that all five items loaded onto a single factor and were appropriately distributed. Based on these findings, the robustness scale is considered suitable for the research.

Table 3. Factor and reliability analysis findings of the recovery scale

<i>Items</i>	<i>Factor loadings</i>
Di1	,900
Di2	,872
Di3	,868
Di4	,804
Di5	,751
<i>variance explained</i>	<i>%70,700</i>
<i>KMO; 0.846</i>	
<i>Bartlett's test; 0.000</i>	
<i>Cronbach's Alpha: 0.894</i>	
<i>Number of items: 5</i>	

Table 3 presents the results of the factor analysis and reliability analysis for the recovery scale. The analysis revealed a KMO value of 0.900, with Bartlett's Sphericity test being significant at $p < 0.05$. The scale accounted for 70.70% of the variance, and all item factor loadings were above 0.40. The Cronbach's Alpha coefficient for the recovery scale was 0.913. The analysis confirmed that all five items loaded onto a single factor and were distributed appropriately. Based on these findings, the recovery scale is deemed suitable for the research.

Table 4. Correlation analysis

	\bar{x}	σ	Recovery	Robustness	Sensing	Seizing
Recovery	4,0554	0,80661	1			
Robustness	3,8457	0,88372	,705**	1		
Sensing	3,9515	0,73735	,403**	,335**	1	
Seizing	3,9126	0,77189	,442**	,386**	,713**	1
Reconfiguring	3,7883	0,81513	,449**	,415**	,614**	,725**

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). N:433

The findings of the correlation analysis are presented in **Table 4**. According to the results, significant relationships ($p < 0.05$) are observed between recovery, robustness, and the dimensions of dynamic capabilities.

Table 5. Direct effects and mediation analysis findings

Direct effect							
X		Y	R ²	B	p	Hypotheses	
Sensing	→	Robustness	0,114	0,343	0,000	H1a	
Seizing	→	Robustness	0,145	0,389	0,000	H1b	
Reconfiguring	→	Robustness	0,190	0,440	0,000	H1c	
Sensing	→	Recovery	0,166	0,441	0,000	H2a	
Seizing	→	Recovery	0,172	0,419	0,000	H2b	
Reconfiguring	→	Recovery	0,216	0,469	0,000	H2c	
Robustness	→	Recovery	0,493	0,704	0,000	H3	
Mediation analysis							
			Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	Hypotheses
Sensing → Recovery	→	Robustness → Recovery	0,2354	0,041	0,1565	0,317	H4a supported
Seizing → Recovery	→	Robustness → Recovery	0,2534	0,0395	0,1175	0,3302	H4b supported
Reconfiguring → Recovery	→	Robustness → Recovery	0,1862	0,0361	0,1152	0,2571	H4c supported

The analysis of the effect of sensing on robustness revealed a significant positive relationship, with an explanation coefficient (R^2) of 0.114 and a regression coefficient (β) of 0.343, both statistically significant ($p < 0.05$). Similarly, the effect of seizing on robustness was positive and significant, with an explanation coefficient (R^2) of 0.145 and a regression

coefficient (β) of 0.389 ($p < 0.05$). For the effect of reconfiguring on robustness, the explanation coefficient (R^2) was 0.190, and the regression coefficient (β) was 0.440, indicating positive and significant results ($p < 0.05$).

Regarding the impact on recovery, the explanation coefficient (R^2) for the effect of sensing was 0.166, with a regression coefficient (β) of 0.441; for seizing, the explanation coefficient (R^2) was 0.172, with a regression coefficient (β) of 0.419; and for reconfiguring, the explanation coefficient (R^2) was 0.216, with a regression coefficient (β) of 0.469. All these relationships were positive and statistically significant ($p < 0.05$).

Finally, the effect of robustness on recovery showed a strong relationship, with an explanation coefficient (R^2) of 0.493 and a regression coefficient (β) of 0.704, both statistically significant ($p < 0.05$). These findings highlight the important roles of sensing, seizing, reconfiguring, and robustness in the recovery process, supporting the theoretical framework.

The mediation analysis revealed that the mediating effect of robustness in the relationship between sensing and recovery was 0.2354 (CI=0.1565/0.317). For the effect of seizing on recovery, the mediation effect was 0.2534 (CI=0.1175/0.3302), and for reconfiguring on recovery, it was 0.1862 (CI=0.1152/0.2571). These results indicate a significant mediating role of robustness in the effects of sensing, seizing, and reconfiguring on recovery.

5. CONCLUSION, DISCUSSION and SUGGESTIONS

According to the findings, it has been determined that dynamic capabilities increase the robustness of firms. Robustness enables organizations to recover from major crises such as COVID-19. On the other hand, effective structuring of dynamic capabilities enhances firm recovery.

The research findings confirm that dynamic capabilities play an important role in companies' survival against disruptive factors. Specifically, monitoring developments in both the internal and external environments of the firm, designing activity plans and processes in response to these developments, and developing the resource base help the firm maintain its robustness. The company's robustness allows it to quickly resume previous activities during shock or crisis periods. As expected, firms' seizing capabilities are effective in gathering information from the environment. Awareness of environmental changes enables the firm to recognize opportunities and threats. This awareness allows firms to make preparations and decisions to react to developments. These actions may include renewing the resource base (such as human, equipment, or financial resources), expanding activity areas, or changing business processes. Such proactive behaviors may help firms be less affected by unusual or predictable environmental issues. For example, during the COVID-19 pandemic, businesses with high robustness experienced less damage from interruptions or partial closures. The company's robustness enables it to restart activities or return to its previous strength.

Our findings in this study are consistent with the existing literature. Research conducted in various countries and sectors has shown that dynamic capabilities positively affect resilience (e.g., Stadtfeld & Gruchmann, 2024; Zhang et al., 2023; Yu et al., 2019; Dovbischuk, 2022). Weaven et al. (2021) found that aligning resources during shock periods enhanced resilience and recovery. Bruhn et al. (2023) demonstrated that companies' preparedness before COVID-19 increased their productivity after the crisis. Specifically, the productivity of companies that monitored environmental developments and made innovative decisions improved significantly after the crisis. According to Ozonne et al. (2022), possessing dynamic capabilities elevates a company's resilience level. Kähkönen et al. (2023) found that having dynamic capabilities within supply chains boosts a company's resilience level. Xi et al. (2024) examined the

relationships between resilience, ambidextrous capability, myopia, and dynamic capabilities using data from manufacturing companies. Their research results indicate that a company's dynamic capabilities enhance its resilience level. The literature suggests that having dynamic capabilities during crises such as COVID-19 increases companies' resilience levels, which aligns with our research findings.

However, as noted, there are limited studies on how dynamic capabilities impact the resilience and robustness of companies in the logistics sector during the COVID-19 period. Additionally, there is no research examining the effect of a firm's robustness level on its recovery level. Therefore, comparing our research findings with existing literature is challenging. Consequently, the mediating role of robustness in the relationship between dynamic capabilities and a firm's resilience level, as identified in our research, differs from the examples found in the literature.

This research makes several contributions to the literature. Firstly, it addresses the topic of dynamic capabilities, which has not yet received sufficient attention in Turkish literature and sector research in Türkiye. The role of dynamic capabilities during and after COVID-19 has not been adequately explored. This study is significant in demonstrating the contribution of dynamic capabilities to managing major global crises like COVID-19. Furthermore, given that the direct and indirect effects of dynamic capabilities on resilience, robustness, and recovery have yet to be investigated in Türkiye, this research adds valuable insights to the literature.

Another contribution of this research is the distinction made between dynamic capabilities and resilience. Some studies (e.g., Pu et al., 2022; Hohenstein et al., 2015) treat resilience as synonymous with dynamic capabilities. This research theoretically and empirically differentiates between dynamic capabilities and resilience. Additionally, it clarifies the concepts of robustness and recovery based on theoretical arguments. Since robustness and recovery are interrelated, robustness has been considered an antecedent to recovery.

Despite these contributions, the research has several limitations. The first limitation concerns the sectors included in the study. Sectoral dynamics can influence a firm's resilience to global shocks, yet no sectoral distinctions were made, and sector-specific dynamics were not considered. Another limitation is the focus on companies' actions during the COVID-19 period. This study examined how the dynamic capabilities of surviving companies impact organizational resilience, but did not explore specific actions taken to survive the pandemic. Additionally, the timing of the research poses a limitation. Data were collected three years after the onset of the COVID-19 pandemic, during a period when the immediate effects of the pandemic had diminished. Thus, the findings may not fully reflect the experiences and responses during the height of the pandemic.

Based on the research's limitations, a number of suggestions can be offered for future research. Conducting dynamic capabilities and organizational resilience research from a sectoral perspective can provide more specific information. Additionally, an important debate regarding dynamic capabilities (Collis & Anand, 2019) concerns their rarity. Researching companies likely to have dynamic capabilities can provide more specific results. Another suggestion is to examine how the financial performance of the company changes while analyzing the relationships between the company's dynamic capabilities and the firm's robustness and resilience levels. This can provide evidence to assess the real situation of the companies (Xi et al., 2024). Therefore, it is recommended to investigate the relationships between companies' dynamic capabilities, resilience, and company performance in the logistics sector and related sectors. Additionally, one of the significant impacts of COVID-19 is the increase in digitalization within companies. It is predicted that the digital preparedness levels of companies affect their resilience levels during COVID-19 (Abidi et al., 2023). Therefore, it

may be advisable to include companies' technology readiness levels or digitalization levels in the research model.

Following the research findings, several managerial implications can be outlined. Strengthening companies' dynamic capabilities, especially their ability to perceive changing internal and external environmental conditions, develop mechanisms to capture these changes, and restructure resources in accordance with business needs, is important. These steps can increase companies' robustness levels. Considering that companies with high robustness levels experience a faster recovery process, especially against shocks such as COVID-19, companies should be encouraged to constantly strengthen their robustness levels. The finding that dynamic capabilities directly impact recovery may help companies have a more resilient and rapid recovery process in COVID-19 situations. Therefore, it is important to develop dynamic capabilities and integrate these capabilities into recovery processes.

REFERENCES

- Abidi, N., El Herradi, M., & Sakha, S. (2023). Digitalization and resilience during the COVID-19 pandemic. *Telecommunications Policy*, 47(4), 102522.
- Acquaah, M., Amoako-Gyampah, K., & Jayaram, J. (2011). Resilience in family and nonfamily firms: An examination of the relationships between manufacturing strategy, competitive strategy and firm performance. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5527-5544. <https://doi.org/10.1080/00207543.2011.563834>
- Akgün, A. E., & Keskin, H. (2014). Organisational resilience capacity and firm product innovativeness and performance. *International Journal of Production Research*, 52(23), 6918-6937. <https://doi.org/10.1080/00207543.2014.910624>
- Akpan, E. E., Johnny, E., & Sylva, W. (2022). Dynamic capabilities and organizational resilience of manufacturing firms in Nigeria. *Vision*, 26(1), 48-64. <https://doi.org/10.1177/0972262920984>
- Ali, A., Mahfouz, A. & Arisha, A. (2017). Analyzing supply chain resilience: Integrating the constructs in a concept mapping framework via a systematic literature review. *Supply Chain Management: An International Journal*, 22(1), 16-39. <https://doi.org/10.1108/SCM-06-2016-0197>
- Bal, H. (2001). *Bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi.
- Bari, N., Chimhundu, R., & Chan, K. C. (2022). Dynamic capabilities to achieve corporate sustainability: a roadmap to sustained competitive advantage. *Sustainability*, 14(3), 1531.
- Barney, J.B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17, 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Barreto, I. (2010). Dynamic capabilities: A review of past research and an agenda for the future. *Journal of Management*, 36(1), 256-280. <https://doi.org/10.1177/0149206309350776>.
- Brandon-Jones, E., Squire, B., Autry, C. W., & Petersen, K. J. (2014). A contingent resource-based perspective of supply chain resilience and robustness. *Journal of Supply Chain Management*, 50(3), 55-73. <https://doi.org/10.1111/jscm.12050>
- Brewton, K. E., Danes, S. M., Stafford, K., & Haynes, G. W. (2010). Determinants of rural and urban family firm resilience. *Journal of Family Business Strategy*, 1(3), 155-166. <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2010.08.003>
- Bruhn, M., Demirguc-Kunt, A., & Singer, D. (2023). Competition and firm recovery post-COVID-19. *Small Business Economics*, 61(4), 1555-1586.
- Byrne, B. M. (2001). Structural equation modeling with AMOS, EQS, and LISREL: Comparative approaches to testing for the factorial validity of a measuring instrument. *International Journal of Testing*, 1(1), 55-86.
- Calabrò, A., Frank, H., Minichilli, A., & Suess-Reyes, J. (2021). Business families in times of crises: The backbone of family firm resilience and continuity. *Journal of Family Business Strategy*, 12(2), 100442. <https://doi.org/10.1016/j.jfbs.2021.100442>
- Çetin, A. (2018). Örgütsel dayanıklılık. İçinde; *Örgütsel davranış odaklı yönetsel yaklaşımlar*. Ed. Aydoğan, E. Gazi Kitabevi.
- Collis, D. J., & Anand, B. N. (2019). *The limitations of dynamic capabilities*. Cambridge, MA, Harvard Business School.
- Dash, G.; Paul, J. CB-SEM vs. PLS-SEM methods for research in social sciences and technology forecasting. *Technol. Forecast. Soc. Change* 2021, 173, 121092.

- Dovbischuk, I. (2022). Innovation-oriented dynamic capabilities of logistics service providers, dynamic resilience and firm performance during the COVID-19 pandemic. *The International Journal of Logistics Management*, 33(2), 499-519. <https://doi.org/10.1108/IJLM-01-2021-0059>
- Eisenhardt, K.M. & Martin, J.A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21, 1105–1121.
- Ellström, D., Holtström, J., Berg, E., & Josefsson, C. (2021). Dynamic capabilities for digital transformation. *Journal of Strategy and Management*, 15(2), 272-286. <https://doi.org/10.1108/JSMA-04-2021-0089>
- Essuman, D., Boso, N. & Annan, J. (2020). Operational resilience, disruption, and efficiency: Conceptual and empirical analyses. *International Journal of Production Economic*, 229, (2020), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107762>
- Felin, T., & Powell, T. C. (2016). Designing organizations for dynamic capabilities. *California Management Review*, 58(4), 78-96. <https://doi.org/10.1525/cmr.2016.58.4.78>
- Fornell, C.; Larcker, D. Evaluating structural equation models with unobservable variable and measurement error. *J. Mark. Res.* 1981, 18, 39–50.
- George, D. & Mallery, M. (2001). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference 10.0 update*. Allyn and Bacon.
- Gupta, A. (2023). *R&D and firm resilience during bad times*. Düsseldorf Institute for Competition Economics.
- Gürbüz, S. (2021). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair J. F. Jr., Anderson R. E., Tatham R. L. & Black W. C. (2014). *Multivariate data analysis*. Macmillan.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. <https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100>
- Helfat, C.E. (1997). Know-how and asset complementarity and dynamic capability accumulation: The case of R&D. *Strategic Management Journal*, 18, 339–360. <https://www.jstor.org/stable/3088165>
- Hohenstein N-O, Feisel E, Hartmann E, & Giunipero L (2015). Research on the phenomenon of supply chain resilience. *Int J Phys Distr Log*, 45, 90–117. <https://doi.org/10.1108/ijpdlm-05-2013-0128>
- Iftikhar, A., Purvis, L., & Giannoccaro, I. (2021). A meta-analytical review of antecedents and outcomes of firm resilience. *Journal of Business Research*, 135, 408-425. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.06.048>
- Ivanov, D., Dolgui, A., Sokolov, B. & Ivanova, M. (2017), Literature review on disruption recovery in the supply chain. *International Journal of Production Research*, 55(20), 6158-6174. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1330572>
- Jüttner, U. & Maklan, S. (2011). Supply chain resilience in the global financial crisis: An empirical study. *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(4), 246-259. <https://doi.org/10.1108/13598541111139062>

- Kähkönen, A. K., Evangelista, P., Hallikas, J., Immonen, M., & Lintukangas, K. (2023). COVID-19 as a trigger for dynamic capability development and supply chain resilience improvement. *International Journal of Production Research*, 61(8), 2696-2715.
- Karahan, M. (2017). Denetim raporlarının yayınlanma süresini etkileyen faktörler BİST 100 endeksinde yer alan şirketler üzerine ampirik bir uygulama. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*. 4(15), 1819-1830. <https://doi.org/10.26450/jshsr.262>
- Kilubi, I. & Haasis, H.-D. (2015). Supply chain risk management enablers - a framework development through systematic review of the literature from 2000 to 2015. *Journal of Business Science and Applied Management*, 10 (1), 35-54.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Kocaay, F., Demir, B. T., & Biçer, B. K. (2022). Üniversite öğrencilerinde internet, sosyal medya ve oyun bağımlılığının değerlendirilmesi. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(3), 511-519. <https://doi.org/10.33631/sabd.1130278>
- Kochan, C.G. & Nowicki, D.R. (2018). Supply chain resilience: A systematic literature review and typological framework. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 48(8), 842-865. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-02-2017-0099>
- Kyrdoda, Y., Balzano, M., & Marzi, G. (2023). Learn to survive crises: The role of firm resilience, innovation capabilities and environmental dynamism. *Technology in Society*, 74, 102285. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102285>
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E. & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243–255. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.07.001>
- Li, D. Y. & Liu, J. (2014). Dynamic capabilities, environmental dynamism, and competitive advantage: Evidence from China. *Journal of Business Research*, 67(1), 2793-2799 <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.08.007>
- Li, L., Wang, Z., Ye, F., Chen, L., & Zhan, Y. (2022). Digital technology deployment and firm resilience: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Industrial Marketing Management*, 105, 190-199. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.06.002>
- Linnenluecke, M. K. & Griffiths, A. (2010). Beyond adaptation: Resilience for business in light of climate change and weather extremes. *Business & Society*, 49 (3), 477- 511. <https://doi.org/10.1177/0007650310368814>
- Macdonald, J.R., Zobel, C.W., Melnyk, S.A. & Grifs, S.E. (2018) Supply chain risk and resilience: Theory building through structured experiments and Simulation. *Int J Prod Res* 56, 4337–4355. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1421787>
- Mahto, R. V., Llanos-Contreras, O., & Hebles, M. (2022). Post-disaster recovery for family firms: The role of owner motivations, firm resources, and dynamic capabilities. *Journal of Business Research*, 145, 117-129. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.02.089>
- Orlando, B., Tortora, D., Pezzi, A., & Bitbol-Saba, N. (2022). The disruption of the international supply chain: Firm resilience and knowledge preparedness to tackle the COVID-19 outbreak. *Journal of International Management*, 28(1), 100876. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2021.100876>
- Parast, M. M., Sabahi, S., & Kamalahmadi, M. (2019). The relationship between firm resilience to supply chain disruptions and firm innovation. *Revisiting Supply Chain Risk*, 279-298. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03813-7_17
- Penrose, E.T. (1959). *The theory of the growth of the firm*. John Wiley.

- Polyviou, M., Croxton, K. L., & Knemeyer, A. M. (2020). Resilience of medium-sized firms to supply chain disruptions: The role of internal social capital. *International Journal of Operations & Production Management*, 40(1), 68-91. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-09-2017-0530>
- Ponomarov, S.Y. & Holcomb, M.C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. *The International Journal of Logistics Management*, 20(1), 124-143. <https://doi.org/10.1108/09574090910954873>
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Priem, R.L. & Butler, J.E. (2001a). Is the resource-based 'view' a useful perspective for strategic management research? *Academy of Management Review*, 26(1), 22-40. <https://doi.org/10.2307/259392>
- Priem, R.L. & Butler, J.E. (2001b). Tautology in the resource-based view and the implications of externally determined resource value: Further comments. *Academy of Management Review*, 26(1), 57-66. <https://doi.org/10.2307/259394>
- Pu, G., Li, S. & Bai, J. (2023). Effect of supply chain resilience on firm's sustainable competitive advantage: a dynamic capability perspective. *Environ Sci Pollut Res* 30, 4881-4898. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-22483-1>
- Ridder, A. K. (2012). External dynamic capabilities: Creating competitive advantage in innovation via external resource renewal. *Academy Management Proceeding*, 1-48. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2013.10356abstract>
- Ruel, S., & El Baz, J. (2023). Disaster readiness' influence on the impact of supply chain resilience and robustness on firms' financial performance: A COVID-19 empirical investigation. *International Journal of Production Research*, 61(8), 2594-2612.
- Sabahi, S., & Parast, M. M. (2020). Firm innovation and supply chain resilience: A dynamic capability perspective. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 23(3), 254-269. <https://doi.org/10.1080/13675567.2019.1683522>
- Schoemaker, P.J., Day, G.S. & Snyder, S.A. (2013). Integrating organizational networks, weak signals, strategic radars and scenario planning. *Technological Forecasting and Social Change*, 80 (4), 815-824. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2012.10.020>
- Sinha, R., & Ola, A. (2021). Enhancing business community disaster resilience. A structured literature review of the role of dynamic capabilities. *Continuity & Resilience Review*, 3(2), 132-148. <https://doi.org/10.1108/CRR-03-2021-0009>
- Stadtfeld, G. M., & Gruchmann, T. (2024). Dynamic capabilities for supply chain resilience: A meta-review. *The International Journal of Logistics Management*, 35(2), 623-648. <https://doi.org/10.1108/IJLM-09-2022-0373>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Tatlı, H.S. (2022). *Dinamik yeteneklerin inşasında örgüt içi güç ilişkilerinin rolü*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long range planning*, 51(1), 40-49. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007>
- Teece, D.J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28, 1319-1350. <https://doi.org/10.1002/smj.640>

- Teece, D.J., & Pisano, G., (1994). The dynamic capabilities of forms: An introduction. *Ind Corp Chang*, 3, 537–556. <https://doi.org/10.1093/icc/3.3.537-a>
- Torres, R., Sidorova, A. & Jones, M. C. (2018). Enabling firm performance through business intelligence and analytics: A dynamic capabilities perspective. *Information & Management*, 55(7), 822-839. <https://doi.org/10.1016/j.im.2018.03.010>
- Tukamuhabwa, B.R., Stevenson, M., Busby, J. & Zorzini, M. (2015). Supply chain resilience: Definition, review and theoretical foundations for further study. *International Journal of Production Research*, 53(18), 5592-5623. <https://doi.org/10.1080/00207543.2015.1037934>
- Uysal, İ., & Kılıç, A. (2022). Normal dağılım ikilemi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 220-248. <https://doi.org/10.18039/ajesi.962653>
- Wall, T., & Bellamy, L. (2019). Redressing small firm resilience: Exploring owner-manager resources for resilience. *International Journal of Organizational Analysis*, 27(2), 269-288. <https://doi.org/10.1108/IJOA-02-2018-1364>
- Wang, C. L., & Ahmed, P. K. (2007). Dynamic capabilities: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 9(1), 31-51. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00201.x>
- Weaven, S., Quach, S., Thaichon, P., Frazer, L., Billot, K., & Grace, D. (2021). Surviving an economic downturn: Dynamic capabilities of SMEs. *Journal of Business Research*, 128, 109-123. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.02.009>
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5, 795-815. <https://www.jstor.org/stable/2486175>
- Winter, S.G. (2003). Understanding dynamic capabilities. *Strategic Management Journal*, 24, 991-995. <https://www.jstor.org/stable/20060593>
- Xi, M., Liu, Y., Fang, W., & Feng, T. (2024). Intelligent manufacturing for strengthening operational resilience during the COVID-19 pandemic: A dynamic capability theory perspective. *International Journal of Production Economics*, 267, 109078.
- Yu, W., Jacobs, M. A., Chavez, R., & Yang, J. (2019). Dynamism, disruption orientation, and resilience in the supply chain and the impacts on financial performance: A dynamic capabilities perspective. *International Journal of Production Economics*, 218, 352-362. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.07.013>
- Zhang, S., Sun, Q., Dai, L. & Wang, X. (2023). Turn calamities into blessings: the impact of resource reconfiguration and firm resilience on the company's recovery and growth in the COVID-19 times. *Journal of Organizational Change Management*, 36(2), 257-272. <https://doi.org/10.1108/JOCM-04-2022-0115>

Appendix 1: Descriptive statistics and items

Items	Mean	Skewness	Kurtosis
Sensing Capability			
Our firm's capabilities allow us to be aware of opportunities and threats outside the company. (d1)	3,97	-0,890	0,846
Our firm's capabilities allow us to be aware of our strengths and weaknesses within the company. (d2)	4,04	-0,824	0,775
Our firm's capabilities enable us to recognize the need for improvements in our business processes. (d3)	3,99	-0,902	0,725
Our firm's capabilities help us identify inefficiencies in our business processes. (d4)	3,89	-0,759	0,702
Our firm's capabilities allow us to recognize organizational change opportunities required by market conditions. (d5)	3,91	-0,831	0,397
Our firm's capabilities help us anticipate changes in the environment. (d6)	3,90	-0,678	0,033
Seizing Capability			
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we know which external information to utilize. (d7)	3,96	-0,822	0,494
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we quickly share the information obtained from the external environment within the organization. (d8)	3,89	-0,693	0,126
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we develop effective strategies to address environmental developments (opportunities and threats). (d9)	3,96	-0,862	0,642
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we rapidly convert the developed strategies into action plans. (d10)	3,86	-0,679	0,197
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we achieve consensus within the organization on the action plan to be followed. (d11)	3,88	-0,749	0,123
When we identify an opportunity or threat using our capabilities, we make effective decisions on the action plan to be followed. (d12)	3,93	-0,843	0,389
Reconfiguring Capability			
We can timely alter business processes in response to opportunities and threats. (d13)	3,65	-0,507	-0,276
We can adapt business processes to competitive changes when responding to opportunities and threats. (d14)	3,76	-0,656	0,204
We can quickly mobilize resources (brand, technology, knowledge, people, network, finance, etc.) in response to opportunities and threats. (d15)	3,80	-0,696	0,166
We can effectively combine resources (brand, technology, knowledge, people, network, finance, etc.) in response to opportunities and threats. (d16)	3,84	-0,754	0,290
We can redesign (reconfigure) business processes in response to opportunities and threats. (d17)	3,81	-0,854	0,527
We can reconfigure resources (brand, technology, knowledge, people, network, finance, etc.) in response to opportunities and threats. (d18)	3,87	-0,808	0,447

Robustness our company/firm;			
It allowed sufficient time for employees to respond. (rob1)	3,70	-0,714	-0,301
It maintained normal functions despite some damage. (rob2)	3,87	-0,918	0,592
It met operational needs despite some deviations. (rob3)	3,84	-0,866	0,585
It performed well in various scenarios despite some revisions. (rob4)	3,92	-0,855	0,407
It mitigated the effects of the pandemic by responding effectively. (rob5)	3,91	-0,835	0,125
Recovery our company/firm;			
It successfully returned to normal operations. (rec1)	4,12	-1,080	0,832
It quickly returned to normal operations. (rec2)	4,09	-0,936	0,374
It easily returned to normal operations. (rec3)	4,04	-0,823	0,146
It developed new skills and capabilities. (rec4)	4,03	-0,984	0,620
It improved its market position. (rec5)	4,00	-0,978	0,579

Appendix 2: Validity and Reliability Values

Variables	AVE	CR	1	2
Robustness	0.66	0,886	0,812	
Recovery	0.63	0,893	0,773	0,794

	X2/Df	GFI	CFI	TLI	RMSEA	NFI	RMR	AGFI
Fit indices	3,613	0.957	0.977	0.966	0.078	0.969	0.049	0.919
acceptable fit	5	0,85	,90	0,9	0,8	0,90	0,10	0,85
good fit	3	0,95	0,95	0,95	0,05	0,95	0,05	0,95

Hekime Güven ile Hasta Memnuniyeti Üzerine Kesitsel Bir Araştırma (Kahramanmaraş İli Örneği)

A Cross-Sectional Study on Trust in Physicians and Patient Satisfaction (The Case of
Kahramanmaraş Province)

Ramazan KIRAÇ¹

Öz

Bu araştırma, bireylerin hekime güveni ile ayaktan hasta memnuniyeti arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Kahramanmaraş merkezde yaşayan 400 yetişkin üzerine uygulan bu çalışmada, kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada “Hekime Güven Ölçeği” ve “Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği” kullanılmıştır. “Hekime Güven Ölçeği”nin faktörü bulunmamaktadır ve ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,827’dir. “Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği” randevu boyutu (5), etkin muayene (13), çalışanların tutumu (3), genel memnuniyet (5) bekleme süresi ve danışmanlık (3) şeklindedir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,891’dir. Araştırmanın verilerinin değerlendirilmesi için güvenilirlik analizi, bağımsız gruplarda t testi, bağımsız gruplarda tek yönlü varyans analizi ve korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Demografik değişkenler ile hekime güven ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasından anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği alt boyutları ile hekime güven arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Bireylerin evli olması, yaşının büyük olması, eğitim düzeyinin düşük olması hekime güveni ve hasta memnuniyetini de düşürmektedir. Aylık gelirin düşük olduğunu düşünenlerin hasta memnuniyeti daha düşük çıkmıştır. Bireylerin hekime güveni arttıkça hasta memnuniyeti de artmaktadır. Etkin muayene ve çalışanların hastaya karşı olumlu tutumu, hekime güveni pozitif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güven, Memnuniyet, Hasta, Hekim, Hekime Güven

Abstract

This research was conducted to evaluate the relationship between individuals' trust in physicians and outpatient satisfaction. In this study conducted on 400 adults living in the center of Kahramanmaraş, easy sampling method was used and the data obtained were analyzed with the SPSS package program. “Physician Trust Scale” and “Outpatient Patient Satisfaction Scale” were used in the research. The “Trust in Physician Scale” has no factor and the Cronbach Alpha value of the scale is 0.827. “Outpatient Satisfaction Scale” appointment size (5), efficient examination (13), staff attitude (3), general satisfaction (5), waiting time and counseling (3). The Cronbach Alpha value of the scale is 0.891. To evaluate the data of the study, reliability analysis, t-test in independent groups, one-way analysis of variance in independent groups, and correlation and regression analysis were performed. A significant difference was detected between demographic variables and the averages of trust in physicians and outpatient satisfaction ($p < 0.05$). A significant relationship was detected between the sub-dimensions of the outpatient satisfaction scale and trust in physicians ($p < 0.05$). Individuals being married, being older, and having a low level of education also reduce their trust in physicians and patient satisfaction. Patients who thought their monthly income was low had lower patient satisfaction. As individuals' trust in physicians increases, patient satisfaction also increases. Effective examination and the positive attitude of the staff towards the patient positively affects the trust in the physician.

Keywords: Trust, Satisfaction, Patient, Physicians, Trust the Physician

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ramazan46k@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8032-1116>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 07.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 31.08.2024

Atıf İçin/For Cite: KIRAÇ R., “Hekime Güven ile Hasta Memnuniyeti Üzerine Kesitsel Bir Araştırma

(Kahramanmaraş İli Örneği)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1359-1374

<https://doi.org/10.17755/esosder.1479933>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/Ethics Committee Permission: Bu araştırma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 15/121/2023 tarihli ve E-268735 sayılı yazısı ile izin alınmıştır. For this study, permission was obtained from Kahramanmaraş Sütçü İmam University Rectorate Social and Human Sciences Ethics Committee with the letter dated 15/121/2023 and numbered E-268735.

1. GİRİŞ

Güven, güçlü hasta hekim ilişkisinin önemli bir bileşenidir (Wu et al., 2022). Literatür incelendiğinde güven iki farklı kategoride ele alınarak tanımlanmaktadır. Bunlardan birincisi bir bütün olarak tıp mesleğine (veya bir bütün olarak sağlık sistemine) duyulan güven ve ikincisi ise hekime duyulan güvendir (Rolfe, et al., 2014). Tıp mesleğine duyulan güven, halkın kendilerine hizmet edenlerin sorumluluklarını teknik açıdan yeterli bir şekilde yerine getireceklerine (yetkinlik), sorumluluk üstleneceklerine, sorumluluklarını kanunsuz bir şekilde başkalarına devretmeyeceklerine (kontrol) ve halkın refahını öncelik haline getireceklerine (vekalet) dair beklentilerini ifade eder (Mechanic and Schlesinger,1996). Hekime duyulan güven ise, hastaların hekimlerin teşhis ve tedavi için gerekli becerilere sahip olduğuna, öncelikle hasta çıkarlarını dikkate alacağına ve hasta mahremiyetine uygun davranacağına dair inancı olarak tanımlanmaktadır (Yang and Wu, 2018). Hasta ile hekim arasındaki güven unsuru çeşitli faktörden etkilenir ve çok farklı biçimlerde tanımlanır. Ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın güven, hekimin mesleki deneyimine, profesyonelliğine, yeterliliğine, güvenilirliğine ve ulaşılabilirliğine bağlıdır (Gupta et al.,2020). Tıbbi uygulamaların yaşam ve ölümü doğrudan ilgilendirmesi, çoğu zaman belirsizlik içermesi ve hata tolere etmemesi gibi özellikleri ve insan yaşamı üzerindeki önemi göz önüne alındığında güven tıbbi uygulamada merkezi bir rol oynar (Kim et al., 2018). Hastaların doktorlarına olan güveni, hem kronik hastalıkların (örneğin, hipertansiyonun kontrolünde egzersiz veya ilaç rejimlerine bağlılığın teşvik edilmesi) hem de akut hastalıkların (örneğin, ağrı kontrolü için opiyatlar reçete edildiğinde şüphenin üstesinden gelinmesi) tedavisinde önemlidir (Rolfe, et al.,2014). Dahası yapılan araştırmalarda hasta ve doktor arasındaki güvene dayalı ilişki, iletişimin ve tıbbi karar vermenin kolaylaşmasına, hastanın korkusunun azalmasına, düşük işlem maliyetlerine, tedaviye daha iyi uyum sağlanmasına ve hasta memnuniyeti ile ilişkili olarak bulunmuştur (Hillen et al.,2011; H.Thom, 2000). Hekime olan güvenin, hasta hekim ilişkisinin sürdürülmesinde anahtar rolünün olduğu ve hasta memnuniyetinin oluşmasında kritik bir rolü olduğu kabul edilmektedir (Audrain-Pontevia and Menvielle, 2018).

Doktor hasta ilişkisi çağlar boyunca bir değişim ve dönüşüm geçirmiş ve günümüzde doktorun hâkimiyetinin azaldığı daha fazla hasta merkezli yaklaşım öne çıkmıştır (Audrain-Pontevia and Menvielle,2018). Hasta merkezli yaklaşım; hastaların artık hastalıkları ile ilgili karar vermede önemli hale gelmesi ve tedavi süreçlerinde ortak karar vermesini ifade eder (Erdoğan and Kırılmaz 2020). Bu hasta merkezli yaklaşımla birlikte artık hastaların görüş ve düşünceleri daha da önemli hale gelmiştir. Hastaların aldıkları hizmetlerden memnuniyet, önemli ve yaygın olarak kullanılan bir sağlık bakım kalitesi göstergesi olarak kabul edilmektedir (Godillot et al.,2021). Memnuniyet, hem hastanın bakım kalitesine ilişkin subjektif değerlendirmesini hem de buna yönelik beklentileri yansıtmaktadır (Edlund et al., 2003). Dahası hasta memnuniyetinin kaliteli bakımın temel unsurlarından biri olduğu ve hastalar ile sağlık çalışanları arasındaki iyi ilişkilerin bir göstergesi olduğu konusunda da fikir birliği bulunmaktadır (Shan et al., 2016). Hasta memnuniyeti ve hasta güveni birbiriyle ilişkili kavramlardır. Hastaların güven algısı memnuniyetlerini olumlu yönde etkilemektedir. Kişilerarası temelli hizmet karşılaşmalarında güvenin hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi tespit edilmiştir (Chang et al.,2013). Hastanın hekimine olan güveni, memnuniyet ve tedaviye uyum gibi arzu edilen tedavi sonuçları için çok önemlidir. Bu

sonuçlardan ve ilişkilerden yola çıkarak bu çalışmada hastaların hekim güveni ile hasta memnuniyeti arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma kesitsel ve kantitatif (nicel) bir araştırma olma özelliği göstermektedir. Nicel araştırma, nicel verilerin toplanmasını ve analizini gerektiren çalışmalardır. Nicel araştırma, katılımcılardan elde edilen verileri çeşitli istatistik programları kullanılarak analiz edilen, genellenebilir ve evrensel bilgiye dönüştürülebilir bir araştırma tekniğidir (Baltacı, 2018; Crabtree And Miller, 1999; Baltacı 2019). Bu araştırmanın yöntem kısmında araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları, araştırmanın sınırlılıkları ve araştırmanın etiğine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş'ta yaşayan 18 yaş ve üzeri devlet hastanesinden hizmet alan bireylerden oluşmaktadır. Anket tekniği kullanılarak yapılan bu çalışmada veriler online olarak toplanmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak kabul eden 400 kişi araştırmaya dâhil olmuştur. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Belirtilen şartlar altında evren büyüklüğü ne olursa olsun örneklem 384'ü bulması evreni temsil ettiğini gösterir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004). Farklı evrenler için kabul edilebilir asgari örneklem büyüklüğü 10.000.000 geçse bile % 95 güven aralığında bu sayı 384'tür (Gürbüz and Şahin, 2018). Ayrıca ölçek madde sayısına bakılarak da örneklem hesaplama yapılmıştır. Bu hesaplama ya göre ölçek madde sayısının 3 katı (Sönmez & Alacapınar, 2016), 4 ya da 5 katı (Özcan & Balyer, 2013), 5-10 katı (Erdoğan vd., 2015) örneklem araştırma için yeterli olduğunu savunan görüşler vardır. Bu çalışmada madde sayısı toplam 40 olup araştırmanın örnekleminin yeterli olduğu düşünülmektedir.

2.2. Veri toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Veriler Aralık 2023 ile Mart 2024 arasında toplanmıştır. Ankette sosyo-demografik verilere, ayaktan hasta memnuniyeti ölçeğine ve hekime güven ölçeğine yer verilmiştir. *Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği*; Kaya & Maimati (2018) tarafından geliştirilen ölçek 29 madden ve 5 alt boyut oluşmaktadır. Bu boyutlar; randevu boyutu (5), etkin muayene (13), çalışanların tutumu (3), genel memnuniyet (5) bekleme süresi ve danışmanlık (3) şeklindedir. Doğrulayıcı Faktör analizi sonucunda madde 24 ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,891'dir. *Hekime Güven Ölçeği*; Şengül & Bulut (2020) tarafından geliştirilen ölçek toplam 11 maddeden oluşmaktadır. Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda ölçekten 4 madde (1,5,7,11) çıkarılmıştır. Ölçek tek boyutlu olup, Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,827'dir.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz yöntemlerinin belirlenmesi için ölçeklerin önce güvenilirliklerine bakılmış ve daha sonra normal dağılıma uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerine bakmak için Cronbach Alpha değerleri verilmiş olup, normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek içinde çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Cronbach Alpha değerinin 1'e yaklaşması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavakol & Dennick, 2011). Çarpıklık ve basıklık

değerlerinin -1,5 ile +1,5 değerinde olması ölçeklerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick & Fidel, 2013). Yapılan analiz sonucunda ölçekler güvenilir ve normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada; bağımsız gruplarda t testi, bağımsız gruplarda tek yönlü varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır.

2.3 Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, elde edilen örneklem ile sınırlıdır. Araştırma devlet hastanesine başvuran kişilerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında, araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve çevrimiçi platformlar aracılığı ile ulaşılabilen 400 katılımcı yer almaktadır. Bu kapsamda okuryazar olan ve internet erişimine sahip olan bireyler örneklemin sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmada ilgili literatür Türkçe ve İngilizce dilleri ile taranabilmiştir. Ayrıca araştırma, kullanılan ölçme araçları ve bu ölçme araçlarına katılımcıların verdikleri yanıtlarla sınırlıdır.

2.4. Araştırma Etiği

Bu araştırma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (15/12/2023 tarihli ve E-268735 sayılı raporu).

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde tanımlayıcı istatistiksel analizler, bağımsız gruplarda t-testi, tek yönlü varyans analizi ve korelasyon analizi bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikler

	Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	185	46,3
	Erkek	215	53,8
Yaş	18-29	129	32,3
	30-49	171	42,8
	50 ve üzeri	100	25,0
Medeni Durum	Evli	268	67,0
	Bekâr	132	33,0
Eğitim Durumu	İlkokul	115	28,7
	Lise	155	38,8
	Lisans +	130	32,5
Aylık Gelir	Düşük	171	42,8
	Orta	191	47,8
	İyi	38	9,5
Kronik Hastalık Durumu	Var	39	9,8
	Yok	361	90,3
Genel Sağlık Durumunuz	İyi ve Çok İyi	286	71,5
	Kötü ve Orta	114	28,5
	Hiç Gitmedim	24	6,0
Son Bir Yılda kaç Defa Hastaneye Gittiniz	1 Defa	62	15,5
	2 Defa	96	24,0
	3 Defa	85	21,3
	4 Defa	53	13,3
	5 ve +	80	20,0
Toplam		400	100,0

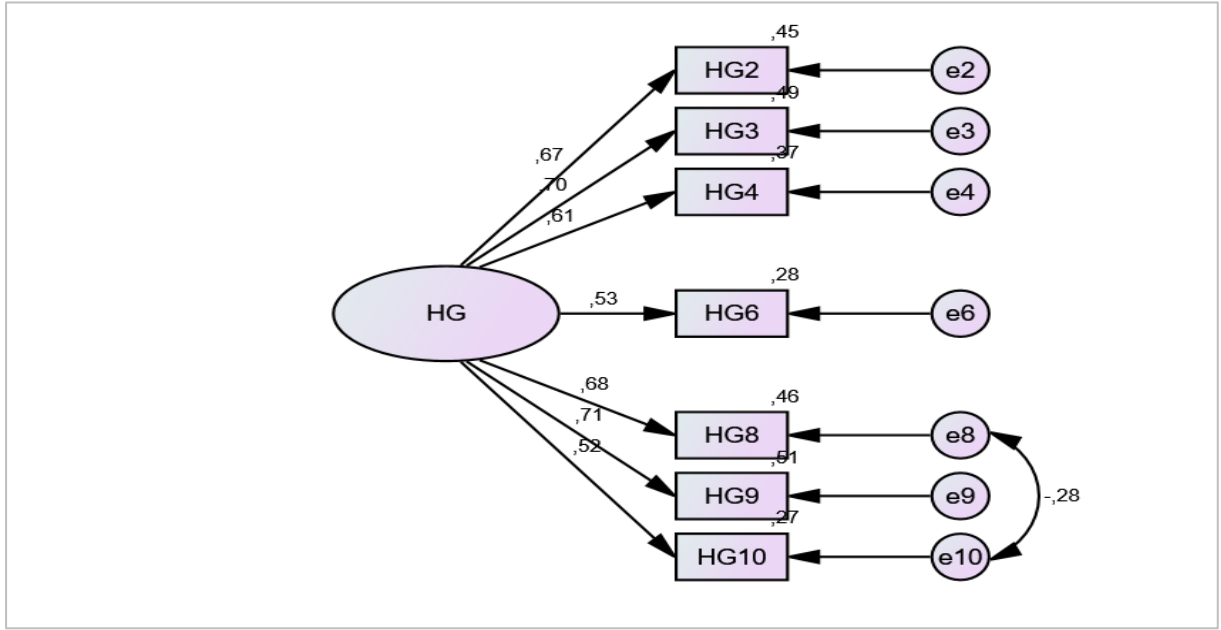
Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya dâhil olanların %53,8’i erkek, %67’si evli, %42,8’i 30-49 yaş bireylerden oluşmakta ve %38,8’i lise mezunudur. Aylık gelirinin iyi olduğunu düşünenlerin oranı %9,5 iken, düşük ve orta olarak düşünenlerde bu oran %90,5’tir. Katılımcıların %90,3’ünde kronik bir hastalık bulunmamakla birlikte genel sağlık durumunu %71,5 oranda iyi ve çok iyi şekilde belirtmiştir. Araştırmaya dâhil olanların 94’ü hastaneye yılda birden fazla gitmiştir.

Tablo 2. Hekime Güven Ölçeği Ve Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeğinin Alt Boyutlarının Psikometrik Özellikleri

Ölçekler	Ölçek Boyutları	İfade Sayısı	Min	Max	Cronbach Alpha	ort	SS	Normallik Testi	
								Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
Hekime Güven	Hekime Güven	7	1	4,27	0,827	2,93	0,477	-0,466	-1,134
Hasta Memnuniyeti	Randevu	5	1	5	0,675	2,580	0,600	0,227	1,480
	Etkin Muayene	13	1	4,62	0,885	3,032	0,593	-0,053	1,101
	Çalışanların Tutumu	3	1	5	0,785	2,934	0,773	0,031	-0,230
	Bekleme Süresi ve Danışmanlık	2	1	5	0,663	2,66	0,87	0,069	-0,172
	Genel Memnuniyet	5	1	5	0,832	2,651	0,739	-0,020	0,513

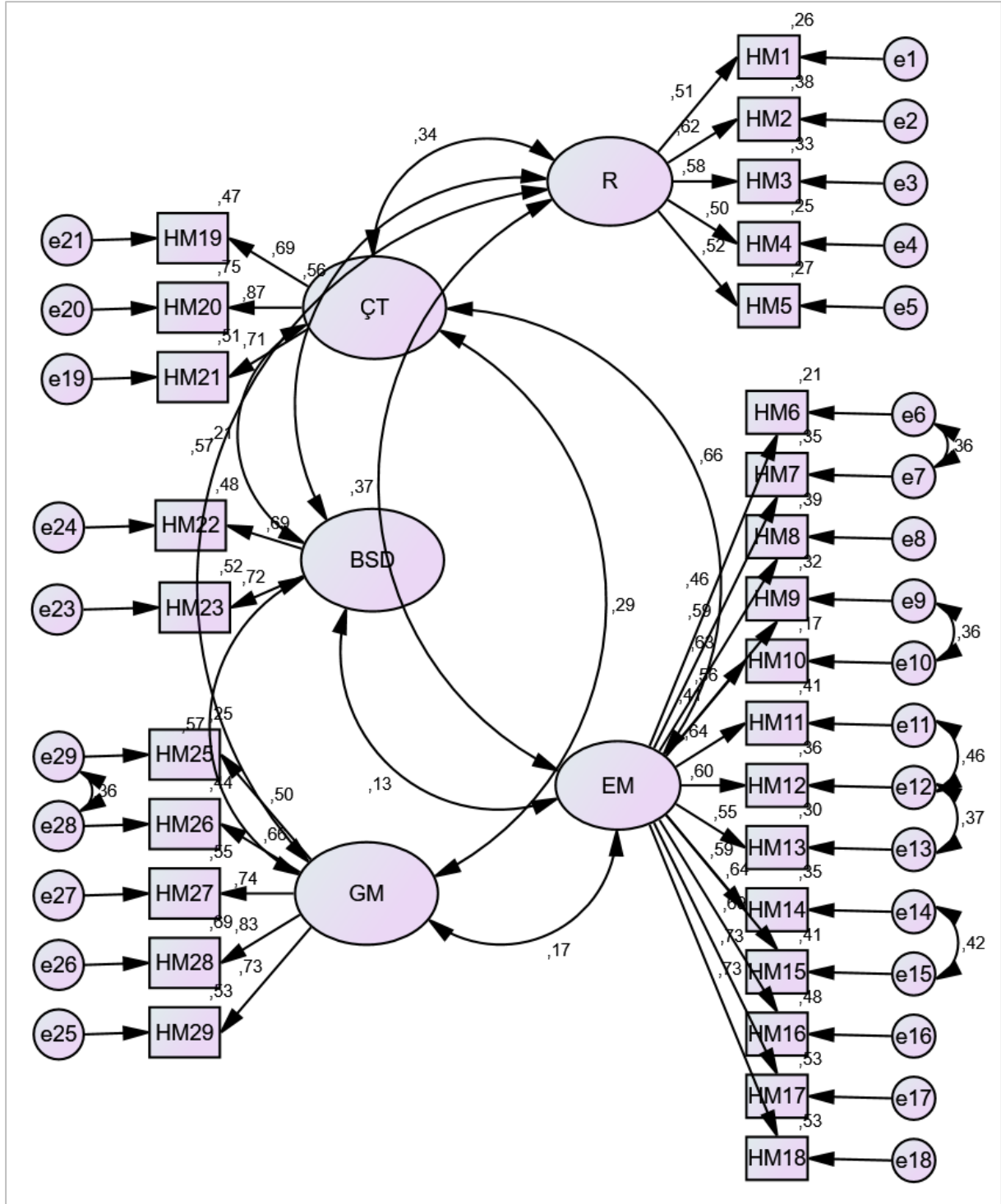
Tablo 2’de görüldüğü üzere hekime güven ölçeği ve ayaktan hasta memnuniyeti ölçeğinin alt boyutlarının psikometrik özellikleri verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerine bakmak için Cronbach Alpha değerleri verilmiş olup normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek içinde çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Cronbach Alpha değerinin 1’e yaklaşması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavakol & Dennick, 2011). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 değerinde olması ölçeklerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick & Fidel, 2013). Hekime güven ölçeği 7 ifadeden oluşmakta Cronbach Alpha değeri 0,827’dir. Hekime güven ölçeğinin normal dağılım testi sonucunda çarpıklık değeri -0,048 iken basıklık değeri 0,551’dir. Bu sonuçlar ölçeğin güvenilir ve normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

Ayaktan hasta memnuniyeti ölçeğinin 5 alt boyuttan oluşmakta olup boyutlara ait değerler şu şekildedir: Randevu boyutu 5 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,675, çarpıklık değeri 0,227 ve basıklık değeri 1,480’dir. Etkin muayene boyutu 13 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,885, çarpıklık değeri -0,053 ve basıklık değeri 1,101’dir. Çalışanların tutumu boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,785, çarpıklık değeri 0,031 ve basıklık değeri -0,230’dur. Bekleme süresi ve danışmanlık boyutu 2 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,663, çarpıklık değeri 0,069 ve basıklık değeri -0,172’tür. Genel memnuniyet boyutu 5 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,832, çarpıklık değeri -0,020 ve basıklık değeri 0,513’tür. Bu sonuçlar ölçeğin güvenilir ve normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Hekime Güven Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı (HG=Hekime Güven)

Şekil 1’de görüldüğü Hekime Güven Ölçeği’ne ait doğrulayıcı faktör analizi path diyagramı verilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerlerini iyileştirmek için madde 8 ile madde 10 arasında kovaryans yapılmıştır. Ayrıca ölçekte eşik değeri 0,4’ün altında olan madde 1, madde 5, madde 7 ve madde 11 ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerleri normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir ($\chi^2/sd=2,487$ GFI=0,977 CFI=0,975 RMSEA=0,061 RMR=0,025 SRMR=0,0295). Bu değerler model değerinin normal değer ve kabul edilebilir değerler arasında olduğunu göstermektedir (Tavakol & Dennick, 2011; Tabachnick & Fidel, 2013; Gürbüz & Şahin, 2018).

Şekil 1. Hasta Memnuniyeti Ölçeğine Ait Doğrulamalı Faktör Analizi Path Diyagramı (HM=Hasta Memnuniyeti, EM= Etkin Muayene, ÇT= Çalışanların Tutumu, BSD=bekleme Süresi ve Danışmanlık, GM= Genel Memnuniyet)

Şekil 1’de görüldüğü Hasta Memnuniyeti Ölçeği’ne ait doğrulamalı faktör analizi path diyagramı verilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerlerini iyileştirmek için madde 6 ile madde 7, madde 9 ile madde 10, madde 11 ile madde 12 ve madde 14 ile madde 15 arasında kovaryans yapılmıştır. Ayrıca madde 24’ün eşik değeri 0,4’den düşük olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerleri normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir ($\chi^2/sd=3,857$ GFI=0,903 CFI=0,911 RMSEA=0,078 RMR=0,077 SRMR=0,0831). Bu değerler model değerinin normal değer

ve kabul edilebilir değerler arasında olduğunu göstermektedir (Tavakol & Dennick, 2011; Tabachnick & Fidel, 2013; Gürbüz & Şahin, 2018).

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri İle Hasta Memnuniyeti Ölçeğinin Alt Boyutları Ortalamalarının Değerlendirilmesi

Bağımsız Değişken	n	Randevu	Etkin Muayene	Çalışanların Tutumu	Bekleme Süresi ve Danışmanlık	Genel Memnuniyet	Ayaktan Hasta Memnuniyeti
Cinsiyet							
Kadın	185	2,55±0,61	3,08±0,62	2,93±0,84	2,65±0,95	2,66±0,81	2,87±0,51
Erkek	215	2,60±0,58	2,98±0,55	2,93±0,70	2,66±0,69	2,63±0,80	2,82±0,42
t		-,730	1,786	0,023	-0,038	0,347	0,978
p		0,466	0,075	0,982	0,970	0,729	0,329
Yaş							
18-29 ^a	129	2,74±0,75	3,26±0,71	3,12±0,88	2,74±1,03	2,86±0,86	3,04±0,59
30-49 ^b	171	2,47±0,57	2,99±0,56	2,92±0,75	2,52±0,87	2,50±0,75	2,77±0,39
50+ ^c	100	2,56±0,30	2,80±0,30	2,71±0,56	2,79±0,58	2,63±0,37	2,71±0,25
F		7,990	19,390	8,284	2,681	9,053	19,821
p		0,000	0,000	0,000	0,056	0,000	0,000
Fark (scheffe)		a>b	a>b>c	a>c		a>b	a>b, a>c
Medeni Durum							
Evli	268	2,53±0,46	2,98 ±0,46	2,91±0,66	2,64±0,77	2,60±0,62	2,80±0,29
Bekâr	132	2,67±0,80	3,31±0,78	2,96±0,95	2,70±1,05	2,74±0,92	2,92±0,69
t		-2,105	-2,155	-0,532	-0,632	-1,768	-2,449
p		0,036	0,032	0,596	0,527	0,078	0,015
Eğitim Durumu							
İlkokul ^a	115	2,48±0,50	3,07±0,58	3,07±0,72	2,53±0,87	2,48±0,67	2,81±0,37
Lise ^b	155	2,47±0,56	2,91±0,54	2,83±0,68	2,66±0,77	2,59±0,68	2,75±0,42
Lisans + ^c	130	2,78±0,67	3,13±0,62	2,98±0,89	2,76±0,97	2,85±0,81	2,98±0,55
F		11,982	5,059	2,360	2,199	8,641	8,779
p		0,000	0,007	0,096	0,112	0,000	0,000
Fark (scheffe)		a<c, b<c	b<c			a<c, b<c	a<c, b<c
Aylık Gelir							
Düşük ^a	171	2,52±0,50	2,95±0,55	2,86±0,78	2,56±0,78	2,57±0,67	2,77±0,40
Orta ^b	191	2,61±0,61	3,07±0,54	2,97±0,72	2,75±0,87	2,75±0,73	2,90±0,44
İyi ^c	38	2,68±0,87	3,14±0,89	3,01±0,94	2,61±1,19	2,47±0,97	2,89±0,74
F		1,642	2,546	1,154	2,235	3,886	3,630
p		0,195	0,080	0,316	0,108	0,021	0,027
Fark (scheffe)						c<b	a<b
Kronik Hastalık Durumu							
Var	39	2,56±0,36	2,83±0,52	2,83±0,68	2,70±0,60	2,67±0,55	2,74±0,42
Yok	361	2,58±0,62	3,05±0,59	2,94±0,78	2,65±0,89	2,64±0,75	2,85±0,47
t		-0,190	-2,256	-0,820	0,329	0,230	-1,403
p		0,849	0,025	0,413	0,742	0,818	0,161
Genel Sağlık Durumu							
İyi ve Çok İyi	286	2,61±0,59	3,03±0,57	2,93±0,77	2,71±0,87	2,70±0,74	2,86±0,46
Kötü ve Orta	114	2,49±0,62	3,02±0,63	2,94±0,76	2,52±0,86	2,52±0,72	2,79±0,47
t		1,792	0,168	-0,168	2,015	2,228	1,376
p		0,074	0,866	0,867	0,045	0,026	0,169
Son Bir Yılda kaç Defa Hastaneye Gittiniz							
Hiç Gitmedim ^a	24	2,65±0,93	3,64±0,55	3,54±0,77	2,47±1,16	2,56±0,98	3,17±0,51
1 Defa ^b	62	2,53±0,61	3,08±0,55	2,82±0,78	2,76±0,96	2,54±0,74	2,84±0,42
2 Defa ^c	96	2,54±0,61	2,97±0,55	2,94±0,70	2,57±0,79	2,63±0,76	2,80±0,40
3 Defa ^d	85	2,60±0,43	2,99±0,47	2,90±0,67	2,61±0,77	2,65±0,56	2,82±0,30
4 Defa ^e	53	2,54±0,51	2,91±0,58	2,81±0,82	2,83±0,87	2,61±0,70	2,77±0,50
5 ve + ^f	80	2,64±0,65	2,99±0,70	2,92±0,84	2,67±0,89	2,80±0,80	2,86±0,62
F		0,430	6,300	3,624	1,020	1,002	2,921
p		0,827	0,000	0,003	0,405	0,416	0,013
Fark (scheffe)			a>b,c,d,e,f	a>b,c,d,e,f			a>c,d

Tablo 3'te araştırmaya dâhil olan bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasındaki farkların tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t testi ve bağımsız gruplarda tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu tespit edebilmek için scheffe testi yapılmıştır.

Yapılan analizler doğrultusunda cinsiyet ile ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği alt boyutları ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p>0,05$). Yaş değişkeni ile randevu, etkin muayene, çalışanların tutumunu, genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). 18-29 yaş aralığındakilerin randevu, etkin muayene, çalışanların tutumları, genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyet ortalamaları 30-49 yaş aralığındakilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. 30-49 yaş aralığındakilerin etkin muayene ortalamaları 51 ve üstü yaş aralığındakilerden daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. 18-29 yaş aralığındakilerin çalışanların tutumlarından memnuniyet 51 ve yaş üzeri bireylerden daha yüksektir. Aynı şekilde 18-29 yaş aralığındakilerin ayaktan memnuniyet ortalamaları 51 ve yaş üzeri bireylerden daha yüksektir. Medeni durum ile randevu, etkin muayene ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bekâr olanların evli olanlara göre randevu, etkin muayene ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Eğitim durumu ile randevu, etkin muayene genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). İlkokul ve lise mezunlarının randevu, etkin muayene, genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları lisans mezunlarına göre daha düşük çıkmıştır. Bireylerin aylık geliri ile randevu, etkin muayene, çalışanların tutumu ve bekleme süresi ve danışmanlık ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Gelir durumu iyi olanların genel memnuniyet ortalaması gelir durumu orta olanlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Gelir durumu düşük olanların ayaktan hasta memnuniyet ortalamaları gelir durumu orta olanlara göre daha düşük çıkmıştır. Kronik hastalık durumu ile randevu, çalışanların tutumu, bekleme süresi ve danışmanlık, genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Kronik hastalık durumu ile etkin muayene ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Kronik hastalığı olmayanların etkin muayene ortalamaları kronik hastalığı olanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Genel sağlık durumu ile randevu, etkin muayene, çalışanların tutumu, danışmanlık ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Genel sağlık durumu ile genel memnuniyet ve bekleme süresi danışmanlık ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiş ($p<0,05$) olup, genel sağlık durumu iyi olanların kötü olanlara göre genel memnuniyet ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Son bir yıl içerisinde hastaneye gitme durumu ile randevu, bekleme süresi ve danışmanlık ve genel memnuniyet ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Son bir yıl içerisinde hastaneye gitme durumu ile etkin muayene, çalışanların tutumu ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Hastaneye hiç gitmedim diyenlerin etkin muayene, çalışanların tutumu ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları 1 defa ve üzeri gidenlere göre yüksek çıkmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri Hekime Güven Ölçeğinin Ortalamalarının Değerlendirilmesi

Bağımsız Değişken	n	Hekime Güven Ölçeği
Cinsiyet		
Kadın	185	3,98±0,51
Erkek	215	2,88±0,44
t		2,146
p		0,033
Yaş		
18-29 ^a	129	3,13±0,49
30-49 ^b	171	2,88±0,49
51+ ^c	100	2,75±0,29
F		21,339
p		0,000
Fark (scheffe)		a>b>c
Medeni Durum		
Evli	268	3,89±0,39
Bekâr	132	3,00±0,60
t		-2,190
p		0,029
Eğitim Durumu		
İlkokul ^a	115	2,93±0,51
Lise ^b	155	2,83±0,48
Lisans + ^c	130	3,04±0,40
F		7,043
p		0,001
Fark (scheffe)		c>b
Aylık Gelir		
Düşük ^a	171	2,92±0,46
Orta ^b	191	2,92 ±0,43
İyi ^c	38	3,02±0,69
F		0,771
p		0,463
Kronik Hastalık Durumu		
Var	39	2,77±0,40
Yok	361	2,94±0,48
t		-2,131
p		0,034
Genel Sağlık Durumu		
İyi ve Çok İyi	286	2,94±0,44
Kötü ve Orta	114	2,90±0,55
t		0,730
p		0,466
Son Bir Yılda kaç Defa Hastaneye Gittiniz		
Hiç Gitmedim ^a	24	3,35±0,57
1 Defa ^b	62	3,00±0,46
2 Defa ^c	96	2,90±0,47
3 Defa ^d	85	2,91±0,35
4 Defa ^e	53	2,79±0,40
5 ve + ^f	80	2,89±0,54
F		5,578
p		0,000
Fark (scheffe)		a>b.c.d.e.f

n=400, p<0,05

Tablo 4'te araştırmaya dâhil olan ebeveynlerin sosyo-demografik özelliklerine göre hekime ölçeği ortalama puanlar arasındaki farklılığın tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t

testi ve bağımsız gruplarda tek yönlü varyans (ANOVA) analizi bulgularına yer verilmiştir. Farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu tespit edebilmek için scheffe testi yapılmıştır.

Bireylerin aylık geliri ve genel sağlık durumu ile hekime güven ölçeği ortalamaları arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır ($p>0,05$). Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, kronik hastalık durumu ve son bir yıl içerisinde hastaneye gitme durumu ile hekime güven ölçeği ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Kadınların hekime güven ortalamaları erkeklere daha yüksek çıkmıştır. 18-29 yaş aralığındakilerin hekime güven ortalamaları 30-49 yaş ile 51 yaş ve üzeri bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. 30-49 yaş aralığındakilerin hekime güven ortalamaları da 51 ve yaş üzerindeki kişilere göre daha yüksek çıkmıştır. Bekâr olanların hekime güven ortalamaları evli olanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Lisans mezunların hekime güven ortalamaları lise mezunlarına göre daha yüksek çıkmıştır. Kronik hastalığı olmayanların hekime güven ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Hastaneye bir yıl içinde hiç gitmeyenlerin hekime güven ortalamaları 1 defa veya daha fazla gidenlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeğinin Boyutlarının Hekime Güven Ölçeği İle İlişkisi
n=400 p<0,001*

		Hekime Güven Ölçeği
Randevu Boyutu	r	,232**
	p	,000
Etkin Muayene Boyutu	r	,725**
	p	,000
Çalışanların Tutumu Boyutu	r	,507**
	p	0,000
Bekleme Süresi Ve Danışmanlık Boyutu	r	,651
	p	,023
Genel Memnuniyet Boyutu	r	,048
	p	,338
Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği	r	,586**
	p	,000

n=400 p<0,001*

Tablo 5’de görüldüğü üzere ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği alt boyutları ile hekime güven ölçeği alt boyutları ortalamaları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi iki ve daha fazla değişken arasındaki ilişki olup olmadığını, ilişki varsa bunun şiddetinin belirlenmesi amacıyla yapılmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018). Değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı -1 ile +1 değer arasında bir değer alır. Bu değer $-1 \leq r < -0,7$ arasında ise kuvvetli, $-0,7 \leq r < -0,3$ arasında ise orta ve $-0,3 \leq r < 0$ arasında ise zayıf ilişki vardır. Aynı şekilde $0 < r \leq 0,3$ ise zayıf, $0,3 < r \leq 0,7$ ise orta ve $0,7 < r \leq +1$ ise kuvvetli ilişki vardır (Gürbüz & Şahin, 2018).

Hekime güven ölçeği ile randevu boyutu ($p<0,001$, $r=0,232$) ortalamaları arasında pozitif yönlü düşük ilişki tespit edilmiştir. Hekime güven ölçeği ile etkin muayene boyutu ortalamaları arasında pozitif yönlü yüksek ilişki tespit edilmiştir ($p<0,001$, $r=0,725$). Hekime güven ölçeği ile çalışanların tutumunu boyutu ortalamaları arasında pozitif yönlü orta derecede

bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,001$, $r=0,507$). Hekime güven ölçeği ile ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği arasında pozitif yönlü orta derecede bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,001$, $r=0,586$). Hekime güven arttıkça ayaktan hasta memnuniyeti de artmaktadır.

Tablo 6. Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeğinin Boyutlardan Etkin Muayene Ve Çalışanlarının Tutumunun Hekime Güven Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	F	p	B	β	t	p
Sabit	Hekime Güven Ölçeği	0,730	0,534	227,077	0,000	0,578		133,013	0,000
Etkin Muayene						0,532	0,661	15,331	0,000
Çalışanların Tutumu						0,066	0,107	2,485	0,013

Tablo 6’da sonuca göre hekime güven değişkenindeki değişimin %53’ü ($R^2=0,534$) bağımsız değişkenler (Etkin muayene ve çalışanların tutumu) tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir sorun olmadığı tespit edilmiştir ($F=227,077$ $p=0,000$). Bağımsız değişkenlerden etkin muayene ($\beta=-0,661$ $t=15,331$ $p=0,000$) ve çalışanların tutumu ($\beta=-0,107$ $t=2,485$ $p=0,013$) boyutunun hekime güven üzerine pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p>0,05$). Yapılan analize göre etkin muayene boyutundaki her bir birim artış hekime güven puanında $B=0,532$ ’lik, çalışanların tutumu boyutundaki her bir birim artış hekime güven puanında $B=0,066$ ’lık bir artış sağlamaktadır.

4. TARTIŞMA

Güven hasta hekim ilişkisinde merkezi bir rol oynayan önemli bir bileşendir (Yang and Wu, 2018). Güven ve memnuniyetin birbiriyle çok yakından ilişkili olduğu ve dolayısıyla güveni etkileyen faktörlerin memnuniyeti de etkileyebileceği bilinmektedir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre hastaların güven algısı memnuniyetlerini de olumlu yönde etkileyebilmektedir (Chang et al., 2013). Bu çalışmada bireylerin hekime güveni ile ayaktan hasta memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre gelir durumu iyi olan hastaların genel memnuniyet ortalaması gelir durumu orta olanlara göre daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Genel sağlık durumu iyi olanların kötü olanlara göre genel memnuniyet ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Bekâr olanların evli olanlara göre randevu, etkin muayene ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. İlkokul ve lise mezunlarının randevu, etkin muayene, genel memnuniyet ve ayaktan hasta memnuniyeti ortalamaları lisans mezunlarına göre daha düşük çıkmıştır. Bu bulgulardan farklı olarak yapılan araştırmalarda eğitim düzeyi lise ve altında olan hastaların genel memnuniyet ortalaması daha yüksek tespit edilmiştir (Şantaş vd., 2021; Kalender Kara vd., 2023). 18-29 yaş aralığındaki hastaların çalışanların tutumlarından memnuniyeti 51 ve yaş üzeri bireylerden daha yüksektir. Dahası 18-29 yaş aralığındakilerin ayaktan memnuniyet ortalamaları 51 ve yaş üzeri bireylerden daha yüksektir. Bu sonucu destekler nitelikte Şantaş vd., (2021) hastanede verilen hizmetlerden en az memnun olan yaş grubunu 61 yaş ve üzeri olarak tespit etmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre kadınların hekime güven ortalamaları erkeklerle daha yüksek çıkmıştır. Bu sonucu destekler nitelikte Gülcemal & Keklik (2016), kadınların

hekime duydukları güven ifadelerine yönelik puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucunu elde etmişlerdir. 18-29 yaş aralığındaki bireylerin hekime güven ortalamaları 30-49 yaş ile 51 yaş ve üzeri bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. Dahası 30-49 yaş aralığındaki hastaların hekime güven ortalamaları da 51 ve yaş üzerindeki hastalara göre daha yüksek çıkmıştır. Literatür incelendiğinde bu araştırmada bulunan sonuçlardan farklı olarak bireylerin yaşları azaldıkça güven ortalamalarının da azaldığı sonuçları elde edilmiştir (Gülcemal & Keklik, 2016; Yüce, 2014). Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre lisans mezunların hekime güven ortalamaları lise mezunlarına göre daha yüksek çıkmıştır. Yüce (2014), Yılmaz ve Baysal Akkaya (2009) yaptıkları araştırmalarda bu sonuçtan farklı olarak eğitim düzeyi arttıkça hekime olan güven azaldığı sonuçlarını bulmuşlardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ayaktan hasta memnuniyeti ölçeğinin alt boyutlarından etkin muayene ve çalışanların tutumu boyutunun hekime güven üzerine pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hekime güven arttıkça ayaktan hasta memnuniyetinin de arttığı sonucu elde edilmiştir. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda bu sonuca benzer bulgular elde edilmiştir. Moreira & Silva (2015), Güngör ve Karagöl (2020), Ramlı & Sjahruddin (2015), Hall et al., 2001), Çiftçi Kırac (2023), Weng (2008), Shan et al., (2016) hasta memnuniyetinin hasta güvenini etkilediği ve ilişkili olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir. Hastanın güveni hasta hekim ilişkisinin temel taşı olduğunu ve hasta memnuniyetini de etkilediğini araştırmadan elde edilen sonuçlar göstermektedir.

5. SONUÇ

Başarılı bir doktor hasta ilişkisi için güven şarttır (Gopichandran and Chetlapalli, 2013). Güven doktorlar ve hastalar arasındaki ilişkilerin her zaman merkezinde yer almıştır. Tıbbi bakımın başarısı hastaların, doktorlarının yetkin olduğuna, sorumluluklarına uygun hareket ettiğine, hastalarının refahına önem ve öncelik verdiğine olan inanç ve güvenine bağlıdır (Mechanic and Schlesinger,2015). Hastanın hekime olan güveni hasta memnuniyeti üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir. Nitekim bu araştırmanın sonucunda da hastaların hekime olan güven düzeyi arttıkça, hasta memnuniyetinin de arttığı sonucu elde edilmiştir. Hekime duyulan güven, tıbbi uygulamayı derinden etkilediğinden ve aynı zamanda bu konudaki memnuniyetin de bir yansıması olduğundan, hekimlere duyulan güvenin araştırılması, hastaların sağlık sistemine yönelik tutumları hakkında ipucu sağlayacaktır (Kim et al.,2018). Mevcut sağlık sistemine yönelik olumsuz tutumların hem hasta memnuniyetini hem de hasta güvenini azalmasına yol açacağı düşünüldüğünde düzenli aralıklarla memnuniyet anketleri yapıp hastaların sağlık sistemlerine yönelik görüş öneri ve şikayetleri belirlenmelidir. Ayrıca yapılan bu memnuniyet anketleri hastaların isteklerini, beklentilerini veya ihtiyaçlarını raporlayarak geçmiş eylemlere ilişkin bir yargıya varılmasını sağlamaktadır (Eveleigh et al.,2012). Hastaların sağlık hizmetlerine olan güvenini güçlendirmek ve memnuniyet düzeyini artırmak için hükümetler, meslek odaları ve medyadan destek alarak kampanyalar düzenlemeli ve hizmet kalitesini artırmaya yönelik faaliyetler yapmalıdır.

KAYNAKÇA

- Audrain-Pontevia, A. F., & Menvielle, L. (2018). Effects of interpersonal trust among users of online health communities on patient trust in and satisfaction with their physician. *International Journal of Technology Assessment in Health Care*, 34(1), 56-62. <https://doi.org/10.1017/S0266462317004433>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231– 274. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497090>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/497090>
- Chang, C. S., Chen, S. Y., & Lan, Y. T. (2013). Service quality, trust, and patient satisfaction in interpersonal-based medical service encounters. *BMC health services research*, 13(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-13-22>
- Crabtree, B. F. and Miller, W. L. (1999). Doing qualitative research. sage publications.
- Çiftçi Kırac, F. *Hasta ile hekim arasındaki güven ilişkisi ve hasta memnuniyeti üzerine bir araştırma*, 6. International Scientific Researches And Innovation Congress, 02-03 September, Ankara, 2023;266.
- Edlund, M. J., Young, A. S., Kung, F. Y., Sherbourne, C. D., & Wells, K. B. (2003). Does satisfaction reflect the technical quality of mental health care?. *Health services research*, 38(2), 631-645. <https://doi.org/10.1111/1475-6773.00137>
- Erdoğan, M., & Kırılmaz, H. (2020). Hasta merkezlilik ve hasta merkezli bakım. *İnsan Ve İnsan*, 7(24), 97-126. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.668806>
- Erdoğan S., Nahcivan N., & Esin N. (2015) *Hemşirelikte Araştırma* (2. Baskı). Nobel Kitabevi, Ankara.
- Eveleigh, R. M., Muskens, E., van Ravesteijn, H., van Dijk, I., van Rijswijk, E., & Lucassen, P. (2012). An overview of 19 instruments assessing the doctor-patient relationship: different models or concepts are used. *Journal of clinical epidemiology*, 65(1), 10-15. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2011.05.011>
- Godillot, C., Jendoubi, F., Konstantinou, M. P., Poncet, M., Bergeron, A., Gallini, A., & Paul, C. (2021). How to assess patient satisfaction regarding physician interaction: A systematic review. *Dermatologic therapy*, 34(2), e14702. <https://doi.org/10.1111/dth.14702>
- Gopichandran, V., & Chetlapalli, S. K. (2013). Factors influencing trust in doctors: a community segmentation strategy for quality improvement in healthcare. *BMJ Open*, 3(12), e004115. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2013-004115>

- Gupta, N., Thiele, C. M., Daum, J. I., Egbert, L. K., Chiang, J. S., Kilgore Jr, A. E., & Johnson, C. D. (2020). Building Patient–Physician Trust: A Medical Student Perspective. *Academic Medicine*, 95(7), 980-983. DOI: [10.1097/ACM.0000000000003201](https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000003201)
- Gülcemal, E., & Keklik, B. (2016). Hastaların Hekimlere Duydukları Güveni Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Isparta İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 64-87. <https://doi.org/10.20875/sb.66346>
- Güngör, A., & Karagöl, C. (2020). Üçüncü basamak çocuk hastanesine başvuran ebeveynlerin memnuniyet, bağlılık ve güven düzeylerinin değerlendirilmesi. *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 12(1), 40-44. <https://doi.org/10.21601/ortadogutipdergisi.621189>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- H. Thom, D. (2000). Training physicians to increase patient trust. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 6(3), 245-253. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2753.2000.00249.x>
- Hall, M. A., Dugan, E., Zheng, B., & Mishra, A. K. (2001). Trust in physicians and medical institutions: what is it, can it be measured, and does it matter?. *The milbank quarterly*, 79(4), 613-639. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.00223>
- Hillen, M. A., De Haes, H. C., & Smets, E. M. (2011). Cancer patients' trust in their physician a review. *Psycho-oncology*, 20(3), 227-241. <https://doi.org/10.1002/pon.1745>
- Kalender, Kara M., Arslan I., Cakit MO., & Celik M. (2023). Evaluation of patient satisfaction in Ankara training and research hospital family medicine polyclinics. *Turk J Clin Lab* 3, 436-443. <https://doi.org/10.18663/tjel.1321472>
- Kaya, Ş. D., & Maimaiti, N. (2018). Ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği geliştirme çalışması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(4), 601-623. <https://dergipark.org.tr/en/pub/hacettepesid/issue/42320/509178>
- Kim, A. M., Bae, J., Kang, S., Kim, Y. Y., & Lee, J. S. (2018). Patient factors that affect trust in physicians: a cross-sectional study. *BMC family practice*, 19(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12875-018-0875-6>
- Mechanic, D., & Schlesinger, M. (1996). The impact of managed care on patients' trust in medical care and their physicians. *Jama*, 275(21), 1693-1697. DOI: [10.1001/jama.1996.03530450083048](https://doi.org/10.1001/jama.1996.03530450083048)
- Moreira, A. C., & Silva, P. M. (2015). The trust-commitment challenge in service quality-loyalty relationships. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 28(3), 253-266. <https://doi.org/10.1108/IJHCQA-02-2014-0017>
- Özcan K. ve Balyer A. (2013) Liderlik Oryantasyon Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9(1), 136-150. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/160865>

- Ramli, A. H., & Sjahruddin, H. (2015). Building patient loyalty in healthcare services. *International Review of Management and Business Research*, 4(2), 391. <https://www.irmbrjournal.com/papers/1433433317.pdf>
- Rolfe, A., Cash-Gibson, L., Car, J., Sheikh, A., & McKinstry, B. (2014). Interventions for improving patients' trust in doctors and groups of doctors. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 3. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD004134.pub3>
- Shan, L., Li, Y., Ding, D., Wu, Q., Liu, C., Jiao, M., ... & Ren, J. (2016). Patient satisfaction with hospital inpatient care: effects of trust, medical insurance and perceived quality of care. *PloS one*, 11(10), e0164366. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0164366>
- Sönmez V., & Alacapınar F. G. (2016) *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Şantaş, F., Şantaş, G., & Temel, B. B. (2021). Hastaneden Memnuniyet: Kamu Hastanesinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 154-165. <https://doi.org/10.20875/makusobed.874877>
- Şengül, H., & Bulut, A. (2020). Tıbbi güvensizlik ölçeği ve doktora güven ölçeğinin Türkçe geçerlik güvenirlik çalışması. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(62), 1956-1964. DOI : [10.26449/sss.2323](https://doi.org/10.26449/sss.2323)
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, 2, 53.
- Weng, H. C. (2008). Does the physician's emotional intelligence matter?: Impacts of the physician's emotional intelligence on the trust, patient-physician relationship, and satisfaction. *Health care management review*, 33(4), 280-288. DOI: [10.1097/01.HCM.0000318765.52148.b3](https://doi.org/10.1097/01.HCM.0000318765.52148.b3)
- Wu, Q., Jin, Z., & Wang, P. (2022). The relationship between the physician-patient relationship, physician empathy, and patient trust. *Journal of general internal medicine*, 37(6), 1388-1393. <https://doi.org/10.1007/s11606-021-07008-9>
- Yang, T., & Wu, Y. (2018). A study on the influence of patient participation on patient trust-based on sample survey in China. *Frontiers in Psychology*, 9, 2189. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02189>
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, S., & Akkaya, V. B. (2009). Hekim ile dermatoloji hastaları arasındaki ilişkide güven unsurunun ölçülmesi. *Türk Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi*, 43(3), 89-94. https://jag.journalagent.com/turkderm/pdfs/TURKDERM_43_3_89_94.pdf
- Yüce, F. (2014). *Tedavi sürecinde hekim-hasta ilişkisi, ortak karar verme ve hasta memnuniyeti*. Uzmanlık Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Sürekli Denetim Konusunda 2011-2024 Yılları Arasında Yapılan Araştırmaların Literatür Taraması ve İçerik Analizi

Literature Review and Content Analysis of Research Conducted Between 2011-2024 on Continuous Audit

Zeliha KOCA¹ - Ebru ERDOĞAN²

Öz

Büyüyen işletmelerin yöneticileri işletme faaliyetlerini kontrol etme noktasında birtakım zorluklar yaşamaktadırlar. Bu durum, işletmelerde hata ve hile riskinin artmasına neden olmaktadır. İşletmelerin boyutundan bağımsız olarak hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesine yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu nedenle son dönemde yaşanan finansal olaylar ve yürürlüğe giren yeni yasal düzenlemelerle birlikte, geleneksel denetim metodları yerini giderek daha fazla dijital denetimlere bırakmaktadır. Hilelerin önlenmesi ve tespit edilmesinde önemli yöntemlerden biri de sürekli denetimdir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sürekli denetim konusunda 2011-2024 yılları arasında yapılan araştırmaların bilimsel yönelimini tespit etmektir. Bu doğrultuda Google Scholar, TR Dizin, Dergipark, EKUAL Keşif ve Web of Science (WOS) veri tabanları üzerinden ulaşılan sürekli denetim ile ilgili araştırmaların literatür taraması ve içerik analizi yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonuçlarına göre, öne çıkan konular arasında sürekli denetim ve iç denetim ilişkisi, sürekli denetimin hile önleyici etkinliği, sürekli denetim ile bağımsız denetim ilişkisi ve sürekli denetimin geleceği bulunmaktadır. Konuya ilişkin araştırmaların en fazla 2018-2020 yılları arasında olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar, daha etkin ve modern bir sürekli denetim modelinin geliştirilmesi için yararlı bir kavramsal çerçeveye duyulan ihtiyacı desteklemektedir. Türkiye’de sürekli denetim alanında yapılan araştırmaların sayısının artırılmasının büyük veri miktarlarının arttığı ve artmaya devam edeceği zamanlarda, sektörler için oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürekli Denetim, Hata, Hata Önleme, Hile, İçerik Analizi.

Abstract

Managers of growing businesses face a number of challenges in controlling business activities. This situation gives rise to an increased risk of error and fraud in enterprises. It is imperative that measures be taken to detect and prevent fraud, regardless of the size of the enterprise. In light of the recent financial events and new legal regulations that have come into force, it is becoming increasingly evident that traditional audit methods are being replaced by digital audits. One of the important methods in preventing and detecting fraud is continuous auditing. The objective of this study is to ascertain the scientific orientation of research on continuous auditing in Turkey between 2011 and 2024. In this direction, literature review and content analysis of the studies on continuous auditing accessed through Google Scholar, TR Index, Dergipark, EKUAL Discovery and Web of Science (WOS) databases were conducted. According to the results of the literature review, prominent topics include the relationship between continuous auditing and internal auditing, the fraud prevention effectiveness of continuous auditing, the relationship between continuous auditing and independent auditing, and the future of continuous auditing. It is observed that the most research on this subject was conducted between 2018 and 2020. These studies support the need for a conceptual framework to develop a more effective and modern continuous auditing model. Increasing the number of studies conducted in the field of continuous auditing in Turkey is considered to be highly beneficial for sectors as the amount of big data continues to grow.

Keywords: Continuous Auditing, Error, Error Prevention, Fraud, Content Analysis

¹ Öğr. Gör. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Arapgir MYO, zeliha.koca@ozal.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5610-9257>

² Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ebru.gulhan@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6981-8335>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 03.08.2024

Atf İçin/For Cite: KOCA Z., ERDOĞAN E., “Sürekli Denetim Konusunda 2011-2024 Yılları Arasında Yapılan Araştırmaların Literatür Taraması ve İçerik Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1375-1393

<https://doi.org/10.17755/esosder.1481506>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Teknolojik ilerlemeler, finansal raporlama ve denetim süreçlerini büyük ölçüde dönüştürmektedir. Denetim sistemleri giderek daha kompleks bir yapıya bürünmekte ve çeşitli kamu ve özel sektör kuruluşlarının Teknik Uygulama Birimleri (UPT) için önemli bir gelişim aracı haline gelmektedir (Al-Mohammedi, 2020). Bu gelişim araçlarından biri de, denetim sürecinde veri analizi kullanılmasını içeren sürekli denetim metodolojisidir. Sürekli Denetim (CA) ve Sürekli İzleme (CM) teknolojileri, gerçek zamanlı denetim kanıtlarının elde edilmesini ve kontrollerin etkin bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak bu ihtiyacı karşılamaktadır.

Kanada Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü (CICA) ve Amerikan Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü (AICPA) sürekli denetimi “ilişkili olayların ortaya çıkmasına bağlı olarak anlık veya kısa süreli bir periyot kapsamında yapılan ve denetim raporlarının hazırlandığı bir teknik” olarak tanımlamaktadır (Alles, vd., 2006). Rezae (2002)’ye göre; sürekli denetim kâğıtsız ve gerçek zamanlı muhasebe ortamında hazırlanmış finansal tablolara uygun görüş verebilmek için elektronik denetim kanıtlarının toplanması sürecidir. Sürekli denetim, gerçek zamanlı muhasebe sistemlerini kullanarak işlemlerin dijital olarak kaydedilmesi, raporlanması ve denetlenmesi süreçlerini kapsar. Sürekli denetim aracılığıyla, işletmelerin şeffaflığı artarken, hesap verilebilirlik güçlenmektedir ve iç denetimler daha etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Sürekli denetim, kontrol ve risk değerlendirmelerinin otomatik olarak yapılmasını sağlar. Bu yaklaşım, işlemlerin belirli aralıklarla (örneğin yıllık veya aylık) örnekleme yöntemiyle incelenmesi yerine, tüm işlemlerin sürekli olarak incelenmesini içerir ve bu da denetim süreçlerinde önemli değişikliklere neden olur (Cankar, 2006).

Sürekli denetim ile teknolojinin kullanımıyla, hataların ve usulsüzlüklerin erkenden tespit edilmesi mümkün hale gelir, bu da finansal risklerin minimize edilmesine katkı sağlar. Bu teknolojiler, denetim süreçlerini daha etkin ve verimli hale getirerek kurumların sürekli olarak uyumlu kalmasını sağlar ve stratejik karar verme süreçlerine destek olur. Teknolojik gelişmelerle bütünleşen sürekli denetim araçları, işletmelerin finansal verilerinin doğruluğunu koruyarak genel iş performansını artırır. Sürekli denetim, işletmelerin finansal raporlamalarının doğruluğunu ve şeffaflığını garanti altına almak için hayati öneme sahiptir. Sürekli denetim araştırmaları, sürekli denetim uygulamaları ve teknolojilerinin hata ve usulsüzlüklerin önlenmesine nasıl yardımcı olduğunu değerlendirerek bu alanı daha da ileriye taşıyabilir (Bassasan vd., 2022).

Yapılan araştırmada, 2011-2024 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış bilimsel makaleler ve kitap bölümlerine ait literatür taraması yapılmış olup literatüre dair bilgiler kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir. Literatür taraması yapılırken sürekli denetim ile ilgili çalışmaların 2011 yılından itibaren yoğunlaştığı tespit edildiğinden tarama aralığı başlangıcı 2011 yılı seçilmiştir. Kongre veya sempozyumda sunulan bildirilerin daha sonra kitap bölümüne dönüştürüldüğünün ya da makale olarak yayımlandığının tespit edilmesi nedeniyle bu alanda yapılan bildiri çalışmaları araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma kapsamında literatür taraması yapılmıştır.

Çalışmanın araştırma soruları aşağıda belirtilmiştir.

Türkiye’de sürekli denetim alanında yapılan çalışmaların yıllara göre eğilimi nasıldır?

Sürekli denetim alanında yapılan araştırmalar konu başlıkları olarak neleri kapsamaktadır?

Sürekli denetim alanında yapılan araştırmaların; yazarlarının ünvanlarına göre dağılımı, yazar işbirliği dağılımı, araştırma yöntemlerine göre dağılımı, veri toplama yöntemlerine göre dağılımı, atıf gelişiminin dağılımı, yayın eğilimlerine göre dağılımı ve anahtar kelime terimlerindeki dağılımları nasıldır?

Yapılan çalışma ile araştırma sorularının cevapları irdelenerek gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutulması amaçlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASINDA ÖN PLANA ÇIKAN YAYINLAR VE İÇERİKLERİ

Yapılan yerli ve yabancı literatür taramasında ön plana çıkan yayınlar ve içerikleri ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Öncü ve İşgüden (2012), bilgi teknolojilerindeki evrimin getirdiği sürekli denetim metodolojisinin ve iç denetimin temel rolleri olan güvence ve danışmanlık hizmetlerinin etkinliğini araştırmak için İMKB-100 işletmelerinde bir inceleme yapmışlardır. Toplam 81 işletmede iç denetim alanında sorumluluğu bulunan iç denetçilere, iç denetim ve iç kontrolde görev alan yöneticilere, koordinatörlere, muhasebe müdürlerine, mali işler müdürlerine ve genel müdür yardımcılara anket uygulamışlardır. Çalışma sonunda yazarlar bilgi teknolojilerindeki değişikliklerin etkisi altında, iç denetim birimlerinin güvence ve danışmanlık işlevlerini üstlenmeye başladığını ve sürekli denetim yaklaşımını benimseyerek işletmelerde uygulamaya koyduklarını göstermişlerdir. Ancak, bazı güvence ve danışmanlık hizmetleri ile sürekli denetim süreçlerinde XBRL kullanımında eksiklikler tespit edilmiştir.

Orhan ve Serçemeli (2014), gerçekleştirdikleri çalışmalarında BIST 100 şirketlerinde sorumlu yönetici ve çalışanlara sürekli denetim konusunda anket uygulaması yapmışlardır. Sürekli denetimin BIST 100 şirketlerinde uygulanma düzeyini belirlemek, iç denetimde sorumluluğu bulunan yönetici ve çalışanların sürekli denetim ile ilgili bilgi düzeylerini ve tutumlarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Sürekli denetimin Türkiye’de yeni bir kavram olduğunu ve bu konuda az sayıda çalışma yapıldığını belirtmişlerdir. Sistemin kurulumu, uygulanması, faydaları, maliyeti ve gerekliliği hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığını dolayısıyla sistemin uygulanmaması ve önemsenmemesi sonucunun ortaya çıktığını tespit etmişlerdir. Bu nedenle, daha fazla akademik araştırmaların yapılmasını, uygulayıcılara seminerler verilmesini önermişlerdir. Ayrıca, akademisyenlerin bu sistemi tanıtmada daha aktif rol alması gerektiğini belirtmişlerdir.

Orhan ve Serçemeli (2015), çalışmalarında BIST-100 endeksine kayıtlı 65 şirketin iç denetim alanında sorumluluğu bulunan yönetici ya da çalışanlarına anket uygulaması yapılmıştır. Bu şirketlerde sürekli denetim uygulanma düzeyi belirlenerek şirketlerin bu uygulamaya hazır olup olmadıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, bu yaklaşımı uygulayan işletmelerin insan kaynaklarının daha güçlü olduğu ancak uygulamayan işletmelere göre teknolojik ve ekonomik açıdan hiçbir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Gönen vd., (2015) çalışmalarında sürekli denetim sisteminin bir denetim yazılımı ile nasıl uygulanabileceğini araştırmışlardır. Teorik bilgilerin pratikte nasıl görüldüğünü ortaya koymak amacıyla "Örnek Olay Çalışması" yöntemini kullanmışlardır. Örnek olay çalışmasında seçilen şirket, sürekli denetim sistemini kullanmayıp gerekli denetim yazılımlarına sahip olmaması durumunda aylık 60.000\$'a kadar kayba sebep olabilecektir. Bu durum incelenen yazılımın etkili bir sürekli denetim uygulaması için yeterli ve faydalı olduğunu ortaya koymuştur.

Uludağ (2018), çalışmasında öngörüsül yaklaşımın bütünsel bir metot olarak benimsenmesini önermektedir ve bu yaklaşımın uygulanma yöntemlerini kavramsal bir çerçeve içinde sunmaktadır. Araştırma sonucunda, öngörüsül yaklaşımın kullanımıyla olaylar meydana gelmeden önce tahminlerde bulunarak, uygun zamanlamayla müdahale etmenin ve belirlenen alanlarda önleyici işlemler yaparak gerçek zamanlı güvence sağlamanın mümkün olduğunu belirtmektedir.

Uyar ve Şahin (2019), çalışmalarında literatürdeki sürekli denetim modelleri ve yaklaşımlarının araştırılmasını amaçlamış olup en çok bilinen ve özellikleri ile göze çarpan üç modeli incelemiş ve karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın konusunu sürekli denetim modelleri ve yaklaşımlarından Rezaee vd. Modeli, Onions Modeli ve Woodroof&Searcay Modelleri oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda bazı açılardan benzerliklere sahip olsalar da her üç modelin genel olarak farklılaştığı gözlemlenmiştir.

Yüksel (2019), çalışmasında sürekli denetim, sürdürülebilirlik risk yönetimi, kurumsal risk yönetimi ve entegre raporlama konuları ele alınmış, entegre raporlamanın sürekli denetime olan etkisi anlatılmıştır. İşletme faaliyetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımı, finansal ve finansal olmayan sermaye unsurları için eş zamanlı kayıt yapacak yazılımların geliştirilmesi ve kullanımı, entegre raporun XBRL (eXtensible Business Reporting Language- Genişletilebilir İşletme Raporlama Dili) ile hazırlanması için gerekli altyapının oluşturulması ve işletmelerin bu konuda teşvik edilmesi öngörülmüştür.

Karahan ve Çolak (2019), çalışmalarında sürekli denetimin dolandırıcılığı önleme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu kapsamda öncelikle hata ve hile kavramları ile bunların çeşitleri üzerine bir kavramsal çerçeve geliştirilmiş, ardından denetim ve sürekli denetim terminolojileri açıklanmıştır. Çalışmanın sonunda ise sürekli denetimin hile önlemedeki işlevi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İşletmelerde sürekli denetimin eksiksiz uygulanabilmesi için teknik anlamda bir alt yapının gerekli olduğunu ve çalışan personelin teknolojiyi kullanımı anlamında kalifiye olmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Kaban ve Gül (2019), çalışmalarında bankacılık sektöründe meydana gelebilecek hile olaylarının önlenmesinde sürekli denetim olarak merkezi denetimin rolünü ele almaktadır. Nitel araştırma yöntemi olarak durum çalışması seçilmiştir. Araştırma, Türkiye'nin halka açık en büyük mevduat bankalarından birinde, banka yöneticilerinin katılımıyla yürütülmüş ve veri toplama yöntemi olarak yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Örneklem belirleme sürecinde ölçüt örneklem yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın amacı, hile türleri ve kaynakları açısından merkezi denetimin etkinliğini belirlemektir. Bu kapsamda, teftiş kurulundan gelen banka yöneticileri ile yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda, merkezi denetimin hileyle mücadelede etkili bir yöntem olduğu sonucuna varılmıştır.

Kahyaoğlu vd., (2020), Türkiye kamu sektörü içinde yer alan iç denetim uygulamalarını incelemişler ve en iyi uygulamalara dikkat çekmeyi amaçlamışlardır. Analiz için denetim işlemlerini dijitalleştiren bir yazılımı kullanan T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın iç denetim mekanizması seçilmiştir. Çalışma Türk kamu sektöründeki iç denetim yapısına genel bir bakış sunmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın iç denetim sürecini özetler niteliktedir. Bakanlık denetimine ait veri, metot ve bulgular değerlendirilmiştir ve sonuçta, bu bulgular üzerinden politika önerileri geliştirilerek literatüre katkı sağlanmıştır. Bulut bilişimin yaygınlaşması, veri depolama maliyetlerinin düşmesi ve veri entegrasyon araçlarındaki ilerlemeler, hükümetlerin performans analizi ile daha iyi politika kararları almasını ve harcamalarını daha etkili yönetmesini sağlamaktadır. Hükümetler, BT (Bilgi teknolojisi)'nin operasyonlarına ve hizmetlerine getirebileceği potansiyel faydalar ve yüksek performans beklentileri nedeniyle BT altyapılarına büyük yatırımlar yapmaktadır. Büyük verinin gücüyle, bilgiye yönelik çağdaş bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, veri silolarını ortadan kaldırırken, veri paylaşımını artırır ve yönetim, yapı, güvenlik ve veri kalitesinde yüksek standartları desteklemektedir. Hükümetler, bu sayede büyüyen veri hacimlerini yeni yollarla bulabilir, genişletebilir, birleştirebilir ve entegre edebilir ve dolayısıyla yüksek performansla yol açabilir. Kamu kurumlarının veri analizine dayalı sürekli denetim uygulamaları için hâlâ kaliteli veriye ve denetçileri aratmayacak yazılımlara ihtiyacı olduğu tavsiyesi verilmiştir.

Kaban (2020), çalışmasında Türkiye'deki bankacılık sektöründe merkezi denetim olarak sürekli denetim yaklaşımı üzerine özel bir araştırma olarak, SQL yazılımı kullanarak zimmet tespiti sürecini bir vaka çalışması olarak sunmuştur. Türkiye'de tasarruf hesabı dolandırıcılığıyla ilgili bir inceleme süreci örneği sunmuş, bankacılık sektöründe uygulanan sürekli denetim yaklaşımı olarak merkezi denetim faaliyetlerine ilişkin temel bilgiler vermiştir. Denetim için seçilen işlemler rastgele ve doğrulukla üretilmiş olup bu işlemler analiz edilerek veri madenciliği metotları kullanılarak hile riskleri belirlenmiştir. Yoğun işlemlerin yapıldığı bir sektör olan bankacılık sektöründe, yığın veriler arasında zimmete para geçirme şüphesi bulunan muhasebe işlemlerinin, bu veri analitik teknikleri kullanılarak kolaylıkla tespit edilebileceği görülmüştür. Çalışmada dolandırıcılık türleri temelinde ortaya çıkan ortalama kayıplar son on yılda önemli ölçüde azaldığı belirtilmiştir. 2006 yılında varlık zimmeti, yolsuzluk ve mali tablo dolandırıcılığı olarak görülen ortalama kayıplar, 2016 yılında sırasıyla 150.000 \$, 538.000 \$ ve 2.000.000 \$' dan 125.000 \$, 200.000 \$ ve 1.000.000 \$' a düşmüştür (ACFE, 2006, s.10; ACFE, 2016, s.12).

Sarıkaya vd., (2020), çalışmalarında Türk kamu yönetimi iç denetiminde bir ilk olarak kabul edilen Sürekli Denetim Merkezi (SDM) E-Denetçi uygulaması ele alınmaktadır. Türk kamu yönetimi iç denetiminde sürekli denetim yaklaşımının ilk sistematik uygulaması olan, veri analiz teknikleriyle tek noktadan ve anlık olarak denetim yapılmasını sağlayan yapay zekâ destekli Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından geliştirilmiş Sürekli Denetim Merkezi (SDM) E-Denetçi uygulaması hakkında bilgi verilmektedir. İç denetimin faaliyetlerinde sürekli denetim yaklaşımından faydalanabilmesi için kullanılan verinin doğruluğu, bütünlüğü ve zamanlılığına güvence vermesi kritik öneme sahiptir. Deneyimler, yapay zekâ destekli E-Denetçinin bağımsız olarak denetim yapabileceğini göstermiş olsa da denetçilerin muhakemesine hala ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Turgay vd., (2020), çalışmalarında sürekli denetimlerin iç denetim faaliyetlerine olan etkisini belirlemek ve analitik inceleme tekniklerinin bu faaliyetlere nasıl katkı sağladığını değerlendirmek amacıyla konu ile ilgili önceki araştırmaları inceleyip özetleyip yorumlamışlardır. Araştırma sonucunda, sürekli denetim kavramının ve analitik tekniklerin iç denetimde kullanımının arttığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, elektronik veri, veri analizi ve veri modelleme teknikleri, süreçlerin daha iyi planlanması, incelenmesi ve raporlanmasını sağlama gibi katkılar sunduğu belirlenmiştir. Sürekli denetim ve analitik incelemelerin gelecekte artacağı öngörülmektedir. Bu açıdan sürekli denetim alanında uzman yetiştirmenin, yöneticilerin ve iç denetçilerin bu tekniklerin kullanımı konusunda bilinçlendirilmesinin ve eğitimlerinin sağlanmasının önemli olduğu söylenebilir.

Avunduk ve Kızgın (2020), işletme denetim süreci için büyük verilerin önemini tartışıldığı derleme çalışmalarında büyük verilerle sürekli denetimin olanaklı hale geldiğini ileri sürmüşlerdir. Sürekli denetim sayesinde, geçmişte tüm verilere ulaşmanın mümkün olmadığı dönemlere kıyasla günümüzde verinin tamamını analiz edebilmenin, işletmeler hakkında daha doğru sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kestane (2021), Türkiye'de daha önceden denenmemiş olan SSD (Sürekli Süreç Denetimi) sistemleri için yeni bir model tasarlamıştır. Tasarlanan modelin, iç kontrol sistemleri temel alınarak iç denetim faaliyetlerine entegre edilmesi üzerinde durulmuştur. Uygulama sürecinde karşılaşılan zorluklar nedeniyle, model daha çok teorik bir perspektiften değerlendirilmiş ve Türkiye koşullarında nasıl uygulanabileceğine dair öneriler sunulmuştur. Geleneksel iç denetim hizmetlerinden günümüze kadar olan süreç incelendiğinde ortaya çıkan eksiklikler i) Kullanılan bilginin doğruluğu, ii) Kullanılan araçlar, yöntemler ve süreçlerdeki değişimler, iii) Uygulanan sınırlamalar, iv) Kullanılan verilerin incelenme sürecindeki

değişiklikler, v) Denetim süreçlerinin yapısal dinamiklerindeki farklılıklar olarak belirlenmiştir.

Acar vd., (2021), araştırmalarında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören bir şirkette sürekli izlemenin akış şemaları aracılığıyla incelemesini yapmışlardır. Tüm operasyonlarında, sürekli izleme ve sürekli denetim faaliyetlerinde ERP sistemini kullanan bir şirketin sürekli izleme faaliyetleri, süreçler incelenerek oluşturulan akış şemaları ile analiz edilmiştir. Yürütülen araştırma sonucunda, oluşturulan akış şemaları sayesinde sürekli izleme faaliyetlerinin iyileştirilebileceği ve akış şemalarında önerilen yeni kontrol noktaları kullanılarak sürekli denetim sisteminin geliştirileceği ifade edilmiştir. Üretim, satın alma, insan kaynakları, pazarlama, satış gibi tüm firma süreçlerinin tek bir akış şemasında entegre edilmesi ve bir izleme sisteminin oluşturulması nedeniyle bu çalışmanın önemli olduğu ve mevcut literatüre yeni bir bakış açısı kazandırma konusunda katkı sağladığı söylenebilir.

Kazak ve Erdemir (2022), çalışmalarında paydaş teorisi çerçevesinde, sürekli denetim süreçlerinde blok zinciri teknolojisini kullanmanın potansiyelini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Araştırma örneği, BIST-100 endeksi altında yer alan bilişim sektörü firmalarının yönetici kadrosu ile muhasebe, denetim, finans, bütçe-raporlama ve yatırımcı ilişkileri departmanlarında çalışan personellerden oluşmaktadır. Analiz yöntemi olarak Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılması uygun görülmüştür. Araştırma sonuçları, paydaş teorisi çerçevesinde sürekli denetim ve blok zinciri teknolojisinin etkileşimi konusunda, BIST-100 endeksinde yer alan bilişim sektörü firmalarına yönelik geliştirilen ölçeğin, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Yaylalı (2024), çalışmasında iş süreçlerindeki hata ve hilelerin önceden fark edilmesi ve engellenmesine katkıda bulunan denetim işlevlerinin birbiriyle olan bağlantılarını ve denetçi değerlendirmeleri üzerine olan etkilerini ele almıştır. Sürekli denetimin hilelerin erken fark edilmesine, azalmasına ve etkilerinin en aza indirilmesine yardımcı olduğu bu nedenle sürekli denetim faaliyetlerinin diğer denetim işlevleriyle birlikte yürütülmesinin verimliliği artıracığı yönünde değerlendirme yapılmıştır. Araştırma sonucunda ise, işletmelerde sürekli başarı sağlamak için hızlı, etkili ve güvenilir bilgiler üreten üçlü denetim faaliyetlerinin kurum içinde bulunması tavsiye edilmektedir.

Eulerich ve Kalinichenko (2018), 1983 ve 2015 yılları arasında yayımlanmış 38 farklı dergideki 100 sürekli denetim makalesinin içerik analizini gerçekleştirmişlerdir. Literatür taraması, mevcut sürekli denetim literatürünü özetlemekte ve sınıflandırmaktadır. AIS (Muhasebe bilgi sistemleri) araştırmalarında sürekli denetim konusundaki mevcut bilgi durumunu incelemiş ve gelecekteki araştırma fırsatlarını önermişlerdir. "Sürekli denetim", "sürekli izleme", "sürekli güvence" ve "gerçek zamanlı denetim" anahtar kelimelerinin mantıksal bir araması temelinde, sürekli denetim ile ilgili geniş bir yayın yelpazesi belirlemişlerdir. İncelenen literatür, CA (Sürekli Denetim) 'nın doğası ve ana talep faktörlerini tartışan araştırma makalelerini, CA' nın uygulanmasına yönelik çeşitli teknik yöntemleri ele alan yayınları, pratik uygulama alanlarını tartışan makaleleri ve CA' nın potansiyel sonuçları olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. 2000 yılından sonra yayın sayılarında önemli bir artış olduğunu, bunun örneğin şirketlerdeki yeni bilgi teknolojilerinin ortaya çıkması veya dış denetçilerin yeni gelir fırsatları toplama ve denetim maliyetlerini azaltma yolları arayışları tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, CA talebi, özellikle daha güvenilir bilgi ihtiyacı ve daha güçlü yasal gereklilikler olmak üzere denetim ortamındaki temel değişiklikleri yansıtmaktadır.

Rikhardsson vd., (2019), sürekli denetimin iç denetim bağlamında benimsenmesinin, uygulanmasının ve kullanımının ne gibi fırsatlar sunduğunu araştırmışlardır. Sürekli denetimi bir bilgi sistemi çözümü olarak incelemek için bir çerçeve geliştirilmiş ve iç denetim ile

ilişkilendirilmiştir. Mevcut literatür veri olarak kullanılmıştır. Araştırma, akademisyenlerin ve yöneticilerin, sürekli denetim süreçlerini, risklerini ve kontrollerini, teknolojisini ve çalışanlarını iş hedeflerine ulaşmak için ne ölçüde dönüştürebileceğini anlamalarını sağlamaktadır.

Cardoni vd., (2020), çalışmalarında yolsuzlukla mücadele için sürekli denetim vakasını araştırarak literatürdeki bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadırlar. Analiz için, tek bir vaka çalışması araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Nitel bir yaklaşım uygulanmıştır. Sürekli denetimin uygulanması için başarı faktörleri belirlenip önerilen çerçeve Avrupa'da ISO 37001 sertifikalı tek çelik işleme şirketi olan İtalyan şirketi Acciai Speciali Terni Spa'ya (AST) uygulanmıştır. Etkili sürekli denetimin entegratif ve değişim yönetimi yaklaşımına odaklandığını ve stratejik vizyon, risk haritalaması ve yolsuzluğa karşı bir kültürün en etkili faktörler arasında olduğu görülmektedir. AST vakası, teknolojinin şu anda stratejik risk kontrolünü desteklemek için vazgeçilmez olduğunu ancak sadece örgütsel ve yönetsel yeteneklerde tutarlı bir büyüme ile entegre edildiğinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Torkura vd., (2020), çalışmalarında CSBAuditor (Bulut Depolama Aracıları Denetçisi), Amazon Web Services ve Google Cloud Platform'da güvenlik kaosu mühendisliği (hata ekleme) stratejileri de dahil olmak üzere çeşitli stratejiler kullanılarak değerlendirilmişlerdir. Kötü niyetli etkinlikleri ve yetkisiz değişiklikleri tespit etmek için bulut altyapısını sürekli izleyen yeni bir bulut güvenlik sistemi olan CSBAuditor'u önermektedirler. CSBAuditor güvenlik sorunlarının üstesinden gelmek için durum geçiş analizi ve uzlaştırıcı modeli kavramını kullanmaktadır. Ayrıca, yeni bir puanlama sistemi olan Bulut Güvenlik Puanlama Sistemi kullanılarak tespit edilen güvenlik açıklarının önem derecelerini hesaplamak için güvenlik ölçümleri kullanılmaktadır. CSBAuditor, %98'in üzerinde bir tespit oranıyla yanlış yapılandırmaları gerçek zamanlı olarak etkili bir şekilde tespit etmektedir. Ayrıca performans ek yükü kabul edilebilir sınırlar dâhilindedir.

Eulerich vd., (2020) iç denetim işlevi (IAF) nin risk tabanlı denetim planlamasında (RBAP) sürekli denetim (CA) bilgilerinin kullanımıyla ilişkili faktörleri incelemişlerdir. 264 baş denetçi yöneticisine anket uygulaması yapılmıştır. CA' dan gelen bilgilerin RBAP' de kullanımı üzerinde olumlu etkisi olan birkaç faktör bulunmuştur. Bu faktörler arasında veri analitiğinin önemi, denetim komitesi ve dış denetçiyle iş birliği ve IAF' nin sonuçlarının dolandırıcılığı önleme amacıyla kullanılması yer almaktadır. Ayrıca, ek analiz CA' nın iç denetimin potansiyel çıktı ölçütleri üzerindeki çeşitli olumlu etkilerini sunmaktadır.

Prakosa ve Khudri (2021), Teknoloji-Organizasyon-Çevre (TOE) Çerçevesine dayanarak SKK Migas İç Denetim Biriminde sürekli denetimin uygulanmasını destekleyen ana faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Nitel bir vaka çalışması yaklaşımı uygulanmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler açık uçlu anketler ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmış diğer veriler ise SKK Migas tarafından yayımlanan raporlardan elde edilmiştir. Anketler, günlük operasyonları yürüten yönetici ve personele yönelik olarak yapılırken, görüşmeler SKK Migas politikaları üzerinde daha fazla etkisi olan üst düzey yöneticilerle gerçekleştirilmiştir. Sürekli denetimin benimsenmesinin teknolojik, örgütsel ve çevresel bağlamlardan etkilendiği belirlenmiştir. Sürekli denetim kavramını benimsemeye üst yönetim desteği, bütçe uygunluğu ve bilgi teknolojisi altyapısının hazır olmasının dikkate alınması gereken ana faktörler olduğu ortaya konulmuştur. Daha ayrıntılı maliyet-fayda analizi yapılarak bu çalışmanın daha kapsamlı hale getirilmesi için yeni çalışmalar önerilmiştir.

Bassasan vd., (2022), çalışmalarında, sürekli denetim makalelerindeki (2013-2022) atıf gelişimi, yayın eğilimleri, yazar işbirliği, başlık terimlerinde eğilimler ve anahtar kelime terimlerinde eğilimlerin nasıl geliştiğini araştırmışlardır. Verilerin toplanmasında başlangıç veri tabanı olarak Scopus' ta bibliyografik arama yapmak için Publish or Perish (PoP) yazılımını

kullanmışlardır. 200 Scopus makalesinin incelenmesi sonucunda toplam 2.5781 atıf (yıllık ortalama 2915 atıf), makale başına 14,58 atıf ve ortalama h-indeksi 26 olarak tespit edilmiştir. En fazla atıfa sahip olan yazar 115 atıf ile C. Sarkar'dır. Başlıkta en sık kullanılan terim, 27 kez kullanılan sürekli denetimdir. Sürekli denetim araştırmalarının eğilimi, şirket başarısızlıklarını ve finansal tablo hatalarını önlemeye yönelik çeşitli yönlerinin geliştirildiği sonucuna varılmıştır.

Polizzi ve Scannella (2023), çalışmalarında kamu sektörü kuruluşlarının ve merkez bankalarının iç denetim departmanlarının sürekli denetim sistemlerini uygularken karşılaştıkları uygulama zorluklarını analiz etmeyi amaçlamaktadırlar. Tasarım bilimi bilgi sistemi araştırması ve tasarım bilimi araştırma süreci metodolojilerini kullanmışlardır. Kamu sektörü kuruluşları ve merkez bankaları için çeşitli uygulama zorluklarını tespit etmekte ve yeterli çözümler önermektedir. Bu zorlukların kuruluşların karmaşıklığı, kurumsal katılımı, iç denetçilerin bağımsızlığına yönelik potansiyel tehditler ve sürekli denetim sisteminin bir "gerçek zamanlı hata düzeltme" mekanizması olarak değerlendirilmesi sorunuyla ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. İç denetçilerin sürekli denetim göstergelerini analiz etmelerini sağlamak için iş süreci odaklı bir denetim yaklaşımının geliştirilmesini ve denetim sürecinin her aşamasını desteklemek için sürekli denetim sistemlerinin kullanılmasını önermektedirler.

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, 2011-2024 yılları arasında Türkiye'de sürekli denetim konusunda gerçekleştirilen araştırmaların bilimsel eğilimini belirlemektir. Bu kapsamda öncelikle çalışmada kullanılacak veri tabanları Google Scholar, Dergipark, TR Dizin, EKUAL Keşif ve Web of Science (WOS) olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın konusuna uygun olarak her bir veri tabanı için "sürekli denetim", "sürekli izleme", "sürekli güvence" ve "gerçek zamanlı denetim" terimleri anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir. 2024 yılı Mart ayında yapılan arama sonucunda veri tabanı olarak Google Scholar'da 41 adet, Dergipark'ta 15 adet, TR Dizin'de 16 tane, EKUAL Keşif'de 18 adet ve Web of Science (WOS)'da 2 adet çalışma bulunmuştur. Her veri tabanındaki arama sonuçlarını topladıktan sonra bu sonuçlar bir liste halinde düzenlenmiştir. Her bir veri tabanından elde edilen sonuçları bir elektronik tablo kullanılarak birleştirilmiş ve her çalışmanın başlık, yazar, yayın yılı, dergi adı ve özet gibi temel bilgileri kaydedilmiştir. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların belirli kriterleri karşılaması gerekmektedir. Bu kriterler çalışmaların 2011-2024 tarihleri aralığında yayımlanmış olması, Türk yazarlara ait olması ve tam metnine erişilebilir olması şeklindedir. Araştırmaya dâhil edilmeyecek çalışmalar belirli kriterlere göre elenmiştir. Bu kriterler araştırmanın yetersiz metodolojiye sahip çalışmalar, tam metnine erişilemeyen çalışmalar ve yalnızca özet halinde olan çalışmalar şeklinde belirlenmiştir. Birleştirilmiş veri setinde yinelenen kayıtları belirlenmiş ve duplikasyonlar silinmiştir. Bu adımları takip edilerek araştırmanın tekrarlanabilir ve şeffaf olması sağlanmıştır. Veri tabanları üzerinden erişilen sürekli denetim ile ilgili çalışmaların literatür taraması ve içerik analizi yapılmıştır. Literatür taraması sayesinde sürekli denetimin farkındalık düzeyi ve Türkiye'deki gelişim süreci yıllara göre değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmaların (2011-2024) yayın eğilimleri, yazarlar arası işbirliği düzeyi, yapılan atıf sayıları ve anahtar kelime terimlerindeki eğilimlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

4. BULGULAR

4.1. Literatür Taraması Tespitleri

Çalışma kapsamında değerlendirilen Türkiye'de yapılan 45 adet araştırma, sistematik inceleme yöntemi uygulanarak tespit edilmiş ve mevcut sürekli denetim literatürü veri olarak kullanılmıştır. Sürekli denetim ile ilgili literatürün incelenmesi sonucunda belirlenen tespitler aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

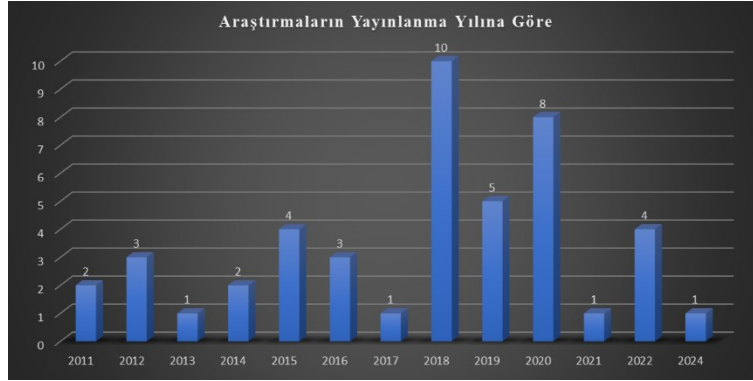
- Sürekli denetim, büyük veri miktarlarının arttığı ve artmaya devam edeceği zamanlarda, sektörler için zorunlu bir ihtiyaç olmaktadır (Avunduk ve Kızılgın, 2020).
- Son on yıl içinde sürekli denetim tekniği, hata ve hileleri gerçekleşmeden önce işaret eden bir sistem olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bugün itibarıyla, sürekli denetim birçok iç denetim departmanında risk izleme stratejilerinin temel bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, sürekli denetim bağımsız denetimi güçlendirme aracı olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Karahana ve Çolak, 2019).
- Araştırmalar sürekli denetimin, işlemlerde anormallikler varsa, eğilimleri gözden geçirerek ve iş faaliyetleri üzerindeki kontrolleri test ederek eğilimleri tanımlayıp analiz edebilmeleri açısından denetçiler için çok yararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Sürekli denetim yaklaşımının, denetçilerin sürekli denetim yapmalarına olanak sağlayan teknolojiye dayanması nedeniyle hile olasılığını en aza indirebileceği anlaşılmaktadır. Ancak denetimde yolsuzluk riski tamamen ortadan kaldırılamaz (Memiş ve Tüm, 2015).
- Sürekli denetim, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi, kontrol zafiyetlerinin, yanlışlık veya dolandırıcılıkların belirlenmesi süreçlerini kapsar. Ayrıca, işletme faaliyetlerini etkileyebilecek risklerin saptanması ve yönetilmesi işlemleri de sürekli denetim kapsamında incelenir (Memiş ve Tüm, 2015).
- Entegre raporlama sürecinde, bilgi teknolojilerinin kullanımıyla işlemler anında kaydedilebilir hale gelmektedir. Bu durum, sürekli kontrol ve risk değerlendirmelerini kolaylaştırırken, entegre raporun XBRL formatında hazırlanması sürekli denetim olanağı yaratmaktadır (Öncü ve İşgüden, 2012).
- İşletmelerin hata ve hilelerin önüne geçebilmesi için güçlü bir otomasyon yapısına ihtiyaçları vardır. Bu sayede veriler dijital ortamda kaydedilip izlenebilmekte ve sürekli denetimin yapılabilmesi mümkün olmaktadır (Öztürk ve Acar, 2015).
- İşletmelerde sürekli denetimin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gerekli teknik altyapının ve teknolojiyi kullanacak yetkin personelin bulunması şarttır (Gönen ve Rasgen, 2015).
- Sürekli denetim, entegre karar alma sürecine ulaşmak için yaygın kapsam, büyük veri, niceliksel analiz, açıklayıcı ve tahmine dayalı modelleme ve gerçeklere dayalı yönetim üzerinde pratik yapmayı mümkün kılar. Ancak kamu kurumlarının veri analizine dayalı sürekli denetim uygulamaları için hâlâ kaliteli veriye ve denetçileri taklit edebilecek yazılımlara ihtiyacı vardır (Avunduk ve Kızılgın, 2020).
- Merkezi denetim, sürekli denetim metodolojisini temel alarak bankaların dolandırıcılıkla mücadele süreçlerini önemli ölçüde iyileştirmektedir. Geleneksel iç denetimler dolandırıcılık önlemede genellikle reaktif bir yaklaşım benimserken, merkezi denetim yapısı itibarıyla proaktif bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, dolandırıcılıkların oluşmadan önce veya hemen olduktan sonra tespit edilmesini sağlar. Bu sayede, merkezi denetimin temel alındığı etkin bir dolandırıcılık önleme stratejisi ile geniş çaplı işlemlere karşı mücadele edilmesi mümkün olmaktadır (Kaban ve Gül, 2019).

4.2. Araştırma Bulguları

Yapılan çalışmada, 2011-2024 yılları arasında yapılan araştırmaların; yıllara göre dağılımı, yazarlarının unvanlarına göre dağılımı, yazar sayılarına göre dağılımı, kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımı, kullanılan veri toplama yöntemlerine göre dağılımı, kullanılan paket programlara göre dağılımı, yayın türüne göre dağılımı, anahtar kelimelere göre dağılımı, aldığı atıf sayısına göre dağılımı irdelenmiş ve aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

4.2.1. Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Araştırmaların yıllara göre dağılımı Şekil 1’ de verilmiştir.

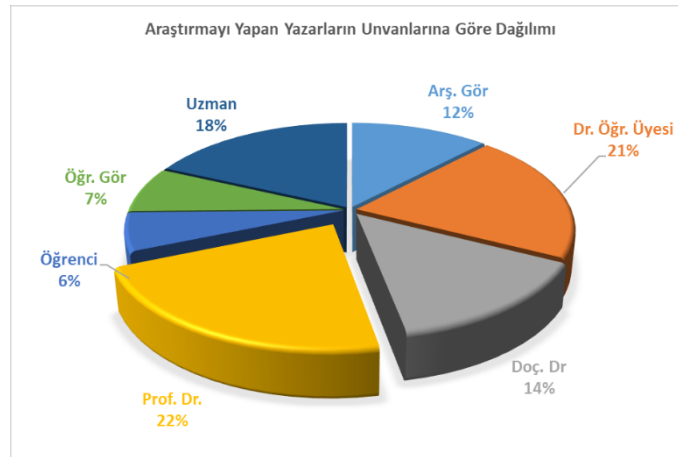

Şekil 1. Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

2011-2024 yılları arasında toplam 45 çalışma yayınlanmıştır. Tabloya göre en çok çalışmanın yayınlandığı yıl 2018 yılı 10 olup, 2020 yılı 8, 2019 yılı 5 ve 2022 ve 2015 yılı 4 çalışma ile en çok çalışma yapılan yıllardır. Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde elektronik ticaretteki artışın sürekli denetimi artırdığı ve dolayısıyla yapılan çalışmaların bu kronolojiye uygun olduğu görülmektedir. Aslında sürekli denetim kavramı uzun yıllardır olmasına ve kurumlara yarar sağlamasına rağmen uygulamada yavaş ilerlemiştir.

4.2.2. Araştırmaların Yazarlarının Ünvanlarına Göre Dağılımı

Sürekli denetim hakkında 2011- 2024 yılları arasında yayınlanan çalışmalarını yapan yazarların ünvanlarına göre dağılımı Şekil 2’ de gösterilmiştir.

Şekil 2. Araştırmaların Yazarlarının Ünvanlarına Göre Dağılımı

Çalışmalarda katkı yapan yazarların ünvanlarına ait veriler Arş. Gör. 10 kez, Dr. Öğr. Üyesi 17 kez, Doç. Dr. 12 kez, Prof. Dr. 18 kez, Öğrenci 5 kez, Öğr. Gör. 6 kez ve Uzman 15 kez şeklinde sıralanmaktadır. Sürekli denetim konusunda en çok katkı sağlayan yazar ünvanının Prof. Dr. olduğu tespit edilmiştir. 2.sırada Dr. Öğr. Üyesi ünvanlı akademisyenler olup 3. sırada uzman ünvanlı yazarların konulara katkı sağladığı görülmüştür. Çalışmaların büyük kısmı (34 adet) üniversitelerde görev yapan akademisyenler tarafından yazılmış, diğer çalışmalar ise diğer kamu kurumlarında çalışan kişiler tarafından yazılmıştır.

4.2.3. Araştırmaların Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Sürekli denetim ile ilgili 2011-2024 yılları arasında yayınlanan araştırmaların yazar sayısına göre dağılımı Şekil 3’ de gösterilmiştir.

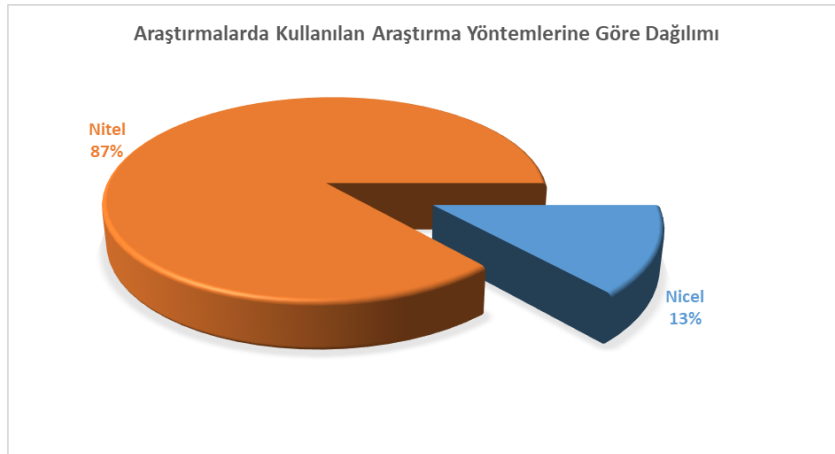
Şekil 3. Araştırmaların Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Yapılan araştırmaların yazar sayılarına göre dağılımı incelendiğinde yazarların daha çok 2 yazarlı (%56) yayın yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. 1 yazarlı (%29) çalışma yapan yazar sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Çalışmaların büyük kısmında yazar sayılarının birden fazla olması işbirliği eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir.

4.2.4. Araştırmaların Kullanılan Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Sürekli denetim hakkında 2011-2024 yılları arasında yayınlanan araştırmaların kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımı Şekil 4’de verilmiştir.

1385

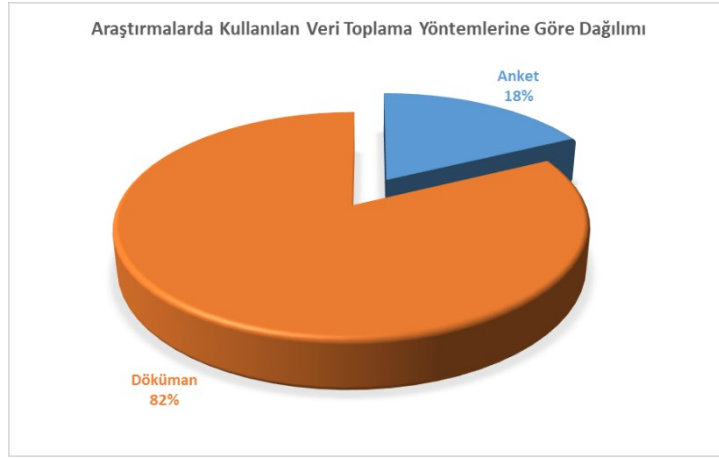

Şekil 4. Araştırmaların Kullanılan Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Bilimsel çalışmalarda tercih edilen araştırma yöntemleri; yapılan çalışmalar hakkında bilgi sahibi olunmasına olanak tanımakla birlikte, bir ülkedeki bilimsel çalışmaların düzeyi hakkında da somut sonuçlara ulaşılması noktasında katkı sağlamaktadır (Kozak, 1994). İncelemeye alınan çalışmaların %87 oranında nitel %13 oranında nicel (anket) çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda nitel analiz yöntemlerinden; mülakat, doküman analizi ve vaka çalışmaları uygulanmıştır. En fazla tercih edilen nitel analiz yönteminin doküman analizi olduğu görülmüştür. Nitel araştırmanın nicel araştırmadan fazla olması, belirli bir araştırma alanında metodolojik çeşitlilik ve vurguların nasıl şekillendiğini anlamak için oldukça önemlidir.

4.2.5. Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılım

Sürekli denetim konusunda 2011-2024 yılları arasında yayınlanan çalışmaların kullanılan veri toplama yöntemlerine göre dağılımı Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5. Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılım

Araştırmalarda kullanılan veri toplama yöntemlerine göre dağılım incelendiğinde %82’ sinin doküman (resmi belgeler ve kurumlardan alınan raporlar), %18’ inin anket yöntemi ile veri topladıkları belirlenmiştir.

4.2.6. Araştırmalarda Kullanılan Paket Programlara Göre Dağılım

Sürekli denetim ile ilgili 2011-2024 yılları arasında yayınlanan çalışmalarda kullanılan paket programlara göre dağılımı Şekil 6’da verilmiştir.

Şekil 6. Araştırmalarda Kullanılan Paket Programlara Göre Dağılımı

Yayınlanan araştırmalarda kullanılan paket programlara göre dağılım incelendiğinde en çok tercih edilen program %82 MS Office’tir. İkinci olarak %16 SPSS programının kullanıldığı belirlenmiştir. %2 oranı ile Nvivo 11 programı en az tercih edilen program olmuştur.

4.2.7. Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

Sürekli denetim hakkında 2011-2024 yılları arasında yayınlanan çalışmaların yayın türüne göre dağılımı Şekil 7’de gösterilmiştir. Makale listesi ve kitap listesi makale ekinde verilmiştir.

Şekil 7. Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

Bu çalışmada incelenen çalışmaların %76'sı makale %24'ü ise kitap bölümüdür. Yani sürekli denetim ile ilgili çalışma yapan kişilerin daha çok yayın türü olarak makaleyi tercih ettikleri belirlenmiştir.

4.2.8. Araştırmaların Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Sürekli denetim ile ilgili 2011-2024 yılları arasında yayınlanan çalışmaların anahtar kelimelere göre dağılımı Şekil 8'de gösterilmiştir.

Şekil 8. Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Anahtar kelimeler, makalelerin uygun dergilerde yayınlanması ve daha fazla atıf alması için stratejik olarak kullanılabilir. Doğru anahtar kelimeler kullanılarak, makalelerin ilgili araştırmacılar tarafından daha kolay bulunması sağlanabilir. Araştırma alanındaki ilişkileri ve bağlantıları daha net bir şekilde göstermeye yardımcı olabilir. Anahtar kelimelere göre dağılım incelendiğinde; "Sürekli Denetim" alanında en fazla eş dizimlilik (tekrar sıklığı) gösteren anahtar kelimenin "Sürekli Denetim" olduğu belirlenmiştir. Yine, toplam bağlantı gücü en yüksek olan anahtar kelimenin de "Sürekli Denetim" olduğu belirlenmiştir. Bunu ikinci sırada; hem eş dizimlilik hem de toplam bağlantı gücü açısından Denetim, üçüncü sırada ise İç Denetim anahtar kelimeleri takip etmiştir.

4.2.9. Araştırmaların Aldığı Atıf Sayısına Göre Dağılımı

Tablo 1'de 2011-2014 yılları arasında sürekli denetim ile ilgili yapılan çalışmalardan 10 ve üzeri atıf alan çalışmalar yer almaktadır. Alıntılar Google Scholar'dan tespit edilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaların Aldığı Atıf Sayısı

Yapılan Araştırmaların Yayınlandıkları Konulara Göre Dağılımı	Yayınlanma Yılı	Araştırmaların Aldığı Atıf Sayısı
Sürekli Denetim Süreci ve İç Denetim ile İlişkisi	2011	56
Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yönetimi	2018	51
Dijital Ortamda Denetim: Sürekli Denetim	2016	42
Bilgi Teknolojilerindeki Değişimin Finansal Tabloların Bağımsız Denetime Etkisi: Sürekli Denetim	2016	26
Sürekli Denetim Sisteminin Bir Yazılım Programında Uygulanabilirliğine İlişkin Örnek Olay Çalışması	2015	24
Sürekli Denetim ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine BIST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma	2016	22
Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği	2019	18
Sosyal Güvenlik Suiistimallerinin Tespiti ve Önlenmesi için Risk Analizi ve Sürekli Denetim Yöntemleri	2011	16
Bilgi Teknolojilerindeki Sürekli Denetim Yaklaşımının ve Güvence ve Danışmanlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi İMKB-100 İşletmelerinde Bir Araştırma	2012	13
Sürekli Kontrol ve Risk Değerlendirmesi Kapsamında Bir Sürekli Denetim Uygulaması	2015	12
Central Audit Activities As a Continuous Audit Approach in the Turkish Banking Sector: A Case Study About Frauds in Savings Accounts (Türkiye Bankacılık Sektöründe Bir Sürekli Denetim Yaklaşımı Olarak Merkezden Denetim: Mevduat Hesaplarındaki Hileler Üzerine Bir Vaka Çalışması)	2020	10

Atıf, bilimsel makalelerde önemli bir unsurdur çünkü atıflar yoluyla yazarlar, okuyuculara diğer araştırmacıların çalışmalarına dayanan yazının bilimsel temelini göstermektedir. Yapılan araştırmaya göre 2011 yılında yayınlanan “Sürekli Denetim Süreci ve İç Denetim ile İlişkisi” adlı çalışma 56 atıfla en fazla atıf alan çalışmadır. 2018 yılında yayınlanan “Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yöntemi” adlı çalışma ise 51 atıf almış olup en fazla ilgi çeken çalışmalardır. Sürekli denetim ile ilgili çalışmaların alınan atıf sayılarından dolayı ilgi çektiği söylenebilir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Küreselleşen dünyada işletmelerin hızla değişen iş ortamının getirmiş olduğu zorluklarla başa çıkması kaçınılmaz olmuştur. İşletmelerin bu zorluklara karşı koyabilmesi sürekli olarak gelişimi yakalayabilmesine bağlıdır. Gelişen teknoloji, yeni yasal düzenlemeler ve dinamik iş koşulları, işletmelerin zamanında ve sürekli güvenceye ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. İşletmelerin, daha etkili bilgi raporlaması ve yeni düzeyde güvence sağlamak gereksinimi sürekli denetim kavramını ortaya çıkarmıştır. Büyüyen işlem hacmi nedeniyle artan verilerin doğru yorumlanması için veri kalitesinin artırılması ve veri yönetim süreçlerinin oluşturulması denetim verimliliği için bir zorunluluktur.

Türkiye'de halen geleneksel iç denetim hizmetleri yaygınken, sürekli denetime olan ilgi artmaktadır. Dünya çapında ise denetimlerin süreçlere daha entegre bir şekilde gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) liderliğinde, denetim hizmetlerinin kapsamının ve denetçilerin görev alanlarının yeniden düzenlenmesi zorunluluk kazanmıştır. Uygulamada, yasal ve kanuni düzenlemelerin uygulanması ve denetçi eğitimlerinin yazılım sistemlerine odaklanarak geliştirilmesi

önerilmektedir. Ayrıca, denetçilerin bilgi teknolojileri konusunda yeterli düzeyde yetiştirilmeleri büyük önem arz etmektedir. Sürekli izleme faaliyetleri teknik açıdan çok fazla karmaşık olmasa da, işletmelerde üst yönetimlerin sistemi tam olarak benimsememesi ve mali açıdan gerekli teknolojiyi kullanma konusundaki isteksizliği, sürekli izleme uygulamalarını zorlaştırmaktadır. Sürekli denetim konusunda yönetimlerin destek olması gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan, sürekli denetime ilişkin çeşitli araştırmaların en fazla 2018-2020 arasında olduğu görülmektedir. Bu araştırmalar, daha etkin ve modern bir sürekli denetim modelinin geliştirilmesi için yararlı bir kavramsal çerçeveye duyulan ihtiyacı destekleyebilir. Sürekli denetim ile iç denetim ilişkisinin araştırıldığı çalışmaların yüksek düzeyde atıf alması, bilimsel çalışmanın kalitesinin yeterince nitelikli olduğunu ve daha sonra şirketlerde veya devlet kurumlarında ihtiyaçlarına göre uygulanabileceğini göstermektedir. İncelenen çalışmalarda nitel analiz yöntemlerinden; mülakat, doküman analizi ve vaka çalışmaları uygulanmıştır. En fazla tercih edilen nitel analiz yönteminin doküman analizi olduğu görülmüştür. Dokümanlar genellikle belirli bir amaç için oluşturulmuş resmi kayıtlar olduğundan, objektif bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Sürekli denetim ile ilgili yapılan çalışmalar, özellikle denetçiler için önemli bir kaynak olup, organizasyonlarda oluşabilecek dolandırıcılıkların önlenmesine yardımcı olabilir (Bassasan vd., 2022). Sürekli denetim ile ilgili çalışmalar, gelecekte daha iyi iç kontrolün etkinliğini artırmak için çeşitli temel yönlerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye’de sürekli denetim alanında yapılan araştırmaların sayısının artırılmasının büyük veri miktarlarının arttığı ve artmaya devam edeceği zamanlarda, sektörler için oldukça yararlı olacağı düşünülmektedir. Gelecekte bu alanda Türkiye dışında yapılan araştırmalar daha derinlemesine incelenerek sürekli analizin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca sürekli denetim sistemlerini uygularken karşılaşılan zorluklar, çözüm önerileri, sürekli denetim vaka çalışmaları, sürekli denetimin sunduğu fırsatlar araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, D., Gal, G., Öztürk, M. S. & Usul, H. (2021). A Case study in the implementation of a continuous monitoring system. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 18(1), 17-25.
- Associaiton of Certified Fraud Examiners (ACFE) (2006). Report to the nations on occupational fraud and abuse. Retrieved from https://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/documents/2006-rtnn.pdf
- Associaiton of Certified Fraud Examiners (ACFE) (2016). Report to the nations on occupational fraud and abuse 2016 global fraud study. Retrieved from <https://www.acfe.com/rtnn2016/docs/2016-report-to-the-nations.pdf>
- Alles, M., Brennan, G., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2006). Continuous monitoring of business process controls: A pilot implementation of a continuous auditing system at Siemens. *International Journal of Accounting Information Systems*, 7(2), 137-161.
- Al-Mohammed, Y. A. (2020). The role of digitalization in developing Internal audit practices in an IT environment. *2nd Annual International Conference on Information and Sciences*, 230–236.
- Avunduk, H. & Kızıgın, M. (2020). Büyük Veri ve Sürekli Denetimde Veri Analizi, *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 76-83.
- Bassasan, İ., Ismail, T., Taqi, M. & Yazid, H. (2022). Trend of continuous auditing research: A bibliometric analysis. *Proceedings of the International Conference on Sustainability in Technological, Environmental, Law, Management, Social and Economic Matters, ICOSTELM 2022, 4-5 November 2022, Bandar Lampung, Indonesia*.
- Cankar, İ. (2006). Denetimin Yeni Paradigması: Sürekli Denetim. *Sayıştay Dergisi*, 61, 69-81.
- Cardoni A., Kiseleva E. & De Luca, F. (2020). Continuous auditing and data mining for strategic risk control and anticorruption: Creating “fair” value in the digital age, *Bus Strat Env.*, 29: 3072–3085.
- Eulerich, M., & Kalinichenko, A. (2018). The Current State and Future Directions of Continuous Auditing Research: An Analysis of the Existing Literature. *J. Inf. Syst.*, 32, 31-51.
- Eulerich, M., Georgi, C. & Schmidt, A. (2020). Continuous Auditing and Risk-Based Audit Planning—An Empirical Analysis. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 17(2), 141–155.
- Gönen S. & Rasgen M. (2015). Sürekli denetim sisteminin bir yazılım programında uygulanabilirliğine ilişkin örnek olay çalışması, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(1), 181-191.
- Kaban İ. & Gül, M. (2019). Sürekli denetim yöntemi olarak bankalarda merkezden denetimin hile ile mücadelede önemi: Personel üzerinde nitel bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 54, 46-74.
- Kaban, İ. (2020), Central audit activities as a continuous audit approach in the turkish banking sector: a case study about frauds in savings accounts. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 15(53), 254-275.

- Kahyaoğlu, S. B., Sarıkaya, R. & Topal, B. (2020). Kamu sektörü iç denetiminde stratejik bir araç olarak sürekli denetim: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1),208-225.
- Karahan, M. & Çolak, M. (2019). Hile önleyici olarak sürekli denetim verimliliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 561-572.
- Kazak, G. & Erdemir N. K. (2022). Paydaş teorisi kapsamında sürekli denetimin rolü ve blok zinciri teknolojisi etkileşimi: BİST bilişim sektörü firmalarında uygulanması, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 24(43), 974-991.
- Kestane A. (2021). Continuous process auditing, *The Journal of Economics and Related Studies*, 3(4), 226-250.
- Memiş, M. & Tüm, K. (2015). Sürekli denetim süreci ve iç denetim ile ilişkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, 145-162.
- Orhan M.S. & Serçemeli, M. (2014). Sürekli denetimin uygulanma düzeyi ile ilgili BİST 100 şirketlerinde bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 14(43),1-16.
- Öncü, S. & İşgüden, B. (2012). Bilgi teknolojilerindeki değişimlerin ön plana çıkardığı sürekli denetim yaklaşımının ve güvence ve danışmanlık hizmetlerinin değerlendirilmesi: İMKB-100 işletmelerinde bir araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 127(1), 127-153.
- Öztürk, M. & Acar, D. (2015). Sürekli kontrol ve risk değerlendirmesi kapsamında bir sürekli denetim uygulaması. 20. 67-85. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 67-85.
- Rezaee, Z., Sharbatoghlie, A., Elam, R., & McMickle, P. L. (2002). Continuous auditing: Building automated auditing capability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 147-163.
- Sarıkaya, R., Orman, R. & Özgel, Ç. (2020). Türk kamu sektöründe sürekli denetim uygulaması: E-denetçi. *Denetim Dergisi*, 11(21), 53-65.
- Turgay, İ., Doğan, S. & Mengi, B. T. (2020). İç denetim faaliyetlerinde sürekli denetim: Analitik inceleme prosedürlerinin kullanımı. *Denetim Dergisi*, 11(21), 5-26.
- Uludağ, S. (2018) . Gerçek zamanlı güvence modelini oluşturmada öngörüsül yaklaşım. *Uluslararası Akademik Forum 2018 Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları Yayın No: 15, Türkiye İç Denetim Enstitüsü Derneği 1. Baskı*.
- Uyar, S. & Şahin, O.N. (2019). Gerçek zamanlı güvence modeli olarak sürekli denetim ve sürekli izleme. *Uluslararası Akademik Forum 2018 Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları Yayın No: 15, Türkiye İç Denetim Enstitüsü Derneği 1. Baskı*.
- Yaylalı, İ. (2024). Sürekli denetim, bağımsız denetim ve hile denetimi: Denetçi görüşüne etkisi. *Denetim Dergisi*, 15(29), 80-96.
- Yüksel, F. (2019). Sürekli denetim, entegre raporlamanın sürekli denetimi. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 141-155.
- Zabihollah, R., Rick, E. & Ahmad, S. (2001). Continuous auditing: The audit of the future. *Managerial Auditing Journal*, 16(3) ,150-158.
- Torkura, K.A., Muhammad I.H., Sukmana, Cheng F. & Meinel, C. (2021). Continuous auditing and threat detection in multi-cloud infrastructure, *Computers & Security*, 102, 1-22.

- Polizzi, S. & Scannella, E. (2023), Continuous auditing in public sector and central banks: a framework to tackle implementation challenges, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 31(1), 40-59.
- Prakoso, B. & Khudri, Y. (2022). Adoption of continuous auditing in the internal audit unit of SKK migas using TOE framework, *Proceedings of the 7th Sriwijaya Economics, Accounting, and Business Conference (SEABC 2021)*, Atlantis Press, 57-62.
- Rikhardsson, P., Singh, K. & Best, P. (2019). Exploring continuous auditing solutions and internal auditing: A research note, *Journal of Accounting and Management Information Systems*. 18(4), 614-639.

Ek 1. Çalışmada Değerlendirilen Makaleler ve Kitap Bölümleri.

Makaleler
Denetimin Yeni Paradigması: Sürekli Denetim
Sürekli Denetim Süreci ve İç Denetim İle İlişkisi
Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yöntemi
Dijital Ortamda Denetim: Sürekli Denetim
Sürekli Denetim:Denetimde Bir Devrim mi Yoksa Bir Hayal mi ?
Bilgi Teknolojilerindeki Değişimin Finansal Tabloların Bağımsız Denetimine Etkisi: Sürekli Denetim
Sürekli Denetim Sisteminin Bir Yazılım Programında Uygulanabilirliğine İlişkin Örnek Olay Çalışması
Sürekli Denetim ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine BIST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma
Hile Önleyici Olarak Sürekli Denetim Verimliliği
Sosyal Güvenlik Suuistimallerinin Tespiti ve Önlenmesi İçin Risk Analizi Ve Sürekli Denetim Yöntemleri
Bilgi Teknolojilerindeki Sürekli Denetim Yaklaşımının ve Güvence Ve Danışmanlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi İMKB-100 İşletmelerinde Bir Araştırma
Sürekli Kontrol ve Risk Değerlendirmesi Kapsamında Bir Sürekli Denetim Uygulaması
Central Audit Activities As a Continuous Audit Approach in the Turkish Banking Sector: A Case Study About Frauds in Savings Accounts (Türkiye Bankacılık Sektöründe Bir Sürekli Denetim Yaklaşımı Olarak Merkezden Denetim: Mevduat Hesaplarındaki Hileler Üzerine Bir Vaka Çalışması)
Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Resource Planning ERP) Sistemlerinin Sürekli Denetiminde Yapay Zekâ Kullanımı
Sürekli Denetim, Entegre Raporlamanın Sürekli Denetimi
Büyük Veri ve Sürekli Denetimde Veri Analizi
Sürekli Denetimin Gerekli olduğu İç Denetim Faaliyetleri Açısından Stratejik Yönetim Muhasebesinin Gerekliliği
İç Denetim Faaliyetlerinde Sürekli Denetim: Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı
Sürekli Denetimin Uygulanma Düzeyi ile ilgili BİST 100 Şirketlerinde Bir Araştırma
Bankalarda Hile Denetimi: Merkezden Sürekli Denetimin Şube Faaliyetlerine Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma
İç Denetim Stratejisinde Sürekli Denetimin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma
Türk Kamu Sektöründe Sürekli Denetim Uygulaması: E-Denetçi
Sürekli Denetim Yöntemi Olarak Bankalarda Merkezden Denetimin Hile İle Mücadelede Önemi: Personel Üzerinde Nitel Bir Araştırma
Sürekli Denetimin Yol Haritası
Gerçek Zamanlı Güvence, Kontrol ve Raporlama Aracı: Sürekli Denetim
Kamu Sektörü İç Denetiminde Stratejik Bir Araç Olarak Sürekli Denetim: Türkiye Örneği
Sürekli Denetim Uygulamalarının Temel Amaçları ve Sürekli Denetimin Uygulanma Koşulları: İSO 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'nda Bir Araştırma

Dijital Dönüşüm ve Denetim
Sürekli Denetim, Bağımsız Denetim ve Hile Denetimi: Denetçi Görüşüne Etkisi
Sürekli Süreç Denetimi
Paydaş Teorisi Kapsamında Sürekli Denetimin Rolü ve Blok Zinciri Teknolojisi Etkileşimi: BIST Bilişim Sektörü Firmalarında Uygulanması
Yükseköğretimde Kurumsal Hesap Verebilirliği Sağlama Aracı Olarak Sürekli Denetim
Dijital Çağda Bağımsız Denetimin Gereksinimi Olarak Sürekli Denetim
Muhasebe Hata ve Hilelerinin Önlenmesinde Sürekli Denetim: BİST İmalat Endeksi Üzerine Bir Araştırma
Kitap Bölümleri
Sürekli Denetim Modelleri ve Yaklaşımları
Sürekli Denetim Teknolojisi
Sürekli Güvence Kapsamında İç Kontrol ve İç Denetim
Sürekli Denetimin Kurumsal Yönetime Katkıları
Sürekli Denetimde Karşılaşılan Engeller Üzerine Bir Literatür Araştırması
Sürekli Denetimin Uygulanmasına Yönelik Bir Bakış Açısı: Erzurum İlinde Bir Araştırma
Sürekli Denetim ve Sürekli İzlemelerin Hile Risklerini Azaltmadaki Rolü
İç Denetimde Sürekli Denetim Yaklaşımı
Sürekli Denetim: Bilgisayar Ortamında Bağımsız ve İç Denetim Planlama, Analiz Teknikleri ve Uygulamalar
Muhasebe Hata ve Hilelerinin Önlenmesinde Sürekli Denetim: BİST İmalat Endeksi Üzerine Bir Araştırma
Sürekli Denetim: Bilgisayar Ortamında Bağımsız ve İç Denetim Planlama, Analiz Teknikleri ve Uygulamalar

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Eğitimde İnsansı Robot Kullanımının Avantaj ve Dezavantajlarına (Frankeştayn Sendromu) Dair Öğretmen Görüşlerinin Analizi

Analysis of Teacher Views on the Advantages and Disadvantages (Frankenstein Syndrome)
of Using Humanoid Robots in Education

Bahadır KÖKSALAN¹ - Burhan AKPINAR² - Taha Yasin AKYILDIZ³

Öz

Gelişmiş ülkelerde eğitimin paydaşı olma yolunda ilerleyen insansı robotların, 21. Yüzyılın teknolojik olgusu olarak yakın gelecekte Türk Eğitim Sistemine de yansımaları öngörülebilir. Bu yansımaların gidişatını, öğretmenlerin algı ve tutumları belirleyecektir. Bu itibarla, öğretmenlerin konu ile ilgili görüşlerinin bilinmesi, önemlidir. Bu önemden hareket eden araştırmanın amacı, eğitimde insansı robot kullanımı ve Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşlerini belirleyip, çeşitli değişkenlere göre analiz etmektir. Tarama modelinde yürütülen araştırma, kamu okullarında görev yapan toplam 1075 öğretmen üzerinde yürütülmüştür. Veriler, anket formu ile toplanmış olup, betimsel istatistik tekniklerle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, katılımcı öğretmenlerin, insansı robotlar hakkında fazlaca bilgi sahibi olmasalar da, konuyla ilgili olumlu ve olumsuz olmak üzere, düalist görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir. Öğretmenler, eğitimde kısmen faydalı gördükleri insansı robotların işlevini ise, öğretmene yardımcı olmak, şeklinde görmektedirler. İnsansı robotların öğretmenlerin yerine geçmesini reddeden bu öğretmenlere göre bunların dezavantajları, iletişimi sınırlandırma, öğretimi mekanikleştirme, öğrenci mahremiyetini zedeleme şeklindedir. Öğretmenlerin insansı robotlar hakkındaki görüşleri, demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Son olarak öğretmenler, insansı robotların kontrolden çıkarak özerk hale gelmesini (Frankeştayn sendromu), fazla bilmeseler de, bunu, insanlık ve eğitim adına korkutucu bulmuşlardır. Araştırmada, Batı kültürü kaynaklı bu korkunun, Türk Eğitim Sisteminin 21. Yüzyıl teknolojilerine entegrasyonuna ket vurulmaması gerektiğine dikkat çekilmiş ve asıl korkulması gerekenin de, bilimi yanlış kullanan, robotlaşmış insanlar olması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: İnsansı robot, Frankeştayn sendromu, Öğretmen görüşleri

Abstract

The advancement of humanoid robots as stakeholders in education in developed countries may soon be reflected in the Turkish Education System as a technological phenomenon of the 21st century. The progression of this reflection will be determined by teachers' perceptions and attitudes. Therefore, it is important to understand teachers' views on the subject. The aim of this research, driven by this importance, is to identify and analyze teacher views on the use of humanoid robots in education and the Frankenstein syndrome, considering various variables. The survey model research was conducted on a total of 1075 teachers working in public schools. Data were collected via a questionnaire and analyzed using descriptive statistical techniques. The analysis revealed that even though participating teachers may have limited knowledge about humanoid robots, they hold dualistic views, both positive and negative, on the subject. Teachers perceive the function of humanoid robots, which they partially find beneficial in education, as assisting the teacher. Teachers who reject humanoid robots replacing teachers identify their disadvantages as limiting communication, mechanizing teaching, and compromising student privacy. Teachers' views on humanoid robots vary according to demographic variables. Finally, although teachers find the idea of humanoid robots becoming autonomous (Frankenstein syndrome) frightening, they believe it is unsettling for humanity and education, even if they do not fully understand it. The research emphasizes that this fear, originating from Western culture, should not hinder the integration of 21st-century technologies into the Turkish Education System, and underscores that the real concern should be the misuse of science leading to roboticized humans.

Keywords: Humanoid robot, Frankenstein syndrome, Teacher views.

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, bahadir.koksalan@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8542-9719>

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, bakpinar23@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3509-0475>

³ Doktora öğrencisi, Fırat Üniversitesi, tya346@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5321-1368>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 14.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 02.09.2024

Atıf İçin/For Cite: KÖKSALAN B., AKPINAR B. ve AKYILDIZ T.Y., "Eğitimde İnsansı Robot Kullanımının Avantaj ve Dezavantajlarına (Frankeştayn Sendromu) Dair Öğretmen Görüşlerinin Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1394-1415.

<https://doi.org/10.17755/esosder.1483914>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 09.05.2024-24089 tarih ve sayılı yazısı ile uygun görülmüştür/ It has been approved by the letter of Fırat University Social and Human Sciences Research Ethics Committee Social and Human Sciences Research Ethics Committee dated 09.05.2024-24089 and numbered.

1.GİRİŞ

Gelişmiş ülkelere bakıldığında, eğitim ile teknoloji ilişkisinde günümüz itibarıyla gelinen noktanın, insansı robotların eğitimde kullanılması olduğu belirtilebilir. Teknolojik bakımdan gelişmişlik ile kültürel kabule bağlı olarak, insansı robotların eğitimde kullanılması gittikçe yaygınlaşmaktadır (Pandey ve Gelin, 2017). Türkiye’de ise bu ülkelerden gecikmeli olarak da olsa, insansı robotların eğitimde kullanılması gündemdedir. Bu durum bilişim teknolojisini henüz eğitimle tam olarak buluşturamamış olan Türkiye için yeni bir gelişme ve konudur (Aytaç, 2022). Ancak konu henüz yeni olsa da, akademik camianın dikkatini çekmiş ve tartışılır olmuştur. Çoğunlukla teorik zeminde, teknolojik ve ekonomik bağlamda devam eden bu tartışmalara yakından bakıldığında, iki noktanın öne çıktığı görülebilir. Bunlardan birincisi, insansı robotların eğitime sağladığı faydalar ve ikincisi ise, bunların yol açtığı kimi kaygılardır. İnsansı robotların eğitimde kullanılmasına dair yaklaşık on yıllık küresel deneyimlere (Recupero, 2021; Tuna et al., 2019; Mubin et al., 2013) dayalı olarak, insansı robotların eğitimde, öğrencilerin bilişsel ve duyu gelişimi, problem çözme, dil, matematik ve teknoloji öğretimi ile özel öğretimde bilişsel, duyu ve motor becerilerinin gelişimi vb. faydalar sağlama potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Diğer taraftan, insansı robotların eğitimde kullanımına dair kaygılar ise, teknoloji bağımlılığı, insani ilişkilerin zayıflaması, iletişimin mekanikleşmesi, ahlak ve mahremiyet sorunları ve öğretmene ek iş yükü getirme (van Ewijk, Smakman & Konijn, 2020; Reich-Stiebert & Eyssel, 2016) şeklinde sıralanabilir. Bunların bir kısmının bizatihi insani robotlardan ve bir kısmının ise kültürden kaynaklandığı belirtilebilir. Bu kaygıların en ürkütücü olanı ise, Frankeştayn sendromu olarak adlandırılan insansı robotların zamanla özerk hale gelme olasılığıdır. Bunun nedeni insansı robotların, onları programlayan insanın kontrolünden çıkarak, kendi başına karar alma ve davranma sonuçlarının kestirilememesidir (Burleigh & Schoenherr, 2015). Bundandır ki Mary Shelley’in (1818) Frankenstein ya da Modern Prometheus romanında ortaya koyduğu, bilimin yanlış kullanımının sonuçları olarak ortaya çıkan ve “araşsal aklın insanî olanı yok edişine” (Çekem, 2022) yol açacak ürkütücü bir varlık anlamına gelen Frankeştayn ismi kullanılmıştır. Nitekim literatürde (Tobis et al., 2023; Sunar, 2020; Kaplan, 2004) buna dair birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmada insansı robotların hem sağladığı faydalar ve hem de buna dair kaygılar ile Frankeştayn sendromuna yönelik öğretmen görüşleri üzerinde durulmuştur.

İnsansı robot, robotun eğitim iş kolu için tasarlanmış insana benzeyen versiyonudur. Bu noktada robot kavramına bakıldığında, bu kavramın ilk kez Çek yazar Karel Capek’in 1920’de ‘köle veya işçi anlamında kullandığı (Şen, 2021: 832) görülmektedir. Çek dilinde gönülsüz ve zorla çalıştırılan işçi anlamına gelen “robotnik” sözcüğünden türetilen robot, metal-mekanik ve üstün zekâya sahip insanı tasvir için kullanılmıştır (Halidi, 2022: 158). Tarihsel olarak otomatik hareket eden makine üzerinden yapılan kurgular ve yazılan metinlerden ilham alan modern robot, ancak 1973 yılında gün yüzüne çıkmıştır. Fiziksel yapısı ve işlevleriyle insana benzeyen bu robota, insansı robot (humanoid robot) denilmiştir. Yapay zekâ, akıllı sistemler, robotik ve mekanik gibi oldukça komplike bir sistem olan insansı robotlar, yapısı itibarıyla insana benzeyen, insanla etkileşim kurabilen, insan eylemlerini taklit edebilen programlanmış makinelerdir (Başer ve Bakırtaş, 2023: 209). Yapı olarak baş, gövde, iki kol ve iki bacağına sahip insansı robot, iletişim kurmasının yanında, insan hareketlerini de taklit edebilen yazılımsal bir sistemdir (Köse, 2022:1). Bu yazılımsal destekle insansı robotlar, insanın sadece fiziksel hareketlerini değil, bir takım zihinsel, duygusal ve sosyal yeteneklerine de sahiptirler (Son & Kim, 2022: 490). İnsansı robotları tedirgin edici hale getiren de, bu zihinsel ve duygusal yeteneklerdir.

İnsansı robotların zihinsel ve duygusal yeteneklerindeki gelişmelere bağlı olarak, zamanla özerklik kazanması olasılığı, sözü geçen tedirginliklerin kaynağıdır. Nitekim bu korkuyu anlatmak için kullanılan Frankeştayn sendromu, bir anlamda, teknolojinin artık

kontrolden çıkması neticesindeki olguyu ifade etmektedir (Akgül & Şahin, 2022: 28). Victor Frankenstein'in simyanın gizemi ve elektriği kullanıp, kutsal kâse'yi araması gibi, insansı robotların da zamanla, otonom kazanarak, kendisini yapanlara karşı çıkması (Kaplan, 2004) olasılığı, sadece eğitimin değil, tüm insanlığın yok olması demektir (Okuyucu Ergün, 2023: 718). Bu korku özellikle Batı toplumlarında birçok roman, film ve diziyeye kaynak teşkil etmiştir. Ancak bunun eğitimde yol açabileceği olası sonuçlara pek değinilmemiştir. Bu itibarla Frankeştayn sendromu olarak adlandırılan bu korkunun, eğitimdeki olası sonuçlarına dair çalışmalara ciddi ihtiyaç vardır. Zira insansı robotların özellikle de bilişsel potansiyelindeki gelişmelerle, sağlayacağı faydalar veya yol açabileceği tedirginlikler eğitim için yeni durumlar ortaya çıkaracaktır (Dario, Guglielmelli and Laschi, 2001). Bu yeni durumun, eğitimin bilinen aktörlerinin rol ve işlevlerinde yol açacağı etkiler belirsiz olsa da (Berg, Buffie and Zanna, 2018), belirli olan, Türk Eğitim Sistemi (TES)'in, bu gerçeğe yüzleşeceğidir. Bu yüzleşme, TES'in 21. Yüzyıl dijital pedagojisiyle entegrasyonu, insansı robotun öğretim sürecindeki rol ve işlevleri, buna bağlı olarak öğretmenin konumunda yaşanacak erozyonlar ve Frankeştayn sendromu gibi konular olacaktır. Bu itibarla TES'in insansı robotlar gerçeğini daha fazla dikkate almasında yarar vardır.

21. yüzyıl gerçeği olan insansı robotlar, günümüzde özellikle de gelişmiş ülkelerde sanayide, savunmada, sağlıkta, tarımda ve son yıllarda da eğitimde yaygın biçimde kullanılmaktadır. İnsansı robotların eğitimde kullanılması ile ilgili olarak, yukarıda kısaca değinilen faydalar, bunların gelecekte eğitimin paydaşı olacağına işaret sayılabilir. Ancak sayılan bu faydaların yanında, insansı robotlara dair sınırlılıklar ile bunlara yönelik olası tedirginlikler de göz ardı edilemez. Bu konuda henüz yolun başına olan TES, eğitim ile robotik teknolojiyi buluşturma noktasında, detaylı analizler yaparak hazırlıklı olmalıdır. Zira ancak bu şekilde insansı robotların eğitime katkısı sağlanabilir ve olası sınırlılıklar aşılabilir. Bu sınırlılıkların aşılmasında, insansı robotların özerk hale gelmesinin yol açacağı korkuyu ifade eden Frankeştayn sendromu da, üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü bu gibi kavramların oluşturabileceği teknofobiler, TES'in 21. Yüzyıl teknolojisine uyumuna ket vurabilir. Bu konuda ilgili birçok kesimin söyleyecekleri olsa da, okulda verilen formal eğitimin başat aktörü olan öğretmenlerin konuyla ilgili algı, tavır ve görüşleri belirleyici olacaktır. Dolayısıyla amacı, eğitimde insansı robot kullanımı ve Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşlerinin analiz etmek olan bu araştırmanın, TES'in robotik teknolojilerle uyumu noktasında önemlidir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Amacı öğretmenlerin, eğitimde insansı robot kullanımı ve Frankeştayn sendromuna dair görüşlerini belirleyip, bunları çeşitli değişkenlere göre analiz etmeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama (survey) modeli, katılımcıların araştırma konusu ile ilgili tutum, inanç, görüş, davranış, beklenti ve özelliklerini anket yoluyla tespit etmeyi amaçlayan araştırmalardır (Gençer, 2020: 193). Tarama modeli, sosyal ve beşeri bilimlere araştırmalara uygun olup, çalışılan konuyla ilgili mevcut durumun gözlenip, betimlenmesini kapsamaktadır (Akdağ, 2021). Diğer bir tanımla tarama modeli, bir olay, olgu veya konuya dair örnekleme dâhil katılımcıların görüş, algı, ilgi ve tutumları inceleyen araştırma türüdür (Karasar, 1999: 77). İşlevi bakımından ise tarama modeli, araştırmanın genel veya çalışma evrenini temsil niteliğine sahip örnekleme dâhil katılımcıların belirli özelliklerini saptamak amacıyla veri toplanmayı hedefleyen araştırmalardır. Bu tür araştırmalarda, çalışılan olay, olgu veya konuya dair katılımcıların görüş, düşünce ve tutumları araştırılır (Büyüköztürk vd., 2008).

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Elazığ ve Malatya illerinde kamuya ait okullarda 2023-2024 Eğitim Öğretim ilkokul, ortaokul ve genel ortaöğretimde yılında görev yapan toplam 14.402 öğretmendir (<https://istatistik.meb.gov.tr/OgretmenSayisi/Index>). Örneklem ise, kolayda örnekleme ile bu evrende ulaşılabilen ve araştırmaya katılmaya gönüllü toplam 1075 katılımcıdan oluşturulmuştur. Kolayda örnekleme, çalışmaya hız ve pratiklik kazandırmak amacıyla, araştırmacının, amacına uygun ve erişilmesi kolay olan bir grubu seçerek, örneklemini oluşturmasıdır (Patton, 1990; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Örneklem evreni temsil noktasında ise şu literatür bilgisinden hareket edilmiştir: “Bilimsel bir araştırmada 50.000 kişilik evren büyüklüğü için “.05” sapma oranına göre, 381 kişilik örneklemin yeterlidir” (Balcı, 1995: 10). Buna göre toplam 14.402 kişilik evrende ulaşılan 1075 kişilik örneklemin, evreni temsil için yeterli olduğu belirtilebilir. Araştırma örneklemini teşkil eden katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Araştırma örnekleminin demografik dağılımı

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kadın	600	55.8
	Erkek	475	44.2
Görev yapılan kademe	İlkokul	460	42.8
	Ortaokul	315	29.3
	Lise	300	27.9
Bölüm/Branş	Sosyal-Dil	815	75.8
	Fen-Matematik	185	17.2
	Sanat-Spor	75	7.0
Kıdem	1-5 Yıl	185	17.2
	6-10 Yıl	268	24.9
	11-15 Yıl	262	24.4
	16 Yıl ve üzeri	360	33.5
Mezun olunan fakülte	Eğitim	720	67.0
	Diğer	355	33.0
Eğitim durumu	Lisans	760	70.7
	Lisansüstü	315	29.3
İnternet kullanma süresi (günlük)	1 saat	110	10.2
	2 saat	340	31.6
	3 saat	410	38.1
	4 saat ve üstü	215	20.0
Toplam		1075	100.00

2.3. Veriler ve Analizi

Araştırma verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen “Eğitimde İnsansı Robot Kullanımının Avantaj ve Dezavantajlarına (Frankeştayn Sendromu) Dair Öğretmen Görüşleri Anketi” (EİRADFSA) ile toplanmıştır. Anketin geliştirilmesinde, ilgili literatür taranarak, yedisi kişisel bilgiler ve 25’i de insansı robot ile ilgili toplam 32 maddelik taslak anket formu oluşturulmuştur. Sonra, bu taslak maddeler, Fırat ve İnönü Üniversiteleri Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programları ve Öğretim ABD’nda görev yapan beş uzmana (ikisi Prof. Dr. ve üçü de Doç. Dr.) sunulmuştur. Uzmanlardan alınan geri bildirimler

doğrultusunda, taslak formda yer alan maddeler araştırma konusuna uygunluk, açıklık ve anlaşılabilirlik bakımlarından incelenerek, insansı robot ile ilgili iki madde uygun bulunmayarak elenmiştir. Böylece yedisi kişisel bilgiler ve 23'ü de insansı robotla ilgili toplam 30 maddelik EİRADFSA'ne son şekli verilmiştir. EİRADFSA'de insansı robot ile ilgili 23 madde, "3-Evet", "2-Kısmen" ve "1-Hayır" olmak üzere üçlü şekilde derecelendirilmiştir. Bundan sonra EİRADFSA'de, yüz yüze ve Google Drive üzerinden örnekleme dahil toplam 1500 öğretmene sunulmuştur. Bunlardan geri dönen toplam 1117 anket formundan 42'si eksik, mükerrer ve yanlış doldurma nedenlerle elenerek, geriye kalan 1075 anket formu analiz için değerlendirilmek üzere dijital ortama yüklenmiştir. Bu verilerin analizinde SPSS-22 Paket Programı kullanılarak, betimsel istatistiksel tekniklerden frekans ve yüzde alma teknikleri kullanılmıştır. Öğretmenlerin EİRADFSA'de belirtmiş oldukları görüşlerinin demografik değişkenlere göre analizinde ise Ki-kare testi kullanılmıştır. Ki-kare testinin kullanılmasında, önce verilerin normallik dağılımına bakılmıştır. Dağılımda her bir hücreye "5" den küçük değerler için Fisher testi; bundan fazla sayıdaki dağılımın normal kabul edildiği verilere de, elde edilen frekansların belli bir hipoteze veya teorik dağılıma uygunluk gösterip göstermediğini ya da farklı olup olmadığı tespit etmek için uygulanan Ki-kare testi (Karagöz, 2016) uygulanmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi olarak $p=0.05$ kabul edilmiştir. Araştırmada bu anlamlı farklılığın etki değeri için de Ki-kare testine uygun olan (Özsoy ve Özsoy, 2013: 341), "Cramer's V değerine bakılmıştır. Bu değer okunmasında ise aynı yazarların belirtmiş olduğu, CV değeri, ".07-.21 arasında "küçük"; .21-.35 arasında "orta" ve ".35'den büyük ise "geniş" etki, ölçütü kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Öğretmenlerin İnsansı Robot Algı ve Farkındalıkları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin insansı robota dair algı ve farkındalıklarına dair görüşleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin insansı robot algı ve farkındalıkları

Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
	f	%	f	%	f	%
1- İnsansı robotların eğitimde kullanılmasına dair yeterli bilgiye sahibim	100	9.3	535	49.8	440	40.9
2- İnsansı robotların eğitimde kullanımını genel anlamda olumlu bulmaktayım	265	24.7	525	48.8	285	26.5
3- Eğitimde insansı robotların kullanımını genel anlamda tedirgin edici bulmaktayım	325	30.2	545	50.7	205	19.1
4- Eğitimde insansı robotlar teknolojik gelişmenin geldiği noktadır	705	65.6	295	27.4	75	7.0
5- Eğitimde insansı robot kullanımı teknolojinin insanlık sınırları zorlamasıdır	605	56.3	350	32.6	120	11.2
6- Eğitimde insansı robot kullanımı çağa uyum bakımından gereklidir	410	38.1	470	43.7	195	18.1
7- Eğitimde insansı robot kullanımı ticari bir dayatmadır	365	34.0	445	41.4	25	2.4
8- Eğitimde insansı robot kullanımı, Türkiye için henüz erkendir	535	49.8	345	32.1	195	18.1

Tablo 2, frekans dağılımlarının yoğunlaştığı nokta itibarıyla incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin, insansı robotların eğitimde kullanılması hakkında "kısmi" (%49.8) bilgiye sahip olup, bunu yine "kısmen" (%48.8) olumlu buldukları anlaşılmaktadır. Bu öğretmenler, insansı robotları ticari bir dayatmadan (%41.4 Kısmen) ziyade, teknolojik bir gelişme (%65.6 Evet) olarak görmektedirler. Öğretmenlerin %43.7'lik "kısmen" derecesiyle, eğitimde insansı robot kullanımını çağa uyum için gerekli görürken; %49.8'i (Evet) bunları

Türkiye için erken bulmuşlardır. Konu olumsuz boyuttan ele alındığında, öğretmenlerin bunlardan “kısmi” (%50.7) de olsa tedirginlik duyduğu ve bu gelişmeyi, teknolojinin insanlık sınırlarını zorlaması (%56.3 Evet) olarak görmekte olduğu, anlaşılmaktadır.

Tablo 2’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere Ki-kare (X^2) testi uygulanmıştır. Test sonucunda anlamlı farklılık olan maddelere yönelik sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretmenlerin insansı robot algı ve farkındalıklarının demografik değişkenlere göre analizi

Değişken	Madde no	X^2	df	p
Cinsiyet	1	10.211	2	.006
	8	29.760	2	.000
Kıdem	2	48.812	6	.000
Branş	3	9.787	4	.044
	6	70.972	4	.000
Görev Yapılan Okul Kademesi	2	21.303	4	.000
	6	37.718	4	.000
İnternet Kullanım Süresi (Günlük)	8	32.572	6	.000
Mezun Olunan Fakülte	7	12.342	2	.002
	8	18.113	2	.000
Eğitim Durumu	6	27.107	2	.000

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcı görüşleri arasında, cinsiyete göre, 1. ($X^2_{(df=2)}=10.211$; $p=0.006$) ve 8. ($X^2_{(df=2)}=29.760$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu görülmektedir. 1. Maddedeki bu anlamlı farka göre, erkek öğretmenler (%53.3 Kısmen; $n=320$), kadınlara göre (%45.3; $n=215$), insansı robotlar hakkında kısmen de olsa daha bilgilidirler. Benzer şekilde 8. Maddedeki anlamlı farka göre, erkek öğretmenler (%37.5 Kısmen; $n=225$), kadınlara göre (%25.3 Kısmen; $n=120$), insansı robotların eğitimde kullanılmasına dair daha olumlu görüşe sahiptirler. Her iki maddedeki anlamlılığın etki büyüklüğünü hesaplamak için Ki-kare testine uygun olan Cramer’s V değerine bakılmıştır. Bu değerler; $M1_{(C-V)}=.097$ ve $M8_{(C-V)}=.166$ şeklindedir. Buna göre, her iki maddedeki anlamlı farkın da, orta etki düzeyinde olduğu belirtilebilir.

Tablo 3 kıdem değişkenine göre incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, 2. ($X^2_{(df=6)}=48.812$; $p=0.000$) maddede anlamlı fark olduğu görülmektedir. Buna göre, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%31.1 Evet; $n=65$), 16 yıl ve üzeri kıdemlilere göre (%20.8 Evet; $n=75$), insansı robotların eğitimde kullanılmasını daha olumlu görmektedirler. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M2_{(C-V)}=.151$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 3’ göre, öğretmen görüşleri arasında, branş değişkenine göre, 3. ($X^2_{(df=4)}=9.787$; $p=0.044$) ve 6. ($X^2_{(df=4)}=70.972$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark vardır. Buna göre, sanat-spor branşındaki öğretmenler (%40.0; $n=30$), sözel-dil branştakilere göre (%30.7 Evet; $n=250$), insansı robotların eğitimde kullanılmasını daha fazla tedirgin edici bulmaktadırlar. Benzer şekilde, sanat-spor branşındaki öğretmenler (%66.7; $n=410$), sözel-dil branştakilere göre (%35.0 Evet; $n=285$), insansı robotların çağa uyum için daha fazla gerekli görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M3_{(C-V)}=.067$ ve $M6_{(C-V)}=.182$ şeklinde olup, ilki küçük ve ikincisi de geniş etki büyüklüğündedir.

Görev yapılan okul kademesi değişkenine göre, Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, 2. ($X^2_{(df=4)}=21.303$; $p=0.000$) ve 6. ($X^2_{(df=4)}=37.718$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu görülmektedir. Buna göre, ortaokulda görev yapan öğretmenler (%33.3

Evet; n=105), ilkökulda görev yapanlara (%20.7 Evet; n=95) göre, insansı robotların eğitimde kullanılmasına daha olumlu bakmaktadırlar. Benzer şekilde, ortaokulda görev yapan öğretmenler (%49.2 Evet; n=155), ilkökulda görev yapanlara (%30.4 Evet; n=140) göre, 21. Yüz yıla uyum bakımından insansı robotları daha fazla gerekli görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M2_{(C-V)}=.100$ ve $M6_{(C-V)}=.132$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, günlük internet kullanma durumuna göre, $8.(X^2_{(df=6)}=32.572; p=0.000)$ maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, günde 1 saat internet kullanan öğretmenler (%59.1 Evet; n=65), 1. Saat kullananlara göre (%44.2 Evet; n=95), eğitimde insansı robotların kullanımının Türkiye için henüz erken olduğu görüşünü daha fazla benimsemişlerdir. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M8_{(C-V)}=.123$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Mezun olunan fakülte değişkenine göre, Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, $7.(X^2_{(df=2)}=12.342; p=0.002)$ ve $8.(X^2_{(df=2)}=18.113; p=0.000)$ maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%37.5 Evet; n=270), diğer fakültelerden mezun olanlardan (%28.6 Evet; n=95) daha fazla olarak, insansı robotları ticari dayatma olarak görmektedirler. Benzer şekilde, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%54.2 Evet; n=390), diğer fakültelerden mezun olanlara göre (%40.8 Evet; n=145), eğitimde insansı robotların kullanımının Türkiye için henüz erken olduğu görüşünü daha fazla benimsemişlerdir. insansı robotları ticari dayatma olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M7_{(C-V)}=.107$ ve $M8_{(C-V)}=.130$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 3'e göre, öğretmen görüşleri arasında, eğitim durumu değişkenine göre, $6.(X^2_{(df=2)}=27.107; p=0.000)$ maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, lisans mezunu öğretmenler (%47.4 Evet; n=360), lisansüstü mezunlarına göre (%39.9 Evet; n=110), "eğitimde insansı robotların kullanımının 21. Yüzyıla uyum bakımından gereklidir" görüşünü daha fazla benimsemişlerdir. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M6_{(C-V)}=.159$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

3.2. İnsansı Robotların Öğretim Sürecindeki Avantajları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin insansı robotların öğretim sürecine sağladığı avantajlara dair görüşleri Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. İnsansı robotların avantajlarına dair öğretmen görüşleri

Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
	f	%	f	%	f	%
9- İnsansı robotların kullanımı eğitimde etkililik ve verimliliği artırır	295	27.4	480	44.7	300	27.9
10- Eğitimde insansı robotlar öğrencilere her şeyi öğretebilir	55	5.1	315	29.3	705	65.6
11- İnsansı robotların sabır ve yorulmaması, eğitimde avantaj sağlar	490	45.6	420	39.1	165	15.3
12- İnsansı robotun işlevi eğitimde öğretmene yardımcı olmaktır	615	57.2	355	33.0	105	9.8
13- Eğitimde insansı robot kullanımı öğretmenin işini kolaylaştırır	385	35.8	555	51.6	135	12.6

Tablo 4 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin, insansı robotların eğitimdeki olumlu işlevinde, "öğretmene yardımcı" (%57.2 Evet) rolünü öne çıkardıkları anlaşılmaktadır. Nitekim aynı öğretmenler, insansı robotların öğretmenin işini kolaylaştırıcı işlevini, "kısmen" (%51.6) olarak görmektedirler. İnsansı robotların, eğitimde etkililik ve verimliliği artırdığı görüşüne %44.7'lik oranla "kısmen" katılan öğretmenler, insansı robotun mekanik avantajları olan sabır ve yorulmama özelliğinin, eğitime avantaj sağlaması konusunda ise fazlaca

katılmamışlardır (%45.6 Evet). Öğretmenler insansı robotların öğrencilere her şeyi öğretebileceği yönündeki görüşe de katılmamışlardır (%65.6 Hayır).

Tablo 4’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan X^2 testinde, anlamlı farklılık gösteren maddelere dair sonuçlar Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. İnsansı robotların avantajlarına dair öğretmen görüşlerinin demografik değişkenlere göre analizi

Değişken	Madde no	X ²	df	p
Cinsiyet	-	-	-	-
Kıdem	9	51.334	6	.000
	12	51.374	6	.000
Branş	9	27.465	4	.000
Görev Yapılan Okul Kademesi	12	12.011	4	.017
	13	47.704	4	.000
İnternet Kullanım Süresi (Günlük)	9	52.525	6	.000
	13	58.911	6	.000
Mezun Olunan Fakülte	13	58.576	2	.000
Eğitim Durumu	11	10.037	2	.007
	13	16.223	2	.000

Tablo 5 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında cinsiyete göre, anlamlı fark olmadığı; kıdeme göre ise, öğretmen görüşleri arasında, 9. ($X^2_{(df=6)}=51.334$; $p=0.000$) ve 12. ($X^2_{(df=6)}=51.374$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu görülmektedir. Buna göre, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%45.9 Evet; $n=85$), 16 yıl ve üzeri kıdemlilere göre (%22.2 Evet; $n=80$), insansı robotların eğitimde etkililik ve verimliliği artıracağına daha fazla inanmaktadırlar. Benzer şekilde, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%67.6 Evet; $n=125$), 16 yıl ve üzeri kıdemlilere göre (%47.2 Evet; $n=170$), insansı robotların eğitimde öğretmene yardımcı olma işlevini daha fazla benimsemişlerdir. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M9_{(C-V)}=.155$ ve $M12_{(C-V)}=.155$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Branş değişkenine göre Tablo 5 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, 9. ($X^2_{(df=4)}=27.465$; $p=0.000$) maddede anlamlı fark olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, fen-matematik branşındaki öğretmenler (%46.7; $n=35$), sanat-spor branştakilere göre (%23.9 Evet; $n=195$), insansı robotların eğitimde etkililik ve verimliliği artıracağına daha fazla inanmaktadırlar. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M9_{(C-V)}=.113$ şeklinde olup, ilki küçük ve ikincisi de geniş etki büyüklüğündedir.

Görev yapılan okul kademesi değişkenine göre, Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, 12. ($X^2_{(df=4)}=12.011$; $p=0.017$) ve 13. ($X^2_{(df=4)}=47.704$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, lisede görev yapan öğretmenler (%63.3 Evet; $n=190$), ortaokulda görev yapanlara (%50.8 Evet; $n=160$) göre, insansı robotların eğitimde öğretmene yardımcı olma işlevini daha fazla benimsemişlerdir. Diğer taraftan, ortaokulda görev yapan öğretmenler (%41.3 Evet; $n=130$), lisede görev yapanlara (%30.0 Evet; $n=90$) göre, insansı robotların öğretmenin işini kolaylaştıracağına daha fazla inanmaktadırlar.

Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M12_{(C-V)}=.075$ ve $M20_{(C-V)}=.149$ şeklinde olup, birincisi orta ve ikincisi de geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, günlük internet kullanma durumuna göre, $9.(X^2_{(df=6)}=52.525; p=0.000)$ ve $13.(X^2_{(df=6)}=58.911; p=0.000)$ maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, günde 4 saat internet kullanan öğretmenler (%44.2 Evet; n=95), 1 saat kullananlara göre (%9.1 Evet; n=10), insansı robotların eğitimde etkililik ve verimliliği artıracığına daha fazla inanmaktadırlar. Benzer şekilde, günde 4 saat internet kullanan öğretmenler (%45.6 Evet; n=97), 1 saat kullananlara göre (%27.3 Evet; n=30), insansı robotların eğitimde öğretmenin işini kolaylaştıracağına daha fazla inanmaktadırlar. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M9_{(C-V)}=.156$ ve $M13_{(C-V)}=.166$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Mezun olunan fakülte değişkenine göre, Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, $13.(X^2_{(df=2)}=58.576; p=0.000)$ maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%40.3 Evet; n=290), diğer fakültelerden mezun olanlardan (%26.8 Evet; n=95) daha fazla olarak, insansı robotları ticari dayatma olarak görmektedirler. Benzer şekilde, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%54.2 Evet; n=390), diğer fakültelerden mezun olanlara göre (%40.8 Evet; n=145), insansı robotların eğitimde öğretmenin işini kolaylaştıracağına daha fazla inanmaktadırlar. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri $M13_{(C-V)}=.178$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, eğitim durumu değişkenine göre, $11.(X^2_{(df=2)}=10.037; p=0.007)$ ve $13.(X^2_{(df=2)}=16.223; p=0.000)$ maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, lisans mezunu öğretmenler (%47.4 Evet; n=360), lisansüstü mezunlarına göre (%41.3 Evet; n=130), insansı robotların sabır ve yorulmama özelliğinin eğitime avantaj sağlayacağına daha fazla benimsemişlerdir. Benzer şekilde, lisans mezunu öğretmenler (%39.5 Evet; n=300), lisansüstü mezunlarına göre (%27.0 Evet; n=85), insansı robotların öğretmenin işini kolaylaştıracağına daha fazla inanmaktadırlar. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M11_{(C-V)}=.097$ ve $M13_{(C-V)}=.123$ şeklinde olup, birincisi orta ve ikincisi ise geniş etki büyüklüğündedir.

3.3.İnsansı Robotların Öğretim Sürecindeki Dezavantajları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin insansı robotların öğretim sürecindeki dezavantajlarına dair görüşleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. İnsansı robotların eğitimdeki dezavantajlarına dair öğretmen görüşleri

Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
	f	%	f	%	f	%
14- Eğitimde insansı robot kullanımı bazı ahlaki sorunlara yol açabilir	440	40.9	415	38.6	220	20.5
15- İnsansı robotların eğitimde kullanılması, öğrenciler kişisel verilerinin yayılması (mahremiyet) bakımından sorunludur	620	57.7	360	33.5	95	8.8
16-Eğitimde insansı robot, öğretmen-öğrenci iletişimini azaltabilir	820	76.3	220	20.5	35	3.3
17- İnsansı robotların duygusuz olması, eğitim için bir sakıncadır	690	54.2	320	29.8	65	6.0
18- İnsansı robotun eğitimde öğretmen yerine geçmesi kabul edilemez	870	80.9	160	14.9	45	4.2

İnsansı robotların öğretim sürecinde yol açabileceği olası sakıncalara dair öğretmen görüşleri Tablo 6’da yer almaktadır. Buna göre, araştırmaya katılan öğretmenler çok büyük oranda (%80.9), insansı robotların öğretmenin yerine geçmesini kabul edilemez bulmuşlardır. Yine öğretmenler, büyük oranda” (%76.3 Evet), insansı robotların öğretim sürecinde öğretmen-

öğrenci iletişimini azaltabileceği görüşündedirler. Öğretim sürecinde insansı robotların kullanımını, öğrenci mahremiyeti açısından sakıncalı (%57.7 Evet) bulan öğretmenler, bunların duygusuz olmasını da sakıncalı (%54.2 Evet) görmektedirler. Nitekim bunların %40.9'u da, öğretim sürecinde insansı robotların kullanımının bazı ahlaki sorunlara yol açabileceğini düşünmektedirler.

Tablo 6'da yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan X^2 testinde, anlamlı farklılık gösteren maddelere dair sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. İnsansı robotların dez-avantajlarına dair öğretmen görüşlerinin demografik değişkenlere göre analizi

Değişken	Madde no	X^2	df	p
Cinsiyet	14	21.487	2	.000
	16	10.045	2	.007
Kıdem	14	31.950	6	.000
	15	46.965	6	.000
Branş	-	-	-	-
Görev Yapılan Okul Kademesi	16	30.623	4	.001
	17	14.729	4	.005
İnternet Kullanım Süresi (Günlük)	14	56.958	6	.000
	17	33.466	6	.000
Mezun Olunan Fakülte	17	9.750	2	.008
	18	39.316	2	.000
Eğitim Durumu	18	18.389	2	.000

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında cinsiyete göre, 14. ($X^2_{(df=2)}=21.487$; $p=0.000$) ve 16. ($X^2_{(df=2)}=10.045$; $p=0.007$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, erkek öğretmenler (%43.2 Evet; $n=205$), kadınlara (%39.2 Evet; $n=235$), göre, insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadır. Diğer taraftan kadın öğretmenler (%78.3 Evet; $n=470$), erkeklere göre (%73.7 Evet; $n=350$), insansı robotların eğitimde öğretmen-öğrenci iletişimini azaltabileceğine daha fazla inanmaktadır. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M14_{(C-V)}=.141$ ve $M16_{(C-V)}=.097$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Kıdem değişkenine göre Tablo 7'de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, 14. ($X^2_{(df=6)}=31.950$; $p=0.000$) ve 15. ($X^2_{(df=6)}=46.965$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre 11-15 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%49.1 Evet; $n=130$), 1-5 yıl kıdemlilere göre (%32.4 Evet; $n=60$), insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadır. Diğer taraftan, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%62.2 Evet; $n=115$), 16 yıl ve üzeri kıdemlilere göre (%47.2 Evet; $n=170$), eğitimde insansı robotları öğrenci mahremiyeti bakımından daha fazla sorun olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M14_{(C-V)}=.122$ ve $M15_{(C-V)}=.115$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir. Branş değişkenine göre, öğretmen görüşleri arasında, 14. ($X^2_{(df=4)}=38.830$; $p=0.000$) maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, fen-matematik branşındaki öğretmenler (%58.8; $n=105$), sözel-dil branştakilere göre (%36.2 Evet; $n=295$), insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadır. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M14_{(C-V)}=.105$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Görev yapılan okul kademesi değişkenine göre, Tablo 7'de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, 16. ($X^2_{(df=4)}=30.623$; $p=0.001$) ve 17. ($X^2_{(df=4)}=14.729$; $p=0.005$)

maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, ortaokulda görev yapan öğretmenler (%82.5 Evet; n=260), ilkokulda görev yapanlara (%68.5 Evet; n=315) göre, insansı robotların eğitimde öğretmen-öğrenci iletişimini azaltabileceğine daha fazla inanmaktadır. Diğer taraftan, lisede görev yapan öğretmenler (%70.0 Evet; n=210), ilkokulda görev yapanlara (%64.1 Evet; n=295) göre, insansı robotların duygusuz olmasını, daha fazla sakıncalı olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M16_{(C-V)}=.119$ ve $M17_{(C-V)}=.083$ şeklinde olup, birincisi geniş ve ikincisi de orta etki büyüklüğündedir.

Tablo 7’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, günlük internet kullanma durumuna göre, $14.(X^2_{(df=6)}=56.958; p=0.000)$ ve $17.(X^2_{(df=6)}=33.466; p=0.000)$ maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, günde üç saat internet kullanan öğretmenler (%48.5 Evet; n=165), bir saat kullananlara göre (%31.8 Evet; n=35), insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadır. Benzer şekilde, günde 3 saat internet kullanan öğretmenler (%73.5 Evet; n=350), 1. Saat kullananlara göre (%54.5 Evet; n=60), insansı robotların duygusuz olmasını, daha fazla sakıncalı olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M14_{(C-V)}=.163$ ve $M17_{(C-V)}=.125$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Mezun olunan fakülte değişkenine göre, Tablo 7’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, $17.(X^2_{(df=2)}=9.750; p=0.008)$ ve $18.(X^2_{(df=2)}=39.116; p=0.000)$ maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%67.4 Evet; n=485), diğer fakültelerden mezun olanlardan (%57.7 Evet; n=205) daha fazla olarak, insansı robotların duygusuz olmasını sakıncalı olarak görmektedirler. Benzer şekilde, eğitim fakültesi mezunu öğretmenler (%86.1 Evet; n=620), diğer fakültelerden mezun olanlara göre (%70.4 Evet; n=250), insansı robotun eğitimde öğretmen yerine geçmesini daha fazla kabul edilemez görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M17_{(C-V)}=.094$ ve $M18_{(C-V)}=.149$ şeklinde olup, birincisi orta ve ikincisi ise geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 7’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, eğitim durumu değişkenine göre, $14.(X^2_{(df=2)}=18.389; p=0.000)$ maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, lisans mezunu öğretmenler (%42.9 Evet; n=320), lisansüstü mezunlarına göre (%38.1 Evet; n=120), insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadır. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M14_{(C-V)}=.131$ olup, geniş etki büyüklüğündedir.

3.3. Öğretmenlerin Frankeştayn Sendromu Algı ve Farkındalıkları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin insansı robotların kontrolden çıkma olasılığını ifade eden Frankeştayn sendromuna dair görüşleri dair görüşleri Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşleri

Görüşler	Evet		Kısmen		Hayır	
	f	%	f	%	f	%
19- İnsansı robotların kontrolden çıkarak kendi başına hareket etme tehlikesi olan frankeştayn sendromu hakkına bilgim vardır	175	16.3	410	38.1	490	45.6
20- Zamanla Frankeştayn sendromunun gerçekleşeceğine inanıyorum	370	34.4	545	50.7	160	14.9
21- Frankeştayn sendromunu insanlık adına tehlikeli buluyorum	650	60.5	340	31.6	85	7.9
22- Frankeştayn sendromunu eğitim adına tehlikeli buluyorum	665	61.9	315	29.3	95	8.8

Tablo 8 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin Frankeştayn sendromu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları (%16.3 Evet; %38.1 Kısmen) ve ancak, bu olasılığın zamanla gerçekleşebileceğine “kısmen” (%50.7) inandıkları anlaşılmaktadır. Bu noktada dikkat çekici olan, öğretmenlerin, Frankeştayn sendromunu hem insanlık adına (%60.5 Evet) ve hem de eğitim adına (%61.9 Evet) tehlikeli bulmuş olmalarıdır.

Tablo 8’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında demografik değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan X^2 testinde, anlamlı farklılık gösteren maddelere dair sonuçlar Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşlerinin demografik değişkenlere göre analizi

Değişken	Madde no	X^2	df	p
Cinsiyet	22	8.173	2	.017
Kıdem	21	43.355	6	.000
	22	40.368	6	.000
Branş	20	26.068	4	.000
Görev Yapılan Okul Kademesi	21	28.249	4	.000
İnternet Kullanım Süresi (Günlük)	20	30.318	6	.000
	21	13.907	6	.031
Mezun Olunan Fakülte	19	29.649	2	.008
	22	6.851	2	.033
Eğitim Durumu	19	18.860	2	.000
	22	8.248	2	.016

Tablo 9 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında cinsiyete göre, 22. ($X^2_{(df=2)}=8.173$; $p=0.017$) maddede anlamlı fark olduğu görülmektedir. Buna göre, erkek öğretmenler (%62.1 Evet; $n=295$), kadınlara (%59.2 Evet; $n=355$), göre, Frankeştayn sendromunu eğitim adına daha tehlikeli bulmuşlardır. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M22_{(C-V)}=.087$ olup, orta etki büyüklüğündedir.

Kıdem değişkenine göre Tablo 9’da yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, 21. ($X^2_{(df=6)}=43.355$; $p=0.000$) ve 22. ($X^2_{(df=6)}=40.368$; $p=0.000$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre 11-15 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%71.7 Evet; $n=190$), 1-5 yıl kıdemlilere göre (%51.4 Evet; $n=95$), Frankeştayn sendromunu insanlık adına daha tehlikeli bulmuşlardır. Diğer taraftan, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (%62.2 Evet; $n=115$), 16 yıl ve üzeri kıdemlilere göre (%50.0 Evet; $n=80$), Frankeştayn sendromunu eğitim adına daha tehlikeli bulmuşlardır. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M21_{(C-V)}=.142$ ve $M22_{(C-V)}=.137$ şeklinde olup, geniş etki büyüklüğündedir. Branş değişkenine göre, öğretmen görüşleri arasında, 20. ($X^2_{(df=4)}=26.068$; $p=0.000$) maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, fen-matematik branşındaki öğretmenler (%43.2; $n=80$), sözel-dil branştakilere göre (%32.5 Evet; $n=265$), zamanla Frankeştayn sendromunun gerçekleşeceğine daha fazla inanmaktadırlar. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri, $M20_{(C-V)}=.097$ şeklinde olup, orta etki büyüklüğündedir.

Görev yapılan okul kademesi değişkenine göre, öğretmen görüşleri arasında, 21. ($X^2_{(df=4)}=28.249$; $p=0.000$) maddede anlamlı fark olduğu belirlenmiştir (Tablo 9). Buna göre, lisede görev yapan öğretmenler (%70.0 Evet; $n=210$), ilkokulda görev yapanlara (%56.5 Evet; $n=260$) göre, Frankeştayn sendromunu insanlık adına daha tehlikeli bulmuşlardır. Bu maddedeki anlamlı farkın etki değerleri $M21_{(C-V)}=.115$ olup, geniş etki büyüklüğündedir.

Tablo 9’a göre öğretmen görüşleri arasında, günlük internet kullanma durumuna göre, 20. ($X^2_{(df=6)}=30.318$; $p=0.000$) ve 21. ($X^2_{(df=6)}=13.907$; $p=0.031$) maddelerde anlamlı fark vardır. Buna göre, günde bir saat internet kullanan öğretmenler (%54.5 Evet; $n=60$), üç saat kullananlara göre (%29.3 Evet; $n=120$), zamanla Frankeştayn sendromunun gerçekleşeceğine daha fazla inanmaktadırlar. Diğer taraftan, günde dört saat internet kullanan öğretmenler (%65.1 Evet; $n=140$), bir saat kullananlara göre (%54.5 Evet; $n=60$), Frankeştayn sendromunu insanlık adına daha tehlikeli bulmuşlardır. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri,

$M20_{(C-V)}=.119$ ve $M21_{(C-V)}=.080$ şeklinde olup, birincisi geniş ve ikincisi orta etki büyüklüğündedir.

Mezun olunan fakülte değişkenine göre, Tablo 9 incelendiğinde, öğretmen görüşleri arasında, 19. ($X^2_{(df=2)}=29.649$; $p=0.008$) ve 22. ($X^2_{(df=2)}=6.851$; $p=0.033$) maddelerde anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre, diğer fakülte mezunu öğretmenlerin (%19.7 Evet; $n=70$), Frankeştayn bilgisi, eğitim fakültesi mezunlarından (%14.6 Evet; $n=105$) daha yüksektir. Benzer şekilde, diğer fakülte mezunu öğretmenler (%86.1 Evet; $n=620$), eğitim fakültelerden mezun olanlara göre (%70.4 Evet; $n=250$), Frankeştayn sendromunu eğitim adına daha fazla tehlike olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri $M19_{(C-V)}=.1664$ ve $M22_{(C-V)}=.080$ şeklinde olup, birincisi geniş ve ikincisi ise orta etki büyüklüğündedir.

Tablo 9'a göre öğretmen görüşleri arasında, eğitim durumu değişkenine göre, 19. ($X^2_{(df=2)}=18.860$; $p=0.000$) ve 22. ($X^2_{(df=2)}=8.248$; $p=0.016$) maddelerde anlamlı fark vardır. Buna göre, lisansüstü mezunu öğretmenler (%22.7 Evet; $n=270$), lisans mezunlarına göre (%13.8 Evet; $n=105$), Frankeştayn sendromu hakkında daha fazla bilgiye sahiptirler. Diğer taraftan, lisans mezunu öğretmenler (%63.2 Evet; $n=480$), lisansüstü mezunlarına göre (%54.0 Evet; $n=170$), Frankeştayn sendromunu eğitim adına daha fazla tehlike olarak görmektedirler. Bu maddelerdeki anlamlı farkın etki değerleri, $M19_{(C-V)}=.032$ ve $M22_{(C-V)}=.088$ olup, birincisi küçük ve ikincisi de orta etki büyüklüğündedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yakın gelecekte eğitimin paydaşı olacağı öngörülen insansı robotlara (Tobis et al., 2023) dair literatür (Chalmers et al., 2022; Bharatharaj et al., 2022; Bodley, 2015) incelendiğinde, bunların eğitime birtakım avantajlar sağlama potansiyelinin yanında, bazı tedirginliklere de yol açma olasılığından söz edilmektedir. Çoğunluğu gelişmiş ülkelerde olmak üzere, yaklaşık on yıllık deneyim, insansı robotların sanayi, savunma, tarım, sağlık ve hizmet sektörlerinde işe yararlıklarını göstermiştir (Tong, Liu and Zhang, 2024; Deo & Anjankar, 2023; Öztürkcan ve Merdin Uygur, 2021). Bu sektörlerdeki işe yararlık deneyimi ile eğitimde teknoloji karşısında genel anlamda yaşanan etkililik ve verimlilik sorunları (Wang, 2023) dikkate alındığında, insansı robotların kısa vadede eğitimde daha fazla boy gösterecekleri öngörülebilir. Eğitimin yeni paydaşı olarak insansı robotlar gerçeği, kaçınılmaz olarak TES'nin de karşılaşacağı yeni bir durumdur. Başta öğretmen olmak üzere, tüm eğitim çalışanları ile müfredat ve öğretim süreci gibi uygulama ile ilgili tüm taraf ve faktörlerin bu yeni durumdan ciddi biçimde etkileneceği öngörülebilir. Dolayısıyla TES'in bütün bileşenleriyle bu yeni duruma hazırlıklı olabilmesi, konuyla ilgili araştırma verilerine ihtiyacı ortaya koymaktadır. Böylesi bir ihtiyaçtan hareketle kurgulanan bu çalışmada elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir:

Araştırmaya katılan, farklı eğitim kademelerinde görev yapan çeşitli branşa mensup öğretmenler, eğitimde insansı robot olgusunun kısmen farkındadırlar. Bu yeni durumu teknolojik bir gelişme olarak gören öğretmenler, bunu çağa uyum bakımından kısmen de olsa gerekli görmektedirler. Araştırmada ayrıca, öğretmenlerin eğitimde insansı robot kullanımını aynı derecede (kısmen) olumlu bulup, bu konuda tedirginlik duymaktadırlar. Bu bulgu, araştırmaya katılan öğretmenlerin, insansı robotlarla ilgili olarak, olumlu ve olumsuz salınımda bir ikilem yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir. İnsansı robotlara dair öğretmenlerin bu düalist görüşleri, benzer çalışmalarda (Ekström & Pareto, 2022; Yıldırım ve Şad, 2019; Beytekin ve Ata Çiğdem, 2020) da görülmüştür. Literatüre (Alnajjar et al., 2021; Funk, 2014) göre, bunun temel sebebi, bu konuda olumlu bazı sonuçlar alınmış olsa da, henüz çok yeni bir konu ve durum olan insansı robotların, eğitime sağlayacağı faydalar ile yol açabileceği kimi sorunların belirsiz olmasıyla alakalıdır. Zira gelişmiş ülkelerin kısmi bir deneyimi olsa da, Türkiye'nin

eğitimde insansı robot kullanımıyla ilgili deneyimi oldukça azdır. Kaldı ki bu deneyimlerin çoğu da, genel eğitimden ziyade özel eğitimle ilgilidir (Çakmak Ekici, 2023; Türkalp, 2023; Özdemir, 2015).

İnsansı robot farkındalığına dair öğretmen görüşleri demografik değişkenler bağlamında ele alındığında, erkek öğretmenlerin, kadınlara göre; genç öğretmenlerin ise kıdemlilere göre insansı robotlara daha olumlu baktıkları belirlenmiştir. Bu durum olasılıkla cinsiyet ve kıdem yeni nesil teknolojilerle ilişkisine bağlıdır. Aynı konuda, sanat-spor branşındaki öğretmenlerin, sözel-dil branştakilere göre ve ortaokulda görev yapan öğretmenlerin de ilkökulda görev yapanlara göre, insansı robotlara daha olumlu baktıkları belirlenmiştir. Bütün bu bulgular beraber ele alındığında, cinsiyet, kıdem ve branş gibi demografik değişkenlerin, insansı robot algı ve görüşü üzerinde etkili olduğu biçiminde yorumlanabilir. Nitekim Tanrıverdi ve Gezici Yalçın (2022), insanların robot ve nesnelere yönelik algılarının cinsiyetten etkilendiğini belirlemişlerdir. Benzer şekilde Gülcü vd. (2013) yaptıkları araştırmada, öğretmenlerin bilişim teknolojisi algılarının branşa göre farklılaştığı ortaya konulmuştur. Kaymak ve Titrek (2021) de, insansı robot gibi teknolojiyi kullanmaya dair öğretmen görüşlerinin, okul türüne göre anlamlı şekilde değiştiğini belirlemişlerdir. Aynı konuda Reich-Stiebert ve Eyssel'in (2016) yaptığı çalışmada da, öğretmenlerin insansı robot algılarının, adı geçen değişkenlere bağlı olarak değiştiği belirlenmiştir. Ayrıca internette geçirilen zaman ile mezun olunan fakülte değişkenlerinin de, insansı robotun gerekliliğine dair algıyı etkilediği belirlenmiştir. Uysal ve Deryakulu'nun (2019) konu ile ilgili yapmış oldukları araştırma sonuçları, bu bulguyu destekler niteliktedir. Buradan hareketle de, TES'in 21. Yüzyıl teknolojisine uyumu bakımından öğretmenlerin insansı robot algılarının çok önemli olduğu ve bu algıların ise demografik değişkenlere bağlı olarak değişebildiği, belirtilebilir. Dolayısıyla öğretmenlerin insansı robot kabulleri ile ilgili yapılacak çalışma veya düzenlemelerde, bunların demografik özelliklerinin dikkate alınması önemlidir.

İnsansı robotla ilgili literatürde (Bodley, 2015; Ferrando, 2014; Munar, 2013), bunların eğitime sağladığı avantajlar ile olası sınırlılıklarına dair temel iki görüş mevcuttur. Buna yönelik olarak araştırmada, katılımcı öğretmenlerin insansı robotun eğitimdeki olumlu işlevlerinden çok “öğretmen yardımcısı” rolünü benimsedikleri belirlenmiştir. Konu ile ilgili araştırmalarda (McCormick and Hammer, 2016; Chin, Wu and Hong, 2011) da benzer sonuçların elde edilmiş olması, Türkiye'deki öğretmenlerin, insansı robot ve öğretmen ilişkisine dair küresel eğitim algısına benzer görüşlere sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ancak aynı öğretmenler, insansı robotların eğitime kısmen avantaj sağladığı görüşleriyle, ilgili literatürden (Okagbue et al., 2023; Hu, Fu and Yeh, 2023; Pandey and Gelin, 2017) ayrılmışlardır. Bunun olası sebepleri arasında, öğretmenlerin konu ile ilgili deneyim yetersizliğine bağlı bilgi eksikliği ile bu robotların öğretmenin işini elinden alacağı şeklindeki ekonomik nedenler sayılabilir.

İnsansı robotların eğitime sağladığı avantajlara dair öğretmen görüşleri demografik değişkenler bağlamında ele alındığında genç öğretmenlerin kıdemlilere göre; fen-matematik branşındaki öğretmenlerin ise sanat-spor branştakilere göre insansı robotların eğitime avantaj sağlaması konusunda daha iyimser oldukları belirlenmiştir. Konu ile ilgili araştırma yapan Gökbulut ve Çoklar (2018), öğretmenlerin insansı robot gibi teknolojilerin sağladığı faydalara dair algılarının, branş ve kıdeme göre anlamlı biçimde farklılaşmadığını belirlemişlerken; Aktürk ve Delen (2020), söz konusu algıda kıdem farklaştırıcı değişken olduğunu saptamışlardır. Aynı konuda çalışmalar yapan Sezgin, Erdoğan ve Erdoğan (2017) ile Usta ve Korkmaz (2011), kıdem ve branşın, öğretmenlerin insansı robot gibi teknolojilerin sağladığı avantajlara dair algıda belirleyici olabileceğine işaret etmişlerdir. Kıdem açısından genç olan öğretmenlerin, insansı robotların sağladığı avantajlara dair daha iyimser olmaları, bunların yeni nesil teknolojilere olan aşinalığına bağlı olabilir (Altındış ve Yaman, 2021).

İnsansı robotların eğitime sağladığı avantajlara dair öğretmen görüşleri, görev yapılan okul kademesi, internet kullanım süresi ve mezun olunan fakülte bağlamında ele alındığında; lisede görev yapan öğretmenlerin, ortaokulda görev yapanlara göre; günde dört saat internet kullanan öğretmenlerin, bir saat kullananlara göre ve eğitim fakültesi mezunu öğretmenlerin de, diğer fakültelerden mezun olanlara göre, insansı robotların eğitime avantaj sağlaması konusunda daha iyimser oldukları belirlenmiştir. İlgili konuda araştırma yapan Güney ve Mete (2022), yapılan eğitim kademesi değişkeninin, öğretmenlerin, insansı robot gibi yeni nesil teknolojiler konusundaki algı ve görüşlerini etkilemediğini belirlemişlerdir. İbili ve Yalçın (2021) ise, öğretmenlerin insansı robot gibi yayap zekâ ve internet teknoloji algı ve görüşlerinin, okuldaki teknolojik donanımdan etkilendiğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan önemli bir eğitim paydaşı olan ve esasen öğretmen olan okul yöneticilerinin, insansı robot ve yapay zekâ gibi teknolojiler konusundaki yeterliklerinin, mezun olunan okula göre değiştiği belirlenmiştir(Çıkrık, 2020).

İnsansı robotlarla ilgili literatür (Zhao, 2022; Şen, 2021; Pandey ve Gelin, 2017) incelendiğinde, bunların eğitime sağladığı birtakım yararların yanında, bazı sınırlılıklar ve dezavantajlı boyutlarının da olduğu görülmektedir. Bunun Türk eğitim kültüründeki yansımalarına yönelik olarak, katılımcı öğretmenlerin, çok büyük oranda insansı robotların öğretmenin yerine geçmesini kabul edilemez buldukları belirlenmiştir. Bu bulgu, araştırmaya katılan öğretmenlerin, insansı robotu öğretmenden ziyade, öğretmen yardımcı bir araç olarak görme eğilimde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim ilgili literatürde (Yıldırım ve Şad, 2019; Şişman, 2019), insansı robotların “öğretmene yardımcı araç” işlevi öne çıkmaktadır. Öğretmenlere göre diğer bir dezavantaj da, insansı robotların öğretim sürecinde öğretmen-öğrenci iletişimini azaltabileceğidir. Öğretmenler bunlara ek olarak, insansı robotların öğretim sürecindeki dezavantajlarını; öğrenci mahremiyetini zedeleme ve bazı ahlaki sorunlara yol açma, şeklinde sırlamaktadırlar. Bu bulguları destekler şekilde, insansı robotlarının, insanoğlunun en ileri teknolojisi olmadığına dikkat çeken (Kuru, 2016), bu gibi otomasyona dayalı teknolojilerin her zaman baş ağrıttığına vurgu yapmaktadır. İnsansı robotların eğitimde olası sakıncaları, bunların kontrolden çıkarak, otonom hareket etmesi olasılığıdır. Zira otonomi, robotların en büyük sınırlaması, doğru ile yanlış ve sosyal duyguları ayırt etmedeki yetersizliğidir. İlgili araştırmalar, insansı robotların etik, yasal ve teknik sorunlara yol açma olasılığının büyük olduğunu göstermiştir. Dahası, bunların insan zihnini manipüle ederek, onu değiştirme olasılığıdır (Upadhyay et al., 2023).

Araştırmada, eğitimde insansı robot kullanımının dezavantajlarına dair öğretmen görüşleri demografik değişkenler bağlamında ele alınarak irdelenmiştir. Bu irdelemede şu sonuçlar elde edilmiştir: Erkek öğretmenler, kadınlara göre; kıdemli öğretmenler, genç öğretmenlere göre; fen-matematik branşındaki öğretmenler, sözel-dil branştakilerine göre; daha çok internet kullanan öğretmenler, az kullananlara göre ve lisans mezunları da, lisansüstünden mezun olanlara göre, insansı robotların eğitimde ahlaki sorunlara yol açacağına daha fazla inanmaktadırlar. İnsansı robotların, öğretim sürecinde öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimi azaltacağı görüşü ise, kadın öğretmenler ile ortaokul öğretmenlerinde daha baskındır. Bir takım demografik değişkenlerin kültürle olan ilişkisinden hareketle, öğretmenlerin insansı robotların dezavantajlarına yönelik görüşlerinin, literatürde de atıfta bulunulduğu gibi, bir yönüyle kültür (Syrdal, 2013) ve bir yönüyle de mesleğe veya yaşantıya bağlı olan gerçeklik algısıyla (Akyol Oktan, 2021) ilişkili olabileceği belirtilebilir.

Yukarıda da değinildiği gibi, insansı robotlar dair olumsuz algılar büyük oranda, bunların otonom kazanarak, insanlığa zarar verme korkusuna dayalıdır. Literatürde Frankeştayn sendromu olarak adlandırılan bu korkunun arka planında, aslında Batı kültürü kaynaklı mitolojik anlatılar vardır (Sunar, 2020). Batılı insanların aşına olduğu bu anlatılarda, bilimin yanlış kullanımına dayalı ortaya çıkan yarı insan ve yarı hayvan canavar yaratıkların,

günümüzdeki versiyonu yarı insan ve yarı makine olan robotlardır. Bu robotların zamanla zihinsel ve fiziksel otonom kazanmasının sonuçları sosyal yaşamda olduğu gibi, eğitimde veya özel eğitimde kestirilememektedir (Kartal, Taşdemir ve Öngöz, 2023). Araştırmada buna yönelik olarak, katılımcı öğretmenlerin Frankeştayn sendromunu fazlaca bilmedikleri belirlenmiştir. Bu durum olasılıkla, konunun Türkiye için yeni olmasına bağlıdır. Ancak buna rağmen, öğretmenler, insansı robotların kontrolden çıkma olasılığına (Frankeştayn sendromu) kısmen inanmakta ve bunu hem insanlık ve hem de eğitim adına tehlikeli bulmuşlardır. Buna göre, Türk eğitim kültürünün başat aktörleri olan öğretmenlerin, insansı robotları teknolojik bir olgu olarak kabul etmeye kısmen eğilimli oldukları söylenebilir. Ancak bu kısmi iyimserliğe rağmen, öğretmenler, insansı robotların eğitimde yol açacağı sonuçların belirsizliğine dayalı olarak, bazı tedirginlikler de duymaktadırlar. Bu tedirginliklerin bir kısmı, “öğretmenin işini elinden alma” gibi ekonomik sebeplere bağlı olsa da, bir kısmı da, Frankeştayn sendromu olarak ifade edilen robotların kontrolden çıkma olasılığı ve insan-makine melezinin (Bal ve Sarıkaya, 2022) insan zihni ve hatta kimliğine müdahalesinin (Mende, Scott, van Doorn, Grewal, Shanks, 2019) kestirilemeyen sonuçlarıyla alakalıdır. Zira insan eliyle ortaya konulan bu araçsal aklın (insansı robot), insanlığa tahakkümü (Yanmıyan ve Kaya Erdem, 2023) ve eğitimi topyekûn dönüştürmesi ürkütücüdür.

Araştırmada, Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşleri demografik değişkenler bağlamında ele alındığında, erkek öğretmenlerin, kadınlara göre; genç öğretmenlerin, kıdemlilere göre, Frankeştayn sendromunu daha fazla tehlikeli buldukları belirlenmiştir. Bu durum, Nurgaliyeva et al. (2023) ile Baysan ve Çetin’in (2021) araştırmalarında ortaya koydukları, erkek öğretmenlerin teknolojik öz-güven yüksekliği ile cinsiyetin teknolojinin olası zararları hususundaki algıyı etkileyen önemli bir değişken olmasıyla ilişkili olabilir. Diğer taraftan genç öğretmenlerin insansı robot gibi teknolojilere daha fazla aşina olmaları (Wright and Wilson, 2011) da, bunların Frankeştayn sendromunu daha fazla tehlikeli bulmalarında etkili olmuş olabilir.

Frankeştayn sendromuna dair öğretmen görüşleri internet kullanım süresi ile eğitim durumu değişkenleri bağlamında ele alındığında, daha çok internet kullanan öğretmenlerin, az kullananlara göre ve lisans mezunların da, lisansüstünden mezun olanlara göre, Frankeştayn sendromunu daha fazla tehlikeli buldukları belirlenmiştir. Benzer konuda araştırma yapan Strom (2021), öğretmenlerin, Frankeştayn sendromu gibi teknolojik kaygılarında, mezun olunan okul değişkeni ile internette geçirilen zaman değişkenlerinin önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Korucu ve Sarı’da (2023), öğretmenlerin insansı robot, yapay zekâ gibi teknoloji algıları ile bunlara dair yeterlik düzeylerinin, günlük internet kullanım süresiyle ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Bu noktada dikkat çekici olan, öğretmenlerin insansı robot örneğinde olduğu gibi teknoloji kaygılarının, görev yapılan okulun resmi veya özel olmasına da bağlı olabildiğidir (Szyszka, Tomczyk ve Kochanowicz, 2022). Bu durum, öğretmenlerin Frankeştayn sendromu algı ve görüşlerinin, okul kültürü ile de ilişkili olabileceğini göstermektedir. Sonuçta bu konuda öğretmen bakış açısını anlamak, eğitimde insansı robot kullanımını çevreleyen değişkenler hakkında önemli bilgiler sağlayabilir (Ventouris, Panourgia & Hodge, 2023). Bu ise eğitimde insansı robot kullanımına dair düzenlemeler için yol gösterici olabilir.

Son söz olarak; araştırmada katılımcı öğretmen görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkan, insansı robotların eğitime kısmi faydalar sağlama potansiyeli yanında, bazı dezavantajları da söz konusudur, şeklindeki ikili bir durum doğru değerlendirilmelidir. Bu konuda ilgili literatür yol gösterici olsa da, bunun Batı veya Uzakdoğu toplumlarının deneyimlerine dayalı olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bize göre doğru olan, insansı robotlara dair bu farklı kültürel deneyimleri dikkate alırken, bu yeni olguyu Türkiye eğitim kültürü ve TES bağlamında deneyimlemektir. Yoksa tarihi, sosyal ve kültürel bazı sebeplere bağlı olarak gelişen insansı

robot hakkındaki peşin hükümler, TES'in 21. Yüzyıl teknolojilerine entegrasyonuna ket vurabilir. Bu itibarla insansı robotların özerklik olasılığından korktuğumuz kadar, bu tür 21. Yüzyıl teknolojilerine adapte olmamaktan da korkmamız gerekir. İnsansı robotları, uzun süreli eğitim almış biyolojik insan aklının ürünü olarak ele aldığımızda, aslında korkmamız gereken, insansı robotlardan ziyade, akıl, vicdan, duygu ve ruh bakımından dengeli gelişmemiş, bilimi sapkın emelleri için kullanan (Funk, 2014: 69) biyolojik insandır. Zira Frankeştayn sendromu benzeri kontrolsüz robotlara yol açacak teknolojiler, bir bakıma bunları tasarlayan ve üretenlerin iç dünyalarının yansımalarıdır (Nagy, Wylie and Eschrich et al., 2018). Nitekim kontrolden çıkarak insanlığa zarar verecek canavar robotların, şimdilik kurgu olmasına karşın, dengesiz biyolojik insanın bilimi yanlış kullanarak insanlığa verdiği zararlar ortadadır. Bu konuda eğitime düşen ise, bilimi yanlış kullanarak Frankeştayn sendromu benzeri, aklın ve vicdanın sınırlarını taşıran girişimlere sapmayacak, her bakımdan /zihin, duygu, beden ve ruh) gelişmiş dengeli bireyi yetiştirmektir. Bu noktada korkulması gereken, mevcut eğitim sisteminin bu tür dengeli insanı yetiştirememesi ve “insanların robotlaşması” (Dereli, 2020: 104) olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (2021). *Bilimsel araştırmalarda istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akgül, B. & Şahin, M. (2022). Teknolojinin eleştirel değerlendirilmesi üzerine göstergebilimsel bir inceleme: Black mirror (kara ayna) dizisi hatred in the nation (sosyal linç) bölümü örneği. *Yeni Medya*, 12, 17-35.
- Aktürk, A. O. ve Delen, A. (2020). Öğretmenlerin teknoloji kabul düzeyleri ile öz-yeterlik inançları arasındaki ilişki. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 4(2), 67-80.
- Akyol Oktan, K. (2021). Teknolojik distopya anlatılarında müphemlik ve düşüneyi özgürleştirmenin olanakları üzerine: *Black Mirror örneği*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.
- Alnajjar, F.S., Bartneck, C., Baxter, P. & Reich-Stiebert, N. (2021). “Robots in education: An introduction to high-tech social agents, intelligent tutors and curricular tools” in *Robot in Education* (Eds. Fady Alnajjar et al.). New York, Routledge.
- Altındış, T. Z. ve Yaman, Y. (2021). Öğretmenlerin Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *International Social Mentality and Research Thinkers Journal*, 7(43), 575-585.
- Aytaç, T. (2022). “Okul yönetiminde dijital dönüşüm ve dijital liderlik” içinde *Eğitimde Yeni Sorunlar ve Cevaplar* (Ed. H. İ. Özok). Ankara: Palme Yayınları.
- Bal, S. Y. ve Sarıkaya, B. (2022). Kelami açıdan insan fitratı ve bilinci bağlamında yapay zekâ ve transhümanizm. *Mavi Atlas*, 10(2), 404-418.
- Balcı, A. (1995). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Pegem Akademi.
- Başer, S. H., & Bakırtaş, H. (2023). Hizmet sektöründe insansı robot kullanımı üzerine bir literatür incelemesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 207-223.
- Baysan, E., & Çetin, Ş. (2021). Determining the training needs of teachers in ethical use of information technologies. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 14(3), 476-497.
- Berg, A., Buffie, E. F. and Zanna, L. F. (2018). Should we fear the robot revolution? IMF Working Paper Institute for Capacity Development.
- Beytekin, O. F. ve Ata Çiğdem, F. (2020). “Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin okulun işleyişleri ile ilgili görüşlerinin eğitim 4.0 perspektifinden incelenmesi” içinde *Yenilikçi Öğretmen Eğitimi* (Eds. Kamil Arif Kırkıç ve Ömer Yahşı). Ankara: İKSAD Yayınları.
- Bharatharaj, J., Kutty, S. K. S., Munisamy, A. & Krägeloh, C. U. (2022). What do members of parliament in India think of robots? Validation of the Frankenstein syndrome questionnaire and comparison with other population groups. *International Journal of Social Robotics*, 14, 2009-2018.
- Bodley, A. M. (2015). The android and our cyborg selves: what androids will teach us about being (post) human. PhD Thesis. Washington State University The Graduate School.
- Burleigh, T. J., & Schoenherr, J. R. (2015). A reappraisal of the uncanny valley: Categorical perception or frequency-based sensitization? *Frontiers in Psychology*, 5, 1488. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01488>.
- Büyüköztürk, Ş., Aygün, Ö., Kılıç Çakmak, E. Ve Karadeniz, Ş. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chalmers, C., Keane, T., Boden, M. & Williams, M. (2022). Humanoid robots go to school. *Education and Information Technologies*, 27, 7563-7581.

- Chin, K. Y., Wu, C. H. & Hong, Z. W. (2011). A humanoid robot as a teaching assistant for primary education. 2011 Fifth International Conference on Genetic and Evolutionary Computing, 29 August 2011 - 01 September 2011, Kitakyushu, Japan.
- Çakmak Ekici, T. (2023). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda nesnelere sayma becerisinin öğretiminde insansı robot aracılı öğretim uygulamalarının geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim dalı.
- Çekem, K. (2022). Karel Čapek'in R.U.R. ve semenderlerle savaş eserlerinde insanlar ve insansı ötekiler. *DTCF Dergisi* 62(2), 1282-1307.
- Çıkrık, S. (2020). Okul Müdürlerinin Teknoloji Liderliği Yeterliklerinin Öğretmenler Tarafından İncelenmesi. Tezsiz Yüksek Lisans Projesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı.
- Dario, P., Guglielmelli, E. and Laschi, C. (2001). Humanoids and personal robots: Design and experiments. *Journal of Robotic Systems*, 18(12),673-690.
- Deo, N, & Anjankar A (May 23, 2023) Artificial intelligence with robotics in healthcare: A narrative review of its viability in india. *Cureus* 15(5): e39416. doi:10.7759/cureus.39416.
- Dereli, T. (2020). "Yapay zekâ ve insanlık" içinde *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*.tuba.gov.tr.
- Ekström, S. & Pareto, L. (2022). The dual role of humanoid robots in education: As didactic tools and social actors. *Education and Information Technologies*, 1-17.
- Ferrando, F. (2014). Is the post-human a post-woman? Cyborgs, robots, artificial intelligence and the futures of gender: a case study. *European Journal of Futures Research*, 2, 43 (2014). <https://doi.org/10.1007/s40309-014-0043-8>.
- Funk, M. (2014). "Humanoid robots and human knowing –perspectivity and hermeneutics in terms of material culture"(pp.69-90) in *Robotics in Germany and Japan Philosophical and Technical Perspectives* (Eds. Michael Funk / Bernhard Irrgang). Peter Lang.
- Gençer, E.(2020). Sosyal bilimlerde araştırma yaklaşımları çerçevesinde din eğitimi bilminde kullanılan yöntem ve teknikler. *Kalemname*, 5(9),182-219.
- Gökbulut, B. ve Çoklar, A., N. (2018). Öğretmenlerin teknoloji kullanım düzeyleri ile psikolojik sermaye düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(4), 280-294.
- Gülcü, A., Solak, M., Aydın, S. ve Koçak, Ö. (2013). İlköğretimde Görev Yapan Branş Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies*, 8(6), 195-213.
- Güney, İ., ve Mete, P. (2022). Öğretmenlerin bilişim teknolojileri öz yeterlik algıları ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1289-130.9
- Halidi, G. (2022). Yapay zekâ etiği tartışmaları için bazı tarihsel-kavramsal ön bilgiler. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 9(4), 155-163.
- Hu, Y. H., Fu, J. S., & Yeh, H. C. (2023). Developing an early-warning system through robotic process automation: Are intelligent tutoring robots as effective as human teachers? *Interactive Learning Environments*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2160467>.
- İbili, H. ve Yalçın, S. (2021). Liselerde görev yapan yönetici ve öğretmenlerin, EBA Akademik Destek Platformu hakkındaki görüşleri (Erzincan ili örneği). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 462-487.

- Kaplan, F. (2004). Who is afraid of the humanoid? Investigating cultural differences in the acceptance of robots. *International journal of humanoid robotics*, 1(3), 1-16.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Akademi.
- Karal, Y. Taşdemir, D. ve Öngöz, S. (2023). Özel gereksinimli bireyler için öğrenme materyali olarak robotlar. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1),170-183.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaymak, E. ve Titrek, O. (2021). Öğretmenlerin Teknolojiye Uyumuna Yönelik Öz-Yeterlilik Düzeyinin İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education Faculty*, 21(2), 104-134.
- Kiru, M. U. (2016). A critical review of the challenges, threats, and drawbacks of humanoid and autonomous robots. *International Journal of Technology & Engineering* (4(43):135-150.
- Korucu, A.T. ve Sarı, R. İ., (2023). Öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet eşitliği algısı ve teknoloji kullanım seviyeleri arasındaki ilişki. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 78-94.
- Köse, A. (2022). Endüstriyel robot kol geliştirilmesi ve prototipinin üretilmesi. Yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Makine ve İmalat Mühendisliği Anabilim dalı.
- McCormick, M. E. and Hammer, D. (2016). Stable beginnings in engineering design. *Journal of Pre-College Engineering Education Research*, 6(1), 45-54.
- Mende, M., Scott, M. L., van Doorn, J., Grewal, D., Shanks, I. (2019). Service robots rising: how humanoid robots influence service experiences and elicit compensatory consumer responses. *Journal of Marketing Research*, 56(4), 535-556.
- Mubin, O., Stevens, C. J., Shahid,S., Al Mahmud,A. and Dong, J. J. (2013). A review of the applicability of robots in education. *Technology for Education and Learning*, 209, 1-6.
- Munar, H. (2013). The intertextual world of peter ackroyd's the casebook of victor frankenstein. Master thesis. Çankaya University Graduate School of Social Siences English Literature and Cultural Studies.
- Nagy, P., Wylie, R., Eschrich, J. et al. (2018). Why Frankenstein is a stigma among scientists. *Science Engineering Ethics* 24 (4), 1143-1159.
- Nurgaliyeva, S., Iztleuova, Z., Maigeldiyeva, S., Zhussupova, Z., Saduakas, G., & Omarova, G. (2023). Examining the relationships between teachers' job satisfaction and technological competencies. *International Journal of Education in Mathematics, Science, and Technology*, 11(4), 898-912.
- Okagbue, E. F., Ezeachikulo, U. P., Akintunde, T.Y., Tsakuwa, M. B. et al. (2023). A comprehensive overview of artificial intelligence and machine learning in education pedagogy: 21 Years (2000–2021) of research indexed in the scopus database. *Social Sciences & Humanities Open*, 8, 1-13.
- Okuyucu Ergün, G. (2023). Machina sapiens. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi*, 72(2), 717-758.
- Özdemir, D. (2015). Özel eğitime yönelik insansı robot ve bilgisayar destekli öğrenme ortamlarının geliştirilmesi ve bu ortamlardaki etkileşimlerin dönüt türleri açısından incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özsoy, S. ve Özsoy, G. (2013). Eğitim araştırmalarında etki büyüklüğü raporlanması. *İlköğretim Online*, 12(2), 334-346.

- Öztürkcan, S. ve Merdin Uygur, E. (2021). Humanoid service robots: The future of healthcare? *Journal of Information Technology Teaching Cases*, 1–7.
- Pandey, A. K., Gelin, R. (2017). “Humanoid robots in education: a-short review” In Goswami, A., Vadakkepat, P. (eds) *Humanoid Robotics: A Reference*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7194-9_113-1.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Recupero, D. R. (2021). Technology enhanced learning using humanoid robots. *Future Internet*, 13(2), 32-37.
- Reich-Stiebert, N. & Eyssel, F. (2016). Robots in the classroom: what teachers think about teaching and learning with education robots. *Social Robotics*, 671-680.
- Sezgin, Erdoğan ve Erdoğan, 2017 Sezgin, F., Erdoğan, O. ve Erdoğan, B. H. (2017). Öğretmenlerin teknoloji öz yeterlikleri: öğretmen ve öğrenci görüşlerine yönelik bütüncül bir analiz. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(1), 180-199.
- Son, C. S. & Kim, Y. K. (2022). The role of the human-robot interaction in consumers’ acceptance of humanoid retail service robots. *Journal of Business Research*, 146, 489-503.
- Strom, A. (2021). The negative effects of technology for students and educators. Master's Theses. Northwestern College, Iowa.
- Sunar, Ş. (2020). Olimpia, frankenstein’in yarattığı ve diğerleri: posthümanizmin yazınsal kaynakları. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44, 23-39.
- Syrdal, D. S., Dautenhahn, K., Ben, R., Efstathia, K. and Cannon, J. N. (2020). Kaspar in the wild: Experiences from deploying a small humanoid robot in a nursery school for children with autism. *Paladyn, Journal of Behavioral Robotics*, 11(1), 301-326.
- Szyszka, M., Tomczyk, L. Kochanowicz, A. M. (2022). Digitalisation of Schools from the Perspective of Teachers’ Opinions and Experiences: The Frequency of ICT Use in Education, Attitudes towards New Media, and Support from Management. *Sustainability* 2022, 14(14), 8339; <https://doi.org/10.3390/su14148339>.
- Şen, N. (2021). Özel eğitimde insansı robotlar. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 32, 832-842.
- Şişman, B. (2019). *Eğitimde robot kullanımı* içinde (ss.291-311) Eğitim teknoloji okumaları (Eds. A. İşman, H. F. Odabaşı, B. Akkoyunlu). Ankara: TOJET Yayınları.
- Tanrıverdi, V. ve Gezici Yalçın, M. (2022). İnsanları hayvanlardan ve robotlardan ayıran özelliklerin atfedilmesinde kadınsı ve erkeksi cinsiyet ifadesinin etkisi. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(3), 667–698.
- Tobis, S., Piasek-Skupna, J., Neumann-Podczaska, A, Suwalska A, Wieczorowska-Tobis, K. (2023). The Effects of Stakeholder Perceptions on the Use of Humanoid Robots in Care for Older Adults: Postinteraction Cross-Sectional Study *Journal of Medicine Internet Res.* 2023;25:e46617.
- Toksoy Çağal, M. ve Keskin, Y. M. (2023). Yapay zekâ ve robot teknolojisine yönelik risk algısı üzerine nitel bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2), 577-598.
- Tong, Y., H. Liu and Z. Zhang, “Advancements in humanoid robots: A comprehensive review and future prospects,” *IEEE/CAA J. Autom. Sinica*, vol. 11, no. 2, pp. 301–328, Feb. 2024. doi: 10.1109/JAS.2023.124140.
- Tuna, G., Tuna, A., Ahmetoglu, E. & Kuscu, H. (2019). A survey on the use of humanoid robots in primary education: Prospects, research challenges, and future research directions. *Cypriot Journal of Educational Science*, 14(3), 361–373.

- Türkalp, M. (2023). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda duyguyu ifade etme becerisinin öğretiminde insansı robot aracılı öğretim uygulamalarının geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim dalı.
- Upadhyay, Y., Talib, F., Zaheen, S. A. And Ansari, M. S. (2023). Idustry 4.0 adoption framework in msmes using a hybrid fuzzy ahp-topsis approach. *Proceedings on Engineering Sciences*, 5(3), 453-474.
- Usta, E. ve Korkmaz, Ö. (2011). Öğretmen adaylarının bilgisayar yeterlikleri ve teknoloji kullanımına ilişkin algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7, 1335-1349.
- Uysal, Ö. ve Deryakulu, D. (2019). Bilişim teknolojileri alanında meslek seçimini yordayan değişkenler. *Eğitim Teknolojisi*, 9(1), 89-126.
- van Ewijk, G., Smakman, M., & Konijn, E. A. (2020). “Teachers' perspectives on social robots in education: An exploratory case study” In IDC '20: Proceedings of the Interaction Design and Children Conference (pp. 273280). Association for Computing Machinery (ACM). <https://doi.org/10.1145/3392063.3394397>.
- Ventouris, A., Panourgia, C., Hodge, S. (2023). Teachers' perceptions of the impact of technology on children and young people's emotions and behaviours. *International Journal of Educational Research Open*, Volume 2, 1-10.
- Wang, C. (2023). Training children with autism spectrum disorder, and children in general with AI robots related to the automatic organization of sentence menus and interaction design evaluation. *Expert Systems With Applications*, 229, 1-9.
- Wright, V. H. and Wilson, E. K. (2011). Teachers' Use of Technology: Lessons Learned from the Teacher Education Program to the Classroom. *Srate Journal*, 20(2), 48-60.
- Yanmıyan, S. ve Kaya Erdem, B. (2023). Makinelerin hiper-iletışen mekânı akıllı kentlerin yeni öznesi: robot-insan. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7), 952-968.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, N. ve Şad, S. N. (2019). Öğretmenlerin eğitimde insansı robot teknolojisini kabul düzeyleri. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(30), 367-397.
- Zhao, Y. (2022). Research status and prospect of robotic systems in the field of aerospace engineering. *Highlights in Science, Engineering and Technology*, 23, 276-284.

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.

Yazar katkı oranları:

Bahadır KÖKSALAN %40

Burhan AKPINAR %40

Taha Yasin AKYILDIZ %20

Yerel Halkın Bakış Açısıyla Coğrafi İşaretli Ürünlerin Değerlendirilmesi: Rize Örneği

Assessment of Geographically Indicated Products from the Perspective of Local People: Rize
Example

Gökhan ONAT¹

Öz

Araştırmada Rize’de yaşayan yerel halk tarafından coğrafi işaret kavramının nasıl algılandığının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu amacın ortaya çıkarılması için, mevcut araştırmada coğrafi işaret kavramının ölçümünde Kelime İlişkilendirme Testinden (KİT) yararlanılmıştır. KİT kullanılarak Rize’de yaşayan toplam 31 yerel halktan KİT formu yardımıyla veri toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda 52 kelimenin 212 kez tekrarlandığı tespit edilmiştir. En çok tekrar edilen kelimeler sırasıyla (21) “Laz Böreği” (20) “Çay” ve (17) “Kara Lahanadır”. Coğrafi işaret kavramıyla ilişkilendirilen kelimeler incelendiğinde Rize’de hemen hemen her evde ve işletmede görülebilecek ürünlerdir. Bu ürünlerin içerisinde sadece bir ürünün (Rize Çayı) coğrafi işaret tescilli olduğu bilinmektedir. Genel olarak tüm katılımcıların verdiği cevaplar neticesinde ise Rize’nin sahip olduğu 15 coğrafi işaretli üründen 9 ürünün ilişkilendirilen cevaplarda olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların coğrafi işaret konusundaki yaptıkları tanımlarda ise aslına yakın tanımlar yapıldığı da bulunan diğer bir sonuç olarak ifade edilebilir. Sonuçlar doğrultusunda Rize’de yaşayan yerel halkın coğrafi işaret kavramı hakkında bilgi sahibi olduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaret, Yerel halk, Rize, KİT

Abstract

The study aimed to reveal how the concept of geographical indication is perceived by the local people living in Rize. To achieve this, the Word Association Test (WAT) was used to measure the concept of geographical indication. Data was collected from a total of 31 locals living in Rize using the WAT form. The analysis revealed that 52 words were repeated 212 times. The most frequently repeated words were "Laz Böreği" (21), "Tea" (20), and "Kara Lahana" (17). The words associated with the concept of geographical indication are products commonly found in almost every home and business in Rize. It is known that only one of these products has geographical indication registration. Overall, responses from participants indicated that 9 out of 15 geographically indicated products in Rize were mentioned. Additionally, participants provided definitions of geographical indication that were close to the original meaning. These results suggest that the local people in Rize have knowledge about the concept of geographical indication.

Keywords: Geographical indication, Local people, Rize, WAT.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, gokhan.onat@erdogan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5072-948X>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received Date: 16.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 15.07.2024

Atıf İçin/For Cite: ONAT G., “Yerel Halkın Bakış Açısıyla Coğrafi İşaretli Ürünlerin Değerlendirilmesi: Rize Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1416-1429

<https://doi.org/10.17755/esosder.1485304>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 20/03/2024 tarih ve 2024/099 sayılı toplantısında alınan karar ile etik açıdan uygun bulunmuştur/ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 20/03/2024 tarih ve 2024/099 sayılı toplantısında alınan karar ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

1. GİRİŞ

Son yıllarda coğrafi işaret kavramı giderek daha fazla önem kazanmıştır. Çünkü coğrafi işaretler, ürünleri üreten ve tüketenleri korumayı amaçlamaktadır (Avşar ve Eryılmaz, 2022). Coğrafi işaretler, geleneksel ürünlerin benzersizliğini ve kalitesini vurgulayarak coğrafi işaretli ürünlerin pazarlanmasını destekler ve korur (Usta ve Şengül, 2022). Türkiye’de coğrafi işaret sistemini 24/06/1995 yılında yayınladığı kanun hükmünde karar nameyle korumaya almıştır. 1995 yılında coğrafi işaret sistemi yürürlüğe girmesiyle 1996 yılında 25 ürünle coğrafi tescil sistemine başvurulmuş ve ilk olarak 24 ürün tescillenmiştir. Günümüze gelindiğinde ise Türkiye’de 1590 ürünün coğrafi işaret tescili aldığı 631 ürünün de tescil sürecinin devam ettiği bilinmektedir. 1995-2023 yılları arasında en çok tescilin ve başvurunun yapıldığı yıl olarak ise 2021 yılı dikkat çekmektedir. 2021 yılında 577 tescil için başvuran ürün bulunurken 352 ürünün de tescil edildiği gözlenmektedir. İller bazında bakıldığında ise en çok tescil sahibi il olarak Gaziantep 106 tescilli ürünle öne çıkmaktadır. En az tescil sahibi il ise 3 ürünle Kırıkkale’dir. Gaziantep mutfağı 2015 yılında UNESCO tarafından Yaratıcı Şehirler Ağı Listesine eklenmiştir. Gaziantep’in yaratıcı şehirler ağına eklenmesiyle birlikte coğrafi işaret sistemindeki tescil sayısının artış gösterdiği görülmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2024a; Türkiye Kültür Portalı, 2024). Gaziantep sahip olduğu mutfak kültürü ve coğrafi işaretli ürünler sayesinde Türkiye’de ve dünyada gastronomi şehri olarak adından söz ettirmektedir. Böylece turizm hareketinden önemli ölçüde fayda sağlamaktadır. Coğrafi işaretler Gaziantep’te olduğu gibi birçok il için turizm faaliyetlerine katılma fırsatı oluşturmaktadır. Coğrafi işaretli ürünler özellikle de gastronomi turizminin gelişimine katkıda bulunabilir (Karakuş, Onat ve Özdemir, 2020). Çünkü coğrafi işaretli ürünler bir bölge için yerel ekonomilerin desteklenmesi, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak gibi birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Coğrafi işaretler aynı zamanda, bireylerin seyahat ettikleri bölgelerde o bölgenin kültürel ve tarihi değerlerini keşfetmelerine ve yöresel ürünleri deneyimlemelerine olanak tanımaktadır (Kök ve Özer, 2022). Dolayısıyla, coğrafi işaretler sadece bir ürünün menşeyini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda ürünlerin benzersizliğini korur, kalitesini vurgular, markalaşmasına destek olur ve turizm sektöründe önemli bir rol oynar. Coğrafi İşaretli ürünler, yerel ürünlerin korunmasını sağlarken, aynı zamanda kültürel zenginliğin ve turizm potansiyelinin artırılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Geleneksel ürünlerin coğrafi işaretlerle korunması ve tanıtılmasının, bir bölgenin kültürel zenginliğini ve ekonomik değerini artırmada kritik bir rol oynadığı açıktır (Saputro, Pujiyono ve Latifah, 2023). Coğrafi işaretli ürünler bir bölge için ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması ve korunması, kültürel mirasın korunması, tüketici güveni ve şeffaflık, sürdürülebilir uygulamaların teşviki, Pazar farklılaşması ve rekabet avantajı ve sosyal uyumun geliştirilmesi konularında da avantajlar sağlamaktadır. Rize’nin yerel ekonomisinin desteklenmesi ve sahip olduğu kültürün korunarak gelecek nesillere aktarılması için coğrafi işaret kavramının yerel halk tarafından nasıl algılandığının ortaya koyulması gerekmektedir. Rize ili, doğa turizmi, yayla turizmi, kuş gözlemciliği ve heliski turizmi gibi 15 turizm türünü bünyesinde barındıran Rize bahsi geçen turizm türlerine gastronomi turizmini de dahil etmelidir. Rize’nin 2023 yılında 1.341.996 turist ağırladığı bilinmektedir. Her geçen yıl daha da artan turizm talebiyle gelecekte Türkiye’nin önemli turizm merkezlerinden biri olmaya aday konumundadır (Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Rize mevcut turizm pazarını korurken yeni turizm pazarlarında da turist çekmeye ihtiyacı vardır. Turistlerin bir destinasyonu tercih etmelerinde gastronomi turizmi de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Gastronomi turizminin de gelişmesine önemli bir katkısı olan coğrafi işaret kavramı araştırılmaya değer görülmüştür. Bilinmektedir ki yerel halk tarafından desteklenmeyen turizm faaliyeti hedeflerine tam olarak ulaşamamaktadır (Erkılıç, 2019). Turizm faaliyetinin amacına ulaşmasında önemli bir faktör olan yerel halk çalışmada veri toplanacak evren olarak belirlenmiştir. Çalışmanın

amacı Rize’de yaşayan yerel halkın coğrafi işaret kavramını nasıl algıladıklarını ortaya çıkarmaktır. Kelime ilişkilendirme testi kullanılarak coğrafi işaret kavramının yerel halk tarafından nasıl algılandığı literatürdeki çalışmalarda rastlanılmamıştır. Aynı zamanda coğrafi işaretli ürünlerin yerel halk tarafından nasıl algılandığının ortaya koyulması yerel halkın coğrafi işaret sistemi hakkında bilgi sahibi olup olmadığını belirlerken bölgedeki coğrafi işaretli olmayan fakat gastronomi ve turizm için önemli olan diğer ürünlerin de tespit edilmesini sağlayacaktır. Yerel halk Rize’de gastronomi turizm potansiyelinin oluşmasına ve gastronomi turizminin desteklenmesine, bölge turizminin gelişmesine, yeni yatırımlar çekilmesine ve farklı bir turist potansiyeli oluşmasına etki edecek önemli bir faktördür. Coğrafi işaretli ürünlerin nasıl algılandığının yerel halk üzerinde tespit edilmesi literatürdeki ilgili boşluğu giderecektir ve gelecek çalışmalar için kaynak niteliği taşıyacaktır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında turizm karar vericilerine ve yerel halka öneriler getirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Coğrafi işaretler (Cİ), belirli bir coğrafi menşei olan ve esasen bu menşe yerine atfedilebilecek niteliklere, itibara veya özelliklere sahip ürünleri tanımlamak için kullanılan etiketlerdir (Moschini, Menapace ve Pick, 2008). Türk Patent ve Marka Kurumu, (2022)’ye göre Cİ, “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir” şeklinde tanımlanmaktadır. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak iki tescil grubuna ayrılmaktadır. Gıda, tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri coğrafi işaret tesciline konu olabilir. Bu işaretler, belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkilendirilen ürünlerin benzersiz kimliğini ve kalitesini korumaya hizmet eder. Coğrafi işaretli ürünler tipik olarak iki ana kategoriye ayrılır: Menşe Adı (MA) ve Mahreç İşareti (Mİ) olarak. “Bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşerî unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere” MA denilmektedir. Mİ ise, “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere” denilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2022a). Tanımlardan yola çıkarak MA, ürününün üretimi, işlenmesi ve diğer hizmetlerin tamamı belirli bir coğrafi alanda yapılması gerekmektedir. Mİ’de ise bu süreçlerden biri belirtilen coğrafi alanda yapılması yeterlidir. Bu nedenle MA’ların bağları belirtilen coğrafi alanla çok kuvvetlidir.

MA’lar, belirli bir coğrafi bölgede tanınmış know-how kullanılarak üretilen, işlenen ve hazırlanan ürünler için ayrılmıştır. Bu ürünler, esasen coğrafi kökenleriyle bağlantılı olan benzersiz özelliklere ve niteliklere sahiptir. Öte yandan, Mİ’ler, üretim aşamalarından en az birinin tanımlanan coğrafi alanda gerçekleştiği, coğrafi kökenlerine atfedilebilecek belirli bir kalite, itibar veya diğer özelliklere sahip ürünler için kullanılmaktadır (Moschini ve diğerleri, 2008). Coğrafi işaretler, tüketicilere ürünlerin menşei ve kalitesi hakkında bilgi sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır. Paydaşlar arasında üretim ve üretim süreçleri standartlarının oluşturulmasına, yanlış rekabetçi uygulamaların önüne geçilmesine, tüketicilerin bir ürünün itibarının kötüye kullanılmasına karşı korunmasına, ürünlerin özgünlüğünün ve kalitesinin korunmasına, yerel üreticilerin desteklenmesine, koordinasyonun sağlanmasına ve ürünün itibarını artırmak için diğer hak sahiplerinin organizasyonlarının güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Saputro ve diğerleri, 2023).

Türkiye’de, ülkenin kültürel ve tarımsal mirasını sergileyen çok çeşitli ürünler coğrafi işaret tescili adı altında korunmaktadır. Türkiye’de coğrafi işaret sistemi 24/06/1995 yılında yayımlanan kanun hükmünde kararnameyle yürürlüğe alınmıştır (Acar, 2018). Coğrafi işaretli geleneksel ürünler, yerel ürünlerin benzersizliğini ve kalitesini vurgulayarak Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır (Doğan ve Adanacioğlu, 2022). Bu ürünler, coğrafi

kökenleriyle ilişkili farklı özellikleri ve lezzetleri bünyesinde barındırarak buldukları coğrafi alana derinlemesine kök salmıştır. Avrupa Birliği düzenlemeleri, çok sayıda geleneksel Türk gıda ürününün coğrafi işaret için tescil edilmesini zorunlu kılmakta ve bu bölgesel ürünlerin korunmasının ve tanıtılmasının önemini vurgulamaktadır (Heldak, Konakoğlu, Kurtyka-Marcak, Raszka ve Kurdoğlu, 2020). Menşe Adları ve Mahreç İşaretler bu ürünleri kategorize etmek için kullanılmakta, kalite ve özelliklerinin belirli coğrafi alanlara bağlı olmasını sağlamaktadır (Likoudis, Sdrali, Costarelli ve Apostolopoulos, 2015). Avrupa Birliği nezdinde ise Türkiye'nin tescillenmiş 21 coğrafi ürünü vardır. Bu ürünler dünya çapında Türkiye coğrafyasına ait ürünler olarak tescillenmiştir. Adı geçen ürünler "Antep Baklavası / Gaziantep Baklavası, Aydın İnciri, Malatya Kayısı, Aydın Kestanesi, Milas Zeytinyağı, Bayramiç Beyazı, Taşköprü Sarımsağı, Giresun Tombul Fındığı, Antakya Künefesi, Suruç Narı, Çağlayanerit Cevizi, Gemlik Zeytini, Edremit Zeytinyağı, Milas Yağlı Zeytini, Ayaş Domatesi, Maraş Tarhanası, Edremit Körfezi Yeşil Çizik Zeytini, Ezine Peyniri, Safranbolu Safranı, Aydın Memecik Zeytinyağı ve Araban Sarımsağı" (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2024b). AB komisyonları tarafından coğrafi işaret tescili alan bu ürünlerimiz dünyada ve Türkiye'de kalitesini ve lezzetini kanıtlamış ürünlerdir. Bu ürünlerin üretim, işleme ve diğer süreçleri tescillenmeden önce standartlaştırıldığı için bu standartların dışında da üretim yapılmamaktadır. Bu yapıldığında ise kurumlar tarafından yapılan denetimler sayesinde sahte ürünlerin üretilmesinin önüne geçilmektedir. Bu sayede de coğrafi işaretli ürünlerin ve üreticilerin de korunması sağlanmaktadır.

Coğrafi işaretleme sisteminde ürünlerin tescillenmesinde oldukça titiz davranılmaktadır. Örneğin Türkiye'de öne çıkan bir ürün olan zeytinyağı, çeşitli bölgelerden gelen zeytinyağı örneklerini ayırt etmek için yüksek alan proton nükleer manyetik rezonans (NMR) spektroskopisi gibi ileri teknikler kullanılarak coğrafi ayırım analizine tabi tutulmaktadır (Ün ve Ok, 2018). Bu analiz sonucunda zeytinyağlarının hangi bölgeye ait olduğu belirlenmektedir. Türkiye'deki tüketiciler "daha sağlıklı", "daha kaliteli" ve "daha güvenilir" oldukları algısı nedeniyle coğrafi işaretli gıdaları satın alma konusunda güçlü bir satın alma niyeti göstermektedir (Aytop ve Çankaya, 2022). Türkiye'deki coğrafi işaretli ürün yelpazesi zeytinyağının ötesine geçerek geleneksel peynirleri, helvaları ve diğer yöresel ürünleri de bu tescil sistemi içerisinde barındırmaktadır (Badem, 2020). Bu ürünler yalnızca yerel ekonomiyi desteklemekle kalmamaktadır. Aynı zamanda farklı bölgelerin kültürel ve gastronomik çeşitliliğini sergileyerek turizm için cazibe merkezi işlevi görmektedir (Karaca, 2016).

Coğrafi işaret tescil sistemi, dünyada ve Türkiye'de belirli coğrafi bölgelerle ilişkilendirilen ürünlerin özgünlüğünün, kalitesinin ve itibarının korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistem üreticilere, tüketicilere ve coğrafi alanlarla sınırlandırılmış bölgelere fayda sağlamanın yanı sıra çeşitli avantajlar da sunmaktadır bu avantajlar aşağıdaki gibidir (Gökovalı, 2007; Gökhan Onat, 2022; Yenipinar, Köşker ve Karacaoğlu, 2014; Yusuf ve Acar, 2018):

- **Kültürel Mirasın Korunması:** Coğrafi işaret tescili, geleneksel bilginin, kültürel uygulamaların ve belirli bölgelerde geçmişe dayanan kökleri olan ürünlerin benzersiz özelliklerinin korunmasına yardımcı olur. Bu sayede yerel geleneklerin ve mirasın devamlılığını sağlar.
- **Ekonomik Kalkınma:** Coğrafi işaretler, ürünleri modern alternatiflerinden farklılaştırarak pazar değerini artırabilir. Bu katma değer, talebin artmasına, fiyatların yükselmesine ve pazara erişimin iyileşmesine yol açabilir ve böylece benzersiz ürünleriyle bilinen bölgelerin ekonomik kalkınmasına katkı sunabilir (Aprile, Caputo ve Nayga, 2012).
- **Tüketici Güveni ve Şeffaflık:** Coğrafi işaret etiketleri tüketicilere ürünlerin menşei, kalitesi ve özgünlüğü konusunda güvence sağlamaktadır. Bir ürünün coğrafi kaynağının açıkça belirtilmesi sayesinde tüketiciler bilinçli seçimler yapabilir ve satın

aldıkları ürünlere güven duyabilirler. Bu sayede satın aldıkları ürünlerin gerçek coğrafi ürün olduğundan emin olurlar ve bu ürünleri güvenle tüketebilirler.

- **Sürdürülebilir Uygulamaların Teşviki:** Coğrafi işaret tescili genellikle sürdürülebilir ve çevre dostu olan belirli üretim yöntemlerine, standartlarına ve çevresel uygulamalara bağlı şekilde üretilmektedir. Bu sayede hem üreticilere hem de çevreye fayda sağlayan geleneksel ve sürdürülebilir tarım yöntemlerinin kullanımını teşvik eder. Geleneksel tarım yöntemleri sayesinde yapay gübreler ve ilaçlama ile çevre zarar görmez ve dolayısıyla sürdürülebilirlik sağlanmış olur. Sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla da doğrudan ve dolaylı bir şekilde insan sağlığını korumaktadır.

- **Pazar Farklılaşması ve Rekabet Avantajı:** Coğrafi işaret tesciline sahip ürünler, benzersiz nitelikleri ve bölgesel çağrışımları nedeniyle pazarda diğer ürünlere nazaran bir adım öne çıkmaktadır. Buda alternatif ürünlere göre tercih edilmesi oranını artırmaktadır.

- **Turizme ve Bölgesel Kimliğe Destek:** Coğrafi işaretler, bir bölgenin benzersiz ürünlerini ve kültürel mirasını vurgulayarak turizmi teşvik etmek için bir pazarlama aracı olarak hizmet etmektedir. Şöyle ki, yerel tatları ve gelenekleri deneyimlemek isteyen gastronomi turistlerini bu bölgelere daha çok çekebilir. Bu sayede de bölge ekonomisi gastronomi turizmi sayesinde canlandırabilir. Bölge sahip olduğu ürünler sayesinde gastronomi turizmi konusunda yeni bir turizm kimliği kazanabilir.

- **Değer Yaratmak ve Pazara Erişimi Kolaylaştırmak:** Coğrafi işaret tescili, ürünlerin benzersiz niteliklerini ve ürünlerin kökenlerini vurgulayarak ürünlerin kimliği için değer yaratır. Bu katma değer sayesinde üreticilerin ürettikleri coğrafi işaretli ürünlerin pazarda yer bulmasına, diğer ürünlere göre daha görünür kılınmasına ve daha pahalı olsa dahi daha fazla tercih edilmesine olanak sağlar (Ingram, Hansen ve Bosselmann, 2020).

- **Yerel Bilgi Kaynaklarının Korunması:** Coğrafi işaretler, belirli bölgelerle ilişkili geleneksel bilgileri, üretim yöntemlerini ve doğal kaynakları korunmasını amaçlamaktadır. Bu koruma, yerel toplulukların geçmişten gelen ürünlerin üretim yöntemlerinin ve ürünlerin kendisinin geleceğe bozulmadan aktarılmasıyla ilgilidir.

- **Sosyal Uyumun Geliştirilmesi:** Coğrafi işaretli ürünler genellikle yerel üreticiler arasında iş birliğinin sağlanmasını içerir. Sosyal uyum ve toplumların üretim süreçlerine katılımını teşvik eder. Üreticiler, ürünlerini tanıtmak, korumak ve pazarlamak için birlikte çalışarak bölgenin sosyal ve ekonomik refahına katkıda bulunurlar (Ingram ve diğerleri, 2020).

Coğrafi işaret tescil sistemi, bireysel üretimin ötesine geçerek kültürel koruma, ekonomik büyüme, tüketici güveni, yerel üretim yöntemlerinin desteklenmesi ve sürdürülebilir kalkınmayı kapsayan bir dizi fayda sağlamaktadır. Bu sistem, benzersiz coğrafi kökenlere sahip ürünleri koruyarak ve teşvik ederek yerel ekonomilerin desteklenmesinde, geleneklerin korunmasında ve bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesinde hayati bir role sahiptir.

Meral ve Şahin, (2013) tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı anket yoluyla 384 kişiden toplanan veri ile analiz edilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre tüketicilerin %86'sının coğrafi işaretle ilgili bir bilgiye sahip olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma sonuçlarında tüketicilerin yaklaşık %59'unun coğrafi işaretli bir ürüne daha fazla ödeme arzusu gösterdiği de bulgular çerisinde yer almaktadır.

Toklu, Ustaahmetoğlu ve Küçük, (2016) çalışmalarında, tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı ve daha fazla fiyat ödeme isteği arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışmada toplanan veriler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak coğrafi işaret ürün algısının coğrafi işaretli ürünlere daha fazla ödeme arzusu üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu ilişki yaklaşık %58 civarındadır. Tüketiciler tarafından coğrafi işaretli ürünlere daha fazla ödeme arzusu geliştirilmiştir denilebilir.

Duman, Tanrısever ve Pamukçu, (2019) çalışmalarında Kastamonu Ilgaz Dağı Milli Parkı'na gelen turistlerin coğrafi işaretli ürün algısını ölçmüşlerdir. Ilgaz Milli parkını ziyaret eden 450 kişiden anket yoluyla veri toplamıştır. Aynı zamanda paydaşlardan anketle görüş toplanmıştır. Çalışmanın sonucunda paydaşlardan ve anket sonucundan elde edilen veriler ışığında coğrafi işaretlerin bölgenin turizm potansiyelini arttırdığı, bölge ekonomisine katkı sağladığı ve bölge için bir tanıtım aracı olarak kullanılabilceği ortaya konulmuştur.

Yukarıdaki çalışmalarda coğrafi işaret ürün algısını ortaya koyan çalışmalardan örnekler verilmiştir. Çalışmaların sonuçları göz önüne alındığında coğrafi işaretli ürünler bir bölgenin tercih edilmesinde önemli bir rol oynarken bölgede gastronomik ürünler için daha fazla ödeme arzusu da geliştirildiği ifade edilebilir. Aynı zamanda coğrafi işaretli ürünler bölgenin turizm potansiyelini artırarak gastronomi turizminin bir avantajı olan turizm hareketinin 12 aya yayılmasına da yardımcı olacaktır.

3. YÖNTEM

Nitel araştırmalar, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu araştırma türü, nitel veri toplama ve analiz yöntemlerini kullanarak derinlemesine anlayış ve açıklamalar elde etmeyi amaçlamaktadır (Şimşek, 2013). Nitel araştırmalar genellikle katılımcıların deneyimlerini, tutumlarını, inançlarını ve davranışlarını daha derinlemesine anlamak için kullanılmaktadır. Bu araştırma türü, araştırmacılara katılımcıların bakış açılarını, duygularını ve deneyimlerini daha iyi anlama fırsatı sunar (Keskin ve Örgün, 2015). Bu nedenle bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

3.1. Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Rize ilinde yaşayan yerel halk oluşturmaktadır. Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2024) verilerine göre 2022 yılında Rize nüfusu 344.016 olarak kayıtlara geçmiştir. Çalışmada belirtilen evrenin tamamına ulaşamayacağından evreni temsil edecek bir örneklem seçilmiştir. Bu örneklem grubuna ulaşılabilmesi için bu çalışmada kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi seçilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılarak toplam 31 yerel halktan KİT analiziyle veri toplanmıştır. KİT analizi kullanılarak yapılan çalışmalarda 30 kişilik örneklem yeterli olduğu gözlemlenmiştir (Ercan, Taşdere ve Ercan, 2010; Onat ve Keskin, 2019; Taşdere, Özsevgeç ve Türkmen, 2014). Analizlere 31 kişiyle devam edilmesine karar verilmiştir. Rize, kültür turizmi açısından yerli ve yabancı turistlerin son yıllarda uğrak noktası haline gelmiştir. 2023 yılında Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün istatistiklerine göre Rize ilini toplam 1.196.054 yerli turist ziyaret ederken 145.942 de yabancı turist tarafından ziyaret edilmiştir (Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Bu rakamlar geçmiş verilere göre en çok turist 2023 yılında Rize'yi ziyaret ettiğini göstermektedir. Rize turistler için doğa turizmi, yayla turizmi, termal turizm, heliski, kuş gözlemciliği gibi toplam 15 turizm türünü bünyesinde barındıran ve gelen turistler için bu alanlarda hizmet veren bir destinasyondur. Rize 2024 yılı verilerine göre 15 coğrafi işaretli ürüne sahiptir. Bu ürünlerin 12 adeti yiyecek ve içecek sınıfında yer almaktadır. Bu ürünlerden Çayeli Koloti Peyniri, Rize Çayı, Anzer Balı ve Ayder Balı Menşe Adı ile coğrafi işareti almıştır. Rize Kavurması, Rize Enişte Lokumu, Rize Baston Ekmek, Derepaşarı Pidesi, Rize Muhlaması, Rize Pepeçurası, Rize Simidi ve Çayeli Kuru Fasulye Yemeği ise Mahreç İşareti ile coğrafi işaret tescili almıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2022b). Rize yukarıda görüldüğü üzere birçok coğrafi işaretli ürünü de bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle Rize'de yaşayan yerel halk evren olarak belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Kelime İlişkilendirme Testi (KİT), bireylerin bilişsel yapılarını, kavramlar arasındaki ilişkileri ve zihinlerindeki bilgi organizasyonunu araştırmak için sosyal bilimlerde yaygın

olarak kullanılan bir yöntemdir (Onat ve Keskin, 2019). Bu test, araştırmaya katılanların uyarılmasını sağlayan bir kelimeyi ve bu kelimenin çağrıştırdığı yanıtları toplamayı amaçlayan bir formu ifade etmektedir. KİT kontrollü ve kontrolsüz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmada kontrollü kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Kontrollü kelime ilişkilendirme testinde yanıtlayıcıya 30 saniye veya 1 dakika süre verilir ve bu süre içerisinde verilen form doldurulması istenir. KİT analizinde araştırmacı topladığı verilerle, bilişsel yapıyı ve kavramlar arasındaki bağıntıyı belirlemek ve zihinde oluşan bilgiyle ilişkili ağız gözlemlenmesini sağlayabilir. Bu sayede, katılımcıların hafızasındaki kavramlar arasındaki ilişkilerin yeterli ve anlamlı olup olmadığı belirlenebilir (Önder ve Önder, 2015). Sonuç olarak bireylerin belirlenen kavramla ilişkilendirdiği yanıtlar kategorize edilerek bu cevapların altında yatan inançların, tutumların ve bilginin yapılarını ortaya çıkarabilmektedir (Derman ve Eilks, 2016).

Bu araştırmada “Coğrafi İşaret” kavramı anahtar kelime olarak belirlenmiştir. Çalışma 2024 yılının mart ayında Rize’de yaşayan yerel halka uygulanmıştır. KİT kullanılarak bu kavramın Rize’de yaşayan yerel halkta çağrıştırdığı kelime ve kelime grupları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle uygulamada “Coğrafi İşaret” alt alta 10 kez yazılarak bir form oluşturulmuştur. Uygulamaya başlamadan çalışmaya katılan yerel halka KİT hakkında açıklama yapılmıştır. Katılımcılardan “Coğrafi İşaret” kavramının akıllarına getirdiği kavramları 30 saniye içerisinde yazmaları istenmiştir. Verilen sürenin 30 saniye olarak belirlenmesi ise daha önce yapılan çalışmalarda mükemmel sürenin 30 saniye olarak ifade edilmesidir (Karakuş ve diğerleri, 2020; Kempa ve Nicholls, 1983; Keskin ve Örgün, 2015). Son olarak ise “Coğrafi İşaret” kelimesinin tanımı istenmiştir. Bu nedenle çalışmaya katılanlara 20 saniye ek süre verilmiştir. Tanım ilgili kelimenin çağrıştırdığı ifadelerden daha karmaşık ve farklı nitelikte olacağından bu ek süre katılımcılara tanınmıştır.

4. BULGULAR

Coğrafi İşaret kavramının kelime ilişkilendirme testi ile kavramsal analizini belirlemek için yapılan çalışmada yerel halktan 31 kişiden veri toplanmıştır. Analizler neticesinde elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Coğrafi İşaret Kavramının Kelime İlişkilendirme Testi Sonuçları

Kelime İlişkilendirme Analizi Sonuçları										
	İ1	İ2	İ3	İ4	İ5	İ6	İ7	İ8	İ9	İ10
Toplam Katılımcı	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
Cevaplama Durumu	31	30	28	28	23	21	16	13	12	10
Boş Bırakma Durumu		1	3	3	8	10	15	18	19	21
Toplam Kelime Sayısı	212									
İ=İfade										

Tablo 1’de görüldüğü üzere KİT analizine yerel halktan 31 kişi katılmıştır. Bu katılımcıların toplam verdikleri cevaplar incelendiğinde coğrafi işaret kavramıyla 212 kelimenin ilişkilendirildiği gözlenmektedir. Yerel halkın sadece 1. İfadeye herkesin katıldığı gözlenirken 2. ifadeden sonra sistematik bir şekilde verilen cevaplarda bir azalma gözlemlenmiştir.

söylenbilir. Buradan hareketle katılımcıların coğrafi işaret konusunda en az bir ifade söyleyebildikleri ifade edilebilir.

Tablo 2: Yerel Halkın Coğrafi İşaret Kavramıyla İlişkilendirdikleri Kelimeler ve Bu Kelimelerin Tekrarlanma Sayıları

Kelime	Frekans	Kelime	Frekans	Kelime	Frekans
Laz Böreği	21	Silah	4	Antep	1
Çay	20	Çayeli Kuru Fasulye Yemeği	4	Baklava	1
Kara Lahana	17	Kokulu Üzüm	4	Fırtına Vadisi	1
Tulum	11	Kavurma	4	Pide	1
Muhlama	10	Portakal	4	Afyon Sucuğu	1
Anzer Balı	9	Atmaca	4	Kazaziye	1
Rize Bezi	8	Kaşmir Halı	2	Bal	1
Mısır	8	Kel	1	Yaylalar	1
Kuru Fasulye	8	Lazca	1	Balık	1
Rize	7	Kemençe	1	Etli Pilav	1
Pepeçura	6	Fındık	1	Luzeri	1
Horon	5	Karadeniz	1	Foga	1
Baston Ekmeği	5	Kokoreç	1	Turşu Tavalama	1
Rize Mandalinası	5	Puşi	1	Peperoni	1
Hamsi	5	Sarma	1	Hamaili	1
Rize Simidi	5	Çorba	1	Ekmek	1
Ayder Yaylası	5	Zilkale	1		
Kivi	4	Çay Bardağı	1		
Toplam 52 kelime üretilmiştir. Bu kelimeler yerel halk tarafından 212 defa tekrarlanmıştır.					

Tablo 2 incelendiğinde toplam 52 kelimenin üretildiği görülmektedir. Üretilen bu kelimeler 212 kez tekrarlanmıştır. Çalışmaya katılanlara coğrafi işaret denildiğinde en çok “Laz Böreği (21)” kelimesinin türetildiği görülmektedir. Diğer türetilen kelimeler ise “Çay (20), Kara Lahana (17), Tulum (11), Muhlama (10) ve Anzer Balı (9)” şeklinde devam etmektedir. Elde edilen bu bulgular coğrafi işaret hakkında belirtilen bu kelimelerin Rize’nin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünlerin çoğunun ifade edildiğini göstermektedir.

- YH12: Yörede ünlenmiş, kendi yöresine ait ürünleri ifade etmektedir.
- YH15: Bir coğrafyayı diğer coğrafyalardan ayıran o coğrafyanın kültüründe önemli bir yere sahip olan sadece o coğrafyayı ait olan her türlü ürün diyebiliriz.
- YH18: O yöre ile özdeşleşmiş ve sadece o yörede üretilen ürün anlamına gelir.
- YH20: Köken olarak bağlı olduğu bölgeyi yansıtan, o bölgenin tanıtımında etkili olan, o yöreyi çağrıştıran ürünlerdir.
- YH21: Rize'nin direkt kendisinin coğrafi işaret alması gerekir, çünkü her şeyi orijinal.
- YH22: Bulunduğu coğrafyada öne çıkan şeyler.
- YH23: Aklıma gelen şey ile veya bölgeye ait aklımıza ilk gelen yiyecek veya yapıtlar.
- YH24: O bölgeye ait mutfağı, yapıtları ve kültürüdür.
- YH25: Tulum olmazsa olmazımızdır bu bir Laz kültürüdür.
- YH29: Rize denilince akla gelen ilk tatlar, ürünler veya bitkilerdir.
- YH30: Coğrafi işaret, bir yerin herkes tarafından bilinen tanınan yaygın bir ürünüdür.

Yerel halkın coğrafi işaret kavramıyla ilgili yaptıkları tanımlar incelendiğinde bir coğrafi alan içerisinde o yöreye ait yiyeceklerin veya kültür öğelerinin tamamı olarak ifade edildiği söylenebilmektedir. Bu tanımlar araştırmaya katılan yerel halkın coğrafi işaret konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Bu araştırmada, Rize'de yaşayan yerel halkın coğrafi işaret kavramı hakkındaki algıları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yerel halkın coğrafi işaret hakkındaki algılarını ortaya koymak için kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Çalışmada yerel halka coğrafi işaretin ne çağrıştırdığı sorulmuştur. Son olarak ise coğrafi işaret kavramını tanımlamaları istenmiştir. Bu araştırmada coğrafi işaret kavramı ilişkilendirilen toplam 52 kelime vardır. Toplam 52 kelime 212 kez tekrarlanmıştır. Coğrafi işaret kavramıyla ilişkilendirilen ve bu kelimeler arasından en çok tekrar eden kelimeler, "Laz Böreği (21)", "Çay (20)", "Kara Lahana (17)", "Tulum (11)", "Muhlama (10)" ve "Anzer Balı (9)" olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu kelimeler incelendiğinde genellikle yiyecek ve içecek ürünlerinin olduğu görülse de bu ürünler arasında tulum, Rize bezi ve kemençe gibi kültürel yapıyı oluşturan öğelerin de yer aldığı ifade edilebilir.

Coğrafi işaret kavramıyla en çok ilişkilendirilen ilk kavramın Laz böreği olduğu gözlenmiştir. Rize'de her ne kadar Laz böreği sevilerek tüketilse de Laz böreğinin Hopa Laz Böreği olarak Artvin tarafından 2019 yılında mahreç işareti alındığı ifade edilmesi gerekmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2024c). En çok ilişkilendirilen ikinci kavramın ise çay olduğu gözlenmektedir. Çay coğrafi işaret portalında Rize Çayı olarak 2021 yılında menşei adı olarak tescillendiği ifade edilebilir. Üçüncü en çok ilişkilendirilen kelime ise Rize genelinde yaz kış tüketilen bir ürün olan kara lahanadır. Kara lahanaya bu bölgede çok tüketilmesinden dolayı coğrafi işaret kavramıyla ilişkilendirildiği düşünülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde coğrafi işaretle ilişkilendirilen diğer kelimeler içerisinde toplam 9 ürünün coğrafi işaret tescili aldığı gözlenmektedir. Buradan hareketle çalışmaya katılan yerel halkın coğrafi işaret hakkında bilgi sahibi oldukları ve Rize'nin sahip olduğu çoğu coğrafi işaretin yerel halk tarafından ifade edildiği söylenebilmektedir.

Araştırmada yerel halktan coğrafi işaret kavramının tanımlanması istenmiştir. Bu araştırmanın veri toplama aracı kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle tespit edilen gönüllü yerel halk tarafından doldurulmuştur. Elde edilen tanımlar Rize'de yaşayan 31 yerel halkın

coğrafi işaret konusundaki görüşlerini ve düşüncelerini yansıtmaktadır. Burada toplam 21 kişinin coğrafi işaret kavramını tanımladığı görülmektedir. Bu tanımlamalarda ise özellikle belirli bir coğrafi alanda üretilen ürünleri, o coğrafyanın sahip olduğu mutfağı ve kültürü ifade ettiği belirtilmiştir. Türk Patent ve Marka Kurumu, (2022a) tarafından yapılan tanım ise “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir” şeklindedir. Bu iki tanım incelendiğinde birbirine yakın kavramları barındırdığı ifade edilebilir. Buradan da anlaşılacağı gibi çalışmaya katılan yerel halk coğrafi işaret kavramının ne anlama geldiğini bilmekte ve ifade edebilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar dikkate alındığında çalışmaya katılan yerel halkın coğrafi işaret kavramını Rize'nin sahip olduğu coğrafi işaretle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Ayrıca coğrafi işaret kavramının tanımının istendiği bölümde ise katılımcıların aslına yakın tanımlamalar yaptıkları gözlenmiştir. Bazı tanımlamalara ek yerel katılımcılardan bazıları coğrafi işaretli ürünlerin korunarak Rize'nin sahip olduğu diğer ürünlerin de coğrafi işaret tescili alması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra coğrafi tescilli ürünlerin daha sık denetlenmesi gerektiği ve orijinaline uygun ürünleri satan işletmelerin tespit edilerek cezai işlem uygulanması da bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Tüm bu açıklamalardan hareketle yerel halkın coğrafi işaret konusunda bilinçli olduğu ve coğrafi işaret konusunu desteklediği ifade edilebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi bir turizm hareketi ancak yerel halk tarafından desteklenirse hedeflerine tam anlamıyla ulaşılabilir. Rize'deki yerel halk coğrafi işaret sitemini ve ürünlerini destekleyerek dolaylı yünden turizm hareketini de desteklemiş olacaklardır. Bu da turizm faaliyetinin bir adım daha hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Literatür taramasında coğrafi işaretli ürün algısını ele alan diğer çalışmalarda coğrafi işaretlerin daha fazla ödeme arzusuna pozitif etkisinden, ekonomik kalkınmaya olumlu etkisinden, turizm potansiyelini artırılmasından ve turizmin 12 aya yayılmasına yardımcı olduğundan bahsedilmiştir (Duman ve diğerleri, 2019; Meral ve Şahin, 2013; Toklu ve diğerleri, 2016). Mevcut çalışmada da yerel halk tarafından coğrafi işaret kavramı bilinmekte ve desteklenmektedir. Literatürdeki bulgularla mevcut çalışmayla paralellik gösterdiği söylenebilir. Yukarıda gözlenen olumlu etkilerin Rize için potansiyel taşıdığı da ifade edilebilir.

Analiz sonuçlarına göre yerel halk her ne kadar coğrafi işaretli ürünlerin birçoğunu bilse de tamamı toplanan veride ifade edilmediği gözlenmiştir. Bu nedenle turizm paydaşları ve yerel turizm örgütleri coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımını yerel halka ve turistlere yapabilir. Hatta bölgeye gelen ziyaretçiler için bölgenin sahip olduğu coğrafi işaretlerin içerisinde olduğu bir tadım menüsü oluşturulmalıdır. Bu sayede de gelen ziyaretçiler hem bölgenin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünleri tanıyacak hem de içerisinden lezzetli bulduğu ürünleri satın alıp hediyelik olarak yanlarında götürebilecektir.

Bölgenin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler bölge halkı tarafından üretilip gelen ziyaretçilere sunulmalıdır. Bu sayede yerel ekonomi desteklenirken bölge halkının da turizm faaliyetine katılım oranı artırılmış olur. Bu da turizm faaliyetinin yerel halk tarafından daha çok desteklenmesini sağlayabilir.

Bu araştırmada coğrafi işaret kavramının ne anlam ifade ettiği yerel halktan 31 kişinin görüşlerini ifade etmektedir. Gelecek çalışmalarda örneklem sayısı artırılarak KİT analizi yapılabilir.

Rize doğası, kültürü ve coğrafyası itibarıyla bir çok turizm çekiciliğini bünyesinde barındırmaktadır. Coğrafi işaret tescillerini artırması halinde Rize'de gastronomi turizmi konusunda da bir cazibe merkezi haline alacağı söylenebilir. Bu nedenle bölgenin sahip olduğu diğer gastronomik unsurlar için de coğrafi işaret tesciline başvurulup tescilli ürün sayısı artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2018). Türkiye'deki coğrafi işaretli ürünlerin destinasyon markalaması kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(2), 163–177.
- Aprile, M. C., Caputo, V. ve Nayga, R. M. (2012). Consumers' Valuation of Food Quality Labels: The Case of the European Geographic Indication and Organic Farming Labels. *International Journal of Consumer Studies*, 36(2), 158–165. doi:10.1111/j.1470-6431.2011.01092.x
- Avşar, M. ve Eryılmaz, B. (2022). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Amasya Turizminin Gelişimine Katkısının Değerlendirilmesi (Evaluation of the Contribution of Geographical Marked Products to the Development of Amasya Tourism). *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*. doi:10.26677/tr1010.2022.1135
- Aytop, Y. ve Çankaya, D. (2022). Do Consumers Intend to Purchase the Food With Geographical Indication? *New Medit*, 21(4). doi:10.30682/nm2204d
- Badem, A. (2020). Geographical Indication Helvas in Turkey. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 5(6), 2252–2262. doi:10.22161/ijels.56.63
- Derman, A. ve Eilks, I. (2016). Using a Word Association Test for the Assessment of High School Students' Cognitive Structures on Dissolution. *Chemistry Education Research and Practice*, 17(4), 902–913. doi:10.1039/c6rp00084c
- Doğan, N. ve Adanacioğlu, H. (2022). Consumers' Willingness to Pay for Traditional Products With Geographical Indication: A Case Study on Pestil From Gümüşhane, Turkey. *Food Science and Technology*, 42. doi:10.1590/fst.41621
- Duman, S., Tanrıseven, C. ve Pamukçu, H. (2019). Kastamonu Ilgaz Dağı Milli Parkı'na Gelen Turistlerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. https://jotags.org/2019/vol7_issue2_article9.pdf adresinden erişildi.
- Ercan, F., Taşdere, A. ve Ercan, N. (2010). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla bilişsel yapının ve kavramsal değişimin gözlenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7(2), 136–154.
- Erkılıç, E. (2019). Yerel Halkın Turizm Algısı Ve Turizmin Gelişimine Yönelik Tutumları: Rize Örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(1), 66–82.
- Gökovalı, U. (2007). Coğrafi işaretler ve ekonomik etkileri: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141–160.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (C. 2). Ankara: Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şt.
- Heıldak, M., Konakoğlu, S. S. K., Kurtyka-Marcak, I., Raszka, B. ve Kurdoğlu, B. Ç. (2020). Visitors' Perceptions Towards Traditional and Regional Products in Trabzon (Turkey) and Podhale (Poland). *Sustainability*, 12(6), 2362. doi:10.3390/su12062362
- Ingram, V., Hansen, M. E. ve Bosselmann, A. S. (2020). To Label or Not? Governing the Costs and Benefits of Geographic Indication of an African Forest Honey Value Chain. *Frontiers in Forests and Global Change*, 3. doi:10.3389/ffgc.2020.00102
- Karaca, O. B. (2016). Geleneksel Peynirlerimizin Gastronomi Turizmindeki Önemi (The Importance of Our. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. http://www.jotags.org/2016/vol4_issue2_article2.pdf adresinden erişildi.
- Karakuş, Y., Onat, G. ve Özdemir, G. (2020). Yerel Halkın Gastronomi Turizmi Çağrışımları ve Beklentileri: Göreme Kasabası Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*,

2020(3), 2179–2201. doi:10.21325/jotags.2020.655

- Kempa, R. F. ve Nicholls, C. E. (1983). Problem-solving ability and cognitive structure-an exploratory investigation. *European Journal of Science Education*, 5(2), 171–184. doi:10.1080/0140528830050205
- Keskin, E. ve Örgün, E. (2015). Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla Sürdürülebilir Turizm Olgusunun Kavramsal. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 30, 40. http://www.academia.edu/download/37188134/Kelime_Iliskilendirme_Testi_Araciligi_yla_Surdurulebilir_Turizm_Olgusunun_Kavramsal_Analizi.pdf adresinden erişildi.
- Kök, G. ve Özer, E. (2022). Coğrafi İşaretli Gastronomik Ürünlerin Şehir Markalaşması-Na Etkileri: Uşak Tarhanası Örneği. *The Journal of Academic Social Sciences*, 133(133), 443–468. doi:10.29228/asos.64242
- Likoudis, Z., Sdrali, D., Costarelli, V. ve Apostolopoulos, C. (2015). Consumers' Intention to Buy Protected Designation of Origin and Protected Geographical Indication Foodstuffs: The Case of Greece. *International Journal of Consumer Studies*, 40(3), 283–289. doi:10.1111/ijcs.12253
- Meral, Y. ve Şahin, A. (2013). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı: Gemlik zeytini örneği. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(4), 16–24.
- Moschini, G., Menapace, L. ve Pick, D. (2008). Geographical Indications and the Competitive Provision of Quality in Agricultural Markets. *American Journal of Agricultural Economics*, 90(3), 794–812. doi:10.1111/j.1467-8276.2008.01142.x
- Onat, G. ve Keskin, E. (2019). Organik Gıda Kavramının Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla Analizi (Analysis of Organic Food Concept Through the Word Association Test). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 3275–3289.
- Onat, Gökhan. (2022). Coğrafi İşaretli Ürünlerin İncelenmesi: Rize Örneği. Y. Oğan (Ed.), *Gastronomi Alanında Tematik Araştırmalar I* içinde (1. bs., ss. 64–79). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Önder, G. ve Önder, E. (2015). Analitik Hiyerarşi Süreci. B. F. Yıldırım ve E. Önder (Ed.), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* içinde . Bursa: Dora.
- Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). Turizm Türleri. *T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı*. <https://rize.ktb.gov.tr/TR-112787/turizm-turleri.html> adresinden erişildi.
- Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2024). Nüfus ve Yerleşim. <https://rize.ktb.gov.tr/TR-55304/nufus-ve-yerlesim.html> adresinden erişildi.
- Saputro, T. A., Pujiyono, P. ve Latifah, E. (2023). The Role of the Local Community in Geographic Indications Based on Tourism Intellectual Property. doi:10.4108/eai.28-10-2022.2326401
- Şimşek, M. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Konusundaki Bilişsel Yapılarının ve Alternatif Kavramlarının Kelime İlişkilendirmesi Testi İle Belirlenmesi. 4. *Ulusal İlköğretim Bölümleri Öğrenci Kongresi Nevşehir Üniversitesi*, 65–75.
- Taşdere, A., Özsevgeç, T. ve Türkmen, L. (2014). Bilimin doğasına yönelik tamamlayıcı bir ölçme aracı: kelime ilişkilendirme testi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 2(2), 129–144.
- Toklu, İ. T., Ustaahmetoğlu, E. ve Küçük, H. Ö. (2016). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı ve daha fazla fiyat ödeme isteği: yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 145–161.

- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2022a). Coğrafi İşaret Nedir? <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/coğrafi-işaret-nedir> adresinden erişildi.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2022b). Rizenin Sahip Olduğu Coğrafi İşaretli Ürünler. <https://ci.turkpatent.gov.tr/coğrafi-isaretler/liste?il=53> adresinden erişildi.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2024a). Coğrafi İşaret Tescil ve Başvuru İstatistikleri. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/RegistrationAndApplication> adresinden erişildi.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2024b). Avrupa Birliğinde Coğrafi İşaret. <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/avrupa-birliğinde-coğrafi-işaret> adresinden erişildi.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2024c). Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri. <https://www.ci.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye Kültür Portalı. (2024). Geleneksel Mutfak-Gaziantep Mutfağı. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/neyenir/gaziantep-mutfagi> adresinden erişildi.
- Ün, İ. ve Ok, S. (2018). Analysis of Olive Oil for Authentication and Shelf Life Determination. *Journal of Food Science and Technology*, 55(7), 2476–2487. doi:10.1007/s13197-018-3165-3
- Usta, S. ve Şengül, S. (2022). Analysis of Geographically Indicated Food and Beverage Products in Turkey. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 604–634. doi:10.32572/guntad.1102302
- Yenipinar, U., Köşker, H. ve Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde Yerel Yiyeceklerin Önemi ve Coğrafi İşaretleme: Van Otlı Peyniri. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(2), 13–23.
- Yusuf, A. ve Acar, Y. (2018). Türkiye'deki Coğrafi İşaretli Ürünlerin Destinasyon Markalaması Kapsamında. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. http://www.academia.edu/download/57005051/vol6_issue2_article9.pdf adresinden erişildi.

İlkokul Öğrencilerinin Okuma Profillerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi¹

Examination of Reading Profiles of Primary School Students in Terms of Various Variables

Şafak KAMAN² Aydın BULUT³

Öz

Araştırmanın amacı, ilkökullü öğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Genel tarama modeli kullanılarak yapılmış olan çalışmanın örneklem grubunu 2023-2024 eğitim-öğretim yılında, Kırşehir İlinde bulunan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okuluna ve özel okula giden 537 ilkökullü öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formunda öğrencilerin cinsiyetleri, sınıf düzeyleri, anne-baba eğitim düzeyleri ve öğrenim gördükleri okul türüne yönelik sorular yer almıştır. Araştırma verileri "Okuma Profili Ölçeği" ile elde edilmiştir. Araştırma sonuçları cinsiyet değişkeni olarak erkek ve kız öğrencilerinin okuma profillerinin farklılaştığını, okuma profillerinin sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık ortaya koyduğunu, anne ve baba mezuniyet durumunun anlamlı bir farklılık ortaya koymadığını göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin okuma profili algılarının öğrenim görülen okul türüne göre anlamlı bir farklılık ortaya koyduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Okuma, Okuma Profili, İlkokul Öğrencileri

Abstract

The aim of the study is to examine the reading profiles of primary school students in terms of various variables. The sample group of the study, which was conducted using the general survey model, consisted of 537 primary school students attending state and private schools affiliated with the Ministry of National Education in Kırşehir Province during the 2023-2024 academic year. A Personal Information Form prepared by the researcher was used to determine the personal characteristics of the students participating in the study. The Personal Information Form included questions regarding the students' gender, grade level, parents' education level, and the type of school they attended. The research data were obtained using the "Reading Profile Scale." The research results showed that the reading profiles of male and female students differed based on the gender variable, and there was a significant difference in reading profiles according to grade level. However, parents' graduation status did not show a significant difference. Additionally, the results indicated that students' perceptions of their reading profiles significantly differed based on the type of school attended.

Keywords: Reading, Reading Profile, Primary School Students

¹ Bu çalışma; 12. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, safakkaman@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8378-6963>

³ Arş. Gör. Dr, Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, aydinbulut@kastamonu.edu, <https://orcid.org/0000-0003-3139-4367>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 20.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 01.06.2024

Atıf İçin/For Cite: KAMAN Ş. ve BULUT A., "İlkokul Öğrencilerinin Okuma Profillerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1430-1444

<https://doi.org/10.17755/esosder.1486727>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 03.04.2024 tarih ve 34 sayılı kararı ile uygun görülmüştür/ It was approved by the decision of Kastamonu University Rectorate Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board dated 03.04.2024 and numbered 34.

1. GİRİŞ

Okuma, bireyin yaşamında temel bir beceri olarak kabul edilir ve özellikle ilkökul çağındaki öğrenciler için hayati önem taşır. İlkokul dönemi, okuma becerilerinin temelini oluşturulduğu ve bu becerilerin gelişiminde kritik bir dönemdir. Aydemir ve Öztürk (2022)'te okula yeni başlayan veya okul kavramı ile yeni tanışan okuyucuların okuma motivasyonlarının ve profillerinin yüksek tutulması, okuryazar bir birey olmaları açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, ilkökul öğrencilerinin okuma profillerinin incelenmesi, eğitim sisteminin etkinliği ve öğrencilerin akademik başarıları açısından oldukça önemlidir.

İnsanların dünyayı anlamlandırması ve değişime adapte olması, bilgiyi edinme ve anlama yeteneğine dayanır. Bu becerilerin geliştirilmesinde okuma ve anlama önemli bir yere sahiptir (Katrancı, 2015). Okuma, bir öğrencinin en temel başarısı olarak kabul edilir ve bilgi ediniminde temel bir adımdır (Yıldırım, Çetinkaya & Ateş, 2013). Okuma becerisi, analiz ve sentez yeteneğini artırır, farklı bakış açılarına sahip olmayı sağlar. Bu da bireylerin toplumsal ve ekonomik süreçlere etkin bir şekilde katılımını kolaylaştırır (Katrancı, 2015). Okuma becerisine sahip olmayan kişiler, eğitim süreçlerinde zorluklarla karşılaşabilirler (Yıldırım, Çetinkaya & Ateş, 2013). Bu nedenle eğitim öğretim sürecinde okuma becerilerinin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir.

Okuma becerisinin etkili bir şekilde kazanılması, öğrencilerin akademik başarıları için temel bir unsur oluşturur (Akyol, Yıldırım, Ateş, Çetinkaya & Rasinski, 2014). Okuma, bilgiyi ses ve anlama dönüştürmek için zihinsel bir çaba gerektiren etkileşimli bir süreçtir (Coltheart, 2005). Okuma, kelimeyi tanımlamayla başlar ve o kelimeleri tamamlayıp yorumlama ile devam eder. Okumanın sonunda anlama gerçekleşir (Verhoeven & Perfetti, 2008). Okumanın amacı anlam kurmadır (Farr & Carey, 1986). Bilişsel teoriye göre, okuma beyinde gerçekleşir ve bu süreç, farklı okuma modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tracey & Morrow, 2006). Okuma, bilgi edinme, duygusal zenginlik, fikir geliştirme ve hayal gücünü artırma gibi bir dizi faydaya sahiptir ve araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır (Epeçan, 2013). Akyol'a (2019) göre, okuma; "ön bilgilerin kullanıldığı, yazar ve okuyucu arasında etkili iletişime dayalı, uygun bir yöntem ve amaç doğrultusunda, düzenli bir ortamda gerçekleştirilen anlam kurma sürecidir ve akıcı bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir." Güneş (2012) ise okumayı göz ve beyin çeşitli işlevlerinden oluşan karmaşık bir süreç olarak tanımlar, bu süreçte görme, algılama, seslendirme, anlama ve zihinde yapılandırma gibi unsurlar yer almaktadır. Bu anlamda, okuma becerisinin geliştirilmesi, öğrencilerin bilgiyi daha etkili bir şekilde işlemelerine ve akademik başarılarını artırmalarına yardımcı olabilir.

Nitelikli insanların sorgulayan, düşünen, araştıran, üreten, problemleri çözen, topluma ve kendisine faydalı, değerlere sahip çıkan ve bunları aktaran bireyler olması beklenmektedir (Alan, 2020). Ailede başlayan okuma süreci (Camp, 2007) eğitim ortamıyla devam eder (Applegate vd., 2014). Çocukların okuma alışkanlığını kazanabilmesi için okumanın önemini bilmesi gerekir (Bamberger, 1990). Uzun bir zamanı alan okuma süreci (Camp, 2007) bireylerin öncelikle okumanın insan yaşamına sunduğu katkılara inanması ile anlam kazanacaktır (Bamberger, 1990). Ebeveynlerin ve eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenlerin bu konunun önemli olduğunu farkında olması gerekmektedir. Aksi takdirde öğrenciler için telafisi oldukça zor bir süreç yaşanabilir.

Okuma, bir bireyin geçmişle gelecek arasında köprüler kurmasına olanak tanıyan önemli bir süreçtir. Okur, yazarla bir tür görüş alışverişi içindedir. Yazarın aktardıkları, okuyucunun zihninde canlanır ve yeni fikirlerin kapılarını aralar. Bu süreçte, okur geçmişte edindiği bilgileri yeni öğrenilenlerle ilişkilendirerek yeni bakış açıları kazanır. Dolayısıyla, okuma sadece bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireyin düşünsel ve duygusal dünyasını zenginleştiren bir deneyimdir. Yılmaz ve Ertem (2020)'e göre okuma eylemi, bireyin hayatında

önemli bir rol oynar ve ona hem geçmiş deneyimlerini değerlendirme fırsatı sunar hem de geleceğe dair yeni ufuklar açar. Bireyin eğitim öğretim sürecinin başlangıcıyla birlikte, okullar da bu sürece katkı sağlamamaktadır (Applegate ve diğerleri, 2014). Okullar, öğrencilerin akademik, duygusal ve sosyal gelişimlerine destek olmakla kalmaz; aynı zamanda onları hayata hazırlayan birer köprü görevi üstlenirler. Eğitimciler öğrencilerin analitik düşünme, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirmeye odaklanır. Bu sayede, okullar, öğrencilerin hayat boyu öğrenme yolculuklarında sağlam bir temel oluşturur ve onları başarıya ulaşmaları için motive eder. Okuma eyleminin sağladığı yararları fark eden bireyler bu eyleme devam ederek okuma alışkanlığı kazanırlar (Bamberger, 1990).

Bireylerin okuma amacını belirlemesi, onların okumaya olan isteklerini artırır. Belirlenmiş bir amacı olan birey, bu amacı gerçekleştirmek için çaba sarf eder, zaman ayırır ve nihayetinde hedefine ulaşır. Okuma amacı olan bireyler de hedeflerine ulaşabilmek için benzer şekilde çaba gösterirler. Bu nedenle, okuma amacının net olarak belirlenmesi, bireylerin okumaya olan ilgisini artırır ve onları daha etkili bir şekilde motive eder (Alan, 2020). Öğrencilerin okumaya karşı oluşturdukları motivasyonlar onların akademik başarıları üzerinde etkilidir (Katrancı, 2015; Mazzoni, Gambrell & Korkeamaki, 1999; Taylor, Frye & Maruyama, 1990). Motivasyon bireyi belirli bir amaca yönlendiren, harekete geçiren ve bu hareketin sürdürülmesini sağlayan dürtü, istek, ihtiyaç veya hırs olarak açıklanırken (Slavin, 2013), okuma motivasyonu, bireylerin okumaya yönelik istekleri ve ilgileri ölçüsünde onların harekete geçmelerini sağlayan, bireylerin davranışlarını etkileyen bir durum olarak açıklanmıştır (Mckenna, Kear & Ellsworth, 1995). Okuma becerisinin gelişiminde, motivasyon ve okuma profili kavramları birbirini etkileyen ve besleyen iki önemli unsur olarak öne çıkmaktadır (Marinak, Malloy, Gambrell & Mazzoni, 2015). Motivasyon bütün sınıf düzeylerinde önemliken alt sınıflarda hayati önem taşımaktadır (Anderman & Maehr, 1994). Bu dönemde öğrencilerin okumaya karşı ilgi ve isteklerinin artırılması, okuma alışkanlıklarının oluşturulması ve güçlendirilmesi, uzun vade de okuma becerilerinin ve başarısının artmasına katkı sağlayabilir.

Erken yaşlarda çocukların okuma profillerinin belirlenmesi, okuma motivasyonlarını olumlu yönde etkileyebilir. Özellikle okula yeni başlayan öğrencilerin erken dönemdeki okuma motivasyonlarını artırmak için okuma profillerinin belirlenmesi önemlidir. Bu, çocukların okumaya ve okula olan bakış açılarını şekillendirir ve bu süreçte olumlu bir etki yaratır (Aydemir & Öztürk, 2022). Bu nedenle, eğitimcilerin erken yaşlardan itibaren öğrencilerin okuma profillerini anlamaları ve onlara uygun okuma stratejileri geliştirmeleri önemlidir. Bu yaklaşım, öğrencilerin okuma alışkanlıklarını güçlendirirken aynı zamanda okuma motivasyonlarını artırabilir ve uzun vadede akademik başarılarını olumlu yönde etkileyebilir.

İlgili araştırmalar incelendiğinde çalışmaların çoğunlukla öğrencilerin okuma tutumu (Balcı, 2009; Başaran & Ateş, 2009; Akkaya & Özdemir, 2013; Kush, Marley & Watkins, 2005; Kaman & Yıldız, 2016; Sainsbury & Schagen 2004), okuma motivasyonu (Kızılgın & Baştuğ, 2020; Geçgel, Kana, Öztürk & Akkaş, 2020; Aktaş & Çankal, 2019) ve okuma alışkanlığı (Arı & Demir, 2013; Deniz, 2015; Odabaş, Odabaş & Polat, 2008) üzerinde yapıldığı görülmektedir. Öğrencilerin okuma profillerinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda ise genellikle üst sınıf öğrenciler; Üniversite öğrencilerinin kitap okuma profilleri (Alan, 2020), ortaokulu öğrencilerinin okuma kültürü düzeylerinin okuma profilleri bağlamında incelenmesi (Aktaş & Vural, 2023), eğitim fakültesi öğrencilerinin okuma alışkanlıkları profili (Yıldız, Ceran & Sevmez, 2015) ile yürütüldüğü tespit edilmiştir. Oysaki okuma profilinin erken yaşlarda belirlenmesi okuma motivasyonuna da olumlu katkılar sunabilir (Aydemir & Öztürk, 2022). Bu da uzun vadede daha başarılı okuyucuların yetişmesine katkı sağlayabilir.

İlkokul düzeyinde yapılan araştırmaların ve müdahalelerin, çocukların okuma profillerini belirlemede ve olumlu okuma alışkanlıklarını geliştirmede önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Okullarda erken yaşlarda yapılan okuma destek programları ve okuma profili değerlendirmeleri, çocukların ilgi alanlarına ve okuma becerilerine göre daha etkili bir şekilde desteklenmelerini sağlayabilir. Bu bağlamda literatürde okuma profili ile ilgili erken yaşlarda yapılan çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu alışma ile ilkokul ğrencilerinin okuma profillerinin farklı değerkenler açısından incelenmesi ile alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, İlkokul ğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değerkenler açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri nasıldır?
2. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değerismekte midir?
3. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde değerismekte midir?
4. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değerismekte midir?
5. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değerismekte midir?
6. İlkokul ğrencilerinin okuma profilleri öğrenim gördükleri okul türüne göre anlamlı bir şekilde değerismekte midir?

2. YÖNTEM

Bu alışma ilkokul 1, 2 ve 3. sınıflarda eğitim gören 537 öğrencinin okuma profillerini çeşitli değerkenler açısından belirlemek için genel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Değerkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve test etmek nicel araştırmalarda yapılmaktadır (Creswell & Creswell, 2017). Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan genel tarama modelinde var olan ve etkisi devam eden bir durum müdahale edilmeden betimlenir. Çalışmanın erevesi içinde araştırılan konu veya durum olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2007). Bu alışma da ilkokul ğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değerkenlerle olan ilişkileri tespit edilmiştir.

2.1. Örnekleme Grubu

İlkokul ğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değerkenler açısından incelendiği bu araştırmanın örnekleme grubunu 2023-2024 eğitim-ğretim yılında, Kırşehir ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda öğrenim görmekte olan 537 ilkokul ğrencisi oluşturmuştur. Örnekleme grubuna ilişkin betimsel veriler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1. Örneklem Grubuna İlişkin Betimsel Veriler

Cinsiyet	Kız		Erkek		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
	285	47	252	53	537	100
Sınıf Düzeyi	N		%			
1. Sınıf	162		30			
2.Sınıf	204		38			
3.Sınıf	171		32			
Toplam	537		100			

Tablo 1 incelendiğinde örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin %47'sini kız öğrenciler oluştururken %53'ünü erkek öğrenciler oluşturmuştur. Sınıf düzeyinde bakıldığında ise örneklem grubunun %30'unu birinci sınıf öğrencileri, %38'ini ikinci sınıf öğrencileri ve %32'sini ise üçüncü sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Çalışma toplamda 537 ilkokul öğrencisi ile yürütülmüştür.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formunda öğrencilerin cinsiyetleri, sınıf düzeyleri, anne-baba eğitim düzeyleri ve öğrenim gördükleri okul türünü belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla ise Marinak ve diğerleri tarafından geliştirilen Aydemir ve Öztürk (2022) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan “Okuma Profili Ölçeği” kullanılmıştır. Üç faktörlü bir yapıya sahip ölçeğin uyum indeksi değerleri χ^2/sd , CFI ve NNFI iyi uyumu, RMSEA, SRMR ve NFI ise kabul edilebilir uyum değerine sahip olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı kullanılarak test edilmiştir. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa değeri .85 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin alt faktörlerinden biri olan “okuyucu olarak benlik kavramı” .70; “okuma değeri”nin güvenilirlik değeri .74, “ses okuryazarlığı”nın güvenilirlik değeri ise .63 olarak bulunmuştur. Tüm iç tutarlılık değerlerinin .84'ün üzerinde olması ölçeğin yüksek güvenilirlik değerlerine sahip olduğunu yani tutarlı veriler ürettiğini göstermektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada verileri toplamak amacıyla örneklem grubuna “Kişisel Bilgi Formu” ve “Okuma Profili Ölçeği” araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Veriler sınıf ortamında yüz yüze toplanmıştır. Ölçekte katılımcıların görüşlerini almak amacıyla “kesinlikle katılmıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar 1-5 arasında puanlama yapılarak alınmıştır. Veriler toplandıktan sonra verilerin analizinde SPSS 22 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin -1 ile +1 arasında olması puanların normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin okuma profili puanlarına ilişkin normallik testi verileri

Değerler	N	En düşük	En yüksek	Ortalama	SS	Çarpıklık	Basıklık
Okuma Profili	537	1	3	2,64	,25	-,82	,68

Tablo 2 incelendiğinde okuma profili ölçeğine ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin -1 ile +1 arasında olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları öğrencilerin okuma profili ölçeği puanlarının normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle verilerin analizinde bağımsız ölçümlerde t-testi ve Tek Faktörlü ANOVA uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada ilkokul öğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda altı alt amaç belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular alt amaçlara uygun olarak ele alınmış ve bu bölümde sunulmuştur. “*İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri nasıldır?*” alt amacına ilişkin öğrencilere uygulanan ölçekten elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo 3. Okuma profili ölçeği maddelerine ilişkin betimsel veriler

İfadeler	Ortalama
Bence iyi bir okuyucu olmak	2,93
<i>Hiç önemli değil (1) Biraz önemlidir (2) Çok önemlidir (3)</i>	
Birisi sana kitap hediye ederse kendini nasıl hissedersin?	2,87
<i>Mutsuz hissederim (1) Benim için fark etmiyor (2) Mutlu hissederim (3)</i>	
Okumayı öğrenmek	2,85
<i>Bence önemli değildir (1) Bence biraz önemlidir (2) Bence çok önemlidir (3)</i>	
Okumayı öğrenmek ile ilgili ne hissediyorsun?	2,81
<i>Sevmiyorum (1) Biraz seviyorum (2) Çok seviyorum (3)</i>	
Kendi başına kitap okumaktan hoşlanır mısın?	2,74
<i>Hayır hoşlanmam (1) Biraz hoşlanırım (2) Çok hoşlanırım (3)</i>	
Benim için okumayı öğrenmek	2,73
<i>Çok zordur (1) Biraz zordur (2) Kolaydır (3)</i>	
Benim için okumak	2,72
<i>Gerçekten zordur (1) Biraz zordur (2) Kolaydır (3)</i>	
Arkadaşlarım okumamın	2,71
<i>Eğlenceli olmadığını (1) Biraz eğlenceli olduğunu (2) Gerçekten eğlenceli olduğunu (3)</i>	
Nasıl bir okuyucu olduğunu düşünüyorsun?	2,70
<i>Hiç eğlenceli değil (1) Biraz eğlenceli (2) Gerçekten eğlenceli (3)</i>	
Bana sesli kitap okuduğunda bu davranışın	2,67
<i>Sıkıcı (1) Bazen iyi (2) Harika (3)</i>	
Bence kütüphane	2,66
<i>Zaman geçirmek için sıkıcı bir yerdir (1) Zaman geçirmek için kısmen uygun bir yerdir (2) Zaman geçirmek için harika bir yerdir (3)</i>	
Okuma hakkında ne hissediyorsun?	2,64
<i>Çok hoşuma gidiyor (1) Biraz hoşuma gidiyor (2) Çok hoşuma gidiyor (3)</i>	
Boş zamanlarında okumayı sever misin?	2,63
<i>Hayır sevmem (1) Bazen severim (2) Evet severim (3)</i>	

Çok severek okuduğun kitaplar var mı? <i>Hiç yok (1) Biraz var (2) Çok var (3)</i>	2,61
Arkadaşlarıyla kitaplar hakkında konuşurken kendini nasıl hissedersin? <i>Mutsuz hissederim (1) Benim için fark etmiyor (2) Mutlu hissederim (3)</i>	2,58
Başkalarıyla birlikte okuduğunda kendini nasıl hissedersin? <i>Hiç hoşuna gitmez (1) Benim için fark etmez (2) Çok hoşuma gider (3)</i>	2,54
Birine sesli okuma yaptığında kendini nasıl hissediyorsun? <i>Mutsuz hissederim (1) Benim için fark etmiyor (2) Mutlu hissederim (3)</i>	2,50
Okumaya	2,37
<i>Hiç zaman ayırmam (1) Biraz zaman ayırırım (2) Çok zaman ayırırım (3)</i>	
Başka birine kitapları sesli okumaktan hoşlanır mısın? <i>Hayır hoşlanmam (1) Bazen hoşlanırım (2) Evet hoşlanırım (3)</i>	2,37
Arkadaşlarına okuduğun kitaptan bahseder misin? <i>Hayır bahsetmem (1) Bazen bahsederim (2) Her zaman bahsederim (3)</i>	2,12
Toplam	2,64

Tablo 3'te yer alan bulgulara göre, öğrencilerin okuma profili ölçeği madde ortalamasının ($X=2,64$) olduğu görülmektedir. Bu oran %88'e denk gelmektedir. Bu bulgu, bize öğrencilerin okuma profillerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçek maddeleri incelendiğinde "*Bence iyi bir okuyucu olmak*" maddesine ilişkin ortalamanın ($X=2,93$) olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle öğrencilerin okuma profillerinin iyi derecede olduğunu ortaya koymuştur. "*Birisi sana kitap hediye ederse kendini nasıl hissedersin?*" maddesine ilişkin ise öğrencilerin ($X=2,87$)'lik bir ortalamayla "*mutlu hissederim*" cevabını vermiştir. Dahası "*Okumayı öğrenmek*" maddesine ilişkin olarak ($X=2,85$)'lik bir ortalamayla "*Bence çok önemlidir*" cevabını vermiştir. Ayrıca, "*Okumayı öğrenmek ile ilgili ne hissediyorsun?*" maddesine ilişkin öğrencilerin ($X=2,81$)'lik bir ortalamayla "*Çok seviyorum*" cevabını vermiştir. Ölçekten elde edilen bulgulara göre ilk dört maddenin oldukça yüksek bir oranda okuma profillerinin olduğu saptanmıştır.

Tablo 3'ten elde edilen diğer bilgilere göre bazı maddelerin düşük ortalama olduğu görülmüştür. "*Arkadaşlarına okuduğun kitaptan bahseder misin?*" sorusuna öğrenciler genel olarak "*bazen bahsederim*" cevabını vermiştir. Bu bulgu, öğrencilerin okuduğu kitapları arkadaşlarıyla paylaşma, bahsetme konusunda çok istekli olmadıklarını göstermektedir. "*Başka birine kitapları sesli okumaktan hoşlanır mısın?*" sorusuna ise öğrencilerin çoğunlukla "*bazen hoşlanırım*" cevabı verdiği belirlenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin ortamda sesli okuma yapma konusunda çok istekli olmadığını ortaya koymaktadır. Dahası "*Okumaya zaman ayırma*" ilgili soruya öğrenciler genel olarak "*Biraz zaman ayırırım*" cevabını vermiştir. Bu bulgu, öğrencilerin küçük yaşlarda bile okumaya yeterli zaman ayırmadıklarını göstermektedir.

"*İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri cinsiyete göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?*" alt amacı kapsamında bağımsız ölçümlerde t-testi yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Okuma profili ölçeği puanlarının cinsiyete göre t-testi sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	sd	t	p
Erkek	252	2,61	,26	535	-2,225	,02
Kız	285	2,66	,24			

$p<.05$

Tablo 4'teki verilere göre, öğrencilerin okuma profili ölçeği puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir, $t(535) = -2,225$, $p<.05$. Bu bulgu, erkek ve kız öğrencilerinin okuma profillerinin belirgin şekilde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Kız

öğrencilerin okuma profili ($X=2,66$), erkek öğrencilere göre ($X=2,61$) daha yüksek olduğu saptanmıştır.

“İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?” alt amacı kapsamında Tek Faktörlü ANOVA yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir:

Tablo 5. Okuma profili ölçeği puanlarının sınıf düzeyine göre betimsel istatistikleri

Sınıf Düzeyi	N	X	SS
1. Sınıf	162	2,61	,25
2.Sınıf	204	2,59	,26
3.Sınıf	171	2,72	,23
Toplam	537	2,64	,25

Tablo 5 incelendiğinde birinci sınıf öğrencilerinin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,61$), ikinci sınıf öğrencilerinin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,59$) ve üçüncü sınıf öğrencilerinin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,72$) olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları, öğrencilerin okuma profili algılarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık ortaya koyduğunu göstermektedir, $F(2,534) = 13,970$, $p.01$. Bir başka ifadeyle öğrencilerin okuma profili algılarının sınıf düzeyine benzer özellikte olmadığını göstermektedir.

Tablo 6. Okuma profili ölçeği sınıf değişkenine ilişkin ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Anlamlı Fark
Gruplar arası	1,710	2	,855	13,870	3.Sınıf – 1.Sınıf
Gruplar içi	32,922	534	,062		3.Sınıf – 1.Sınıf
Toplam	34,632				

Gruplar arasında anlamlı farklılığın belirlenmesi için yapılan Schfee testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6’da verilmiştir. Tablo incelendiğinde üçüncü sınıfta öğrenim görmekte olan öğrenciler ($X=2,72$) ile birinci sınıf ($X=2,61$) ve ikinci sınıfta ($X=2,59$) öğrenim görmekte olan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Üçüncü sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerin okuma profili algılarının birinci ve ikinci sınıfa göre manidar bir şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir.

“İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?” alt amacı kapsamında Tek Faktörlü ANOVA yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir:

Tablo 7. Okuma profili ölçeği puanlarının anne eğitim durumuna göre betimsel istatistikleri

Eğitim Düzeyi	N	X	SS
İlkokul	93	2,61	,29
Ortaokul	81	2,63	,25
Lise	186	2,64	,24
Üniversite	177	2,65	,24
Toplam	537	2,64	,25

Tablo 7 incelendiğinde annesi ilkokul mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,61$), annesi ortaokul mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,63$), annesi lise mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,64$) ve annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,65$) olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Okuma profili ölçeği puanlarının anne eğitim durumuna ilişkin ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Anlamlı Fark
Gruplar arası	,70	3	,023	,360	,74
Gruplar içi	34,562	533	,065		
Toplam	34,632				

Analiz sonuçları, öğrencilerin okuma profili algılarının anne eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya koymadığını göstermektedir, $F(3,533) = ,360$, $p.05$. Bir başka ifadeyle öğrencilerin okuma profillerinin anne eğitim düzeyine göre benzer nitelikte olduğunu göstermektedir. “İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmekte midir?” alt amacı kapsamında Tek Faktörlü ANOVA yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 9 ve 10’da verilmiştir:

Tablo 9. Okuma profili ölçeği puanlarının baba eğitim durumuna göre betimsel istatistikleri

Eğitim Düzeyi	N	X	SS
İlkokul	72	2,63	,28
Ortaokul	87	2,62	,25
Lise	144	2,65	,23
Üniversite	234	2,64	,24
Toplam	537	2,64	,25

Tablo 9 incelendiğinde babası ilkokul mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,63$), babası ortaokul mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,62$), babası lise mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,65$) ve babası üniversite mezunu olan öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,64$) olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Okuma profili ölçeği puanlarının baba eğitim durumuna ilişkin ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Anlamlı Fark
Gruplar arası	,535	3	,178	2,789	,78
Gruplar içi	34,097	533	,064		
Toplam	34,632				

Analiz sonuçları, öğrencilerin okuma profillerinin baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya koymadığını göstermektedir, $F(3,533) = 2,789$, $p.05$. Bir başka ifadeyle öğrencilerin okuma profillerinin baba eğitim düzeyine göre benzer nitelikte olduğunu göstermektedir. “İlkokul öğrencilerinin okuma profilleri öğrenim gördükleri okul türüne göre

anlamli bir sekilde değişmekte midir?" alt amacı kapsamında Tek Faktörlü ANOVA yapılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 11 ve 12’de verilmiştir:

Tablo 11. Okuma profili ölçeği puanlarının okul türüne göre betimsel istatistikleri

Okul Türü	N	X	SS
Köy okulu	123	2,71	,21
Merkez okul	117	2,61	,28
Taşımali okul	165	2,61	,26
Özel okul	132	2,63	,22
Toplam	537	2,64	,25

Tablo 11 incelendiğinde köy okulunda öğrenim gören öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,71$), merkez okulda öğrenim gören öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,61$), taşımali okulda öğrenim gören öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,61$) ve özel okulda öğrenim gören öğrencilerin okuma profili ölçeği ortalama puanlarının ($X=2,63$) olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Okuma profili ölçeği puanlarının okul türüne ilişkin ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	Anlamli Fark
Gruplar arası	,943	3	,314	4,973	,00
Gruplar içi	33,689	533	,063		
Toplam	34,632				

Analiz sonuçları, öğrencilerin okuma profillerinin öğrenim görülen okul türüne göre anlamli bir farklılık ortaya koyduğunu göstermektedir, $F(3,533) = 4,973$, $p.01$. Bir başka ifadeyle öğrencilerin okuma profili algılarının öğrenim görülen okul türüne göre benzer nitelikte olmadığını göstermektedir. Yapılan Schfee testi sonucunda köy okulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin okuma profili algılarının ($X=2,71$), merkez okul ($X=2,61$) ve taşımali okulda ($X=2,61$) öğrenim gören öğrencilere göre anlamli şekilde daha yüksek olduğu ortaya konmuştur.

4. SONUÇ, TARTIşMA VE ÖNERİLER

İlkokul öğrencilerinin okuma profillerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu araştırmada 537 ilkokul öğrencisine Okuma Profili Ölçeği uygulanmış ve elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Araştırma sonunda ilkokul öğrencilerinin okuma profillerinin madde ortalamasının ($X=2,64$) olduğu görülmektedir. Bu oran %88’e denk gelmektedir. Araştırma öğrencilerin okuma profillerinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları cinsiyet değişkeni olarak ele alındığında erkek ve kız öğrencilerinin okuma profillerinin belirgin şekilde farklılaştığı görülmüştür. Kız öğrencilerin okuma profilinin ($X=2,66$), erkek öğrencilere göre ($X=2,61$) daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Dahası analiz sonuçları öğrencilerin okuma profillerinin sınıf düzeyine göre anlamli bir farklılık ortaya koyduğunu göstermektedir. Üçüncü sınıfta öğrenim görmekte olan öğrenciler ($X=2,72$) ile birinci sınıf ($X=2,61$) ve ikinci sınıfta ($X=2,59$) öğrenim görmekte olan öğrenciler arasında anlamli bir farklılık olduğu ortaya konmuştur. Üçüncü sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerin okuma profillerinin birinci ve ikinci sınıfa göre manidar bir şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sonuçlar öğrencilerin anne mezuniyet durumuna göre değerlendirildiğinde öğrencilerin okuma profilinin anne eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya koymadığını göstermektedir. Benzer şekilde baba mezun durumuna göre sonuçlar analiz edildiğinde öğrencilerin okuma profilinin baba eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya koymadığını göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin okuma profillerinin öğrenim görülen okul türüne göre anlamlı bir farklılık ortaya koyduğunu göstermektedir. Köy okulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin okuma profili ($X=2,71$), özel okul ($X=2,63$), merkez okul ($X=2,61$) ve taşınmalı okulda ($X=2,61$) öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğu ortaya konmuştur.

Araştırma sonucunda öğrencilerin okuma profilinin %88 oranında olduğu görülmüştür. Gür Erdoğan ve Demir (2016) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu ve öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının olumlu olduğu bulunmuştur. Ayrıca elde edilen bu sonuç; Balcı, Uyar ve Büyükkız (2012) tarafından yapılan ve altıncı sınıf öğrencilerinin çoğunlukla orta düzeyde ve okuma düzeyinde olduğunu belirleyen çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin okuma profilinin öğrenim gördükleri okul türüne göre farklılık göstermediği ortaya konmuştur. Başaran ve Ateş (2009) tarafından yapılan çalışmada ise il ve ilçe merkezinde ikamet eden öğrencilerin, kasabalarda ikamet eden öğrencilere göre okumaya ilişkin daha yüksek seviyede olumlu tutum geliştirdiği ortaya konmuştur. Bu bağlamda iki çalışmanın sonuçları birbiri ile zıtlık göstermektedir. Bu durum aradan geçen zaman zarfında öğrencilerin değişen özelliklerinden ya da örneklem grubundan kaynaklı olabilir.

Araştırmada öğrencilerin okuma profilinin cinsiyete göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Kız öğrencilerin okuma profillerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde bazı çalışmalarda da (Balcı & diğerleri, 2012; Başaran & Ateş, 2009; Gür Erdoğan & Demir, 2016; Sainsbury & Schagen, 2004; Suna, 2006; Sallabaş, 2008) kız öğrencilerin okumaya karşı tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Araştırmadan elde edilen bir başka bulguda öğrencilerin okuma profillerinin anne ve baba eğitim durumuna göre değişmediğini ortaya koymaktadır. Gür Erdoğan ve Demir (2016) ile Akkaya ve Özdemir (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da anne ve baba eğitim durumlarına göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar paralellik göstermektedir.

Okuma alışkanlığının ve okuma tutumunun birçok faydası vardır. Okuma alışkanlığı bireylerin çeşitli konularda bilgi edinmelerini sağlar. Kitap, makale ve diğer yazılı kaynaklar aracılığıyla farklı alanlarda geniş bilgi edinme fırsatı sağlar. Düzenli kitap okumak zihinsel becerilerin gelişmesine yardımcı olur. Okuma süreci dikkat, konsantrasyon, hafıza ve analitik düşünme gibi bilişsel yetenekleri geliştirir. Okumak kelime dağarcığını genişletir ve dil becerilerini geliştirir. Farklı metin türleri dilin yapısal özelliklerinin anlaşılmasını ve kullanılmasını destekler. Romanlar, öyküler ve kişisel gelişim kitapları gibi materyalleri okumak empatiyi, duygusal zekayı ve ilişkileri anlamayı teşvik edebilir. Okumak hayal gücünü geliştirir ve yaratıcılığı teşvik eder. Farklı hikayeler, karakterler ve olaylar bireysel yaratıcı düşünceleri destekler. Okumak kişisel gelişimi destekler. Bireylerin hedeflerini belirlemesine, motivasyonlarını artırmasına ve yaşam becerilerini geliştirmesine yardımcı olabilir. Daha sayılamayacak kadar faydası olan kitap okumanın erken yaşlardan itibaren öğrencilere sevdirmesi ve alışkanlık haline getirilmesi temel bir gereksinimdir. Bu noktada bu araştırmanın sonucundan yola çıkarak bazı öneriler sunulmuştur:

- Öğrencilerin okuma profillerinin oldukça yüksek olduğu ortaya konmuştur ve ilkokulun ilk üç yılında elde edilen bu oranın ilerleyen okul yıllarında da korunması ve daha ileri bir düzeye taşınması önemlidir. Bu bağlamda hem sınıf öğretmenlerine hem de ortaokul

ve lise döneminde branş öğretmenlerine önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamın kopmaması adına öğretmenlerin iş birliği yapması önemlidir.

- Araştırmada kız öğrencilerin okuma profillerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Bu noktada bunun nedenlerinin ortaya konması ve erkek öğrencilerin okuma profillerinin artırılmasına ilişkin ilave tedbirlerin alınması sağlanabilir.
- Bir başka sonuçta ise köy okullarında öğrenim görmekte olan öğrencilerin okuma profillerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri daha derinlemesine bir araştırmayla ortaya konabilir.
- Bu çalışmada öğrencilerin okuma profillerinde anne ve baba eğitim durumlarına göre değerlendirme yapılmış ve anne-baba eğitim düzeyine göre farklılaşmaya rastlanmamıştır. Daha farklı çalışmalarda anne-baba meslek durumuna ve sosyo-ekonomik düzeye göre de değerlendirmelere yer veren çalışmalar yapılabilir.
- Bu araştırmada birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar inceleme yapılmıştır. Sonraki çalışmalarda daha boylamsal çalışmalara yer verilebilir.
- Öğrencilerin okuma profilini geliştirebilecek eylem araştırması ve deneysel çalışmalar ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, N., & Özdemir, S. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi (İzmir-Buca Örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 75-96. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/buefad/issue/3812/51102> adresinden elde edilmiştir.
- Aktaş, E., & Çankal, A. O. (2019). Akıcı okuma stratejilerinin 4. sınıf Türkçe derslerinde okuduğunu anlama becerisine ve okuma motivasyonuna etkisi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 11(1), 85-114. 20/05/2024 tarihinde <https://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/1089> adresinden elde edilmiştir.
- Aktaş, E., & Vural, E. (2023). İmam-Hatip ortaokulu öğrencilerinin okuma kültürü düzeylerinin okuma profilleri bağlamında incelenmesi: Alanya Örneği. *Ana Dili Eğitim Dergisi*, 11(3), 774. <https://doi.org/10.16916/aded.1287810>
- Akyol, H. (2019). *Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Akyol, H., Yıldırım, K., Ateş, S., Çetinkaya, Ç., & Rasinski, T. V. (2014). *Okumayı değerlendirme: Öğretmenler için kolay ve pratik bir yol*. Ankara: Pegem.
- Alan, Y. (2020). Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin kitap okuma profilleri. *Söylem Filoloji Dergisi*, 5(1): 278-303. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.720634>
- Anderman, E. M., & Maehr, M. L. (1994). Motivation and schooling in the middle grades. *Review of Educational Research*, 64(2), 287-310. <https://doi.org/10.3102/00346543064002287>
- Applegate, A. J., Applegate, M. D., Mercantini, M. A., McGeehan, C. M., Cobb, J. B., DeBoy, J. R., ... Lewinski, K. E. (2014). The Peter Effect Revisited: Reading Habits and Attitudes of College Students. *Literacy Research and Instruction*, 53(3), 188-204. <https://doi.org/10.1080/19388071.2014.898719>
- Arı, E., & Demir, M. K. (2013). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 116-128. 20/05/2024 tarihinde <https://www.anadiliegitimi.com/tr> adresinden elde edilmiştir.
- Aydemir, Z., & Öztürk, E. (2022). Okuma profili ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Milli Eğitim*, 51(236), 3393-3412. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.940529>
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 265-300. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hmkusbed> adresinden elde edilmiştir.
- Balcı, A., Uyar, Y., & Büyükkiz, K. K. (2012). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları, kütüphane kullanma sıklıkları ve okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 965-985. 20/05/2024 tarihinde <https://turkishstudies.net/turkishstudies.jsp> adresinden elde edilmiştir.
- Bamberger, Richard (1990). *Okuma alışkanlığını geliştirme*. (B. Çapar, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başaran, M., & Ateş, S. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.

- 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/6745/90688> adresinden elde edilmiştir.
- Camp, Deanne (2007). Who's reading and why: reading habits of 1st grade through graduate students. *Reading Horizons Journal*, 47(3), 251-268. 20/05/2024 tarihinde [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=reading_horizons](https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=reading_horizons) adresinden elde edilmiştir.
- Coltheart, M. (2005). Comprehension instruction: Research-based best practices. M. J. Snowling ve C. Hulme (Ed.), *The science of reading: A handbook*. USA: Blackwell.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Araştırma tasarımı: Niteliksel, niceliksel ve karma yöntem yaklaşımları*. 4. Baskı, Sage, Newbury Park.
- Deniz, E. (2015). Ortaokul öğrencilerinin kitap okuma alışkanlıkları. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 3(2), 46-64. 20/05/2024 tarihinde [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/227524](https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/227524) adresinden elde edilmiştir.
- Epçaçan, C. (2013). Sokrat semineri tekniğine dayalı öğretimin öğrencilerin okuduğunu anlama becerisine ve okumaya ilişkin tutuma etkisi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 58, 93-116. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/kilisiibfakademik/archive> adresinden elde edilmiştir.
- Farr, R. & Carey, R.F. (1986). *Reading: What can be measured?* (2nd ed). Newark: International Reading Association.
- Geçgel, H., Kana, F., Öztürk, N. E., & Akkaş, İ. Y. (2020). Öğretmen adaylarının okuma motivasyonları ve sosyal medyaya özgü epistemolojik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 478-507. [https://doi:10.31464/jlere.742459](https://doi.org/10.31464/jlere.742459)
- Güneş, F. (2012). Okuma ve zihni yönetme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 1-15. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19552/208320> adresinden elde edilmiştir.
- Gür Erdoğan, D., & Demir, Y. E. (2016). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (32), 85-96. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/sakaefd/issue/30334/327406> adresinden elde edilmiştir.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Katıncı, M. (2015). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonlarının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(2), 49-62.
- Kızgın, A., & Baştuğ, M. (2020). Okuma motivasyonu ve okuduğunu anlama becerisinin akademik başarıyı yordama düzeyi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 601-612. <https://doi.org/10.31464/jlere.767022>
- Marinak, B. A., Malloy, J. B., Gambrell, L. B., & Mazzoni, S. A. (2015). Me and My reading profile. *The Reading Teacher*, 69(1), 51-62. <https://doi.org/10.1002/trtr.1362>
- Mazzoni, S. A., Gambrell, L. B., & Korkeamaki, R. L. (1999). A cross-cultural perspective of early literacy motivation. *Journal of Reading Psychology*, 20, 237-253. <https://doi.org/10.1080/027027199278411>

- Mckenna, M. C., Kear, D. J., & Ellsworth, R. A. (1995). Children's attitudes toward reading: a national survey. *Reading Research Quarterly*, 30(4), 934-956. <https://doi.org/10.2307/748205>
- Odabaş, H., Odabaş, Z.Y. & Polat, C. (2008). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 431-465. 20/05/2024 tarihinde <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/313> adresinden elde edilmiştir.
- Sainsbury, M., & Schagen, I. (2004). Attitudes to reading at ages nine and eleven. *Journal of Research in Reading*, 27(4), 373-386. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2004.00240.x>
- Sallabas, M. E. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ve okuduğunu anlama becerileri arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 141-155. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/inuefd/issue/8707/108710> adresinden elde edilmiştir.
- Slavin, R. E. (2013). *Eğitim psikolojisi*. (10. Baskı) (Çev. Edt. G. Yüksel). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Suna, Ç. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin okuma ilgi ve alışkanlıklarının analitik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Taylor, B. M., Frye, B. J., & Maruyama, G. M. (1990). Time spent reading and reading growth. *American Educational Research Journal*, 27(2), 351-362. <https://doi.org/10.3102/00028312027002351>
- Tracey, D. H., & Morrow, L. M. (2006). *Lenses on reading*. New York: The Guilford.
- Verhoeven, L., & Perfetti, C. (2008). Advances in text comprehension: model, process and development. *Applied Cognitive Psychology*, 22(3), 293-301. <https://doi.org/10.1002/acp.1417>
- Yıldırım, K., Çetinkaya, Ç., & Ateş, S. (2013). Akıcı okumaya yönelik öğretmen bilgisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 263-281.
- Yıldız, D., Ceran, D., & Sevmez, H. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin okuma alışkanlıkları profili. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(3), 141-166. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/usaksosbil/issue/21660/232894> adresinden elde edilmiştir.
- Yıldız, M., & Kaman, Ş. (2016). İlköğretim (2-6. Sınıf) öğrencilerinin okuma ve yazma tutumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 507-522. 20/05/2024 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/24724/261481> adresinden elde edilmiştir.
- Yılmaz, M., & Ertem, İ. S. (2020). İlkokul öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(34), 2210-2219. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.489>

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Dijitalleşme Sürecinde Yaşlı Bireylerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Challenges Faced by Elderly People in The Digitalization Process and Solution Suggestions

Emel İŞTAR IŞIKLI¹

Öz

Bu makale, dijitalleşme sürecinde yaşlı bireylerin karşılaştığı zorlukları detaylı bir şekilde ele almakta ve literatür incelemeleri doğrultusunda bu zorlukların üstesinden gelmek için çözüm önerileri sunmaktadır. Yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecinde karşılaştığı başlıca faktörler arasında; teknolojik bilgi yetersizliği, dijital okuryazarlık, ekonomik sınırlılıklar ve sosyal izolasyon yer almaktadır. Özellikle yaşlı bireylerin bilişsel ve fiziksel engelleri ve internet hizmetlerine sınırlı erişim, yaşlı bireylerin dijital dünyaya katılımını zorlaştıran önemli bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca, birçok yaşlı birey, dijital teknolojileri kullanmak için gerekli temel becerilere ve bu becerileri uygulama konusunda yeterli güvene sahip değildir. Teknolojinin günlük yaşamlarına katacağı değeri görememeleri, dijitalleşmeye olan ilgilerini azaltmaktadır. Diğer bir engel ise, dolandırıcılık ve çevrimiçi tehditlere karşı duyulan korkudur, bu durum yaşlı bireylerin dijital teknolojilere uyum sağlamasını olumsuz etkilemektedir. Bu unsurların birleşimi, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecine dahil olmalarını sınırlayan ciddi bariyerler oluşturmaktadır. Dijital uçurumu kapatmak ve yaşlı bireylerin teknolojiye uyumunu teşvik etmek için kuşaklar arası öğrenme programları, yapay zeka destekli araçlar ve kapsamlı dijital okuryazarlık eğitimlerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Bu stratejiler, yaşlı bireylerin dijital dünyada etkin bir şekilde yer almasını sağlayacak ve ömür boyu öğrenme kültürünü destekleyecektir. Sonuç olarak, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecine uyum sağlayabilmesi için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çabaların artırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, dijital dönüşüm, dijital uçurum, dijitalleşme.

Abstract

This paper addresses the challenges faced by older adults in the digitalization process and aims to provide recommendations based on existing literature to help these individuals overcome them. Factors such as access to and proficiency with technology, digital literacy, economic constraints, and social isolation prevent older adults from fully benefiting from digital advancements. Limited access to affordable digital devices and internet services represents a significant barrier to their participation in the digital world. Furthermore, many older adults lack both the basic skills necessary to use digital technologies and the confidence to apply these skills effectively. The inability to perceive the value that technology could add to their daily lives further diminishes their interest in digitalization. Additionally, fears of fraud and online threats negatively impact the adoption of digital technologies among older adults. Collectively, these factors present substantial barriers to their inclusion in the digitalization process. To bridge the digital divide and promote technology adaptation among older adults, it is recommended that intergenerational learning programs, artificial intelligence-supported tools, and comprehensive digital literacy training be developed. These strategies are expected to enable older adults to engage effectively in the digital world and support a culture of lifelong learning. In conclusion, enhancing efforts both individually and collectively is crucial for facilitating older adults' adaptation to digitalization. Aging, Digital Transformation, Digital Divide, Digitalization

Keywords: Aging, Digital Transformation, Digital Divide, Digitalization.

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, emelistar@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3439-0871>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 21.08.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.09.2024

Atıf İçin/For Cite: İŞTAR IŞIKLI E., “Dijitalleşme Sürecinde Yaşlı Bireylerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1773-1788

<https://doi.org/10.17755/esosder.1537052>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, günümüzün en önemli dönüşümlerinden biridir ve toplumun her kesimini derinden etkilemektedir. Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği yenilikler kurumları, kuruluşları ve genel olarak tüm toplumu değiştirmektedir (Kraus vd. 2021). Dijitalleşme, dijital teknolojilerin daha geniş bireysel, örgütsel ve toplumsal bağlamlarda benimsenmesi ve kullanılmasına ilişkin çok çeşitli sosyal olgu ve süreçleri ifade etmektedir (Legner vd., 2017). Dijital dönüşüm ise büyük iş iyileştirmeleri sağlamak amacıyla dijitalleşme projeleri aracılığıyla uygulanan organizasyonel değişiklikleri hedefleyen stratejik dönüşümler olarak tanımlanabilir (Caputo vd., 2021). Literatürde 'dijitalleşme' ve 'dijital dönüşüm' terimleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır (Nambisan vd., 2017, Karimi & Walter, 2016; Legner vd., 2017).

Dijital teknolojiler, toplumda ve endüstri düzeylerinde meydana gelen aksaklıkların yaratılmasında ve güçlendirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Aström vd. 2022). Dijitalleşmenin etkilerinden kaçmak neredeyse imkansız hale gelmiş; akıllı telefon, tablet veya bilgisayar kullanmayanlar bile dijital televizyon izlemekte ve çağrı merkezlerini arayarak sesli asistanlarla etkileşime geçmektedir. Dijital teknolojilerin bilgi üretimini hızlandırma ve bilgi akışını erişilebilir kılmada önemli rolü vardır. Özellikle küresel ölçekte internet erişiminin genişlemesi ve internet kullanım süresinin sürekli artması, internetin bilgi edinme süreçlerinde merkezî bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. İnternete erişim olmadan bilgiye ulaşmak giderek zorlaşmakta ve pek çok hizmet artık yalnızca çevrimiçi platformlarda sunulmaktadır. Dijital teknolojiler, cihazlar ve uygulamalar, yaşlı bireyler de dahil olmak üzere geniş kitleler tarafından günlük yaşamın birçok alanında kullanılmaktadır.

Dijital dönüşüm sürecinden yaşlılar olumsuz biçimde etkilenmektedir. Yaşlılık, fizyolojik ve biyolojik değişikliklerin bireyin günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirme yeteneğini sınırladığı ve bu nedenle başkalarına bağımlı hale geldiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu bağımlılık durumu, bireylerde çaresizlik hissiyatının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Tereci vd., 2016) Birleşmiş Milletler 60 yaş ve üzeri bireyleri yaşlı olarak tanımlarken, Dünya Sağlık Örgütü bu yaş sınırını 65 olarak belirlemektedir. Türkiye’de ise, yaşlılık kavramı farklı alanlar ve uygulamalar doğrultusunda değişiklik göstermekte olup genel olarak 65 yaş ve üstü bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir (ASHB, 2023).

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre (WHO, 2022) 2030 yılı itibarıyla, dünya genelinde her 6 kişiden 1’i 60 yaşında veya daha büyük olacak ve bu dönemde, 60 yaş ve üzerindeki nüfusun payı 2020’de 1 milyardan 1.4 milyara çıkacaktır. 2050 yılında, 60 yaş ve üzerindeki dünya nüfusunun iki katına çıkarak 2.1 milyara ulaşması beklenmektedir. 80 yaş ve üzerindeki bireylerin sayısının 2020 ile 2050 yılları arasında üç katına çıkarak 426 milyona ulaşması öngörülmektedir.

Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı giderek artmaktadır. 2018 yılında 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus 7 milyon 186 bin 204 kişi olarak kaydedilmiştir. Son beş yıl içinde %21,4 oranında artarak, 2023 yılında bu sayı 8 milyon 722 bin 806 kişiye ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2018 yılında %8,8 iken 2023 yılında %10,2’ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 2018 yılında yaşlı nüfusun %62,2’sinin 65-74 yaş grubunda, %28,6’sının 75-84 yaş grubunda ve %9,2’sinin ise 85 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. 2023 yılı itibarıyla ise yaşlı nüfusun %64,0’ının 65-74 yaş grubunda, %28,1’inin 75-84 yaş grubunda ve %7,9’unun 85 yaş ve üzeri grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Nüfus projeksiyonlarına göre, yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 seviyelerine ulaşacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2023).

Dijitalleşmenin yanı sıra, dünya genelinde ve Türkiye’de yaşlı nüfus oranının artışı, dijital dönüşüm sürecinde yaşlı bireylerin karşılaştığı sorunları anlamayı ve bu sorunlara yönelik etkili çözümler geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecinde yaşadığı başlıca zorluklar detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu zorluklar arasında dijital uçurum, sosyal izolasyon ve yalnızlık, teknolojiye karşı direnç ve korku, ekonomik sorunlar, ve teknolojik bilgi ve beceri yetersizlikleri yer almaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu sorunların her birine yönelik potansiyel çözüm önerileri sunulmakta ve yaşlı bireylerin dijital dünyada daha etkin ve güvenli bir şekilde yer alabilmeleri için stratejiler önerilmektedir.

2. DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE YAŞLI BİREYLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Dijital teknolojilerin toplumun her kesimine erişilebilir olması gerekir. Ancak yaşlıların teknoloji kullanma konusunda karşılaştığı zorluklar ve dijital okuryazarlık eksiklikleri, bu teknolojilere erişimlerini ve etkin kullanımını sınırlayabilmektedir. Türkiye’de yaşlılıkla ilgili ulusal düzenlemelerin temelini Anayasa oluşturmaktadır. 2010 yılında Anayasa’nın 10. maddesinde yapılan değişiklikle, herkesin kanun önünde eşit olduğu ilkesi çerçevesinde, yaşlı bireylere yönelik uygulanacak pozitif ayrımcılık tedbirlerinin eşitlik ilkesine aykırı olarak değerlendirilmemesi sağlanmıştır. Ayrıca, Anayasa’nın 61. maddesi, 'Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler' başlığı altında yaşlıların devlet tarafından korunmasını düzenlemektedir (ASHB, 2023). Bu düzenlemeler, Türkiye’de yaşlı bireylerin haklarını ve refahını güvence altına almayı amaçlayan yasal çerçeveyi oluşturarak, yaşlılıkla ilgili sosyal adalet ve eşitlik ilkelerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, modern toplumları ve kültürleri köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Ancak, özellikle düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkeler, bu teknolojik değişimlere uyum sağlamakta ciddi zorluklar yaşamaktadır. 2023 itibarıyla çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere yaşayan bireylerden oluşan dünya nüfusunun yarısı hâlâ internet erişimine sahip değildir. Ayrıca, tüketiciler ve işletmeler, yüksek kaliteli, uygun fiyatlı, güvenli ve güvenilir internet hizmetlerine ve yeterli dijital becerilere erişimde yetersizlikler yaşamaktadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelere yaşayan bireylerin büyük bir kısmının dijital olarak bağlantısız kalmasına neden olmaktadır (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024). Bu bağlamda, dijital teknolojilere erişim ve kullanımı, toplumsal eşitlik ve adalet ilkelerinin güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye’de yaşlı bireylerin haklarını ve refahını korumak amacıyla yapılan yasal düzenlemeler olumlu bir adım olmakla birlikte uluslararası düzeyde internet ve dijital hizmetlere erişim eksiklikleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bireyler için önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle, dijital uçurumu azaltmaya yönelik politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi, tüm toplumsal kesimlerin dijital teknolojilere eşit erişimini sağlamak ve sosyal adaleti güçlendirmek adına büyük bir önem arz etmektedir.

Yaşlı bireyler, dijital teknolojilerin kullanımında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar arasında teknolojik bilgi yetersizliği, dijital cihaz ve platformlara karşı yabancıklık, fiziksel ve bilişsel engeller, ekonomik engeller, dijital uçurum, sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi faktörler bulunmaktadır.

2.1. Teknolojik bilgi yetersizliği

TÜİK (2024) verilerine göre, cinsiyete ve yaş grubuna göre bireylerin son üç ay içindeki internet kullanım oranları incelendiğinde, 65-74 yaş arası bireylerin internet kullanım oranının

2014 yılında %5 iken, 2024 yılında %46,9'a yükseldiği görülmektedir. Cinsiyet bazında yapılan değerlendirmelerde, yaşlı erkeklerin internet kullanım oranı %55,3 olarak tespit edilirken, yaşlı kadınların internet kullanım oranı %39,3 düzeyindedir. Bu bulgular, dijitalleşmenin yaşlı bireyler arasında giderek artan bir önem kazandığını ve cinsiyetler arası farkların da dikkat çekici olduğunu göstermektedir.

Yaşlı bireyler teknoloji kullanımını genellikle dışardan yardım alarak sağlamaktadır. Wallace ve arkadaşları (2013) araştırmalarında, birçok yaşlı yetişkinin cep telefonları gibi yeni teknolojileri öğrenme sürecinin, bu teknolojilerle ilgili mevcut deneyim ve bilgi eksiklikleri nedeniyle zorlu olabileceğini ortaya koymuştur. Bayram ve Arıcı'nın (2021) 65 yaş üzeri 12 gönüllü katılımcı ile yaptığı çalışmada, katılımcıların teknolojiyi haberleşme, sosyalleşme ve bilgi edinme amaçlarıyla kullandığını belirtmiştir. Çoğu katılımcı sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanmakta ve ek yardıma ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir. Ancak, teknolojik cihaz kullanımı konusunda yardıma ihtiyaç duyanlar ailelerinden destek aldıklarını ifade etmiştir. Demir Erbil ve Hazer'in (2021) 6 genç torun ve 6 yaşlı birey ile gerçekleştirdiği çalışmasında, yaşlı bireylerin iletişim araçları, internet ve ATM'ler gibi dijital teknolojileri kullanmada zorluk yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu zorluklar, yaşa bağlı görme ve işitme sorunları, güvenlik endişeleri, küçük yazı boyutları ve karmaşık işlemlerle ilişkilidir. Yaşlılar genellikle yüz yüze hizmet almayı tercih etmekte ve teknoloji konusunda gençlerden yardım talep etmektedir. Genç torunlar ise yaşlı bireylerin teknoloji kullanımını desteklemeye istekli olduklarını ifade etmektedir. Bazı araştırmalar yaşın ilerlemesiyle birlikte teknolojiye yönelik olumsuz tutumların arttığını ve teknoloji kullanımının azaldığını göstermektedir (Meethongjana ve Tachpetpaiboomb, 2015; Lee vd., 2011).

Yaşlı bireylerde teknoloji kullanımını kimi zaman kaygı ve anksiyeteye neden olabilmektedir. Olson ve arkadaşları (2011) yaşlıların teknoloji bilgisi gençlerden düşük olduğu için teknolojiye karşı anksiyete geliştirdiklerini bulmuştur. Chen, Chan ve Chan (2012) ise yaşlıların teknoloji kullanırken kaygı yaşadıklarını, özellikle ATM şifrelerini unutma ve teknolojik araçları yanlış kullanma endişesi taşıdıklarını tespit etmiştir.

Yaşlı bireylerin tek başlarına teknolojiyi kullanabilmeleri için dijital okuryazarlığa gereksinim bulunmaktadır. Dijital okuryazarlık, bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak öğrenmelerini, kişisel gelişimlerini desteklemelerini ve toplumsal katılım ile üretkenliklerini artırmalarını sağlayan bir yeterlikler bütünüdür; bu kapsamda, teknolojilerin güvenli ve etik kullanımını da içerir (Acar, 2015). Hague ve Payton (2010), dijital okuryazar bireylerin, etik ilkeleri gözeterek bilgi arama ve bulma, güvenilir kaynaklardan doğru bilgi edinme, uygun araçlarla bilgi sunma, bilgiyi paylaşma ve güvenli iletişim kurma becerilerine sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Yaşlı yetişkinlerin teknolojiye yönelik benimseme oranları geleneksel olarak düşük kalmış olmakla birlikte günümüzde bu oranlarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu durum, yaşlı yetişkinler ile genç nesiller arasındaki teknolojik farkların önemli ölçüde daraldığını göstermektedir (Faverio, 2022). Dijital teknolojilere genç kuşaklara kıyasla daha az aşina olan yaşlı bireyler, teknoloji tabanlı öğrenmelere uyum sağlama ve dijital okuryazarlık konularında ek destek gereksinimi duymaktadır (Karabulut, 2015). Bu bağlamda, dijital teknolojilerin tasarımcıları, üreticileri ve uygulayıcıları, yaşlı nüfusun mevcut kapasitelerini dikkate alarak bu teknolojilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmelidir.

2.2. Dijital cihaz ve platformlara yabancılik

Günümüzde eğitim, sağlık, bankacılık, finans, e-ticaret, e-devlet, e-posta ve sosyal medya gibi pek çok alan dijital teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Teknolojik ilerlemeler ve sosyal ağlar, yaşlı bireyler ve onların yakınlarının günlük yaşam rutinlerinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Sosyal medya, internet tabanlı platformlar ve araçlar aracılığıyla kullanıcılarına profil oluşturma, içerik paylaşma, mesajlaşma, tanıtım yapma,

kendini ifade etme, diğer kişilerle etkileşim kurma ve mevcut sosyal bağlantıları sürdürme gibi çeşitli olanaklar sunmaktadır (Joinson, 2008). Sosyal ağlar, bireylerin ortak ilgi alanlarına dayalı sanal topluluklara katılmalarına ve bu gruplar aracılığıyla etkileşimde bulunmalarına imkan tanır. Ayrıca, kullanıcılar, profilleri üzerinden birbirlerinin hobilerini, ilgi alanlarını, müzik tercihlerini ve romantik ilişkilerini görüntüleyebilir ve bu sayede dahil oldukları sosyal sınıflarla iletişim kurma fırsatı bulurlar (Ellison, vd., 2007) Sosyal ağlar, yaşlıların güçlenmesine, bağlılık ve öz-yeterlik duygularını artırmasına yardımcı olabilir. Sosyal medya, yaşlıların sağlık bilgilerine erişmesini, hastalık yönetimi için bilgi almasını ve sağlık profesyonelleriyle iletişim kurmasını sağlar (Yang vd., 2016). Sosyal medya, yaşlıların aile ve arkadaşları hakkında bilgi sahibi olmalarını, yaşam olaylarını paylaşmalarını ve sosyal bağları güçlendiren bağlılık ile yakınlık duygularını artırmalarını sağlar (Zhang vd., 2021). Bayram ve Arıcı'nın (2021) 65 yaş üzeri 12 gönüllü katılımcı ile yaptığı çalışmasında, bazı teknoloji tabanlı uygulamaların (Zoom, Skype) özellikle pandemi döneminde aile içi ilişkilerde olumlu etkiler sağladığını vurgulamıştır. Bu yönü ile sosyal ağ siteleri ve internetin kullanımının, bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlıkları üzerinde olumlu etkiler yaratmakta olduğunu söylemek mümkündür (Saini vd., 2020).

Yaşlı bireyler, teknolojik araçları kullanırken genellikle cep telefonlarını tercih etmektedir; bu tercihin başlıca nedeni iletişim ihtiyaçlarını karşılamaktır. Teknoloji kullanımında karşılaştıkları zorluklar arasında yanlış işlem yapma korkusu, küçük metinler ve karmaşık işlemler nedeniyle zorluklar yaşamakta ve bu araçlara güven duymamaktadır. Yaşlılar, interneti genellikle e-devlet, bankacılık ve hastane randevuları gibi işlemler için kullanmamaktadır. Bu tercihin nedenleri arasında internete güvensizlik, kişisel bilgilerin kötüye kullanılma korkusu ve yanlış işlem yapma endişesi bulunmaktadır. İnterneti daha çok iletişim ve bilgi edinme amacıyla kullanmaktadırlar (Demir Erbil ve Hazer, 2021).

Günümüzde "yaş ayrımcılığı" ve "yaşlı bireylere yönelik ayrımcılık", toplumsal bir sorun olarak dikkati çekmektedir. Hem geleneksel hem de dijital medya araçları, yaşlı bireylerin yaşlarına dayalı ayrımcı söylemlere maruz kaldığı platformlar haline gelmiştir. Phelan (2018), yaşlı yetişkinlerin önyargılı medya temsillerinin ülkeler arasında benzerlik gösterdiğini ve bu bireylerin kötü sağlık durumu, bağımlılık, iş gücüne katkı sağlamama ve savunmasızlık gibi olumsuz stereotiplerle sunulduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, dijital platformlarda yaşlıların sıkça ötekileştirildiği ve düşük statüde tasvir edildiği gözlemlenmektedir. Medyada, yaşlı bireyler genellikle "unutkan", "hasta", "albenisiz", "faydasız", "yalnız" ve "bağımlı" gibi olumsuz kalıplarla temsil edilmektedir (Becerikli, 2013). Bu tür temsiller, toplumda yaşlı ayrımcılığının pekişmesine ve yaşlı bireylerin özsaygılarının zedelenmesine neden olmaktadır.

2.3. Fiziksel ve bilişsel engeller

Yaşlı bireylerin sağlık ve yaşam kalitesini etkileyen çeşitli fiziksel ve bilişsel sorunlar, yaşlanma sürecinin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Yaklaşık %40'ı hareket kısıtlılığı yaşarken, yaklaşık %50'si kronik ağrı ile karşı karşıya kalmaktadır (Yusif vd., 2016). Bu sorunlar, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinde ve fiziksel aktiviteleri gerçekleştirme kapasitelerinde belirgin bir azalmaya neden olabilir (Parker vd., 2013). Bilişsel bozukluk, yaşlı yetişkinlerin işlevsel yeteneklerini olumsuz etkileyen bir diğer yaşa bağlı sorundur. Yaşlanma süreci, bireylerin sosyal aktivitelerini ve toplumsal katkılarını da etkileyerek sosyal izolasyon ve depresyon riskini artırabilir. Bu etmenler, yaşlı bireylerde bağımsızlık düzeyini ve günlük aktiviteleri yerine getirme yeteneğini azaltmaktadır (Pedraza Hueso vd., 2015) Araştırmalar, yaşa bağlı olarak günlük yaşam aktivitelerinde, günlük yaşamın araçsal aktivitelerinde ve hareketlilikte meydana gelen bozulmaların yaygın olduğunu ortaya koymuştur (Wolinsky vd., 2011).

Yaşlı bireylere göre mobil uygulamaların "yalnızca gençler için" olduğu algısı, öğrenme korkusu, cihaz kullanım kılavuzlarının anlaşılmasında ve yeterli eğitim eksiklikleri gibi faktörler yaşlı bireylerin bu uygulamaları kullanmalarını engellemektedir (Vicente & Lopes, 2016; Kang & Yoon, 2008; Faisal vd., 2014; Barnard vd., 2013; Wallace vd., 2013). Kanıtlar, yaşlı yetişkinler arasında elektrikli ev aletlerinin kullanımında dahi çeşitli engeller bulunduğunu ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, görme bozuklukları, sırt ağrısı ve el titremesi gibi fiziksel sorunların, yaşlı bireylerin bilgisayar ve internet gibi teknolojileri kullanmalarında başlıca engeller olduğu belirlenmiştir (Choi ve Dinitto, 2013)

Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir araştırma, yaşlı yetişkinlerde cep telefonu/akıllı telefon, bilgisayar ve tablet kullanımında en önemli engelin bilişsel sorunlar olduğunu ortaya koymuştur (Gitlow, 2014). İran'da yapılan araştırmada ise yaşlı yetişkinler arasında cep telefonu gibi dijital cihazların kullanımında karşılaşılan en büyük engelin İngilizce dilindeki yetersizlikler olduğu tespit edilmiştir (Navabi, vd., 2016). Sonuç olarak, yaşlı bireylerin dijital okuryazarlığını artırmak ve teknolojiye erişimlerini kolaylaştırmak için daha kapsamlı ve yaşa uygun eğitim programları, kullanıcı dostu tasarımlar ve dil desteği gibi stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

2.4. Ekonomik Engeller ve Dijital Uçurum

Küresel demografik değişimlerin etkisiyle yaşlanma, başlangıçta yüksek gelirli ülkelerde belirginleşirken, günümüzde düşük ve orta gelirli ülkelerde daha belirgin bir hale gelmiştir. Örneğin, Japonya gibi ülkelerde yaşlı nüfus oranı %30'a ulaşırken, 2050 yılı itibarıyla dünya genelinde 60 yaş ve üzeri bireylerin üçte ikisinin düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşaması beklenmektedir (WHO, 2022). Bu demografik değişiklikler, yaşlı nüfusun ekonomik engellerle karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Gelir ve yaşam koşulları araştırmalarına göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına dayanan yoksulluk oranı, Türkiye genelinde 2019 yılında %21,3 iken, 2023 yılında %21,7'ye yükselmiştir. Yaşlı nüfus özelinde bu oran, 2019 yılında %14,2 iken, 2023 yılında %21,7'ye çıkmıştır. (TÜİK, 2023).

Yaşlılık, bireylerin gelir kaybına yol açan önemli bir sosyal risk faktörüdür. Bu durum, yaşlılık döneminde yaşanan gelir eksikliklerinin yoksulluğun başlıca nedenlerinden biri haline gelmesine yol açmaktadır. Yaşlı yoksulluğunu olumsuz yönde etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında işgücü piyasasında görülen eşitsizlikler, emekli aylığı bağlama oranlarının ve aylıklarının alt sınırının düşük olması, sosyal sigorta programlarının düşük gelirli çiftçiler, esnaf ve sanatkârlar, mevsimlik tarım işçileri ve ücretsiz aile işçileri gibi grupları kapsamaması, sigortasız çalışmanın yaygınlığı ve vergilerle finanse edilen yaşlılık aylıklarının yetersizliği yer almaktadır. Bu faktörler, yaşlı bireylerin ekonomik durumunu olumsuz etkileyerek yaşlı yoksulluğunun artmasına neden olmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Yoksulluk, bireyler arasında dijital uçuruma yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle yoksulluk nedeniyle bazı yaşlı bireylerin dijital teknolojilerden yeterince yararlanamamasına neden olmaktadır. Dijital uçurum kavramı, modern bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim imkânı olan bireyler ile bu erişimden yoksun olanlar arasındaki ayrımı ifade etmektedir. Başlangıçta sadece internet erişimiyle ilgili iken, zamanla dijital teknolojiye erişim ve kullanım becerilerindeki eşitsizlikleri de kapsar. İnternete erişim sağlayamayan bireyler, dijital bilgiye erişim, çevrimiçi işlemler, demokratik katılım ve beceri geliştirme konularında zorluk yaşarlar. Dijital eşitsizlik olarak da adlandırılan bu uçurum, şehir ve kırsal bölgeler, sosyoekonomik sınıflar, ekonomik olarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler, eğitim düzeyleri, cinsiyetler ve yaş grupları arasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dijital uçurum, özellikle yaşlı bireyler, düşük eğitim seviyesine sahip kişiler ve ekonomik olarak dezavantajlı gruplar için ciddi riskler taşımaktadır (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024).

2.5. Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık

Yaşlılık, bireyin fiziksel ve bilişsel fonksiyonlarında gözlenen gerilemeler, gençlik ve güzelliğin, üretkenliğin, gelir düzeyinin, saygınlığın, bağımsızlığın, arkadaşlıkların, eş ve yakın ilişkilerin, sosyal yaşantının ve sosyal statünün azalması ve kaybı gibi döneme özgü pek çok sorunun yaşandığı bir kayıplar dönemi olarak ele alınabilir (Konak ve Çiğdem, 2005). Sosyal izolasyon, bireylerin diğer insanlarla ilişkilerinin yokluğu veya sadece çok az sayıda anlamlı sosyal bağa sahip olmalarıyla ilişkilendirilen bir durumdur (Zavaleta vd., 2014). Bu olumsuz durum, yaşlı bireyler için risk faktörlerinin belirlenmesi ve uygun kaynakların sağlanması yoluyla önlenir. Sosyal izolasyon, bireylerin sosyal aidiyet duygusunun azalması, başkalarına karşı sorumluluk hissinin zayıflaması, sosyal etkileşimin düşük seviyelerde olması ve ilişki kalitesinin yetersizliği gibi durumlarla tanımlanmaktadır (Nicholson, 2009). Yalnızlık ise sosyal ilişkilerdeki yoksunluk ve yetersizlikten kaynaklanan, bireyleri tatmin etmeyen psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Öz, 2004).

Yaşlı bireylerin yaşam anlamlandırma süreçleri, aile üyeleri, eşler ve çocuklarla olan sosyal bağlantılara bağlıdır. Bu yaş grubundaki bireyler, kalabalık bir ev, çocuklar ve sıcak bir aile ortamı özlemine dile getirmekte ve yaşlılık dönemlerinde aile ve akrabalarla kurdukları ilişkiler, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinden daha güçlü ve anlamlı hale gelmektedir (İçli, 2002).

Dünya Sağlık Örgütü bilhassa yaşlılarda sosyal izolasyon ve yalnızlığın yaygın olduğunu belirtmektedir. Verilere göre yaklaşık her 4 yaşlı bireyden 1'i sosyal izolasyon yaşamaktadır. Sosyal izolasyon ve yalnızlığın mortalite üzerindeki etkisi, sigara içme, obezite ve fiziksel hareketsizlik gibi diğer iyi bilinen risk faktörleriyle kıyaslanabilir düzeyde olduğu belirtilmekte, bir halk sağlığı sorunu ve politika meselesi olarak tanınmaktadır (WHO, 2021).

Yaşlanma süreciyle birlikte sıklıkla karşılaşılan aile ve arkadaş kaybı, sağlık sorunları, hareketlilik kısıtlılığı ve gelir düşüşü gibi durumlar, yaşlı bireylerin sosyal izolasyon ve yalnızlık yaşama olasılıklarını artırmaktadır. Bu durum, daha geniş coğrafi hareketlilik, nesillerin birbirinden uzak yaşamaları ve daha az bütünleşmiş topluluklar gibi faktörlerle daha da pekişmektedir (Bernard, 2013). Yaşlı bireylerde yalnızlığı azaltmada paylaşım ağlarının, internetin ve diğer iletişim teknolojilerinin etkili olabileceği söylenebilir (Leist, 2013). Bu çerçevede, sosyal ağlar, fiziksel veya coğrafi ayrılık nedeniyle aile ve arkadaşlardan uzak kalan yaşlı bireyler arasında sosyal iletişimi ve bağlantıyı teşvik etme potansiyeline sahiptir (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024).

Toplumsal önyargılar, yaşlı bireylerde yetersizlik duygusu oluşturarak, onların topluma katkı sağlama potansiyelini sınırlayabilmektedir. Kronolojik yaşa veya bireyin yaşlı olarak algılanmasına dayanan önyargılar ve ayrımcı tutumlar, yaş ayrımcılığı olarak tanımlanmakta ve bu durum, yaşlı bireylerin toplumsal hayattan dışlanmasına, özerkliklerinin ve bağımsız yaşamlarının kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, yaşlı bireylere yönelik politika ve hizmetlerin genellikle sağlık, sosyal yardım ve bakım hizmetlerine odaklanması, onların toplumsal yaşama aktif katılımını engelleyebilir ve dolayısıyla yalnızlaşmalarına neden olabilir (ASHB, 2023).

Yetersiz sosyal ve duygusal bağlar, yaşlı bireylerde yalnızlık duygusunun daha belirgin şekilde yaşanmasına neden olmaktadır (Çam, vd., 2018). Kahraman ve arkadaşlarının (2011) 144 yaşlı birey ile yapılan araştırmasında da, sosyal ilişkilerdeki azalmanın yalnızlık duygusunu artırdığı ve yaşlıların %46,6'sının yalnız kalmamak amacıyla huzurevine başvurdukları belirtilmektedir. Yaşlı bireylerde yalnızlık duygusuna neden olan bireysel faktörler arasında eş veya arkadaş kaybı, emeklilik, kronik hastalıklar ve fiziksel sınırlılıklar (Akdemir, 2003) yer alırken, çevresel faktörler arasında ise sosyal destek eksikliği (Erol vd., 2016; Karadakovan, 2014), ve yetersiz sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar (Danış, 2007) öne çıkmaktadır.

İnternetin sosyal etkileşimler üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu teknolojinin sosyal bağlılık üzerindeki olumlu katkılarını vurgulamaktadır. Özellikle, internet kullanımının mevcut sosyal ilişkileri güçlendirme ve yeni sosyal bağlantılar oluşturma amacıyla gerçekleştirildiğinde, yalnızlık duygusunu azalttığı gözlemlenmiştir (Moody, 2001; Nowland, 2018; Sum vd., 2008).

2.6. Dijital Sağlık Teknolojileri

Yaşlı yetişkinler, bakıma erişim engellerini azaltmak, hasta- sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla etkili iletişim kurmak ve hastalık öz yönetimini teşvik etmek amacıyla giderek daha fazla tele sağlık hizmetleri, akıllı telefon uygulamaları ve diğer dijital sağlık teknolojilerini benimsemektedir. Ancak, birçok yaşlı birey, dijital sağlık teknolojilerinin yaşlı yetişkinlerle uyumsuz olduğuna dair kökleşmiş inançlarını sürdürmektedir (Mace vd., 2022).

Dijital sağlık, sağlık hizmetlerinde teknolojinin mobil sağlık, sağlık bilgi teknolojisi, giyilebilir cihazlar, tele sağlık ve kişiselleştirilmiş tıp gibi çeşitli biçimlerde uygulanmasını içermektedir. Dijital sağlık, yaşlı yetişkinler de dahil olmak üzere tüm bireyler için tıbbi sonuçları iyileştirme ve sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırma potansiyeline sahip bir çözüm olarak değerlendirilmektedir (Buyl vd., 2020; Kwan, vd., 2020).

Yeni araçlar ve teknolojiler, global sağlık sistemlerinde dijital bir dönüşüm süreci başlatmaktadır. Bu dönüşümün, yakın gelecekte sağlık hizmetlerinin sunumunda köklü değişikliklere yol açacağı beklenmektedir. Sağlık sistemlerindeki bu dijital dönüşüm ve köklü değişiklikler, kurumsal verimliliği artırma ve hasta bakım kalitesini iyileştirme konusunda önemli katkılar sağlamaktadır (Beam ve Kohane, 2016). Araştırmalar, bilgi teknolojilerinin klinik uygulamalarda verimliliği artırdığını, komplikasyonları ile istenmeyen olayları azalttığını, sosyal ve ekonomik sıkıntıları önlediğini ve yaşam kalitesini iyileştirdiğini göstermektedir. Dijital teknolojiler, fizyolojik parametrelerin uzaktan izlenmesini, gerçek zamanlı kontrolünü, 24 saat çevrimiçi tıbbi danışmanlık hizmetlerini ve acil durumlarda hızlı müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler, internet, telefon iletişimi ve video konferans gibi teknolojilerle sağlanmaktadır (Rock Health, 2017). Mesafe engelinin ortadan kaldırılarak sağlık hizmetlerinin uzaktan sunumunu sağlayan (Arık, 2023) tele-tıp uygulamalarının kullanılmaya başlaması; hastaların doktor randevularını, kalp atış hızlarını, beslenme düzenlerini ve fiziksel aktivitelerini izlemelerine olanak sağlayan mobil sağlık uygulamaları gibi hastayı uzaktan izleme imkanı sunan teknolojilerin gelişmesi yaşlılar için çok önemli avantajlar sunmaktadır. Bu dijital sağlık teknolojileri, yaşlı bireylerin sağlık durumlarını düzenli olarak takip etmeyi ve acil durumlarda hızlı müdahale sağlamayı mümkün kılarak, bağımsızlıklarını ve yaşam kalitelerini artırmalarına yardımcı olur. Ayrıca, sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırarak, hem fiziksel hem de sosyal izolasyonu azaltabilir. Ancak, bu yeni teknolojiye uyum sağlık hizmetlerinden en fazla yararlanan grup olan yaşlılar için kolay olmamaktadır. Yaşlı bireylerin çoğunluğu bu teknolojilere bir başkasının yardımı ile ulaşabilmektedir. Çağrı merkezinden randevu alamama, hekime ulaşamama ve hasta portallarının tasarımı gibi kurumsal engeller, yaşlı yetişkinlerin sağlık bilgilerine erişimini kısıtlamaktadır (Walker vd., 2020). Bu durum, yaşlı yetişkinlerin sağlık hizmetlerinin her düzeyinde ve özellikle dijital sağlık uygulamalarında yeterince temsil edilemediğini düşündürmektedir (Mace vd., 2022).

3. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dijital uçurum yaşlı bireyleri orantısız bir şekilde etkilemekte, onları yalnız bırakmakta ve teknolojinin sunduğu birçok faydadan mahrum bırakmaktadır. Bu zorluğun üstesinden gelmek için çeşitli çözüm önerileri sunulabilir. Dijital uçurumu aşmak ve yaşlı bireylerin dijital dünyaya aktif katılımını sağlamak için erişilebilirlik, dijital okuryazarlık ve güvenlik konularına

odaklanmak önemlidir. Uygun fiyatlı cihazlar ve internet planları sunmak, kullanıcı dostu arayüzler geliştirmek ve yaşlılara yönelik özel eğitim programları düzenlemek bu sürecin temel unsurlarıdır. Ayrıca, kuşaklar arası uyum ve topluluk temelli destek sistemleri, yaşlı bireylerin teknolojiyi daha rahat benimsemelerine yardımcı olabilir. Hazer ve Özsungur (2017), yaşlı ve genç kuşaklar arasında uyumun, yaşlı bireyler için sosyal ve psikolojik faydalar sağlayarak, gençlerin yaşlıları daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını belirtmektedir. Teknolojinin günlük yaşama sağladığı pratik faydaların vurgulanması, güvenlik endişelerinin giderilmesi ve sürekli destek sunulması, bu kesimin dijitalleşmeye uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır (Li & Liu, 2022; Van Deursen vd., 2015).

Yapay zeka, dijital uçurumun kapatılmasında önemli bir araç olma potansiyeline sahiptir. Bu teknoloji, kişiselleştirilmiş arayüzler ve sesli asistanlar, basitleştirme ve otomasyon, uyarlanabilir öğrenme ve destek, proaktif yardım ve güvenlik özellikleri, içerik küratörlüğü ve erişilebilirlik araçları ile yaşlı bireylerin dijital dünyaya entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Yapay zeka, bilgisayar arayüzlerini bireysel tercihlere göre özelleştirebilir; büyük yazı tipleri, sesli komutlarla gezinme ve ilaç hatırlatmaları gibi özelliklerle donatılmış arayüzler sunabilir. Ayrıca, Alexa veya Google Asistan gibi sanal asistanlar, yaşlı bireylerin bilgiye erişimini, akıllı ev cihazlarını kontrol etmelerini veya sesli komutlarla arama yapmalarını sağlayacak şekilde uyarlanabilir. Yapay zeka, tekrarlayan görevlerin otomatikleştirilmesi ve karmaşık süreçlerin basitleştirilmesi açısından da etkili olabilir. Örneğin, kullanıcıya yakınlığa göre yazı tiplerini otomatik olarak ayarlamak, daha kolay etkileşim için büyük butonlar önermek veya bir cihaz ya da uygulama hakkında sıkça sorulan soruları yanıtlamak için yapay zeka destekli chatbotlar kullanılabilir. Ayrıca, yapay zeka destekli eğitim sistemleri, yaşlı bireyler için öğrenme deneyimlerini kişiselleştirerek dijital okuryazarlık eğitiminin hızını ve karmaşıklığını bireyin ilerlemesine ve kavrama düzeyine göre uyarlayabilir. Yapay zeka chatbotları, teknik destek sağlamak amacıyla 7/24 hizmet vererek soruları yanıtlayabilir ve sorunları çözebilir. Proaktif yardım ve güvenlik özellikleri ile yapay zeka, kullanıcı ihtiyaçlarını öngörerek destek sunabilir. Örneğin, sesli uyarılarla doktor randevularına yönelik bilgilendirmeler yapabilir. Ayrıca, çevrimiçi şüpheli etkinlikleri tespit ederek, kullanıcıları potansiyel dolandırıcılık girişimlerine karşı koruyabilir. Yapay zeka, içerik küratörlüğü ve erişilebilirlik araçları ile karmaşık metinleri daha basit bir dille özetleyebilir, metni sesli içeriğe dönüştürebilir veya işitme engelliler için çevrimiçi videolara altyazı ekleyebilir. Yapay zekanın hâlâ geliştirilme aşamasında olduğunu ve etik kaygıların dikkate alınması gerektiğini vurgulamak önemlidir. Ancak, yapay zekanın yaşlı bireyler için dijital uçurumu kapatma ve onların dijital dünyaya katılımını güçlendirme potansiyeli büyüktür. Teknolojiyi daha kullanıcı dostu, bilgilendirici ve güvenli hale getirerek, yaşlı bireylerin dijital dünyadan fayda sağlamaları teşvik edilebilir (Czaja vd., 2020; Wang vd., 2019).

Dijital sağlık araştırmalarında yaşlı yetişkinlerin temsiline artırılması acil bir gerekliliktir. Yaşlı yetişkinler, hasta danışma kurulları ve toplumla etkileşimli stüdyolar gibi çeşitli yöntemlerle önemli paydaşlar olarak dahil edilebilirler. Yaşlılardan alınan geri bildirimler, kötü tasarım seçimlerini önlemek, dijital sağlık müdahalelerini iyileştirmek ve sağlık hizmetlerine entegrasyon şansını artırmak açısından değerlidir. Araştırmalar, uygunluk kriterlerini genişleterek ve yaşlıları dışlayan prosedürleri değiştirerek temsili artırabilir. Bu, yaşlanmayla birlikte artan eşlik eden hastalıkların multimodal değerlendirmeleri ve tedavileri için dijital sağlık potansiyelini daha iyi anlamamıza olanak sağlar. Tasarım değişiklikleri (örneğin, büyük font kullanımı), danışmanlıklar (örneğin, gizlilik endişeleri) ve destek (örneğin, bakım verenlerin katılımı) algılanan kullanım kolaylığını artırabilir ve katılımı teşvik edebilir. Çalışma tasarımları, katılım yükünü azaltmak (örneğin, pasif veri toplama) ve bilişsel veya işlevsel sınırlamaları telafi etmek (örneğin, hatırlatma sistemleri) için dijital sağlık teknolojilerini kullanabilir. Yaşlı yetişkinlerin son kullanıcı olarak dahil edilmesi, dijital sağlık

hizmetlerinin yalnızca gençler için değil, aynı zamanda yaşlılar için de geliştirilmesini teşvik edecektir (Mace vd., 2022).

Dijitalleşme sürecinde yaşlı bireyler çeşitli zorluklarla karşılaşsalar da, yaşlılara yönelik olarak tasarlanmış özelleştirilmiş ürünlerin kullanımı, bu bireylerin yaşam kalitesini artırabilir ve günlük yaşantılarını kolaylaştırabilir. Yaşlı bireyler için çeşitli teknoloji ürünlerinin kullanımı, onların günlük yaşantılarını önemli ölçüde kolaylaştırabilir. Büyük tuşlu cep telefonları, yaşlıların kullanımına uygun olarak tasarlanmıştır; bu telefonlar ekstra yüksek sesli hoparlörler, büyük ışıklı tuşlar ve okuması kolay ekranlar gibi özellikler sunar. Ayrıca, kullanıcıların aile üyelerini hızlı bir şekilde arayabilmeleri için kısa yol tuşları da bulunmaktadır. Yaşlıların sosyal medyaya entegrasyonunu destekleyen Android tabletler, sık kullanılan sosyal medya hesaplarındaki fotoğrafları görüntülemeye olanak tanır, tek tuşla destek hattına erişim sağlar ve müzik yüklemeye imkan verir. Ayrıca ev temizliği için tasarlanmış robotlar, otomatik ilaç hatırlatıcıları, güvenli yemek pişirme sistemleri ve acil durum tuşu içeren akıllı saatler, yaşlı bireylerin sağlık ve güvenliğini önemli ölçüde artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, işitme sorunları yaşayan bireyler için kablosuz TV dinleme cihazları, demans gibi rahatsızlıkları olan yaşlılar için izleme ve takip sistemleri, acil durumlarda aile ile iletişim kurmayı sağlayan kişisel acil müdahale sistemleri ve genel sağlık ile güvenlik konularında kolaylık sunan yeni nesil akıllı medikal cihazlar, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu teknolojik çözümler, yaşlı bireylerin bağımsızlıklarını korumalarına ve sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmalarına yardımcı olarak, sosyal katılımlarını artırmakta ve genel yaşam memnuniyetlerini yükseltmektedir.

4. SONUÇ

Dijital devrim, bilgiye, iletişime ve temel hizmetlere benzersiz bir erişim sunarak dünya genelinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Ancak, yaşlı bireyler gibi belirli gruplar, bu dönüşümden geride kalma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dijital uçurum, sosyal izolasyon, sağlık hizmetlerine sınırlı erişim ve çevrimiçi finansal işlemler gibi sorunları beraberinde getirmektedir.

Yaşlı bireylerin teknolojiye uyum sağlamasını desteklemek için uygun cihazların temin edilmesi, teknolojinin günlük yaşamda sağladığı pratik faydaların vurgulanması ve kullanıcı dostu arayüzlerle öğrenme kolaylığının sağlanması gerekmektedir. Gözlemsel öğrenme, yaşlı bireylerin ekranları veya mentörleriyle teknoloji kullanımını gözlemleyerek özgüven kazanmalarını ve teknolojiyi benimsemelerini kolaylaştırmaktadır. Yapay zeka destekli arayüzler, sesli asistanlar ve kişiselleştirilmiş öğrenme araçları, teknolojiyi yaşlılar için daha erişilebilir ve anlaşılır hale getirebilir.

Dijital teknoloji ürünlerinin yaşlı bireyler tarafından etkin bir şekilde kullanılabilmesi, onların daha sağlıklı ve bağımsız bir yaşam sürmelerine olanak tanırken, aynı zamanda bakım veren bireylerin üzerindeki yükü de önemli ölçüde hafifletebilir. Bu teknolojilerin sağladığı destek, sosyal, ekonomik ve bakım yükleri açısından aileler, topluluklar ve ülkeler üzerinde yaşlanma ile ilgili karşılaşılan ciddi sorunların büyük ölçüde azaltılmasına katkıda bulunabilir.

Cihazların ve internet planlarının yüksek maliyeti, yaşlı bireylerin dijital dünyaya katılımını engelleyen önemli bir faktördür. Bu engelin aşılması için devlet destekli girişimler ve sübvansiyonlu programlar, sabit gelirli yaşlılar için erişilebilirliği artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, kütüphaneler ve toplum merkezleri, teknolojiye ve eğitim programlarına ücretsiz veya düşük maliyetli erişim sağlayarak önemli katkılar sunabilir.

Sağlık profesyonelleri yaş ayrımcılığını sorgulamalı ve yaşlı bireylerin dijital sağlık teknolojilerini kullanmalarını desteklemelidir. Yaş ayrımcılığına dair inanç ve uygulamalar,

toplumsal farkındalığı artırarak değiştirilmeli ve yaşlanmanın yetersizlik yerine bilgelik yönünden ele alınması sağlanmalıdır. Bu yaklaşım, yaşlıların yaş ayrımcılığı sergileyen bireylere yönelik kendini suçlama eğilimlerini azaltabilir. Dijital sağlık alanında profesyonel bilgi ve becerilerin artırılması, yaşlı hastalara sunulan hizmetlerin kalitesini iyileştirebilir. Dijital kapsayıcılığı teşvik etmek için sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi elzemdir.

Güven oluşturmada ve teknolojiye yönelik endişeleri gidermede, gözlemsel öğrenme etkili bir yöntemdir. Eğitim programlarının, yaşlı bireylerin gerçek hayat uygulamalarına odaklanarak sabırlı ve adım adım ilerlemesi gerektiği vurgulanmalıdır. Ayrıca, aile üyeleri ve bakıcıların teknoloji kullanımını teşvik eden rolü, genç nesillerle kuşaklar arası öğrenme fırsatlarının desteklenmesi bu süreçte büyük önem taşımaktadır.

Dijital uçurumun yanı sıra yaşlı bireyler arasındaki sosyal izolasyonu ele almak, toplumsal bağları güçlendirmek açısından da kritik öneme sahiptir. Yaşlılar için geliştirilen çevrimiçi topluluklar, yalnızlıkla mücadeleye yardımcı olabilir ve sosyal etkileşimi teşvik ederek bir aidiyet duygusu sağlayabilir. Dijital uçurumun ortadan kaldırılması, hükümetler, teknoloji şirketleri, sosyal hizmet kuruluşları ve eğitim kurumları arasında geniş bir işbirliği gerektirir. Bu paydaşların ortak çabalarıyla, yaşlı nüfusun özel ihtiyaçlarına yönelik kapsayıcı bir dijital gelecek oluşturmak mümkündür.

Dijitalleşme, yaşlı bireyler için hem avantajlar hem de zorluklar barındırmaktadır. Teknolojinin yaşlıların yaşam kalitesini artırma potansiyeli yüksek olsa da, dijital uçurum ve teknolojiye erişim sorunları bu potansiyelin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini engelleyebilmektedir. Yaşlı bireyler için özel olarak tasarlanmış teknolojik ürünler, sağlık ve güvenliği artırma, sosyal bağlantıları güçlendirme ve günlük yaşamı kolaylaştırma konularında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle büyük tuşlu cep telefonları, akıllı saatler ve ev robotları gibi ürünler, yaşlıların teknolojiyi daha etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamak ve bakım verenler üzerindeki yükü azaltmaktadır. Ayrıca, yapay zeka destekli çözümler ve dijital sağlık hizmetlerinin yaşlı bireyler için daha erişilebilir ve kullanıcı dostu hale getirilmesi, yaşlılıkla ilişkili sosyal, ekonomik ve sağlık sorunlarının hafifletilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak, bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlandığından ve dijital okuryazarlıklarının desteklendiğinden emin olunmalıdır. Bu sayede, yaşlıların dijital dünyadan en iyi şekilde faydalanmaları ve toplumsal yaşamda daha aktif ve bağımsız bir rol üstlenmeleri mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, dijital uçurumu kapatmak ve tüm yaş grupları için daha kapsayıcı bir dijital ortam yaratmak, yaşlı bireylerin teknolojiye uyum sağlamasını teşvik eden stratejilerle mümkündür. Kuşaklararası öğrenme programlarının geliştirilmesi, yapay zeka destekli araçların araştırma ve geliştirilmesine yatırım yapılması ve yaşlı bireyler için kapsamlı dijital okuryazarlık programlarının oluşturulması, bu sürecin başarılı olmasını sağlayacaktır. Dijital çağda yaşlı bireylerin tam anlamıyla yer almasını sağlamak, ömür boyu öğrenme kültürünü destekleyerek, yeni teknolojilere uyum sağlayarak ve erişilebilirliği ön planda tutarak mümkün olacaktır. Böylece, herkesin dijital dünyada bağlantı kurma, öğrenme ve başarılı olma fırsatına sahip olduğu bir gelecek garanti altına alınabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. (2015). *Anne ve babaların ilkokul, ortaokul ve lise öğrencisi çocukları ile kendilerinin dijital okuryazarlıklarına ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB). (2023). *Yaşlanma vizyon belgesi*. https://www.aile.gov.tr/media/133623/yaşlanma_vizyon_belgesi.pdf.
- Akdemir, N. (2003). Yaşlılık ve sorunları. (N. Akdemir ve L. Birol Eds.). İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı içinde (s.170). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı SANERC Yayın.
- Alakoç Burma, Z. & Özdemir, A.A. (2024). Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 1-31.
- Arık, Y. (2023). Tele-Tıp Uygulamalarının Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Kapsamında Değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(2), 511-534.
- Aström J, Reim W, Parida V (2022) Value creation and value capture for AI business model innovation: a three-phase process framework. *Review of Managerial Science*, 6:2111–2133.
- Bayram, M. N. & Arıcı, A. (2021). Yaşlılıkta dijital çağı yakalamak. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 367-390.
- Beam, A. L., & Kohane, I. S. (2016). Translating artificial intelligence into clinical care. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 316(22), 2368–2369.
- Becerikli, Y. S. (2013). Kuşaklararası iletişim açısından yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı: İleri yaş grubu üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2013/I, 44, 19-31.
- Bernard, S. (2013). Loneliness and Social Isolation: Among Older People in North Yorkshire. Social Policy Research Unit, University of York. Working Paper No. WP 2565.
- Buyl, R., Beogo, I., Fobelets, M., et al. (2020). e-Health interventions for healthy aging: A systematic review. *Systematic Reviews*, 9, 128. <https://doi.org/10.1186/s13643-020-01385-8>.
- Caputo, A., Pizzi, S., Pellegrini, M. M., & Dabic, M. (2021). Digitalization and business models: Where are we going? A science map of the field. *Journal of Business Research*, 123, 489-501.
- Chen, K., Chan, A. H. S., & Chan, S. C. (2012). Gerontechnology acceptance by older Hong Kong people. *Gerontechnology*, 11(2), 102–103. <https://doi.org/10.4017/gt.2012.11.02.524.691>
- Choi, N. G., & Dinitto, D. M. (2013). The digital divide among low-income homebound older adults: Internet use patterns, eHealth literacy, and attitudes toward computer/Internet use. *Journal of Medical Internet Research*, 15(e93). <https://doi.org/10.2196/jmir.2617>
- Czaja, S. J., Lee, C. S., & Schulz-Chan, R. (2020). Aging and technology use: Human factors and user-centered design for a changing population. *Annual Review of Psychology*, 71(1), 449-474.
- Çam, C., Atay, E., Işıklı, B. (2018). Yaşlılarda yalnızlık ve yaşam kalitesi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 3(2), 50-67.

- Danış, M. Z. (2007). *Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık*. Erişim adresi: http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlilik_yoksuluk_yalnızlık.pdf
- Demir Erbil, D. ve Hazer, O. (2021), Kuşaklararası Dayanışma Açısından Yaşlıların Dijital Okuryazarlık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 271-298.
- Ellison, N., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends”: Social capital and college student’s use of online social network sites. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12 (4), 1143-1168.
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N. ve Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 6069.
- Faisal, M., Yusof, M., Romli, N., & Yusof, M. F. M. (2014). Design for elderly friendly: Mobile phone application and design that suitable for elderly. *International Journal of Computer Applications*, 95(3), 28-31. doi:10.5120/16576-6261.
- Faverio, M. (2022, January 13). *Share of those 65 and older who are tech users has grown in the past decade*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2022/01/13/share-of-those-65-and-older-who-are-tech-users-has-grown-in-the-past-decade/>.
- Gitlow, L. (2014). Technology use by older adults and barriers to using technology. *Physical & Occupational Therapy in Geriatrics*, 32, 271–280. <https://doi.org/10.3109/02703181.2014.941658>.
- Hague, C., & Payton, S. (2011). *Digital literacy across the curriculum*. <https://www.nfer.ac.uk/publications/digital-literacy-across-the-curriculum/>
- Hazer, O., & Özsungur, F. (2017). Kuşaklararası işbirliği ve geronteknoloji. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 445–472.
- İçli T., G. (2002). Yalnız yaşamak. In Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi (Ed.), *Geriatrici Kitabı*. Hacettepe Üniversitesi, 260-265.
- Joinson, A.N. (2008). Looking at, looking up, or keeping up with people? Motives and Uses of Facebook. *Online Social Networks*, Italy.
- Kahraman, S., Zincir, H., Erten, Z. K. ve Özkan, F. (2011). Bir huzurevinde yaşlı kadın ve erkeğin ayrı yaşamasının onların yalnızlık ve yaşam doyumuna etkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1-16.
- Kang, N.E., & Yoon, W.C. (2008). Age- and experiencerelated user behavior differences in the use of complicated electronic devices. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66(6), 425– 437. doi:10.1016/j.ijhcs.2007.12.003
- Karabulut, B. (2015). Bilgi toplumu çağında dijital yerliler, göçmenler ve melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 11-23.
- Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı sağlığı ve bakım*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Karadeniz, O., & Öztepe, N. D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 3(38), 77-102.
- Karimi, J., & Walter, Z. (2016). Corporate entrepreneurship, disruptive business model innovation adoption, and its performance: The case of the newspaper industry. *Long Range Planning*, 49(3), 342-360.

- Konak, A., & Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık olgusu: Sivas huzurevi örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 23-63.
- Kraus S, Jones P, Kailer N, Weinmann A, Chaparro-Benegas N, Roig-Tierno N (2021) Digital transformation: an overview of the current state of the art of research. <https://doi.org/10.1177/21582440211047576>. SAGE Open July-September.
- Kwan, R. Y. C., Salihu, D., Lee, P. H., et al. (2020). The effect of e-health interventions promoting physical activity in older people: A systematic review and meta-analysis. *European Review of Aging and Physical Activity*, 17, 7. <https://doi.org/10.1186/s11556-020-00239-5>.
- Lee, B., Chen, Y., & Hewitt, L. (2011). Age differences in constraints encountered by seniors in their use of computers and the Internet. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1231–1237. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.11.013>
- Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., Drews, P., & Ahlemann, F. (2017). Digitalization: Opportunity and challenge for the business and information systems engineering community. *Business & Information Systems Engineering*, 59(4), 301-308.
- Leist, A. K. (2013). Social media use of older adults: A mini-review. *Gerontology*, 59, 378384.
- Li, X., & Liu, R. (2022). Cultural capital, the digital divide, and the health of older adults: amoderated mediation effect test. *BMC Public Health*, 22(1), 1783.
- Mace, R. A., Mattos, M. K., & Vranceanu, A. M. (2022). Older adults can use technology: Why healthcare professionals must overcome ageism in digital health. *Translational Behavioral Medicine*, 12(12), 1102-1105. <https://doi.org/10.1093/tbm/ibac070>.
- Meethongjana, K., & Tachpetpaiboon, N. (2015). Competency-based training to develop basic computer skills for the elderly: A case study of the Dusit Community, Bangkok, Thailand. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, 2520–2525. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.425>
- Moody, E. J. (2001). Internet use and its relationship to loneliness. *CyberPsychology & Behavior*, 4(3), 393-401.
- Nambisan, S., Lyytinen, K., Majchrzak, A., & Song, M. (2017). Digital innovation management: Reinventing innovation management research in a digital world. *MIS Quarterly*, 41(1), 223-238.
- Navabi, N., Ghaffari, F., & Jannat-Alipoor, Z. (2016). Older adults' attitudes and barriers toward the use of mobile phones. *Clinical Interventions in Aging*, 11, 1371–1378.
- Nicholson, N. R. Jr. (2009). Social isolation in older adults: An evolutionary concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 65(6), 1342-1352.
- Nowland, R., Necka, E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). Loneliness and social internet use: Pathways to reconnection in a digital world? *Perspectives on Psychological Science*, 13(1), 70-87.
- Olson, K. E., O'Brien, M. A., Rogers, W. A., & Charness, N. (2011). Diffusion of technology: Frequency of use for younger and older adults. *Ageing International*, 36(1), 123–145. <https://doi.org/10.1007/s12126-010-9255-6>.
- Öz, F. (2004). Sağlık Alanında Temel Kavramlar. Ankara: İmaj Basım.

- Parker, S. J., Jessel, S., Richardson, J. E., & Reid, M. C. (2013). Older adults are mobile too! Identifying the barriers and facilitators to older adults' use of mHealth for pain management. *BMC Geriatrics*, 13, 43.
- Pedraza-Hueso, M., Martín-Calzón, S., Díaz-Pernas, F. J., & Martínez-Zarzuela, M. (2015). Rehabilitation using Kinect-based games and virtual reality. *Procedia Computer Science*, 75, 161–168.
- Phelan, A. (2018). Researching ageism through discourse. In Ayalon, L., & Tesch-Römer, C. (Eds.), *Contemporary perspectives on ageism*. Berlin: Springer, 547–562.
- Rock Health. (2017). *Digital health funding 2017 midyear review: A record breaking first half*. <https://rockhealth.com/reports/2017-midyear-fundingreview-a-record-breaking-first-half/>.
- Sum, S., Mathews, R. M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008). Internet use and loneliness in older adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T., & Arslansoyu, N. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Trantopoulos, K., Von Krogh, G., Wallin, M., & Woerter, M. (2017). External knowledge and information technology: Implications for process innovation performance. *MIS Quarterly*, 41(1), 287-300.
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK (2023). *İstatistiklerle yaşlılar, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2023-53710#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabul%20edilen,10%2C2've%20y%C3%BCkseldi>.
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK (2024). Cinsiyete ve yaş grubuna göre bireylerin son 3 ay içinde İnternet kullanım oranı, 2004-2024, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492).
- Saini, N., Sangwan, G., Verma, M., Kohli, A., Kaur, M., & Lakshmi, P. V. M. (2020). Effect of social networking sites on the quality of life of college students: A cross-sectional study from a city in North India. *The Scientific World Journal*, Article ID 8576023. doi:10.1155/2020/8576023
- Van Deursen, A. J., Van der Meijden, H., & Verhoef, P. E. (2015). Age-Based Digital Divide: Uses of the Internet in People Over 54 Years Old. *Comunicar*, 45(23), 19–28.
- Vicente, P., & Lopes, I. (2016). Attitudes of older mobile phone users towards mobile phones. *Communications*, 41(1), 71–86. doi:10.1515/commun-2015-0026.
- Walker, D. M., Hefner, J. L., Fareed, N., Huerta, T. R., & McAlearney, A. S. (2020). Exploring the digital divide: Age and race disparities in use of an inpatient portal. *Telemedicine and e-Health*, 26(5), 603–613. <https://doi.org/10.1089/tmj.2019.0065>.
- Wallace, S., Graham, C., & Saraceno, A. (2013). Older adults' use of technology. *Perspectives on Gerontology*, 18(2), 50-59. doi:10.1044/gero18. 2.50
- Wang, S., Bolling, K., Mao, W., Reichstadt, J., Jeste, D., Kim, H. C., & Nebeker, C. (2019, April). Technology to support aging in place: Older adults' perspectives. In *Healthcare* (Vol. 7, No. 2, p.60). MDPI.

- Wolinsky, F. D., Bentler, S. E., Hockenberry, J., Jones, M. P., Obrizan, M., Weigel, P. A., & et al. (2011). Long-term declines in ADLs, IADLs, and mobility among older Medicare beneficiaries. *BMC Geriatrics*, *11*, 43. <https://doi.org/10.1186/1471-2318-11-43>.
- World Health Organization. (2021). Social isolation and loneliness. <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/demographic-change-and-healthy-ageing/social-isolation-and-loneliness>
- World Health Organization. (2022). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>.
- Yang, Y., Yuan, Y., Archer, N., & Ryan, E. (2016). Adoption of social media and the quality of life of older adults. *49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, pp. 3133–3142.
- Yusif, S., Soar, J., & Hafeez-Baig, A. (2016). Older people, assistive technologies, and the barriers to adoption: A systematic review. *International Journal of Medical Informatics*, *94*, 112–116.
- Zavaleta, D., Samuel, K., & China, M. (2014). Social isolation: A conceptual and measurement proposal (OPHI Working Paper No. 67). *Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI)*.
- Zhang, K., Kim, K., Silverstein, N. M., Song, Q., & Burr, J. A. (2021). Social media communication and loneliness among older adults: The mediating roles of social support and social contact. *The Gerontologist*, *13*(61), 888-896. doi:10.1093/geront/gnaa197.

Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te Kabulü

Enthusiasm for Complete Domination: Parliamentary Adoption of the Montreux Straits Convention

İlhan ÇELİKER¹

Öz

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'nin uluslararası alanda elde ettiği önemli başarılarından birisi; Boğazlar konusunda Lozan'da getirilen kısıtlamaları Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle kaldırtmasıdır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası şartları değişmiş, yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu anlaşılmıştır. Yeni uluslararası durumu iyi değerlendiren Türkiye, Boğazların statüsünü kendi lehine değiştirmiştir. Bu başarı barışçıl ve başarılı bir diplomasi sayesinde elde edilebilmiştir. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetini sağlayan başarı, tüm yurttaki büyük bir sevinçle karşılanmış ve sözleşmenin Meclis'teki görüşmeleri de büyük bir coşku içerisinde gerçekleşmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'teki görüşmelerini analiz etmeyi amaç edinen bu çalışmada öncelikle Lozan sonrası durum ve Montreux'a giden süreç ele alınmıştır. Daha sonra Montreux'la getirilen yeni Boğazlar rejimi ve son olarak Meclis'teki görüşmeler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Görüşmelerde milletvekillerinin son derece heyecanlı, sevinçli ve gururlu oldukları, elde edilen başarıdan dolayı başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere katkısı olan tüm devlet adamlarına karşı büyük bir minnet duydukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, TBMM, 1930'lar, Montreux.

Abstract

One of Türkiye's important achievements in the international arena after the establishment of the Republic was lifting the restrictions imposed in Lausanne on the Straits with the Montreux Convention. By the 1930s, it was understood that the conditions after the First World War had changed and a new world war was approaching. Taking advantage of the changing international situation, Türkiye changed the status of the Straits to its own advantages. This success was achieved through peaceful and successful diplomacy. The success, which ensured Turkey's full control over the Straits, was greeted with great joy throughout the country. The convention negotiations in the Parliament were also held with great enthusiasm. This study, which aims to analyze the parliamentary discussions on the Montreux Straits Convention in the Parliament, discusses the post-Lausanne situation and the process leading to Montreux. Then, the new Straits regime introduced by Montreux and finally the negotiations in the Parliament are analyzed in detail. It was observed that the deputies were extremely excited, joyful, and proud and felt great gratitude towards all statesmen who contributed to the success achieved, especially President Atatürk.

Keywords: Straits, Turkish Grand National Assembly, 1930s, Montreux.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, iceliker@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2662-3399>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 24.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.08.2024

Atf İçin/For Cite: ÇELİKER İ., "Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te

Kabulü", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1460-1478

<https://doi.org/10.17755/esosder>.

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Marmara Denizi'ni kuzey tarafından Karadeniz'e bağlayan İstanbul Boğazı ve güneyde ise Ege Denizi'ne bağlayan Çanakkale Boğazı'ndan oluşan su yoluna "Türk Boğazları" denir. Türk Boğazları, Karadeniz ile Ege Denizi'ni birleştiren ve Akdeniz üzerinden dünyaya açılma kapısı olma konumundadır. Ayrıca, Karadeniz'e akan ve nehir taşımacılığının yapıldığı Tuna, Don gibi nehirler üzerinden Avrupa'nın iç kesimlerine kadar giden bir bölge için özellikle ticari açıdan önem arz etmektedir. Bundan dolayı Türk Boğazları tarih boyunca gerek ticari gerek askeri ve stratejik açıdan önemli görülmüş ve hukuksal düzenlemelere konu olmuştur (Aybay, 2019: 2729).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber, Boğazlar'dan geçiş sistemi de Türkiye'nin dünya devletleri tarafından bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün kabulünü gösteren uluslararası bir belge olan Lozan Barış Antlaşması'nın 23. Maddesi ve antlaşmaya ekli olan "Boğazlar'ın Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename"yle (Lozan Boğazlar Sözleşmesi) düzenlenmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan taraflardan biri Türkiye, diğer tarafta ise Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp - Hırvat - Sloven Devleti yer almıştır. Sözleşmeye göre; Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz (İstanbul) Boğazı'nda, barışta ve savaşta, denizden ve havadan geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesi getirilmiştir (TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923: 50-57). Böylece Boğazlar'dan geçiş rejimi, Türkiye'nin tek başına hâkimiyetinde olmayacak, birçok devletin ortak iradesiyle oluşan uluslararası kurallara tabi olacaktır (Sander, 1998: 95; Şener, 2014: 484-485).

Toplam 20 maddeden oluşan sözleşmenin 1. Maddesi Boğazlardan serbest geçiş ilkesini içermektedir. 2. Madde geçiş konu olacak araçları ve ne şekilde, hangi şartlarda geçiş yapabileceklerini düzenlemiştir. Buna göre; hastane gemileri, yatlar, balıkçı gemileri, askeri olmayan uçaklar ve ticaret gemileri birinci grupta yer almıştır. İkinci grupta ise; yardımcı gemiler, asker nakliye gemileri, uçak gemileri ve savaş gemileri yer almıştır. Her iki grupta yer alan unsurların, barış zamanında ve savaş zamanında ve yine savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olması ya da savaşta yer alması durumlarına göre Boğazlar'dan geçişleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sözleşmenin önemli hususlarından biri; Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın belirlenmiş bir bölgesi ile Ege Denizi'nde bulunan Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları ile Emirali adası hariç Marmara Denizi'ndeki tüm adaların askerden arındırılmasıdır (Md. 4). Türkiye, askerden arındırılmış bölgelerde ve adalarda asayişi sağlamak amacıyla sadece gerekli sayıda polis ve jandarma bulundurabilecektir (Md. 6). İstanbul'u'n ihtiyacını karşılamak için İstanbul ve çevresinde en fazla 12.000 kişilik bir askeri güç bulundurabilecektir (Md. 8). Sözleşmenin önemli hususlarından biri de, Boğazlar'ın kontrolü ve yönetimini "Boğazlar Komisyonu" adı altında uluslararası bir komisyona bırakılmasıdır (Md. 10). Yetkisi Boğazlar'ın suları üzerinde geçerli olan (Md. 11) Komisyon, bir Türk temsilcinin başkanlığında sözleşmeyi imzalayan devletlerin temsilcilerinden oluşacaktır (Md. 12). Ayrıca Boğazlarda geçiş sistemi ve askersiz bölgelerin emniyetinin tehlikeye girmesi durumunda Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususta Cemiyeti Akvam meclisinin karar vereceği bütün vasıtalarla tehlikeyi önleyeceklerdir (Md. 18) (TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923: 50-57).

Lozan'da imzalanan ve TBMM tarafından da onaylanan sözleşmenin açık hükümleriyle; belli bölgelerde asker bulundurma yasağı ve Boğazlar'ın yönetiminin uluslararası bir komisyona verilmesi Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini zedeleyen hususlar olmuştur (Oran, 2020: 235).

13 yıl yürürlükte kalan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, ciddi bir sorunla karşılaşılmaksızın başarıyla uygulanmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte meydana gelen yeni gelişmeler, Türk Boğazlar'ında geçerli olan rejimin tekrar ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. İşte Montreux Boğazlar Konferansı bu ortamda, konunun yeniden değerlendirilmesi amacıyla gündeme gelmiştir (Özersay, 1999: 56).

Lozan'da Türk heyetinin, müzakereci devletlerin masaya getirdikleri taslağa karşı ileri sürdüğü tezleri çetin müzakerelere rağmen kabul görmemiştir (Karacan, 2009: 145-150, 170-184). Ancak Türkiye'nin, egemenliğini sınırlayan birtakım hükümleri içeren Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni istemeyerek de olsa kabul etmesinin nedeni, Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde kollektif güvenlik sisteminin sağlayacağı güvence ve uluslararası alanda silahsızlanmanın gerçekleşeceğine ve dolayısıyla kendisi açısından önemli bir sorunun çıkmayacağına inanmış olmasıdır. Fakat her iki konuda da Türkiye'nin beklentileri gerçekleşmemiştir. Silahsızlanma yolunda ciddi bir ilerleme olmamış, tam tersi 1934'ten itibaren başta Almanya olmak üzere hızlı bir silahlanma başlamış ve böylece silahsızlanma süreci başarısız olmuştur. Diğer taraftan Milletler Cemiyeti kollektif güvenlik konusunda da beklenen etkinliği gösterememiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan düzeni değiştirmeye yönelik kimi ülkelerin saldırgan tavırları karşısında Milletler Cemiyeti aciz kalmıştır. Japonya'nın 1933 yılında Mançurya'yı işgali, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırısı ve ardından ilhakı olayları karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalması, kollektif güvenlik sisteminin işlemediğinin ispatı olmuştur (Armaoğlu, 2017: 308).

Diğer taraftan, Boğazlar'ın güvencesini taahhüt eden devletlerden biri olan Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması, İtalya tarafından 12 Ada'da yapılan askeri tahkimat, Almanya ve İtalya'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve Akdeniz bölgelerinde nüfuz sahaları oluşturmaları, Türk karasularında hangi ülkeye ait olduğu bilinmeyen denizaltılar tarafından gemi batırma olayları Türkiye'nin endişelerini artırmıştır (Erol, 2023: 1).

Bütün bu gelişmeleri ve bilhassa İtalya'nın izlediği politikayı yakından ve büyük bir endişe ile takip eden Türkiye, özellikle İtalya'nın Habeşistan saldırısından sonra kendi başının çaresine bakmak durumunda olduğunu ve kendisine verilmiş olan garantilerin hiçbir gerçek değerinin olmadığını anlamıştır. Ayrıca İtalya, Habeşistan işgali sonrası kendisine karşı Milletler Cemiyeti kararıyla uygulanan zorlama tedbirlerine katılan Türkiye'yi açıktan tehdit etmiş ve bu tehdit Türkiye'nin harekete geçmesinde önemli bir sebep olmuştur (Montreux ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: 5-12).

Gelinen noktada, 1936 yılında oluşan yeni uluslararası durumun, Birinci Dünya Savaşı sonrası şartlarından çok farklı olduğu, yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu anlaşılmış ve dolayısıyla Türkiye açısından, Boğazlar rejiminin mevcut haliyle sürdürülebilir bir rejim olmadığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye devleti de 13 yıl önceki Türkiye değildir. Lozan'da barış görüşmelerinin yapıldığı dönemde, her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla vermiş bir hükümet olsa da Türkiye henüz uluslararası bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tanınmış değildi. Diğer tarafta İstanbul'da varlığını sürdüren bir padişah ve hükümet vardı ve İstanbul İtilaf Devletleri'nin işgali altındaydı. Kısacası, Türkiye'nin İtilaf Devletleri'ne karşı eli pek güçlü değildi ve istemeyerek de olsa bazı şeyleri kabullenmek zorunda kalmıştır denilebilir. 1936 yılında ise Türkiye Milletler Cemiyeti'nin üyesi bağımsız bir devlettir. Yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu bu dönemde, Türkiye'nin de içerisinde düşünüldüğü yeni ittifaklara ihtiyaç vardır. Savaşa hazırlanan devletler bu anlamda bir arayış içerisinde dirler. Mevcut şartları iyi değerlendiren Türkiye, diplomasi yoluyla, önce Motreux sürecini başlatmış ve sonra da istediği sonuca ulaşabilmiştir.

TBMM açıldığı ilk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Nisan 1920 tarihli genelgesinde belirttiği gibi; bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek makam olarak (<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarından-biri-oldu/2879002>) Lozan Barış Antlaşması'nı da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni de görüşen ve onaylayan makamdır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kabulü görüşmelerinde dile getirilen görüşler, ifade edilmeye çalışılan duygular o dönemi doğru anlama ve değerlendirme açısından önem arz etmektedir.

Boğazlar, tarih boyunca devletlerin sahip olmak istedikleri veya başka bir devletin tek başına kontrolüne bırakmak istemedikleri önemli bir suyoludur. Türkiye'nin kontrolünde olan bugünkü Boğazlar rejiminin bu aşamaya gelmesi kolay olmamıştır. Çalışmada, Lozan'da Türkiye'nin kontrolüne verilmeyen Boğazlar konusundaki düzenlemeler ve sonraki gelişmeler öncelikle ele alınmıştır. Daha sonra Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için yapılan girişimler ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi incelenmiştir. Son kısımda ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin TBMM'deki görüşmeleri ve buna bağlı gelişmeler ele alınmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma kapsamında, belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan TBMM Zabıt Cerideleri taranmış ve çalışmanın temelini oluşturmuştur. Konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden de yararlanılmıştır. Dönemin süreli yayınları taranmış ve bazı süreli yayınlar çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca telif-tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

3. BULGULAR

Türkiye, Lozan görüşmelerine Milli Mücadele zaferiyle gitmiş olmasına rağmen, bir yandan Osmanlı Devleti zamanından kalan borçlar, kapitülasyonlar gibi bazı konular görüşme masasına gelmiş, diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan devletlerin talepleriyle karşılaşmıştır. Bu şartlarda Türkiye'nin temel isteği olan tam bağımsız ve eşit bir devlet olarak kabul görme isteğinin müzakereleri uzun ve çetin geçmiştir. Sonuçta, Türkiye'nin bazı haklı talepleri kabul edilmemiş ve Boğazlar bölgesinde egemenliğine sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye dönemin şartları icabı kabul ettiği bu sınırlamaları değiştirmek için fırsat kollamıştır. Ortaya çıkan fırsatı iyi değerlendirmiş ve Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini sağlamıştır. Bu sonuç Türk kamuoyu ve Meclis tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bu coşkudan anlaşılmıştır ki, Türkiye halkıyla, meclisiyle Lozan'da yapılan düzenlemeyi hiçbir zaman içine sindirememiş ve kabullenememiştir. Diğer taraftan, savaşa girmeden de bir hakkın barış yoluyla, diplomasiyle elde edilebileceği görülmüştür. Türkiye'nin haklılığı ve doğru bir politika izlemesi istenilen sonucu verdiği görülmüştür.

4. MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

1930'lu yılların başında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı dönem şartlarının değiştiğini ve sözleşmede tam hâkimiyetine sınırlama getiren maddelerin varlığından dolayı ülke güvenliğinin tehlikede olduğunu ileri süren Türkiye, uluslararası hukukun "rebus sic stantibus" (koşullardaki köklü değişim) ilkesine dayalı olarak, sözleşmede değişiklikler yapılması yönünde talepte bulunmuştur (Bolat ve Güneş, 2022: 76).

Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki hâkimiyetine sınırlama getiren hükümlerin kaldırılması yönündeki isteği, ilk olarak 24 Mart 1933 tarihinde İngiltere'nin silahları azaltma teklifinin görüşmelerinde dile getirilmiştir. Aynı yılın 23 Mayıs'ında Macaristan heyetinin silahsızlanma konferansının genel toplantısında dile getirdiği bir teklif üzerine, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından Boğazlar'ın güvenliği konusu gündeme getirilmiştir. Türkiye,

Boğazlar Meselesi'ni sadece silahsızlanma konferanslarında değil, Milletler Cemiyeti konseyinde de dile getirmiştir. 17 Nisan 1933 tarihinde yapılan toplantıda Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin aleyhine eşit olmayan bir durum oluşturduğunu ve bu dengesiz vaziyetin sözleşmenin yapıldığı zamandaki şartların değişmiş olmasına rağmen devam ettiğini belirtmiştir. Aras, hem Türkiye'nin güvenliği hem de her türlü barış faaliyetine katkı sağlayan Türkiye'nin eşit bir konumda bulunması açısından bu değişikliklerin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Aras, konuyu bir kez daha Milletler Cemiyeti genel heyetinin 14 Eylül 1935 tarihli toplantısında gündeme getirmiş, şartların değiştiğini ve Türkiye'nin güvenliği açısından Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Aras, 2003: 99-102).

Türkiye Boğazlar Meselesi'ndeki isteğini, Balkan Paktı Konseyi'nin Mayıs 1935 tarihinde yapılan toplantısında, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması nedeniyle İtalya'ya karşı uygulanacak zorlama tedbirlerinin konuşulduğu Milletler Cemiyeti'nin Kasım ayı toplantısında da dile getirmiştir. Türkiye'nin bu şekilde diplomatik bir yolla konuyu gündeme getirmiş olması konu hakkında olumlu bir atmosferin oluşmasına yol açmıştır (Armaoğlu, 2017: 309). İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Versay Antlaşması'nın aksine Ren bölgesini militarize etmesi üzerine, Türkiye, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan ülkelere, uluslararası durumda meydana gelen hukuki, askeri ve siyasi değişmeler karşısında Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut halinin Türkiye'nin güvenlik ve savunması için esastan değişmesi gerektiğini belirten bir nota vermiştir (Ulus, 11 Nisan 1936: 1).

Türkiye verdiği notada şu hususlara dikkat çekmiştir:

- 1923'te, Türkiye Lozan'da Boğazlar'da serbest geçiş ve askerden arındırılması ilkelerini kabul ederken, Avrupa'nın genel vaziyeti, askeri ve siyasi bakımlardan bugün ortaya çıkan vaziyetten oldukça farklıdır.

- Avrupa o tarihte silahsızlanmaya gidiyordu ve kara, hava ve deniz kuvvetleri çok daha az korkulacak bir mahiyette idi. Türkiye Milletler Cemiyeti ve dört büyük devletin verdikleri taahhütlere güvenerek sözleşmeyi imzalamıştır.

- Denizlerde hızlı bir silahlanma devam etmekte, yeni gemiler denize indirilmektedir. Hava sahasında baş döndürücü bir kuvvetlenme, karada ve adalarda tahkimatlar sürmektedir.

- Durum ve şartlar tamamen değişmişken Boğazlar'ın emniyetsizliğine çare olacak yegâne garanti de ortadan kalkmıştır ve Türkiye bu endişe verici emniyetsiz durumda en zayıf noktastan en fena tehlikelere maruz kalmıştır.

- Türkiye Boğazlar'ın ve civarının askerden arındırılmasını, kendisine askeri açıdan bir tehlike oluşturmaması halinde kabul etmiştir.

- Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletler emniyet garantisi verdikleri için Türkiye kendi topraklarının bir parçası üzerinde bu kısıtlamaları kabul etmiştir. Eğer emniyet garantisinde bir zaaf oluşursa bütün sözleşmenin dengesi Avrupa'nın ve Türkiye'nin sulhunun aleyhine bozulmuş olur.

- Siyasi olaylar karşısında kolektif garantinin geç işleyişinden dolayı Türkiye Milletler Cemiyeti'nin kolektif garantisine yetinmemiş, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin garantisini de yeterli görmemiş ve dört büyük devletin ortak garantilerini kendi toprak bütünlüğü için o zamanki şartlarda asgari emniyeti sağlayacağı mahiyette görmüştür. Fakat bu asgari emniyeti tesis eden şartlarda bir zafiyet hâsıl olmuşsa, Türkiye tüm memleketi açık bir tehlikeye maruz bırakamaz.

- Boğazlar'ın emniyetinin hâlâ hakiki bir garanti altında olduğu söylenemez ve Türkiye'den de bu emniyet görevinden uzak durması beklenemez.

- Mevcut şartlar, kabul edilmiş hükümleri işlemez hale getirmiştir. Konu, Türkiye'nin değişen şartlara göre mevcudiyeti ve güvenliği açısından alması gereken tedbirleri alabilmesiyle alakalıdır.

- Netice olarak; Boğazlar'ın güvenliğini düzenleyen hukukun işlemediğini ve Türkiye'yi bir dış saldırı karşısında koruyamadığını düşünen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeleri yeni bir düzenleme yapmak için konuyu görüşmeye davet etmektedir (Ulus, 13 Nisan 1936: 1, 3).

Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bir konferansta görüşülmesi talebi İtalya hariç imzacı devletler tarafından olumlu karşılanmıştır (Akşam, 14 Nisan 1936: 1, 7). İngiltere devleti Türkiye'nin notasına verdiği cevapta; Türkiye tarafından takip edilen yöntemin tamamen tasvip edildiğini ve konuyu diğer devletlerle birlikte müzakereye hazır olduğunu bildirmiştir (Akşam, 17 Nisan 1936: 1, 2). Ardından Sovyetler Birliği de konuyu görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir (Akşam, 18 Nisan 1936: 1). Konu açısından önemli bir devlet olan Fransa da meseleye sıcak baktığını bildirmiştir (Akşam, 23 Nisan 1936: 1). Diğer devletlerin de olumlu cevap vermeleri üzerine, konuyu müzakere etmek üzere, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde konferans toplanmıştır (Akşam, 23 Nisan 1936: 1).

1933 yılından itibaren silâhsızlanma çabalarının başarısızlığı ve Avrupa'da yeni bir savaş tehlikesinin güçlü emarelerinin gittikçe artan bir şekilde ortaya çıktığı bir dönemde, Türkiye Dış Politikasının başlıca çabaları, memleket güvenliğinin takviyesi ve genel barışın korunması gibi iki ana hedefe yönelmiştir. Montreux konferansı da aynı amaçlar doğrultusunda başlatılan sürecin bir parçasıdır (Montreux ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: V).

Türkiye'yi konferansta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir heyet temsil etmiştir (BCA, 30-18-1-2/65-48-14). Türkiye, taraflara 13 maddeden oluşan bir tasarı sunmuştur. Tasarının ana noktaları şunlardır:

- 23 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış olan Boğazlar sözleşmesi ortadan kalkmıştır.
- Ticaret gemileri Lozan'da olduğu gibi Boğazlardan serbestçe geçebilirler.
- Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemisi tonajı ve kalış süreleri sınırlandırılmaktadır.
- Boğazlardan geçişle ilgili hükümler Karadeniz'de kıyısı olan devlet savaş gemilerinin Akdenize çıkışlarında da uygulanacak ancak, Karadenizli devletlerden biri Boğazlardan geçiş için kabul olunan en yüksek tonajı aşkın ve 25.000 tonilataya kadar varan bir savaş gemisini bazı şartlarla Boğazlardan geçirebilecektir.
- Savaşta, Türkiye tarafsız ise savaş gemileri yine barıştaki şartlarla geçebileceklerdir.
- Türkiye savaşıyorsa savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine bağlıdır.
- Türkiye yakın bir savaş tehdidi altında ise Milletler Cemiyeti ve imzacı devletlere haber vererek savaş zamanındaki hükümleri uygulayacaktır.

Ayrıca tasarıda yer almasa da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve bölgenin askerleştirilmesini istemiştir. İngiltere ise, Boğazlar Komisyonu'nun devamını ve Türkiye'nin tasarısında bazı değişiklikler öngören ve 26 maddeden oluşan bir karşı tasarı sunmuştur (Montreux

ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: 60-93). Müzakerelerde genel olarak Japonya'nın da desteğini alan İngiltere bir tarafta, Fransa ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin desteğini alan Türkiye diğer tarafta yer almıştır. Yaklaşık bir ay süren görüşmeler sonunda, Boğazlar'ın askerileştirilmesi, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve Türkiye açısından çok yakın savaş tehdidi durumunda Türk tasarısına; savaş gemilerine uygulanacak kısıtlamalar açısından ise İngiliz tasarısına uygun bir metin kabul edilmiştir. Böylece 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmeyi, İtalya hariç, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan diğer 9 devlet onaylamış ve yürürlüğe koymuştur. İtalya devleti 1938 yılında sözleşmeyi onaylamış, Japonya ise 1951 yılında sözleşmeden çekilmiştir (Özersay, 2020: 372-374).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 29 madde, 4 ek ve 1 protokolden oluşmaktadır. Türkiye açısından hayati bir önem taşıyan ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini zedeleyen hükümler bu sözleşmeyle ortadan kaldırılmıştır. Sözleşmenin 24. Maddesiyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca kurulmuş olan Uluslararası Komisyon'un yetkileri Türkiye'ye devredilmiştir. Ek protokolün 1. Maddesiyle de Türkiye Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerleştirebilecektir.

Sözleşmenin 1. Maddesi Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini getirmiştir. 6 maddeden oluşan I. Kesimde ticaret gemilerinin geçiş rejimi düzenlenmiştir. Barış zamanında ve savaş zamanında, ayrıca savaş zamanında da Türkiye'nin savaştan durumunda olup, olmaması veya yakın savaş tehlikesi içinde olması durumlarına göre ticaret gemilerinin geçiş kuralları belirlenmiştir. 15 maddeden oluşan II. Kesimde savaş gemilerinin barış zamanında ve savaş zamanında geçiş rejimi, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler açısından düzenlenmiştir. Aynı şekilde, savaş zamanında Türkiye'nin savaştan ve savaş dışında olması veya yakın savaş tehlikesi içinde olması durumlarında farklı kurallar belirlenmiştir. Tek maddeden oluşan III. Kesimde hava ulaşım araçlarının geçiş rejimi düzenlenmiştir. 2 maddeden oluşan IV. Kesim "Genel Hükümler" başlığı altında, yukarıda bahsi geçen, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulmuş olan Uluslararası Komisyon'a ait yetkilerin Türkiye'ye devredildiği belirtilmiştir. 4 maddeden oluşan V. Kesimde "Son Hükümler" ile sözleşmenin onayı, yürürlüğe girmesi, sözleşmeye katılma ve ortadan kaldırma şartları, süresi, değişiklik yapma biçim ve şartları düzenlenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1936: S. 3374; Soysal, 1983: 493-518; Akşin, 2012: 201; Bozkurt, 2017: 14-15).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin geçerlilik süresi 20 yıl olarak belirlenmiştir. Diğer milletlerarası antlaşmalarda olduğu gibi sözleşmenin imzacı devletlerce feshi yolu açık tutulmuştur. Bunun için 20 yıllık sürenin bitiminden en az iki yıl önce, sözleşmeye imza atan devletlerin talepte bulunması şartı getirilmiş, ancak fesih talebi gelmediğinden sözleşme günümüzde de yürürlükte kalmaya devam etmektedir (Armaoğlu, 2017: 310; Atabey, 2013: 25; Demir, 2018: 338).

5. MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN MECLİS'TE KABULÜ

Düşman işgali altındaki Anadolu ve Rumeli topraklarında, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatan ve Cumhuriyete giden yolda önemli adımlar atılmasını sağlayan TBMM olmuştur. Bu adımlardan biri olan Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmeleri esnasında milletvekillerinden ciddi itirazlar gelmiş ve zaman zaman sert tartışmalar yaşanmıştır. Üzerinde durulan konulardan biri de Boğazlar konusudur (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Akyol ve Kaplan, 2014). Ancak, Türkiye'nin bağımsızlığı gibi daha büyük kazanımlar dikkate alınarak Lozan'da varılan mutabakat, Türkiye aleyhinde bazı hususlar içermesine rağmen, Meclis tarafından da onaylanmıştır. Geçen zaman ve değişen şartların neticesinde Meclis'in gündemine getirilen Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin görüşmelerinde ise varolan hava, 13 yıl öncesinden çok farklıdır. İtirazlar ve tartışmaların yerini sevinç ve coşku

almıştır. Meclis, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyeti konusundaki eksikliği Montreux'u onaylayarak tamamlamıştır. Millet iradesinin tecelligahı olan TBMM'de gerek Sözleşme imzalanmadan önce değişik tarihlerde, gerekse Sözleşmenin görüşmeleri esnasında dile getirilen görüşlerin bilinmesi, analizi Türkiye'nin yakın tarihi açısından önem arz etmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması Türk kamuoyu tarafından zafer olarak kabul edilmiş; birçok yerde etkinlikler yapılmış, törenler düzenlenmiştir ve elde edilen başarı bayram coşkusu içinde kutlanmıştır (BCA, 490-1-0-0/3-13-6; Uzun, 2017: 403-411). Ancak, sözleşmenin TBMM'de görüşülmesi ve kabulü ise başka bir coşkunun tezahürüdür denilebilir.

Boğazlar Meselesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan önce de, zaman zaman Meclis gündemine gelmiş ve bu konuda görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin bu konudaki isteklerini uluslararası platformlarda dile getirdiği bir süreçte, Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker konuyla ilgili sözlü bir soru önergesi vermiş ve soru 11 Ekim 1935 tarihinde görüşülmüştür. Türker, sorusunda uluslararası siyasal havanın çok tehlikeli bir durumda olduğunu, bu durum karşısında ülke kapılarının her ihtimale karşı kapalı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin en nazik yeri olan Çanakkale Boğazı'nın açık tutulmasının asla doğru olmadığını, Türkiye'nin barıştan yana ve antlaşmalara bağlı olduğunu, fakat eğer bir antlaşma maddesi ülke güvenliğini tehlikeye atıyorsa bu noktada yurdun güvenliğini her şeyin üstünde tutmak istediklerini dile getirmiştir. Bundan dolayı bu çok önemli ve nazik meselenin biran önce kotarılmasının gerekli olduğundan, hükümetin ne tür tedbirler aldığını öğrenmek istediğini belirtmiştir.

Soruya Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Kaya sözlü olarak cevap vermiştir. Kaya, Çanakkale Boğazı'nın mevcut vaziyetinin Boğazlar Sözleşmesi'nin gereği olduğunu, bunun da genelde memleketin ve özelde Boğazlar'ın müdafaasına sınırlamalar getirdiğinin bilinen bir gerçek olduğunu ifade etmiştir. Uluslararası durumun huzursuz olduğunu, memleketin müdafaasını tamamlamak ihtiyacını uluslararası toplantılarda anlatmaya devam ettiklerini, beklenmeyen ihtimallere maruz kalınması halinde icab eden tedbirleri almakta tereddüd etmeyeceklerini belirtmiştir.

Bakan vekilinin cevabından sonra Berç Türker söz almıştır. Türker, mevcut vaziyetin Lozan'da mesele tatlıya bağlansın diye istemeyerek kabul edildiğini, fakat kabul edilen şartların mevcut uluslararası duruma uymadığını belirtmiştir. Boğazlar Sözleşmesi'nin hak ve adalet açısından, Türkiye'nin güvenliği açısından ve uluslararası vaziyetin kökünden değişmiş olması açısından yok hükmünde sayılması gerektiğini, bunun için hükümetin acilen gereğini yapmasını beklediklerini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 5, İçtima: F, Birleşim: 43, 11 Ekim 1935: 69-70).

İtalya ile Habeşistan arasındaki savaş dolayısıyla Cemiyet-i Akvam'ın İtalya'ya karşı alınacak zecri tedbirlerin tatbikine dair kanun tasarısının görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras Boğazlar konusuna da değinmiştir. Aras, Türkiye'nin komşularıyla ve diğer bütün ülkelerle geliştirdiği ilişkilerinde barışı ve müzakereyi esas aldığını, memleketin müdafaası eksik veya zayıf şartlara tabi olan yerleri üzerinde herkesin dikkat ve hassasiyetinin böyle huzursuz zamanlarda daha da artmış olacağına şüphesi olmadığını belirtmiştir. Aras sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bu sözlerimle Boğazlar'ın vaziyetine işaret ettiğim derhal yüksek dikkatinizden kaçmamıştır. Müdafaa kudretimizi tamamlamak ihtiyacını her münasebetle ve her yerde anlatmaya çalışmaktan bir an geri kalmıyoruz. Bu samimi dileğimizin dost ve alakadar devletler tarafından iyi anlaşılacağını ve memleket müdafaasına ait bu eksiğin tamamlanacağı günün çok uzak olmayacağını ümit etmek isteriz. Her halde her hangi bir tehlike müşahedesi

önünde bu hususta icab eden tedbirleri almakta Hükümetimiz tereddüd etmeyecektir” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 6, İçtima: 1, Birleşim: 5, 13 Kasım 1935: 52).

Hem Türker hem de Aras'ın ifadeleri aslında durumun aciliyetini ve konunun Meclis tarafından da ciddiyet ve endişe ile takip edildiğini göstermektedir. Ayrıca eğer Montreux süreci başlamamış olsa, Türkiye'nin kendi güvenliği için, Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçası olan Boğazlar Sözleşmesi'ni yok sayabileceğini ve gerekirse Lozan'ı da tartışabileceğini söyleyebiliriz.

Dışişleri Bakanlığı'nın 1936 mali yılı bütçesi görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Saraçoğlu, Boğazlar konusunu da gündeme taşımıştır. Saraçoğlu, Türkiye'nin en önemli meselesi olan Boğazlar konusunun uluslararası düzeyde gündemde olduğunu, mevcut antlaşmanın temellerini kaybettiği gerekçesiyle tarafları görüşmeye davet ettiklerini ve muhatap devletlerin hepsinin müzakereyi kabul ettiklerini ifade etmiştir. Hükümetin yakın gelecekte tarafları İsviçre'nin küçük bir kentinde Haziran ayı sonunda toplantıya davet etmeyi planladığını ve böyle bir toplantının genel şartlara uygun olacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Hükümetin ciddiyetle çalıştığını, meselenin Türkiye için hayati ehemmiyeti ve katılımcı devletlerin haktanır, dostça tavırlarının çabuk netice almak için ümit verici olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936: 229). Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı Hükümetin, milletin desteğiyle bugüne kadar başlamış olduğu bütün teşebbüslerde gösterdiği muvaffakiyeti hiç şüphesiz Boğazlar Meselesi'nde de göstereceğini ve Hükümetin başladığı bu mühim ve hayati meselenin halline bir an evvel muvaffak olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker de Boğazlar meselesinin Türkiye'nin en hayati meselesi olduğunu, kapımızın nasılsa açık kaldığını bunu kapamak istediklerini belirtmiştir. (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936: 229-230).

Montreux'de sözleşmenin imzalandığı dönemde, Meclis tatilde olduğundan, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni görüşmek üzere, 30 Temmuz 1936 tarihinde toplanmak üzere olağanüstü toplantıya çağırılmış ve celse için hazırlıklar yapılmıştır (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1936: 1).

Meclis, 30 Temmuz günü Başkan Mustafa Abdülhalik Renda başkanlığında toplanmıştır. Renda, Montreux Konferansında Hükümetin elde ettiği çok önemli ve kıymetli neticeleri görüşmek üzere Meclis'i toplantıya davet ettiğini, ancak Milli Müdafaa ve Hariciye encümenlerinin müşterek olarak kanun tasarısını tetkik edeceklerini bildirmiş, bunun için bir sonraki gün saat 14'te toplanmak üzere celseyi tatil etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 80, 30 Temmuz 1936: 302-303).

Meclis, “*Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imzaedilen mukavelenamenin tasdikine dair kanun layihası ve Hariciye ve Milli Müdafaa encümenlerinden murekkeb Muhtelit encümen mazbatasını*” görüşmek üzere 31 Temmuz 1936 tarihinde toplanmıştır.

Tasarı üzerinde ilk konuşmayı Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras yapmıştır. Aras, öncelikle Montreux Konferansının gerçekleşmesi sürecini kısaca anlatmış; Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilinin er geç bir zaruret olduğunu her vakit ihtar ettiğini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın ise Boğazlar'da gayri askeri halin mahzurlarını daima gündeme getirdiğini belirtmiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün, Boğazlar konusunu ilk olarak İngiltere'nin silahların azaltılması teklifinin görüşmelerinde gündeme getirilmesi emrini verdiğini ve bu emir doğrultusunda sürecin Dışişleri Bakanlığı tarafından bu güne getirildiğini ifade etmiştir. Aras, konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

“Şimdi yüksek tetkikinize arzolunan bu mukavelenamenin esaslı bir hususiyeti memleketimizin yalnız ayrılmaz bir parçası değil, fakat ayrılmaz parçalarını birbirine bağlayan bu kıt’ası üzerinde tam hâkimiyetimizin sade muslihane değil, çok dostane olarak teyid edilmiş olması ve memleketimizin müdafaasının istilzam ettiği tahkim hakkının mukavelenamenin imzası ile beraber tanınmış bulunmasıdır.”

Aras, bu işin başından itibaren Türkiye’yi iyi anladıklarını gösteren akid devletlere ve coğrafi durumlarından veyahut Boğazlar Meselesi’yle ilgisi olmaması gibi sebeplerden dolayı konferansa iştirak etmedikleri halde matbuatlarıyla ve her halleriyle Türkiye’nin davasına destek veren ve neticeden memnuniyet gösteren dost ve iyi niyetli bütün memleketlere teşekkür etmiştir. Son olarak, memleket için çok hayırlı yeni bir ikbal mukaddimesi olarak telakki ettiği sözleşmenin, Meclis tarafından tasvip edilmesini istemiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 309-310).

Dışişleri Bakanından sonra ilk sözü Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu almıştır. Kansu, Türkiye’nin istiklali, hâkimiyeti üzerinde her ne suretle olursa olsun siyah bir nokta gibi duran ve hayatını, canını istiklal ve hâkimiyeti uğrunda fedadan çekinmeyen Türk milleti için bir kâbus gibi duran, hoş görülmesine imkân olmayan Çanakkale meselesinin artık mahv olup ortadan kalktığını, maziye karıştığını belirtmiştir. Kansu, sözleşmenin tenkid edilecek hiçbir noktasını görmediğini, kürsüye kendisine vazife bildiği bir hususu dile getirmek için çıktığını belirtmiştir. Umumi harpte ülkenin kılıçla, tüfekte, kanla bizde kalmasına sebep olan, o muvaffakiyeti bize veren yüksek kumandan, yüksek deha, yüksek Atatürk’ün olduğunu; bugün de o dehanın sayesinde diplomasi yoluyla Boğazlar’ın kayıtsız şartsız tamamen bizim olduğunu ifade etmiştir. Atatürk’ün gösterdiği yolda ve irşadi dairesinde sarsılmaz, yılmaz adımlarla yürüyen ve hükümeti senelerden beri büyük bir liyakat ve ehliyetle tedvire muvaffak olan Başbakan İsmet İnönü ve mesai arkadaşlarına ve hususen şeflerinden, büyüklerinden aldığı ilham ve talimat dairesinde konferansı idarede büyük bir liyakat gösteren Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve onun konferanstaki arkadaşlarına şükran ve teşekkürlerini dile getirmiştir. Kansu sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Arkadaşlar, Boğazlar tamamen bizimdir. İstedığımız zaman açarız, istediğimiz zaman kaparız. Dostlarımız için Boğazlar açıktır. Fakat düşmanlar vatanın kapısını zorlamak ve cebren geçmek teşebbüsünde bulunurlarsa, emin olsunlar ki boğazın muhafızı olan çelikten daha sağlam Türk ordusunu karşılarında bulacaklardır. Bunu düşünmeyerek vatanımızın kapısını zorlamak ve cebren açmak hayali hamî arkasından koşanların vay haline” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 310-311).

Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili yaptığı konuşmada sözlerine şöyle başlamıştır:

“Arkadaşlarım, hayatta öyle hadiseler vardır ki, karşısında dona kalırız, yalnız kalbimiz bizimle görüşür, duygularımızı ortaya koyacak kelimeleri üst üste dizemeyiz.

Ben de önümüzdeki büyük hadise karşısında içimi dökemeyecek kadar hayranım. Ne söylesem az, eksik ve ateşsiz gibi geliyor.

Arkadaşlarım, bugün bize sunulan vesika ile ateşimizin, her zaman kanımızdan fişkırmış bir alev olan ateşimizin, erişmesine engel olunmak istenilen bir yurt parçasına Türk kalbinden can götürüyoruz.”

Etili, elde edilen başarının Atatürk’ün barış yolunda sunduğu yeni bir armağanı olduğunu belirtmiştir. Atatürk’e karşı yüreklerinden taşan duygularla minnet ve şükranlarını iletmenin yetersiz ve zayıf kalacağını, onun önünde eğilmek gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü’nün Lozan’da, o zamanki şartlardan dolayı eksik bırakılan hususu onüç yıllık bir çabayla fazlasıyla geri aldığını, kendilerinin daima İnönü Hükümetinin arkasında

yürüyeceklerini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 311-312).

Manisa Milletvekili Refik İnce, Montreux'de yapılan sözleşmenin temin etmiş olduğu istiklal, temin etmiş olduğu muvaffakiyetin, yalnız milli olarak kalmadığını beynelmilel mücadelelere de nihayet veren bir istikamet aldığını, muvaffakiyetin yalnız Türkiye'nin emniyeti değil, Rus ve İngiliz siyasetini dahi telif etmiş olması itibariyle beynelmilel bir sulha da esas olduğunu iddia etmiştir. İnce, askerlikte muzaffer, idarede muzaffer, siyasette muzaffer olan Atatürk'ün beynelmilel siyasette dahi behemehâl muzaffer olmak kabiliyetlerinin en başında olduğunu, göstermiş, takip etmiş olduğu umumi siyasetle bütün dünyaya harpsiz bir şekilde insanlar arasında sulhun gerçekleştirilebileceğini gösterdiğini ifade etmiştir. Gerek vatandaş olsun gerek vatandaştan maada milletlere mensup olanlar olsun, Türk Milletinin mertçe hareketlerine karşı mertçe mukabele eden milletlerin, bilhassa en kara günlerde dostluk eden Rusya ve emsali devletlerin minnetle yadedileceklerini, bilhassa kara günlerin dostluğunu, esaslı dostluğun terazisi olarak kullanılacağını belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 312-314).

Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, toplantı için çağrı aldıklarında sözleşmenin imzalandığı haberiyle halkın bayram yaptığını, halkın gözlerinde okunan duygunun; İnönü'de, Sakarya'da, Afyon'da daha evvel Çanakkale'de bütün dünyaya karşı Türk gücünü gösteren Atatürk ile İsmet İnönü'nün Türk ulusunun o eski devirlerden beri devam edip gelen kötü talihini yendiklerine inancı gördüğünü belirtmiştir. O gün yapılan bayramın çok büyük olduğunu ve bütün milletin büyük şeflerin kazandığı bu zaferi kutlarken aynı zamanda onlara karşı duydukları şükran borcunu ifade ettiklerini müşahade ettiğini belirtmiştir. Yurdun hâkimiyet içinde, emniyet içinde, istiklal içinde çalışması imkânını hazırlayan, müdafaasını kuvvetle yerine koyan Atatürk ve İsmet İnönü'nün bir toplantıda söyledikleri gibi herkesin vazifesine göre çalışmasının memlekette ilerlemek, memlekette refahı artırmak için gerekli olduğunu sözlerine eklemiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 314).

Tokat Milletvekili Nazım Poroy, Montreux Sözleşmesi'nin tasdik edileceği bugünün; Türk tarihinin ve bilhassa Cumhuriyet rejiminin en parlak ve en müstesna günlerinden biri addedileceğini belirtmiştir. Boğazlar'ın Avrupa siyasetinde oynadığı rolü göstermek için Küçük Kaynarca ve Hünkâr İskelesi Antlaşmalarına değinmek ve 1856 Paris Antlaşmasıyla Karadenizin tarafsız bir hale sokulmasını hatırlamanın yeterli olacağını ifade etmiştir. Meselenin son döneminin hemen herkesin gözü önünde cereyan ettiğini, Lozan'dan sonra kesin çözümünün geleceğe bırakılan bu işi de genç Türk Cumhuriyeti tarafından tamamlandığını belirtmiştir.

Poroy, Boğazlar işinin bu suretle halledilmiş olması geç, fakat kuvvetli Türkiye Cumhuriyeti'nin pek az zaman içinde kazanmış olduğu kudretin ve iş başarmanın en parlak delili olduğunu ve bu günkü kararın tarihin en parlak bir sayfasında milletvekillerinin adlarını taşıyacağını ifade etmiştir. Hukuken geçen güne kadar açık olan Boğazlar'ın artık alakadar devletlerin imzalarıyla teyid ettikleri bir tarihi vesikaya istinaden kapandığını, askerlikten tecrid edilen yerlere askerlerimizin ödevlerini yapacak kudretle teçhizatlı olarak girdiğini hatırlatmıştır (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 314-315).

Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı, öncelikle Montreux'de kazandığı zaferle Türk halkına hakiki bayram günleri yaşatan İsmet İnönü hükümetine teşekkür etmiş ve tebriklerini iletmiştir. Vatandaşların bu münasebetle büyük coşkunluklar göstermeleri, kendilerinin bu kadar derin haz ve heyecan duymalarının pek yerinde olduğunu, çünkü büyük kurtarıcının oluşturduğu muazzam eser olarak bütün ve tam manasıyla istiklaline hâkim bir Türk devleti

olduğunu, bu devletin Lozan'da zaruri olarak ihmal edilmiş bir hakkını Montreux başarısıyla geri aldığını belirtmiştir. Bu geri alınan hak sayesinde memleketin en hassas noktasını teşkil eden, Boğazlar'ın emniyet ve selametini sağlayacak tedbirlerin alınacağından oraya herhangi bir namert düşman elinin uzanması ihtimalinin yok edildiğini ifade etmiştir.

Kitapçı, böylece anavatanın iki parçası Anadolu ve Rumeli'nin birbirinden ilelebet ayrılmayacak şekilde bağlandığını, bütün vatan topraklarının yekpare bir hale geldiğini belirtmiştir. Bütün icraatında Atatürk'ün eserini güçlendirmek ve ebedileştirmeyi gaye edinen İnönü Hükümetinin bu eseri pürüzsüz şekilde geleceğe aktarmak ve emanet etmek imkânını elde ettiğinden iftihar edebileceğini, bu söylediği sebeplerin bu coşkunlukların manasını tamamiyle ifade ettiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 315-317).

Ordu Milletvekili Muhiddin Baha Pars, millet olarak çok acılar yaşayarak bugünlere geldiğini, cumhuriyetin ilanıyla Türkiye'nin çağdaş milletler içindeki yerini almaya başladığını ve bütün bunları Atatürk'e borçlu olduklarını dile getirmiştir. Kime ve nasıl teşekkür edeceğini bilemediğini, çok mütehassis, çok şerefle dolu olduğunu, ne yapacağını ve ne söyleyeceğini bilemediğini ifade etmiş ve milletvekillerine, tüm millete teşekkür etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 317).

Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker, Çanakkale Boğazı'nın stratejik öneminin Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktığını, İngiltere ve Fransız donanmalarının zorla geçmek istediklerini fakat bunu başaramadıklarını, bunun üzerine İngiltere'nin Lozan'da Çanakkale Boğazı'nı açık bıraktığını belirtmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra dünyadaki durumun çok değiştiğini ve dolayısıyla ülkenin müdafaası için Çanakkale Boğazı'na hâkim olmanın elzem duruma geldiğini, bunun da Atatürk, İnönü, Aras ve arkadaşları sayesinde Montreux'de temin edildiğini ifade etmiştir.

Türker, konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

“Harbi umumide Çanakkale Boğazı'nda kazandığımız askeri zafer ve bu günkü diplomatik zaferimiz Türkiye tarihinde altın harflerle yazılacaktır. Bugün göğsümüz gurur ve iftiharla kabarmıştır. Ne mutlu bize ki böyle mesut günler içinde yaşıyoruz. Bu saadet günleri şerefine hafif cürümler için mahpus olan betbaht yurddaşları; bir affi hususi ile hapishanelerden kurtarsak, çok münasip olur kanaatındayım.”

Türker, Çanakkale'de şehit Mehmetcik için, Türklüğün şan ve şerefine mütenasip muazzam bir abidenin inşasının elzem olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 317-319).

Ankara Milletvekili Aka Gündüz sözlerine şöyle başlamıştır:

“İhtişam yerinde amma neşemiz pek yerinde değil, böyle görüyorum. Çünkü bu kadar büyük bir zaferin neşesi de o derece büyük olmalıdır. Binaenaleyh birbirimize, bu zafer bayramı mübarek olsun diyerek alkışlamayı teklif ederim. Birbirimizi alkışlayalım. Son milli zaferimizin bayramı mübarek olsun.”

Gündüz, elde edilen başarıların, bütün bu yüksek terakkinin, bütün bu yüksek siyasetin, bütün bu yüksek kuvvetin bir kaynağı olduğunu, bu kaynağın Çanakkale'de, Dumlupınar'da, Sakarya'da, İnönü'de var olan Mehemedin ruhu olduğunu ve ruhun var olmaya devam ettiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 319-320).

Edirne Milletvekili Şeref Aykut, dünyadaki davaların en kuvvetlisi olan Türk davasının Atatürk ile beraber yürümeye başladığını, Boğazlar davasının da böyle bir dava olduğunu ve haklı olan bu davanın zaferle neticelenmesinin doğal olduğunu belirtmiştir. Türkiye milli

devletinin Osmanlı İmparatorluğu'yla hiçbir alakası olmadığını, onun tarihe gömüldüğünü, Milli Türk Devletinin Atatürk'ün devleti olduğunu, bu siyasi zaferle birlikte artık ilmi cephede, iktisadi cephede, milli cephede, her cephede aynı zaferlere doğru ilerleyeceklerini ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 320-321).

İzmir Milletvekili Benal Arman, göğsünü iftiharla kabartan, kalbini coşturan sonsuz minnet ve şükran duygularını ifade etmek, önlerine açılan bu parlak tarih sahifeleri karşısında duyduğu sonsuz kıvancı, nihaysiz heyecanı tüm cihana göstermek, anlatmak istediği için söz aldığını belirtmiştir. Atatürk'le aynı asırda yaşadığı için çok mutlu olduğunu, onun ve İsmet İnönü'nün kendilerine hediye ettiği Montreux zaferinin tarihte bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 321).

Seyhan Milletvekili Cavit Ural, Akdeniz'le Karadeniz'i birleştiren, iki dünyayı birbirine kaynaştıran Boğazlar'ın tarihi, siyasi, askeri iktisadi ve kültürel rolünün Türkiye için ne kadar mühimse dünya politikası ve dünya barışı için de o kadar mühim ve büyük olduğunu iddia etmiştir. Ural, Boğazlar Meselesi'nin halli için iki seçeneğin olduğunu; bunlardan birincisinin Türk ordusunu yürütmek ve işgal ettirmek, ikincisinin ise meseleyi tatlılıkla beynelmilel hak ve adalet masasına taşıyarak akliselimin hükümlerini kazanmaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Birinci yolun daha kolay olduğunu, ancak Türkiye'nin daha zahmetli olan ikinci yolu tercih ettiğini, böylece Türkiye'nin hakkına inandığını, kendine güvendiğini, beynelmilel antlaşmalardaki sözlerine ve imzasına kıymet verdiğini ispatlayarak bu büyük zaferi elde ettiğini ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 321-323).

Denizli Milletvekili General Şefik Türsan, Çanakkale Muharebeleri'ne iştirak eden biri olarak, muharebeler esnasında gördüğü manzaraları ve Çanakkale'nin vatanın savunmasındaki önemini ayrıntılarıyla anlatmış ve Atatürk'ün Conkbayırı komutanı olarak kazandığı başarıdan söz etmiştir. Türsan, yüzbinlerce merdin canına, kanına mal olan mübarek yer Çanakkale'nin kapısının açık kalmasının doğru olamayacağını, hükümetin bu kapıyı bu şanlı yerin kapısını şerefle kapamaya muvaffak olduğunu, kendilerinin mesud olduğunu, orada yatanların da ruhlarının şad ve müsterih olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 323-324).

Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün, Türkiye dış siyasetinin Montreux'de yine büyük bir zafer kazandığını, bu zafer dolayısıyla, 13 seneden beri açık kalan kapıların artık düşmana, herkese karşı kapanmış bulunduğunu ve Mehmetçiğin de yine orada bekçilik ödevini eline aldığını ifade etmiştir. Bu 13 sene içerisinde milletin içini zaman zaman kemiren bu acıyı, bu sızıyı içinde tutamayıp dışarıya vuranlar ve hükümetten sual soranların olduğunu, yurdun korunması meselesini üzerine almış olan hükümetin de bu husustaki hassasiyetinin daha kuvvetli ve derin olduğunu belirtmiştir. Lozan mücadelesinde açık kalan gediği herhangi bir şekilde kapamak için İsmet İnönü'nün 13 sene içinde belki 3 gece rahat uyuyamadığını, nihayet Atatürk'ten alınan talimatla dost, düşman bütün dünyanın takdir ve hayranlığı önünde Boğazlar işinin istenilen şekilde halli yoluna gidildiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 324-325).

Manisa Milletvekili Turgut Türkoğlu, beşeriyetin her gün seri adımlarla harbe doğru yuvarlanmakta bulunduğu bir sırada, Türkiye Cumhuriyeti'nin sulhe hizmet edebilmek ve cihan sulhunu tutabilmek için elden geleni yaptığını ve yapabileceğini göstermek ve ispat etmek için Boğazlar'ın hâkimiyetini elinde bulundurması gerektiğini ve ebediyen öyle kalacağını belirtmiştir. Montreux Sözleşmesi'ni, oybirliğiyle tasdik etmeleri halinde İsmet İnönü Hükümetine, büyük bir heyecanla, yorulmak bilmeyen çalışmalarla verdiği bu yüksek neticeden, milletvekillerinin ve bütün Türk milletinin yüksek şükranlarını, heyecanlarını, içten

gelen memnuniyetlerini göstermiş olacaklarını ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 325-326).

Ankara Milletvekili Yahya Galip Kargı, aslında kürsüyü meşgul etmek niyetinde olmadığını, fakat heyecana kapılıp birkaç söz söyleme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Kargı, Türkiye'nin M. Kemal Atatürk ve arkadaşları sayesinde, karanlık günlerden aydınlık günlere nasıl geldiğini kısaca anlattıktan sonra sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Ey muhterem milletin vekilleri, ey muazzam Türk milleti, sizi kutlularım, sizi tebci ederim. Size dünyanın saadetlerini getiren, sizi dünyanın saadetlerine kavuşturmak isteyen Atanız ve Atanızın öz arkadaşlarının lütfu keremiyle memlekete olan hizmetleriyle, sadakatleriyle daha büyük, nice nurlara mazhar olacaksınız. Allah bu milleti var ettikçe, Atasını ve Atasının arkadaşlarını da var etsin. Temennim bundan ibarettir” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 326).

Urfa Milletvekili Mehmet Emin Yurdakul, Türkiye'nin vatan ve istiklalini korumak için atıldığı Balkan muharebesinde yaralı düştüğünü, henüz yaraların kanlarını, yiğitlerin yanık bağrılarından ve matem yaşlarını kadınlarının gözlerinden silmediği bir günde cihan savaşının içine düştüğünü hatırlatmıştır. Ve bu sırada İngiliz ve Fransız donanmalarını Çanakkale Boğazı'nın önünde, ordularını ise Gelibolu Yarımadası'nın üstünde bulduğunu belirtmiştir. Bu savaşın, düşmanların itiraf ettikleri gibi Türke karşı bir son ehli salıp harbi olduğunu, onların fikirlerince bu harple Türkün Asya'ya sürülmesi ve hasta adam denilen Türkiye'nin mirasının taksim edileceğini ve bir zamanlar Viyana kapılarından Kudüs'e uzanan eski Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine kemikleri dağılmış ortaçağ şövalyelerinin intikamının alınmış olacağını belirtmiştir. Lakin öyle olmadığını, bu kanlı rüyanın bir hayalden başka bir varlık gösteremediğini, hasta adam denilen Türkiye'nin bir efsane devi gibi yerinden kalkıp fırladığını ifade etmiştir. Büyük zafere rağmen kanla yoğrulmuş sahillerden 13 yıl uzak kaldıklarını, bugün Atatürk'ün dehası ve İsmet İnönü hükümetinin doğru ve adil siyaseti sayesinde Türk Ordusunun Çanakkale sahillerine girmiş bulunduğunu hatırlatarak sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Ben eminim ki ordumuz ellerinde Türk bayrakları ve dillerinde istiklal türküleri olduğu halde bu sahillere girdiği zaman Gelibolu Yarımadası'nın dört bucağında kemikleri gömülü olan şehitlerimiz kanlı mezarlarından ve bu milli zaferle ordumuzu selamlarken bu zaferlerle Türkün tarihine bir yeni şan ve şeref abidesi diken Atatürk'le İsmet İnönü'yü uhrevi bir sesle alkışlamışlardır. Ben yine eminim ki bunların ruhları bugünde bu saatte kendilerini sevinçler içinde bırakan bu son milli zaferin yaratıcılarını bizimle birlikte kutlulamak için bu aziz çatının altında bulunmaktadır. Ben bu aziz ruhlarla birlikte sesimi yükseltiyorum ve kendi şükranlarımı sunuyorum: Yaşasın Atatürk, yaşasın İsmet İnönü, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 326-327).

Balıkesir Milletvekili Özge Evren, Türk milletinin, Montreux zaferiyle o büyük şanlı tarihinin yarattığı birçok milli bayram günleri zincirine bir kıymetli halka daha ilave ettiğini belirtmiştir. Bu parlak halkanın Türk ülkesi ufuklarında, Türk ülkesinin temiz ve yüksek semasında halelendiği gece yarısında başlayan büyük sevinç, tutulmaz taşkın bir zafer heyecanı, milletin çok derin manalı büyük bir bayram yaptığını hatırlatmıştır. Montreux zaferinin her bakımdan çok ehemmiyetli, çok tesiri geniş ve derin olan bir zafer olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 327-328).

Böylece toplam 18 milletvekili konu üzerinde konuşma yaparak görüşlerini açıklamıştır. Milletvekillerinin konuşmalarından sonra Dışişleri Bakanı Aras söz almıştır. Aras, Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan İnönü ve kendisi hakkında yapılan iltifatlara, mesai arkadaşlarına, konferansa katılan heyete ve desteğinden dolayı Türk matbuatına teşekkür etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 328).

Bu teşekkür konuşmasından sonra tasarının maddelerine geçilmesine karar verilmiş, ancak öncesinde verilen önergeler okunmuştur.

Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay'ın Çanakkale şehitlerinin ruhlarını taziz için bir dakikalık sükût önerisi kabul edilmiş ve bir dakika sükût edilmiştir.

Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'nun Boğazlar meselesinin hallinden dolayı Cumhurbaşkanı Atatürk'e Meclisin minnet ve şükranlarını iletme önergesi kabul edilmiş, bu görev Başkanlık divanına verilmiştir.

Ankara Milletvekili Aka Gündüz ve dört arkadaşının Meclis adına şehitliklere birer çelenk bırakılması önergesi kabul edilmiştir.

Kocaeli Milletvekili Süreyya Yiğit'in Boğazlar Sözleşmesi münasebetiyle cereyan eden müzakerelerin ayrıca bastırılarak köylere varıncaya kadar dağıtılması önerisi kabul edilmiştir.

Önergelerden sonra, toplam 3 maddeden oluşan kanun tasarısının maddeleri tek tek oylanarak kabul edilmiştir. Ardından tasarının tümü, oylamaya katılan 366 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir. Sonrasında Giresun Milletvekili İhsan Sökmen'in Meclisin kahraman orduya saygı ve selamlarının iletilmesi yönündeki önergesi de kabul edilmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 328-329).

Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen sözleşmenin kabulünden sonra Başbakan İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır.

İnönü, Meclisin Türk tarihinde ve siyaset tarihinde mühim bir eseri tamamladığını, Türk milletine karşı deruhte ettiği ağır vazifelerden bir muhimini muvaffakiyetle bitirmiş olduğu için iftihar edebileceğini, yeni Boğazlar sözleşmesinin, Türkiye'nin emniyeti ve hâkimiyetini milletler arasında teyit eden güzel bir vesika olduğunu belirtmiştir. İnönü, yeni Boğazlar Sözleşmesi'yle memnun kaldıkları diğer bir hususun da Türkiye'ye ve siyasetine milletler arasında gösterilen yüksek itimatın olduğunu, 150 seneden beri türlü şekillerde konuşulan Boğazlar konusunda 1936'da bulunan çarenin Boğazlar'ın Türk milletinin hâkimiyetine kayıtsız ve şartsız teslim edilmesi olduğunu belirtmiştir. Beynelmîl sulh için, Boğazlar üzerinde Türk milletinin hâkimiyetinin en emin çare olduğunu anlamış olmanın, beşeriyetin sulh hayatında bir tekâmül telakki edildiğini ifade etmiştir. İnönü, Boğazlar konferansından memnuniyetle ayrılmış olmanın bir mühim sebebinin de, alakadarların hepsinin de memnun ayrılmış olmaları olduğunu, iştirak edenlerin kâmilen imza ettiklerini, bu meyanda 1923 sözleşmesini kabul etmemiş olan Sovyetlerin de Türkiye'yle beraber imza attığını ve sözleşmenin hâlihazırda Sovyetler Birliği'inde tastik edilmiş olduğu haberini vermiştir. İnönü, Boğazlar'ın hukuken silahsız bulunduğu seneler zarfında yapılabilecek olan birçok şeylerin yapıldığını, vatanın bir tecavüze uğrama ihtimaline karşı, şartlar dâhilinde müdafa için birçok hazırlıkların yapıldığını, birçok tertiplerin alındığını, bu memleket parçasının bir gün olsun tedbirsiz bırakılmadığını bildirmiştir. Başbakan İnönü konuşmasının sonunda, Atatürk'ün gösterdiği yollardan yürüyerek daha büyük neticeler elde etmek için bütün varlıklarıyla daima çalışacaklarına, millet hayatında kuvvetli birlik ve memleketin bir tehlikeye uğraması halinde herkesin bir tek kişi gibi bütün varlığıyla ortaya atılarak, memleketin sınırlarında her suretle hazır bulunacaklarına söz vermiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 334-336).

TBMM'de yapılan görüşmelerin tüm ayrıntılarıyla halkın istifadesine sunulması amacıyla; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin TBMM'de kabulü dolayısıyla gerçekleşen müzakerelere dair zabıt ceridesinin köylere varıncaya kadar dağıtılması için gerekli masrafın karşılanması, Maliye Bakanlığı'nın teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanmıştır (BCA, 30-18-1-2/67-67-17).

Elde edilen başarının unutulmaması, yaşanan sevinç, gurur ve mutluluğun sonraki yıllarda devam etmesi için Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı 20 Temmuz, resmi bir bayram olmasa da Atatürk döneminden beri kutlanan “Lozan Sulh Bayramı”yla birlikte, yıllarca bayram havasında kutlanmıştır (Gencer, 2022: 612). Bu kutlamalar, genellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın olan Halkevlerinde yapılmış, ayrıca kutlamalar hakkında parti merkezine bilgi verilmiştir (BCA, 490-1-0-0/237-942-1; BCA, 490-1-0-0/5-27-1).

6. SONUÇ

Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, uluslararası bir belge olan Lozan Barış Antlaşması'yla dünya devletleri tarafından kabul edilmiş, ancak uzun ve çetin geçen bir müzakere dönemi sonunda, Türkiye'nin bazı haklı talepleri imzacı devletler tarafından kabul edilmemiş ve bağımsız bir devlet olarak bazı haklarına kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalardan bir tanesi Boğazlar Meselesi'yle ilgilidir. Boğazlar'ın kontrolü ve yönetimi uluslararası bir komisyona verilmiş ve Boğazlar bölgesi askersizleştirilmiştir. Böylece Türkiye'nin, meşru sınırları içerisinde yer alan Boğazlar bölgesi üzerinde tam hâkimiyeti sınırlandırılmış ve ülkenin emniyeti ve savunması açısından zaafiyet oluşturabilecek bir zemin oluşmuştur.

Lozan görüşmelerine katılan diğer devletler dünyanın en önemli suyollarından biri olan Boğazlar'ın kontrolünü ve yönetimini tamamen Türkiye'ye bırakmak istememişlerdir. İlgili devletlerin, doğrudan Boğazlar'a sahip olma imkânını bulamamaları üzerine böyle bir yola gidildiği, bulunan çözüm ise, bir yandan Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda güçsüz, kendilerine bağımlı, muhtaç bırakma taktiği olarak, bir yandan da diğer ülkelerin, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti emelini engelleme taktiği olarak değerlendirilebilir.

Fakat 1930'lu yıllara gelindiğinde, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı zamandaki uluslararası şartların önemli ölçüde değiştiğini, dünyanın hızla yeni bir büyük savaşa doğru sürüklendiğini gören Türkiye, mevcut sözleşmenin kendisi açısından ciddi güvenlik zafiyeti oluşturduğunu ileri sürerek, değiştirilmesi yönündeki talebini uluslararası platformlarda dile getirmiştir. Talebin olumlu karşılanmasıyla, konuyu müzakere etmek üzere, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde bir konferans toplanmış ve Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle, TBMM'deki görüşmelerde kimi milletvekillerinin dediği gibi; Türkiye'nin açık bırakılan kapısı kapatılmış, aslında meşru bir hak geç de olsa elde edilmiştir. Böylece 13 yıllık hasret, burukluk yerini coşkunun bir sevince bırakmış, bu coşku ülkenin her yerinde olduğu gibi, Meclis'te de en üst seviyede tezahür etmiştir. Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve söz alan 18 milletvekilinin konuşmalarında, bir gurur, heyecan ve coşkuyu çok açık olarak görmek mümkündür. Kimi milletvekilleri büyük bir heyecan duyduklarını, duygularını ifade etmekte zorlandıklarını itiraf etmişlerdir. Bu heyecan ve coşkuyu, başta M. Kemal Atatürk olmak üzere devlet yetkililerine karşı yapılan iltifatlarda da görmek mümkündür. Görüşmeler esnasında özel bir affın çıkarılması, Çanakkale'de bir anıtın yapılması ve diğer teklifler yaşanan sevincin göstergeleridir. Ayrıca, sözleşmenin imzalandığı 20 Temmuz'un, sonraki yıllarda bayram havasında kutlanması da yaşanan sevinç ve coşkunun devam ettirilmesidir.

“Bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek makam olan” TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden günümüze kadar görüştüğü konular, dile getirilen görüşler, yapılan eleştiriler, tartışmalar, araştırma raporları ve ortaya çıkan neticeler Türkiye'nin yakın tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir.

1936'dan günümüze kadar zaman zaman Boğazlar konusu gündeme getirilmiş ve konu tartışılmıştır. Ama özellikle 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, bir kez

daha Boğazların önemini ve taraflar, hatta üçüncü ülkeler açısından nasıl kullanılabileceği konusunu gündeme getirmiştir. Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne sadık olduğunu beyan etmiş ve titizlikle uyguladığını bir kez daha göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin önemini artırdığı gibi, Boğazlar konusunda Montreux'ta elde edilenlerin de ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu itibarla, Meclis'in konu ile ilgili rolü, dile getirilen görüşler ve tepkilerin bilinmesinin; Boğazlar'la ilgili mevcut durumun doğru anlaşılması, değerlendirilebilmesi ve belki yeni kazanımlarla geleceğe taşınmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akşam, 14, 17, 18, 23, Nisan 1936, 22 Haziran 1936.

Akşın, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012.

Akyol, Taha, Kaplan, Sefa, **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Atabey, Figen, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, **History Studies**, Volume 5, Issue 5, September 2013, s. 19-38.

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Aybay, Rona, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar”, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan**, C. 21, Özel S., 2019, s. 2729-2742.

BCA, 30-18-1-2/65-48-14.

BCA, 490-1-0-0/3-13-6.

BCA, 30-18-1-2/67-67-17.

BCA, 490-1-0-0/237-942-1.

BCA, 490-1-0-0/5-27-1.

Bolat, Mahmut, Güneş, Burak, “Montrö Boğazlar Sözleşmesine Giden Yolda Rebus Sic Stantibus (Koşullardaki Köklü Değişimler) İlkesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 71 (2022), s. 68-84.

Bozkurt, Abdurrahman, “Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, **Public and Private International Law Bulletin**, 2017, Volume: 37, Issue: 1, s. 1-28.

Cumhuriyet, 28 Temmuz 1936.

Demir, İsmail, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Feshi”, **TBB Dergisi** 2018 (136), s. 327-358.

Erol, Mehmet Seyfettin, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/montreux-montro-bogazlar-sozlesmesi-22-haziran-20-temmuz-1936/>.

Gencer, Tülay, “Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, S. 106, s. 585-618.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973.

Oran, Baskın, “Lausanne Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I**, Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 215-238.

Özersay, Kudret, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I**, Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 370-384.

Özersay, Kudret, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülküyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Şener, Bülent, “*Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü*”, **Tarih Okulu Dergisi**, Mart 2014, Y. 7, S. XVII, s. 467-493.

TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 5, İçtima: F, Birleşim: 43, 11 Ekim 1935.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 6, İçtima: 1, Birleşim: 5, 13 Kasım 1935.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 80, 30 Temmuz 1936.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936.

T.C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1936: S. 3374.

Ulus, 11, 13 Nisan 1936.

Uzun, Hakan, “*Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 61, Güz 2017, s. 393-435.

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarindan-biri-oldu/2879002>, (E.T. 20.03.2024).

Borsa İstanbul'da Ramazan Ayı Anomalisinin İncelenmesi: Katılım Endeksi Üzerine Bir Araştırma

Examining the Ramadan Anomaly in Borsa Istanbul: A Research on The Participation Index

İstemi ÇÖMLEKÇİ¹

Öz

Etkin piyasalar hipotezi, hisse senedi fiyatlarının piyasadaki her türlü bilgiyi yansıttığını ve yatırımcıların normalüstü getiri elde etmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Fakat yapılan akademik çalışmaların bir kısmında bu hipotezin geçerli olmadığı saptanmış ve bu durumlar anomali olarak belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da dönemsel anomaliler arasında yer alan Ramazan etkisinin var olup olmadığının incelenmesidir. Araştırma Ocak 2011- Mayıs 2024 dönemleri arasında 166 aylık bir dönemi kapsamaktadır. Çalışmada Katılım Endeksinde Ramazan ayı anomalisinin tespiti için güç oranı yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda en yüksek aylık ortalama getirinin Rebiülahir ayında, en düşük aylık ortalama getirinin ise Cemaziyelahir ayında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda İslam inancında mübarek kabul edilen üç aylardan Recep ve Ramazan aylarında dönemsel anomali olduğu, Şaban ayı etkisinin ise olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Dönemsel Anomaliler, Katılım Endeksi, Ramazan Etkisi

Abstract

The efficient markets hypothesis argues that stock prices reflect all information in the market and that it is not possible for investors to obtain abnormal returns. However, in some of the academic studies, it was determined that this hypothesis was not valid and these situations were stated as anomalies. The aim of this study is to examine whether there is a Ramadan effect, which is among the periodic anomalies in Borsa Istanbul. The research covers a 166-month period between January 2011 and May 2024. In the study, the power ratio method was used to detect the Ramadan anomaly in the Participation Index. As a result of the study, it was determined that the highest monthly average return occurred in the month of Rabi al-Ahir and the lowest monthly average return occurred in the month of Cemaziyelahir. As a result of the study, it was concluded that there was a periodic anomaly in the months of Rajab and Ramadan, which are the three months considered sacred in Islamic belief, and that there was no effect of Shaban.

Keywords: Efficient Market Hypothesis, Periodic Anomalies, Participation Index, Ramadan Effect

¹ Doç.Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, istemicomlekci@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8922-071X>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received Date: 28.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.07.2024

Atıf İçin/For Cite: ÇÖMLEKÇİ İ., "Borsa İstanbul'da Ramazan Ayı Anomalisinin İncelenmesi: Katılım Endeksi Üzerine Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1479-1490

<https://doi.org/10.17755/esosder.1491110>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Etkin piyasalar hipotezi, hisse senedi fiyatlarının piyasadaki her türlü bilgiyi yansıttığını ve yatırımcıların normalüstü getiri elde etmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır (Fama, 1970:384). Geçmiş fiyat hareketlerinin, kamuya açıklanan bilgilerin ve özel kaynaklı bilgilerin hisse fiyatına yansıdığı varsayımına dayanan hipotezin uygulamada geçerli olup olmadığı hem yatırımcılar hem de akademisyenler tarafından en fazla merak edilen konular arasında yer almıştır. Yapılan çalışmaların bazılarında etkin piyasalar hipotezi ile örtüşmeyen sonuçlara ulaşılmıştır. Ülkelerin vergi sistemleri, piyasalardaki kurumsal yapıları, mevcut ticaret mekanizmaları veya kültürel faktörleri nedeniyle teoremin geçerli olmadığı durumlar, anomali olarak belirtilmektedir. Bu anomaliler yılın farklı aylarında, günün farklı saatlerinde, haftanın farklı günlerinde meydana gelebilir (Halari ve diğ., 2015). Piyasalarda görülen anomalileri saatlik, günlük, haftalık, aylık ve yıllık şekilde görülen dönemsel anomaliler, aşırı veya düşük reaksiyondan kaynaklanan fiyat anomalileri ve firma büyüklüğü veya ihmal edilmiş firma anomalisi olarak incelenen firma anomalileri üç gruba ayırmak mümkündür (Barak, 2008).

Takvim anomalileri dini kaynaklı ve dini kaynaklı olmayan anomaliler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Din ile ilgili anomaliler Noel, Yahudi büyük kutsal günleri, Paskalya haftası ve Ramazan ayı gibi dini olaylardan kaynaklanmaktadır. Ramazan anomalisi Paskalya ve Yahudi Bayramı etkisindeki yatırımcıları haberlere gecikmeli yanıt verilmesi daha farklı olduğu düşünülmektedir (Sonjaya ve Wahyudi, 2016). Ramazan ayı, Müslümanların sosyal hayatını önemli ölçüde değiştirmektedir. Ramazan ayı boyunca Müslümanlar oruç tutmakta, daha çok ibadet etmeye çalışmakta ve günahlardan sakınmaya çalışmaktadırlar. Ramazan ayında Müslümanların sosyal hayatlarından yaşanan değişim ve olumlu ruh hali, hisse senedi getirilerinin hicri takvimin Ramazan dışında kalan diğer aylarına göre önemli ölçüde yüksek olması beklenmektedir (Küçüksille ve Özmutaf, 2015).

Takvim anomalileri ile ilgili çalışmaların önemli bölümü Gregoryen takvimi esas alınarak gerçekleştirilmektedir. Müslüman ülkelerde günlük rutin işlerde Gregoryen takvim kullanılırken dini faaliyetler için Hicri takvimin kullanılmaktadır. Hicri takvim, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini başlangıç yılı (1. yıl) kabul eden ve Ay'ın Dünya çevresinde dolanımını esas alan bir takvim sistemidir. Hicri takvim müslüman ülkelerde miladi takvime ek olarak kullanılan, 12 ay ve 354 veya 355 günden oluşan (Muharrem, Safar, Rebi'ül Evvel, Rabi' el-Sani, Cemâdetü'l-Evvel, Cemâdetü't-Sani, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilkade) bir takvimdir. İslam dünyasında büyük bir coşku ile kutlanan mübarek Ramazan ayı Müslümanların sosyal ve ekonomik yaşamında önemli değişimlere neden olmaktadır. Birçok sektörde çalışma saatlerinde değişikliklere gidilmekle beraber genel olarak ekonomik faaliyetler yavaşlama eğilimi göstermektedir. Market alışverişleri yoğunluk kazanmakta, gece geç saatlerde yapılan dini faaliyetler nedeniyle elektrik tüketimi artmaktadır. Öte yandan İslam dinine göre haram olan faizli enstrümanlara dayalı işlemlerinden sakınılması ve spekülâtif ticaretin kumar olarak yorumlanması nedeniyle menkul kıymet işlemlerinin azalması muhtemeldir (Iqbal ve diğ., 2013).

Hicri takvimin 9. ayı olan Ramazan ayında Müslümanların yaşadıkları uhrevi duyguların neticesinde daha iyimser davranışlar sergileyip yatırım kararlarında pozitif yönlü hareketler sergileyebilecekleri gibi dini emirler doğrultusunda menkul kıymet piyasalarında işlem yapmak istemeyebilirler. Bu çalışmanın amacı Türkiye hisse senedi piyasalarında Ramazan ayı anomalisinin olup olmadığını güç oranı yöntemi ile test etmektir. Takvim anomalilerinin ağırlıklı olarak miladi takvime ilişkin olarak dini faaliyetler dışında yer alan anomaliler üzerine yapılmış olması göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma hicri takvimi baz alarak dini boyutu olan bir anomalinin incelenmesi yönüyle önem arz etmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda Katılım Endeksinin kullanılmamış olması ve güç oranı ile

Ramazan ayı anomalisini inceleyen çalışmaya ulaşılmamış olması araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR

Etkin piyasalar hipotezinden sapmalar olarak ele alınan anomaliler ilişkin çalışmalar dönemsel anomaliler, firma anomalileri ve fiyat anomalileri olarak gruplanabilir. Takvim anomalileri haftanın günü (Zhang ve diğ., 2017; Chatzitzisi ve diğ., 2021), hafta sonu (Gu, 2004), yılın ayı (Ullah ve diğ., 2016; Karcioğlu ve Özer, 2017; Şahin ve diğ., 2018) üzerine yoğunlaşmıştır.

Ullah ve diğ. (2016) çalışmalarında Karaçi borsasında ocak ayı etkisinin varlığını araştırmışlardır. 2004-2014 yılları arasındaki döneme ait logaritmik günlük verileri kullanan yazarlar verilerin analizinde OLS regresyonu, mevsimselliğin varlığını test etmek amacıyla GARCH, EGARCH ve TGARCH modelleri kullanılmışlardır. Çalışma sonucunda Mayıs ve Ağustos getirilerinin negatif, Ocak ayı getirilerinin pozitif olduğu ortaya konulmuştur. Compton ve diğ. (2021) çalışmalarında aylık, hafta içi ve ay dönümü (TOM) anomalilerini Rusya hisse senedi ve tahvil piyasalarını incelemeyi amaçlamışlardır. Regresyon (en küçük kareler) analizi sonucu Rusya sermaye piyasalarında aylık, hafta içi ve ay dönümü anomalileri olduğunu tespit etmişlerdir.

Güç oranı yöntemi ile hisse senedi piyasalarında görülen anomalilerin tespitine ilişkin çalışmalar incelenmiştir. Gu (2003) çalışmasında hisse senedi piyasalarında Ocak ayı anomalisinin varlığını ve yıllar itibariyle değişimini **güç oranı yöntemi** ile incelemiş ve DJIA ve S&P 500 endekslerinde 1980'lerin sonlarından bu yana Ocak ayı etkisinde önemli bir düşüş olduğunu tespit etmişlerdir. Geçmiş dönemlerde daha yüksek getiri olarak gözlemlenen ocak ayı anomalisinin, yatırımcıların piyasa tecrübesinin artması ve bilgi teknolojisindeki yaşanan gelişmeler (bilginin miktarı, kalitesi, maliyeti, hızı vb.) sonucu azaldığını ileri süren yazar piyasaların daha verimli hale geldiğini bu durumda etkin piyasalar teorisine olan inancı güçlendirdiğini savunmuştur.

Gu (2004) çalışmasında ABD'nin önde gelen borsalarındaki hafta sonu etkisini yeniden incelemiş ve 1980'lerin sonlarından 1990'ların sonlarına kadar olan dönemdeki hafta sonu anomalisinin bariz bir şekilde tersine döndüğünü, hatta düşüş eğilimi sergilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmasında **güç oranı** yöntemini kullanan yazar hafta sonu etkisini bilen tecrübeli yatırımcıların anormal getiri fırsatından fazlasıyla yararlanmaları sonucu bu etkinin ortadan kalkabileceğini hatta tersine çevirebileceğini savunmuştur.

Yiğiter ve Saka Ilgın (2015) çalışmalarında güç oranı yöntemini kullanarak 2008-2014 yılları arasında Bist 100 endeksinde ocak ayı anomalisinin varlığını incelemişlerdir. Araştırma kapsamında ele alınan 7 yılın sadece ikisinde ocak ayı etkisinin görülmediği, diğer beş dönemde ocak ayı anomalisinin varlığı tespit edilmiştir. Yazarlar ocak ayı anomalisinin yıl sonunda şirketler tarafından kamuya açıklanan bilgilerin hisse fiyatlarını etkilemesi sonucu ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir.

Turaboğlu ve Topaloğlu (2017) çalışmalarında ocak ayı anomalisinin literatürde yoğun ilgi görmesine rağmen Haziran ve Eylül ayı anomalilerine ilişkin yeterli çalışma bulunmadığını belirterek 1989-2015 yılları arasında Bist-100 ve 1998-2015 yılları arasında Bist Tüm endeksi için Ocak, Haziran ve Eylül ayı anomalilerini güç oranı yönteminin kullanarak incelemişlerdir. İncelenen dönemlerde her iki endeks içinde ilgili aylara ilişkin anomalilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar anomalilere sebep olarak da üçer aylık dönemler halinde açıklanan finansal verilerin asimetrik bilgiye neden olmasından kaynaklandığını savunmuşlardır.

Şahin ve diğ. (2018) çalışmalarında piyasalarda en fazla değinilen takvim anomalisi olan ocak ayı etkisini incelemişlerdir. Borsa İstanbul'daki ve Bükreş Borsası'ndaki ocak ayı etkisini, 2000 ile 2014 yılları arasındaki dönemde **güç oranı** analizi kullanarak araştıran yazarlar hem Borsa İstanbul hem de Bükreş Borsası için Ocak ayı etkisinin kalıcı olduğunu tespit etmişlerdir.

Seyyed ve diğ. (2005) çalışmalarında Suudi Hisse Senedi Piyasası'nın Ramazan ayındaki getiri verilerini incelemişlerdir. Garch modelleri kullanan yazarlar, ortalama getiri oranlarının Ramazan ayı boyunca etkilenmemesine rağmen volatilitede önemli bir düşüş olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuçların risk fiyatında öngörülebilir değişikliklere işaret ettiğini savunmuşlardır.

Iqbal ve diğ. (2013) Karaçi borsasındaki geleneksel ve İslami takvim anomalilerini incelemişlerdir. 1992-2011 yılları arasında günlük ve haftalık verileri kullanarak en küçük kareler yöntemi ile analiz eden yazarlar pazartesi günü getirilerinin negatif, cuma günü getirilerinin pozitif olduğunu tespit etmişlerdir. Yılın ayı etkisinin de ele alındığı çalışmada ocak ayı etkisinin tespit edilemezken mayıs ayı etkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca Ramazan ayı boyunca getiri oynaklığında önemli bir azalma olduğu başka bir ifade ile Karaçi borsasında da ciddi bir Ramazan etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ramazan ayı boyunca getiri volatilitesindeki bu düşüşün, yatırımcıların dini açıdan önemli bir ayda dini yönelimlerini artması sonucu ticarete olan ilginin azalmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Benzer bir çalışmada Sonjaya ve Wahyudi (2016) Müslümanların çoğunlukla yaşadığı 10 ülkede (Bahreyn, Endonezya, Ürdün, Malezya, Fas, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Tunus) hisse senedi getirilerinde Ramazan etkisinin kalıcılığını test ettikleri çalışmalarında Ramazan etkisinin mevcut olduğunu ancak kalıcı olmadığını tespit etmişlerdir.

Jebran ve Chen'in (2017) 2008-2015 yılları arasında Pakistan İslami hisse senedi piyasasında Ramazan ayı anomalisini GARCH modelleri incelemişler ve Ramazan ayı etkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir. Pakistan hisse senedi piyasasında Ramazan etkisinin varlığını 2007-2016 dönemleri arasında zaman serisi regresyonu ile test eden Khan ve diğ. (2017), olumlu ve anlamlı bir Ramazan etkisi olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Halari ve diğ. (2015) çalışmalarında Pakistan'da faaliyet gösteren 106 şirketin 1995 – 2011 yıllarına ait hisse getirilerinin ortalama değerinin ve oynaklığının hicri aylara göre değişip değişmediğini incelemek için asimetrik genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modelini kullanmışlar, getirilerde anormallik gözlemlenmediğini fakat volatilitede dönemler arası farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir.

Ramazan ayında yaşanan ruh halinin ve dini deneyimlerin İslami borsalar üzerindeki etkisine araştıran Wasiuzzaman ve Al-Musehel (2018), Ramazan ayının borsa getirisi ve oynaklığı üzerindeki etkisini Ocak 2008 - Eylül 2014 arası dönemde Suudi Arabistan ve İran hisse senedi piyasalarında ARMA-GARCH modellerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Ramazan ayının Suudi Arabistan hisse senedi piyasasının ortalama getirileri ve oynaklığı üzerinde önemli derecede pozitif etkisi olduğu, İran pay piyasası üzerindeki etkisinin ise önemsiz olduğu tespit edilmiştir. Ramazan ayının son on gününü ayrı bir dönem olarak ele alan yazarlar İran hisse senedi piyasasında volatilitenin önemli ölçüde olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Takvim anomalilerini Müslüman nüfusun yoğun olduğu 4 Afrika (Mısır, Fas, Nijerya ve Tunus) ülkesinde hicri takvimi esas alarak inceleyen Ferrouhi ve diğ. (2021) Mısır'da Safer, Cemâziyelâhir ve Şevval aylarında, Tunus'da Rebiü'l-âhir, Cemaziyelevvel, Şaban, Ramazan, Şevval pozitif getiriler, Fas'ta Cemaziyelahir ve Recep aylarında negatif getiriler elde edildiği sonuçlarına ulaşmışlardır. Nijerya borsasında Hicri takvimde herhangi bir anormallik bulunmadığı ve Ramazan ayı anomalisinin incelenen ülkeler arasında sadece Tunus hisse

senedi piyasalarında gözlemlendiği araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Ramazan ayı anomalisinin özellikle Türkiye'de belirgin olduğunu belirten Białkowski ve diğ. (2013) çalışmalarında Türk hisse senetlerine yatırım yapan yatırım fonu yöneticilerinin Ramazan etkisinden yararlanıp yararlanamadıklarını incelemişlerdir. Yazarlar yerli kurumsal fonların, hibrit fonların ve yabancı Türk sermaye fonlarının riske uyarlanmış performansının Ramazan ayında yılın geri kalan aylarına göre oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Küçüksille ve Özmutf (2015) çalışmalarında 1988-2014 dönemine ait günlük getiri verileri kullanılarak Ramazan ayının Türkiye hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. İncelenen dönemde hicri takvim aylarına ilişkin getiriler arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen Ramazan etkisi olmadığı, en yüksek getirinin Recep ayında elde edildiği çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

1994 -2017 yılları arasında Ramazan ayı, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramının BİST100 endeksi getirisi üzerinde etkili olup olmadığını EGARCH yöntemiyle analiz eden Gürbüz ve Şahbaz (2019) üç döneminde (Ramazan ayı, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı) BİST100 endeksi getirisi üzerinde anlamlı bir değişikliğe neden olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Konuyu volatilitate yönüyle de ele alan yazarlar Ramazan ayı ve Ramazan Bayramı etkisinin volatilitateyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Halari ve diğ. (2019) çalışmalarında Endonezya, Ürdün, Pakistan ve Türkiye'nin ait 1995-2014 yılları arasındaki verileri ile Ramazan ayı etkisini incelemişler ve Ramazan ayı boyunca tüm ülkelerin getirilerinin arttığını ve volatilitelerinin azaldığını tespit etmişlerdir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada Ocak 2011- Mayıs 2024 dönemini kapsayan 13 yıllık dönemde BIST Katılım Endeksinde Ramazan ayı anomalisi olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada İslam dini için özel bir ay olan Ramazan ayı anomalisi incelendiği için Katılım Endeksi gösterge endeks olarak belirlenmiştir. Katılım endeksinde yer alan firmaların toplam faizli kredilerinin ve faiz getirili nakit/menkul kıymetlerinin piyasa değerine oranı %30'dan az olmalıdır. Ayrıca faize dayalı hizmetler, alkollü içecek, kumar, şans oyunu, domuz eti, tütün mamulleri, silah, vadeli altın, gümüş ve döviz ticareti vb. İslami dinince uygun görülmeyen faaliyet alanlarından elde ettiği gelirlerinin toplam gelirlerine oranının da %5'ten az olmalıdır (İslam İktisadi, 2019). Katılım endeksi 07.01.2011 tarihinden itibaren hesaplanmaya başlamış, 16.01.2021 tarihinden itibaren Borsa İstanbul bünyesinde yayımlanmaya başlamıştır. Çalışma kapsamında mümkün olan en uzun dönem ele alınmış ve veriler investing.com internet adresinden alınmıştır. Bu kapsamda araştırmanın verileri, hicri 1432 yılı Safer ayı ile çalışmanın hazırlandığı dönemde en güncel tarih olan 1445 yılı Zilkade ayları arasını kapsamaktadır. Bu kapsamda araştırmanın verileri 166 aylık bir dönemi kapsamaktadır.

Mevcut literatürde kullanılan ortalama veya kukla değişkenin regresyon katsayısının baskın değerler göstermesi halinde yılın ayı etkisinin ortaya tespit etmesi mümkün olmamaktadır. Özellikle ocak ayındaki getiri negatif veya yıllık getiri ile zıt işaretlere sahip olduğunda (yani ocak pozitif/yıl negatif, ocak negatif/yıl pozitif veya hem ocak hem de yıl negatif olduğunda) ocak etkisini ölçmek zor olmaktadır. Ocak ayı getirisinin yıl getirisine katkısının tutarlı bir şekilde ölçülebilmesi amacıyla güç oranı yöntemi geliştirilmiştir. Yöntemi geliştiren (Gu, 2003) ocak ayı ve yıllık getirileri, endeks değerlerinin doğal logaritması farkları olarak hesaplandığını belirtmektedir. Endeksin dönemlik getirisi aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır.

$$Rp = \ln P_t - \ln P_{t-1} \quad (1)$$

Formülde R_p dönem getiri oranı, P_t endeksin t dönemindeki kapanış fiyatı ve P_{t-1} endeksin $t - 1$ dönemindeki kapanış fiyatını göstermektedir. Güç oranı, R_j ve R_y değerlerinin bölünmesi ile hesaplanmaktadır. R_j değeri (2) nolu formül ile hesaplanırken R_y değeri (3) nolu formül ile elde edilmiştir (Gu, 2003).

$$R_j^* = (1 + \text{Ocak ayı getirisi})^{12} \quad (2)$$

$$R_y = (1 + \text{Yıllık getiri}) \quad (3)$$

R_j değeri, bir yılda 12 ay olduğu için ilgili ayın getirisinin 12 kuvveti alınarak bulunduğu için her zaman pozitifdir. R_y değerinde her zaman 1'den büyük olmalıdır. Gu (2003) çalışmasında ocak ayı anomalisini incelemiştir. Bu çalışmada Ramazan ayı anomalisi incelendiği için ocak ayı getirisi yerine Ramazan ayı getirisi alınmıştır. Veri setinin Hicri takvime göre başlangıç ve bitiş dönemlerinde bir yıldan kısa dönemler olduğu için (2) nolu formülde üssel kısım ay sayısı kadar alınmıştır.

Güç oranının 1 olması, Ramazan ayı getirisi ile diğer ayların getirilerinin ortalaması aynı olmaktadır. Bu oran 1'den büyük ise Ramazan ayı anomalisi var, 1'den küçükse anomali yok manasına gelmektedir. Ayrıca incelenen dönemde Ramazan ayı anomalisi olduğunu ileri sürmek için güç oranının incelenen dönem sayısının yarısından fazlasında güç oranının 1'den büyük olması gerekmektedir (Yiğiter ve Saka Ilgın, 2015).

4. BULGULAR

Katılım endeksine ait günlük veriler kullanılarak (1) nolu formül aracılığıyla aylık ve yıllık getiriler elde edilmiş ve bu getirilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılım Endeksi Getirisinin Aylara Göre Tanımlayıcı İstatistikleri

	n	Min.	Max.	Mean	Std. Sapma	Skewness	Kurtosis
Muharrem	13	-,0210	,1627	,0535	0,0536	1,031	,619
Safer	14	-,1358	,0961	,0024	0,0672	-,431	-,449
Rebiülevvel	14	-,0598	,2130	,0416	0,0732	1,015	1,074
Rebiülahir	14	-,1128	,2272	,0569	0,0917	,273	,091
Cemaziyelevvel	14	-,0240	,1156	,0425	0,0486	,111	-1,216
Cemaziyelahir	14	-,0667	,0525	-,0179	0,1234	-3,223	11,156
Recep	14	-,2896	,1534	-,0175	0,0973	-1,470	4,925
Şaban	14	-,0893	,1818	,0007	0,0744	1,046	1,497
Ramazan	14	-,1000	,0921	,0064	0,0555	-,506	-,249
Şevval	14	-,1691	,0906	,0009	0,0755	-,839	,333
Zilkade	14	-,0687	,2005	,0234	0,0752	1,340	1,335
Zilhicce	13	-,0867	,1896	,0185	0,0709	,986	1,799
Yıllık	14	-,1292	,9004	,2062	0,2734	1,255	1,973

Tablo 1 incelendiğinde katılım endeksinin araştırma dönemi boyunca ortalama olarak en yüksek performans Rebiülahir ayında (0,0569) gösterdiği tespit edilmiştir. Ortalama olarak en düşük getiri ise Cemaziyelahir ayında (-0,0179) gerçekleşmiştir. Aylık dönemler itibariyle en yüksek getirinin Rebiülahir ayında (0,2272), en düşük getirinin ise Recep ayında (-0,2896) gerçekleştiği görülmüştür. Ramazan ayında ise en yüksek getiri 0,0921 düzeyindeyken, en düşük getiri -0,1000 olarak gerçekleşmiştir. Ramazan aylarında ortalama aylık getiri ise 0,0064 olmuştur. Bu değer yıllık düzeyde ise 0,2062 seviyesindedir.

Katılım endeksine ilişkin olarak dönemler itibariyle logaritmik farkları alınarak aylık ve yıllık getirileri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu getiriler dönemler halinde Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Aylar itibariyle ve Yıllık olarak Katılım Endeksi Getirileri (Hicri 1432-1445)*

Aylar	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445
Muharrem	-	0,038	0,051	0,004	0,040	0,049	0,023	0,018	0,023	0,069	0,090	-0,021	0,150	0,163
Safer	-0,033	0,048	0,096	-0,073	0,032	-0,136	-0,038	-0,003	-0,037	0,015	0,071	-0,053	0,074	0,070
Rebiülevvel	-0,023	0,080	-0,026	-0,060	0,044	-0,013	0,060	0,035	-0,008	0,085	0,037	0,147	0,213	0,010
Rebiülahir	0,089	0,011	0,029	0,022	-0,026	0,034	0,075	0,029	-0,113	0,117	0,131	0,202	0,227	-0,030
Cemaziyelevvel	0,044	-0,005	0,021	0,063	-0,019	0,075	0,027	-0,017	0,114	0,116	0,100	0,033	0,067	-0,024
Cemaziyelahir	-0,067	-0,036	0,052	0,024	0,033	0,048	0,040	0,044	0,052	-0,015	0,004	0,045	0,010	-0,013
Recep	0,006	0,000	-0,097	0,033	0,054	-0,017	0,015	-0,047	-0,041	-0,290	0,023	0,001	-0,040	0,153
Şaban	-0,014	0,051	0,005	0,013	-0,089	-0,039	0,032	-0,032	-0,033	0,182	-0,082	0,094	-0,087	0,010
Ramazan	-0,100	-0,014	0,073	0,037	0,023	-0,007	0,022	-0,078	-0,057	0,092	0,039	0,057	-0,004	0,007
Şevval	0,057	0,032	-0,169	-0,038	-0,040	-0,026	0,062	-0,023	0,091	0,085	-0,031	0,050	-0,100	0,064
Zilkade	-0,004	-0,013	0,146	-0,032	-0,046	0,002	-0,004	0,033	0,033	0,095	-0,069	-0,015	0,201	0,000
Zilhicce	-0,087	0,012	0,009	0,043	0,078	-0,012	-0,023	0,003	-0,040	-0,055	0,048	0,074	0,190	-
Yıllık	-0,129	0,204	0,191	0,036	0,084	-0,042	0,291	-0,039	-0,016	0,496	0,362	0,140	0,900	0,411

* Hicri takvime göre oluşturulan Tablo 2, miladi takvime göre Ocak 2011 – Mayıs 2024 dönemleri arasını kapsamaktadır.

Tablo 2'ye göre aylık dönemler itibariyle en yüksek getiri (0,227) hicri takvime göre 1444 yılı Rebiülahir ayında gerçekleşmiştir. Bu tarih miladi takvime göre 2022 yılı Kasım ayına denk gelmektedir. Hicri takvime göre 1441 yılı Recep ayında gözlemlenen en düşük getiri miladi takvime göre Covid-19 pandemisinin başlangıç dönemi olan Mart 2020 döneminde yaşanmıştır. Ramazan ayının en yüksek getirisi hicri 1441 yılında (Miladi: Mayıs 2020), en düşük getiri ise hicri 1432 yılında (Miladi: Ağustos 2011) gerçekleşmiştir. Yıllık getiriler incelendiğinde ise en düşük getirinin -0,129 ile hicri 1432 (Miladi: 2011) yılında gerçekleştiği görülmektedir. En yüksek getiri ise hicri 1444 (Miladi: 2023) yılında 0,900 olarak tespit edilmiştir.

Katılım endeksinin aylık getirilerinin (2) nolu formülde gösterildiği gibi 12 kuvveti alınarak R_j^* değerleri, (3) nolu formül ile R_y değerleri hesaplanmış ve Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Aylara Göre R_j^* Değerleri ve Yıllara Göre R_y Göre

Aylar	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445
Muharrem	-	1,564	1,816	1,044	1,594	1,781	1,308	1,238	1,316	2,229	2,798	0,775	5,374	6,105
Safer	0,671	1,747	3,008	0,403	1,466	0,174	0,631	0,962	0,633	1,193	2,289	0,517	2,350	2,257
Rebiülevvel	0,760	2,511	0,732	0,477	1,673	0,853	2,018	1,504	0,910	2,663	1,549	5,196	10,147	1,131
Rebiülahir	2,796	1,135	1,406	1,294	0,729	1,486	2,389	1,414	0,238	3,756	4,389	9,113	11,664	0,691
Cemaziyelevvel	1,683	0,946	1,279	2,082	0,795	2,394	1,382	0,809	3,657	3,716	3,135	1,480	2,170	0,747
Cemaziyelahir	0,438	0,644	1,847	1,329	1,478	1,754	1,595	1,675	1,848	0,839	1,051	1,704	1,121	0,857
Recep	1,081	1,003	0,295	1,483	1,879	0,811	1,190	0,563	0,607	0,017	1,317	1,010	0,616	5,545
Şaban	0,842	1,821	1,057	1,166	0,325	0,620	1,461	0,681	0,665	7,420	0,357	2,931	0,336	1,128
Ramazan	0,282	0,847	2,330	1,545	1,317	0,922	1,294	0,375	0,494	2,878	1,589	1,937	0,958	1,084
Şevval	1,955	1,459	0,108	0,629	0,609	0,725	2,050	0,757	2,830	2,652	0,681	1,795	0,281	2,115
Zilkade	0,952	0,854	5,138	0,674	0,572	1,020	0,957	1,470	1,475	2,980	0,425	0,836	8,964	1,002
Zilhicce	0,337	1,159	1,116	1,661	2,463	0,867	0,755	1,033	0,616	0,506	1,763	2,346	8,034	-
Yıllık	0,871	1,204	1,191	1,036	1,084	0,958	1,291	0,961	0,984	1,496	1,362	1,140	1,900	1,411

Tablo 3 incelendiğinde en düşük R_j^* değerinin hicri 1437 yılı Safer ayında, en yüksek R_j^* değerinin hicri 1444 yılı Rebiülahir ayında gerçekleştiği görülmektedir. En düşük R_y değerinin hicri 1432 yılında meydana geldiği, en yüksek R_y değeri ise hicri 1444 yılında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hesaplanan R_y değerlerinin tüm yıllar itibariyle pozitif olma koşulunu sağladığı görülmektedir.

Güç oranı, hesaplanan R_j^* değerlerinin, R_y değerlerine bölünmesi ile elde edilmiş ve Tablo 4’de paylaşılmıştır.

Tablo 4. Aylara Göre Dönemler İtibariyle Güç Oranı

Aylar	1432	1433	1434	1435	1436	1437	1438	1439	1440	1441	1442	1443	1444	1445
Muharrem	-	1,796	2,086	1,199	1,831	2,045	1,502	1,422	1,512	2,560	3,213	0,890	6,172	7,011
Safer	0,770	2,006	3,454	0,463	1,684	0,199	0,724	1,105	0,727	1,370	2,629	0,594	2,699	2,592
Rebiülevvel	0,872	2,884	0,841	0,548	1,921	0,979	2,317	1,727	1,045	3,058	1,779	5,967	11,653	1,299
Rebiülahir	3,210	1,304	1,614	1,487	0,837	1,706	2,743	1,624	0,273	4,313	5,040	10,465	13,395	0,793
Cemaziyelevvel	1,933	1,086	1,469	2,391	0,913	2,749	1,587	0,929	4,200	4,268	3,600	1,699	2,492	0,858
Cemaziyelahir	0,502	0,740	2,121	1,526	1,697	2,014	1,832	1,923	2,122	0,963	1,207	1,956	1,287	0,985
Recep	1,241	1,151	0,339	1,703	2,158	0,931	1,366	0,647	0,697	0,019	1,512	1,160	0,707	6,368
Şaban	0,967	2,091	1,214	1,339	0,374	0,712	1,677	0,782	0,764	8,521	0,410	3,365	0,386	1,295
Ramazan	0,324	0,973	2,675	1,774	1,513	1,059	1,486	0,431	0,567	3,305	1,825	2,224	1,100	1,245
Şevval	2,246	1,675	0,124	0,722	0,699	0,832	2,354	0,869	3,250	3,045	0,782	2,062	0,323	2,429
Zilkade	1,093	0,980	5,901	0,774	0,657	1,171	1,099	1,688	1,694	3,423	0,489	0,960	10,295	1,151
Zilhicce	0,387	1,331	1,281	1,908	2,828	0,996	0,867	1,186	0,707	0,581	2,025	2,694	9,226	-

Tablo 4’e göre aylık dönemler itibariyle en yüksek güç oranı (13,395) hicri takvime göre 1444 yılı Rebiülahir ayında gerçekleşmiştir. En düşük güç oranı ise hicri takvime göre 1441 yılı Recep ayında gözlemlenmiştir.

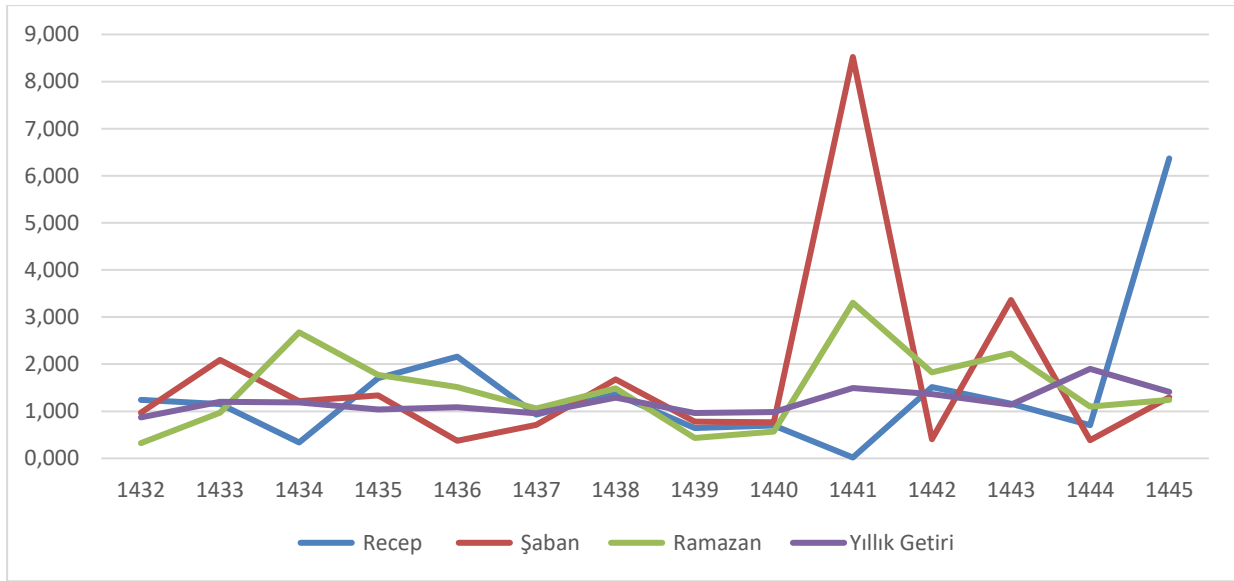
İslam dininde üç aylar olarak geçen ve müslümanlar tarafından dini öneme sahip Recep, Şaban ve Ramazan aylarına ilişkin takvim anomalisi olup olmadığı Güç oranı üzerinden incelenmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Üç Aylar için (Recep, Şaban, Ramazan) Güç Oranı Değerleri

Yıllar	Recep	Şaban	Ramazan
1432	1,241	0,967	0,324
1433	1,151	2,091	0,973
1434	0,339	1,214	2,675
1435	1,703	1,339	1,774
1436	2,158	0,374	1,513
1437	0,931	0,712	1,059
1438	1,366	1,677	1,486
1439	0,647	0,782	0,431
1440	0,697	0,764	0,567
1441	0,019	8,521	3,305
1442	1,512	0,410	1,825
1443	1,160	3,365	2,224
1444	0,707	0,386	1,100
1445	6,368	1,295	1,245
Güç oranı>1 Gözlem Sayısı	8	7	10
Oran	57,14%	50,00%	71,43%

Tablo 5 incelendiğinde Recep ayında 8 dönemde (%57,14) güç oranının 1'den büyük olduğu görülmektedir. Şaban ayı için bu değer 7 dönemde (%50,00) Ramazan ayı için ise 10 dönem (%71,43) olarak gerçekleşmiştir. Güç oranı yöntemine göre takvim anomalisinden bahsedebilmek için incelenen dönem sayısının yarısından fazlasında güç oranının 1'den büyük olması gerekmektedir (Gu, 2003). Bu kapsamda Recep ve Ramazan ayları için takvim anomalisi olduğu, Şaban ayı için ise dönemsel anomali olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile hisse senedi getirileri üzerinde Rece ayı ve Ramazan ayı etkisi mevcut iken Şaban ayı etkisi bulunmaktadır.

Recep, Şaban ve Ramazan aylarına ilişkin Güç oranı ve Katılım endeksinin yıllık getirisi grafik olarak aşağıda sunulmuştur.

Grafik 1. Dönemler İtibariyle Üç Aylara İlişkin Güç Oranı ve Yıllık Getiriler

Grafik 1 incelendiğinde en yüksek güç oranının hicri 1441 yılı Şaban ayında gerçekleştiği, en düşük güç oranının ise aynı yıl Ramazan ayında gerçekleştiği görülmektedir. Aylara ait güç oranlarının yıllık getirinin üzerinde kaldığı dönemlerde o ayın etkisinden söz edilebilir. Recep ayı için hicri 1432, 1433, 1435, 1436, 1438, 1442, 1443, 1445 yılları için dönemsel anomali olduğu söylenebilir. Hicri 1433, 1434, 1435, 1438, 1441, 1443, 1445 yılları için Şaban ayı etkisi tespit edilirken, 1432, 1433, 1439 ve 1440 yılları hariç diğer tüm dönemlerde Ramazan ayı etkisinden söz edilebilir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Etkin piyasalar hipotezi, hisse senedi fiyatlarının piyasadaki her türlü bilgiyi yansıttığı ve yatırımcıların normalüstü getiri elde etmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır (Fama, 1970:384). Geçmiş fiyat hareketlerinin, kamuya açıklanan bilgilerin ve özel kaynaklı bilgilerin hisse fiyatına yansıdığı varsayımına dayanan hipotezin uygulamada geçerli olmadığını belirten çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Etkin piyasalar hipotezinden sapmalar dönemsel anomaliler, fiyat anomalileri, firma anomalileri olarak sınıflandırılmıştır. Dönemsel anomaliler olarak ele alınan takvim anomalileri dini kaynaklı ve dini kaynaklı olmayan anomaliler olmak üzere iki grupta incelenmektedir (Sonjaya ve Wahyudi, 2016). Ramazan ayı, Müslümanların sosyal hayatını önemli ölçüde değiştirmektedir. Hicri takvimin 9. ayı olan Ramazan ayında Müslümanların yaşadıkları uhrevi duyguların neticesinde daha iyimser davranışlar sergileyip

yatırım kararlarında pozitif yönlü hareketler sergileyebilecekleri gibi dini emirler doğrultusunda menkul kıymet piyasalarında işlem yapmak istemeyebilirler. Bu çalışmanın amacı Türkiye hisse senedi piyasalarında Ramazan ayı anomalisinin olup olmadığını güç oranı yöntemi ile test etmektir.

Çalışmada Ocak 2011- Mayıs 2024 dönemini kapsayan 13 yıllık dönemde (166 aylık) BIST Katılım Endeksinde Ramazan ayı anomalisi olup olmadığının güç oranı yöntemi ile incelenmiştir. Katılım endeksinin kullanılma nedeni bu endekste İslami kriterlere göre faaliyet gösteren firmaların listelenmesidir. Katılım endeksinin hesaplanmaya başlandığı tarihten çalışmanın yapıldığı en güncel tarihe kadar mümkün olan en uzun dönem ele alınmıştır. Araştırma verileri investing.com internet adresinden alınmıştır. Takvim anomalilerinin ağırlıklı olarak miladi takvime ilişkin olarak dini faaliyetler dışında yer alan anomaliler üzerine yapılmış olması göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma hicri takvimi baz alarak dini boyutu olan bir anomalinin incelenmesi yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca güç oranı ile Ramazan ayı anomalisini inceleyen çalışmaya ulaşılmamış olması araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Çalışma sonucunda aylık ortalama en yüksek performansın 1444 yılı Rebiülahir ayında (Kasım 2022), en düşük getirinin ise Cemaziyelahir ayında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ramazan aylarında ortalama aylık getiri binde 6 civarında gerçekleşmiştir. Dönemler itibariyle en düşük getiri 1441 yılı Recep ayında gözlemlenmiştir. Miladi olarak Mart 2020 dönemine denk gelen bu tarih Covid-19 pandemisinin başlangıç döneminde yaşanmıştır. Pozitif getiriler Ferrouhi ve diğ. (2021) Mısır hisse senedi piyasasında elde ettikleri sonuçlar ile düşük getiriler ise Fas Borsası için ulaştıkları sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Dönemler itibariyle aylık getiriler kullanılarak, R_j^* değerleri hesaplanmış ve yıllık getirilere bölünerek tüm dönemler için güç oranları elde edilmiştir. En yüksek güç oranı 1444 yılı Rebiülahir ayında, en düşük güç oranı ise 1441 yılı Recep ayında gerçekleşmiştir. İslam dininde kutsal olarak kabul edilen üç aylarda (Recep, Şaban ve Ramazan) takvim anomalisi incelenmiştir. Recep ayında 8 dönemde, Şaban ayında 7 dönemde ve Ramazan ayında 10 dönemde güç oranı 1'den büyük olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgular ışığında Katılım endeksinde Recep ayı etkisi ve Ramazan ayı etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Şaban ayı için ise dönemsel anomalinde bahsedilmesi için yeterli delil olmadığı ileri sürülebilir. Bu noktadan hareketle yatırımcıların hicri takvimde yaşanan dönemsel anomalileri dikkate alarak normal üstü getiriler elde edebileceği savunulabilir. Ayrıca etkin piyasalar hipotezinin incelenen dönemde Borsa İstanbul'da geçerli olmadığı söylenebilir.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar literatür ile karşılaştırıldığında Ramazan ayı etkisi olduğu belirten Seyyed ve diğ. (2005), Sonjaya ve Wahyudi (2016) çalışmaları ile paralellik gösterirken Wasiuzzaman ve Al-Musehel (2018) ve Ferrouhi ve diğ. (2021) çalışmaları ile kısmen örtüşmektedir. Ramazan ayı anomalisinin olmadığını belirten Jebran ve Chen (2017) çalışmaları ile farklılık göstermektedir. Türkiye hisse senedi piyasalarını inceleyen çalışmalardan Küçükşille ve Özmutaf (2015) çalışması ile karşıt sonuçlar elde edilmişken, Halari ve diğ. (2019) çalışması ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar, yatırımcılara normalüstü getiri elde edebilme adına önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma 2011-2024 yılları arasında Katılım endeksi Ramazan ayı etkisi ile sınırlıdır. İleride yapılacak çalışmalar için araştırmacılara farklı dönemsel anomaliler üzerine yoğunlaşmaları veya firma anomalileri, fiyat anomalileri gibi etkin piyasalar hipotezinden sapmaların incelenmesi tavsiye edilebilir. Ramazan ayı etkisinin, farklı endekslerde veya piyasalarda farklı analiz yöntemleri ile incelendiği, farklı yöntemlerin sonuçlarının mukayese edildiği araştırmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Barak, O. (2008) Davranışsal Finans -Teori ve Uygulama, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Białkowski, J., Kaufmann, P., Bohl, M. T. & Wisniewski, T. P. (2013). Do mutual fund managers exploit the Ramadan anomaly? Evidence from Turkey, *Emerging Markets Review*, 15, 211-232.
- Chatzitzisi, E., Fountas, S., & Panagiotidis, T. (2021). Another look at calendar anomalies, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 823-840.
- Compton, W., Kunkel, R. A., & Kuhlemeyer, G. (2013). Calendar anomalies in Russian stocks and bonds. *Managerial Finance*, 39 (12), 1138-1154.
- Fama, E. (1970) Efficient Capital Market: A Review of Theory and Empirical Work, *Journal of Finance*, 25, 382-417.
- Ferrouhi, E.M., Kharbouch, O., Aguenau, S. & Naeem, M. (2021). Calendar anomalies in African stock markets, *Cogent Economics & Finance*, 9 (1) 1978639, 1-17.
- Gu, A.Y. (2004). The Reversing Weekend Effect: Evidence from the U.S. Equity Markets, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 22, 5-14.
- Gu, A. Y. (2003). The Declining January Effect: Evidence from the U.S. Equity Markets, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 43 (3), 395-404.
- Gürbüz, S. & Şahbaz, A. (2019). Ramazan ayı ve dini bayramların BIST 100 endeksine etkileri: Piyasa anomalilerinin incelenmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15 (4), 201-220.
- Halari, A., Helliari, C., Power, D. M. & Tantisantiwong, N. (2019). Taking advantage of Ramadan and January in Muslim countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 74, 85-96.
- Halari, A., Tantisantiwong, N., Power, D. M. & Helliari, C. (2015). Islamic calendar anomalies: Evidence from Pakistani firm-level data, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 58, 64-73.
- Iqbal, M.S., Kouser, R. & Azeem, M. (2013). Conventional and Islamic anomalies in Karachi Stock Exchange, *Science International (Lahore)*, 25 (4), 999-1007.
- İslam İktisadı (2019). Katılım endeksi, Erişim Tarihi: 26.05.2024, <https://islamiktisadi.net/2019/10/04/katilim-endeksi>.
- Jebran, K. & Chen, S. (2017). Examining anomalies in Islamic equity market of Pakistan, *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 7:3, 275-289.
- Karcioğlu, R. & Özer, N. (2017). Hisse senedi piyasasında yılın ayları anomalilerinin getiri ve volatilité üzerindeki etkisinin incelenmesi: Borsa İstanbul uygulaması, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (4), 1571-1596.
- Khan, D., Ullah, S. & Asif, M. (2017). Islamic calendar anomalies: A Study of Ramadan effect on Pakistan Stock Exchange, *Journal of Managerial Sciences*, 11 (4), 187-203.
- Küçükşille, E. & Özmutaf, N.M. (2015). Is there Ramadan effect in Turkish Stock Market?, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 105-110.
- Seyyed, F. J., Abraham, A. & Al-Hajji, M. (2005). Seasonality in stock returns and volatility: The Ramadan effect. *Research in International Business and Finance*, 19 (3), 374-383.

- Sonjaya, A. R. & Wahyudi, I (2016). The Ramadan effect: Illusion or reality?, *Arab Economic and Business Journal*, 11 (1), 55-71.
- Şahin, S., Topaloğlu, E.E. & Ege, İ. (2018). January effect revisited: Evidence from Borsa Istanbul and Bucharest Stock Exchange, *International Journal of Economics and Finance*, 10 (1), 159-166.
- Turaboğlu, T. T. & Topaloğlu, T. N. (2017). Bir etkin piyasa hipotezi kavramı olarak anomaliler: Borsa İstanbul (BİST) üzerinden aylara ilişkin anomalilere yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 216-230.
- Ullah, I, Ullah, S. & Ali, F. (2016). Market efficiency anomalies: A Study of January effect in Karachi Stock Market, *Journal of Managerial Sciences*, 10 (1), 31-44.
- Wasiuzzaman, S. & Al-Musehel, N. A. (2018). Mood, religious experience and the Ramadan effect. *International Journal of Emerging Markets*, 13 (1), 290-307.
- Yiğiter, Ş. Y. & Saka Ilgın, K. (2015). BIST-100 Endeksinde ocak ayı anomalisinin güç oranı yöntemiyle test edilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 171-187.
- Zhang, J., Lai, Y. & Lin, J. (2017), The day of the week effects of stock markets in different countries, *Finance Research Letters*, 20, 47-62.

Göçle Gelen Çocukların Eğitim Sorunlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Diyarbakır Örneği)¹

Teachers' Opinions on The Education Problems of Migrant Children (Case Of Diyarbakir)

Fırat Kıyas BİREL² - Esra GEZEN³ - Mehmet Emin KUMRU⁴

Öz

Araştırmada, güncel bir probleme dönüşen göç olgusunun eğitime etkileri ve buna bağlı olarak göç ile birlikte öğrencilerin yaşadıkları problemler bazı değişkenlere göre saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'ye göçle gelen okul çağındaki çocukların eğitim sorunlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin saptanmasının bir bakıma gelecekte bu alana ilişkin yapılacak çalışmalara katkı sağlayabileceği umulmaktadır. Araştırma nitel yöntem ile gerçekleştirilmiş ve araştırma nitel yönteminin durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesindeki beş ilkokulda görev yapan ve ölçüt örnekleme tekniğine göre seçilen 50 öğretmen oluşturmaktadır. Elde verilerin içerik analizi yapılarak Ana temalar, alt temalar ve kodlar oluşturulmuştur. Göçmen öğrencilerin uyum konusunda en yoğun şekilde yaşadıkları sorunların Türkçe konuşamama ve iletişim olduğu ve bunun da öngörülen bir bulgu olduğu söylenebilir. Ayrıca bunun doğal sonucu olan sosyalleşmede sorun yaşama, gruplaşma, öfke, saldırganlık ve kültür çatışması diğer bir beklendik durum olarak değerlendirilebilir. Öğretmenlerin göçle gelen öğrenciyle belli bir zaman sonra iletişim kurabilirken, aile ile iletişim kuramama veya bu konuda zorlanma durumlarına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Öğretmeler göçle gelen öğrencinin kültürü konusunda bilgi sahibi olmalı ve öğrencileri kaynaştırıcı yöntem ve teknikleri kullanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçle Gelen Çocuklar, Eğitim Sorunları

Abstract

In this study, the effects of migration, which has become a current problem, on education and the problems experienced by students with migration were tried to be determined according to some variables. It is hoped that the determination of teachers' views on the educational problems of school-age children coming to Türkiye with immigration can contribute to future studies in this field. The research was conducted with qualitative method and case study design of qualitative research method was used. A semi-structured interview form prepared by the researchers was used as a data collection tool. The study group of the research consists of 50 teachers working in five primary schools in Bağlar district of Diyarbakır province and selected according to the criterion sampling technique. Main themes, sub-themes and codes were created by content analysis of the data obtained. It can be said that the most intensely experienced problems of immigrant students in terms of adaptation are inability to speak Turkish and communication, which is a predicted finding. In addition, having problems in socialisation, grouping, anger, aggression and culture conflict can be considered as another expected situation. While teachers were able to communicate with the migrant student after a certain period of time, it was found that they could not communicate with the family or had difficulty in this regard. Teachers should have knowledge about the culture of migrant students and use methods and techniques that integrate students.

Keywords: Immigration, Immigrant Children, Education Problems.

¹ Bu çalışma IX. Uluslararası EJER 2022 Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, firatbirel@dicle.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2001-0260>

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, esragezen20@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4309-4580>

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Eğitim Yönetimi Bilim Dalı, mehmeteminkumru@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0007-4294-6477>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 31.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.09.2024

Atf İçin/For Cite: BİREL F. K., GEZEN E. ve KUMRU M. A., "Göçle Gelen Çocukların Eğitim Sorunlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri (Diyarbakır Örneği)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1491-1511
<https://doi.org/10.17755/esoder.1492714>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 31.05.2022 tarih ve 153 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür/ Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 31.05.2022 tarih ve 153 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

1. GİRİŞ

Göç, sadece günümüze ait bir olgu değil tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar süreklilik taşıyan bir sorun olarak ifade edilebilir. Bu olgunun tarihsel arka planında yatan nedenler ile günümüzdeki nedenler arasında bağlantı ve benzerlikler olduğu kadar kendine özgü farklılıklar da mevcuttur. Göçün her döneme özgü değişkenlere göre şekillendiğini ve geliştiğini söylemek olanaklı bir durumdur. Göç sürecinde göç veren ve alan coğrafyaların etkileşimi bu açıdan özel bir önem taşımaktadır. Göçün hızı ve düzeyi değişmekle birlikte günümüze kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.

Göç, İnsanlık tarihi boyunca dışarıdan veya içeriden türlü nedenlerle yaşanan ve çoğunlukla zorunlu, yaşamsal nedenlerle gerçekleşen bir yer değişikliğini ifade eder. Tarih boyunca var olan ve sürekli olarak var olmaya devam edecek olan göç olgusunun kelime anlamı, “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” (TDK, 2022) olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü’nün Göç Terimleri Sözlüğüne göre ise göç, uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dahildir (IOM, 2009: 22). Göçmenler konusunda birçok tanımlama bulunmakla birlikte yaygın olarak, “kişisel rahatlık” amacıyla ve dışarıdan herhangi bir zorlama unsuru olmaksızın ilgili kişinin hür iradesiyle göç etmeye karar verdiği durumları kapsadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu terim, hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendileri veya ailelerinin gelecekte beklentilerini artırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi ve aile fertlerini kapsamaktadır (IOM, 2009: 22). Bu çerçevede bakıldığında göçmenler, bazen kendi seçtikleri, çoğu zaman seçmedikleri koşullar içinde çoğunlukla en azla yetinerek yaşayan ve geri dönüşleri olmayan ya da geri dönüş koşulları bıraktıklarından daha kötü olan gruplardır (Çatır, 2015: 82).

Göç, insanların veya toplulukların kendi iradeleriyle gerçekleşen özgür bir seçim olabileceği gibi kendi iradeleri dışındaki gelişmelerin bir sonucu gerçekleşen zorlama bir süreç şeklinde de ortaya çıkabilir. Göç, bireysel bir süreç olabileceği gibi kitlesel bir dalga şeklinde de yaşanabilir (Ekici ve Tuncel, 2015: 14). Göç, dünya tarihinin çeşitli sosyal olaylarına bağlı olarak hızlanmış ve bazen de yavaşlamıştır. Ancak tamamen ortadan kalktığı bir dönemden söz etmek imkânsızdır. Hangi gerekçelerle ortaya çıkarsa çıksın göç, bireyin ya da grubun içinde bulunduğu yaşam koşullarından daha iyi olacağını beklediği koşullar için yer değiştirmesini ifade etmektedir (Karakaya, 2020: 95).

Genel olarak savaşlar, kıtlıklar, doğal felaketler gibi nedenlerin sonucu olarak gerçekleşen göç olgusu hem toplumsal hem de bireysel anlamda pek çok psikolojik travmaların da yaşanmasına sebep olmaktadır. Göçün kaynağında yer alan ve çok yönlü bir şekilde ele alınıp yönetilmesi gereken en önemli konu bu travmaların psikolojik hasarlarının yönetilmesi ve minimize edilmesidir. Zorunlu nedenlerle yer değiştiren toplulukların geçtikleri yerlerde karşılaştıkları sosyo-kültürel uyumsuzluklar, dil, eğitim ve genel olarak hayatlarını sürdürmeleri için gereken tedbirler geliştirilmelidir. Son yıllarda ülkemize çeşitli nedenlerle sığınmak zorunda kalan milyonlarca sığınmacının varlığı ve bunların entegrasyon programlarıyla yönetimi, başta eğitim olmak üzere pek çok alanda tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Göçe maruz kalmış toplam nüfusun içinde en çok mağdur olan ve etkilenen kesim kuşku yok ki çocuklardır. Çocuk, hayatı ve dünyayı henüz anlamlandırma çağında iken zorlayıcı nedenlerle yaşadığı psikolojik baskıların rehabilite edilmesi ve eğitim sürecinden kopmadan hayat ile olan bağlarının güçlendirilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Göçle gelip temel eğitimin dışında kalan çocukların bugün ve gelecekte birçok riskle karşı karşıya kalması

kaçınılmaz bir durum olarak ifade edilebilir. Bu çocukların günlük yaşantılarını idame ettirmeleri için temel eğitim görmeleri aynı zamanda yasal bir yükümlülük olarak da tanımlanmaktadır. Bu durum kapsamında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin de 26 (1) maddesinde “Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir.” denildiği, Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 28 (1) maddesinde “Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler” denildiği ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1 No’lu Protokolün Eğitim Hakkı başlıklı 2.maddesinde “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneyeceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.” denilerek taraf devletlere yasal yükümlülük yüklenmektedir (AIHS. Ek.1. 2015).

Göç olgusu etrafında gelişen ve yaşanan sorunların çözümü için devletlerin göç kabul politikaları, taraf oldukları uluslararası ve ikili antlaşmalar yanında kendi mevzuatlarının yapılandığı şartlara göre ele alınır. Devletlerin mevzuatlarındaki yasal düzenlemeler kabul koşullarını ortaya koyarken, yeni gelenlerin o ülkedeki yaşama koşullarının, mevcut vatandaşlarınkinden ne kadar farklı olacağını da belirler. Yeni gelenlerin göçmen ve mülteci gibi yasal statüye sahip olması, o kişilerin ev sahibi devletle karşı karşıya kaldığında hak talep edebilecek bir konumda yer alıyor olduklarının garantisidir. Ancak bu yasal düzenlemeler devletin tasarrufunda olduğundan, bu tip metinlerde devletin çıkarlarının ön plana alınıp insanın ikinci planda kaldığı, hak sahibi olmanın belirli koşullarla mümkün olduğu uygulamalar, yeni gelenleri kırılğan bir konumda bırakır. Dolayısıyla bu kanun ve kurallar hukukun üstünlüğü prensibinin gözetiminde, onları devletin keyfi uygulamalarına karşı bir koruma görevi görür (Çatır, 2015: 219,220).

Ülkemizde de göçmenler için düzenlenmiş kanun ve yönetmelikler, genelgeler bulunmakta ve çeşitli politikalar stratejiler uygulanmaktadır. Göç sadece ülkeden ülkeye bir seyahat, fiziki bir yer değişikliği değil aslında tüm kültürün, alışkanlıkların, duyguların, beklentilerin, düşüncelerin etkileşimini ifade eder. İnsan hayatını son derece etkileyen bu kadar önemli bir olgu ele alındığında göçmenlerin barınma gibi temel ihtiyaçlarının ardından gelen en kritik sorunların başında eğitimin geldiğini söylemek olasıdır. Sayıları milyonları bulan göçmenler ve bu bağlamda eğitimlerinin planlanmasının ve yönetilmesinin oldukça önemli ve zor bir süreç gerektirdiği açıktır. Özellikle zorunlu eğitim çağındaki çocukların uyumu, eğitim sistemini algılamaları ve onlar için yeni olan bir sisteme katılmaları etkin politikalar gerektirmektedir. Temel eğitim çağındaki göçle gelen çocukların eğitimi de yine genel göçmen politikasının gerektirdiği birtakım yasal mevzuatlar dahilinde güvence altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 14. Maddesinde “Herkesin zulüm karşısında başka memleketlerden mülteci olarak kabulü talep etmek ve memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir” (T.C. Resmi Gazete, 27.05.1949, Sayı:7217) ifadesi yer almaktadır. ‘Herkesin zülüm karşısında başka ülkelere sığınma ve bu ülkelerce sığınmacı işlemleri görme hakkı vardır’ (Aybay, 2006: 16).Anayasamızın 42. Maddesinde “ Kimse eğitim, öğretim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” (T.C. Resmi Gazete, 09.11.1982, Sayı: 17863) ifadesiyle eğitim hakkı korunmaya alınmış ve eğitimin tartışmasız önemi vurgulanmıştır.

Eğitim sayesinde göçmenlerin yeni toplumsal kültüre uyumun gerçekleşmesi kadar gelecekteki toplumsal birliktelik, dayanışma ve değerlerin güçlendirilmesi de sağlanabilecektir. Eğitimin bireye kazandırdığı bilgi ve değerlerin evrensel anlamda dünyayı daha yaşanılabilir bir yer haline getirdiği gerçeğini düşünülürken bunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. John Locke, “karşılaştığımız insanların on tanesinden dokuzunun iyi ya da kötü, yararlı ya da yararsız olması eğitimlerinden dolayıdır. İnsanlar arasındaki büyük farklılıkların yaratan da budur”

diyerek eğitimin önemini özetler (Locke, 2004: 15). Eğitimin insan ve toplumsal hayatta yarattığı onarıcı katkı yadsınamaz bir gerçektir. Kant’a göre, “insanoğlu eğitime ihtiyacı duyan tek varlıktır. Burada eğitilmekten kastımız, her türlü toplum değerinin kullanımı ve gelecek nesillere nakledilmesini kapsayan ahlaki kültür bilincinin verilmesinin de dâhil olduğu talim ve terbiye ihtiyacıdır” (Kant, 2018: 7).

Bertrand Russell’a göre ise eğitim söz konusu olduğunda “öğrenciler birer araç değil, amaç sayılmalıdır” (Russell, 2020: 41). Bu haliyle düşünüldüğünde eğitim pek çok sorunumuzu ortadan kaldıracak bir çıkış yolu sunmaktadır. Nitekim eğitim sayesinde insan dünyayı daha iyi tanıyıp anlamlandırabilir. İnsanın hayat ile kuracağı bağın en sıkı ve korunaklı halini yalnızca eğitim sağlayabilir. Bu nedenle insanlığın birleştirici ve kaynaştırıcı bağı olarak eğitim, insanlığın geleceğini sarsılmaz bir temel içinde kurabilecek en etkili çözümdür. Göç gibi zorunlu nedenlerle eğitimden mahrum kalan çocukların bu anlamda hayata hazırlanırken herhangi bir eksiklik duymaması için gereken tedbirlerin alınması toplumsal yapının korunup geliştirilmesi adına hayati önem taşımaktadır. Ülkemize son yıllarda savaş ve iç karışıklıklardan göç eden bu nüfusun içinde temel eğitim başta olmak üzere hemen hemen her kademedeki eğitime muhtaç büyük bir kitle mevcuttur. Ülkemizde göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemine katılmalarını en hızlı şekilde gerçekleştirmek ve bu konuda uygulayıcılara destek olmak adına birçok uygulama bulunmaktadır. Göçle gelen öğrencilerin yoğun olduğu okullara nakdi destek verilmekte, temizlik malzemesi ihtiyaçları karşılanmakta, eğitim faaliyetlerinde destek vermek üzere eğitim destek personeli görevlendirilmektedir. Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi (PIKTES) 03.10.2016 tarihinde başlamış olup göçle gelen öğrencilerin yoğun olduğu okullarda *Türkçe Dil Eğitimi, Arapça Dil Eğitimi, Erken Çocukluk Eğitimi, Kırtasiye Yardımı, Ekipman Desteği Sağlanması, Taşıma Hizmeti, Farkındalık Artırma Faaliyetleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Bursu* olmak üzere çeşitli faaliyetler yürütülmektedir (Piktes.gov.tr). Nakdi destek verilmekte, temizlik malzemesi ihtiyaçları karşılanmakta, eğitim faaliyetlerinde destek vermek üzere eğitim destek personeli görevlendirilmektedir

Göç İdaresi Başkanlığının 2021- 2022 eğitim-öğretim yılı verilerine göre Türkiye’ de 5.013.631 yabancı uyruklu nüfus bulunmaktadır. Ocak 2022 verilerine göre bu nüfusun 1.365.884’ünü eğitim çağındaki (5-17 yaş) nüfus oluşturmaktadır (MEB, 2022) Türkiye’de en fazla göçmen sayısını 3.763.565 kişi ile Suriyeli sığınmacılar oluşturmaktadır. Göç İdaresi Başkanlığı Suriyelileri, “geçici koruma verilen sığınmacılar” olarak tanımlamaktadır (Göç İdaresi Dairesi Başkanlığı, 2022). Göç idaresinin son güncel verilere göre ise geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısının ise 3 milyon 103 bin 606 kişi olduğu ifade edilmektedir (GİB, 14.08.2024). Geçici Koruma, “ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirilmeye alınamayan yabancılara sağlanan korumayı” (Göç Politikaları ve Daire Başkanlığı, 2017: 20) ifade etmektedir. Uruklarına göre yabancı öğrenci sayısı 730.806 kişiyle yine en fazla Suriyelilerden oluşmaktadır (MEB, 2022) (güncel verilerde MEB Hayat boyu raporunda, (s.77’) Suriyelilerin sayısı 806.480 olarak verilmektedir.). ‘Diyarbakır’da okul çağındaki göçmen çocuk sayısı 8700 civarında, kayıtlı olupta okula giden öğrenci sayısı ise 4000’dir’(gazeteduvar.com.tr, Yansit, S, 2022) Araştırmada, göçlerin yıkıcı etkilerini en aza indirmek ve çocukların kendi geleceklerini inşa etmelerini sağlamak için en etkili aracın eğitim olduğu düşüncesinden yola çıkılarak eğitim alanında karşılaşılan problemler ve bunların nedenleri belirli değişkenlere göre saptanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın amacı göçmen çocukların yaşadıkları eğitim sorunlarını öğretmen görüşleri ile saptamaya çalışmaktır. Göçmen çocukların yaşadıkları eğitim sorunlarını okuldaki

temel öge olan öğretmenlerin gözlem, yaşantı ve görüşlerine göre tespit etmek problemlerin içeriği ve boyutları hakkında bilgi vermekle birlikte sorunun çözümüne yönelik öngörü oluşturabilecektir. Araştırmada 1. Göçmen öğrencilerin eğitim sistemine uyumları konusunda karşılaşılan problemler nelerdir? 2. Göçmen öğrencilerin kendileri ve aileleriyle yeterli ve gerekli iletişim kurabiliyor musunuz? 3. Göçmen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda kendinizi yeterli görüyor musunuz? 4. Okulunuza kayıtlı göçmen öğrencilerin okula devam düzeyleri nedir? 5. Göçmen öğrencilerin diğer öğrenciler ile yaşadıkları en önemli sorunlar nelerdir? Soruları alt amaçlar olarak düzenlenmiştir.

Araştırma güncel ve sürekli tartışma konusu olan göçün eğitim boyutuna ilişkin problemleri öğretmenlerin görüşlerine başvurarak saptamaya çalıştığı için yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bütün insanlar için her yerde temel bir hak olan eğitim hakkının göçmen çocuklara verilmesi sorumlulukla birlikte yasal bir zorunluluk olduğu için çalışmada elde edilecek bulgular bireysel ve toplumsal açıdan önem taşıyacaktır. Göçmen çocukların yaşadıkları eğitim sorunlarının ortaya çıkarılması ile birlikte bu sorunların giderilmesi ve yeni bir yaklaşım oluşturulması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yönteminin durum çalışması deseni kullanılmıştır. “Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanır. Durum çalışmasının amacı, bir veya birkaç durumu kendi sınırları içinde bütüncül olarak analiz etmektir ve çok boyutlu veri toplama (görüşmeler, gözlemler, doküman analizi) araçları kullanılır” (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 70-74). Araştırmada göçle gelen çocukların eğitimde yaşadıkları sorunları objektif şekilde ele almak adına göçle gelen çocukların yoğun olduğu okullar tercih edilmiş ve toplam 737 Suriyeli öğrencinin bulunduğu 5 ilkokulda araştırma gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı için öncelikle alan yazın taraması yapılmış, ilgili literatür ayrıntılı bir şekilde incelenmiş göçle gelen çocukların eğitim sorunlarını saptayacak ve ortaya çıkaracak sorular bir araya getirilerek bir soru listesi oluşturulmuştur. Bu soru listesi anlam ve kapsam açısından uzman kişilere inceletilerek (Türk dili Edebiyatı, Sosyoloji, Ölçme) 5 soru şeklinde düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak veri toplama aracının geçerliliği ve güvenilirliği için de değişik uzman ve akademisyenlerden görüş alınıp sorular gözden geçirilmiş ve araştırma kapsamının dışındaki öğretmenlere de sorulup kapsam ve anlaşılabilirlik açısından da dönütler alınmıştır. Hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formunda 1. Göçmen öğrencilerin eğitim sistemine uyumları konusunda ne gibi durumlarla karşılaşıyorsunuz? (a. Dil, b. Sosyal, c. Kültürel, Davranışsal) 2. Göçmen öğrencilerin kendileri ve aileleriyle yeterli ve gerekli iletişim kurabiliyor musunuz? (a. Öğrencilerle, b. Aileleriyle) 3. Göçmen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda kendinizi yeterli görüyor musunuz? (a. Akademik, b. Pedagojik, c. Teknolojik) 4. Okulunuza kayıtlı göçmen öğrencilerin okula devam düzeyleri nedir? (a. Devamsız, b. Devam, c. Düzensiz) 5. Göçmen öğrencilerin diğer öğrenciler ile yaşadıkları en önemli sorunlar nelerdir? (a. Dışlanma, b. Çatışma, c. İletişimden kaçma) olmak üzere toplam 5 adet açık uçlu soru sorularak öğretmenlerin görüşlerini bir sınırlama olmadan ifade etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşme sorularının her biri için a-b-c olmak üzere 3 alt soru hazırlanarak detaylı ve derinlemesine bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme, sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir. Araştırmacı, karşılaştığı her karanlık noktayı, anında soracağı sorularla aydınlatma olanağına sahiptir” (Karasar, 2020: 210,211). “Yarı yapılandırılmış görüşmeler, hem sabit seçenekli cevaplama hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştirir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama avantajlarına

sahiptir” (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2021: 159). Araştırmanın çalışma grubunu Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesindeki 5 ilkokulda görev yapan ve ölçüt örnekleme tekniğine göre seçilen değişik branşlarda (Sınıf, İngilizce, Din kültürü) 50 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı ile elde edilen bulgular alt amaçlara göre sırasıyla yer verilmiştir. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilen bulguların içerik analizi yapılmıştır. Bulgular analiz edildikten sonra veriler kodlanmış, kodlardan sonra ana temalar ve daha sonra ise alt temalara dönüştürülmüştür. Görüşmeye katılan öğretmenler “Ö1, Ö2..Ö50” olarak tanımlanmıştır.

Tablo 1. Çalışma Grubu (Diyarbakır-Bağlar ilçesi)

İlkokullar	Cinsiyet			Branş	Kıdem			
	Kadın	Erkek			0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve sonrası
1. Okul	4	6	10	Sınıf öğret:10	0	4	1	5
2. Okul	7	3	10	Sınıf öğret:9,İngilizce öğret:1	0	3	4	3
3.Okul	5	5	10	Sınıf öğret:8, İngilizce:1 Din Öğret:1	1	3	4	2
4. Okul	6	4	10	Sınıf öğret:9, İngilizce:1	1	2	6	1
5. Okul	4	6	10	Sınıf öğrt:8, İngilizce:1 Din Öğret:1	0	4	4	2
<i>Toplam</i>	26	24	50	50	2	16	19	13

Tablo 1. de gösterilen araştırmanın çalışma grubu Diyarbakır-Bağlar ilçesinde tabloda kodlanan toplam 5 okuldan oluşmaktadır. Sınıf öğretmenleri ve İngilizce öğretmenleri ağırlıktadır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin büyük bir bölümünün 6-10 & 11-15 yıllık kıdemlere sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca çalışma grubundaki Kadın ve Erkek öğretmen sayısı birbirine eşit (26-24) olarak değerlendirilebilir.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmada elde edilen veriler alt amaçlar göre sırasıyla verilmiş ve yorumlanmıştır.

1. Alt amaç:

Göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemine uyumları konusunda ne gibi durumlarla karşılaşıyorsunuz? Sorusuna ilişkin bilgiler alt temalara göre tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemine uyumlarına dair bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Frekans
Eğitim Sistemine Uyum	Dilsel Uyum	Birbirini anlamama	3
		Dil konusunda zamanla sorun yaşamama	4
		Yeterli seviyede Türkçe konuşamama	16
		İletişim kurmada zorlanma	16
		Türkçe öğrenmede isteksizlik	2
		Dil öğrenmede güçlük çekme	4
		Dersi anlamada zorlanma	2
		Kendini ifade etmede zorlanma	5
		Tercüman ihtiyacı	1
		Derse adaptasyon güçlüğü	1
		Okuduğunu anlamama sorunu	2
		Farklı bir dilde düşünme	1
		Eğitimden yeterince faydalanamama	2
		Yabancı dil öğrenmede ileride olma	1
Kelime telaffuzlarında zorlanma	1		
Sosyal Uyum		Türk öğrencilerle sosyalleşmede sorun yaşama	12
		Sosyal ortamlarının değişmiş olması nedeniyle uyum sağlayamama	2
		Oyunlara katılmama veya dahil edilmeme	2
		Diğer Suriyeli öğrencilerle gruplaşma	10
		Türk öğrenciler tarafından dışlanma	3
		Ekonomik yetersizlikler nedeniyle uyum sağlayamama	7
		Arkadaş ilişkilerinde öfke ve saldırganlık	10
		Kendilerini yabancı hissetme	2
		Önyargıların varlığı	1
		Türk öğrencilerin zorbalıklarıyla karşı karşıya kalma	1
		Belirli bir süre sonra sosyal uyum sağlama	6
Ülkelerinde yaşanan problemler	6		
Kültürel ve Davranışsal Uyum		Giyim tarzı farklılıkları	2
		Yeme içme davranışlarındaki farklılıklar	2
		Olaylara karşı farklı tutumlar	2
		Kültürleşme	2
		Kendi kültürünü yaşayamama	1
		Kültürümüze adapte olamama	6
		İstenilmediğini düşünme	1
		Ailelerin toplum tarafından dışlanması	2
		Kültür çatışması	10
		Kültürel uyumda sorun yaşamama	7

Kültüre uyum sağlamak için mücadele etme	1
Korku hissetme	1
Kendi kültürünü devam ettirme isteği	1
Davranış bozuklukları	7
Aitlik duygusu hissetmeme	2
İçe kapanıklık	1

Tablo 2'ye göre göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemine uyumlarına dair bulgular incelendiğinde, 1(Ana) tema (Eğitim sistemine uyum) ve 3 alt tema (Dilsel uyum, sosyal uyum, kültürel ve davranışsal uyum) altında oluşan kodlanmış durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumlar içerisinde dil ve iletişim konularının temel bir sorun olduğu gözlenmektedir. Ayrıca kendi aralarındaki gruplaşmaların, öfke ve saldırganlıklarında önemli bir faktör olduğu öğretmen görüşlerinden anlaşılmaktadır. Göçmenlerde yoğun olarak görülen kültür çatışmasından da söz edilebilir.

Dilsel uyum:

Bu temada 15 sorun durumu ile karşılaşmıştır. 'yeterli seviyede Türkçe konuşamama (f16) iletişim kuramama' (f16) yüksek oranda frekanslara sahip olduğu, Tercüman ihtiyacı, Kelime telaffuzlarında zorlanma' gibi kodlamaların ise oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Araştırmada bu ifadeleri destekleyen bir kısım öğretmen görüşleri ise şöyledir; "Birbirimizi anlayamıyoruz. Anlayamayınca da sınıfta sadece oturan bir çocuk ve anlamsız konuşan öğretmene dönüşüyoruz. Göçle gelmesi, kendi ülkenden olmaması dışlanmaya sebep oluyor. Kültürel farklılıklar, yediği yemekler, giyim tarzı, olaylara karşı tutumu farklı olunca sınıfta dışlanmaya götürüyor (Ö4)"; "Dil problemi göç eden öğrencilerin en önemli sorunudur. Dil yetersizliğinden akademik gelişimleri olumsuz etkilenmekte ve ihtiyaçları saptanamamaktadır.

Sosyal uyum:

'Bu alt temada öğretmen görüşleri 12 sorun durumu olarak kodlanmıştır. En yüksek frekansa sahip olan' Türk öğrencilerle sosyalleşmede sorun yaşama (f12, Diğer Suriyeli öğrencilerle gruplaşma (f10) ve arkadaş ilişkilerinde öfke ve saldırganlık (f10), en düşük frekans zorbalıklarla karşı karşıya kalma (f1) kodlanmıştır. Bunlara yönelik bazı öğretmen ifadeleri ise; 'Bulduğumuz bölgeden dolayı göçle gelen öğrenci ve veliler sosyal çevre oluşturmakta sıkıntı yaşamamaktadırlar. Göç yaşanmasının üzerinden uzun yıllar geçmesinden ve kültürel farklılıkların çok fazla olmamasından toplumların uyum içinde olduğunu düşünüyorum (Ö45)'; "Okullarda tercüman olması gerekli. Velilerle görüşürken çocukların tercüme etmesi rol karmaşasına neden oluyor. Çoğunlukla aileler de çocuklar da kendi çevrelerindekiyle temas halinde. Ekonomik nedenler ve önyargılardan içe dönükler. Kendi kültürlerini devam ettirme eğilimindedirler. Kendi akrabalarıyla birlikte oturuyorlar. Kendilerini korumaya çalışıyorlar. Korku oldukça var (Ö25)." " Özellikle yabancı dil öğrenme konusunda diğer öğrencilerden bir adım daha ileridedir.

Kültürel ve davranışsal uyum:

Bu alt temada da Kültür çatışması en yüksek frekansa sahiptir (f10) en düşük frekansa sahip kodlama ise 'içe kapanıklık' olarak gözlenmiştir. Bazı görüşler sırasıyla; 'Sınıf ortamında diğer öğrencilerle entegre olmada sorun yaşamıyorlar. Kültürel yabancılaşıma yaşıyorlar çoğu zaman bu yabancılaşıma da davranışlarına yansıtıyor (Ö20)." "Farklı bir dille düşünüp hareket ettikleri için farklı bir dil hareketlerinde karışıklığa sebep oluyor.

Arkadaşlarıyla iletişimde saldırganlık ve öfke problemleri var. Kültür ve yaşam farklılıklarından dolayı davranış bozukluğu, kültürel çatışma yaşıyorlar (Ö10).” “Dilimi öğrenme konusunda isteksizlik söz konusu. Kendi içlerinde gettolaşma gösteriyorlar, kapalıdır. Şiddet eğilimleri var, davranışlarını değiştirmek çok zor. Kültürel olarak bize de adapte olamıyor kendilerini de yaşayamıyorlar (Ö5).”

Göçmenlerin nerede olursa olsun karşılaştıkları en kritik sorunun ortaya çıkan dil farklılığı, dili konuşamama olduğunu söylemek olanaklı bir durumdur. Araştırmada da Göçle gelen öğrencilerin uyum konusunda en yoğun şekilde yaşadıkları sorunların Türkçe konuşamama ve iletişim olduğu ve bunun da öngörülen bir bulgu olduğu söylenebilir. Aydeniz & Sarıkaya (2021)’nin yaptıkları çalışma bulguları da araştırmamızın bulgularını doğrular niteliktedir. Özellikle ortak bilinen bir dilin olmaması veya eksik olması en fazla vurgulanan dilsel sorundur.’ Dil farklılığı ve dili konuşamama bütün göç hareketlerinin temel bir sorunu olduğu bilinen bir olgudur. ‘Demir’e göre “dil problemi, yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili yapılmış çalışmaların hemen hepsinde ortak sonuç olarak ortaya çıkmıştır” (Demir, 2020: 96). Ayrıca bunun doğal sonucu olan sosyalleşmede sorun yaşama, gruplaşma, öfke, saldırganlık ve kültür çatışması genel beklendik durumlar olarak değerlendirilebilir. Yine Şimşek & Selen Kula’nın (2018) yaptıkları araştırmada da ‘Türkiye’de yıldan yıla göçmenlerin sayısındaki artış beraberinde uyum problemlerini getirmiştir’ bulgusu araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir. Bu bağlamda göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemine alınmasının yeterli olmadığı özellikle araştırma verilerinde de görülen sorun alanlarındaki temel ve kritik öge olan dil ve iletişime ilişkin modellemelerin ve yeni yöntemlerin işlevsel biçimlere dönüştürülmesi ihtiyacı belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Göçle gelen öğrencilerin ilk karşılaştıkları ve zamanlarının büyük kısmını geçirdikleri eğitim sistemine ve uygulamalarına dönük olumlu veya olumsuz tepkilerin kendi yaşantıları açısından kritik bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu sürece uyum bireysel ve toplumsal yaşamlarını düzenlemede önemli bir rol üstlenecektir. Ayrıca göçle gelen öğrencilerin kültürel özelliklerinin korunması yönünde refleksler geliştirdikleri görülmüş bununla birlikte korkular oluşturdukları, kültürel çatışma dil öğrenme de isteksizlik bulgularının genel anlamda nerdeyse tüm göçmen topluluklarında gözlenen bir durum olarak ifade edilebilir. Farklı ülkelerdeki benzer durumlar bu verileri doğrular niteliktedir. Göçle gelen öğrencilerin eğitim sistemlerine uyumu öncelikli bir sorun olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda eğitim sistemini algılamakta ve uyum sağlamakta problem yaşayan öğrencilerin diğer haklarına erişimde ve yaşadıkları topluma entegre olmakta daha büyük sorunlarla karşılaşma olasılıklarının yüksek olduğunu söylemek olanaklı bir durumdur.

2. Alt amaç.

Göçle gelen öğrencilerin kendileri ve aileleriyle yeterli ve gerekli iletişim kurabiliyor musunuz? Sorusuna ilişkin bilgiler alt temalara göre tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerle ve aileleri ile iletişimlerine dair bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Frekans
İletişim Becerileri	Öğrenci İletişimi	İletişim kuramama	8
		Yetersiz olsa da iletişim kurabilme	12
		Zamanla yeterli iletişim kurabilme	23
		Suriyeli öğrencilerin dil öğrenmeye hevesli olmaları	2
		Öğrenciyle birilerinin aracılığı ile iletişim kurma	3
		Öğretmenin dil konusunda yeterli hizmet içi eğitim almamış olması	2
		Aile İletişimi	Aile ile iletişim kuramama veya zorlanma
	Ailelere ulaşmada sorun yaşama	5	
	Aileler ile yeterli iletişim kurma	3	
	Tercüme eden birinin olmaması	1	
	İletişimin aileden aileye değişim göstermesi	1	
	Aracılarla iletişim kurma	9	
	Ailelerin öğretmenlerden sorun duymak istememesi	1	
	Aile içinde Türkçe konuşulmaması	2	
Ailelerin okula ilgisiz ve mesafeli olması	2		
Türkiye ye aitlik hissetmeme ya da ailelerin ülkelerine dönme düşüncesi	2		

Tablo 3’e göre göçle gelen öğrencilerin ‘İletişim becerilerine dair bulgular incelendiğinde, 1(Ana) tema (iletişim becerileri) ve 2 alt tema (Öğrenci iletişimi, Aile iletişimi) altında oluşan kodlanmış durumlar ortaya çıkmıştır

Öğrenci iletişimi:

Öğrenci iletişiminde öğretmenlerin farklılıklar içeren 5 sorunla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Sadece iki öğretmen Suriyeli öğrencilerin dil öğrenmeye hevesli olduklarını ifade etmektedir. Bu alt temada en yüksek frekansa sahip ‘zamanla yeterli iletişim kurabilme (f 23), yetersiz olsa da iletişim kurabilme (f12) yine öğretmen görüşlerine göre en düşük kodlama ‘Öğretmenin dil konusunda yeterli hizmet içi eğitim almamış olması (f 2)Kodlanmış olan durumları destekleyen öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir,

“Öğrenciler dilimizi öğrenmeye çabalyorlar. Uzun bir süre sonunda az da olsa iletişim kurabiliyoruz. Ailelerle iletişimimiz minimal düzeyde (Ö49).” “Öğrencilerle iletişim

kurabiliyorum. Fakat çevre dışladığından bir bütün halinde beni benimsemiyorlar. Aileler bir gün döneceğiz düşüncesinde olduklarından eğitime önem verdiklerini düşünmüyorum (Ö48).”
“Öğrencilerimizle iletişimimiz güçlü. Özellikle dil konusunda uyum sağlamış öğrencilerimizle iletişimimiz daha güçlü. Göçmen öğrencilerin aileleriyle iletişim kısıtlı. Genellikle okulla ve öğretmenle iletişimleri zayıf (Ö31).”

Aile iletişimi

Öğretmenlerin aile iletişiminde 10 kodlanmış sorunla karşılaştıkları söylenebilir. Bu sorunlar içerisinde en fazla frekansa sahip olan ise ‘Aile ile iletişim kuramama veya zorlanma’ (f 30) durumu olmuştur neredeyse öğretmenlerin büyük bölümünün bu sorunu yaşadığını gözlemek mümkündür. Aile iletişimi le ilgili diğer kodların frekanslarının ise daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir.’ Tercüme eden birinin olmaması, İletişimin aileden aileye değişim göstermesi, Ailelerin öğretmenlerden sorun duymak istememesi (f1). Bu durumları destekleyen öğretmen görüşlerinden bir kısmına aşağıda yer verilmiştir.

“Akran desteğiyle ya da dil bilen biriyle hem öğrencilerle hem de ailelerle iletişim kurmaya çalışıyoruz (Ö24).” *“Öğrencilerle yeterli ve gerekli iletişimi kurabiliyorum. Ailelerle dil sorunumuz var. Aileler okula pek gelmedikleri ve sürekli telefon numaralarını değiştirdikleri için yeterli iletişimi kuramıyorum (Ö22).”* *“Bu konuda yeterli hizmet içi eğitimler alınmadığından problemler yaşanmakta. Ailelerin ise daha mesafeli oluşları süreci daha da zorlaştırıyor (Ö36).”* *“Sınıf içinde yetişmemiz gereken ağır müfredat konularından dolayı yeterli zaman oluşturamıyorum. Aileler okula gelmede sorun yaşıyor çünkü dil konusunda zorluklarla karşılaşılıyorlar ve öğretmenlerden sorun duymak istemiyorlar (Ö21).”* *“Zaman geçtikçe öğrencilerle iletişim oluyor. Aileye göre değişim gösteriyor (Ö15).”* *“Öğrencilerle iletişimimiz iyi ama aileleriyle dil probleminden iletişim sağlayamıyorum. Öğrencimle ilgili bir problem olduğunda aracı kullanmak zorundayım (Ö47).”*

Öğretmenlerin görüşlerine ve ifade sıklıklarına göre; öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerle ve aileleri ile iletişimlerinde, öğrenciyle belli bir zaman sonra iletişim kurabilirken, aile ile iletişim kuramama veya bu konuda zorlanma durumları tespit edilmiştir. Bu farklılığın sebebinin öğrencilerin dil öğrenmeye daha açık bir yaşta olmalarının etkisi olabilir. Aydeniz & Sarıkaya (2021) de yaptıkları çalışmada ‘Bu açıdan en fazla vurgulanan sorunun iletişim sorunu olması kayda değerdir.’ Bulgusu çalışmamızın bulgularını desteklemektedir. Yine Arslan & Ergül (2022) ‘ün çalışmasında da ‘Okul idaresinin dil ve disiplin problemlerine ek olarak ailelerle iletişimde ve prosedürde yaşanan problemlerle uğraştığı bulunmuştur.’ gibi benzer bir bulguya ulaşılmıştır. Öğrenciler ve aileleri ile iletişim kurulurken bir tercüman aracılığıyla iletişim kurulması düşüncesi veya algısı çok fazla düşünülmeyen ve işlevsel olmayan bir durum olarak ifade edilebilir. Öğretmenlerin buna ilişkin çok fazla veriyle karşılaşmaması bu olgunun karşılığının da olmadığını destekleyici bir durum olarak ileri sürülebilir. Şahin (2020:387,388) de yaptığı çalışmada benzer tespitlerini şu şekilde ifade etmiştir. “Ebeveynlerin düşük eğitim seviyesi ve olumsuz koşulları, genellikle öğretmenlerle iletişim kurmalarını engellemektedir. Buda çalışmamızın bulguları ile benzeşiktir. Göçle gelen öğrenciler ve aileleri ile yaşanan iletişim problemlerinin süreç içerisinde azalması ve bu iletişimin güçlenmesi için bütün paydaşların rol ve görevlerinin tanımlanması gerekli bir durum olarak ifade edilebilir. Ayrıca göç edilen ülkede ebeveynlere yönelik olumsuz tutumlar ve davranışların da iletişim problemleri oluşturduğu ifade edilen başka bir bulgudur. Bütün bu sorunlara rağmen göçmen ebeveynler, çocuklarının eğitim başarısını destekleyebileceklerine inandıklarında okula daha fazla ilgi duydukları da tespit edilmiştir”

3. Alt amaç:

Göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda kendinizi yeterli görüyor musunuz? Sorusuna ilişkin bilgiler alt temalara göre tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda öğretmen yeterliliklerine dair bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Frekans		
Öğretmen Yeterliliği	Akademik Yeterlilik	Öğrenciyi istenilen akademik seviyeye ulaştırmada zorlanma	5		
		Akademik yetersizlik hissetme	9		
		Akademik yeterlilik hissetme	24		
		Matematik ve yabancı dil dersinde problem yaşama	1		
		Tercüman ihtiyacı duyma	1		
		Alınan akademik eğitimlerin farklı kültürlerle uygun olmaması	1		
		Dil probleminin varlığı	10		
		Akademik anlamda internetten destek alma	1		
		Suriyeli öğrencilerin kendi dilleri ile eğitim alabilecekleri bir okulda olmaları gerektiğini düşünme	1		
		<hr/>			
		Pedagojik Yeterlilik	Pedagojik Yeterlilik	Elinden geleni yapma	5
				Dil yetersizliği nedeniyle öğrenciyle az ilgilenme	2
				Pedagojik yetersizlik hissetme	11
Rehberlik servisiyle işbirliği yapma	4				
Pedagojik yeterlilik hissetme	21				
Öğrenciye moral ve motivasyon sağlamada yeterli hissetme	2				
Öğrenciye daha anlayışlı ve yakın olmaya çalışma	1				
Hizmet içi eğitimlerin alınması gerektiğini düşünme	4				
Uyum programlarının olması gerektiğini düşünme	2				
<hr/>					
Teknolojik Yeterlilik	Teknolojik Yeterlilik	Teknolojik yeterlilik hissetme	14		
		Kısmen teknolojik yeterlilik hissetme	9		
		Teknolojik ürünlerin öğrencide olmaması sorunu	3		
		Teknolojik olarak yeterli hissetmeme	10		
		Okul ortamı el verdiği sürece teknolojik yeterlilik sağlama	3		
		Öğrencilerin teknolojiyi amacı dışında kullanmada istekli olması	1		
		Öğrencilerin teknolojik araçları ilk kez kullanması	1		
		<hr/>			

Tablo 4'e göre Göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda öğretmen yeterliliklerine dair bulgular incelendiğinde, 1 tema (Öğretmen yeterliği) ve 3 alt tema (Akademik, Pedagojik, Teknolojik yeterlikler) altında oluşan kodlanmış durumlar ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin görüşlerine ve ifade sıklıklarına göre; öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda, öğretmenlerin çoğunlukla akademik, pedagojik olarak kendilerini yeterli hissettikleri saptanmıştır.

Akademik Yeterlilik

Öğretmenlerin akademik yeterlik alt temasında 9 farklı sorunla yüz yüze geldikleri saptanmıştır. Bu sorunlar içerisinde 'Akademik yeterlilik hissetme en yüksek frekansa sahiptir (f 24). En düşük frekansa sahip sorun temaları ise 'Matematik ve yabancı dil dersinde problem yaşama, Tercüman ihtiyacı duyma, Alınan akademik eğitimlerin farklı kültürlerle uygun olmaması, Akademik anlamda internetten destek alma (f 1). Olduğu görülmüştür. Kodlanmış olan bu durumları destekleyen öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir,

"Aldığımız eğitimler kendi kültürümüze uyarlandığı için başka kültüre uyarlamakta problemler yaşanabiliyor. Rehberlik ve hizmet içi eğitimlere ihtiyaç duyuyorum. Teknolojik olarak yeterliyim. Her türlü yöntem ve tekniği teknoloji ile harmanlayabiliyorum (Ö36)."
"Kendi dillerinin okutulduğu bir okulda olmalarını sağlamak gerektiğini düşünüyorum. Bu çocuklarla aileleriyle sürekli rehberlik faaliyetleri yürütmek gerekiyor ancak var olan koşullarda pek mümkün değil. Teknolojik ihtiyaçları karşılanırsa da evlerinde teknolojik ürünlerin çoğu yok onun için bu çalışmaların pek anlamlı olduğunu düşünmüyorum (Ö13)."

Pedagojik Yeterlik:

Öğretmenlerin pedagojik yeterlik alt temasında da 9 farklı sorunla karşılaştıkları gözlenmiştir. Bu sorunlar büyük ölçüde mesleki bilgi ve deneyimleri içeren beceriler olarak sıralanabilir. Öğretmenlerin mesleki uygulamaları sırasında en çok karşılaştıkları sorun durumunun 'pedagojik yeterlik hissetme (f 21) duygusu olduğu ve en düşük frekansa sahip sorununda 'Öğrenciye daha anlayışlı ve yakın olmaya çalışma (f 1) olduğu ifade edilebilir. Bu sorunların içeriğini ve düzeyini güçlendiren görüşlerden bir kısmı şöyledir;

"Akademik ve pedagojik açıdan yeterli ve ekstra eğitim aldığım için kendimi yeterli görmekteyim. Teknolojik açıdan devletin sağladığı imkânları kullanarak yeterli olmaktadır (Ö30)." *"İnternette araştırmalar yaptım. Pedagojik konularla ilgili seminer aldım. Onlarla empati kurarak öyle davranmaya çalışıyorum (Ö32)."* *"Ben her türlü verilmesi gerekeni vermeye çalışırım ancak göçle gelen çocuk dil sorunundan akademik olarak istenilen başarıya ulaşamıyorum. Pedagojik açıdan öğretmen olarak bizlerin de eksikleri olabilir. Okul ortamının el verdiği sürece teknolojik olarak da eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırım (Ö35)."* *"Onlarla ilgilenirken bir çocuk olduklarını ve yaşadıkları durumun güçlüğünü bilerek onlara daha anlayışlı ve yakın olmaya çalışıyorum (Ö43)."*

Teknolojik yeterlik

Öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerin teknolojik yeterliğe ilişkin görüşleri 7 farklı şekilde kodlanmıştır. Öğretmenlerin özellikle kendilerini 'Teknolojik olarak yeterli hissettikleri (f 14) görülmektedir. Öğretmenlerin bir bölümünün ise 'kendilerini yeterli hissetmediği' f 10) de gözlenmektedir. Bunu yanında en düşük frekansa sahip soru ise 'öğrencilerin teknolojik araçları ilk kez kullanması (f 1) olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorulara yönelik bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir;

"Dil problemlerinden zaman zaman öğrenmelerde eksiklik yaşıyor. Onları anlıyorum ve çocuk her yerde çocuktur ancak onlar çocuk gibi yaşamıyor çok sorumluluk yüklenmişler. Teknolojik olarak bazen ilk defa karşılaştıkları araçları kullandırdığım için ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyorum (Ö5)."

Öğrencilerin kendi dilleri ile eğitim alabilecekleri bir okulda olmaları gerektiğini düşünme oranının, öğretmenler arasında oldukça düşük olduğu, dolayısıyla bu durumun öğretmenlerin göç ile gelen öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine entegre olabileceklerini düşündükleri olarak yorumlanabilir. Arslan & Ergül (2022) tarafından yapılan araştırmada ‘Öğretmenler, mülteci çocukların akademik başarısızlığının önemli olduğunu ve dil probleminin de öğretmenler için önemli bir sorun kaynağı olduğu görülmüştür. Bu bulgunun araştırmamızın bazı bulguları açısından destekleyici olduğu, bazı bulgular (özellikle eğitim sistemine entegre olma) açısından da farklı bir olguya işaret ettiği söylenebilir. (UNİCEF 2023) yaptığı çalışmalar ve hazırladığı raporlarda da ‘Dolayısıyla, devamsızlığın getirdiği sonuçlardan birinin de akademik başarıda düşüş, buna bağlı sınıf tekrarı ve nihayetinde okul terki olduğu dile getirilmiştir.’ Araştırmamızın bulgularını destekler bulgulara ulaşılmıştır. Nitel çalışma örnekleminde yer alan risk altındaki GKA Suriyeli çocukların ve ebeveynlerinin büyük bir çoğunluğu evlerinde gerekli teknolojik ekipmanın bulunmadığını belirtmiştir. (UNİCEF, 2022) Yine (Yığıttürk Ekiyor (2021) tarafından yapılan araştırmada ‘Bugünkü teknolojik olanaklara karşın ekonomik yetersizlikler dolayısıyla aileleriyle iletişimleri zor koşullarda gerçekleşmektedir. Bulgusu araştırmamızın bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca öğretmenlerin genel olarak akademik ve pedagojik olarak kendilerini yeterli hissettikleri fakat teknolojik yeterlilik konusunda öğretmenlerin bir kısmının kendilerini yeterli görmekte birlikte bir kısmının ise kendilerini yeterli görmediği bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda özellikle akademik ve pedagojik olarak kendilerini oldukça yeterli görmeleri, teknolojik olarak ta belirli bir teknolojik araç gereçlere donanımlara ve teknoloji kullanımına sahip olduklarını ifade etmeleri bir bakıma mesleki olarak daha evrensel kriterlere ve bakış açısına sahip olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Günümüzde bütün alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da küreselleşmenin etkilerine açık olduğu söylenebilir.

4. Alt amaç:

Okuluza kayıtlı göçle gelen öğrencilerin okula devam düzeyleri nedir? Sorusuna ilişkin bilgiler alt temalara göre tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Göçle gelen öğrencilerin okula devam düzeylerine ilişkin bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Frekans
Okula Devam Düzeyi	Devamlı	Okula Türk öğrencilere oranla daha fazla ilgi gösterme	1
		Düzenli devam etme	22
		Okula düzenli olarak devam edenlerin sürekli aynı kişilerden oluşması	5
	Devamsız	Sürekli devamsızlık yapma	17
		Ekonomik yetersizlikler nedeniyle devamsızlık yapma	3
	Düzensiz	Okula nadiren gelme	19
		Öğrencilerin dışarıda çalıştırılması	6
		Okula bağlılık hissetmeme veya okulu önemsememe	5
		Ailelerin yaşadıkları yeri sıklıkla değiştirmeleri	1
		Ailelerin mevsimlik işçi olarak çalışması	2
	Evden okula çıkıp okula gitmeme	1	

Tablo 5’e göre Göçle gelen öğrencilerin okula devam düzeylerine ilişkin bulgular incelendiğinde, 1 tema (Okula devam düzeyi) ve 3 alt tema (Devamlı, Devamsız, Düzensiz) altında oluşan kodlanmış durumlar ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin görüşlerine ve ifade

sıklıklarına göre; göçle gelen öğrencilerin okula devam düzeylerinde, öğrencilerin düzenli devam etme durumlarının yüksek, ancak okula nadiren gelen ve sürekli devamsızlık yapan öğrencilerin de varlığı tespit edilmiştir.

Devamlı:

Öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerin okula devamlarına ilişkin görüşleri 3 farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Öğretmen görüşlerine göre göçle gelen öğrencilerin ‘Düzenli devam etme (f 22) oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. ‘Okula Türk öğrencilere oranla daha fazla ilgi gösterme (f 1) durumunun ise söz konusu olmadığı saptanmıştır. Bu duruma ilişkin öğretmen görüşleri ise;

“Devamsız öğrencilerin de çok olmasıyla birlikte düzensiz gelen öğrencilerin sayısı çok fazla. Ailelerin mevsimlik işçi olarak çalışması, öğrencilerin çalışması ya da dilenmesi (Ö9).”
“Devamsız öğrenciler oluyor. Çoğu çalışıyor. Devam eden daha ekonomik olarak iyi öğrenciler oluyor genelde. Düzensiz olanlar daha çok aile ile ilgili (Ö14).” *“Devam edenler var. Genelde ekonomik olarak yetersiz ailelerin çocukları gelmiyor. Çünkü çalışmak zorundalar (Ö16).”*
“Genelde devam durumundalar. Bu konuda sıkıntı ile karşılaşmadım (Ö23).”

Devamsız

Göçle gelen öğrencilerin okula devamsızlığına ilişkin öğretmen görüşlere bakıldığında ise önemli bir kısmının ‘sürekli devamsızlık yapma (f 17)’ eğilimi içinde oldukları ve en düşük frekansa sahip olan görüşün ise ‘Ekonomik yetersizlikler nedeniyle devamsızlık yapma (f 3)’ olduğu görülmektedir. Bu duruma ilişkin bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir:

“Geneli devamsız. Arada bir iki tane devamlı öğrencimiz var. Bir gelip bir gelmedikleri için öğrenemiyorlar (Ö26).” *“Sürekli devamsız öğrenciler var. Genel olarak gelen kemik bir kadro var. Nadiren gelen var (Ö42).”*

Düzensiz:

Göçle gelen öğrencilerin okula düzensiz devam etmelerine ilişkin öğretmen görüşleri birbirinden farklı 6 biçimde belirginleşmiştir. Göçmen öğrencilerin ‘okula nadiren gelme (f 19) oranlarının yüksek bir oranda olduğu öğretmenlerce ifade edilmiştir. ‘Ailelerin yaşadıkları yeri sıklıkla değiştirmeleri (f 1) ve ‘Evden okula çıkıp okula gitmeme (f 1)’ gibi durumların ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin bu yöndeki bazı görüşleri şöyledir:

“Bayağı devamsızlık yapan var. Çok az sayıda düzenli gelen öğrenci var. Çok düzensizler üç gün gelip beş gün gelmemeler. Okula deyip sokakta dolaşan öğrencilerle karşılaştığımız oluyor (Ö7).” *“Devamsız kesim aileyi geçindirme sürecine aktif dahil olma sebebiyle (dilencilik, kağıt toplama vb.) devamsız. Düzensiz devam eden öğrencilerin sayısı yüksek oranda yine ekonomik yetersizlikten dolayı il içi ya da il dışına belirli dönemler için mevsimlik işçi olarak gitmekten kaynaklı oluyor (Ö8).”* *“Okula düzenli gelmiyorlar. Okulu ciddiye almıyorlar (Ö6).”*

Devamsız ve düzensiz olarak okula gelen öğrencilerin herhangi bir işte çalışması veya çalıştırılması, ailelerinin ekonomik yetersizlikleri, mevsimlik işçi olarak çalışmaları, sürekli adres değişiklikleri okula devamsızlık düzeylerinin yüksek olma nedenleri olarak göze çarpmaktadır. Ekonomik durumu daha iyi olan ailelerin çocuklarının okula devam ettiği gözlenmiştir. Yapılan diğer araştırmalarda da benzer sonuçlar ifade edilmiştir. ‘UNICEF tarafından bugün yapılan açıklamaya göre geçen sene Haziran ayından bu yana kayıtlarda yüzde 50 oranında bir artışa rağmen okul çağındaki çocukların yüzde 40’tan fazlası (380 bin mülteci çocuk) hâlâ okula gidemiyor. (19 Ocak 2017)’. Bu bulgu araştırmamızda ortaya çıkan bulguları da desteklemektedir. ‘Göçmen ailelerin yaşadığı bölgelerdeki mesken yetersizliği çocukların bireysel gelişiminin sağlanmasının önünde bir engeldir.’ (Günkör, 2018: 67). ‘Çalışmamızda göçmen çocukların yarısından fazlasının ailelerinin gelir düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca orta gelir seviyesine sahip bazı çocukların ise sokakta çalıştığı belirlenmiştir’ (Küçükali ve Çevik-

Özdemir, 2018: 2154). Bu araştırmaların bulgularının da araştırmamızın bulguları ile bire bir örtüştüğünü söylemek mümkündür. Araştırmada ortaya çıkan farklı bir bulgu ise ‘Düzenli devam etme’ oranın yüksek olması da denetim ve takip sistemine dayandırılabilir. Bunlara rağmen göçmenlerin özellikle ilk karşılaştıkları temel sorun olan ekonomik güçlükler neredeyse bütün göçmen aileleri ile birlikte çocukların da eğitim sürecinin dışında kalmasına neden olan bir olgu olarak ifade edilebilir.

5. Alt amaç.

Göçle gelen öğrencilerin diğer öğrenciler ile yaşadıkları en önemli sorunlar nelerdir? Sorusuna ilişkin bilgiler alt temalara göre tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Göçle gelen öğrencilerin diğer öğrencilerle ile yaşadıkları sorunlara dair bulgular

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Frekans
Akran İlişkileri	Dışlanma	Öğrencilerde dışlanma olgusunun olması	1
		Türk öğrenciler tarafından dışlanma	17
		Kendilerini Türk öğrencilerden soyutlama	2
		Kendi aralarında gruplaşma	1
		Türkçe konuşamama nedeniyle dışlanma	4
		Karşılıklı dışlama	2
		Zamanla birbirlerine alışma	5
		Etiketlenme	1
		Dışlanma ya da dışlama durumlarının olmaması	4
		Ailelerinden duydukları yorumlar nedeniyle arkadaşlarını dışlama	3
		Giyim tarzının farklı olması nedeniyle dışlanma	1
		Nadiren dışlanma	2
		Çatışma	Şiddet
	Çatışma yaşamama		3
	Dil nedeniyle çatışma		3
	Kültürel çatışma		4
	Dışlama nedeniyle çatışma		2
	Davranış ve hareketin yanlış yorumlanması		1
	Nadiren çatışma		4
	Çoğunlukla çatışma halinde olma		8
Gruplar halinde çatışma	3		
Fikir çatışması	1		
Birbirini kabullenmeme nedeniyle çatışma	3		
Kendi aralarında çeteleşme	1		
Kendi yaşam biçimlerini devam ettirme nedeniyle çatışma	1		
oyunlarının farklı olması nedeniyle çatışma	1		
İletişimden	İletişim kuramama	2	
Kaçınma	Bazı çocuklar arasında iletişimden kaçınma	1	

İletişimden kaçma	12
Öğrencilerin göçle gelen öğrenciyi anlayamaması	1
Oyuna katılmama	2
Arkadaşlıkların kalıcı olmayacağını düşünme	1
Savaştan etkilendikleri için iletişimden kaçınma	1
Kendi kültüründen kişilerle iletişimi tercih etmesi	8
Türk öğrencilerle kaynaşmak istememe	1
Anlaşılmadıklarını düşündükleri için iletişimden kaçınma	2
Nadiren iletişimden kaçınma	1
Çekinme nedeniyle iletişim kurmama	1
Sorun yaşamamak adına iletişimden kaçınma	1
Sadece dil sorunu yaşayan öğrencilerin iletişimden kaçınması	4
Güvende hissetmedikleri için iletişimden kaçınma	3
Sorunlarını anlatamama nedeniyle iletişimden kaçınma	1
Sağlıklı iletişim kurma	2

Tablo 6'ya göre Göçle gelen öğrencilerin diğer öğrencilerle yaşadıkları sorunlara dair bulgular incelendiğinde, 1 tema (Akran ilişkileri) ve 3 alt tema (Dışlanma, çatışma, İletişimden kaçınma) altında oluşan kodlanmış durumlar ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin görüşlerine ve ifade sıklıklarına göre; genel olarak göçle gelen öğrencilerin diğer öğrenciler ile yaşadıkları sorunlarda, göçle gelen öğrencilerin Türk öğrenciler tarafından dışlandıkları, iletişimden kaçınma eğilimi gösterdikleri ve çoğunlukla çatışma halinde olma durumları tespit edilmiştir.

1507

Dışlanma:

Göçle gelen öğrencilerin diğer öğrencilerle yaşadıkları en temel sorunlardan birisinin dışlanma olduğu ve bu alt tema içerisinde birbirinden farklı 12 sorun durumu ile karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Bu sorunlar içerisinde 'Türk öğrenciler tarafından dışlanma (f 17) oranının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 'Giyim tarzının farklı olması nedeniyle dışlanma f 1)' ilişkin görüşlerin ise oldukça düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Kodlanmış olan durumları destekleyen öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir,

"Diğer öğrencilerin onları kabul etmeleri süreç alabiliyor. Her iki tarafta fikirler ve diyalog konusunda çatışma yaşayabilmekte. Bazı durumlarda iletişime kapanabiliyorlar. Kendilerini güvenli görmediği durumlarda gerçekleşiyor (Ö36). "Ailelerinden sosyal öğrenme ile duydukları kötü yorumlar sebebiyle arkadaşlarını dışlayabiliyorlar (Ö46)." "Dışlanmaya çokça maruz kalıyorlar. Etiketleme sorunu yaşıyorlar. Mahallede aileler tarafından dışlandıkları için çocuk arasında da çatışma ve dışlanma sorunu yaşıyorlar. Genel olarak ürkekler. Öğretmenlerin çabasıyla katılım gösterenler oluyor (Ö21)."

Çatışma:

Göçle gelen öğrencilerin yaşadıkları temel sorunlardan olan 'çatışma' çok farklı düzeylerde ve şekillerde öğretmen görüşlerine yansımıştır. Göçle gelen öğrencilerin değişik çatışmalar yaşaması öğretmenlerin görüşlerine göre belirli başlıklar altında belirginleşmiştir. Bu görüşler içerisinde 'Çoğunlukla çatışma halinde olma (f 8)' en yüksek orana sahip olarak görülmektedir. 'Oyunlarının farklı olması nedeniyle çatışma (f 1), şiddet (f 1) ve 'Davranış ve hareketin yanlış

yorumlanması (f 1)'ise en düşük frekansa sahip görüşler olarak ifade edilmişlerdir. Bu durumları destekleyen görüşlerden bir bölümü şöyledir;

“Dışlanma ilk başlarda daha sık oluyordu. Şu an azaldı. Kısmen çatışmalar var. Türkçe seviyesi düşük olanlar iletişimden kaçınıyorlar (Ö28).” “Öğrenciler kendi aralarında çeteleşiyorlar (Ö38).” “Diğer öğrenciler tarafından dışlandıkları durumlar oluyor. Kendi adet ve yaşam biçimlerini devam ettirdiklerinde çatışma yaşanabiliyor. Genellikle kendi içlerine dönük olmaya meyilliler (Ö41).”

İletişimden kaçınma:

Göçle gelen öğrencilerin diğer öğrencilerle yaşadıkları sorunlardan bir diğeri olan iletişimden kaçınmaya ilişkin öğretmen görüşlerinde ‘iletişimden kaçma (f 12) ve ‘Kendi kültüründen kişilerle iletişimi tercih etmesi (f 8) oranının yüksek olduğu görülmüştür. Kodlanmış diğer 15 maddenin ise frekanslarının düşük olduğu saptanmıştır. ‘Arkadaşlıkların kalıcı olmayacağını düşünme (f 1), ‘Çekinme nedeniyle iletişim kuramama (f 1). Bu görüşleri destekleyici bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir;

“Dışlanma sorunu yaşıyorlar. Giyimleri biraz farklı olduğu için veya Türkçe konuşmadıkları için. Çok fazla çatışma yaşanmıyor. Daha çok diğerlerinden yalıtılmış biçimde hareket ediyorlar. İletişimden kaçınma eğilimleri fazladır (Ö17).” “Diğer öğrencilerle büyük sorunlar yaşıyorlar. Şiddet, gruplaşma, iletişim kurmama gibi sorunlar ile karşılaşıyorum (Ö1).” “Kendilerini bizlerden dışlıyor, yani aslında bizi dışlıyorlar. Çatışmalar dil konusundaki problemlerden kaynaklanıyor. Kesinlikle en önemli sorun bu. Arkadaşlık, dostluk ve samimiyeti gereksiz buldukları ve belki de kalıcı olmadıklarını düşündükleri için kaçınıyorlar (Ö5).”

Bunun nedenleri olarak öğretmenler tarafından kendi kültürlerini yaşamak istemeleri, savaşın yarattığı olumsuz etkiler ve güvende hissetmeme sıralanmaktadır. (Koşar ve Aslan)’ da benzer nedenleri ifade etmişlerdir. “Savaş travması yaşayan öğrencilerin psikolojileri bozulmakta bu durum da olayların şiddetle çözülebileceğine inanmalarına ve içe kapanmalarına neden olmaktadır.’(Koşar ve Aslan, 2020: 1824). Bunlar araştırmamızın bulgularını da desteklemektedir

Göçün insanlığın ilk dönemlerinden bu yana gerçekleşen bir olgu olduğunu günümüzde ise savaşlar, yoksulluk ve doğal afetlerle bu sürecin yoğunlaşp hızlandığını ileri sürmek mümkündür. Bunun yanında ayrıca küreselleşen dünyamızda göç ile birlikte ortaya çıkan kültürel yakınlaşmalar ve bunun doğurduğu sonuçlar artık modern dünyanın olağan bir olgusu olarak kabul görmektedir. Göç ile iki kültür arasında sıkışıp kalan insanın her ikisinin de zamanla toplamı olduğunu öne süren ve aynı zamanda kendisi de göçmen bir yazar olan Amin Maalouf bu konudaki zorlukları ‘Ölümcül Kimlikler’ adlı eserinde şu şekilde ifade eder: “Lübnan’ı terk edip Fransa’ya yerleştiğimden beri, son derece iyi niyetli olarak, kendimi ‘daha çok Fransız mı, yoksa ‘daha çok Lübnanlı mı hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: ‘Her ikisi de!’ Herhangi bir denge ya da haktanırlık endişesi yüzünden değil, ama cevabım farklı olsaydı yalan söylemiş olurum. Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu şekilde iki ülkenin, iki üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Benim kimliğimi tanımlayan da tam olarak budur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçek olurum?” (Maalouf, 2021: 9). Toplumların, kültürlerin ahenkli kaynaşmasının bireyde vücut bulduğu bu betimleme, günümüz insanının bir arada çok kültürlü, çok kimlikli ve çok dilli olunabileceğinin yansımasını bize göstermektedir. Göçle birlikte dile gelen pek çok olumsuzluğa karşılık göçün bireysel ve toplumsal benliğimize kattığı olumlu yönleri Maalouf’un betimlemesinin satır aralarında hemen göze çarpmaktadır. Kültürlerin yakınlaşması, kaynaşması ve birbirlerini beslemesi bu olumlu unsurların başında gelmektedir. Bu sayede katı olan önyargı ve kalıpların, tek boyutlu insan yetiştirme düşüncesinin yerini

farklılıklara duyulan empati ve yakınlık almaktadır. Eğitim, bu yakınlığın gerçekleşmesini ‘öteki’ karşısında anlamayı ve anlaşılmayı farklılıklara saygı temelinde yeniden inşa edip bağlar kurabilecek en güçlü araçtır. Araştırma sonuçlarında her ne kadar farklı kültürlerin bir araya gelmesinden doğan olumsuzluklar üzerinde durulmuşsa da, elde edilen bulgulara göçün sağladığı kültürlenme de vurgulanmıştır. Zamanla kültür çatışmalarının azaldığı ya da ortadan kalktığı karşılıklı bir uyumun olduğu araştırmaya katılan öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Nitekim ‘Derin’ de, araştırmasında bunu ele almıştır. “Büyük göçler sonrasında ortaya çıkan kültürel kopmalar, ileriye yönelik adım atmak isteyen ailelerin önünü açar ve yeni bir toplumda yeni bir insan ve aile tipinin oluşturulmasını gerçekleştirebilirler” (Derin, 2020: 52). Göç çok farklı nedenlere dayanmakla birlikte günümüzün bir olgusal gerçeği olarak tüm toplumların karşı karşıya kaldığı bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Göç alan ülkeler kadar göç veren ülkelerinde çok farklı sorunlarla karşılaştığını söylemek mümkündür. Araştırmamızın kapsamında yer alan ‘eğitim sorunlarının göçle gelen öğrenciler açısından yaşamsal bir öneme sahip olduğu açıktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, bireyler ve toplumlar açısından günümüzde sıklıkla karşılaşılan bir durum olan göçlerin eğitim sistemi açısından ortaya çıkardığı sorunların bulgularına ve sonuçlara öğretmen görüşleri üzerinden ulaşılmaya çalışılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan bulgular özellikle eğitim sistemi açısından yıkıcı veya olumsuz sayılabilecek etkilerinin yine eğitim ile azaltılabileceğine yönelik sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Ülkemize son yıllarda çeşitli nedenlerle yerleşmek zorunda kalan eğitim çağındaki göçle gelen çocukların karşılaştıkları sorunlar üzerine elde edilen verilere göre de aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Göçle gelen öğrencilerin Türk eğitim sistemine uyumlarında dil problemleri ve bunun doğurduğu iletişim güçlükleri, Türk öğrencilerle sosyalleşmede sorun yaşama, gruplaşmalar, öfke, saldırganlık ve kültür çatışmaları sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin göçle gelen öğrenci ve aileleri ile iletişim sorunlarının giderilmesi kültürel uyumun anahtarı olarak ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin göçle gelen öğrencilerle ve aileleri ile iletişimlerinde, öğrenciyle belli bir zaman sonra iletişim kurabilirken, aile ile iletişim kuramama veya bu konuda zorlanma durumları tespit edilmiştir. Bunun yanında ailelerin çocukları ile ilgili sorun duymak istememe, günün birinde dönme düşüncesi ve dil öğrenmede yaşanan iletişim sorunları da başka bir sonuç olarak belirginleşmektedir.

Göçle gelen öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılama konusunda öğretmen yeterliklerinde, öğretmenlerin çoğunlukla akademik, pedagojik ve teknolojik olarak kendilerini yeterli hissettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte öğretmenlerin aldıkları eğitimi başka bir kültüre uyarlamakta kimi zaman sorun yaşadıkları ve bu konuda daha fazla rehberlik ve hizmet içi eğitime ihtiyaçlarının olduğu gözlenmiştir.

Göçle gelen öğrencilerin okula devam düzeylerinde; öğrencilerin düzenli devam etme durumlarının yüksek, ancak okula nadiren gelen ve sürekli devamsızlık yapan öğrencilerin de olduğu tespit edilmiştir.

Göçle gelen öğrencilerin belirli oranlarda diğer öğrenciler tarafından dışlandıkları, iletişimden kaçınma eğilimi gösterdikleri ve çoğunlukla çatışma halinde oldukları sonucu ile karşılaşılmıştır.

Araştırmada ortaya çıkan sonuçlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir,

1- Göçle gelen öğrencilerin eğitiminde görev alan öğretmen niteliğinin çeşitli eğitimlerle sahada gözlenen ihtiyaç ve sorunlara ilişkin olarak güncellenmesi ve geliştirilmesi gerekir.

2- Öğretmenin, çeşitli yöntem ve teknikleri kullanacak donanımda olması ve öğrencileri birleştirici bir araya getirci etkinliklere yer vermesi gerekmektedir.

3- Göçle gelen çocuklara ders veren öğretmenlerin öğrencilerin kültürlerine uygun bir donanıma sahip olması, yaşanması muhtemel adaptasyon sorunlarını azaltacaktır. Bu konuda öğretmenlere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından göçle gelen öğrencilerin kültürlerini tanıtıcı ve bilgilendirici broşür, afiş, video gibi tanıtım yayınları yapılmalıdır.

4- Kültürel uyum, farklılıkların karşılıklı hoşgörü ve anlayış temelinde geliştirilmesi bakımından öğrencilerin karşılaşılabilecekleri olası kültürel – sosyal anlaşmazlıkları minimize edecek şekilde insan hakları, felsefe, psikoloji, kültür temalı dersler, seminerler, toplantılar altında öğrencilerde karşılıklı anlama ve anlayış güçlendirici etkinlikler periyodik olarak gerçekleştirilmelidir.

5- Öğrencilerin eğitim öğretim sürecine başlamadan önce dil sorununu ortadan kaldırmak adına en az 6 ay sadece dil eğitimi verilerek dil hazırlık sınıflarını oluşturulabilir.

6- Göçle gelen çocukların içinde buldukları psikolojik travmaları rehabilite edecek şekilde okullarda, rehberlik araştırma merkezleri, sağlık kuruluşları ile belediyelerle ve diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte programlar, çalışmalar oluşturulmalıdır.

7- Okulların göçle gelen öğrenciler için çekici hale getirilerek (yemek, sosyal faaliyetler, geziler) devamsızlık durumları en aza indirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi Ek 1 no'lu Protokolün 2. Maddesi hakkında Rehber, 'Eğitim Hakkı'. *Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*, 2015.
<https://inhak.adalet.gov.tr/>
- Aybay, R (2006) 'Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi' Türkiye Barolar Birliği, *İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi*. Ankara
- Arslan, Ü. & Ergül, M. (2022) 'Mülteci öğrencilerin eğitimlerinde yaşadıkları sorunlar: öğretmenlerin perspektifinden bir delphi çalışması'. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (54) 1-31.DOI:10,9779.pauefd.820780
- Aydeniz, S & Sarıkaya, B (2021) 'Göçmen Çocukların Eğitiminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri' *Millî Eğitim* • Cilt: 50 • Özel Sayı/2021 • Sayı: 1, (385-404)
- Büyükoztürk, Ş & Kılıç-Çakmak, E. & Akgün, Ö. E. & Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). 'Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri'. *Pegem Akademi Yayınları*. Ankara
- Çatır, G (2015) "Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçün Analizi 2. Kısım. Küreselleşme çağında göç" (Derleyenler: S.G. İhlamur Öner & N.A. Şirin Öner) (T. Bora Ed.) İletişim Yayınları. İstanbul
- Demir, N. (2020). 'Millî Eğitime Bağlı Devlet Okullarında Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Sorunlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri' (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Derin, G. (2020). 'Travma ve Göç: Bir Gözden Geçirme'. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5 (2), 46-55.
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). 'Göç ve İnsan'. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9), 9-22.
- Göç Politikaları ve Daire Başkanlığı. (2017). '2016 Türkiye Göç Raporu'. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara
- Günkör, C. (2018). 'Göç Olgusunun Eğitim Sistemine Etkilerinin Değerlendirilmesi'. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1),59-71.
- IOM. (2009). 'Göç Terimleri Sözlüğü'. (Çev. Littera Çeviri ve Dil Hizmetleri Dnş. Ltd. Şti.), (B. Çiçekli Ed.). İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü.
- Kant, I. (2018). 'Eğitim Üzerine'. (Çev. S. E. Bekman). *İz Yayıncılık*. İstanbul
- Kaptan, S. (1998). 'Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri'. *Tekşık Web Ofset Tesisleri*. Ankara
- Karakaya, H. (2020). 'Türkiye'de Göç ve Etkileri'. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), 93-130.
- Karasar, N. (2020). 'Bilimsel Araştırma Yöntemi'. *Nobel Yayıncılık*. Ankara
- Koşar, S. & Aslan, F. (2020). 'İlkokul ve Ortaokula Devam Eden Göçmen Çocukların Eğitim Sorunlarına Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri'. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 9(4), 1799-1831.
- Küçükali, R. & Çevik-Özdemir, H. N. (2018). 'Göç etmiş Ailelerin İlköğretim Çağındaki Çocuklarının Yaşadıkları Sorunların Değerlendirilmesi'. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22 (Özel Sayı), 2149-2158.

- Locke, J. (2004). 'Eğitim Üzerine Düşünceler'. (Çev. H. Zengin). *Yaylacık Matbaası*. İstanbul
- Maaulof, A. (2021). 'Ölümcül Kimlikler'. (Çev. A. Bora). *Yapı Kredi Yayınları*. İstanbul
- Russel, B. (2020). 'Eğitim Üzerine'. (Çev. A. Uğur). *Cem Yayınevi*. İzmir
- Şahin, H. (2020). 'Göç Olgusu, Mülteci Çocukların Eğitimi ve Suriyeli Mülteci Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu Süreci'. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(1), 377-394.
- Şimşek, H & Selen Kula, S (2018) 'Türkiye'nin Göçmen Politikasında İhmal Edilen Boyut: Eğitsel Uyum Programı' *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEUIİBFD)* Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2018, Sayfa: 5-21.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). 'İstatistikler Göç Alanındaki Güncel veriler'. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>). 31.03.2022. Erişim Tarihi: 05.04.2022.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı. (2022). 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılı e- okul ve YÖBİS Verileri. Erişim Tarihi: 04.04.2022.
- T.C. Resmi Gazete. (1949). 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'. 27.05.1949, Sayı: 7217.
- T.C. Resmi Gazete. (1982). 'Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'. 09.11.1982, Sayı: 17863. Erişim Tarihi: 08.04.2022.
- TDK. (2022). 'Türkçe Sözlük'. (<https://sozluk.gov.tr/>). Erişim Tarihi: 05.04.2022.
- UNİCEF Türkiye Milli Komitesi, 2023. <https://www.unicefturk.org/> 'Suriyeli okul Dışı Kalmış Çocuklar ile İlgili Analiz Raporu'. Türkiye Ülke Raporu
- UNİCEF Türkiye Milli Komitesi, 2022. <https://www.unicefturk.org/> 'Türkiye'de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi' – Nihai Rapor.
- UNİCEF Türkiye Milli Komitesi, 'Raporlar' (2017, 2021). Ankara
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). 'Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri'. *Seçkin Yayıncılık*. Ankara
- Yiğittürk Ekiyor, E (2021) 'Göç ve Kültürlerarası İletişim İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması'. *Journal of Humanities and Tourism Research* 2021, 11 (4): 819-843.

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Sigara Kullanan ve Kullanmayan Ergen Bireylerde Psikolojik Belirti Şiddetlerinin Karşılaştırılması

Comparison of Psychological Symptoms Severities in Adolescents Who Smoke and Do Not Smoke

Hilal Ayşenur YAVUZ UÇAR¹ - Ayşegül YETKİN TEKİN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, sigara kullanan ve kullanmayan ergenlerde psikolojik belirti şiddetlerinin karşılaştırılması, ve ergenlerde nikotin bağımlılık şiddeti ile psikolojik belirti şiddeti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini, İstanbul ilindeki bir devlet okulunda öğrenim gören 14-18 yaş arası 230 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Her bir öğrenci bir sosyodemografik veri formu ile beraber “Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi” ve “SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama Testi”ni doldürmüştür. Gruplar arasında kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında Chi-Square testi, sürekli değişkenlerin karşılaştırılmasında t-testi kullanılmıştır. Katılımcıların ölçek skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir. Katılımcıların 36.5%’i (n=84) sigara kullandığını belirtmiştir. Sigara kullanmakta olan 84 öğrencinin 18.8%’i (n=42) düşük bağımlı, 11.7%’si (n=27) orta derece bağımlı, 6.5%’i (n=15) şiddetli bağımlı düzeyinde skorlara sahip olduğu saptanmıştır. Sigara kullanan öğrencilerin somatizasyon, obsesif-kompulsif, depresyon, anksiyete, düşmanlık, paranoid düşünce ve pbimokizm alt boyut skorları kullanmayanlara göre istatistiksel olarak yüksek belirlenmiştir. Öğrencilerin Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi düzeyleri ile somatizasyon, düşmanlık ve pbimokizm alt boyut düzeyleri arasında orta düzeyde güçlü bir ilişki saptanırken; Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi skorları ile obsesif-kompulsif, depresyon, anksiyete ve paranoid düşünce arasında zayıf düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Sonuç olarak, sigara kullanan ergenlerde psikolojik belirti şiddetleri daha yüksektir ve ergenlerde yüksek nikotin bağımlılık şiddeti yüksek psikolojik belirti şiddetleri ile ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Ergen, Sigara Kullanımı, Nikotin Bağımlılığı, Psikolojik Belirtiler

Abstract

The aim of the present study is to compare the severity of psychological symptoms in adolescents who smoke and do not smoke, and to examine the relationship between nicotine addiction severity and psychological symptoms severities in adolescents. The sample of the study consisted of 230 high school students between the ages of 14 and 18 who were continuing their education at a high school. Each student completed “Fagerstrom Nicotine Dependence Test” and “SCL 90-R Psychological Symptom Screening Test”, along with a sociodemographic data form. Chi-Square test was used to compare categorical variables between groups, and t-test was used to compare continuous variables. The relationship between the scale scores of the participants was analyzed using the Pearson correlation test. 36.5% (n=84) of the participants were smokers. Of the 84 students who smoked, and 18.8% (n=42) were low addicted, 11.7% (n=27) were moderately addicted, and 6.5% (n=15) were severely addicted. The somatization, obsessive-compulsive, depression, anxiety, hostility, paranoid ideation, and psychoticism subscale scores of adolescents who smoke were found to be statistically higher than those who did not smoke. While a moderately strong relationship was found between the students' Fagerstrom Nicotine Dependence Test scores and somatization, hostility and psychoticism subscale scores; a weak relationship was found between Fagerstrom Nicotine Dependence test scores and obsessive-compulsive, depression, anxiety and paranoid ideation in the students. To conclude, psychological symptoms severities is higher in adolescents who smoke, and high nicotine addiction severity in adolescents is associated with high psychological symptom severities.

Keywords: Adolescent, Smoking, Nicotine Addiction, Psychological Symptoms.

¹ Serbest Klinik Psikolog; Antalya, hilalaysenuryavuz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-6998-4296>

² Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, draysegulyetkin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8176-7657>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 04.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.09.2024

Atıf İçin/For Cite: YAVUZ UÇAR H. A. ve YETKİN TEKİN A., “Sigara Kullanan Ve Kullanmayan Ergenlerde Psikolojik Belirtiler Şiddetinin Karşılaştırılması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1513-1525

<https://doi.org/10.17755/esoder.1495241>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Approval: İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 30.10.2017 ve 2553 sayılı yazısı ile uygun görülmüştür/ Approved by Istanbul Arel University Ethics Committee with the letter dated 30.10.2017 and numbered 2553.

1. GİRİŞ

Ergenlik dönemi bireyin bedensel, endokrinolojik ve mental büyüme hızının oldukça yüksek olduğu dinamik bir gelişim sürecidir (Steinberg, 2014b). Ergenlik dönemi Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 10-19 yaş arası olarak tanımlarken, bazı klinisyenler ergenlik döneminin 24 yaşa kadar uzayabileceğini iddia etmektedir (World Health Organization, 2020; Susan ve ark., 2018). Ergenlik döneminde bedensel değişikliklere psikolojik değişiklikler de eşlik eder (Meeus, 2016). Ergenlerin sosyal etkileşimleri kimlik gelişimine yardımcı olurken; bir yandan da ergenlerde bazı riskli davranışlara yönelim olabilir. (Ciranka ve van den Bos, 2021). Bu riskli davranışların başında sigara kullanımı gelmektedir. Nitekim ergenlik dönemi sigara başta olmak üzere birçok psikoaktif maddenin ortalama kullanım başlangıç dönemi olarak bilinmektedir (Trucco, 2020).

Ergenlik dönemi bazı psikolojik sorunların sıklıkla görülebildiği bir gelişim dönemidir. Ergenlerde depresyon yaygınlığının %8 civarında olduğu, öz bildirimle bildirilen depresif yakınma yaygınlığının %34 olduğu bildirilmiştir (Shorey ve ark., 2021). Ergenlerin yaklaşık beşte birinin bir anksiyete bozukluğu tipinin tanı ölçütlerini karşıladığı bilinmektedir (Niermann ve ark., 2021). Alkol, esrar, sentetik kannabinoidler gibi maddelerin ergenlerde kullanımının giderek arttığı bildirilmiştir (Gilley ve ark., 2021; Halladay ve ark., 2020). Öte yandan teknolojik bağımlılıkların da ergenlerde yaygınlığı oldukça dikkat çekicidir. Yakın zamanda yayımlanmış bir metaanalizin bulgularına göre ergenlerde internet bağımlılığının %7, internet oyun bağımlılığının %2.5 civarında olduğu bildirilmiştir (Pan ve ark., 2021).

Son yıllarda yapılan epidemiyolojik araştırmalar, ergenlerde sigara kullanım oranının yaklaşık beşte bir oranına ulaştığını göstermektedir (Agaku ve ark., 2024; World Health Organization, 2024; Ma ve ark., 2021; Mantey ve ark., 2021). Gerek beden gerekse de psikolojik sağlık üzerinde birçok olumsuz etkisi olduğu bilinen sigara kullanımı, her yıl yaklaşık 8 milyon insanın ölümüne sebep olabilmektedir (World Health Organization, 2021). Sigara, halen akciğer, kalp ve damar hastalıkları başta olmak üzere birçok hastalık için en önemli risk faktörlerinin başında gelmektedir (Mitrou ve ark., 2024). Birçok ülkede özellikle ergenlerde sigara kullanımını önlemeye yönelik müdahale programları uygulanmaktadır (Khalil ve ark., 2024).

Ergenlerde sigara kullanımının ortaya çıkışına sebep olan bazı önemli risk faktörleri tanımlanmıştır. Sigara tüketiminin olduğu aile veya arkadaş ortamı, sigaraya ulaşımın kolay olması, erkek cinsiyet, riskli davranışlara eğilimli olmak, depresyon veya anksiyete gibi psikolojik sorunlar ergenlerde sigara kullanımını etkileyen faktörler olarak bildirilmiştir (Chung ve Joung, 2014; Alasqah ve ark., 2019; O'Brien ve ark., 2021). Öte yandan yaşamın erken dönemlerinde maruz kalınan olumsuz yaşam olayları ve travmaların da genel olarak madde bağımlılığı için risk oluşturduğu gösterilmiştir (Quam ve ark., 2024; Yoon ve ark., 2024).

Ergenlik döneminde sigara kullanımı bazı psikolojik belirtilerle ilişkili görünmektedir. Depresyon, kaygı bozuklukları, dikkat eksikliği, uyku sorunları gibi psikolojik problemlerin ergenlerde sigara kullanımını arttırabileceği bildirilmiştir (Lawrence ve ark., 2022; Becker ve ark., 2021). Örneğin ergenlerin depresif veya anksiyöz yakınmaları ile başa çıkamada sigara kullanımının işlevsel olmayan bir strateji olduğu gösterilmiştir (Feng, 2016). Yine sınav ve performans kaygısının ergenlerde sigara kullanımını arttırdığı bilinmektedir (Ertuğrul ve ark., 2024). Ergenlik döneminde psikolojik belirtilerin aile içi, okul içi ve sosyal sorunların sigara kullanımını daha olası hale getirdiğini gösteren birçok araştırma vardır (Bozzini ve ark., 2020; Ingram ve ark., 2020; Trucco, 2020).

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda sigara kullanımının ergenlerde önemli bir sağlık sorunu haline geldiği söylenebilir. Her ne kadar başka popülasyonlarda ergenlerde sigara

kullanımı ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda araştırma olsa da, ülkemizde bu ilişkiyi araştıran çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Ülkemizde ergenlerde sigara kullanımı ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin araştırılması, ergenlerde sigara kullanımının önlenmesine yönelik psikososyal önlemlerin önemini ortaya koymada yol gösterici olabilir. Bu çalışmanın amacı, sigara kullanan ve kullanmayan ergenlerin psikolojik belirti şiddetlerini karşılaştırmak ve sigara kullanım şiddeti ile psikolojik belirti şiddeti arasındaki ilişkiyi incelemektir.

1. YÖNTEM

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın doğası kesitsel ve tanımlayıcıdır. Araştırmanın örneklemini, İstanbul'daki bir devlet okulunda eğitimine devam eden 14-18 yaş arası 230 lise öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma örneklemini oluşturan ergenlerin %54.3 (n=125)'ünü kız, %45.7 (n=105)'sini erkek öğrencilerdir. Araştırmanın örneklemini oluşturan ergenlerin yaş ortalaması 16.14 ± 2.3 'tür.

Her bir ergen ve velisi araştırmanın amacını ve yöntemini açıklayan bilgilendirilmiş onam formunu okumuş ve imzalamıştır. Araştırmanın tüm aşamaları İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Tarih: 30.10.2017 ve Onay Numarası: 2553).

1.2. Veri Toplama Araçları

Her bir ergen bir sosyodemografik veri formu ile beraber Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi ve SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama Testi'ni doldurmuştur.

2.2.1. Sosyodemografik veri formu: Bu form katılımcının yaş, cinsiyet, ekonomik düzey, yakın arkadaşlarının sigara içme durumu, ebeveynin uygulama sırasındaki medeni durumları gibi bilgileri içermektedir.

2.2.2. Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi: Sigara bağımlılığının düzeyini saptamak amacıyla geliştirilmiş ve altı sorudan oluşmaktadır (Heatherton et al., 1991). Sigaraya bağımlılık düzeyi arttıkça testten alınan puan artmaktadır. Testten 5 puanın altında alanlar hafif, 5 veya 6 puan alanlar orta, 7 puan ve üstünde alanlar şiddetli nikotin bağımlısı olarak tanımlanmaktadır. Uysal ve ark Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmış ve Cronbach alpha iç tutarlık katsayısını .56 saptamıştır (Uysal et al., 2004). Bu veri setinde ise Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı .66 saptanmıştır.

2.2.3. SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama Testi: Derogatis ve ark (1977) tarafından geliştirilmiştir ve 90 maddeden oluşmaktadır. Psikolojik semptomları ve belirti düzeylerindeki değişimleri değerlendirmekte kullanılmaktadır. Somatizasyon, obsesif-kompulsif, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete, düşmanlık, fobik anksiyete, paranoid düşünce ve psikotizm alt boyutlarına ve ek ölçek puanı ile genel belirti ortalamasına ulaşılmaktadır. Her bir madde; "Hiç, çok az, orta derecede, oldukça fazla ve ileri derecede" şeklinde 5 seçenek içermektedir. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Dağ (1991) tarafından yapılmış ve alt ölçeklerin Cronbach alpha iç tutarlık katsayıları .64 ile .85 arasında saptanmıştır. Bu veri setinde ise, alt ölçeklerin Cronbach alpha iç tutarlık katsayıları .71 ile .86 arasında değişmektedir.

2.3. İstatistiksel analiz

Verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Ergenlerin sosyodemografik özellikleri, Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testi ve SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama Testinin alt ölçeklerinde bulunan puanların ortalamaları, standart sapmaları, sayı ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Sürekli değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Sigara kullanan ve kullanmayan ergenlere ait kategorik değişkenler Chi-square testi ile, sürekli değişkenler ise normal dağılıma uygunluk gösterdikleri için t testi

ile araştırılmıştır. Fagerstrom Nikotin Bağımlılık test skoru ile SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama testi alt boyut skorları arasındaki ilişki, sürekli değişkenler normal dağılıma uygunluk gösterdiği için Pearson korelasyon testi ile incelenmiştir. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

2. BULGULAR

Fagerstrom Nikotin Bağımlılık Testine göre, sigara kullanan 84 öğrencinin %18.8'i (n=42) düşük bağımlı, %11.7'si (n=27) orta derece bağımlı, %6.5'i (n=15) şiddetli bağımlı skorlarına sahipti.

Sigara kullanan ergenlerde erkeklerin oranı (%61.9 ve n=52), sigara kullanmayanlara göre (%36.3 ve n=53) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek saptandı ($\chi^2 = 14.088$ ve $p < 0.001$). Sigara kullanan ergenlerin yakın arkadaşlarında sigara içme oranı (%89.3, n=75), olmayanlara göre (%55.5, n=81) anlamlı düzeyde yüksekti ($\chi^2 = 27.925$ ve $p < 0.001$). Tablo-1'de sigara kullanan ve kullanmayan ergenlerin demografik özellikleri karşılaştırıldı.

Tablo-2'de sigara kullanan ve kullanmayan ergenlerin SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama testi alt boyut skorları t-testi ile karşılaştırıldı. Buna göre, sigara kullanan ergenlerin somatizasyon, obsesif-kompulsif belirtiler, depresyon, anksiyete, düşmanlık, paranoid düşünceler ve pbimokizm alt boyut skorları sigara kullanmayanlara göre istatistiksel olarak yüksek saptandı (sırasıyla; $p < 0.001$, $p = 0.004$, $p = 0.005$, $p < 0.001$, $p = 0.001$, $p = 0.009$ ve $p < 0.001$). Ayrıca ek skala ve genel semptom ortalaması skorları sigara kullanan ergenlerde kullanmayanlara göre daha yüksek saptandı (sırasıyla; $p < 0.001$ ve $p < 0.001$).

Ergenlerin Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi skorları ile SCL 90-R Psikolojik Belirti Tarama testi alt boyut skorları arasındaki ilişki Pearson korelasyon testi ile incelendi ve Tablo-3'te gösterildi. Ergenlerin Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi skorları ile somatizasyon, anksiyete, düşmanlık ve pbimokizm alt boyut skorları arasında zayıf düzeyde güçlü bir ilişki saptanırken (sırasıyla; $r = .22$, $r = .22$, $r = .22$ ve $r = .24$); Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi skorları ile obsesif-kompulsif belirtiler, depresyon ve paranoid düşünceler arasında zayıf düzeyde bir ilişki saptandı (sırasıyla; $r = .16$, $r = .17$, $r = .16$). Ayrıca ergenlerin Fagerstrom Nikotin Bağımlılık testi skorları ile ek skala skorları arasında zayıf düzeyde, genel semptom ortalaması arasında orta düzeyde güçlü bir ilişki saptandı.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, sigara kullanan ve kullanmayan ergenlerin psikolojik belirti şiddetlerini karşılaştırmak, ve ergenlerde nikotin bağımlılık şiddeti ile psikolojik belirti şiddetleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmamızın bulguları ergenlerin üçte birinden fazlasının sigara kullandığını ve sigara kullanan ergenlerde depresyon ve anksiyete başta olmak üzere bazı psikolojik belirtilerin daha yüksek şiddette olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmamızın bulgularına göre; ergenlerin nikotin bağımlılığı skorları ile somatizasyon, düşmanlık, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik belirtilerin şiddetleri arasında doğrusal bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın bulgularına göre ergenlerin üçte birinden fazlası sigara kullanmaktadır ve erkek ergenlerde sigara kullanma oranı kızlara göre daha yüksektir. Ülkemizde 14-18 yaş arası ergenlerde yapılan bir araştırmanın bulguları, ergenlerde sigara kullanma oranının %15.8 olduğunu göstermiştir (Mete ve ark., 2020). Türk popülasyonunda yapılan başka bir araştırmanın bulguları, 16-20 yaş arası ergenlerde sigara kullanma oranının %23.5 olduğunu ve erkeklerde sigara kullanma oranının kızlara göre daha yüksek olduğunu bildirmiştir (Icmeli ve ark., 2016). Başka bir popülasyonda yapılmış bir araştırma 13-17 yaş arası ergenlerde sigara kullanma oranının %24 olduğunu ve cinsiyetler arasında sigara kullanma oranının farklı

olmadığını göstermiştir (Lawrence ve ark., 2022). Düşük gelirli şehirlerde yaşayan ergenlerde de sigara kullanma oranı %24 saptanmıştır ve cinsiyetler arasında sigara kullanma oranının farklı olmadığı gösterilmiştir. (Mallol ve ark., 2021). Bu çalışmada ise, ergenlerde sigara kullanma oranının önceki çalışmalarda elde edilen bulgulara göre biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Sigara kullanma oranlarının ve cinsiyetler arasındaki sigara kullanma oranlarının bu çalışmalarda farklılık göstermesi araştırmaların kesitsel doğaya sahip olmaları, katılımcıların farklı sosyodemografik ve sosyokültürel özellikleri ile açıklanabilir.

Ergenlerde sigara kullanımı riskini arttıran birçok faktör tanımlanmıştır. Yakın arkadaşların sigara kullanması, evde sigara kullanan birisinin bulunması, akademik alanda yaşanan sorunlar, sınav stresi ve aile içi sorunlar ergenlerde sigara kullanma riskini arttırdığı bildirilmiştir (Ertuğrul ve ark., 2024; Kardaş ve Kardaş, 2023; Mallol ve ark., 2021; Itanyi ve ark., 2020; O'Brien ve ark., 2021; Icmeli ve ark., 2016). Bizim çalışmamızda da sigara kullanan ergenlerin yakın arkadaşlarının daha fazla sigara tükettiği (%89.3) saptanmıştır. Literatürde ergenlerin yakın arkadaşlarının sigara içme davranışına özendiği, merak duygusunun sigara içmeyi kolaylaştırabileceği bildirilmiştir (Nodora ve ark., 2014; Khalil ve ark., 2018).

Sigara kullanan ergenlerde eşlik eden psikolojik semptomlar geniş bir yelpazede değişkenlik gösterebilmektedir (Stevenson ve ark., 2022; DeHay ve ark., 2012). Farklı kültürlerde yapılmış birçok araştırma sigara kullanan ergenlerde sıklıkla depresif veya anksiyöz yakınma şiddetinin yüksek olduğunu bildirirken, diğer çalışmalar da psikoaktif maddelerin kullanımı, delüzyonlar, uyku sorunları, yeme bozuklukları, travma sonrası stres belirtileri, dikkat eksikliği gibi belirtilerin eşlik ettiğini göstermiştir (Peltzer and Pengpid, 2020; Becker et al., 2021; Gorfinkel ve ark., 2022; Moustafa ve ark., 2021). Türkiye'de yapılmış bir çalışmanın bulgularına göre, sigara kullanan 10-18 yaş arası ergenlerde intihar düşünceleri sigara kullanmayanlara göre daha fazla saptanmıştır (Haspolat ve ark., 2016). Türk popülasyonunda yapılan başka bir araştırmanın bulguları, ergenlerde sigara kullanımının düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Tunç ve Kolburan, 2019). Bu çalışmada da sigara kullanan ergenlerin depresyon ve anksiyete başta olmak üzere psikolojik belirti düzeyleri sigara kullanmayanlara göre daha yüksek saptanmıştır. Ayrıca bulgularımız, nikotin bağımlılık şiddeti yüksek olan ergenlerin psikolojik belirti şiddetlerinin de yüksek olduğunu göstermiştir. Bizim çalışmamızda elde edilen bulguların literatürdeki diğer çalışmaların bulgularına benzerlik gösterdiği söylenebilir. Sigara kullanan ergenlerde psikolojik belirtilerin daha sık olması ve bağımlılık şiddetinin psikolojik belirti şiddeti ile doğrusal yönlü bir ilişki göstermesi birçok sebeple açıklanabilir. Örneğin bazı araştırmalar ergenlerin stres ve depresyonla başa çıkabilmek için daha fazla sigara tükettiğini göstermiştir (Ranjit ve ark., 2019; Dierker ve ark., 2015). Öte yandan, anne-babanın boşanması, aile içi sorunların sebep olduğu psikolojik sorunların ergenlerde sigara kullanımını arttırdığını bildirmiştir (Tolan, 2023; Küçükşen ve ark., 2020; Yiğit ve Öncü, 2020; Seva ve ark., 2019; Eslava ve ark., 2023). Başka bir çalışmada ergenlik döneminde sigara kullanımı ile çocukluk çağı travmatik yaşantıları ile ilişkili olabileceğini göstermiştir (Cammack ve ark., 2019). Gelecekte ülkemizde yapılacak araştırmalar, ergenlerde sigara kullanımı ile ilişkili aile içi dinamikleri anlamaya daha fazla yardımcı olabilir.

Çalışmamızın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışmanın kesitsel doğası sebebi ile elde edilen sebep-sonuç ilişkilerini kesin olarak ortaya koyduğu söylenemez. Çalışmanın örnekleminin sadece bir okulda eğitimine devam eden öğrencilerden oluşması bir diğer kısıtlılıktır. Psikolojik belirtilerin bir öz bildirim ölçeğinden elde edilmesi, verilerin öznel olarak yorumlanmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak; bulgularımız ergenlerin önemli bir kısmının sigara kullandığını ve sigara kullanan ergenlerin psikolojik belirti şiddetlerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Sigara kullanan ergenlerde yüksek bağımlılık şiddeti yüksek psikolojik belirti şiddeti ile ilişkilidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, yapılandırılmış klinik değerlendirme yöntemleri ile sigara kullanan ergenlerde psikolojik semptomların yeniden ele alınmasını ve ergenlerde sigara kullanımını önlemeye yönelik multidisipliner müdahale programlarının geliştirilmesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Agaku, I. T., Sulentic, R., Dragicevic, A., Njie, G., Jones, C. K., Odani, S., ... & Ayo-Yusuf, O. (2024). Gender differences in use of cigarette and non-cigarette tobacco products among adolescents aged 13–15 years in 20 African countries. *Tobacco Induced Diseases*, 22. <https://doi.org/10.18332/tid/169753>
- Akkuş, D., Karaca, A., Şener, D. K., & Ankaralı, H. (2017). Lise öğrencileri arasında sigara ve alkol kullanma sıklığı ve etkileyen faktörler. *Anadolu Kliniği*, 22(1), 36-45. DOI: 10.21673/anadoluklin.245632
- Alasqah, I., Mahmud, I., East, L., & Usher, K. (2019). A systematic review of the prevalence and risk factors of smoking among Saudi adolescents. *Saudi medical journal*, 40(9), 867. <https://doi.org/10.15537/smj.2019.9.24477>
- Becker, T. D., Arnold, M. K., Ro, V., Martin, L., & Rice, T. R. (2021). Systematic review of electronic cigarette use (vaping) and mental health comorbidity among adolescents and young adults. *Nicotine and Tobacco Research*, 23(3), 415-425. <https://doi.org/10.1093/ntr/ntaa171>
- Bozzini, A. B., Bauer, A., Maruyama, J., Simões, R., & Matijasevich, A. (2020). Factors associated with risk behaviors in adolescence: a systematic review. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43, 210-221. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2019-0835>
- Cammack, A. L., Haardörfer, R., & Suglia, S. F. (2019). Associations between child maltreatment, cigarette smoking, and nicotine dependence in young adults with a history of regular smoking. *Annals of epidemiology*, 40, 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.annepidem.2019.10.003>
- Ciranka, S., & van den Bos, W. (2021). Adolescent risk-taking in the context of exploration and social influence. *Developmental Review*, 61, 100979. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2021.100979>
- Chung, S. S., & Joung, K. H. (2014). Risk factors for smoking behaviors among adolescents. *The Journal of School Nursing*, 30(4), 262-271. <https://doi.org/10.1177/1059840513505222>
- Dağ, I. (1991). Belirti tarama listesi (SCL-90-R)'nin üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliliği [Symptom Check List (SCL-90-R): A reliability and validity study]. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2(1), 5–12. <https://psycnet.apa.org/record/1997-86097-001>
- DeHay, T., Morris, C., May, M. G., Devine, K., & Waxmonsky, J. (2012). Tobacco use in youth with mental illnesses. *Journal of behavioral medicine*, 35, 139-148. <https://doi.org/10.1007/s10865-011-9336-6>
- Derogatis, L. R., Rickels, K., & Rock, A. F. (1977). SCL-90: Administration, scoring and procedure manual-I for the revised version. John Hopkin University.
- Dierker, L., Rose, J., Selya, A., Piasecki, T. M., Hedeker, D., & Mermelstein, R. (2015). Depression and nicotine dependence from adolescence to young adulthood. *Addictive Behaviors*, 41, 124-128. doi:10.1016/j.addbeh.2014.10.004.
- Ertuğrul, B., Tekinyıldız, E., & Çelik Yavuz, S. (2024). The Relationship Between Exam Anxiety and Risky Behaviors in Late Adolescents: A Descriptive Study. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 16(1). doi: 10.5336/nurses.2023-99195
- Eslava, D., Martínez-Vispo, C., Villanueva-Blasco, V. J., Errasti-Pérez, J. M., & Al-Halabí, S. (2023). Family conflict and the use of conventional and electronic cigarettes in

- adolescence: The role of impulsivity traits. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 21(6), 3885-3896. <https://doi.org/10.1007/s11469-022-00828-8>
- Feng, Y. H. (2016). Stress and adolescent's smoking: The mediating effect of coping style. *Chinese Journal of Clinical Psychology*. <https://psycnet.apa.org/record/2016-23700-018>
- Gilley, M., Brent, J., Caello, D. P., Wax, P., Finkelstein, Y., & Toxicology Investigators Consortium. (2021). Synthetic cannabinoid exposure in adolescents presenting for emergency care. *Pediatric emergency care*, 37(1), e13-e16. <https://doi.org/10.1097/pec.0000000000001454>
- Gorfinkel, L., Hasin, D., Miech, R., & Keyes, K. M. (2022). The link between depressive symptoms and vaping nicotine in US adolescents, 2017–2019. *Journal of Adolescent Health*, 70(1), 133-139. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.07.003>.
- Halladay, J., Woock, R., El-Khechen, H., Munn, C., MacKillop, J., Amlung, M., ... & Georgiades, K. (2020). Patterns of substance use among adolescents: A systematic review. *Drug and alcohol dependence*, 216, 108222. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.108222>
- Haspolat, Y. K., Karabel, M., Karabel, D., Kelekci, S., Tuncel, T., Şen, V., ... & Tan, İ. (2016). Ergen Polikliniğine Başvuran Olguların Sosyodemografik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Dicle Medical Journal/Dicle Tıp Dergisi*, 43(1). doi: 10.5798/diclemedj.0921.2016.01.0639
- Heatherton, T. F., Kozlowski, L. T., Frecker, R. C., & Fagerström, K. O. (1991). The Fagerström test for nicotine dependence: a revision of the Fagerstrom Tolerance Questionnaire. *British journal of addiction*, 86(9), 1119-1127. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1991.tb01879.x>
- Icmeli, Ö. S., Türker, H., Gündoğuş, B., Çiftci, M., & Aka Aktürk, Ü. (2016). Behaviours and opinions of adolescent students on smoking. *Tuberk Toraks*, 64(3), 217-222. Doi: 10.5578/tt.20925
- Ingram, K. M., Espelage, D. L., Davis, J. P., & Merrin, G. J. (2020). Family violence, sibling, and peer aggression during adolescence: Associations with behavioral health outcomes. *Frontiers in psychiatry*, 11, 472213. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00026>
- Itanyi, I. U., Onwasigwe, C. N., Ossip, D., Uzochukwu, B. S., McIntosh, S., Aguwa, E. N., ... & Ezeanolue, E. E. (2020). Predictors of current tobacco smoking by adolescents in Nigeria: Interaction between school location and socioeconomic status. *Tobacco induced diseases*, 18. <https://doi.org/10.18332/tid/117959>
- Kardaş, Ö., & Kardaş, B. (2023). Çocuk ve ergen madde bağımlılığı tedavi merkezine başvuran olguların sosyodemografik ve madde kullanım özelliklerinin incelenmesi. *Bağımlılık dergisi*, 24(2), 174-185. DOI: 10.51982/bagimli.1112645
- Khalil, G. E., McLean, D., Ramirez, E., Mihaj, P. P., Zhao, B., Dhar, B., & Khan, M. (2024). Developing a text-message library for tobacco prevention among adolescents: A qualitative study. *Plos one*, 19(1), e0296503. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296503>
- Khalil, G. E., Calabro, K. S., & Prokhorov, A. V. (2018). Development and initial testing of the brief adolescent smoking curiosity scale (ASCOS). *Addictive behaviors*, 78, 67-73. <http://dx.doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.11.008>

- Küçükşen, K., Yılmaz, Bölükbaş, B., Gökkaya, F., Yılmaz, İ., & Toros, N. (2020). Ergenlerin Sigara Kullanımına Yönelmesinde Algılanan Anne-Baba Tutumları Ve Aile İletişiminin Rolü. *The Journal Of Social Sciences*, 18(18), 347-358. DOI : [10.16990/SOBIDER.3927](https://doi.org/10.16990/SOBIDER.3927)
- Lawrence, D., Johnson, S. E., Mitrou, F., Lawn, S., & Sawyer, M. (2022). Tobacco smoking and mental disorders in Australian adolescents. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 56(2), 164-177. <https://doi.org/10.1177/00048674211009617>
- Ma, C., Xi, B., Li, Z., Wu, H., Zhao, M., Liang, Y., & Bovet, P. (2021). Prevalence and trends in tobacco use among adolescents aged 13–15 years in 143 countries, 1999–2018: findings from the Global Youth Tobacco Surveys. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 5(4), 245-255. [https://doi.org/10.1016/s2352-4642\(20\)30390-4](https://doi.org/10.1016/s2352-4642(20)30390-4)
- Mallol, J., Urrutia-Pereira, M., Mallol-Simmonds, M. J., Calderón-Rodríguez, L., Osses-Vergara, F., & Matamala-Bezmalinovic, A. (2021). Prevalence and determinants of tobacco smoking among low-income urban adolescents. *Pediatric allergy, immunology, and pulmonology*, 34(2), 60-67. <https://doi.org/10.1089/ped.2021.0018>
- Mantey, D. S., Case, K. R., Omega-Njemnobi, O., Springer, A. E., & Kelder, S. H. (2021). Use frequency and symptoms of nicotine dependence among adolescent E-cigarette users: Comparison of JUUL and Non-JUUL users. *Drug and alcohol dependence*, 228, 109078. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2021.109078>
- Meeus, W. (2016). Adolescent psychosocial development: A review of longitudinal models and research. *Developmental Psychology*, 52(12), 1969. <https://doi.org/10.1037/dev0000243>
- Mete, B., Söyler, V., & Pehlivan, E. (2020). Adölesanlarda sigara içme ve madde kullanma prevalansı. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 64-71. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/985953>
- Mitrou, F., Nguyen, H. T., Le, H. T., & Zubrick, S. R. (2024). The causal impact of mental health on tobacco and alcohol consumption: an instrumental variables approach. *Empirical Economics*, 66(3), 1287-1310. <https://doi.org/10.1007/s00181-023-02483-x>
- Moustafa, A. F., Testa, S., Rodriguez, D., Pianin, S., & Audrain-McGovern, J. (2021). Adolescent depression symptoms and e-cigarette progression. *Drug and alcohol dependence*, 228, 109072. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2021.109072>
- Niermann, H. C., Voss, C., Pieper, L., Venz, J., Ollmann, T. M., & Beesdo-Baum, K. (2021). Anxiety disorders among adolescents and young adults: Prevalence and mental health care service utilization in a regional epidemiological study in Germany. *Journal of Anxiety Disorders*, 83, 102453. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2021.102453>
- Nodora, J., Hartman, S. J., Strong, D. R., Messer, K., Vera, L. E., White, M. M., ... & Pierce, J. P. (2014). Curiosity predicts smoking experimentation independent of susceptibility in a US national sample. *Addictive behaviors*, 39(12), 1695-1700. <http://dx.doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.06.002>
- O'Brien, D., Long, J., Quigley, J., Lee, C., McCarthy, A., & Kavanagh, P. (2021). Association between electronic cigarette use and tobacco cigarette smoking initiation in adolescents: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health*, 21(1), 954. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10935-1>

- Pan, Y. C., Chiu, Y. C., & Lin, Y. H. (2020). Systematic review and meta-analysis of epidemiology of internet addiction. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *118*, 612-622. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2020.08.013>
- Peltzer, K., & Pengpid, S. (2020). Tobacco use and associated mental symptoms and health risk behaviours amongst individuals 15 years or older in South Africa. *South African Journal of Psychiatry*, *26*. doi: [10.1080/17437199.2024.2330896](https://doi.org/10.1080/17437199.2024.2330896)
- Quam, A., Biernacki, K., Ross, T. J., Salmeron, B. J., & Janes, A. C. (2024). Childhood Trauma, Emotional Awareness, and Neural Correlates of Long-Term Nicotine Smoking. *JAMA Network Open*, *7*(1), e2351132-e2351132. doi:10.1001/jamanetworkopen.2023.51132
- Ranjit, A., Korhonen, T., Buchwald, J., Heikkilä, K., Tuulio-Henriksson, A., Rose, R. J., ... & Latvala, A. (2019). Testing the reciprocal association between smoking and depressive symptoms from adolescence to adulthood: a longitudinal twin study. *Drug and Alcohol Dependence*, *200*, 64-70. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2019.03.012>
- Sawyer, S. M., Azzopardi, P. S., Wickremarathne, D., & Patton, G. C. (2018). The age of adolescence. *The lancet child & adolescent health*, *2*(3), 223-228. DOI: [10.1016/S2352-4642\(18\)30022-1](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(18)30022-1)
- Seva, O., Aktaş, H., & Ekinçi, Ö. (2019). Mersin Üniversitesindeki ergenlerde madde kullanımını ve ilişkili faktörlerin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *12*(3), 515-524. <https://doi.org/10.26559/mersinsbd.618567>
- Shorey, S., Ng, E. D., & Wong, C. H. (2022). Global prevalence of depression and elevated depressive symptoms among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Clinical Psychology*, *61*(2), 287-305. <https://doi.org/10.1111/bjc.12333>
- Steinberg, L. (2014b). Age of opportunity: Lessons from the New Science of Adolescence. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Stevenson, J., Miller, C. L., Martin, K., Mohammadi, L., & Lawn, S. (2022). Investigating the reciprocal temporal relationships between tobacco consumption and psychological disorders for youth: an international review. *BMJ open*, *12*(6), e055499. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-055499>
- Tolan, Ö. Ç. (2023). Boşanma ve Etkileri: Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Psikolojik Sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 321-338. <https://doi.org/10.52642/susbed.1221560>
- Trucco, E. M. (2020). A review of psychosocial factors linked to adolescent substance use. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, *196*, 172969. <https://doi.org/10.1016/j.pbb.2020.172969>
- Tunç, Z., & Kolburan, Ş. G. (2019). Ergenlik döneminde benlik saygısı ile sigara bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, *5*(1), 55-70. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/736881>
- Uysal, M. A., Kadakal, F., Karşıdağ, C., Bayram, N. G., Uysal, O., & Yılmaz, V. (2004). Fagerstrom test for nicotine dependence: reliability in a Turkish sample and factor analysis. *Tüberk Toraks*, *52*(2), 115-21. http://www.tuberktoraks.org/managete/fu_folder/2004-02/2004-52-2-115-121.pdf
- World Health Organization. (2024). WHO global report on trends in prevalence of tobacco use 2000–2030.

WHO global report on trends in prevalence of tobacco use 2000-2025, fourth edition. WHO, Geneva, 2021.

World Health Organization. (2020). Adolescent health.

Yiğit, Ü., & Öncü, E. (2019). Çalışan Gençlerde Sigara, Alkol, Uyuşturucu/Uyarıcı Madde Kullanımı ve Risk Faktörleri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6. <http://dx.doi.org/10.5152/addicta.2020.19081>

Yoon, S., Calabrese, J. R., Yang, J., Logan, J. A., Maguire-Jack, K., Min, M. O., ... & Hamby, S. (2024). Association between longitudinal patterns of child maltreatment experiences and adolescent substance use. *Child Abuse & Neglect*, 147, 106533. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106533>

Tablo-1. Sigara kullanan ve kullanmayan öğrencilerinin demografik özelliklerinin Chi-Square testi ile karşılaştırılması

Değişken		Sigara Kullananlar (n=84) Sayı (Yüzde)	Sigara Kullanmayanlar (n=146) Sayı (Yüzde)	X ²	p
Cinsiyet	Kız	32 (38.1)	93 (63.7)	14.088	<0.001
	Erkek	52 (61.9)	53 (36.3)		
Yaş	14	5 (6)	17 (11.6)	16.901	<0.001
	15	9 (10.7)	34 (23.3)		
	16	21 (25)	42 (28.8)		
	17	37 (44)	48 (32.9)		
	18	12 (14.3)	5 (3.4)		
Sınıf tekrarı	Var	23 (27.4)	10 (6.8)	18.291	<0.001
Ekonomik düzey	Düşük	2 (2.4)	4 (2.7)	0.166	0.963
	Orta	47 (56)	84 (57.5)		
	Yüksek	35 (41.6)	58 (39.7)		
Anne-babanın medeni durumu	Evli	70 (83.3)	136 (93.2)	5.762	0.05
	Dul	4 (4.8)	4 (2.7)		
	Boşanmış	10 (11.9)	6 (4.1)		
Yakın arkadaşların sigara içme durumu	İçiyor	75 (89.3)	81 (55.5)	27.925	<0.001

Tablo-2. Sigara kullanan ve kullanmayan öğrencilerin Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi ve SCL-90 R Psikolojik Belirti Tarama Testi puanlarının bağımsız örneklem t testi ile karşılaştırılması

Ölçek	Sigara Kullananlar (n=84)	Sigara Kullanmayanlar (n=146)	t	p
	Ortalama±Standart Sapma	Ortalama±Standart Sapma		
Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi	3.97±2.6	1.1±2.4	6.760	<0.001
Somatizasyon	1.12± 0.82	0.74± 0.61	3.884	0.001
Obsesif Kompulsif Belirtiler	1.50± 1.01	1.09± 0.72	2.672	0.004
Kişilerarası Duyarlılık	1.23± 0.91	1.13± 0.87	.869	0.445
Depresyon	1.31± 0.94	0.94± 0.76	2.404	0.005
Anksiyete	1.33± 0.96	0.86± 0.73	3.117	<0.001
Öfke Düşmanlık	1.80± 1.23	1.20± 0.98	2.108	0.001
Fobik Anksiyete	0.80± 0.81	0.58± 0.63	1.241	0.052
Paranoid Düşünceler	1.50± 1.02	1.12± 0.85	2.226	0.009
Pbimokizm	1.05± 0.84	0.61± 0.64	5.091	<0.001
Ek skalalar	1.51± 0.95	1.10± 0.91	4.553	<0.001
Genel Semptom Ortalaması	1.31± 0.84	0.93± 0.62	4.607	<0.001

Tablo-3. Öğrencilerin Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi ve SCL-90 R Psikolojik Belirti Tarama Testi puanları arasındaki ilişkinin Pearson korelasyon testi ile incelenmesi

Ölçek	Fagerström Nikotin Bağımlılık Testi
Somatizasyon	.22**
Obsesif Kompulsif Belirtiler	.16*
Kişilerarası Duyarlılık	.03
Depresyon	.17*
Anksiyete	.22**
Öfke Düşmanlık	.22**
Fobik Anksiyete	.11
Paranoid Düşünceler	.16*
Pbimokizm	.24**
Ek skalalar	.21**
Genel Semptom Ortalaması	.20**

* p<0.05; ** p<0.01

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarlar bu çalışma için herhangi bir fon desteği almamıştır.
- Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Google Çeviri Programı Üzerine Bir İnceleme: Sıfat Yantümcelerinin Çevirisindeki Hatalar

A Review on the Google Translate Program: Errors in Translation of Adjective Clauses

Meltem SARGIN¹

Öz

İnsanlar yüzyıllardır farklı kültürlerle kurdukları iletişim ve etkileşimler sonucunda çeviriye ihtiyaç duymuşlardır. Geçmişten günümüze dek süren çeviri etkinliklerine yakın geçmişte ortaya çıkan makine çevirisi programları yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu programlardan Google Çeviri programı en sık başvurulan çeviri araçlarından biridir. Google Çeviri, her ne kadar hızlı çeviri yapmayı sunan bir hizmet olsa da yaptığı çevirilerin doğruluğu konusunda şüphe ve tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Google Çeviri tarafından İngilizceden Türkçeye yapılan çevirilerde, sıfat yantümcelerinde sistematik olarak karşılaşılan çeviri hatalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Katherina Reiss'in çeviri hatalarını saptamak için önerdiği modelden yola çıkılarak bilgilendirici, anlatımcı ve işlevsel olmak üzere üç metin türünden oluşturulan bir bütüncü üzerinde sıfat yantümcelerinin İngilizceden Türkçeye çevirileri nicel ve nitel çözümleme yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak, Google Çevirinin sıfat yantümcelerinin çevirisinde hatalar yaptığı, hataların sayısının metin türüne göre değiştiği belirlenmiş ve Google Çevirinin kullandığı Sinirsel Makine Çeviri yöntemi sayesinde zamanla hatalarını azaltarak daha başarılı çeviriler yapabildiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Google Çeviri, Makine Çevirisi, Çeviri Hataları, Sinirsel Makine Çevirisi

Abstract

For centuries, people have needed translation as a result of their communication and interaction with different cultures. Machine translation programs that have emerged in the recent past have added a new dimension to the translation activities that have continued from the past to the present. Among these programs, Google Translate is one of the most frequently used translation tools. Although Google Translate is a service that offers fast translation, there are doubts and debates about the accuracy of its translations. This study aims to examine the translation errors systematically encountered in adjective clauses when translated from English to Turkish by Google Translate. Based on the model proposed by Katherina Reiss to identify translation errors, the translations of adjective clauses from English into Turkish were analyzed using quantitative and qualitative analysis methods on a corpus composed of three text types: informative, expressive and operative. As a result, it was found that Google Translate made errors in the translation of adjective clauses, the number of errors varied according to the text type, and Google Translate was able to reduce its errors over time and produce more successful translations thanks to the Neural Machine Translation method it used.

Keywords: Google Translate, Machine Translation, Translation Errors, Neural Machine Translation.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, meltem.sargin@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1298-4142>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 26.04.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.08.2024

Atf İçin/For Cite: SARGIN M., "Google Çeviri Programı Üzerine Bir İnceleme: Sıfat Yantümcelerinin Çevirisindeki Hatalar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1526-1543

<https://doi.org/10.17755/esosder.1474149>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

İnsanı diğer yaşayan varlıklardan ayıran en büyük özellik bir dile sahip olmasıdır. İletişimin ve bildirişimin gerçekleşmesine olanak sağlayan dil, insanların birbirleriyle anlaşmasını sağlayan doğal bir araçtır. Dil yetisi sayesinde konuşma, dinleme, anlama ve algılama işlemleri gerçekleşir. Bu bağlamda dilbilimin en kısa tanımının, “dili inceleyen bilim, dilin bilimi” biçiminde olduğu söylenebilir (Aksan, 1977, s. 14). Dilbilim, genel bağlamda dil olgusunun, özel bağlamda doğal dillerin incelenmesinde kullanılan bir kuramlar ve olgular dizgesi bütünü olarak kendini var ettiği için bir bilimdir. Dil, hayatımızda büyük önem taşıyan, çok yönlü bir olgu olduğu için dilbilim de oldukça geniş bir yelpazede çalışmalarını sürdüren ve aynı zamanda büyük ölçüde disiplinler arası olan bir bilim dalıdır. Dilbilimsel çalışmalardan elde edilen veriler pek çok başka çalışma alanına katkı sağlamaktadır. Bu alanlardan biri de Çeviribilimdir.

Sosyal bilimlerin bir dalı olarak etkinliklerini sürdüren Çeviribilim, yazılı ve sözlü çevirileri betimleme, kuram ve uygulama düzlemlerinde ele alan bir bilimsel çalışma alanıdır. Bilimsel bir statü kazanmadan önceki rolünün insanlar arasında sağlanan iletişime aracılık etmek olduğu görülen Çeviri uygulamaları ilk olarak uygulamalı dilbilim alanı altında yer almış daha sonraları dilbilim, metinbilim, iletişim bilim, yazın bilim, yorum bilim, gibi farklı disiplinler üzerine temel kurularak oluşturulmuştur (Özyön, 2014, s.19). Zamanla, bu alanda gerçekleştirilen araştırmaların çeşitliliğinin artması, ortaya çıkan yeni uzmanlık alanları, eğitim ve akademik çalışmalar sonucunda bugünkü halini almıştır (Odacıoğlu ve Odacıoğlu, 2018).

Günümüzde teknoloji ve teknolojinin dâhil olduğu alanlarda gerçekleşen süratli gelişimler bilimsel olan birçok etkinliği kendine dâhil etmektedir (Büyükaslan, 2005, s.1). Bu gelişmelerden etkilenen ve yararlanan alanlardan biri de Çeviribilimdir. Bilgisayar teknolojilerinin hayatımıza girmesinden bu zamana kaynak bir dilden erek bir dile çeviri yapan makine sistemlerinin geliştirilebileceği düşüncesi oluşmuş ve bu konu ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Sadıkov ve Sarıgül, 2021). “Dilin” iletişimdeki önemli rolü tüm dünyanın iletişim ağlarıyla kuşatılması, elektronik alım satım olgusunun iyiden iyiye yayılması, bilgiye erişimde internetin ve mobil teknolojilerin bilim dünyasına katkıda bulunması ile gün geçtikçe daha fazla artmaktadır (Büyükaslan, 2005, s.1). Buna koşut olarak, internet üzerinden farklı kültürler ve diller arasında gerçekleştirilen iletişim, hızlı bir şekilde diller arası çeviri yapılması ihtiyacını gündeme getirmiştir. Teknolojinin gerektirdiği hızla çeviri yapabilmek, elbette ki bu dilleri öğrenmeye çalışmaktan çok daha pratiktir ve bu ihtiyaç yine teknoloji sayesinde karşılanmaya çalışılarak anında çeviri yapabilen çeviri programları yazılmıştır. Zengin’in bu alandaki çalışmasında bahsettiği üzere; bu noktada sözü edilen araç, bir ‘ara-ağ’ ile uyumlu çalışarak zamanımızın hızına yetişebilen bir mekanizmadır (2013, s.70). Varılan bu noktada günümüz çeviri programları ve işlevleri devreye girmektedir.

Bugün en yaygın olarak kullanılan ve gün geçtikçe gelişen yeni özellikleriyle insanların hizmetine sunulan çeviri programlarının başında Google Çeviri, Yandex Çeviri, Microsoft Bing Çeviri sistemleri sıralanabilir (Sadıkov ve Sarıgül, 2021). Ayrıca Wordvice AI, DeepL, Alexa, Taia gibi sayıları her geçen gün artan yapay zekâ yazılımları da bulunmaktadır. Sıklıkla başvurulmuş çeviri sistemlerinin erek dilde verdikleri çeviri çıktılarının kaynak metnin tam çevirisi olup olmadığı tartışılmaktadır.

Her ne kadar hızla gelişmekte olsa da bu çeviri araçlarının kullanımında çeviri hatalarıyla karşılaşıldığı çevirmenler tarafından bilinmektedir. Bu şekilde yapılan çevirilerin bir çevirmen tarafından gözden geçirilerek *son biçimleme* (post-editing) denilen kontrol işlemine tabi tutulması

gerekmektedir (Monguilod ve Vitalaru, 2023). Son zamanlarda makine çevirileri üzerine yapılan değerlendirme çalışmaları popüler hale gelmiştir. Farklı metin türleri ve farklı dil çiftlerine göre değişen makine çevirisi hataları keşfedilmeye devam etmektedir (Shih, 2021, s. 127). Bazı uzmanlar bu hata analizlerini kullanarak makine çevirilerini değerlendirmekle ilgilenmektedirler (Ghasemi ve Hashemian, 2016, s. 13). Keshavarz (1999) hataları dilbilimsel olarak (1) yazım hataları, (2) ses bilimsel hatalar, (3) sözlüksel hatalar ve (4) biçim-sözdizimsel hatalar olmak üzere dört temel gruba ayırmıştır. Elbette bu hatalar kaynak ve erek dil arasındaki ilişkilerle ilintilidir. Aynı dil ailesinden gelen, benzer özellikler taşıyan diller arasındaki çeviri hataları daha azken benzer olmayan diller arasındaki hataların daha çok olduğu gözlemlenmektedir.

Makine çevirisi üzerine yapılan güncel çalışmaların genellikle farklı çeviri programları tarafından yapılan çevirileri ya da makine çevirisi ile insan çevirisini karşılaştırmaya yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar arasında, farklı metin türlerini ele alması bakımından çalışmamıza benzerlik taşıyan iki çalışma dikkat çekmektedir: Ayık Akça (2022) Fransızca-Türkçe, Türkçe-Fransızca dil çiftlerinde farklı makine çevirisi programlarından çıkan çevirileri insan çevirmenlerin yaptığı çevirilerle karşılaştırdığı çalışmasında edebi ve uzmanlık alanı metin türlerini kullanmış sonuç olarak edebi metinlerde insan müdahalesine daha çok gereksinim duyulduğunu saptamıştır. Tosun (2023) farklı metin türü kesitlerinin makine çevirisi çıktıları üzerine yaptığı çalışmasında edebi, günlük konuşma ve teknik konulardan derlediği metinlerin İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce çevirilerini incelemiş, sonuç olarak makine çevirisi programlarının genelde teknik konulardaki metin çevirilerinde daha başarılı çeviriler sunarken edebi ve günlük konuşma metinlerinde 'çevirilerin hâlâ büyük oranda gerçek çevirmen öznesinin yorumuna, biçimine ve kararlarına bağlı olduğu' sonucuna varmıştır.

Diğerlerinden farklı olarak bu çalışma, Google Çeviri programının İngilizceden Türkçeye yaptığı çeviri çıktılarında gözlemlenen bir hata türünün incelenmesine dayanmaktadır. Tespitimize göre, Google Çeviri İngilizceden Türkçeye yaptığı çevirilerde sıfat yantümcelerini sözcük dizilişinde yanlış yere konumlandırmakta genellikle tümcenin sonuna getirmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmamızda İngilizceden Türkçeye metin çevirilerinde sıfat yantümcelerinde hata olup olmadığını saptamak ve bu hataların neden kaynaklanmış olabileceğini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Ayrıca, çalışmanın veri toplama aşamasında Google Çeviri ile yapılan çevirilerde dokuz günlük bir zaman aralığında aynı tümcelerin yeniden çevrilmesi durumunda hataların düzelebildiği gözlemlenmiş buna ilişkin veriler de kaydedilerek olası nedeni araştırılmıştır. İngilizceden Türkçeye yapılan makine çevirilerinde spesifik olarak sıfat yantümcelerine odaklanan hata çözümlemesi konusunda yapılmış bir çalışma bulunmadığı için çalışmamızın alanyazına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

2. KURAMSAL ARTALAN

2.1. Çeviri Nedir?

İnsanlar iletişim gerçekleştirmek istediklerinde öncelikle karşı tarafa aktaracakları iletiyi seçmekte, daha sonra iletideki anlamlara karşılık gelen sözcükleri yani gösteren ve gösterilenleri belirlemektedirler. Bunların sonunda da seçtikleri iletiyi amaçlarına uyacak bir şekilde sıralamaktadırlar. Çeviri de en yalın şekliyle bir dilde yapılan bu iletişim işleminin aynı haliyle başka bir dile aktarılması durumu olarak tanımlanabilmektedir. Aynı bakış açısıyla yapılabilecek bir başka tanım da 'bir dildeki biçim ve anlam bütünlüğünün diğer bir dilin bütünlüğüne geçirilmesi' ya da 'kod aracılığıyla verilen iletideki öğelerin biçim, anlam ve işlev açısından eşdeğerliğini koruyarak başka bir koda aktarılması' (Sunel, 1988, s.154) biçimindedir. Çeviri

alanındaki uygulamalar gelişip çeviri ayrı bir akademik disiplin olduktan sonra çeviri olgusuna olan bakış açısı değişmiş çevirinin yukarıdaki tanımlarda ifade edildiği gibi diller arasında yapılan mekanik bir aktarım olmanın ötesinde çok yönlü bir kavram olduğu anlaşılmıştır. Buna paralel olarak günümüzde çeviri estetik bir bakış açısıyla ‘bir dilden başka bir dile mesaj iletmek ilkesiyle yapılan bir sanat eseri’ (Kannusamy 2021) gibi tanımlanabildiği gibi bilişsel bir bakış açısıyla ‘belirli bir dilbilimsel söylemin anlamının bir dilden diğerine aktarıldığı zihinsel bir etkinlik’ (Osman 2017) olarak da tanımlanabilmektedir.

Çeviri etkinliği birbirinden farklı diller konuşan milletlerin arasında oluşturduğu ortak iletişim diliyle birçok farklı kültür ve uygarlıkların iletişim ve etkileşim kurmasına, bilim ve sanat dilinin gelişim göstermesine olanak sağlamaktadır (Durmuş, 2018). Bu özelliğiyle çeviri, bugün de önemini sürdürmektedir.

Bir iletişim aracı olarak çeviri, ilk yapılmaya başladığı zamanlardan bu zamana birçok farklı bilim dallarıyla bir anılsa da bu alanda özerk bir bilim dalına ihtiyaç olması ve bunun dile getirilmesiyle birlikte 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Çeviribilim olarak ayrı bir disiplin adı altında tanınmaya başlamıştır (Şan, 2014, s.1).

2.2. Dilbilim ve Çeviri

Çeviri tarihinde önemli yeri olan düşünürler yaptıkları çalışmalarla çeviri etkinliğinin çok yönlü doğasını ortaya çıkarmış olsalar da çevirinin bağımsızlığını kazanarak özerk bir disiplin olması 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir. O zamana kadar başka bilim dalları altında incelenen çeviri edimi uzun süre boyunca da dilbilimin bir alt alanı olarak tanınmış ve dilbilimsel yöntemlerle ele alınmıştır (Şan, 2014, s.51).

Özellikle 60’lı yıllarda çeviri olgusu sistematik ve dilbilimsel bakış açılarıyla incelenmeye başlanmıştır. Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, Alfred Malblanc, Georges Mounin, Eugene Nida gibi bilim insanları ve düşünürler sayesinde çeviri, bir bilim haline gelmiş ve ‘Çeviribilim’ adını James S. Holmes sayesinde almıştır (Odacıoğlu ve Odacıoğlu, 2018).

1970’li yılların başına kadar geleneksel çeviri anlayışının temel kaygısı, *sadık çeviri* ve *özgür çeviri* ikiliği olmuştur. Daha sonra bu ikilik yerini ‘eşdeğerlik’ tartışmalarına bırakmış ve eşdeğerlik kavramı çeviri çalışmalarında merkezi bir konuma yerleşmiştir (Munday 2001, s. 35).

İlk zamanlar bir dil öğrenme yöntemi ya da karşılaştırmalı edebiyat ve karşılaştırmalı dilbilim derslerinin bir parçası olarak kabul edilen çeviri çalışmaları köklü bir geçmişe sahip olsa da alana ilişkin çalışmalar ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında akademik bir disiplin haline gelmiştir. Alan, bugünkü haline gelmesinde hem bir isim hem de yapı öneren James S. Holmes’e çok şey borçludur (Munday, Ramos Pinto ve Blakesley 2022, ss. 1-23). Günümüzde disiplinlerarası ve çokdisiplinli bir özellik kazanan Çeviribilim (Gambier ve Doorslaer 2016, s. 14) bugünkü kimliğini kazanana kadar toplumsal ve bilimsel değişimlere koşut olarak farklı dönüşümlerden (turn) geçmiştir.

Kısaca özetleyecek olursak, 1980’lerde Çeviribilimin temel profilini büyük ölçüde ‘kültürel dönüşüm’ (cultural turn) oluşturmuştur (Snell-Hornby 2006, s. 47). Bu dönemde pek çok diğer disiplin gibi Çeviribilim de İngiliz Kültür Çalışmalarından kendi alanına pek çok şey katmıştır (Zwischenberger, 2023, s. 4). 1990’larda çevirmenin etik sorumluluğuna, toplumdaki yeri ve konumuna vurgu yapan ‘toplumsal dönüşüm’ (sociological turn) sürecinden söz edilmeye başlanmış, bu gelişme bütünüyle dilbilimsel olan bir yaklaşıma memnuniyet verici bir alternatif olmanın yanı sıra gelecekteki çalışmalar için zengin bir malzeme ve son derece önemli bir konu

olarak görülmüştür (Snell-Hornby 2006, s. 172). 2000'lerin başında çevirinin toplumsal olmanın yanı sıra psikolojik bir etkinlik olduğunun ileri sürülmesiyle Çeviribilim yeni bir dönüşüme (psychological turn) adım atmış çalışmaların odağı metinden zihne, dilden insanoğlunun iç dünyasına kaymıştır (El-daly, 2015, s. 382). Doğal dil işleme ve bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeye ek olarak muazzam ve hızlı büyüyen çeviri hizmetlerine yönelik pazar talebinin artmasıyla birlikte, 21. yüzyıl, çeviri teknolojilerinde büyük bir gelişmeye tanık olmuştur. Bu da çeviri hızını ve verimliliğini büyük ölçüde artırarak çeviri uygulamalarına ve endüstrisine büyük değişiklikler getirmiştir (Zhang ve Cai, 2015, s. 429). Çeviribilime yeni bir boyut kazandıran bu gelişmeler alanda 'teknolojik dönüşüm' (technological turn) diye adlandırılan yeni bir dönemin de başlangıcı olarak görülmektedir.

2.3. Makine Çevirileri

Makine çevirisi, teknolojinin ortaya çıkması, gelişmesi ve çeviriye olan ihtiyacın da büyümesiyle kamu yararına olan önemli konulardan biri olmuştur. Makine çevirilerinin öncelikli amacı insan yardımı olmadan otomatik ve yüksek kalitede bir çeviri oluşturmaktır (Gürdal ve İşisağ, 2019). 'Makine çevirisi' ifadesi bir kaynak dildeki metnin ya da yazının erek dildeki karşılığını insan müdahalesi olmadan bir uygulama aracılığıyla gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir.

Makine çevirisi üzerinde gerçekleşen araştırmalar 1954'te Georgetown Deneyi ile başlamıştır ve bu deney Georgetown Üniversitesi ve IBM ortaklığıyla gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu deneyde bilgisayarın hafızasında bulunan 6 dilbilgisi kuralı ve 250 sözcük kullanılmıştır. Deneyin başarılı sonuç vermesi makine çevirisine yönelik olarak yapılan çalışmaların sayısının da artmasını sağlamıştır (Sadıkov ve Sarıgül, 2021).

Makine çevirisi sistemleri bugün özellikle bilgisayarlı ortamlarda kullanıcılar açısından oldukça popüler bir konuma erişmiştir. Devlet daireleri, askeri kurumlar, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler, bu örgütlere ilişkin bazı ülkelerce geliştirilen projeler, şirketler ve çeviri büroları bu çeviri sistemlerinin kullanıldığı başlıca alanlardır. İnternet aracılığı ile ücretsiz olarak kullanılabilmesinin makine çevirisinin yaygınlığını arttırmada etkili olduğu düşünülebilir (Odacıoğlu, 2016, s. 35).

Makine çevirisine temel yaklaşımlar Doğrudan Çeviri, Kural Tabanlı Çeviri, Bütünce Tabanlı Çeviri ve Bilgi Tabanlı Çeviri olmak üzere dört anabaşlık altında toplanmaktadır. Kural Tabanlı Çevirinin alt alanları olarak Aktarım ve Diller Arası Çeviri yer almakta, Bütünce Tabanlı Çevirinin türleri ise Örnek Tabanlı Çeviri, İstatistiksel Çeviri ve Sinirsel Çeviri olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, Kural Tabanlı ve Bütünce Tabanlı makine Çevirilerinin özelliklerini birleştiren Hibrit Çeviri çeşitleri de bulunmaktadır (Stevanović ve Radičević, s. 2020).

2.3.1. Kural Tabanlı Makine Çevirisi (Rule-Based Machine Translation)

Kural Tabanlı Makine Çevirisi, Otomatik Makine Çevirisi adında kullanıma sunulan ilk yöntem olduğu için önem taşımaktadır. Bu yöntemin kullanıldığı çevirinin temel prensibi, kaynak dile ait verilerin çeviri motorları kullanılarak önceden programlanmış bilgisayar diline dönüştürülerek ardından bilgisayara tanıtılan erek dilin kodlarına aktarılmasına dayanmaktadır. Kural Tabanlı Makine Çevirisi kullanılarak yapılan çeviriler, kaynak ve erek dillerin bulunduğu ortak paydaların çokluğuna koşut olarak doğru ve güvenilir olmaktadır. Bu ortak paydalar sözcük yapıları, dilbilgisi kuralları, sözdizim ilkeleri gibi bir dile ait özelliklerdir. Yani, kaynak ve erek dillerin dilbilimsel özellikleri ne kadar benzer olursa elde edilen çeviri ürünü o derece anlamlı,

doğru ve güvenilir olmaktadır. Kural Tabanlı Makine Çeviri programlarına örnek olarak “Apertium”, “Systran” ve “GramTrans” uygulamaları verilebilir (Balkul, 2015, s.23).

Bu yöntem bir erek dilde metni oluşturabilmek için öncesinde kaynak dilde programa girilen içeriği analiz etmek adına dil kurallarını kullanmaktadır. Yaptığı analizin sonucunda elde edilen sözcük ve kurallar dizini erek dildeki sözcük ve kurallar ile eşleştirilerek sözdizim kurallarına göre bir sonuca varılır. Bu sistem, aynı ve benzer yapılara sahip dillerde önemli avantajlar sağlamaktadır. Kural Tabanlı Makine Çevirisinin etkili bir biçimde kullanılması için zengin bir iki dilli ya da çok dilli sözlüğe ve bir dilin tüm dilbilgisi kurallarının algoritmalar kullanılarak makineye öğretilmesine gerek duyulmaktadır (Sadıkov ve Sarıgül, 2021).

2.3.2. İstatistiksel Makine Çevirisi (Statistical Machine Translation)

İstatistiksel Makine Çevirisi modeli, hedef dildeki her tümcenin bir derecedeki olasılıkla kaynak dildeki tümcenin çevirisi olduğu ilkesine dayanmaktadır. En iyi çevirinin, doğal olarak, olasılığı en yüksek olan tümce olduğu kabul edilir. Herhangi bir kaynak metnin insanlar tarafından yapılmış olan çevirilerinden oluşan çok büyük bir bütüncü, çeviri parametrelerinin otomatik olarak öğrenilmesi için İstatistiksel Makine Çevirisi algoritmaları tarafından incelenir (Kumar ve Goyal, 2011, s. 245).

İstatistiksel Makine Çevirisi belirli bir sözcük çevresindeki bağlamdan yararlanarak çeviriyi daha önce yapılan çevirilerle eşleştirmekte ve en mümkün olabilecek sonuca ulaşmaya odaklanmaktadır. Bu yöntemin olumsuz sayılabilecek yanlarından biri, sözcükleri çevirirken sözcükten önceki ve sonraki birkaç sözcük bağlamında çeviri işlemini gerçekleştiriyor olmasıdır. İstatistiksel Makine Çevirisi uzun tümcelerde düşük seviyede başarı gösterirken kısa tümcelerde kısmen daha başarılıdır (Sadıkov ve Sarıgül, 2021).

2.3.3. Sinirsel Makine Çevirisi (Neural Machine Translation)

Sinirsel Makine Çevirisi, Bütüncü Tabanlı Makine çevirisinin yeni bir türüdür. Bu sistemde sinir ağı, kaynak dil bölümleri (genellikle tümceler) ve bunların çevirilerinden oluşan çok büyük sayıdaki çiftler üzerinde, yani temel olarak yüzbinlerce hatta milyonlarca çeviri birimini içeren devasa çeviri belleklerinde eğitilmektedir. Bu anlamda, çok yakın zamana kadar en son teknoloji olan İstatistiksel Makine çevirisi teknolojisine benzer, ancak tamamen farklı bir hesaplama yaklaşımı kullanmaktadır: sinir ağları. Sinirsel Makine Çevirisi, ismine rağmen, nöronlarla veya insan beyninin (ya da çevirmenlerin beyinlerinin) çalışma biçimiyle belirsiz bir bağlantıya sahiptir. Bu ad, Sinirsel Makine Çevirisinin dayandığı sinir ağlarının (yapay sinir ağları olarak adlandırılması uygun olur), çıktılarını veya aktivasyonlarını (yani, bunların derecesi) açısından nöronlara benzeyen binlerce yapay birimden oluşması nedeniyle verilmiştir. Sinir ağının, nöron gruplarının aktivasyon değerlerini oluşturması için her bir kaynak tümceyi okuması istenir, böylece bunlardan hesaplanan çıktılar, eğitim setindeki karşılık gelen referansa veya altın standart çevirilere (ideal olarak çeviri uzmanları tarafından hazırlanmıştır) mümkün olduğunca yakın değerde olacaktır. Bu amaçla sinir ağı eğitilmekte; yani, istenen sonuçların elde edilmesi için nöronlar arasındaki bağlantıların her birinin ağırlığı veya gücü belirlenmektedir (Forcada, 2017). Temelinde yine istatistiksel verilerin yer aldığı ve bütüncüye dayalı olarak çalışan bu sistem, veri tabanında yer alan bilgiler doğrultusunda yeni çeviri için tahminler üretmek üzere tasarlanmıştır. Otomatik kodlamalarla insan çevirmenin gerçekleştirdiği çeviri sürecine yakın bir süreçte dayanmakta, böylelikle çevirinin doğruluğunun artırılması amaçlanmaktadır (Tok, 2020, s. 400).

2.3.4. Günümüzde Makine Çevirileri

Teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmiş olması her alanı etkilemiştir ve yeni imkânlar ve fırsatlar yaratmıştır. Sanattan spora, ekonomiden sağlığa, savunma sanayisinden mimariye akla gelebilecek pek çok alanda teknolojinin etki ve faydalarıyla karşılaşmak mümkündür. Çeviri alanı da elbette teknolojik gelişme ve yeniliklerden yarar sağlamaktadır (Aslan, 2016, s. 420). Uluslararası düzeyde kurulan iletişimde dilin ön planda olan bir araç olması, dil eğitiminde ve Çeviribilimde de bu teknolojilerin yaygınlaşmasında ve kendine ait disiplin alanının genişlemesinde önem taşımaktadır.

Makine çevirileri günümüzde internet üzerinden kullanılabilen çeviri programları aracılığıyla yapılmaktadır. En sık kullanılan çeviri programlarının başında Google Çeviri, Yandex Çeviri, Microsoft Bing Çeviri sistemleri gelmektedir (Stevanović ve Radičević, 2020).

Google Çeviri dokuz dilde Sinirsel Makine Çevirisini, 95'ten fazla dilde çeviri sağlayan Yandex Çeviri Sinirsel ve İstatiksel Makine Çevirisinin birleşmiş halini, Microsoft Bing Çeviri ise 60 dilde Sinirsel Makine Çevirisi yöntemini ve 10 dilde İstatistiksel Makine Çevirisi yöntemini kullanmaktadır (Sadıkov ve Sarıgül, 2021).

Günümüz teknolojilerinin sağladığı bu imkânlar ve fırsatlar dâhilinde çeviri ihtiyacının giderilmesinde bu sistemlerin kullanılmasının giderek yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Ancak her ne kadar gelişmiş olsalar da şimdilik bu sistemlerin verdiği çeviri sonuçlarının doğruluğunun profesyonel çevirmenler tarafından yapılan çevirilerin niteliğine ulaşamadığı düşünülmektedir (İka ve Darmawan, 2020, s. 3).

2.3.5. Google Çeviri

Çalışmanın odak noktası ve nesnesi olarak ele alınan Google Çeviri programına ilişkin bilgiler çalışmanın anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Genel olarak makine çevirisi diyebileceğimiz Google Çeviri, zaman içerisinde farklı çeviri yöntemleri kullanarak değişmiş ve gelişmiş bir Makine Destekli Çeviri örneğidir. Makine Çevirisi alanındaki araştırma ve uygulamaların tarihinde Örnek Tabanlı, Açık Kaynaklı, Pragmatik Tabanlı, Kural Tabanlı ve İstatistiksel Makine Çevirisi benzeri pek çok makine çevirisinin kalite değerlendirmesine ilişkin araştırmalara rastlanmaktadır. Bahsi geçen makine çevirileri arasında günümüzde en yaygın ve uygulanabilir makine çevirisi olan Google Çevirinin işlevsel olması adına büyük çaba sarf edilmiştir (Ghasemi ve Hashemian, 2016).

Google Çeviri, internet sayfalarını, metinleri veya yüklenmiş belgeleri ücretsiz çeviren bir makine çevirisi aracıdır ve Google tarafından desteklenmektedir. İlk kez 28 Nisan 2006 tarihinde, Arapça ve İngilizce dilleri arasında çeviri gerçekleştirerek hizmet vermeye başlamıştır. Bir web arayüzü, farklı işletim sistemlerini destekleyen mobil uygulamalar, geliştiriciler için tarayıcı eklentisi ve yazılım uygulamaları oluşturmada yardımcı olan bir API sunmaktadır. Google Çeviri, şu an farklı düzeylerde 100'den fazla dili desteklemekte ve Mayıs 2013 tarihinden itibaren olmak üzere de günde 200 milyondan fazla kişiye hizmet vermektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Google_%C3%87eviri#cite_note-3).

Google Çeviri 20 milyar sözcük içermekte olan Birleşmiş Milletler dokümanları üzerinden eğitilmiştir ve ilk yıllarında Kural Tabanlı Makine Çevirisi yöntemini ve İstatistiksel Makine Çevirisi yöntemini, son zamanlarda ise insanlar tarafından yapılan çevirilere daha yakın sonuçlar veren Sinirsel Makine Çevirisi yöntemini kullanmaya başlamıştır. Ancak Sinirsel Makine Çevirisi yöntemini ilk adımda İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Portekizce, Çince, Japonca,

Korece ve Türkçe olmak üzere 9 dilde kullanılmaktadır (Sadıkov ve Sarıgöl, 2021). Google Çeviri, 2016 yılından itibaren, çeviri yapmayı öğrenmesini sağlayan Sinirsel Makine Çevirisi yöntemini kullanmaya başlamıştır ve Türkiye’den kullanıma ulaşılabilmektedir (Aslan 2018, s. 90).

Google Çeviri, İstatistiksel Makine Çeviri yöntemi kullanırken ara dil (L1-EN-L2 / Kaynak dil- İngilizce- Erek Dil), Sinirsel Makine Çeviri yönteminde ise ara dil olmadan doğrudan erek dile (L1-L2) çeviri yapmaktadır (Sadıkov ve Sarıgöl, 2021). Sözü edilen bu dokuz dilde kullandığı yöntem sayesinde günümüzde geline nokta makine çevirisi üzerinden gerçekleşen hataların %55-85 arasında bir oranda azaldığı ve insan çevirisi kalitesine daha da yaklaşıldığı Google Çeviri tarafından ifade edilmektedir (Sadıkov ve Sarıgöl, 2021).

Bu çalışmanın amacı, günümüzde en yüksek oranda başvuru alan makine çevirisi yöntemi olan Google Çeviriyle İngilizceden Türkçeye yapılan farklı türdeki metin çevirilerini sıfat yantümceleri özelinde inceleyerek hata olup olmadığını, varsa bu hataların sistematik olup olmadığını saptamak ve Sinirsel Makine Çevirisi kullanımının zamanla hataları düzelterek çevirileri iyileştirildiği iddiasının doğruluğunu sınamaktır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma desenlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada odak olarak çeviri hatalarına bakıldığı için, kullanılan temel veri analiz yöntemi, kaynak metin (KM) ve erek metin (EM) arasında karşılaştırmalı ve tanımlayıcı bir hata analizi olarak belirlenmiştir.

Keshavarz (1999) dilbilimsel açıdan hataları sözcüksel hatalar, biçimbilimsel hatalar, sözdizimsel hatalar, anlamsal hatalar ve edimbilimsel hatalar olmak üzere beş ana gruba ayırmıştır. Sözdizimi, genellikle sözcük sırası da dâhil olmak üzere belirli bir dilde tümceler yapısını yöneten kurallar, ilkeler ve süreçler kümesidir. Bu çalışmada, karşılaştırmalı hata analizi sözdizimsel hatalar üzerinden metinlerde sıfat yantümcelerinin incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Analizi yapılan kaynak metinler, Katharine Reiss tarafından sunulan metin tipolojisine göre sınıflandırılmıştır. Bütüncedeki tümceler sözdizimsel olarak incelenmiş ve sıfat yantümceleri hatalar açısından analiz edilmiştir. Kaynak metinlerin tüm çeviri işlemleri Türkiye’de Google Çeviri üzerinden 23 Mayıs 2021 daha sonra 1 Haziran 2021 tarihinde yapılmıştır. Aynı metin çevirilerinin farklı tarihlerde yinelenmesi Google Çeviri tarafından kullanılan Sinirsel Makine Çevirisi yönteminin zamanla kendini yenileyerek çeviri hatalarını azalttığı savının doğruluğunu sınamaya hizmet etmektedir.

3.1. Bütünce

Çalışmanın bütüncesi oluşturulurken amacına paralel olarak, Katherina Reiss (1971 (daha sonra İngilizceye çevrilmiş)) tarafından öne sürülen üç metin türünün her birine 400-500 sözcük arasında değişen üçer örnek metin, yani toplamda 9 metin seçilerek yaklaşık 3600-4500 sözcükten oluşan bir derlem elde edilmiştir. Bu metin türleri Bilgilendirici Metinler (informative), Anlatımcı Metinler (expressive) ve İşlevsel Metinlerdir (operative) (Koçer Güldal ve İşisağ, 2019, s. 368; Reiss, 2000, s. 26). Bilgilendirici metinler, bilgilendirme ağırlıklı olan ve bir olay ya da olgunun anlatımını kapsayan metinlerdir. Anlatımcı metinler, biçim-odaklı yazın metinleridir. İşlevsel metinler ise alıcıyı eyleme geçirme, tepki oluşturma amacı taşıyan metinlerdir.

Bilgilendirici metinler için Toplumdilbilim (Kathryn Campbell-Kibler “Sociolinguistics and Perception”), Uluslararası İlişkiler (David A. Lake “Theory is dead, long live theory: The end

of the Great Debates and the rise of eclecticism in International Relations”) ve Psikodilbilim (Gerry T. M. Altmann “The language machine: Psycholinguistics in review”) alanlarından bilimsel makaleler alınmıştır. Anlatımcı metinler internetten seçilmiş hikâye ve düz yazılardan, işlevsel metinler ise haber metinlerinden oluşmaktadır. Metinlerin seçiminde genel çizgileriyle yukarıda belirtildiği gibi Katherina Reiss’ın önerdiği metin türleri tercih edilmekle birlikte söz konusu türlerin kapsamı geniş olduğu için bütüncede yer alan alt-türler biçimsel özellikleri itibarıyla sıfat yantümceleri içerebilecek potansiyele sahip olduğu ön varsayılan metinlerden oluşmaktadır. Bütüncede yer alan metinlerin linki EK’te verilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Nicel Bulgular

Çalışmanın bütüncesinde yer alan metinlerden elde edilen sonuçlar öncelikle sayısal olarak değerlendirilebilir. İncelenen metinlerde öncelikle her bir metindeki tümce sayıları belirlenmiş ve daha sonra sıfat yantümce taraması yapılmıştır. Tarama sonucunda metinlerde yer alan sıfat yantümcesine sahip tümceler belirlenmiştir.

Tablo 1. Sıfat yantümcelerinin metinlerdeki sayısı ve oranı

Metin Türü	Sıfat Yantümce Sayısı	Toplam Tümce Sayısına Oranı
Bilgilendirici Metinler	15	%25,4
Anlatımcı Metinler	12	%13,04
İşlevsel Metinler	11	%20

Tablo 1.’de sıfat yantümcelerinin metin türlerindeki tümcelere oranı ve sayısı verilmiştir. Bilgilendirici metinlerde toplam tümce sayısı 59, anlatımcı metinlerde toplam tümce sayısı 92 ve işlevsel metinlerde toplam tümce sayısı 55’tir. En fazla tümce sayısının anlatımcı metinlerde bulunması hikâye ve düz yazıların betimleme ve kurgulama özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak oran olarak bakıldığında anlatımcı metinlerdeki sıfat yantümceleri en düşük olarak saptanmıştır. Bilgilendirici ve işlevsel metinlerin ise tümce sayıları ve sıfat yantümce sayılarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

Metinlerde yer alan sıfat yantümceleri daha sonra Google Çeviri üzerinden İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir ve bu işlem 23 Mayıs 2021 daha sonra 1 Haziran 2021 tarihinde olmak üzere iki kez tekrar edilmiştir. Gerçekleştirilen çeviri uygulamasında İngilizce sıfat yantümcelerinin Türkçeye çevrilmesi sonucunda Google Çeviri programı tarafından yapılan sözdizimsel hatalara bakılmıştır.

Saptanan sıfat yantümcelerinde 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan çeviri sonucunda hata olup olmadığı kontrol edilmiştir. Metin türüne göre saptanan sözdizimsel çeviri hataları Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan Google çevirileri

Metin Türü	Doğru Çeviri	Sözdizimsel Hatalı Çeviri
Bilgilendirici Metinler	13	2
Anlatımcı Metinler	12	0
İşlevsel Metinler	8	3

Türkçede sözdizimsel açıdan, yani sözcük dizilişine göre, sıfat yantümcelerinin nitelediği ad ya da ad öbeğinden önce gelmesi (pre-modifier) gerekmektedir. İngilizcede ise bu durum tam

tersidir. Bu gerekliliği sağlayan çeviriler doğru çeviri olarak kabul edilmiştir. Ancak sıfat yantümcelerinin tümcede doğru konumlandırıldığı durumlarda da tümcelerde başka çeviri hatalarının olduğu saptanmıştır.

Tablo 2.'de verildiği üzere bilgilendirici metinlerde karşılaşılan hatalı tümce sayısı 2, anlatımcı metinlerde 0 ve son olarak işlevsel metinlerde çevrilen hatalı tümce sayısı 3'tür. Hataların kaynağı sözcük dizilişinde sıfat yantümcesinin yanlış konumlandırılmasıdır. Sözcük dizilişi dışında karşılaşılan hatalar; yanlış sözcük çevirisi, eksik çeviri, yanlış zaman kullanımı, yanlış eylem kullanımı şeklinde sıralanabilmektedir. Bu hatalar çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Sıfat yantümcesi içeren tümcelerin 1 Haziran 2021 tarihinde ikinci bir kez Google Çeviri kullanılarak İngilizceden Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Bu tekrarın yapılmasının nedeni Sinirsel Makine Çevirisi kullanan çeviri uygulamasının aradan geçen süre zarfında aynı hataları yapip yapmayacağı ve daha doğru bir çeviri verip vermeyeceğinin incelenmesidir.

Tablo 3. 1 Haziran 2021 Tarihinde Yapılan Google Çeviriler

Metin Türü	Doğru Çeviri	Sözdizimsel Hatalı Çeviri
Bilgilendirici Metinler	15	0
Anlatımcı Metinler	12	0
İşlevsel Metinler	8	3

Tablo 3.'de 1 Haziran 2021 tarihinde yapılan çevirilerde sıfat yantümcelerinde sözdizimsel düzeyde yapılan hataların azaldığı ve çevirilerin iyileştiği görülmüştür. Bilgilendirici metinlerde önceki çeviriye göre hiç hata yapılmadığı belirlenmiştir. Anlatımcı metinlerde hata sayısı 0'da kalırken işlevselerde hata sayısı aynı kalsa da hatalı tümcelerden birinin düzeldiği ve önceden düzgün çevrilmiş bir tümcede ise hata yapıldığı saptanmıştır. Bunların yanı sıra bu tarihte yapılan çevirilerde daha doğru sözcük seçimleri ve sözcük dizilişleri ile karşılaşılmıştır.

İki farklı tarihte Google Çeviri kullanılarak yapılan farklı metin türlerinden alınan tümcelerin çevirisi farklı sonuçlar verdiği saptanmıştır. Buna göre, Google Çevirinin yaptığı çevirilerin hatasız olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Öte yandan yapılan çevirilerin belli bir süre sonra tekrarlandığında daha önceki hataların düzelebilmesi 2016 tarihinden beri kullandığı Sinirsel Makine Çeviri Yöntemi ile ilişkilendirilebilir.

4.2. Nitel Bulgular

İki farklı tarihte yapılan çeviriler sonucunda sıfat yantümcelerine sahip farklı metin türlerinden alınan tümcelerde sözcük dizilişi (sözdizimsel) düzeyinde saptanan hatalar aşağıda sunulmaktadır. Sözdizimsel hataların anlatımcı metinler haricinde diğer iki metin türünde yer aldığı görülmektedir.

4.2.1. Bilgilendirici Metinlerdeki Hatalar

Bilgilendirici metinlerde 23 Mayıs 2021 tarihinde Google Çeviri kullanılarak yapılan çevirilerde 15 sıfat yantümcesinden ikisinde sözdizimsel düzeyde hatalarla karşılaşılmıştır. Bu tümceler 1 Haziran 2021 tarihinde Google Çeviri kullanılarak tekrar çevrildiğinde ise hatalı tümcelerin doğru bir çevirisi yapıldığı saptanmıştır.

KM 1: *It is this sense of perception used in, for example, perceptual dialectology, that investigates the models that regular speakers have of regional language variation.*

Çeviri 1: *Örneğin, algısal diyalektolojide kullanılan, bölgesel dil çeşitliliği modellerini araştıran bu algılama duygusudur, normal konuşmacıların sahip olduğu.*

Çeviri 2: *Normal konuşmacıların bölgesel dil çeşitliliğine ilişkin modellerini araştıran, örneğin algısal diyalektolojide kullanılan bu algı duygusudur.*

KM'den EM'e yapılan çevirilerin ilkinde sıfat yantümcesi nitelediği ad öbeğinin öncesine değil, tümcenin sonuna konmuştur. Dolayısıyla Google Çeviri hatalı bir çeviri gerçekleştirmiştir. Ancak 1 Haziran 2021 tarihinde yapılan çeviride (Çeviri 2) bu hata sıfat yantümcesinin doğru konumlandırılması ile giderilmiş ve tümce doğru bir biçimde çevrilmiştir.

KM 2: *Flourishing in the interstices of the Great Debates, however, has always been a rich ecosystem of other theories, often competing, that never rose to the level of Great Debates but nonetheless produced significant progress over time in improving our understanding of international relations.*

Çeviri 1: *Bununla birlikte, Büyük Tartışmalar'ın aralıklarında gelişen, her zaman diğer teorilerin zengin bir ekosistemi olmuştur, genellikle rekabet halindedir, hiçbir zaman Büyük Tartışmalar düzeyine yükselmemiş, ancak yine de uluslararası ilişkiler anlayışımızı geliştirmede zaman içinde önemli ilerleme sağlamıştır.*

Çeviri 2: *Bununla birlikte, Büyük Tartışmaların boşluklarında gelişen, her zaman, çoğu zaman rekabet eden, asla Büyük Tartışmalar düzeyine yükselmeyen, ancak yine de uluslararası ilişkiler anlayışımızı geliştirmede zaman içinde önemli ilerlemeler sağlayan diğer teorilerin zengin bir ekosistemi olmuştur.*

KM'den EM'e yapılan çevirilerin ikincisinde ise sıfat yantümcesi 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan çeviride yanlış konumlandırılmış ve nitelemesi yapılan bölümden sonra gelmiştir, ayrıca Türkçedeki yantümceleme ekleri kullanılmayıp yantümceye temel tümcelerde kullanılan son ekler getirilmiştir. Ancak 1 Haziran 2021 tarihinde yapılan çeviride (Çeviri 2) bu hata giderilmiş ve tümce doğru bir biçimde çevrilmiştir.

4.2.2. Anlatımcı Metinlerdeki Hatalar

Anlatımcı Metinlerde 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan çevirilerde 12 sıfat yantümcesinde sözdizimsel düzeyde hatalarla karşılaşılmalıdır. Devamında 1 Haziran 2021 tarihinde yapılan çevirilerde de aynı şekilde hatalı çeviri görülmemiştir.

KM: *Valentine's Day has its roots in several different legends that have found their way to us through the ages.*

Çeviri 1: *Sevgililer Günü, çağlar boyunca bize yol açan birkaç farklı efsaneye dayanmaktadır.*

Çeviri 2: *Sevgililer Günü'nün kökleri, çağlar boyunca bize ulaşan birkaç farklı efsaneye sahiptir.*

Bu tümcenin her iki çevirisi de sözdizimsel düzeyde doğru olsa da sıfat yantümcesinde yer alan "found their way to us" öbeği ilk çeviride yanlış çevrilmişken ikinci tümcede çeviri iyileşmiş ve daha doğru bir çeviri yapılmıştır.

4.2.3. İşlevsel Metinlerdeki Hatalar

İşlevsel metinlerde 23 Mayıs 2021 tarihinde 11 sıfat yantümcesinden üçünde sözdizimsel düzeyde hatalarla karşılaşılmalıdır. Bu tümceler 1 Haziran 2021 tarihinde Google Çeviri kullanılarak tekrar çevrildiğinde ise bu hatalı tümcelerin ikisi aynı şekilde hatalı kalmış ve hatalı tümcenin biri doğru çevrilmiştir. Ancak önceden yapılan çeviride doğru çevrilen bir tümcede ise tekrarlanan

çeviride hata yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun işlevsel metin türüyle ilişkili olabileceği düşünülebilir.

KM 1: *The HIPAA Privacy Rule contains several provisions that recognize the integral role that family members, such as spouses, often play in a patient's health care.*

Çeviri 1: *HIPAA Mahremiyet Kuralı, bütünleyici rolü tanıyan çeşitli hükümler içerir eşler gibi aile üyeleri genellikle bir hastanın sağlık hizmetlerinde oynar.*

Çeviri 2: *HIPAA Mahremiyet Kuralı, eşler gibi aile üyelerinin genellikle bir hastanın sağlık hizmetlerinde oynadığı bütünleyici rolü tanıyan çeşitli hükümler içerir.*

Bu tümcenin 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan çevirisinde sıfat yantümcelerinden birincisi doğru çevrilmiş diğeri ise tümce sonuna bir temel tümce gibi eyleme çekim eki getirilerek eklenmiştir. İkinci çeviride ise bu aksaklık giderilerek ikinci sıfat yantümcesi de gerekli ekleri alarak nitelediği ad öbeğinin önünde yerini almıştır. İlk çevirideki sözdizimsel hata çalışmanın çıkış noktasını oluşturan gözlemimize tipik bir örnek sergilemektedir.

KM 2: *Becerra also said in an interview on CNN's "New Day" on Monday, "There was a provision in the Affordable Care Act which said that, and so now it's clear, there's no ambiguity, you cannot discriminate against people based on sexual orientation or gender identity."*

Çeviri 1: *Becerra, Pazartesi günü CNN'in "Yeni Gün" gazetesine verdiği röportajda, "Uygun Bakım Yasasında bir hüküm vardı ve bu yüzden şimdi açık, belirsizlik yok, insanlara karşı cinsel yönelim veya cinsiyete dayalı ayrımcılık yapamazsınız. Kimlik."*

Çeviri 2: *Becerra ayrıca Pazartesi günü CNN'nin "New Day" programına verdiği röportajda şunları söyledi: "Uygun Bakım Yasasında şöyle bir hüküm vardı ve şimdi çok açık, hiçbir belirsizlik yok, insanlara cinsel yönelim veya cinsiyete dayalı ayrımcılık yapamazsınız. Kimlik."*

KM'den EM'e çevrilen bu tümcenin her iki tarihte de yapılan çevirisinde sıfat yantümcesine dâhil bir sözcük tümce dışında kalmıştır. Bunun dışında sıfat yantümceleri sona alınmış ve nitelediği öbekten sonra gelmiştir. Ayrıca yapılan ilk çeviride ana tümcenin eylemi çevrilmemiştir. Bu tümcede yapılan çeviri tekrarında sadece bu noktada iyileşme saptanmıştır.

KM 3: *"All people need access to healthcare services to fix a broken bone, protect their heart health, and screen for cancer risk," said Dr. Rachel Levine, assistant secretary for health, who in March became the first openly transgender person confirmed by the Senate to a federal post.*

Çeviri 1: *Mart ayında Senato tarafından onaylanan ilk transseksüel kişi olan sağlık bakan yardımcısı Dr. Rachel Levine, "Kırık bir kemiği onarmak, kalp sağlığını korumak ve kanser riskini taramak için tüm insanların sağlık hizmetlerine erişmesi gerekiyor" dedi. federal bir karakola.*

Çeviri 2: *Mart ayında Senato tarafından onaylanan ilk transseksüel kişi olan sağlık bakan yardımcısı Dr. Rachel Levine, "Kırık bir kemiği onarmak, kalp sağlığını korumak ve kanser riskini taramak için tüm insanların sağlık hizmetlerine erişmesi gerekiyor" dedi. federal bir göreve.*

KM'den EM'e çevrilen bu tümcenin her iki tarihte de yapılan çevirisinde de aynı çeviri hatası yapılmıştır. Sıfat yantümcesine ait bir ad öbeği tümce dışında bırakılarak çeviriye dâhil edilmemiştir. Bu tümcede ilk çeviride yapılan hata ikinci çeviride de tekrarlanmış ve çeviride iyileşme saptanmamıştır.

KM 4: *We know children tend to copy adults, especially when they're younger," Bui said, "If they see you trying to eat healthy, if they see you trying to get out and take a walk around the*

neighborhood, those are things that they imitate and copy and the more they copy, the more ingrained it will become in their future lives.

Çeviri 1: *Çocukların, özellikle daha gençken yetişkinleri taklit etme eğiliminde olduklarını biliyoruz, "dedi Bui," Sağlıklı beslenmeye çalıştığını görürlerse, dışarı çıkıp mahallede yürüyüşe çıkmaya çalıştığını görürlerse, bunlar onların taklit ettiği ve kopyaladığı şeylerdir ve ne kadar çok kopyalarlarsa, gelecek yaşamlarında o kadar kökleşmiş olacaktır.*

Çeviri 2: *Çocukların özellikle gençken yetişkinleri taklit etmeye meyilli olduklarını biliyoruz" diyen Bui, "Sağlıklı beslenmeye çalıştığınızı görürlerse, dışarı çıkıp mahallede yürüyüş yapmaya çalıştığınızı görürlerse, bunlar onların yaptığı şeylerdir. taklit eder ve kopyalar ve ne kadar çok kopyalarlarsa, gelecek yaşamlarında o kadar kökleşmiş olacaktır.*

KM'den EM'e çevrilen tümcenin 23 Mayıs 2021 tarihinde yapılan çevirisinde doğru bir çeviri yapılmıştır. Sözdizimsel düzeyde herhangi bir hata yapılmamıştır. Ancak yapılan ikinci çeviride sıfat yantümcesinin tamamı tümce dışında bırakılmış ve sözdizimsel düzeyde hatalı bir çeviri yapılmıştır. İlk çeviride doğru biçimde çevrilen tümce, çevirisi tekrarladığında hata vermiştir. Yalnız bir tek tümcede meydana gelen bu durumun ihmal edilebilir bir sonuç olduğu düşünülmektedir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızı özetleyecek olursak, Katherina Reiss tarafından yapılan metin türü taksonomisi ve Keshavarz tarafından sunulan hata türleri taksonomisi kullanılarak üç farklı metin türlerinden İngilizce kaynak dilinde üçer metin, toplamda dokuz metin seçilmiş ve bu metinlerdeki sıfat yantümcelerine bakılmıştır. Her biri 400-500 sözcük arasında değişen bu metinlerden bilgilendirici metinlerde toplam tümce sayısı 59, anlatımcı metinlerde toplam tümce sayısı 92 ve işlevsel metinlerde toplam tümce sayısı 55'tir. Belirlenen sıfat yantümceleri bilgilendirici metinlerde 15, anlatımcı metinlerde 12 ve işlevsel metinlerde 11 olarak saptanmıştır. Derlenen sıfat yantümcelerinin çevirisi günümüzde en yaygın kullanılan çeviri programlarından biri olan Google Çeviri üzerinden yapılmıştır. Kaynak dil İngilizceden erek dil Türkçeye yapılan bu tümcelerin çevirisi sırasında sözdizimsel olarak sıfat yantümcelerinin temel tümce içerisindeki konumlandırılması ve aldığı ekler incelenmiştir.

Çalışmanın nitel ve nicel bulgularından elde edilen sonuçlar ve olası nedenleri giriş bölümünde belirttiğimiz amaçlara koşut olarak aşağıdaki biçimde tartışılabilir:

- Nitel ve nicel bulgulardaki örnek ve rakamlara bakıldığında Google Çeviri programının sıfat yantümcelerinin İngilizceden Türkçeye çevirisinde hatalar yapabildiği görülmektedir.
- Bu hataların büyük olasılıkla İngilizce ve Türkçenin sözcük dizilişindeki farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. İngilizcede sıfat yantümceleri sonlamalı niteleyen (postmodifier) işlevi görürken Türkçede ön niteleyen (premodifier) görevi görmektedir. Türkçede bütün sıfat işlevli yapılar ön niteleyen olup sonlamalı niteleyen bulunmamaktadır. Bu yüzden İngilizcedeki sıfat yantümcesi Türkçeye aktarıldığında nitelediği ad öbeğinin öncesine getirilmek yerine İngilizcedeki gibi ad öbeğinden sonraya, tümcenin sonuna konumlandırılmaktadır.
- Ayrıca anlatımcı metinlerde hiç hataya rastlanmaması, bilgilendirici metindeki hataların zamanla düzelebilmesi ve işlevsel metinlerde hata sayısının aynı kalması sıfat

yantümcelerinde gözlemlenen hataların metin türüyle de ilintili olabileceğini akla getirmektedir.

- Anlatımcı metinler, tür olarak edebi metin türüne yakın olup, konuşma dilinin yazıya aktarılmış biçimine bir örnek teşkil etmektedir. Bütüncemizde yer alan anlatımcı metinlerin tümcelerine bakıldığında diğer metin türlerindeki tümcelere kıyasla daha kısa, konuşma diline daha yakın bir özellik görülmektedir. Dolayısıyla, bu metinlerde sıfat yantümceleri kısa ve sıfata benzer bir görünümündedir. Söz konusu metinlerdeki sıfat yantümcelerinde hata çıkmaması bu nedenle ilişkilendirilebilir. Ayık Akça (2022) ve Tosun (2023) bu tür metinlerin makine çevirisinde daha fazla hata olduğunu saptamışlarsa da bu sonuca sözcüksel, kültürel ve biçimsel açıdan yaptıkları incelemeler açısından varmışlardır.
- Bilgilendirici metinleri, özel alan metinlerine işlevsel metinleri de teknik metinlere dâhil etmek mümkündür. Bütüncemizde bu metin türlerindeki tümceler daha uzun, sözdizimsel açıdan daha zengin, yazı dilinin özelliklerini yansıtan bir yapıya sahiptir. Sıfat yantümcelerinin İngilizceden Türkçeye çevirisinde yanlış yere konumlandırılması özellikle bu tümcelerde belirgindir. Tosun (2023) çeviri programlarıyla (Google da dâhil) yapılan bilgilendirici metin ve teknik metin çevirilerinin edebi metinlere kıyasla daha başarılı olduğunu belirtmektedir. Ancak çalışmasının bulgular kısmında verdiği İngilizceden Türkçeye özel alan (tıp) çevirisi örneğinde bir tek sıfat yantümcesi bulunmaktadır. “that occurs” biçimindeki sıfat yantümcesi çok kısa olup sıfattan neredeyse farksızdır. Söz konusu çalışmada, gerek özel alan metni, gerekse emir tümceleri biçimindeki teknik metin tümce örneklerinde bulunan belirteç yantümcelerine istinaden makine çevirisinin sözdizimsel açıdan başarılı olduğu ifade edilmektedir. Belirteç yantümceleri, çalışmamızda odaklandığımız sıfat yantümcelerinden sözdizimsel olarak farklılık göstermektedir. Sıfat yantümceleri temel tümceyle ortak ögeye sahipken belirteç yantümcelerinde bu durum söz konusu olmadığı için temel tümceden önce ya da sonra konumlandırılması sorun yaratmamaktadır.
- Aynı metin parçalarının farklı zamanlarda tekrarlanan çevirilerinde sıfat yantümcelerindeki hataların zamanla düzelebildiğinin gözlemlenmesi ise Google Çeviri programının kullandığı Sinirsel Makine Çevirisi modeliyle ilişkilendirilmektedir. Sinirsel Makine Çevirisi insan beyninin yapısından esinlenerek oluşturulmuş (sinir ağı modeli) insanın düşünme biçimini taklit eden bir sistemdir (Hutson, 2017; Ramizoğlu, 2024, s. 131). Dolayısıyla, ‘insan öğrenmesi mantığına dayanan bu sistem sayesinde’ (Tosun, 2023, s. 501) internet üzerinden ulaştığı veri tabanlarından her geçen gün öğrenerek kendini geliştirmektedir. Metin türleri arasındaki çeviri başarısı farklarının internet veri tabanlarında bu metinlere benzer çeviri metinlerin bulunma oranına dayanma olasılığı da bulunmaktadır.

Bu sonuçlar makine çevirisinin güçlü ve zayıf taraflarını ortaya koymaktadır. Google Çeviri çok sayıda dil arasında hızlı çeviri imkânları sunarak pek çok belge ve bilginin paylaşılmasına olanak sağlamaktadır. Her ne kadar mükemmel olmasa da oldukça iyi ve giderek gelişen bir performans sergilemektedir. Bir kaç yıl öncesine kadar “Google Çeviri” *kötü, anlaşılmayan çeviri* anlamında alaycı bir ifadeyken bugün Google’ın bu kötü ününü geride bıraktığı görülmektedir. Yapılan çevirilerin hâlâ insan yardımına gerek duyduğu ancak insanın işini de büyük ölçüde azalttığı söylenebilir.

Makine Çevirisi konusunda yapılan hata analizlerinden elde edilen geribildirimlerin bu çeviri programlarının gelişimine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın

da bu alandaki bir konuya dikkat çekmek açısından katkıda bulunabileceği öngörülmektedir. Sıfat yantümcelerinin İngilizceden Türkçeye çevirisinde DeepL çeviri programında da Google Çevirideki sorun gözlemlenmiştir. Türkçeden İngilizceye neredeyse mükemmel denilecek kadar iyi çeviri yapan DeepL'in İngilizceden Türkçeye yaptığı çevirilerde sıfat yantümcelerini tümcede yanlış yere konumlandığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle, ileri çalışma olarak daha büyük bütünceler üzerinde farklı makine çevirisi programlarından elde edilen çıktıların analizi sonucunda programcılara geribildirim sağlanarak daha doğru çeviri ürünlerine ulaşmanın mümkün olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1977). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, E. (2016). *Geçmişten günümüze çeviri teknolojileri*. Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri, Antalya. Erişim adresi:
https://www.academia.edu/40264456/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_%C3%87eviri_Teknolojileri
- Aslan, E. (2018). Otomatik çeviri araçlarının yabancı dil öğretiminde kullanımı: Google Çeviri örneği. *SEFAD*, 2018 (39), 87-104.
- Ayık Akça, T. (2022). Edebi metinlerde ve uzmanlık alan metinlerinde makine çevirisinin olanakları/olanaksızlığı: çevirmenin değişen görev tanımlarına yeniden bakmak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 1321-1343. DOI: 10.29000/rumelide.1188804.
- Balkul, H. İ. (2015). *Türkiye'de akademik çeviri eğitiminde çeviri teknolojilerinin yerinin sorgulanması: müfredat analizi ve öğretim elemanlarının konuya ilişkin görüşleri üzerinden bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Büyükaslan, A. (2005). *Bilgisayar destekli çeviri üzerine bir inceleme*. V. Dil Değişiklik Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Marmara Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi:
<http://turcologie.ustrasbg.fr/dets/images/travaux/ali%20buyukaslan%20bilgisayar%20destekli%20ceviri.pdf>.
- Durmuş, İ. (2018). *Çeviri sanatının esasları*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- El-Daly, H. M. (2015). Paradigm shifts in Translation Studies: focus on Linguistic, Cultural, Social and Psychological Turns. *Sino-US English Teaching*, 12(5), 369-386. doi:10.17265/1539-8072/2015.05.007
- Forcada, M. L. (2017). Making sense of neural machine translation. Departament de Llenguatges i Sistemes Informàtics, Universitat d'Alacant, E-03690 Sant Vicent del Raspeig (Spain). [http://orcid.org/\(0000-0003-0843-6442\)](http://orcid.org/(0000-0003-0843-6442))
- Gambier, Y. ve van Doorslaer, L. (Ed.). (2016). *Border crossings: Translation Studies and other disciplines*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Ghasemi, H. ve Hashemian, M. (2016). A comparative study of Google Translate translations: an error analysis of English-to-Persian and Persian-to-English translations. *English Language Teaching*, 9(3), 13-17. doi: 10.5539/elt.v9n3p13
- Güldal, B. K. ve İşisâğ, K. U. (2019). A comparative study on Google Translate: an error analysis of Turkish-to English translations in terms of the text typology of Katherina Reiss. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 367-376. doi: 10.29000/rumelide.606217
- Hutson, M. (2017). Computer chip mimics human brain, with light beams for neurons. *Science*, 2017. <https://www.science.org/content/article/computer-chip-mimics-human-brain-light-beams-neurons>
- Ika, A. ve Darmawan, Y. (2020). A study of the translation of Google Translate. *Lingua: Jurnal Ilmiah*, 16, 1-21. 10.35962/lingua.v16i2.50.

- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kannusamy S. (2021). Reformation of culture through language and translation. *The Creative Launcher*, 6(4), 36-42.
- Kumar, A. ve Goyal, V. (2011). Comparative analysis of tools available for developing Statistical Approach Based Machine Translation System. *Information Systems for Indian Languages*. (Ed.) C. Singh, G. S. Lehal, J. Sengupta, D. V. Sharma, ve V. Goyal. International Conference, ICISIL 2011 Patiala, India, March 9-11, 2011. Proceedings. Heidelberg/Dordrecht/London/New York: Springer.
- Monguilod, L. ve Vitalaru, B. (2023). Machine translation, translation errors, and adequacy: Spanish-English vs. Spanish-Romanian. *Proceedings of the First NLP4TIA Workshop*, 4-12.
- Munday, J. (2001). *Introducing translation studies: theories and applications*. London/New York: Routledge.
- Munday, J., Ramos Pinto, S. ve Blakesley, J. (2022). *Introducing Translation Studies: theories and applications*. Fifth edition. London/New York: Routledge.
- Odacıoğlu, M. C. (2016). *Çeviribilimde yerelleştirme paradigmasına doğru*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Odacıoğlu, M. C. ve Odacıoğlu, F. Ç. (2018). *Disiplinler arası ve disiplinler ötesi bir bilim dalı olarak Çeviribilim*. III. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, Kiev-Ukrayna.
- Osman, A. (2017). Definition of translation. *Translation Journal*.
<https://translationjournal.net/october-2017-issue.html> (Erişim tarihi: 05.01.2023).
- Özyön, A. (2014). Çeviri sürecine kaynak metin odaklı yaklaşım. *International Journal of Languages, Education and Teaching*, 3(1), 17-24.
- Ramizoğlu, R. (2024). Modern makine çevirisi teknolojilerine yönelik bir karşılaştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13(1), 126-137.
- Reiss, K. (2000). *Translation criticism: the potential and limitations* (E. F. Rhodes, Trans.). Manchester: St Jerome.
- Sadıkov, T. ve Sarıgül K. (2021). Makine çeviri yöntemleri ve makine çevirisinin bugünkü durumu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(1), 192-205. doi: 10.7884/teke.5195
- Shih, C. (2021). Re-Looking into Machine Translation errors and post-editing strategies. *Compilation and Translation Review*, 14(2), 125-166.
- Stevanović, I. ve Radičević, L. (2020). Comparative analysis of Machine Translation Systems. https://www.researchgate.net/publication/348402527_Comparative_Analysis_of_Machine_Translation_Systems
- Sunel, A. H. (1988). Çeviri ve bir çevirinin düşündürdükleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 153-168.

Şan, F. (2014). *Disiplinlerarasılık açısından bir bilim dalı olarak Çeviribilim* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Tok, Z. (2020). Makine çevirisi ve çeviri kuramları. *International Journal of Language Academy*, 31, 394-403. doi:10.29228/ijla.41874.

Tosun, E. (2023). Makine çevirisi programları ve farklı metin türü kesitlerinin makine çevirisi çıktıları üzerine bir inceleme. *Söylem Filolojisi Dergisi, Çeviribilim Özel Sayısı*, 499-513.

Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Google_%C3%87eviri#cite_note-3

Zengin, E. (2013). Çeviri motorlarının günümüzdeki rolü. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 68-77.

Zhang, C. ve Cai, H. (2015). On technological turn of Translation Studies: evidences and influences. *Journal of Language Teaching and Research*, 6(2), 429-434. doi: <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0602.25>

Zwischenberger, C. (2023). On turns and fashions in translation studies and beyond. *Translation Studies*, 16(1), 1-16. doi: 10.1080/14781700.2022.2052950

EK

Bilgilendirici Metinler

<https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1749-818X.2010.00201.x>

<https://quote.ucsd.edu/lake/files/2014/02/Lake-EJIR.pdf>

<https://psychology.illinoisstate.edu/jccutti/psych369/readings/altmann%202001.pdf>

Anlatımcı Metinler

<https://www.esolcourses.com/content/reading/advanced/graded-readers/valentines-day.html>

<https://italk-youtalk.com/2020/07/26/short-story-with-audio-new-year-resolutions/>

<https://www.esolcourses.com/content/reading/advanced/graded-readers/prehistoric-tools.html>

İşlevsel Metinler

<https://www.hhs.gov/ocr/lgbtqi/index.html>

<https://www.nbcnews.com/feature/nbc-out/biden-administration-announces-reversal-trump-era-limits-protections-transgender-people-n1266823>

<https://health.wusf.usf.edu/health-news-florida/2021-05-10/reversing-trump-u-s-restores-transgender-health-protections>

Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Gücü ile Fen Dersine Yönelik Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi¹

The Relationship Between Critical Thinking Power and Self-Efficacy Towards Science Course in Terms of Various Variables

Elif ÖZDEMİR ONAÇ² - Esra BENLİ ÖZDEMİR³

Öz

Bu araştırmanın amacı, ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü ile fen dersine yönelik öz-yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından araştırmak ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Ankara’da beş devlet ortaokulunda öğrenim gören 787 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Gücü Ölçeği ve Fen Dersine Yönelik Öz-Yeterlilik Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin, Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme düzeyleri, anne eğitimi değişkenine, okulun bulunduğu bölgeye, Fen Dersi Deney ve Etkinliklerinin Yapıldığı Yere (Sınıf/Laboratuvar), Fen Bilimleri dersi öğretmeninin cinsiyetine ve bilimsel bir dergiyi takip etme değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. Ancak Fen bilimleri dersini sevmeye değişkenine göre, fen dersini seven öğrenciler lehine bir farklılaşma olduğu dikkat çekmektedir. Bir diğer araştırma sonucuna göre, öğrencilerin fen dersine yönelik öz-yeterlikleri, Fen Bilimleri dersi öğretmeninin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. Ancak anne eğitimi değişkeni, okulun bulunduğu bölge, Fen bilimleri dersini sevmeye, Fen dersi deney ve etkinliklerinin yapıldığı yer (sınıf/laboratuvar) ve bilimsel bir dergiyi takip etme değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin fen dersi eleştirel düşünme becerileri ile fen öz yeterlilik algıları arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Fen Bilimleri, Öz Yeterlilik, Eleştirel Düşünme, Motivasyon.

Abstract

The aim of this study is to investigate the critical thinking skills of 5th, 6th, 7th, and 8th grade middle school students in science classes and their self-efficacy regarding science education across various variables, as well as to reveal the relationships between these factors. The study group comprises 787 students enrolled in five public middle schools in Ankara during the 2023-2024 academic year. A descriptive survey method, which is one of the qualitative research approaches, was utilized for this study. Data were collected using the Critical Thinking Skills Scale for Science Education and the Self-Efficacy Scale for Science Courses. The findings indicate that students' critical thinking levels in science classes do not significantly differ based on variables such as maternal education, the region of the school, the location where science experiments and activities are conducted (classroom/laboratory), the gender of the science teacher, and engagement with scientific journals. However, a notable difference is observed in favor of students who enjoy science classes concerning the variable of liking science. Another result indicates that students' self-efficacy toward science classes does not significantly vary according to the gender of the science teacher. Nonetheless, significant differences were found regarding maternal education, the region of the school, enjoyment of science classes, the location of science experiments and activities (classroom/laboratory), and engagement with scientific journals. A negative relationship between middle school students' critical thinking skills in science education and their self-efficacy perceptions related to science.

Keywords: Science, Self-efficacy, Critical Thinking, Motivation.

¹ Bu çalışma 2.yazar danışmanlığında 1.yazarın yüksek lisans tezinden alınmıştır. Bu çalışmanın bir kısmı C-iasoS 2023 kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğretmen, MEB, elifozdemir1987@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-2778-6945>

³ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, esrabenliozdemir@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2246-2420>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 24.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.09.2024

Atf İçin/For Cite: ÖZDEMİR ONAÇ E. ve BENLİ ÖZDEMİR E., “Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Gücü ile Fen Dersine Yönelik Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi“, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1544-1568

<https://doi.org/10.17755/esosder.1484241>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Gazi Üniversitesi Etik kurul komisyonunun 23.05.2023 tarih ve 10 sayılı toplantısında görüşülmüş olup etik izinler alınmıştır/ It was discussed at the meeting of Gazi University Ethics Committee Commission dated 23.05.2023 and numbered 10 and ethical permissions were obtained.

1. GİRİŞ

İnsan yaratılışı itibariyle diğer canlılardan birçok özellik açısından ayrılmaktadır. Özellikle doğumdan itibaren insan öğrenmeye aç bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özelliklerinden biri ise akıldır. Aklın işlevi ise düşünen, sorgulayan, analiz eden, anlamaya çalışan ve sebep sonuç ilişkisi kurmaya çalışan insanın kontrol mekanizmasını oluşturan bir yapıdır. Dolayısıyla insanoğlu doğuştan itibaren aklını kullanarak öğrenmek istediklerini akıl çemberinden geçirerek öğrenmeye çalışmaktadır. Bu bilgi öğrenme serüveninde birçok faktör etki etmektedir. Özellikle bireyin içinde bulunduğu ve yetiştiği ortam, kültür, gelenek ve göreneklerin öğrenme süreçlerine etkisi söz konusudur. İnsan doğuştan özgür olma hissiyle dünyaya gelir. Öğrenme istekleri, davranış hareketleri ve tepkileri özgür hür iradesiyle yapmaya çalışır fakat bulunduğu toplumdaki örf ve adetler, kurallar, kültürel değerler bireyin öğrenme düzeyinde ve davranışlarında kontrole neden olmaktadır. Bu kontroller zamanla bireyde öğrenme davranışı haline gelmekte ve eğitim-öğretim sürecinde bu davranışlarıyla hareket etmektedir. Özellikle eğitim sürecinde genç bireyler öğrenmeye aç, sorgulayan, analiz eden, bir sonraki öğreneceği konuları merak eden özelliklere sahiptir. İçinde bulunduğu yaşam tarzı bu yetisini ya da becerisini etkilemektedir. Olumlu ya da olumsuz yönde etkisi olmaktadır. Tarihi ata sözlerden olan “*su küçüğün, söz büyüğün*” ifadesi bu durumu çok güzel özetlemektedir. Bu öğretilerde yetişen bir bireyin, bir toplulukta söz söyleme ya da konuşma hakkı olmamaktadır. Özellikle eğitim hayatında soru sorma yeteneği kazanmamış çocukların başarı düzeylerinde de bu durumun etkisini görmek mümkün olacaktır. Bilinen bir gerçek var ki bilginin kaynağı soru sormaktan geçmektedir. Dolayısıyla eğitimin temel yapı taşlarından biri olan soru sormak, düşünmek ve düşündüğünü kavramak bireyin okul sıralarına gelmeden kazanması gereken yetiler arasındadır. Bireyin bu yetilerini kazanıp kazanmama durumu ise hazırbulunuşluk düzeyini belirlemektedir. Hazırbulunuşluk düzeyi yüksek olan öğrencilerde bilginin öğrenilmesinde ve kavranmasında kolaylık sağladığı görülmektedir. Bu hem okulda öğretmen için hem de ailede ebeveynler için kolaylık oluşturacaktır. “*Eğitim ailede başlar*” sözü tam olarak bu durumu referans göstermektedir. Bireyin öğrenme sürecinde kendini özgür hissedeceği, soru sormada çekimser davranmayacağı, düşüncelerini rahatlıkla açıklayabileceği ortamlar bireyde öz güvende artış ve problemlere karşı çözüm arayışında olma duygusu kazandıracaktır. Bu açıdan insanın içinde büyüdüğü ortamın eleştirel düşünmeye, düşüncelerin paylaşılmasına, soru sorma rahatlığına, akıl yürütme ve analiz yapma yeteneğine uygun olması gerekmektedir. Özellikle günümüz eğitim ve öğretim süreci bu ortamın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Özellikle okul ortamında yaşanan öğrenme sorunların ana kaynağı bu ortamların çocuklara yeterince verilememesinden kaynaklanmaktadır. Okul, aile, arkadaş çevresi gibi faktörler, bireyin öğrenme motivasyonunu ve yeteneklerini şekillendirir. Bu çalışma, bireyin öğrenme potansiyelini maksimum düzeye çıkarmak ve onun başarılı bir birey olarak yetişmesini sağlamak adına önemlidir.

1.1. Öz Yeterlilik İnancı Yüksek ve Düşük Olan Bireyler

İnsanlar problemlere karşı mücadelede kendi iç inançları etkili olmaktadır. Özellikle bu algının yüksek ve düşük olması hayattaki başarılarını da etkilemektedir. Öz yeterlilik duygularının yüksek olduğu bireylerde problemlere karşı farklı bir bakış açısı kazandıkları, bir konu hakkında başarı gösterip gösteremedikleri durumu farklı sebeplerle açıkladıkları görülmüştür (Duman, 2007). Öz-yeterlilik duygusu yüksek olan bireyler, problemlere daha pozitif bir bakış açısıyla yaklaşma eğilimindedirler. Karşılaştıkları zorlukları daha bir fırsat olarak görme ve çözüm odaklı düşünme eğilimindedirler. Bu, onların sorunları daha etkili bir şekilde çözmelerine ve başarıya ulaşmalarına yardımcı olabilir. Bu bireyler, başarılı olduklarında bu başarıyı kendi yetenekleri ve çabalarıyla ilişkilendirme eğilimindedirler. Başarısız olduklarında ise genellikle dış etkenlere veya geçici faktörlere bağlarlar. Bu, onların kendilerine olan güvenlerini korumalarına ve motivasyonlarını sürdürmelerine yardımcı

olabilir. Öz-yeterlilik duygusu yüksek olan bireyler, genellikle risk almayı ve yeni şeyler denemeyi daha cesaretli bir şekilde yaparlar. Başarıya ulaşma konusundaki inançları, onları daha az korkak yapar ve yeni deneyimlere açık olmalarını sağlar. Bu nedenlerle, öz-yeterlilik duygusu yüksek olan bireyler, genellikle daha başarılı ve mutlu bir yaşam sürdürme eğilimindedirler. Öz yeterlilik duygusunun ve inancının düşük olduğu bireylerde ise kendi hedeflerinin küçük ve düşük olduğu hedeflerine ulaşmada kendilerine olan umut ve inançlarının düşük olduğu görülmektedir (Bandura, 1997). Öz-yeterliliği düşük olan bireyler, karşılıklarına çıkan zorluklar karşısında çabuk pes edebilirler. Öz-yeterliliği düşük olan bireyler, genellikle yeni deneyimlerden kaçınırlar ve risk almaktan çekinirler. Öz-yeterliliği düşük olan bireyler, başarısızlık durumunda genellikle dışsal faktörlere, şanssızlığa veya başkalarının hatalarına bağlamaya eğilimlidirler. Öz-yeterliliği düşük olan bireyler, genellikle düşük motivasyona sahiptirler. Başarısızlıkla sonuçlanacağına inandıkları için hedeflere ulaşma konusunda isteksiz olabilirler ve genellikle işleri başlatmakta veya bitirmekte zorlanırlar. Bu nedenle, öz-yeterliliği düşük olan bireylerin bu konuda desteklenmesi ve güçlendirilmesi önemlidir.

1.2. Öz-Yeterlilik Algısı

Öz yeterlilik terimi Albert Bandura tarafından ortaya atılan sosyal-bilişsel teorinin temelleri üzerinde birçok tartışmaya konu olan bir terimdir (Bandura, 1977, 1986).

Bandura'nın öz-yeterlilik kavramı, bireyin davranışlarını ve performansını etkileyen önemli bir faktördür ve bu konsept, birçok alanda, özellikle eğitim ve iş dünyasında, kişisel gelişim ve motivasyon üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir rol oynamaktadır. Zimmerman (1995), öz yeterlilik kavramını bireyin bir işi başarabilme konusundaki kendisine olan inancı ya da yargısı olarak tanımlamaktadır. Bu kavram, bireyin kendi yetenekleri, becerileri ve kaynakları hakkındaki değerlendirmesini yansıtır. Öz-yeterlilik, bireyin kendisine güven duyma düzeyini belirler ve bu güven duygusu, karşılaşılan zorluklarla başa çıkma yeteneğini, çaba gösterme isteğini ve nihayetinde performansı etkiler. Öz-yeterlilik algısı, bireyin başarılı olabileceğine dair inancını ifade eder. Yani, bir kişinin belirli bir görevi başarabileceğine olan inancı ne kadar yüksekse, öz-yeterlilik algısı da o kadar güçlü olur. Öz-yeterlilik algısı, bireyin hayatta karşılaştığı zorluklarla başa çıkma yeteneğini de etkiler. Kişinin hayatta karşılaştığı başarısızlıklarla nasıl başa çıktığını da etkileyebilir. Bireyin başarılarına ve başarısızlıklarına ilişkin değerlendirmelerini etkiler. Öz-yeterlilik algısı, bireyin kendi yetenekleri ve becerileri hakkındaki inancını yansıtan önemli bir kavramdır. Bu nedenle, öz-yeterlilik algısının güçlendirilmesi ve geliştirilmesi, bireylerin yaşamlarında daha başarılı olmalarına yardımcı olabilir. Başarısızlık durumunda bile, yüksek öz-yeterlilik inancına sahip bireyler genellikle daha az etkilenir ve daha hızlı bir şekilde tekrar denemeye istekli olabilirler. Öz-yeterlilik, birçok alanda, özellikle eğitim, iş ve sağlık alanlarında motivasyon, performans ve başarı üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir.

1.3. Eleştirel Düşünme

Eleştiri, bir yargının ya da olayın iyi yanlarını ya da kötü yanlarını ortaya koyma sanatıdır. Günümüzde eleştiri kavramı toplum içinde negatif anlam içermektedir. Bir durumu eleştirmek o durumun eksik yanlarını dile getirmek anlamı çıkmaktadır. Bilinen bu yanlışlığın dışında eleştiri yıkıcı değil yapıcıdır. Diğer bir ifadeyle eleştiri bir konunun ya da herhangi bir şeyin eksiklerini ortaya çıkarmak artılarını dile getirmek ve sonunda yararlı bir durumu ifade etmektedir. Bu yöntem düşünme istemi için de geçerlidir.

Eleştirel düşünme; “bilgi edinme sürecinde, irdeleyebilmeyi, çok yönlü sorgulayabilmeyi gerektiren düşünme süreçlerini etkili, tarafsız ve disiplinli bir şekilde uygulayabilmeyi, yeni durum ve ürünleri kriterlere dayalı değerlendirmeyi ve geliştirmeyi içeren zihinsel ve duyuşsal bir süreçtir” (Akınoğlu, 2001, s. 20). Eleştirel düşünmenin tam ve

herkes için genel geçer bir anlamının olmadığı kanaatine varılmıştır. Eleştirel düşünme kişilerin kendilerini özgür hissettiği bilimin ışığında bir konu hakkında yargıda bulunduğu bir süreçtir. Dolayısıyla tek bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Eleştirel düşünme, kendimizi ve çevremizdeki olayları iyi anlayıp bilişsel sentezden geçirerek kendi düşüncelerimizin ifade edilme sürecidir (Cüceloğlu, 1993). Buradaki temel esas eleştirel düşünme öncesi üzerinde düşünülecek konunun bilişsel doygunluğa ulaşılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle konunun kişide daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Diğer türlü salt düşünme bilimden uzak temellendirmemiş bir düşünme olacaktır.

1.4. Problem Durumu

İnsan iki farklı dünyada yaşamını sürdürmekte ve kendi öz karakteristik özelliğini şekillendirmektedir. Bunlardan ilki, doğup büyüdüğü aile ortamıdır. Bu ortamda birey kendi öz gelişimini gerçekleştirmekte ve ikinci dünyası olan dış ortama kendini hazırlamaktadır. İçinde bulunduğu ortamda kazanılan yetiler dış dünyada da devam etmektedir. Dolayısıyla bireyin ailede kazanmış olduklarıyla dış ortamda yaşamını sürdürmektedirler. Birey içinde bulunduğu ailede soru sorma, eleştirel düşünme, analiz etme, akılcı davranma yetisini kazanmış ise dış dünyada da o denli başarılı olmaktadır.

Özellikle başarılı öğrencilerin aile ortamına bakıldığında özgür düşünme ortamının ve eleştirel düşünmenin desteklendiği, bireylere söz hakkının verildiği, sorgulayan, analiz eden kararlar alan ortamlar olduğu görülmektedir. Böyle ortamlarda yetişen bireyler ise okul ortamında bu yetilerini geliştireceklerdir. Bunun yanında okullarda ise öğretmenlerin çocukların hayatta karşılaşılabilecekleri her türlü problemle başa çıkmada düşünme becerilerini geliştirmeleri gerekli olup ve onların farklı bakış açısı kazanmalarını sağlamalıdır.

21.yy'ın en büyük problemlerden birisi ise çevresel küresel problemlerdir. Bu problemlerin temel kaynaklardan biri ise insanoğludur. İnsanın ise akılcı ve eleştirel düşünme becerilerinin zayıf olması ya da bu becerileri yeterince kullanmamalarından kaynaklı sebeplerdir. Çevre sorunları ile başa çıkmada doğaya olan inancımız, çocukluğumuzdan elde ettiğimiz alışkanlıklarımız, eleştirel düşüncelerimiz etkili olmaktadır (Baylan, 2009). Hayatta karşılaştığımız problemlerin temeli ailede ve eğitim ortamında eksik kalan kazanılamayan beceriler, öğretimler ve kazanımlardan kaynaklanmaktadır. Öğrenci doğada karşılaşmış olduğu çevresel problemlere okulda öğrenmiş olduğu pozitif bilimler ve eleştirel düşünme yetisi ile çözüm üretmeye çalışacaktır. Bu derslerden hayat ile birebir uyumlu, bağdaşan ve günlük hayatta karşımıza sıklıkla çıkan ve bu dersin konusu olan fen bilgisi dersidir. Özellikle öğrencilerde eleştirel düşünme becerisine imkân tanıyan ve doğa ile bağdaştırıcı sorular sorduran bir bilim olması, öğrencilerin eleştirel düşünme yetisi kazanmalarına imkân tanımaktadır. Fakat burada öğrencilerin aileden elde ettikleri karakteristik benlik algısı, yeterlilikleri bu eleştirel düşünme becerilerine etki etmektedir. Dolayısıyla öğrenciler okul ortamına, sınıfta aldığı eğitim süresince çekimser davranmakta ve düşünme, sorgulama konusunda kendini özgür hissetmemektedir. Bu davranış yöntemi ise özellikle genç bireylerde merak duygusunu, sorgulama yetisini, düşünme ve analiz etme becerilerini köreltmektedir.

Bunun yanında bireydeki öz-yeterlilikleri ve bireysel çabaları bu serüvene destek vermektedir.

1.5. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri eleştirel düşünme gücü ile fen dersine yönelik öz-yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir.

1.6. Araştırmanın Önemi

Ortaokul seviyesi öğrencilerin 10-14 yaş grubunda olması ve bu yaş grubunun özgüveninin, sorgulama yetilerinin ve hayatı anlamaya yönelik meraklarının yüksek olmasından dolayı bu çalışmayı önemli kılmıştır. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri olan ortaokul kademesinde fen bilgisi dersinde bireyin eleştirel düşünme ile öz yeterlilik arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu araştırma, fen bilgisi eğitiminin önemini vurgulamakta ve fen bilgisi derslerinin eleştirel düşünme ve fen öz-yeterlik becerilerini nasıl destekleyebileceğini anlamak için önemli bir adım olarak görülmektedir.

1.7. Araştırmanın Problem Cümlesi

Bu çalışmada araştırmanın temel problem cümlesi olarak; *Ortaokul 5., 6., 7.ve 8. Sınıf öğrencilerinin fen bilimleri eleştirel düşünme gücü ile fen dersine yönelik öz-yeterlikleri çeşitli değişkenler açısından nasıldır?* Bu problem cümlesi temelinde aşağıda belirtilen alt problemlere yanıt aranmıştır.

1.7.1. Araştırmanın Alt Problemleri

1. Ortaokul 5., 6., 7.ve 8. Sınıf öğrencilerinin;

1.1. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Anne Eğitim Durumu”na göre farklılaşmakta mıdır?

1.2. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Fen Dersini Sevme Düzeyi ”ne göre farklılaşmakta mıdır?

1.3. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Bölge Değişkeni ”ne göre farklılaşmakta mıdır?

1.4. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Etkinliklerin Yapıldığı Yer (Sınıf/Laboratuvar)”e göre farklılaşmakta mıdır?

1.5. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Fen Öğretmeninin Cinsiyeti”ne göre farklılaşmakta mıdır?

1.6. Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü “Bilimsel Bir Dergi Takip Etme”ye göre farklılaşmakta mıdır?

2. Ortaokul 5., 6., 7.ve 8. Sınıf öğrencilerinin;

2.1. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Anne Eğitim Durumu”na göre farklılaşmakta mıdır?

2.2. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Fen Dersini Sevme Düzeyi”ne göre farklılaşmakta mıdır?

2.3. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Bölge Değişkeni”ne göre farklılaşmakta mıdır?

2.4. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Etkinliklerin Yapıldığı Yer (Sınıf/Laboratuvar)”e göre farklılaşmakta mıdır?

2.5. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Fen Öğretmeninin Cinsiyeti”ne göre farklılaşmakta mıdır?

2.6. Fen dersine yönelik öz-yeterlik düzeyleri “Bilimsel Bir Dergi Takip Etme”ye göre farklılaşmakta mıdır?

3. Ortaokul 5., 6., 7.ve 8. Sınıf öğrencilerinin, Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü ile Fen dersine yönelik öz-yeterlikleri arasında bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmada kullanılan deneysel desen, araştırmanın değişkenleri, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizinde kullanılan istatistikî teknikler incelenmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü ile fen dersine yönelik öz-yeterlikleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Belirtilen amaca yönelik, bu araştırmada nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Bu araştırmada birçok değişkene bağlandığından ilişkiyel araştırma modeli seçilmiştir. İlişkiyel tarama modeli ise birden fazla değişkenin araştırma problemine etki etmesi sonucu elde edilen verilerin analizi sürecinden oluşur (Bahtiyar ve Bilge, 2017). Bu araştırma için, öğrencilerin fen derslerinde eleştirel düşünme ve öz yeterlilikleri göz önünde bulundurularak buldukları ortamlara göre birçok değişken üzerinden araştırılacağından ilişkiyel araştırma modeli daha uygun görülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu 2023-2024 eğitim-öğretim yılı güz döneminde beş farklı ortaokulda öğrenim gören 787 ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklem sayısı üç ilçede eşit olarak dağıtılmıştır. Her bir ilçede ortalama 250 ortaokul öğrencisine ulaşılmıştır. Öğrenci seçiminde yanlı bir dağılım göz önünde bulundurulmamıştır. Her bir ortaokul öğrencisi uygun örneklem olarak kabul edilmiştir. Örneklem sürecinde araştırmacı amaçsal örneklem yöntemini seçmiştir. Araştırmanın amacına uygun örneklem seçilerek araştırmadan elde edilen verilerin analiz sürecinde kolaylık sağlayacaktır. Örneklem seçme çeşitlerinden biri olan amaçsal örneklem Şimşek (2018)'e göre "Araştırmacının kendi hedef doğrultusunda evrenden seçim yaparak örneklem belirlemesidir. Dolayısıyla örneklem amaca göre seçilmiş olur. Bu yöntem ise araştırmanın uygulanmasında kolaylık sağlamaktadır. Bu araştırmada ise bu amaçsal örneklem yönteminin faydası gözetilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplarken iki ölçekten faydalanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak Fen Bilimleri Dersi için Eleştirel Düşünme Ölçeği ve Fen Bilimleri Dersi için Öz-Yeterlilik Ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Gücü Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin Fen Bilimleri dersi için eleştirel düşünme gücünü ölçmek amacıyla Gülen (2019) "development of critical thinking skills scale for science lesson" çalışmasında geliştirmiş olduğu fen bilimleri dersi eleştirel düşünme gücü başlığında ölçek kullanılmıştır. 13 tane çoktan seçmeli soru hazırlanmış ve bu 13 soruyu destekler ve çeldirici olarak 9 adet likert tipi sorular hazırlanmıştır. Fakat 13 sorudan her birine çeldirici soru eklenmemiştir. Her bir katılımcıya toplamda 22 soru sorulmuştur. 13 soru a, b ve c şıklarından oluşan çoktan seçmelidir. 9 likert tipi sorularda ise 'katılmıyorum', 'kararsızım' ve 'katılıyorum' seçeneklerinden oluşmaktadır. Pearson Korelasyon Katsayısı Analiz Tekniği için ölçekten alınabilecek en yüksek değer 0,05 ve en düşük değer 0,01'dir.

2.3.1.1. Fen Bilimleri Eleştirel Düşünme Ölçeğinin(FBEDÖ) Alt Boyutları İçin Cronbach Alpha Değerleri

Ölçekteki madde sayısının 10 katı kadar olan 245 kişiyle yapılan güvenilirlik sonuçları aşağıdaki Tablo 1’de karşılaştırmalı olarak belirtilmiştir (Gülen, 2019).

Tablo 1. Fen Eleştirel Düşünme Ölçeği Alt Boyutları

Fen Eleştirel Düşünme Ölçeği Alt Boyutları	Ölçekteki α Değeri	Çalışmadaki α Değeri
Likert Ölçeği	0,699	0,711
Seçenekli Ölçek	0,755	0,726

Ölçeğin kullanımı için e-posta yoluyla izinler alınmıştır.

Tablo 1’e bakıldığında elde edilen sonuçlar ölçek değerlerine göre her iki uygulanan ölçekte de yüksek çıkmıştır. Ölçek değerinden yüksek çıkması alt boyutu olarak Makro Yeterliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Fen Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin Fen dersi için öz-yeterliklerini ölçmek amacıyla Karaca, Bektaş ve Saraçoğlu (2022) tarafından geliştirilen, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan Fen Bilimleri öz-yeterlik ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan öz-yeterlik ölçeği, 24 maddeden oluşmaktadır. Maddeler içerdikleri tutuma göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar;

- Ustalık (Mastery) 10 madde
- Deneyim (Verbal) 9 madde
- Cesaret (Vicarious) 5 madde

Bu öz-yeterlik ölçeği, son hâliyle tekrar biri fen eğitimi diğeri ölçme ve değerlendirme alanında uzman kontrolüne sunulmuş, demografik bilgilerve açıklama bölümü eklenerek ölçeğe son hâli verilmiştir.

Pearson Korelasyon Katsayısı Analiz Tekniği için ölçekten alınabilecek en yüksek değer 0,05 ve en düşük değer 0,01’dir.

2.3.2.1. Fen Bilimleri Öz-Yeterlik Ölçeğinin(FBÖÖ) Alt Boyutları İçin Cronbach Alpha Değerleri

Ölçekteki madde sayısının 10 katı kadar olan 245 kişiyle yapılan güvenilirlik sonuçları aşağıdaki Tablo 3’te karşılaştırmalı olarak belirtilmiştir (Karaca, Bektaş, ve Saraçoğlu, 2022).

Tablo 2. Fen Öz-yeterlik Ölçeği Alt Boyutları

Fen Öz-yeterlik Ölçeği Alt Boyutları	Ölçekteki α Değeri	Çalışmadaki α Değeri
Ustalık	0,630	0,828
Deneyim	0,560	0,724
Cesaret	0,500	0,801

Ölçeğin kullanımı için e-posta yoluyla izinler alınmıştır.

Tablo 2’ye göre elde edilen sonuçlara bakıldığında her üç alt boyutta da güvenilirlik değerleri yüksek çıkmıştır.

Ustalık alt boyutu maddeleri: 1,2,4,7,8,9,10,13,16,18

Deneyim alt boyutu maddeleri: 12,14,17,19,20,21,22,23,24

Cesaret alt boyutu maddeleri: 3,5,6,11,15' tir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmada verilerin toplanma süreci araştırma basamakları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Gazi Üniversitesi Etik Komisyonunda araştırmanın etik onayı alınmıştır. Etik onayı ile birlikte araştırmanın çalışma grubunu oluşturmak amacıyla Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ortaokullarda yapılacağından Ankara Valiliğinden Valilik Araştırma İzni alınmıştır. İzinlerle birlikte araştırmacı çalışma yapılacak okulların idarecileriyle görüşüp ölçeklerin uygulanacağı tarih ve saat belirlenmiştir. 2023-2024 eğitim öğretim yılı güz döneminde araştırma okullardaki dersleri aksatmamak şartıyla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından veri toplama araçları öğrencilere dağıtılmış ve dersin öğretmeni yardımıyla öğrencilere verilen yeterli süreler sonunda toplanmıştır. Araştırmada veri toplama ders saati içerisinde gerçekleştirilmiştir. İstenilen sayıya ulaşıldığında araştırmacı tüm verileri toparlayarak analiz süreci başlanmıştır. Veriler, Ankara merkezde 3 farklı ilçede bulunan toplam 5 ortaokuldan elde edilmiştir.

2.5. Veri Analizi

Araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanacak veriler, verilerin özelliklerine uygun istatistiksel teknikler kullanılarak bilgisayar ortamında SPSS (Statistical Package for The Social Sciences) programı kullanılarak çözümlenmiştir. Verilerin analizinde SPSS 27.0 programı kullanılmıştır. Öncelikle istatistiksel testlerin hangisinin yapılacağına karar vermek için normallik testi yapılmıştır. Bulgular bölümünde de yer aldığı gibi, verilerin normal dağılım gösterip-göstermediği tespit edilmiştir. Nicel veriler ile ilgili her bir alt problem için uygun parametrik istatistik yöntemler belirlenmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), İlişkisiz Gruplar t-testi, ve Games-Howell çoklu karşılaştırma tekniği, ölçekler arasındaki ilişkiler için Pearson Korelasyon Katsayısı Analiz Tekniği kullanılmıştır. Pearson Korelasyon Katsayısı Analiz Tekniği için 0.01 düzeyinde ve diğer istatistiksel işlemlerde en az 0.05 düzeyinde anlamlılık aranmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Analiz kapsamında hazırlanan anket katılımcılara yöneltilmiş ve verilen cevaplar bir araya getirilerek analiz kısmına geçilmiştir. Bu bölümde örneklemin demografik yapısına ilişkin bulgulara, Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeğinden (FBDEÖ) ve Fen Bilimleri Öz-yeterlik Ölçeğinden (FBÖÖ) elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu analizler içinde bağımsız örneklem t-testi, tek faktörlü varyans analizi, Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk testi ve Games-Howell Çoklu Karşılaştırma tekniği kullanılmıştır.

3.1. Fen Bilimleri Eleştirel Düşünme Ölçeğinden Elde Edilen Verilerle Öğrencilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bu bölümde FBEDÖ verilerinin anne eğitim durumu, Fen dersini sevme düzeyi, Fen öğretmenin cinsiyeti, Deney ve etkinliklerin yapıldığı yer (Sınıf/Laboratuvar), Bilimsel bir dergi takip etme ve bölge değişkeni arasındaki ilişki analizlerine yer verilmiştir.

3.1.1. FBEDÖ Normallik Testi

Fen Bilimleri Eleştirel Düşünme Ölçeği (FBEDÖ) verileri analiz edilmeden önce normallik testi yapılmıştır. Grup büyüklüğü 50'nin üzerinde ise, Kolmogorov-Smirnov testi uygulanırken, 50 ve 50'nin altında ise Shapiro-Wilk testi kullanılmaktadır (Lopes, Reid ve

Hobson, 2007). Bu çalışmada, bütün grupların büyüklüğü 50'nin çok üzerinde olduğu için, normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov testi ile test edilmiştir.

Tablo 3. FBEDÖ Verilerinin Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları

	Normallik Testi					
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	Sig.	İstatistik	df	Sig.
Macro	,147	787	,000	,956	787	,000
Micro	,132	787	,000	,957	787	,000
Duyussal	,143	787	,000	,922	787	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 3 incelendiğinde, Fen Bilimleri Eleştirel Düşünme Ölçeği verilerinin 0,05 anlamlılık düzeyinde normal dağılmadığı görülmektedir ($p < .05$) (Büyüköztürk, 2011). Belirtilen ölçek normal dağılım sergilemediği için nicel veri analizinde non-parametrik testler kullanılması önerilmektedir. Ancak grup büyüklüğü 20 ve üzerinde olduğundan verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır (Fidell, 2001).

Tablo 4. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Makro Yetenekler, Mikro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Makro Yetenekler	Gruplar arası	,897	4	,224	1.329	,257
	Grup içi	131.907	782	,169		
	Toplam	132.804	786			
Mikro Yetenekler	Gruplar arası	,349	4	,087	,386	,819
	Grup içi	176.878	782	,226		
	Toplam	177.228	786			
Duyuşsal Özellikler	Gruplar arası	1.270	4	,318	2.049	,086
	Grup içi	121.168	782	,155		
	Toplam	122.439	786			

Tablo 4'e göre öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler ($F(4,782)=1.329$, $p > 0,05$), mikro yetenekler ($F(4,782)=0,386$, $p > 0,05$) ve duyuşsal özellikler ($F(4,782)=2.049$, $p > 0,05$) alt boyut puan ortalamalarının anne eğitimi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür.

Tablo 5. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Makro Yetenekler, Mikro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanlarının Fen Bilimleri Dersini Sevme Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Makro Yetenekler	Gruplar arası	1.733	2	,867	5.183	,006
	Grup içi	131.071	784	,167		
	Toplam	132.804	786			
Mikro Yetenekler	Gruplar arası	1.423	2	,712	3.174	,042
	Grup içi	175.804	784	,224		
	Toplam	177.228	786			
Duyuşsal Özellikler	Gruplar arası	3.706	2	1.853	12.235	,000
	Grup içi	118.733	784	,151		
	Toplam	122.439	786			

Tablo 5'e göre öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler ($F(2,784)=5.183, p<0,05$), mikro yetenekler ($F(2,784)=3.174, p<0,05$), duyuşsal özellikler ($F(2,784)=12.235, p<0,05$) alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersini sevme değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Games-Howell çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Games-Howell çoklu karşılaştırma tekniğinin üçten fazla grupların olduğu durumlarda hata 1 durumlarını kontrol ederek anlamlılık düzeyine yakın sonuçlar ortaya çıkardığı ifade edilmektedir (Kesselman ve Rogan, 2012).

Tablo 6. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Makro Yetenekler, Mikro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanlarının Fen Bilimleri Dersini Sevme Değişkenine Göre Games-Howell Çoklu Karşılaştırma Analiz Sonuçları

Alt Boyut	Başarı Düzeyi (İ)	Başarı Düzeyi (J)	Ortalama Farkı (İ-J)	S.Hat a	p
Macro	Çok severim	Normal severim	,05685	,02965	,134
		Hiç sevmem	,26100*	,08901	,020
	Normal severim	Çok severim	-,05685	,02965	,134
		Hiç sevmem	,20415	,08948	,079
	Hiç sevmem	Çok severim	-,26100*	,08901	,020
		Normal severim	-,20415	,08948	,079
Micro	Çok severim	Normal severim	,07168	,03416	,091
		Hiç sevmem	,18146	,11252	,262
	Normal severim	Çok severim	-,07168	,03416	,091
		Hiç sevmem	,10978	,11263	,600
	Hiç sevmem	Çok severim	-,18146	,11252	,262
		Normal severim	-,10978	,11263	,600
Duyussal	Çok severim	Normal severim	,09603*	,02812	,002
		Hiç sevmem	,35462*	,09787	,004
	Normal severim	Çok severim	-,09603*	,02812	,002
		Hiç sevmem	,25858*	,09839	,039
	Hiç sevmem	Çok severim	-,35462*	,09787	,004
		Normal severim	-,25858*	,09839	,039

* 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 6'ya bakıldığında, makro yetenekler alt boyut puan ortalamaları arasında fen bilimleri dersini çok seven ile hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,08901, $p<0,05$), duyuşsal özellikler alt boyut puan ortalamaları arasında fen bilimleri dersini çok seven ile hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,09787, $p<0,05$), duyuşsal özellikler alt boyut puan ortalamaları arasında fen bilimleri dersini normal seven ile hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,02812, $p<0,05$), duyuşsal özellikler alt boyut puan ortalamaları arasında fen bilimleri dersini hiç sevmeyen ile normal seven öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,09787, $p<0,05$) görülmektedir. Bu farkların makro yetenekler alt boyutunda çok seven öğrenciler ($\bar{X} = 2.29$) lehine, duyuşsal özellikler alt boyutunda da çok seven öğrenciler ($\bar{X} = 2.56$) lehine farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 7. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Makro Yetenekler, Mikro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanlarının Bölge (Keçiören/Mamak/Gölbaşı İlçeleri) Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt	Boyutlar Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Makro Yetenekler	Gruplar arası	,789	2	,394	2.342	,097
	Grup içi	132.015	784	,168		
	Toplam	132.804	786			
Mikro Yetenekler	Gruplar arası	,911	2	,456	2.026	,132
	Grup içi	176.316	784	,225		
	Toplam	177.228	786			
Duyuşsal Özellikler	Gruplar arası	,070	2	,035	,226	,798
	Grup içi	122.368	784	,156		
	Toplam	122.439	786			

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler ($F(2.784)=2.342$, $p>0,05$), mikro yetenekler ($F(2.784)=2.026$, $p>0,05$) ve duyuşsal özellikler ($F(2.784)=0.226$, $p>0,05$), alt boyut puan ortalamalarının bölge değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Makro Yetenekler, Mikro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanlarının Fen Dersi Deney ve Etkinliklerinin Yapıldığı Yer (Sınıf/Laboratuvar) Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt	Boyutlar Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Makro Yetenekler	Gruplar arası	,132	2	,066	,389	,678
	Grup içi	132.672	784	,169		
	Toplam	132.804	786			
Mikro Yetenekler	Gruplar arası	,694	2	,347	1.542	,215
	Grup içi	176.533	784	,225		
	Toplam	177.228	786			
Duyuşsal Özellikler	Gruplar arası	,795	2	,398	2.563	,078
	Grup içi	121.643	784	,155		
	Toplam	122.439	786			

Tablo 8'e bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler ($F(2.784)=0,389$, $p>0,05$), mikro yetenekler ($F(2.784)=1.542$, $p>0,05$) ve duyuşsal özellikler ($F(2.784)=2.563$, $p>0,05$) alt boyut puan ortalamalarının Fen dersi deney ve etkinliklerinin yapılma yeri değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Puanlarının Fen Bilgisi Dersi Öğretmeninin Cinsiyeti Değişkenine Göre t-Test Analiz Sonuçları

Boyutlar	Öğretmen Cinsiyeti	N	\bar{X}	SS	T	P
Makro Yetenekler	Kadın	494	2.2444	,40011	-1,649	,099
	Erkek	293	2.2944	,42773		
Mikro Yetenekler	Kadın	494	2.0951	,47882	-,012	,990
	Erkek	293	2.0956	,46889		
Duyuşsal Özellikler	Kadın	494	2.5190	,40091	0,877	,381
	Erkek	293	2.4935	,38409		

Tablo 9'a bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=-1.649$, $p>0,05$], mikro yetenekler alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=-0,012$, $p>0,05$] ve duyuşsal özellikler alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=0,877$, $p>0,05$] görülmektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği Puanlarının Öğrencilerin Bilimsel Dergi Takip Etme Değişkenine Göre t-Test Analiz Sonuçları

Boyutlar	Seçenek	N	\bar{X}	SS	t	p
Makro Yetenekler	Hayır	693	2.2641	,41586	0,132	,895
	Evet	93	2.2581	,37672		
Mikro Yetenekler	Hayır	693	2.0916	,47867	-,508	,612
	Evet	93	2.1183	,44781		
Duyuşsal Özellikler	Hayır	693	2.5068	,40032	-0,510	,610
	Evet	93	2.5290	,35342		

Tablo 10'a bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeği makro yetenekler alt boyut puan ortalamalarının bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=0,132$, $p>0,05$], mikro yetenekler alt boyut puan ortalamalarının bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=0,508$, $p>0,05$] ve duyuşsal özellikler alt boyut puan ortalamalarının bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787)=0,510$, $p>0,05$] görülmektedir.

3.1.2. Fen Bilimleri Eleştirel Düşünme Ölçeğinin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Normallik Değerleri

Bu bölümde Fen Bilimleri dersi eleştirel düşünme ölçeğinin üç alt boyutunun aritmetik ortalama, standart sapma ve standart hata değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 11. *Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeğinin Alt Boyutlarına İlişkin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri*

FBEDÖ Alt Boyutlar Boyutları	N	\bar{X}	S.S	S.H
Makro Yetenekler	787	2.26	,41	,014
Mikro Yetenekler	787	2.09	,47	,016
Duyuşsal Özellikler	787	2.50	,39	,014

Tablo 11' e göre Fen Bilimleri Dersi Eleştirel Düşünme Ölçeği'nin alt boyutu olan makro yetenekler'in aritmetik ortalaması $\bar{X} = 2.26$, standart sapma $S.S = 0,41$, standart hata $S.H = 0,014$; mikro yetenekler'in aritmetik ortalaması $\bar{X} = 2.09$, standart sapması $S.S = 0,47$, standart hatası $S.H = 0,016$; duyuşsal özellikler'in aritmetik ortalaması $\bar{X} = 2.50$, standart sapma $S.S = 0,39$, standart hata $S.H = 0,014$ olarak hesaplanmıştır. Boyutlar arasından en fazla ortalama değerin Duyuşsal Özellikler boyutuna ilişkin değer olduğu görülürken en az ortalama değerin Mikro Yetenekler boyutunun olduğu görülmektedir.

3.2. Fen Bilimleri Öz-Yeterlik Ölçeğinden Elde Edilen Verilerle Öğrencilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Bu bölümde FBÖÖ verilerinin; anne eğitim durumu, Fen dersini sevme düzeyi, Fen öğretmeninin cinsiyeti, Deney ve etkinliklerin yapıldığı yer (Sınıf/Laboratuvar), Bilimsel bir dergi takip etme ve bölge değişkeni arasındaki ilişki analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 12. *Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Uсталık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi*

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Uсталık	Gruplar arası	3,017	4	,754	2,369	,051
	Grup içi	248,986	782	,318		
	Toplam	252,003	786			
Deneyim	Gruplar arası	3,678	4	,920	2,582	,036
	Grup içi	278,470	782	,356		
	Toplam	282,148	786			
Cesaret	Gruplar arası	4,514	4	1,128	1,894	,110
	Grup içi	465,974	782	,596		
	Toplam	470,488	786			

Tablo 12'ye göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği uсталık ($F(4,782)=2,369$, $p>0,05$) ve cesaret ($F(4,782)=1,894$, $p>0,05$) alt boyut puan ortalamalarının anne eğitimi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı, deneyim ($F(4,782)=2,582$, $p<0,05$) alt boyut puan ortalamalarının anne eğitimi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu test etmek için Games-Howell çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır.

Tablo 13. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Uсталık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Games-Howell Çoklu Karşılaştırma Analiz Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	p	
Uсталık	Okula gitmeyen	İlkokul	,02904	,17129	1,000	
		Ortaokul	,05937	,17102	,997	
		Lise	,17445	,16657	,829	
		Üniversite	,17655	,16728	,825	
		İlkokul	Okula gitmeyen	-,02904	,17129	1,000
			Ortaokul	,03032	,07253	,994
			Lise	,14541	,06131	,128
			Üniversite	,14750	,06320	,138
		Ortaokul	Okula gitmeyen	-,05937	,17102	,997
			İlkokul	-,03032	,07253	,994
			Lise	,11509	,06056	,320
			Üniversite	,11718	,06246	,333
	Lise	Okula gitmeyen	-,17445	,16657	,829	
		İlkokul	-,14541	,06131	,128	
		Ortaokul	-,11509	,06056	,320	
		Üniversite	,00209	,04899	1,000	
		Üniversite	Okula gitmeyen	-,17655	,16728	,825
			İlkokul	-,14750	,06320	,138
			Ortaokul	-,11718	,06246	,333
			Lise	-,00209	,04899	1,000
	Deneyim	Okula gitmeyen	İlkokul	,02971	,14828	1,000
			Ortaokul	,15464	,14409	,817
			Lise	,16810	,13935	,748
			Üniversite	,24062	,13958	,452
İlkokul		Okula gitmeyen	-,02971	,14828	1,000	
		Ortaokul	,12493	,08042	,529	
		Lise	,13839	,07156	,303	
		Üniversite	,21091*	,07202	,031	
Ortaokul		Okula gitmeyen	-,15464	,14409	,817	
		İlkokul	-,12493	,08042	,529	
		Lise	,01346	,06243	1,000	
		Üniversite	,08597	,06296	,650	
Lise		Okula gitmeyen	-,16810	,13935	,748	
		İlkokul	-,13839	,07156	,303	
		Ortaokul	-,01346	,06243	1,000	
		Üniversite	,07251	,05117	,617	
Üniversite		Okula gitmeyen	-,24062	,13958	,452	
		İlkokul	-,21091*	,07202	,031	
		Ortaokul	-,08597	,06296	,650	
		Lise	-,07251	,05117	,617	
Cesaret		Okula gitmeyen	İlkokul	,15086	,20496	,945
			Ortaokul	,25224	,20150	,723
			Lise	,31496	,19355	,506
			Üniversite	,35514	,19492	,401
	İlkokul	Okula gitmeyen	-,15086	,20496	,945	
		Ortaokul	,10138	,10697	,878	
		Lise	,16410	,09114	,377	
		Üniversite	,20428	,09401	,195	

Ortaokul	Okula gitmeyen	-,25224	,20150	,723
	İlkokul	-,10138	,10697	,878
	Lise	,06273	,08307	,943
	Üniversite	,10290	,08620	,755
Lise	Okula gitmeyen	-,31496	,19355	,506
	İlkokul	-,16410	,09114	,377
	Ortaokul	-,06273	,08307	,943
	Üniversite	,04018	,06553	,973
Üniversite	Okula gitmeyen	-,35514	,19492	,401
	İlkokul	-,20428	,09401	,195
	Ortaokul	-,10290	,08620	,755
	Lise	-,04018	,06553	,973

* 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 13'e, bakıldığında, yalnızca deneyim alt boyutuna ilişkin öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği puan ortalamaları anne eğitim düzeyi değişkenine göre annesi ilkököl mezunu ile annesi üniversite mezunu (S.H=0,072, p<0,05) olan öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 24. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Uсталık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Fen Bilimleri Dersini Sevme Düzeyi Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Uсталık	Gruplar arası	50,009	2	25,005	97,051	,000
	Grup içi	201,994	784	,258		
	Toplam	252,003	786			
Deneyim	Gruplar arası	62,666	2	31,333	111,924	,000
	Grup içi	219,482	784	,280		
	Toplam	282,148	786			
Cesaret	Gruplar arası	72,479	2	36,240	71,385	,000
	Grup içi	398,009	784	,508		
	Toplam	470,488	786			

Tablo 14'e göre öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği uсталık (F(4,782)=97,051, p<0,05), deneyim (F(4,782)=111,924, p<0,05) ve cesaret (F(4,782)=71,385, p<0,05) alt boyut puan ortalamalarının Fen Bilimleri dersini sevme değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğu Games-Howell çoklu karşılaştırma tekniği ile test edilmiştir.

Tablo 35. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Uсталık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Fen Bilimleri Dersini Sevme Düzeyi Değişkenine Göre Games-Howell Çoklu Karşılaştırma Analiz Sonuçları

Alt Boyut	Sevme Düzeyi (İ)	Sevme Düzeyi (J)	Ortalama Farkı (İ-J)	S,Hata	p
Uсталık	Çok severim	Normal severim	-,43550*	,036	,000
		Hiç sevmem	-1,02998*	,159	,000
	Normal severim	Çok severim	,43550*	,036	,000
		Hiç sevmem	-,59448*	,159	,003
	Hiç sevmem	Çok severim	1,02998*	,159	,000
		Normal severim	,59448*	,159	,003
Deneyim	Çok severim	Normal severim	-,44285*	,038	,000
		Hiç sevmem	-1,32323*	,100	,000
	Normal severim	Çok severim	,44285*	,038	,000
		Hiç sevmem	-,88038*	,100	,000
	Hiç sevmem	Çok severim	1,32323*	,100	,000
		Normal severim	,88038*	,100	,000
Cesaret	Çok severim	Normal severim	-,42213*	,051	,000
		Hiç sevmem	-1,57446*	,142	,000
	Normal severim	Çok severim	,42213*	,051	,000
		Hiç sevmem	-1,15233*	,143	,000
	Hiç sevmem	Çok severim	1,57446*	,142	,000
		Normal severim	1,15233*	,143	,000

* 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 15'e bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamaları arasında Fen Bilimleri dersini çok seven ile normal seven ve hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p < 0$), deneyim alt boyut puan ortalamaları arasında Fen Bilimleri dersini çok seven ile normal seven ve hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p < 0$) ve cesaret alt boyut puan ortalamaları arasında Fen Bilimleri dersini çok seven ile normal seven ve hiç sevmeyen öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p < 0$) görülmektedir.

Tablo 16. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Uсталık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Bölge Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Uсталık	Gruplar arası	2,060	2	1,030	3,231	,040
	Grup içi	249,943	784	,319		
	Toplam	252,003	786			
Deneyim	Gruplar arası	1,947	2	,974	2,724	,066
	Grup içi	280,200	784	,357		
	Toplam	282,148	786			
Cesaret	Gruplar arası	4,154	2	2,077	3,492	,031
	Grup içi	466,334	784	,595		

Toplam 470,488 786

Tablo 16'ya bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamalarının ($F(2,784)=3,231$, $p<0,05$) ve cesaret alt boyut puan ortalamalarının ($F(2,784)=3,492$, $p<0,05$) bölge değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, deneyim alt boyut puan ortalamalarının ($F(2,784)=2,724$, $p>0,05$) bölge değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

Tablo 17. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Ustalık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Fen Dersi Deney ve Etkinliklerinin Yapıldığı Yer (Sınıf/ Laboratuvar) Değişkenine Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Standart Sapma	Kareler Ortalaması	F	p
Ustalık	Gruplar arası	2,126	2	1,063	3,335	,036
	Grup içi	249,877	784	,319		
	Toplam	252,003	786			
Deneyim	Gruplar arası	3,502	2	1,751	4,927	,007
	Grup içi	278,645	784	,355		
	Toplam	282,148	786			
Cesaret	Gruplar arası	,921	2	,460	,769	,464
	Grup içi	469,567	784	,599		
	Toplam	470,488	786			

Tablo 17'ye bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamaları ($F(2,784)=3,335$, $p<0,05$) ve deneyim alt boyut puan ortalamalarının ($F(2,784)=4,927$, $p<0,05$) Fen dersi deney ve etkinliklerin yapıldığı yer değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, cesaret alt boyut puan ortalamalarının ($F(2,784)=2,563$, $p>0,05$) Fen dersi deney ve etkinliklerin yapıldığı yer değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

1560

Tablo 18. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Ustalık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Deney ve Etkinliklerin Yapıldığı Yer Değişkenine Göre Games-Howell Çoklu Karşılaştırma Analiz Sonuçları

Alt Boyut	Deney Yeri (İ)	Deney Yeri (J)	Ortalama Farkı (İ-J)	S.Hata	p
Ustalık	Sınıf	Lab	-,006	,076	,996
		Sınıf ve Lab	,104*	,042	,037
	Lab	Sınıf	,006	,076	,996
		Sınıf ve Lab	,110	,075	,317
	Sınıf ve Lab	Sınıf	-,104*	,042	,037
		Lab	-,110	,075	,317
Deneyim	Sınıf	Lab	-,048	,083	,832
		Sınıf ve Lab	,125*	,044	,013
	lab	Sınıf	,048	,083	,832
		Sınıf ve lab	,173	,082	,097
	Sınıf ve Lab	Sınıf	-,125*	,044	,013

Cesaret	Sınıf	Lab	-,173	,082	,097
		Lab	-,054	,106	,867
	Lab	Sınıf ve Lab	,055	,057	,604
		Sınıf	,054	,106	,867
	Sınıf ve Lab	Sınıf ve Lab	,109	,105	,557
		Sınıf	-,055	,057	,604
	Lab	Sınıf	-,109	,105	,557
		Lab			

Tablo 18' e bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamaları deney ve etkinliklerin yapılma yeri, sınıf ile sınıf ve laboratuvar arasında öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,042, $p<0,05$), deneyim alt boyut puan ortalamaları arasında deney ve etkinliklerin yapılma yeri, sınıf ile sınıf ve laboratuvar arasında öğrencilerin puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı (S.H=0,044, $p<0,05$) görülmektedir.

Tablo 19. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Ustalık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Fen Bilimleri Dersi Öğretmeninin Cinsiyeti Değişkenine Göre t-Test Analiz Sonuçları

Boyutlar	Öğretmen Cinsiyeti	N	\bar{X}	SS	t	p
Ustalık	Kadın	494	2,872	,565	-1,126	,900
	Erkek	293	2,878	,569		
Deneyim	Kadın	494	2,430	,608	-0,559	,576
	Erkek	293	2,454	,585		
Cesaret	Kadın	494	2,356	,773	-0,682	,495
	Erkek	293	2,395	,775		

Tablo 19'a bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamalarının Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787) = -1,126$, $p>0,05$], deneyim alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787) = -0,559$, $p>0,05$], cesaret alt boyut puan ortalamaları Fen Bilimleri dersi öğretmenin cinsiyeti değişkenine göre farklılaşmadığı [$t(787) = -0,982$, $p>0,05$], görülmektedir.

Tablo 40. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Öz-yeterlik Ölçeği Ustalık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut Puanlarının Öğrencilerin Bilimsel Dergi Takip Etme Değişkenine Göre t-Test Analiz Sonuçları

Boyutlar	Seçenek	N	\bar{X}	SS	t	p
Ustalık	Hayır	693	2,909	,565	4,690	,000
	Evet	93	2,621	,513		
Deneyim	Hayır	693	2,467	,602	3,578	,000
	Evet	93	2,233	,533		
Cesaret	Hayır	693	2,407	,781	3,615	,000
	Evet	93	2,102	,662		

Tablo 20'ye bakıldığında, öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği ustalık alt boyut puan ortalamaları bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaştığı [$t(787)=4,690$, $p<0,05$], deneyim alt boyut puan ortalamaları bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaştığı [$t(787)=3,578$, $p<0,05$], cesaret alt boyut puan ortalamaları bilimsel dergi takip etme değişkenine göre farklılaştığı [$t(787)=3,615$, $p<0,05$] görülmektedir. Bu farklılaşmanın ustalık alt boyutunda hayır lehine ($\bar{X}=2,90$), deneyim alt boyutunda hayır lehine ($\bar{X}=2,46$) ve cesaret alt boyutunda hayır lehine ($\bar{X}=2,40$) olduğu görülmektedir.

Tablo 21. FBEDÖ Mikro yetenekler, Makro Yetenekler ve Duyuşsal Özellikler Alt Boyut Puanları İle FBÖÖ Ustalık, Deneyim ve Cesaret Alt Boyut puan Ortalamaları Arasında Tek Faktörlü Varyans Analizi

		macro	micro	duyussal
Ustalık	Pearson Correlation	-,051	-,091*	-,221**
	Sig. (2-tailed)	,152	,010	,000
	N	787	787	787
deneyim	Pearson Correlation	-,020	-,037	-,229**
	Sig. (2-tailed)	,577	,297	,000
	N	787	787	787
cesaret	Pearson Correlation	-,035	-,047	-,235**
	Sig. (2-tailed)	,332	,188	,000
	N	787	787	787

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 21'e göre, öğrencilerin ustalık alt boyutu ile mikro ve duyuşsal beceriler arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin deneyim düzeyi ile duyuşsal becerileri arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin cesaret düzeyi ile duyuşsal becerileri arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular eşliğinde kavramsal çerçeveye bağlı kalarak sonuç, tartışma ve önerilerde bulunulacaktır.

Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri eleştirel düşünme becerileri ile fen dersi öz yeterlilik algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Keçiören, Mamak ve Gölbaşı ilçelerindeki toplam 787 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin genel olarak fen dersine olan ilgisi ve başarısı yüksektir. Fen dersi başarı ortalaması incelendiğinde, öğrencilerin genellikle yüksek puanlar aldıkları gözlemlenmektedir. Anne eğitim düzeyleri, Fen öğretmeninin cinsiyeti, öğrencilerin bölgeye dair sosyo-ekonomik durumunu yansıtarak araştırma sonuçlarının yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Fen dersini sevme düzeyleri ve fen deneyleri ile etkinliklerinin yapıldığı yer de öğrencilerin dersle ilgili tutumları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca öğrencilerin bilimsel bir dergi takip edip etmemesinin öğrencilerin Fen eleştirel düşünme gücü ve Fen dersi öz-yeterliliğiyle anlamlı bir ilişkisi olmadığı görülmüştür. Çalışma kapsamında, eleştirel düşünmenin tanımı ve boyutları, eleştirel düşünme becerileri, eğitimde eleştirel düşünen bireyin özellikleri, disiplinler arası eleştirel düşünme, fen bilgisi eğitimi, fen bilgisi dersinin amaçları ve etkileri, öz-yeterlilik algısı ve öz yeterlilik inancı konuları ele alınmıştır.

Araştırmanın bulguları, ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri eleştirel düşünme becerileri ile Fen dersi öz-yeterlilik algıları arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu

göstermektedir. Araştırma sonuçları, fen bilimleri dersindeki öz-yeterlilik algısının yüksek olmasının, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinde azalmaya yol açabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, fen bilgisi eğitiminde öğrencilerin hem eleştirel düşünme becerilerini hem de öz-yeterlilik algılarını güçlendirmek için öğretim stratejilerinin dikkatlice yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Fen dersine yönelik öz-yeterliliğin ustalık alt boyutu ile Fen eleştirel düşünme ölçeğinin mikro yetenekler ve duyuşsal özellikler alt boyutları arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yine aynı şekilde öğrencilerin FBÖÖ deneyim alt boyutu ile FBEDÖ duyuşsal özellikler alt boyutu arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, fen bilgisi eğitiminde öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini ve öz yeterlilik algılarını güçlendirmenin önemini vurgulamaktadır.

Eleştirel düşünme becerilerinin ve öz yeterlilik algısının geliştirilmesi, öğrencilerin fen bilgisi konularını daha derinlemesine anlamalarına ve başarılarına katkı sağlayabilir. Fen bilgisi derslerinde eleştirel düşünme becerileri ile öz-yeterlilik algısını güçlendirmek, öğrencilerin konuları daha kapsamlı bir şekilde kavramalarına ve akademik başarılarını artırmalarına katkıda bulunabilir. Bu çerçevede, öğretmenlerin fen derslerinde uygulayacakları etkileşimli öğretim stratejileri ve deneysel aktiviteler, öğrencilerin eleştirel düşünme yetilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, öğrencilerin öz-yeterlilik algılarını artırmaya yönelik motivasyonel ve destekleyici programlar düzenlenmesi de kritik öneme sahiptir.

Eleştirel düşünmenin araştırılmasının ve geliştirilmesinin önemli olduğu bu çalışmada önem gösteren alan yazın çalışmalarını incelediğimizde Özçınar (1996) ve Hanley (1995) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları, bu çalışmada ulaşılan eleştirel düşünme becerilerini temel alan fen eğitiminin problem çözme beceri düzeyini geliştirmede etkili olması sonucu ile uygunluk göstermektedir. Ayrıca Akınoğlu (2001), Hager, Sleet, Logon ve Hooper (2003), Plath, English, Connors ve Beveridge (1999), Güzel (2005), Cotton (1991) ve Overton (1993) tarafından yapılan araştırmalarda eleştirel düşünme becerilerini temel alan eğitimin akademik başarı ve eleştirel düşünme gibi öğrenme ürünlerinin gelişiminde olumlu yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan diğer araştırmalara bakıldığında; Dadlı'nın (2015) çalışması, fen ve teknoloji dersine yönelik öz düzenleme becerileri ile akademik başarı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bizim çalışmamızda da fen bilimleri dersine yönelik eleştirel düşünme gücü ile öz-yeterlilik arasındaki ilişkiyi inceliyoruz. Dadlı'nın bulgularıyla uyumlu olarak, fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterliliklerin artmasıyla eleştirel düşünme gücünün de artabileceği öne sürülebilir. Bu, öğrencilerin ders materyallerine ve kendi öğrenme süreçlerine daha etkin bir şekilde katılabileceklerini işaret edebilir.

Akbaş ve Çelikkaleli' nin (2007) çalışmasında, Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlilik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimine yönelik öz-yeterlilik inançlarının ve sonuç beklentilerinin cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı fakat üniversitelerine göre farklılaştığı; öğrenim türlerine göre ele alındığında ise fen öğretimine ilişkin öz-yeterlilik inancının farklılaşmadığı, sonuç beklentilerinin farklılaştığı görülmektedir.

Türer'in (2015) çalışmasında öğretmen adaylarının fen eğitimine yönelik tutumları ile öz yeterlilikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bizim çalışmamızda ise fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterliliklerin eleştirel düşünme gücü ile ilişkisini araştırıyoruz. Türer'in bulgularına paralel olarak, fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterliliklerin artmasıyla eleştirel düşünme gücünün de artabileceği düşünülebilir. Bu da öğrencilerin fen derslerine karşı tutumlarının ve başarılarının geliştirilmesinde öz-yeterlilik algısının önemli olduğunu gösterebilir.

Kandemir ve Eğmir'in (2020) çalışmasında, ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik özyeterlilikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda, ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin sınıf düzeyi; akademik özyeterliliklerinin ise hem cinsiyet hem de sınıf düzeyi açısından anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve aile gelir düzeyi değişkenlerinin bu iki olgu arasındaki ilişkiyi anlamlı biçimde etkilediği belirtilmiştir.

Kafalı ve Akçöltekin'in (2024) çalışmasında, fen bilimleri öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri ile bilimsel araştırma öz yeterlikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. "21. yüzyıl becerileri öz yeterliği" ile "bilimsel araştırma öz yeterliği" arasında pozitif, anlamlı ve orta seviyede bir ilişki tespit edilmiştir. Kafalı ve Akçöltekin'in bulgularına benzer olarak, öğretmenlerin 21. yüzyıl becerileri öz yeterliklerinin artmasıyla fen bilimleri dersine yönelik eleştirel düşünme güçlerinin de artabileceği düşünülebilir. Eleştirel düşünme gücü ile öz-yeterlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmamızda elde edilen bulgular, fen bilimleri dersinde öğrencilerin başarısını etkileyen çeşitli faktörleri ortaya koymaktadır. Öğrencilerin fen dersine yönelik eleştirel düşünme güçleri ile Fen dersi için öz-yeterlikleri arasında negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Öz yeterlik algısı, bir kişinin belirli bir görevi başarma konusundaki kendi yeteneğine olan inancını ifade eder. Eğer bir öğrenci, eleştirel düşünme becerilerini geliştirirken fen bilgisini anlama kapasitesi de artırıyor, bu durum öz yeterlik algısını olumlu yönde etkileyebilir. Ancak, eleştirel düşünme sürecinde öğrenci, bilgisinin yetersiz olduğunu fark ederse bu durum onun öz yeterlik algısını olumsuz etkileyebilir. Kısaca, fen eleştirel düşünme becerileri ile fen öz yeterlik algıları arasındaki ilişki karmaşık ve çok boyutludur. Bu ilişkinin nasıl şekillendiği, öğrencilerin bireysel deneyimlerine ve aldıkları eğitimin niteliğine bağlı olarak değişebilir. Ayrıca, öğrencilerin ustalık düzeyi ile mikro yetenekler ve duyuşsal özellikler arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu, öğrencilerin fen konularında daha fazla ustalaştıkça duyuşsal becerilerinin azaldığını işaret etmektedir. Benzer şekilde, öğrencilerin deneyim düzeyi ile duyuşsal özellikleri arasında da benzer bir ilişki gözlemlenmiştir; deneyim arttıkça duyuşsal becerilerin azaldığı görülmüştür. Dahası, öğrencilerin cesaret düzeyi ile duyuşsal özellikler arasında da düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, öğrencilerin fen bilimleri dersindeki duyuşsal becerilerinin, özellikle de ustalık, deneyim ve cesaret düzeyleri arttıkça azaldığını göstermektedir. Sonraki araştırmaların, bu ilişkileri daha derinlemesine inceleyerek fen bilimleri eğitiminde öğrenci başarısını artırmaya yönelik daha etkili stratejiler geliştirmeye odaklanması önemlidir. Bu bağlamda, öğretmenlerin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini güçlendirmek ve öz-yeterlik algılarını artırmak için çeşitli yöntemler ve uygulamaları göz önünde bulundurmaları önemlidir.

Bu bulgular, Bandura (1997)'nin öz-yeterlilik üzerine yaptığı çalışmalarla tutarlıdır. Özellikle, öz-yeterliliği yüksek olan öğrencilerin cesaret alt boyutu ile diğer yetenek alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve cesaret alt boyutunun başarı düzeyi ile ilişkili olduğu bulgusu, Bandura'nın teorileriyle uyumludur.

Yüksek öz-yeterliliğe sahip bireylerin, zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkma eğiliminde olmaları ve daha yüksek performans göstermeleri, öz-yeterliliklerinin güçlü bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu bireyler, kendilerine olan güvenleri sayesinde, başarısızlık durumlarında dahi motivasyonlarını kaybetmezler ve çözüm odaklı davranarak hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılıklarını sürdürürler.

Bu çalışmanın bulguları, Bandura'nın öz-yeterlilik teorisiyle uyumlu bir şekilde değerlendirilebilir. Bandura'ya göre, öz-yeterlilik, bir bireyin belirli bir görevi başarma

konusundaki inancını ve güvenini ifade eder. Bu inançlar, bireyin motivasyonunu, zorluklarla başa çıkma yeteneğini, performansını ve başarı değerlendirmesini etkileyebilir.

Bu bağlamda, çalışmanın bulguları öz-yeterliliğin öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki önemli etkilerini vurgulamaktadır. Özellikle, cesaret alt boyutunun diğer yetenek alt boyutları ve başarı düzeyi ile ilişkili olması, öğrencilerin öz-yeterliliklerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilebilir. Bu bulgular, öğrencilerin öz-yeterliliklerini değerlendirmek ve geliştirmek için öğretmenlerin dikkate alması gereken önemli ipuçları sunmaktadır.

Dolayısıyla, bu çalışmanın bulguları, öz-yeterlilik kavramının öğrencilerin performansını ve zorluklarla başa çıkma yeteneklerini etkilediğini göstermektedir. Özellikle, cesaret alt boyutunun diğer yetenek alt boyutları ve başarı düzeyi ile ilişkili olması, öğrencilerin öz-yeterliliklerini değerlendirmek ve geliştirmek için önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Bu bulgular, öğretmenlerin öğrencilerin öz-yeterliliklerini güçlendirmeye yönelik stratejiler geliştirmeleri ve öz-yeterliliklerin öğrenci başarısı üzerindeki etkisini anlamak için daha fazla araştırma yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre; uygulayıcılara, program geliştiricilere ve araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur:

Program geliştiricilere yönelik öneriler:

- Araştırmada ortaokul öğrencilerinin fen dersine yönelik eleştirel düşünme ve öz-yeterlilik düzeylerinin sınırlı seviyede olduğu görülmektedir. Program geliştiriciler eleştirel düşünme ve öz-yeterliliğe yönelik uygulamalı etkinliklere yer verebilir.

- Ortaokul öğrencilerinin fen dersine yönelik eleştirel düşünme düzeylerinin fen dersini çok seven ve anne eğitim düzeyi yüksek olan öğrenciler lehinde olduğu görülmektedir. Diğer grupların fen eleştirel düşünme düzeylerinin geliştirilmesi amacıyla program geliştirme uzmanları tarafından duyuşsal alan ile ilgili daha fazla ders içeriğine, kazanıma ve uygulamalara yer verilebilir.

Eğitimcilere yönelik öneriler:

- Ortaokul öğrencilerinin fen eleştirel düşünme ve fen öz-yeterlilik becerilerinin daha fazla yüksek düzeyde beceri geliştirmeleri amacıyla öğrencilerin daha çok aktif olacakları deneyler, etkinlikler ve uygulamalar yapılabilir.

- Öğrencilerin fen bilimleri alanına dair bilişsel yapılarının ve duyuşsal alanlarının gelişmesi için farklı yöntem ve tekniklerle dersi sevdirmeye ve bu branşa dair kendi yeterliliklerini tanımaya, kullanmaya yönelik bilişsel ve davranışsal kazanımlara yer verilebilir.

- Eğitimciler, öğrencilerin fen dersi eleştirel düşünme gücü becerilerini ve fen öz-yeterliliklerini olumlu yönde etkileyecek öğrenme ortamları oluşturmalıdır. Özellikle bu bağlamda fen eğitiminde okul dışı öğrenme ortamları oluşturulmalıdır.

- Devlet okullarında fiziki imkânların, bilimsel, sosyal ve kültürel faaliyetlerin ve tüm paydaşlar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin, öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmesini sağlayacak ortamlar oluşturulması önerilmektedir. Bu çalışmaların, fen bilgisi öğretimindeki uygulamalara ve politikalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacılara yönelik öneriler:

• Araştırmada bazı demografik bilgilerin eksikliği araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Öğrencilerin farklı demografik özellikleri dikkate alınarak; fen dersi eleştirel düşünme gücü becerileri ile fen öz-yeterliklerinin birçok farklı değişken açısından ilişkisine bakılabilir.

• Öğrencilerin fen dersi eleştirel düşünme gücünü ve fen öz-yeterliklerini etkileyen faktörleri belirlemek ve öğrenci tutumları üzerindeki etkisini değerlendirmek için betimsel ve deneysel araştırmalar yapılabilir.

• Çalışmanın sadece Ankara ili; Mamak, Keçiören ve Gölbaşı ilçelerinde öğrenim gören ortaokul öğrencilerini kapsaması çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilir ve daha büyük bir örneklem grubu ile uygulama yapılabilir.

• Fen dersi eleştirel düşünme becerisi ve fen öz-yeterliliğinin ilkokul ve lise öğrencileri ile öğretmen adayları üzerindeki etkisinin incelendiği nicel çalışmalar yapılabilir ve kademeler arasındaki farklılıklara bakılabilir.

• Gelecekteki araştırmaların, bu alanda yapılan çalışmaları derinleştirmesi ve farklı değişkenler arasındaki ilişkileri daha detaylı olarak incelemesi gerekmektedir. Özellikle, fen bilgisi eğitiminde eleştirel düşünme becerilerinin ve öz yeterlilik algısının nasıl geliştirilebileceği ve öğrencilerin bu konulardaki tutumlarını nasıl etkileyebileceği üzerine daha fazla araştırma yapılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, A., & Çelikkaleli, Ö. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 98-110
- Akinoğlu, O. (2001). *Eleştirel düşünme becerilerini temel alan fen bilgisi öğretiminin öğrenme ürünlerine etkisi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bahtiyar, A., ve Bilge, C. A. N. (2017). Fen öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ile bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 47-58.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, 84(2), 191.
- Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. *Englewood Cliffs Prentice Hall*.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Worth.
- Başar, S. (2018). *Fen bilimleri öğretmen adaylarının fende matematiğin kullanımına yönelik öz-yeterlik inançları, 21. yy becerileri ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Başbay, A., Demirel, Ö. ve Erdem, E. (2006). *Eğitimde çoklu zekâ kuramı ve uygulama*. Ankara: Pegem.
- Baylan E, 2009. Doğaya ilişkin inançlar, kültür ve çevre sorunları arasındaki ilişkilerin kuramsal bağlamda irdelenmesi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 67-74.
- Büyüköztürk, Ş. 2011. Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık
- Cotton, K. (1991). Teaching Thinking Skills. <<http://www.nwrel.org/scpd/sirs/6/cu11.html>> (21.08.2024).
- Cüceloğlu, D.(1993). *İyi düşün doğru karar ver*. İstanbul: Sistem.
- Dadlı, G. (2015). *Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine yönelik öz düzenleme becerileri ve öz yeterlikleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Duman, B. A. (2007). *Lise öğrencilerinin İngilizce' ye yönelik öz yeterlik algı puanlarının cinsiyete, alanlara ve farklı düzeylere göre İngilizce başarısını yordama gücü*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics (Fourth edition)*. Allyn and Bacon.
- Gülen, S. (2019). Development of critical thinking skills scale for science lesson. *European journal of education studies*.
- Güzel, S. (2005). Eleştirel Düşünme Becerilerini Temele Alan İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Hager, P., Sleet, R., Logon, P. & Hooper, M. (2003). Teaching Critical Thinking in Undergraduate Science Courses. *Science & Education*. (12), 303-313.
- Hanley, G.L. (1995). Teaching Critical Thinking: Focusing on Metacognitive Skills And Problem Solving. *Teaching of Psychology*. 22 (1), 68-72.
- Kafalı, C., ve Akçöltekin, A. (2024). *Fen bilimleri öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri ile bilimsel araştırma öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

- Kandemir, S. N., ve Eğmir, E. (2020). Ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik özyeterlilikleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(4), 1775-1798.
- Karaca, M., Bektaş, O., ve Saraçoğlu, S. (2022). Fen bilimleri dersine yönelik öz-yeterlik ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 1-21.
- Keselman, H. J., ve Rogan, J. C. (1978). A comparison of the modified-Tukey and Scheffe methods of multiple comparisons for pairwise contrasts. *Journal of the American Statistical Association*, 73(361), 47-52.
- Lopes, R. H., Reid, I. D., ve Hobson, P. R. (2007). The two-dimensional Kolmogorov-Smirnov test.
- Overton, J. C. (1993). An Investigation of The Effects of Thinking Skills Instruction on Academic Achievement and The Development of Critical and Creative Thinking Skills of Second, Fourth and Sixth Grade Students. Unpublished Doctoral Dissertation. The University of Alabama.
- Özçınar, H. K. (1996). Enhancing Critical Thinking Skills of Preparatory University Students of English at Intermediate Level. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ, Ankara.
- Şimşek, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Plath, D., English, B., Connors, L. & Beveridge, A. (1999). Evaluating The Outcomes of Intensive Critical Thinking Instruction for Socila Work Students. *Social Work Education*. 18, (2).
- Türer, B. (2015). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen eğitimine yönelik tutumları ile öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Zimmerman, B. J. (1995). Self-efficacy and educational development. *Self-efficacy in changing societies*, 1(1), 202-231.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Desteği Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşleri

Student Opinions on The Use of Artificial Intelligence Support in Graphic Design

Umud YAĞCI¹

Öz

Araştırma, yapay zekânın eğitim süreçlerinde ve özellikle grafik tasarım alanında kullanımını ele almaktadır. Bu araştırmada amaç, görsel sanatlar eğitiminde grafik ana sanat öğrencilerinin grafik dersinde tasarım yaparken destek olarak kullandıkları yapay zekâ uygulamalarına yönelik öğrenci görüşlerini belirlemektir. Grafik tasarım öğrencilerinin yapay zekâ uygulamalarına yönelik görüşlerine bakıldığında; öğrencilerin yapay zekâ teknolojilerini tasarım süreçlerinde giderek daha fazla kullandığı ve bu teknolojilerin tasarımcılara yeni ve yenilikçi yaklaşımlar sunarak işlerini kolaylaştırdığı ifade etmektedirler. Ayrıca yapay zekâ uygulamalarını tasarım sürecinde ilham almak, iş yükünü azaltarak zaman kazanmak ve tasarım becerilerini geliştirmek amacıyla düzenli olarak kullandıkları görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yapay zekâ uygulamalarının pratiklik ve verimlilik sağlaması gibi özellikleri takdir ettiklerini ancak kısmen de olsa yaratıcılığı köreltebileceği ve tek tip tasarımlara yol açabileceği kaygısı taşıdıklarını göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin yapay zekâ desteğinin derslerinin tamamında alınması konusunda temkinli oldukları ve bu teknolojinin bilinçli bir şekilde kullanılması gerektiği görüşünü benimsedikleri bulgularına ulaşılmıştır. Sonuç olarak; araştırmada yapay zekâ destekli uygulamaların grafik tasarım alanında önemli bir rol oynadığı ve öğrencilerin bu teknolojiyi etkili bir şekilde kullanabilmesi için bilinçli bir yaklaşımın önemli olduğu görülmüştür. Yapay zekâ kullanımının öğrenciler arasında oldukça yaygın olduğu, tasarım yaparken yapay zekâ destekli uygulamalarını ilham aldığı, daha hızlı gelişim sağladıkları ve iş yükünü önemli ölçüde azalttıkları bir araç olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Grafik Sanat, Yapay Zekâ, Öğrenci Görüşleri, Grafik Tasarım, Tasarım Teknolojisi

Abstract

The research addresses the use of artificial intelligence in educational processes and especially in the field of graphic design. The aim of this research is to determine students' opinions about the artificial intelligence applications that graphic arts students use as support while designing in the graphics course in visual arts education. Looking at the opinions of graphic design students about artificial intelligence applications; They state that students are increasingly using artificial intelligence technologies in their design processes and that these technologies make their work easier by offering new and innovative approaches to designers. In addition, it is seen that they regularly use artificial intelligence applications to get inspiration during the design process, save time by reducing workload, and improve their design skills. The findings show that students appreciate the practicality and efficiency of artificial intelligence applications, but they are concerned that they may, at least partially, dull creativity and lead to uniform designs. In addition, it was found that students were cautious about taking artificial intelligence support in all of their courses and adopted the view that this technology should be used consciously. In conclusion; The research shows that artificial intelligence-supported applications play an important role in the field of graphic design and that a conscious approach is important for students to use this technology effectively. It has been concluded that the use of artificial intelligence is quite common among students, that they see artificial intelligence-supported applications as a tool that inspires them when designing, enables faster development and significantly reduces the workload.

Keywords: Graphic Art, Artificial Intelligence, Student Opinions, Graphic Design, Design Technology

¹ Dr., Yenışehir Bilim ve Sanat Merkezi, umutyagci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6687-0103>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.07.2024

Atıf İçin/For Cite: YAĞCI U., "Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Desteği Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1569-1581

<https://doi.org/10.17755/esosder.1499011>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission: Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Başkanlığı'nın 24/04/2024-11 tarih kararı ile uygun bulunmuştur/ Approved by the decision of Dicle University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 24/04/2024-11.

1. GİRİŞ

Eğitim süreçleri içinde yapay zekâ, eğitim ve öğretim, adaptasyon, sentez, öz düzenleme ve kullanım gibi insan tarafından gerçekleştirilen süreçlere katılabilen bilgi işleme sistemleri olarak tanımlanmaktadır (Güzey vd., 2023). Yapay zekâ ve eğitim ilişkisi son yıllarda gelişerek yapay zekâ ürünlerinin eğitim öğretim süreçlerine dâhil edilmesini hızlandırdı. Akıllı makineler ve sistemlerle destekli eğitim öğretim süreçlerine yönelik tartışmalar sürse de bu teknolojinin hızla gelişerek ilerleyeceği uzmanların ortak görüşleridir (Korkmaz ve Polat, 2023). Bu bağlamda yapay zekânın; bilgisayarlara, insana yakın işlevleri yerine getirme yeteneği kazandırdığı görülmektedir. Eğitimde yeni teknolojilerin benimsenmesi ve kullanılmasıyla birlikte eğitim sektöründe yapay zekâdan yoğun bir şekilde faydalanılacağı söylenebilir (Chen vd., 2020). Eğitim öğretim süreçlerinde yararlanılacak yapay zekâ sistemlerinin nasıl tasarlandığı, nasıl çalıştığı ve geliştiğini denetlemek için koruma önlemleri ve insan gözetiminin süreç boyunca devam etmesinin önemli olduğu söylenebilir (Nguyen ve Ngo, 2023). Yapay zekâ grafik tasarım dersi bağlamında tasarım sürecinin desteklenmesi ve gelişmiş görsellerle desteklenmesi gibi durumlarda fayda sağlayacağı gibi iş yükünü hafifletme ve iş gücünü daha etkili kullanabilme konusunda da etkili sonuçlar sunabilir. Yapay zekâ teknolojileri eğitim alanındaki uygulanmaları her geçen gün artarken, derste verimliliği ve öğrencilerin öğrenme deneyimini geliştirmektedir (Huang vd., 2021).

Grafik tasarım öğrencilerinin tasarım süreçlerinde yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin kullanımı giderek artmaktadır. Geleneksel tasarım yöntemleriyle birlikte YZ'nin tasarımlarda kullanımı, öğrencilere yeni ve yenilikçi yaklaşımlar sunmaktadır. Ancak, bu teknolojilerin kullanımıyla ilgili öğrencilerin görüşleri ve deneyimleri içeren araştırmalar sınırlıdır. Bu araştırmada, grafik ana sanat öğrencilerinin tasarım süreçlerinde YZ desteği kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmektedir.

1.1. Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Kullanımı

Yapay zekâ, grafik endüstrisindeki işleri devralma korkusu yaratırken, diğer taraftan işleri kolaylaştırmıştır. Günümüzde grafik ve yapay zekâ arasındaki ilişkinin büyük oranda arttığı, uygulamalarının yaygın olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Tasarımcıların tasarım sürecini yüksek yaratıcılıkla ve hızlı bir şekilde tamamlamaları hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, tasarım ve teknoloji arasındaki ilişkiyi anlamak, tasarımcıların daha verimli olmalarına yardımcı olmaktadır. Yerel tasarım yöntemleri ile yapay zekâ odaklı tasarım yöntemleri arasındaki fark, istenen tasarımı elde etmek için kullanılan süreç ve araçlardır. Bugün, yapay zekâ sayesinde tasarım geçmişi olmayan herhangi bir kişi bir logo veya web sitesi oluşturabilir (Sindhura & Abdul, 2021).

Tasarımcıların yaptığı çalışmalarda zaman zaman yardımcı gereksinimi duyulur. Tasarımcılar işin yaratıcı kısmıyla uğraşırken, yapay zekâ iş yükünü hafifleterek çalışmalarında da vakit ve hız avantajı sağlamaktadır. Bu durum tasarımcılara hatalarını kontrol edebilme imkânı da vermektedir (Teixeira, 2017).

Yapay zekânın gelişimi teknolojilerin konumunda ve rolünde de değişiklikler yapmaktadır. Bu alanlardan biri de grafik tasarım alanıdır. Makine öğrenmesinin temeli olan algoritmik sistemler grafik tasarımda da yeni çıktılar üretmektedir. Algoritmalar herhangi bir problemi çözüme ulaştırmak için uygulanması gereken adımları sistematik, düzenli, açık ve

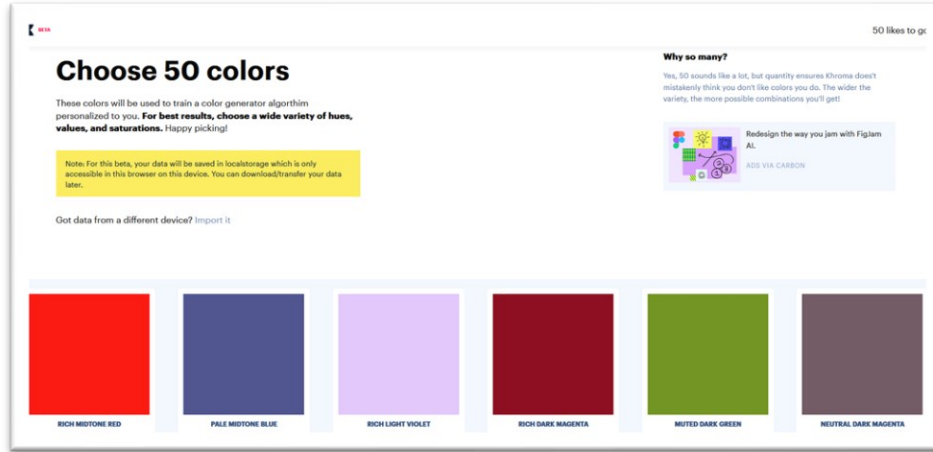
sıralı bir biçimde ifade edilmesidir. Teknolojinin gelişimiyle beraber grafik tasarım bilgisayarlar da devam etmekte ve buna bağlı olarak da yapay zekâ tasarım araçları kaçınılmaz olarak grafik tasarım sektöründe yer almaktadır. Grafik tasarımda yapay zekâyı tarif edersek herhangi bir grafik tasarımcının tasarım sürecine dahil olmadan yapay zekâ kodlarını kullanarak logo, mizanpaj, web sitesi, ambalaj tasarımı, film posterleri gibi tasarım çıktıları oluşturan uygulamalar bütünü olduğunu ifade etmek mümkündür (Karaata, 2018).

Grafik tasarım alanında yapay zekâ kullanımı yaygınlaşmakta ve bazı tasarım problemlerini kolaylıkla çözüme kavuşturabilmektedir. Yapay zekâ tasarımcıların yaptığı birçok çalışmada bulunan hamaliye işlerde özellikle devreye girmektedir. Çalışılan işlerin % 20'si hamaliye türü işlerden oluşmaktadır. Yapay zekâ bu işleri otomatikleştirerek tasarımcıya kolaylık sağlamaktadır. Adobe, AutoDesk, Google, Microsoft gibi yazılım firmaları bu sorunları gidermek için çalışmaktadır (Karaşahinoğlu, 2020).

1.2. Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Kullanan Bazı Web Araçları

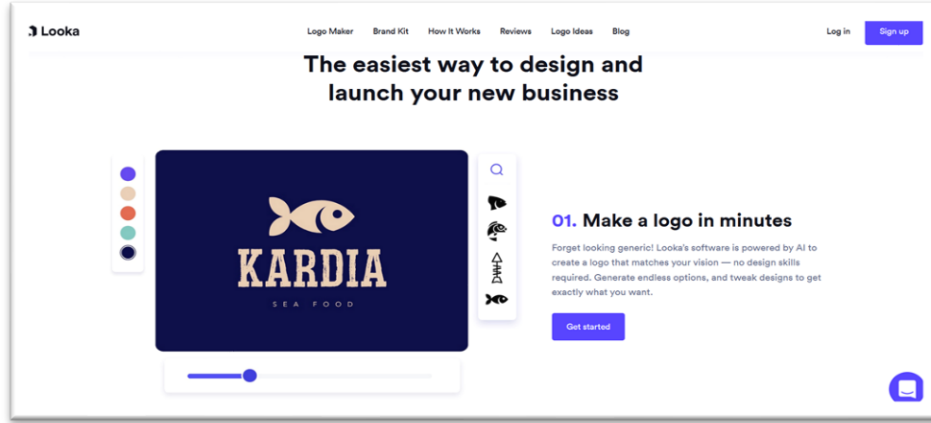
Yapay zekâ uygulamalarında, algoritmalar tekrarlanarak makinelerin öğrenmesi prensibiyle, sanal mağazalar için web siteleri, banner yapımları ve logo tasarımları yapabilecek basit yazılımlar bulunmaktadır. Grafik tasarım için kullanılan bazı yapay zekâ siteleri şunlardır:

Khroma.com: Grafik tasarımcılar için büyük kolaylık sağlayan renk seçim sitesidir. Bir dizi renk seçerek (50 adet) yapay zekâ algoritması ile analiz edip bizim beğenebileceğimiz renkleri oluştururken beğenmediklerimizi engellemek için sinir ağı destekli bir algoritma sayesinde bize en uygun olanları sunmaktadır (Khroma, 2020).

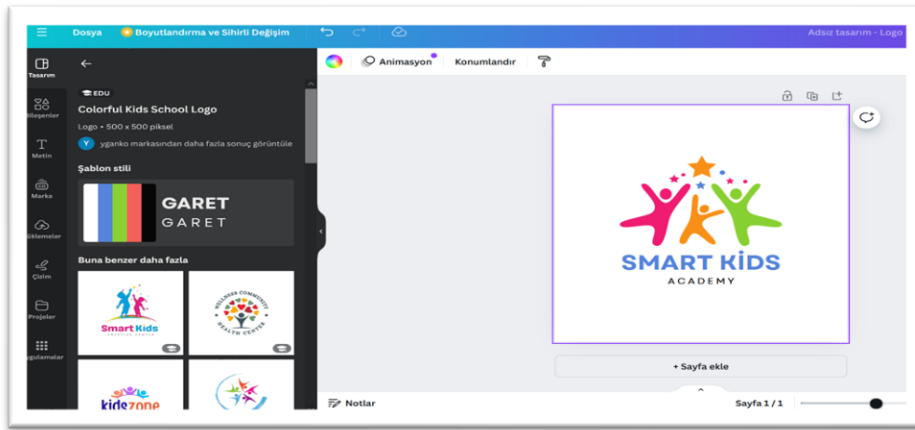
Görsel 1: Khroma Arayüzü

Looka, Tailor Brands ve Wix Logo Maker web araçları yapay zekâ algoritmaya dayalı çalışma prensibiyle yaptığı tasarımlarda, firmaların isminden esinlenerek ihtiyaçlarına göre en iyi stilleri ve renkleri belirledikten sonra birden fazla logo tasarımı yapabilmektedir. Belirlenen logolara ince ayarlar yaparak kurumsal kimlik çalışmasını tamamlayabilmektedir (Das, 2020).

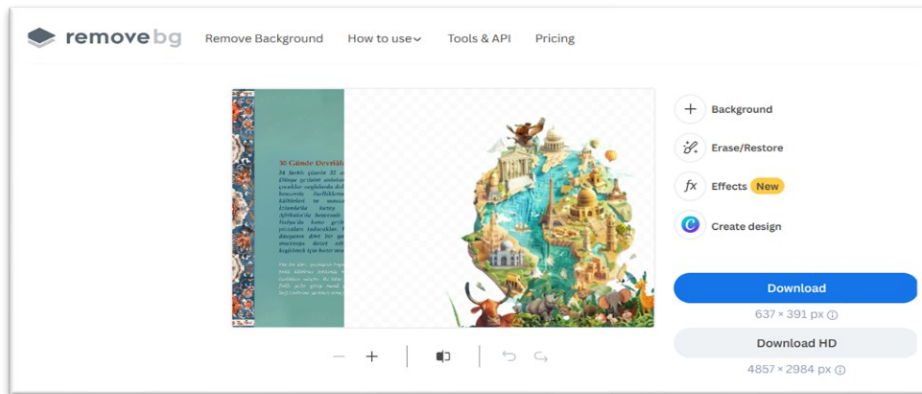
Görsel 2: Looka Arayüzü

Canva: Kullanıcıların sosyal medya grafikleri, sunumları, posterleri ve diğer görsel içerikleri oluşturmasına olanak tanıyan yapay zekâ destekli bir grafik tasarım platformudur. Web'de ve mobilde kullanılabilir ve milyonlarca resim, yazı tipi, şablon ve illüstrasyonu entegre eder.

Görsel 3: Canva Logo Düzenleme Arayüzü

Remove.bg: Yardımcı grafik tasarımcı görevini üstlenerek fotoğrafların arka planlarını oldukça pratik bir şekilde kaldırmaktadır.

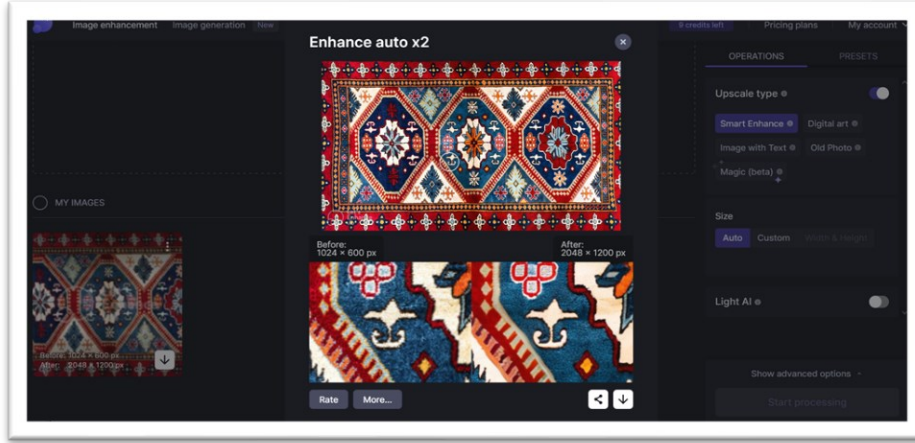
Görsel 4: Remove.bg Arkaplan Düzenleme Arayüzü

Fontjoy.com: Yapay zekâ ile çalışan bu uygulama da tasarımcılara yazı karakteri önerilerinde bulunmaktadır.

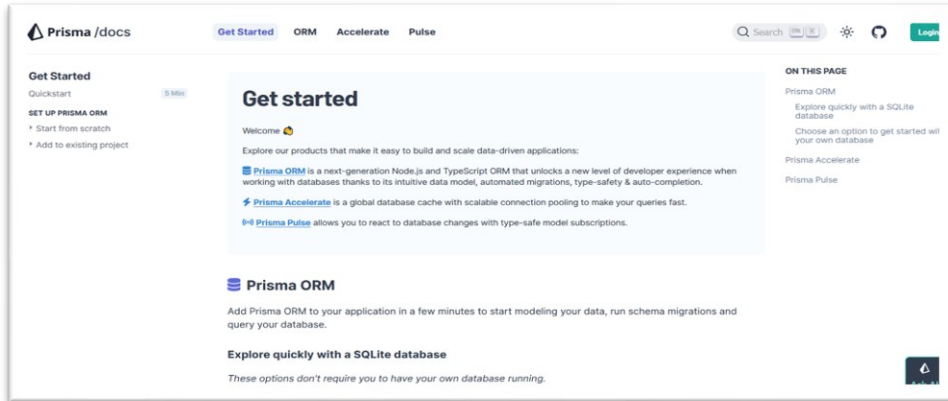
Görsel 5: Fontjoy Font Öneri Arayüzü

Letsenhance.io: Görsellerin kalitesini yükselten bir yapay zekâ uygulamasıdır.

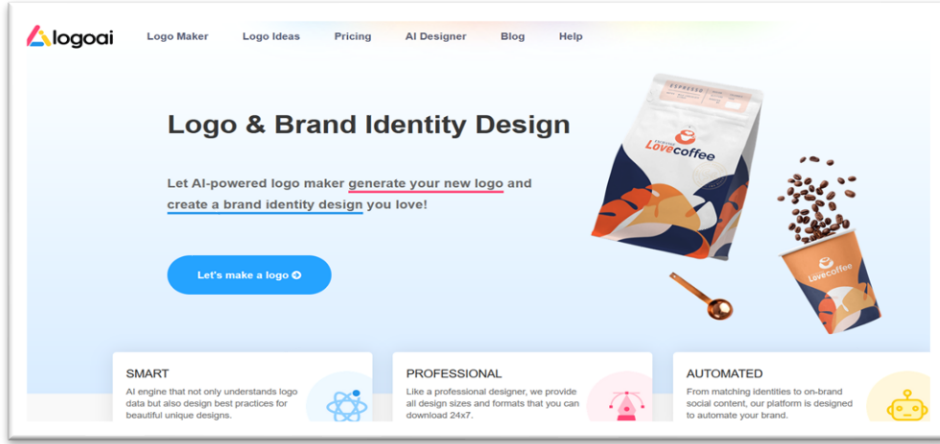
Görsel 6: Letsenhance Arayüzü

Prisma: Yapay sinir ağları ve yapay zekâ kullanarak fotoğraflara çeşitli sanatsal efektler veren bir fotoğraf düzenleme uygulamasıdır.

Görsel 7: Prisma Arayüzü

Logoai, Brandmark: Yapay zekâ temelli logo tasarım uygulamasıdır.

Görsel 8: Logoai Arayüzü

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada amaç, görsel sanatlar eğitiminde grafik ana sanat öğrencilerinin grafik alanında tasarım yaparken destek olarak kullanılan yapay zekâ uygulamalarına yönelik öğrenci görüşlerini belirlemektir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Grafik ana sanat öğrencilerinin tasarım süreçlerinde yapay zekâ desteği kullanımına yönelik görüşlerini araştırmak, birkaç nedenle önemlidir:

Teknolojinin Etkisi: Grafik tasarım alanında yapay zekânın giderek daha fazla kullanılmasıyla birlikte, öğrencilerin bu teknolojiye yönelik tutumları ve deneyimleri, gelecekteki tasarım uygulamalarını şekillendirebilir. Bu nedenle, öğrencilerin YZ'yi tasarım süreçlerinde nasıl algıladığı ve kullanmayı nasıl değerlendirdiği, disiplinin geleceğini etkileyebilir.

Eğitim Süreçleri ve Stratejileri: Öğrencilerin YZ'yi tasarım eğitimlerinde nasıl kullanabilecekleri ve bu teknolojiyi etkin bir şekilde benimsemeleri için hangi stratejilerin gerektiği, eğitim kurumları ve öğretmenler için önemlidir. Öğrencilerin görüşlerini anlamak, daha etkili eğitim yöntemleri ve müfredat geliştirmeye olanak tanır.

Yaratıcılık ve İnovasyon: Yapay zekâ teknolojileri, tasarım süreçlerinde yeni ve yenilikçi yaklaşımların keşfedilmesine olanak tanır. Öğrencilerin YZ'nin yaratıcılıklarını nasıl etkilediği ve inovasyon süreçlerine nasıl katkıda bulunduğu konusundaki görüşleri, disiplinin ileriye dönük gelişimini belirleyebilir.

1.5. Sınırlılık

Bu araştırma, Diyarbakır ilindeki Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalında okuyan grafik ana sanat 2. ve 3. sınıf öğrencileri ve bu öğrencilere yönelik hazırlanan öğrenci görüşme formu ve bu görüşme formunda yer alan 7 soru ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın yönteminden, modelinden, evren ve örneklemeden, verilerin toplanmasından, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasından bahsedilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel yöntem kullanılmış olup, verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ve literatür tarama yönteminden yararlanılmıştır. Öğrenci görüşleri içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Diyarbakır'da güzel sanatlar eğitimi veren kurumlarda resim-iş eğitimi anabilim dalında grafik tasarım eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem ise grafik ana sanat 2. sınıf ve 3. sınıf öğrencileridir. Araştırmaya katılan öğrenciler 21 kişiden oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Görsel sanatlar eğitiminde öğrencilerin grafik dersinde yaptıkları tasarımda kullandıkları yapay zekâ uygulamalarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla aşağıdaki sorular hazırlanmıştır.

Tablo 1. Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Uygulamalarına Yönelik Öğrenci Görüşme Formu Görüşme Soruları

1. Grafik tasarımda yapay zekâ uygulamalarını hangi sıklıkta kullanıyorsun?
2. Grafik tasarım sürecinde yapay zekâ uygulamalarını hangi amaçla kullanıyorsun?
3. Yapay zekâ uygulamalarında ilgini çeken neler var? Beğendiğin ve beğenmediğin yönler neler?
4. Bütün derslerde yapay zekâ uygulamaları ile çalışırım diyebilir misin? Neden?
5. Grafik tasarımda yapay zekâ ile uygulama yapmak sana neler kazandırıyor?
6. Tasarım sürecinde yapay zekâ desteği almayı öğrenci arkadaşlarına tavsiye eder misin? Neden?
7. Yapay zekâ uygulamaları ile ilgili eklemek istediğin görüşlerin varsa yazabilir misin?

2.4. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmada yer alan 21 öğrencinin, görüşme formundaki 7 soru ile ilgili görüşleri içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş ve tablolastırılarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Öğrencilerin Yapay Zekâ Uygulamalarına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular

Grafik Ana sanat öğrencilerinin derste yapay zekâ uygulamalarını kullanmalarına yönelik görüşlerinin neler olduğu ile ilgili bulgulara yer verilerek öğrenci görüşme formunda

yer alan 7 soru ve bu sorulara yönelik 21 öğrencinin görüşleri içerik analizi yapılarak soruların çözümlenmesi aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

1. Grafik tasarımda yapay zekâ uygulamalarını hangi sıklıkta kullanıyorsun?

Tablo 2. Görüşme Formu 1. Soru

Grafik tasarımda yapay zekâ uygulamalarının kullanım sıklığı	f
Kullanmıyorum	4
Nadiren	4
Ara Sıra	3
Düzenli	10
Toplam	21

Tablo 2 incelendiğinde çalışma grubunun yapay zekânın kullanım sıklığına ilişkin çeşitli zaman aralıklarında kullandıkları görülmüştür. Katılımcıların önemli bir kısmı (f=10) yapay zekâ uygulamalarının grafik tasarım sürecinde düzenli olarak kullandıklarına yönelik görüş ifade etmiştir. Öğrencilerin bir kısmı ise ara sıra (f=4) ve nadiren de olsa (f=3) yapay zekâ desteği aldıkları görülmüştür. Küçük bir kısım ise (f=4) diğer sorularda cevapları belirtilen bazı sebeplerden dolayı kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Bulgulara göre grafik sanat alanında tasarım yapan öğrenciler arasında yapay zekâ desteği oldukça fazla rağbet görmektedir.

2. Grafik tasarım sürecinde yapay zekâ uygulamalarını hangi amaçla kullanıyorsun?

Tablo 3. Görüşme Formu 2. Soru

Tasarım sürecinde yapay zekâ uygulamalarının kullanım amacı	f
Kullanmıyorum	4
İlham almak	11
İşleri kolaylaştırmak ve iş yükünü azaltmak	7
Telifsiz görsel elde etmek	2
Zamandan tasarruf etmek	2
Tasarım alanında geliştirmek	2
Toplam	21

Tabloya göre öğrenciler grafik tasarım sürecinde yapay zekâ destekli uygulamaları (f=11) oldukça yüksek oranda ilham almak için kullandıklarını belirtmiştir. Bu bulguyu (f=7) yüksek oranda uygulamaların tasarımlarında işleri kolaylaştırması ve iş yükünü azaltması görüşü takip etmiştir. Öğrencilerin bir kısmı telifsiz görsel elde etmek, zamandan tasarruf etmek ve tasarım alanında kendini geliştirmek amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre yapay zekâ araçlarının kullanım amacının daha çok tasarım yaparken ilham almak ve pratik kullanım olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda tasarımlarını oluştururken bir yandan kendilerini geliştirerek öğrenciler daha hızlı sonuca ulaşabilmektedirler.

3. Yapay zekâ uygulamalarında ilgini çeken neler var? Beğendiğin ve beğenmediğin yönler neler?

Tablo 4. Görüşme Formu 3. Soru

Yapay Zekâ Uygulamalarının Beğenilen ve Beğenilmeyen Özellikleri	f
Beğenilen Özellikler	
Pratik çalışma imkânı sunması	9
Fikir ve ilham vermesi	6
Güzel işler çıkarması, Üretken olması	6
İş yükünü azaltarak zaman kazandırması	3
Beğenilmeyen Özellikler	
Yaratıcılığı köreltmesi, tembelleştirmesi	6
Yeterince gelişmemesi, Tatmin edici sonuçların çıkmaması	3
Hayatın her alanına girmesi tedirgin edici	2
Toplam	35

Öğrenci görüşlerine göre yapay zekâ destekli uygulamaların en beğenilen özelliği (f=9) Pratik bir çalışma imkânı sunması olmuştur. Daha sonra ise (f=6) fikir ve ilham vermesi ile güzel işler çıkarmaya destek olarak üretkenliği sağlaması beğenilen özellikleri olmuştur. Bunu (f=3) iş yükünü azaltarak zaman kazandırması görüşü takip etmiştir.

En çok beğenilmeyen özelliği olarak (f=6) öğrencilerin yapay zekânın yaratıcılığı köreltmesi ve tembelleştirmesi endişesi taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunu (f=3) yeterince gelişmemesi, Tatmin edici sonuçların çıkmaması, (f=2) hayatın her alanına girmesi tedirgin edici olduğu görüşleri izlemiştir.

4. Bütün derslerde yapay zekâ uygulamaları ile çalışırım diyebilir misin? Neden?

Tablo 5. Görüşme Formu 4. Soru

Farklı ders ve alanlarda yapay zekâ uygulamaların kullanılması	f
Evet	9
Hayır	14
Fikir ve ilham verir, dersler daha iyi öğrenilir	6
Yapay zekâ hayatımızın bir parçası. Zaman kazandırır ve işimizi kolaylaştırır	4
Kendi fikir ve hayal gücümüzle çalışmamız gerekmektedir	8
Yapay zekâ uygulamaları tembelleştirmekte ve tek tip tasarlamaktadır	3
Toplam	44

Öğrenci görüşlerine göre (f=6) yapay zekâ hayatın bir parçası haline gelmiş, zaman kazandırarak işleri kolaylaştırır. Öğrencilerin grafik tasarımda yapay zekâ destekli uygulamalara karşı olumlu görüşlerine karşın bütün derslerde bu tür uygulamaları kullanma

konusunda (f=9) oranında evet, (f=14) oranında ise hayır görüşü baskın çıkmıştır. Bulgulara göre öğrenciler, grafik tasarım dışındaki alanlarda yapay zekâ kullanımına temkinli yaklaşmaktadırlar. Bunun sebebi ise kendi fikir ve hayal gücümüzle çalışmamız gerektiği (f=8), bilinçli yaklaşılmazsa yapay zekâ uygulamalarının insanı tembelleştirebileceği ve tek tip tasarım ortaya çıkmasına neden olabileceği görüşüdür (f=3).

5. Grafik tasarımda yapay zekâ desteği ile uygulama yapmak sana neler kazandırıyor?

Tablo 6. Görüşme Formu 5. Soru

Yapay zekâ desteği ile çalışmanın kazanımı	f
Kullanmıyorum, kazanımı yok	2
İş yükünü azaltarak zaman kazandırmakta Pratik çalışma imkânı sağlar	14
Fikir ve ilham verir, hayal gücünü geliştirir	10
Tasarımın daha güzel olmasına katkı sağlamaktadır	4
Tasarım sürecinde kaygıyı gidererek güven verir	2
Sürecin eğlenceli geçmesini sağlayarak farklı deneyimler sunar	1
Toplam	33

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun (f=14) grafik tasarım sürecinde yapay zekâ destekli çalışmanın çalışmalarında iş yükünü azaltarak zaman kazandırdığı, Pratik çalışma imkânı verdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Tasarım yaparken fikir ve ilham vererek hayal gücünü geliştirdiği görüşü de ön plana çıkmıştır (f=10). Öğrencilerin bir kısmı ise yapay zekânın tasarımlarının güzel olmasına katkı sağladığını (f=4), tasarım sürecinin kaygıdan uzak (f=2) eğlenceli bir şekilde geçmesini sağladığını belirtmişlerdir (f=1). Çok düşük bir oranla (f=2) kullanılmadığı ifade edilmiştir.

6. Tasarım sürecinde yapay zekâ desteği almayı öğrenci arkadaşlarına tavsiye eder misin? Neden?

Tablo 7. Görüşme Formu 6. Soru

Yapay zekâ uygulamalarının çevreye tavsiye edilmesi	f
Evet	16
Hayır	5
Tasarım sürecini kolaylaştırarak eğlenceli hale getirir, farklı bakış açısı sunar	13
Tasarımları sadece hayal gücünü kullanarak yapmalıyız	7
Yapay zekâ hakkında bilgi sahibi değilim	1
Toplam	21

Öğrenciler, yapay zekâ uygulamalarını oldukça yüksek oranda (f=16) arkadaşlarına tavsiye etmek istediklerini, düşük oranda ise (f=5) tavsiye etmediklerini belirtmişlerdir. Tavsiye etmelerini sebebinin ise (f=13) yapay zekâ uygulamalarının tasarım sürecini kolaylaştırarak eğlenceli hale getirdiği ve farklı bakış açısı sunduğu bulgusu olduğu görülmüştür. Yapay zekâ

desteği alma konusunda çekince yaşıyan öğrenciler ise tasarımları sadece hayal gücünü kullanarak yapmak istedikleri (f=7), bir kişinin ise konu hakkında bilgi sahibi olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (f=1).

7. Yapay zekâ uygulamaları ile ilgili eklemek istediğin görüşlerin varsa yazabilir misin?

Tablo 8. Görüşme Formu 7.Soru

Yapay zekâ uygulamaları ile ilgili görüşler	f
Eklemek istediğim görüşüm yok	8
Yapay zekâ ile üretilenler birbirine çok benzer. Geliştirilmeli	3
Yapay zekâ uygulamaları yaratıcılığı köreltmeden belirli çerçevede kullanılmalı	5
Yapay zekâ yenilikçi ve güzel imkânlar sunuyor. Kullanışlı ve pratik	5
Bilinçli bir şekilde etik kurallara uyularak kullanıldığında fayda sağlar	2
Devlet destekli ücretsiz olmalı	1
Derse entegre olması ve bütün derslerde kullanılması gerekmektedir	1
Toplam	25

Öğrencilere eklemek istedikleri bir görüşün olup olmadığı sorulmuş, görüş belirtmeyen öğrencilerin dışında (f=8), temkinli yaklaşanların yapay zekâ uygulamalarının yaratıcılığı köreltmeden belirli çerçevede kullanılması gerektiğini (f=5), yapay zekâ ile üretilenlerin birbirine çok benzer olduğu, geliştirilmesi gerektiği (f=3) ve etik kurallara uyarak bilinçli bir şekilde kullandıktan sonra fayda sağlayacağını (f=2) belirtmişlerdir. Ayrıca yapay zekânın tasarımlarda kullanışlı ve pratik olduğu, yenilikçi ve güzel imkânlar sunduğu (f=5). Devlet destekli ücretsiz olması gerektiği (f=1), bütün derslerde kullanılması gerektiği görüşleri (f=1) olduğu bulguları elde edilmiştir.

Bir araştırmaya göre; grafik tasarım derslerinde, bilgisayar destekli tasarım programlarının kullanılabilmesi çok önemlidir. Öğrenci ne kadar yetenekli olursa olsun, tasarım programlarını kullanabildiği düzeyde kendini ifade edebilecek ve geliştirecektir (Sakman, S. 2015, s.71). Yapay zekâ destekli uygulamaların grafik tasarım alanında öğrencinin kendini geliştirmesine imkân tanıyan ve ilham almaya yarayan bir tasarım aracı olduğu düşünülebilir. Nitekim bir araştırmada (Güneş, D., & Yağcı Turan, M.M., 2022) eğitim ortamındaki kişilerin, analitik düşünme becerilerinin ve mesleki nitelik bakımından kendini geliştirmelerinin temel esin kaynağı hiç şüphesiz hızlı bir şekilde gelişen teknolojik temelli dönüşümler olduğu belirtilmektedir. Bunu destekleyecek nitelikte açıklama yapan Sarıca'ya göre (2023) her geçen gün, yapay zekânın tasarım alanında kullanımı daha fazla kabul görmektedir.

Tablo 9. Grafik Tasarımda Yapay Zekâ Uygulamalarına Yönelik Görüşler

	f	
	en az	en çok
1. Grafik tasarımda yapay zekâ uygulamalarını sıklıkla kullanır	4	10
2. Yapay zekâ uygulamalarını ilham almak için kullanır	4	11
3. Yapay zekâ uygulamaları ilgisini çeker	11	24
4. Yapay zekâ uygulamalarını birçok alanda kullanır	9	14
5. Grafik tasarımda yapay zekâ ile uygulama yapmak önemlidir	2	31
6. Tasarım sürecinde yapay zekâ desteği almayı tavsiye eder	5	16

4. SONUÇ TARTIŞMA

Öğrencilerin tasarım yaparken yapay zekâ desteği almaları, öğrencilerde özgüveni artırarak, çalışmalarında pratiklik sağladığı ve daha etkili tasarımlar ortaya koyabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Buna göre eğitim alanında teknolojinin imkânlarını kullanabilme becerisi ölçüsünde öğrenciler kendini geliştirebilmekte ve daha kaliteli tasarımlar ortaya çıkarabilmektedirler. Öğrenci görüşlerine bakıldığında elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin tasarım yaparken yapay zekâ destekli uygulamalarını ilham aldığı, gelişim sağladığı ve iş yükünü önemli ölçüde azalttığı bir araç olarak gördükleri sonucuna ulaşabiliriz.

Öğrenci görüşlerine göre yapay zekâ kullanımının öğrenciler arasında oldukça yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En sık kullanılan tasarım programları olan Adobe, Canva, Figma gibi programlar yapay zekâ eklentileri ile güncellenmekte, yapay zekâ tasarım için bir donanım halini almaktadır. Hatta tasarım yarışmalarında, yapay zekânın bir tasarım alt dalı olarak listelendiği ve yapay zekâ kullanımını vurgulayan yarışmalar düzenlendiği görülmektedir. Zamanla yapay zekâ ile tasarım yeni bir uzmanlık alanı haline alabilecektir.

Sonuç olarak yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımının zamanla her alanda kaçınılmaz ve gerekli olacağı ortadadır. Bu uygulamaların kullanımından bazı endişelerden dolayı kaçınmak yerine bilinçli ve verimli bir şekilde faydalanılması gerekliliği ve ancak bu şekilde kullanıcının fayda sağlayacağı görülmüştür.

5. ÖNERİLER

Grafik tasarım eğitimi alan öğrencilerin yaptıkları tasarımlarda özgünlüğü, hayal gücünü ve üretkenliği korumak için yapay zekâ uygulamalarını sadece sayısal iş yükünü azaltma ve ilham alma amacıyla kullanmaları önerilmektedir. Öğrencilerin verimli bir tasarım süreci geçirmesi için yapay zekâ desteği kullanımı öncesinde konu hakkında uzmanlar tarafından bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ desteğinin farklı alanlarda kullanılması bağlamında araştırmaların yapılması, bu uygulamaların çeşitli alanlar üzerinde etkisinin karşılaştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Chen, L., Chen, P. & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. IEEE Access, 8(8), 75264-75278.
- Das, S. (2020). Transforming advertisement and graphic design through AI. Search Engine Watch.
- Güneş, D., & Yağcı Turan, M.M. (2022). Investigation of visual arts teachers' perceptions towards EBA (Educational Information Network). Inonu University Journal of the Faculty of Education. 23(3), 1461-1481. DOI: 10.17679/inuefd.1142125
- Güzey, C., Çakır, O., Athar, M. H. & Yurdaöz, E. (2023). Eğitimde Yapay Zekâ Üzerine Gerçekleştirilmiş Araştırmalardaki Eğilimlerin İncelenmesi. Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 5(1), 67-78.
- Huang, J., Saleh, S. & Liu, Y. (2021). A Review on Artificial Intelligence in Education. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 10(206).
- Karavaşinoğlu, Ş. (2020). Yapay Zekânın Grafik Tasarım Alanında Kullanım Örneklerinin ve Gelecekteki Olası Rolünün İncelenmesi. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 10 (3), 612-626.
- Karaata, E. (2018). Usage of Artificial Intelligence in Today's Graphic Design. Online Journal of Art and Design, 6(4),183-198.
- Khroma, (2020). Design With Colors You Love. <http://khroma.co> adresinden alındı
- Korkmaz, M. S. & Polat, S. (2023, August). Yapay Zekânın Eğitimdeki Etkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması. In International Conference on Recent and Innovative Results in Engineering and Technology (pp. 49-54).
- Nguyen, A., Ngo, H. N., Hong, Y., Dang, B. & Nguyen, B. P. T. (2023). Ethical Principles for Artificial Intelligence in Education. Education and Information Technologies, 28(4), 4221-4241.
- Sakman, S. (2015). Resim-iş eğitimi programında okutulan anasanat atölye grafik dersine yönelik öğrenci görüşleri (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Sarica, S. (2023). Yapay Zekâ Uygulamalarının Deneysel Tasarım Atölyesi Derslerine Entegrasyonu: Öğrenci Bakış Açısıyla Değerlendirme Öz.
- Sindhura, S., & Abdul , A. (2021). Virtues and Shortcomings of Artificial Intelligence in Graphic Design Arena. AEME Publication, (Erişim: Academia)., 825-833
- Teixeira, F. (2017). How AI has started to impact our work as designers. UxCollective.

Sürdürülebilir Tarımsal Pazarlama İçin Tarım Politikasına Etki Eden Kriterlerin Değerlendirilmesinde Bwm Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Uygulaması

Application of Bwm Multi-Criteria Decision Making Method in the Evaluation of Criteria Affecting Agricultural Policy for Sustainable Agricultural Marketing

Hüseyin Fatih ATLI¹

Öz

Rekabetçi bir ekonomide tarım politikası, tarımsal üretimde üreticiyi destekleyerek dengeli bir şekilde sürdürülebilirlik yaklaşımıyla uygulanması gerekir. Son yıllarda küresel iklim değişikliğinin, yerel/uluslararası pazarlama dinamiklerinin ve yerel/uluslararası tarım politikası değişikliklerinin tarım sektörünü daha fazla etkilediği tartışılmaktadır. Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine yönelik ilerlemeyi hızlandırmak amacıyla tarım sektöründe sürdürülebilir politikalar geliştirmek için yoğun bir çaba sarfetmektedirler. Tarımda yeni uygulamaların ve yeni stratejilerin benimsenmesine yönelik araştırmalar büyümeye ve gelişmeye devam ederken; tarım politikası uygulamaları tarımsal pazarlamaya ilişkin yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin önem düzeyi ağırlıklarını belirlemek ve sıralamaktır. Kriter Ağırlıklarının belirlenmesinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden Best Worst yöntemi (BWM) tercih edilmiştir. Araştırma, belirsizlik ortamında ilgili paydaşların dahil olduğu çok kriterli karar vermenin birleşik yaklaşımı yoluyla tarım politikası strateji seçimi için uygun kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için bir çerçeve önermektedir. Araştırma sonuçlarına göre proje maliyetleri karar vericiler için en önemli kriter olarak tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla sosyal faydalar ve istihdam olanakları kriterleri takip etmiştir. Sürdürülebilir tarım pazarlama için tarım politikası stratejileri belirlenirken, ekonomik, sosyal ve çevresel kriterler politika yapıcılar ve paydaşların değerlendirmesini etkileyebilecektir. Bu nedenle tarım politikasında stratejiler belirlenirken tüm bu faktörler de dikkate alınarak sürdürülebilirlik yaklaşımlarına daha çok önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Tarımsal Pazarlama, Tarım Politikası, Tarım Ekonomisi, Sürdürülebilirlik.

Abstract

In a competitive economy, agricultural policy must be implemented with a balanced sustainability approach by supporting producers in agricultural production. In recent years, it has been argued that global climate change, local/international marketing dynamics and local/international agricultural policy changes have more impact on the agricultural sector. Governments and international organizations are making intense efforts to develop sustainable policies in the agricultural sector to accelerate progress towards the Sustainable Development Goals (SDGs). While research on the adoption of new practices and new strategies in agriculture continues to grow and develop, agricultural policy practices offer new opportunities for agricultural marketing. The main purpose of this study is to determine and rank the importance level weights of the criteria affecting agricultural policy for sustainable agricultural marketing. In determining the criteria weights, the Best Worst method (BWM) from the multi-criteria decision making (MCDM) methods was preferred. The research proposes a framework for determining the weights of the appropriate criteria for agricultural policy strategy selection through a combined approach of multi-criteria decision making involving relevant stakeholders in an environment of uncertainty. According to the research results, project costs were determined to be the most important criterion for decision makers. This was followed by social benefits and employment opportunities criteria, respectively. When determining agricultural policy strategies for sustainable agricultural marketing, economic, social and environmental criteria may influence the evaluation of policy makers and stakeholders. Therefore, when determining strategies in agricultural policy, more importance should be given to sustainability approaches, taking into account all these factors.

Keywords: Marketing, Agricultural Marketing, Agricultural Policy, Agricultural Economics, Sustainability.

¹ Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama, hfatih.atli@iste.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-1397-1514>

Giriş

Tarımda yeni uygulamaların ve yeni stratejilerin benimsenmesine yönelik araştırmalar büyümeye ve gelişmeye devam ederken, bunun tarım politikasıyla ilgisi artmaktadır. Tarım politikasına ilişkin fırsatlar arasında kadın çiftçilerin gelişmekte olan ülkelerde faydalı yenilikleri benimsemesini destekleme çabaları ve kamu yayım programlarında pazarlama araç ve yaklaşımlarının kullanılması yer almaktadır (Pannell ve Zilberman, 2020). Tarım ekonomistleri, 1920'ler ve 1930'ların zorlu ekonomik durumuna yanıt verecek tarım politikalarının ve programlarının geliştirilmesine yardımcı oldular (Sumner vd., 2010). İlk dönemde bu tür politikaların emtia ve girdi piyasalarında sorunlar yarattığı düşünülürken, zamanla tarımsal konulara ve politikalara ilişkin anlayışı da derinleştirdi. İyileştirilmiş modellerin ve analiz araçlarının daha kapsamlı verilere uygulanması yoluyla, eski sorulara daha iyi yanıtlar geliştirildi ve değişen politika araçlarına, piyasa bağlamlarına ve politika kaygılarına yanıtlar arandı. Araştırmalar (Grant, 1997; Gray, 2000; Swinnen, 2008; Schmitz vd., 2022) tarım politikasının nedenleri ve sonuçlarına ilişkin derinleşen ekonomik anlayışımızın gelişiminin izini sürmektedir.

Ulusal gıda sistemlerinin dalgalanmalara ve şoklara dayanma kapasitesine sahip olmasını sağlamak giderek artan bir endişe kaynağıdır (Eakin vd., 2018). Tüketicilerin de gıda güvenliği konusunda güçlü endişeleri bulunmaktadır (Haskaraca vd., 2022). Ayrıca çevresel kaygılar ve olumsuz duygular, organik gıdalara yönelik tutumları ve satın alma niyetlerini etkilemektedir (Ünal vd., 2019). Özellikle 1950'lerden sonra Türkiye'de yaşam tarzındaki önemli değişim, gıda tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir (Aydin vd., 2018). Tüketiciler çoğunlukla ürün ve markalara yönelik zihinlerinde nesne özelliklerine (en iyi kalite), haz değerlerine (duyusal güzellikler) ve insanlarla etkileşimlere (referans grubu etkisi) dayalı prestij anlamları geliştirirler (Sahin ve Nasir, 2022). Tüketiciler gıda tüketiminde marka, kalite ve besin değerlerine daha çok önem vermektedirler (Onurlubaş ve Öztürk, 2023). Rekabetçi bir ortamda bireylerin satın alma kararlarını anlamak pazarlamacılar için önemlidir (Demirgüneş ve Özsaçmacı, 2016). İlgili karmaşık süreçler göz önüne alındığında, kritik gıda sistemlerinin çok ölçekli, çok stresli analizlerine ihtiyaç vardır. Günümüzde gıda sektöründe yöneticiler, tedarik zincirlerini ciddi ve maliyetli aksaklıklardan korumak, müşteriler ve ortaklarla kalıcı ilişkiler kurmak ve süreç boyunca aksaklıkları önlemek için tekniklere ihtiyaç duymaktadır (Stević vd., 2023).

İklim değişikliği arttıkça ve tarımsal üreticiler küresel pazarlara ve fiyat dalgalanmalarına daha fazla bağlandıkça, gıda sistemlerinin hem dışsal hem de içsel değişime duyarlılığı son derece önem kazanmaktadır (Suweis vd., 2015). İklim değişikliği ve küreselleşme tehditleri sıklıkla çiftçilerin varoluşu üzerindeki kontrol edilemeyen güçler olarak sunulurken, kamu politikası, siyaset, kültür ve tercihler geçim ve peyzaj sonuçlarını motive etmekte ve bunlara aracılık etmektedir (Eakin vd., 2018). Küresel iklim değişikliğinin en önemli etkilerinden bazıları, ağırlıklı olarak "geçimlik" veya "küçük çiftçi" olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerdeki halklar arasında hissedilecektir (Morton, 2007). İklim değişikliğine karşı savunmasızlıkları, hem ağırlıklı olarak tropik bölgelerde bulunmalarından hem de değişime uyum sağlama kapasitelerini sınırlayan çeşitli sosyoekonomik, demografik ve politika eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.

Tarım bilimi ve teknolojisi için kapsamlı, entegre, uzun vadeli bir strateji ve bunun uygulanmasına ihtiyaç vardır (Lele ve Goswami, 2020). Eakin vd. (2018) göre ekonomik küreselleşme ve iklim değişiklikleri sıklıkla sektördeki değişimin temel itici güçleri olarak sunulurken, iç politikanın da sektörün evriminde eşit derecede, hatta daha fazla etkili olduğunu öne sürmüştür. Bu çalışmanın sonuçlarına göre uluslararası pazar entegrasyonunun ötesinde, Meksika'daki ticari arzların nispeten yeni coğrafi yoğunlaşması, baskın tedarik bölgesini etkileyen kendine özgü şoklara karşı ulusal hassasiyeti artırmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Meksika'daki küçük işletmelerin devamlılığı, hem yurt içi gıda güvenliğini hem de ulusal düzeyde dayanıklılığı artırmaya yönelik politika çabalarında yeterince kullanılmayan bir stratejik varlığı temsil edebilir. Meksika örneği, proaktif iç politikanın ulusal gıda sistemindeki hem iç hem de dışsal şoklara karşı hassasiyetleri şekillendirmedeki potansiyel rolünü göstermektedir (Eakin vd., 2018). Artan çiftlik konsolidasyonu, ekonomik entegrasyon ve kentleşme karşısında küçük çiftçilerin yaşayabilirliği uzun zamandır tartışılmaktadır (Akram-Lodi ve Kay, 2010).

Dünyadaki çiftliklerin çoğu küçüktür (<2 ha) ve bu çiftçilerin genellikle ortaya çıkan çevresel değişim ve ekonomik küreselleşme süreçlerine karşı özellikle savunmasız olduğu ve aynı zamanda bireysel olarak dışsal strese karşı dirençli olduğu düşünülmektedir (Dasgupta vd., 2014). Örneğin, küçük çiftçiler genellikle sermayeden, kurumsal hizmetlere erişimden ve iklim şoklarına karşı hassasiyetlerini etkili bir şekilde azaltmak ve ekonomik fırsatlardan yararlanmak için gereken teknolojiden yoksun olarak nitelendirilirken, birçok küçük çiftçi hayatta kalmalarına izin veren çeşitli başa çıkma mekanizmaları (risk havuzu oluşturma, ürün çeşitlendirmesi, geçim kaynağı çeşitlendirmesi vb.) geliştirmiştir (Eakin vd., 2014). Küçük ölçekli çiftçilik bu nedenle şaşırtıcı derecede kalıcı olmuştur (Rigg vd., 2016), bu da küçük ölçekli çiftçiliklerin ulusal ve uluslararası gıda sistemi dinamiklerindeki rolüne ilişkin önemini arttırmıştır. Küresel olarak, büyüyen bir nüfusa yetecek kadar gıda üretme becerisine ilişkin endişeler artmakta ve küçük çiftçilerin bu zorluğa karşı verilecek her türlü yanıtta rol oynaması gerekmektedir (Foley vd., 2011; Godfray vd., 2010).

Kamu harcama göstergeleri tutarlı bir şekilde, üreticileri destekleyen, çoğunlukla girdi sübvansiyonları şeklindeki doğrudan bütçe transferlerinin çoğu ülkede tarım harcamalarının en büyük bölümünü temsil etmeye devam ettiğini doğrulamaktadır (Pernechele vd., 2018). Tarımsal destek programlarına eklenen koşulların, katılımcı çiftçilerin üretim uygulamalarına uyum sağlayacak kadar esnek olması önemlidir (Schmook ve Vance, 2009). Tarımsal desteğin (özellikle nakit transferi şeklindeki) piyasaya katılımı kolaylaştıracak önlemlerle tamamlanması kritik önem taşımaktadır. Bu önlemlerin tasarımı, değişimin önündeki engellerin nerede bulunduğu belirlenmesine bağlı olacaktır. Buna göre, en uygun şekilde tasarlanmış fiyat destek önlemleri, aşağı yöndeki oligopol ve/veya oligopson gücünün varlığında refahı artırabilir (Russo vd., 2011). İrlanda'daki duruma ilişkin temel bulgular, doğrudan ödemelerin ayrıştırılmasının çiftçilerin tarım dışı istihdam piyasasına katılma olasılığını artıracığı ve tarım dışı işe ayrılan zaman miktarının artacağı yönündedir (Hennessy ve Rehman, 2008). Ödemeleri üretkenlikten ayırmak ve çiftçileri arazilerinde çevresel iyileştirmeler yaptıkları için ödüllendirmek amacıyla AB'nin tarıma verdiği desteği yeniden yapılandırma potansiyeli mevcuttur (Donald vd., 2002). Sadoulet vd. (2001) önerdiği gibi, ideal olarak mali yardıma,

transferlerin verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik fırsatlar yaratan teknik yardım eşlik etmelidir.

AB'nin Ortak Tarım Politikası (CAP) olarak bilinen tarım politikasının yapısı ve tasarımı, AB'nin üretim potansiyeli ve net ticaret konumu üzerindeki potansiyel etkisi nedeniyle AB'nin ticaret ortaklarının ilgisini çekmektedir (Matthews, 2018). Çiftçiliğin yoğunlaşması ve ölçeğinin genişlemesi, başlangıçta sentetik gübrelerin, makineleşmenin ve Avrupa Ortak Tarım Politikası'nın sübvansiyonlarının büyük ölçekli uygulanmasıyla sağlandı (Van Zanten vd., 2014). Öte yandan, tarımsal-çevresel önlemler emek yoğun teknolojileri üretimde tutmuş ya da teşvik etmiştir (Petrick ve Zier, 2011). Günümüzdeki bu çevre bilinci nedeniyle tedarikçiler pek çok yeşil politika ve uygulamayı benimsemişlerdir (Govindan vd., 2015). Ortak Tarım Politikası'ndaki (OTP) politika değişiklikleri, politikanın yönünü de belirlemiştir (Grant, 2010). Ortak Tarım Politikası; süreklilik ve değişim odaklı kapsanan konular arasında CAP'ın geliştirilmesi, özellikle de piyasa politikasının başlangıçtaki niyetin aksine erken hakimiyeti, yapısal bir politika uygulamaya koyma mücadelesi ve bunun ardından gelen tatmin edici olmayan kayıt, piyasa politikası ile ticaret politikası arasındaki huzursuz ilişki, tarımsal gelir sorunu ve 1980'lerin ortasından bu yana politika ufuklarının özellikle çevre konularını içerecek şekilde genişletilmesi sayılabilir (Fennell, 1997). Rekabetçi bir ekonominin kurallarının tarımsal ve/veya gıda üretiminde üreticiyi destekleyerek dengeli bir şekilde uygulanması gerekir. AB'nin Ortak Tarım Politikasında daha fazla reform yapılmasına neden olan zorluklar arasında şu konular yer almaktadır (Bórawski vd. 2020):

- Tarımsal faaliyetlerdeki ve piyasa istikrarsızlığındaki risklerin azaltılması,
- Verimliliğin artırılması,
- Çevre bölgelerden nüfus göçünün önlenmesi,
- Doğal koşullar nedeniyle çiftçilik için zor olan alanlarda tarımsal faaliyetin sürdürülmesi,
- Dağıtım zincirlerinin kısaltılması,
- Küçük tarımsal işletmelerin desteklenmesi,
- Çevrenin ve kültürel peyzajın korunması,
- İklim değişikliğine uyum,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi,
- Gıda güvenliği,
- Gıda kalitesi ve
- Hayvanların refahı

Sürdürülebilir kalkınma için politika tutarlılığı, gelişmekte olan ülkeleri etkilemesi muhtemel tüm dış ve iç politikalarda kalkınma işbirliği hedeflerinin dikkate alınması gerekliliği, AB'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmaya katkısının temel bir parçasıdır. İşletmeler için “geri dönüşüm ve atık azaltma” en fazla uygulama alanı bulan sürdürülebilir politika olarak görülmektedir (Yıldırım ve Kantarcı, 2022). İşletmelerin üretimde sürdürülebilirliğe dikkate etmeleri çevre için son derecede önem kazanmaktadır (Kurtuluş vd.,

2019). Avrupa Birliği BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemini ve onun 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini (SDGs) tüm iç ve dış politikalarında uygulamaya kararlıdır (Avrupa Birliği Konseyi 2017). AB, politika etkilerine özellikle dikkat edilmesi gereken beş alan belirlemiştir:

- Ticaret ve finans,
- Küresel gıda güvenliğinin sağlanması,
- İklim değişikliğinin ele alınması,
- Göçü kalkınmaya yönelik hale getirmek,
- Güvenlik ile kalkınma arasındaki bağların güçlendirilmesi.

Sürdürülebilir tarım kavramı, toplumun ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılamayı, tarımsal üretimde agronomik, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları dengelemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Atlı, 2023). Tarım, doğrudan veya dolaylı olarak nüfusun çoğunluğunun geçim kaynağı olmaya devam etmektedir. Tarımla geriye ve ileriye doğru etkin entegrasyon, maliyet ve kalite açısından küresel olarak rekabetçi bir üretim sistemine yol açmıştır. Değer yaratma, rekabet gücü elde etmede önemli bir rol oynamaktadır (Denktaş Şakar vd., 2018). Kooperatifler, çiftlik düzeyinde ürün farklılaştırmasını koordine etme ve katma değerli işleme faaliyetlerine ileriye doğru entegre olma konusunda iyi bir konuma sahip gibi görünmektedir (Selvaraj ve Ibrahim, 2012). Ancak kooperatiflerin denetimi konusunda görev alan ve politika oluşturma yetkisine sahip kamu görevlilerinin bakış açılarını etkileyebilecek etkin bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır (Once ve Turan, 2019). Tarımın güçlendirilmesi, kırsal yoksulluk, gıda güvensizliği, işsizlik ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği gibi sorunlarla yüzleşmek açısından kritik öneme sahiptir (Acharya, 2006). Sürdürülebilirlik standartları uygulanmadığından birçok ülkede etkisiz ya da yetersizdir, bu nedenle yeniden tasarlanmalıdır (De Gorter ve Just, 2010). Tarım, gıda, yem ve lifin üretimi, işlenmesi, pazarlanması, dağıtımı, kullanımı ve ticareti ile ilgili faaliyetlerin bilimi ve uygulamasıdır. Bu bağlamda etkin pazarlama ve kırsal kredi sistemleri daha da önem kazanmaktadır.

Etkin piyasalar, tüm aktörler için etkili fiyat keşfi ve eşit oyun alanı sunar (Bisen ve Kumar, 2018). Literatür, son 30 yılda iklim eğilimlerinin, yerel ve uluslararası pazar dinamiklerinin ve yerel politika değişikliklerinin tarım sektörünü etkilediğini öne sürmektedir. Chand (2012) göre Hindistan'daki tarımsal pazarlama verimsizlikten, üreticilerin aldığı fiyatlar ile tüketicilerin ödediği fiyatlar arasındaki kopukluktan, parçalanmış pazarlama kanallarından, zayıf altyapıdan ve politika çarpıklıklarından muzdariptir. Bu yetersizliklerin giderilmesi ve araçların fazlalığının kontrol altına alınması için acil reformlara ihtiyaç vardır. Üretim sistemlerinin çeşitlendirilmesi ve artırılmış çeşitliliğin pazara arzı ancak çiftçilik ve pazar düzeyindeki teşviklerdeki mevcut çarpıklıklar düzeltilindiğinde gerçekleşecektir (Pingali, 2015).

İhracata dayalı büyümenin artırılması, ülkeler ve firmalar açısından ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olmuştur (Kayabaşı ve Mtetwa, 2016). Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, örneğin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine yönelik ilerlemeyi hızlandırmak amacıyla Sahra Altı Afrika'da küçük ölçekli üretime yeni bir ilgi göstermektedir (Pingali, 2012). Ek olarak, küçük ölçekli çiftliklerin tarımsal-ekolojik koşullarına ve iklimsel risklerine göre uyarlanmış bir dizi teknoloji ve yaklaşımdan oluşan "iklim akıllı tarım",

gelişmekte olan birçok bölgede kamu tarımsal araştırma kurumları tarafından giderek daha fazla benimsenmektedir (Lipper vd., 2014). Küresel tarım-gıda ticaretinde merkezi bir role sahip olan Avrupa Birliği (AB), Dünyanın en büyük tarımsal gıda ürünleri ihracatçısı ve ithalatçısıdır (Matthews, 2018). Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (CAP) kaliteli tarım ürünlerini desteklemiştir (Dimara vd., 2004). Ayrıca Avrupa Birliği'nin (AB) tarıma yönelik 'kalite' politikası, üreticilere bölgesel özel gıdaların sertifikasyonu için bir plan sunmaktadır. Bu politikanın amacı iki yönlüdür: Birincisi, tüketiciye, takip edilen tarımsal uygulamaların veya gıda endüstrisi süreçlerinin belirli üretim yöntemlerine uygunluğunu ve belirli hammaddelerle ilişkilendirilmesini güvence altına alan bir kalite sistemi sunmak ve ikincisi, bölgesel ürünleri korumak ve üreticiye, işine önemli bir karşılaştırmalı avantaj katabilecek güçlü bir pazarlama ipucu sağlamaktır.

Pazarlama sistemi, bir yandan tarımsal üretim sektörü ile diğer yandan tarım dışı sektör, sanayi ve kent ekonomisi arasındaki kritik bağlantıdır (Acharya, 2006). Pazarlama sistemi, malların üreticilerden tüketicilere ulaştırılmasındaki fiziksel ve kolaylaştırıcı işlevlerinin yanı sıra, pazarlamanın farklı aşamalarındaki fiyatların keşfedilmesi ve pazarlama zincirinde fiyat sinyallerinin iletilmesi işlevini de yerine getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hükümetler, tarımsal üretimin gerçekleştiği ekonomik ve sosyal çerçeveyi değiştirmek için tarım politikalarında farklı yöntemler uygulamışlardır (Ellis, 1992). Kohls ve Uhl (2002) gıda pazarlama sisteminin yapısını ve işleyişi üzerine yaptığı çalışmada, bu sistemin çiftçileri, tüketicileri ve aracıları nasıl etkilediğini ve bu dinamik pazar sisteminin zaman içinde teknolojik, sosyal, ekonomik ve politik güçlere nasıl tepki verdiğini araştırmıştır. Tanzanya'da iç gıda pazarları büyük ölçüde liberalleştirilirken, ihracat mahsul pazarlarını liberalleştirmeye yönelik bağışçılardan ilham alan girişimler siyasi-bürokratik sınıf tarafından ciddi şekilde baltalanmıştır (Cooksey, 2011). Kırsal aile, çiftçiliği ve diğer ekonomik faaliyetleri finanse etmek için yeterli tasarrufa sahip olmadığı için kırsal kredi sistemi oldukça önemlidir. Bu durum, gelir ve harcama arasında eş zamanlılığın olmayışı ve sabit sermaye yatırımlarının tekdüzeliği ile birleştiğinde, uygun faiz oranlarıyla zamanında kredi sağlanmasını kırsal geçim koşullarının iyileştirilmesi ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması için bir ön koşul haline getirmektedir (Acharya, 2006). Araştırmalar, küçük ölçekli tarımsal üretimi ticarileştirmenin, Sahra Altı Afrika'da çiftçi gelirlerini artırmanın, işgücünü istihdam etmenin ve kırsal ekonomileri canlandırmanın etkili yollarından biri olduğunu göstermiştir (Olwande vd., 2015).

Üreticilerin pazarlık gücünü geliştiren ve başarılı denemelerin ölçeğini artıran yeni modelleri teşvik ederken, üretici şirketleri ve kooperatif pazarlama toplulukları, ürünlerin satışı için alternatif yollar sağlama konusunda teşvik edilebilir (Chand, 2012). Bu arada fiyat politikasının, çeşitli mahsullerde ortaya çıkan talep ve arzla uyumlu hale getirilecek şekilde yeniden yönlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca özel sektör verimliliğinin artırılmasında hayati öneme sahip olsa da, kamu sektörü de piyasa işlemleri yoluyla fiyat istikrarını korumaya yönelik daha büyük sosyal hedefe hizmet etmede aynı derecede önemlidir. Tarımın üçüncü ülkelerdeki gıda üretimini etkileyebileceği en önemli hususlardan biri de, çevresel yayılmaların ve özellikle küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine yol açan sera gazı emisyonlarının dolaylı etkileridir. Tarımsal emisyonlar küresel ısınmaya önemli bir katkıda bulunmaktadır. İklim ve hava koşullarında ortaya çıkan değişiklikler (daha yüksek sıcaklıklar, daha az güvenilir yağış, daha fazla ekstrem olay sıklığı), özellikle ortalama sıcaklıkların zaten küresel ortalamanın

üzerinde olduğu gelişmekte olan ülkelerde verimi olumsuz etkileyecektir (Matthews, 2018). Verimlilik, ülkelerin veya sektörlerin büyüme ve gelişme düzeyini belirlemek için kullanılan en önemli ölçütlerden biridir (Atlı, 2024). Yurtiçi destek politikası, tarımsal emisyonların artmasına (örneğin, hayvancılık üretimine destek sağlayarak) veya emisyonların azalmasına (örneğin, toprakta karbon tutumunun teşvik edilmesi veya emisyonları azaltacak teknikler yoluyla) sonuçlanabilir. Ayrıca sübvansiyonlara eşit olmayan erişim nedeniyle küçük kiracı çiftçiler sübvansiyonlardan bile mahrum kalabilir (Ciaian ve Swinnen, 2006).

Tüm emtialar için piyasaya katılım, araziye erişim, üretken varlıklar, teknoloji kullanımı, beklenen fiyatlar ve yağış miktarı ve güvenilirlik ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Uzun vadede emtia fiyatları düştüğünde ve üretim maliyetleri arttığında çiftçilerin çiftlik fiyat-maliyet sıkışıklığına maruz kalacağı konusunda fikir birliği vardır (Czyżewski vd., 2019). Küçük ölçekli pazara geniş tabanlı katılımın ancak üretkenliği artırarak küçük ölçekli pazarlanabilir fazlalık üretimini artıran müdahaleler yoluyla gerçekleştirilebilir ve bunun bahçecilik ve süt ürünleri gibi yüksek değerli alt sektörleri bile kapsayabilir (Olwande vd., 2015). Bu tür müdahalelerin yanı sıra, işlem maliyetlerini azaltarak pazara erişimi iyileştirmeye yönelik stratejiler de önemlidir. Literatür çalışmaları da, tarım politikalarının fiyat aktarım mekanizmalarını değiştirerek hem tüketicileri hem de çiftçileri etkileyebileceğini dolayısıyla tarımsal pazarlamayı da tüm yönleriyle etkileyeceğini doğrulamaktadır.

Genel olarak karar alma, karar vericinin/vericilerin tercihlerine dayalı olarak bir dizi alternatif arasından bir alternatifi belirleme ve seçme olarak tanımlanabilir (Rezaei, 2016). Çoğu durumda, bu belirleme ve seçme sürecinde birkaç kriter yer alır, bu nedenle bu problemlere çok kriterli karar verme problemleri denir. Farklı karar vericiler, yer alan kriterleri farklı şekilde değerlendirir. Son yıllarda, karar vericilerin tercihlerine dayalı olarak kriterlerin ve alternatiflerin değerlerini bulmalarına yardımcı olmak için birçok çok kriterli karar alma yöntemi önerilmiştir (Zavadskas vd., 2014; Kou vd., 2014; Mulliner vd., 2016; Kumar vd., 2017; Pamučar vd., 2018; Stević vd., 2020). En son geliştirilen yöntemlerden biri, karşılaştırmaları özellikle yapılandırılmış bir şekilde yürüten, böylece yalnızca daha az bilgi gerektirmekle kalmayan, aynı zamanda karşılaştırmaların daha tutarlı olduğu karşılaştırmaya dayalı bir yöntem olan BWM yöntemidir (Rezaei, 2015).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde değerlendirme aracı olarak farklı tekniklerin ve kriterlerin uygulandığı görülmektedir. Genellikle önerilen kriterler arasından hangi kriterlerin en uygun olacağına karar vermek için mevcut durumu değerlendirecek uzman görüşüne ihtiyaç duyulmaktadır. Değerlendirme kriterlerinin seçimi, tarım politikası kriter değerlendirilmesinin en önemli kısmıdır. Bu çalışmada ilk olarak tarım politikasında etkili olabilecek kriterlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla tarım politikası konusunda tecrübesi olan karar verici grup ile tarım politikası seçiminde literatürde sık kullanılan kriterler incelenmiş ve sektör için en önemli olduğu düşünülen kriterler değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Braunschweig vd. (2001) çalışmasından uyarlanarak en önemli olduğu düşünülen kriterler uygulanmıştır. Kriterler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Araştırmamız literatüre şu şekilde katkı sağlamaktadır: sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin ÇKKV tekniklerinden BWM yöntemi ile değerlendirilme uygulamasının yapıldığı ilk çalışmadır. Çalışma bu yönüyle diğer

çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, tarım politikası seçim problemini klasik ÇKKV yöntemlerinden AHP (Analytic Hierarchy Process) ile sektör bazında inceleyen modelleme çalışmaları (Braunschweig vd., 2001) bulunabilmektedir. Kriter Ağırlıklarının belirlenmesinde ÇKKV yöntemlerinden BWM yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma, ilgili paydaşların dâhil olduğu çok kriterli karar vermenin birleşik yaklaşımı yoluyla tarım politikası seçimi için uygun kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için bir çerçeve önermektedir.

Çalışma şu şekilde düzenlenmiştir. Bu bölümde tarım politikası ve tarımsal pazarlama ana hatlarıyla kısaca anlatılmaktadır; Bölüm 1; çalışmada tercih edilen yönteme ve araştırma sürecine yer verilmiştir. Bölüm 2; analiz ile elde edilen bulgular ve literatürde uygulamalardan örnekler verilmiştir. Nihai olarak sonuç bölümü; araştırma çıkarımları, öneriler ve gelecek araştırma yönlerine ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. YÖNTEM

Çok kriterli karar verme (ÇKKV), karar vericiler tarafından performans kriterlerinin öznel değerlendirmesini desteklemek için hesaplamalı ve matematiksel araçlar tasarlamakla ilgilenen operasyon araştırmasının bir parçası olarak gelişmiştir (Mardani vd., 2015). Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, çatışan birden fazla kritere göre olası alternatiflerin değerlendirildiği senaryolarda karar almaya yardımcı olan matematiksel modellerdir (Ceballos vd., 2016). Son yıllarda, karar vericilerin tercihlerine yardımcı olmak için birçok çok kriterli karar alma yöntemi önerilmiştir (Liao vd., 2014; Zhang ve Xu, 2014; Keshavarz Ghorabae vd., 2016; Ren vd., 2016; Thokala vd., 2016; Guo ve Zhao, 2017; Khosravi vd., 2019).

Araştırma amacına uygun olarak sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin değerlendirilmesinde ÇKKV tekniklerinden BWM yöntemi tercih edilmiştir. BWM (Best Worst Method), kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için iki çift karşılaştırma vektörü kullanan çok kriterli bir karar verme yöntemidir (Rezaei, 2016). Karar vericilerin tercihlerine yardımcı olmak için birçok çalışmada kullanılmıştır (Gupta ve Barua, 2017; Gupta, 2018; Gupta ve Barua, 2018; Rezaei vd., 2018; Ecer ve Pamucar, 2020; Javad vd., 2020; Rahimi vd., 2020; Amiri vd., 2021; Dwivedi vd., 2021; Shang vd., 2022). BWM yönteminde ilk olarak, en iyi (örn. en çok istenen, en önemli) ve en kötü (örn. en az istenen, en önemsiz) kriterler karar verici tarafından belirlenir, ardından en iyi kriter diğer kriterlerle ve diğer kriter en kötü kriterle karşılaştırılır. Daha sonra, ağırlık oranları ile bunlara karşılık gelen karşılaştırmalar arasındaki maksimum mutlak farkın en aza indirildiği ağırlıkları belirlemek için doğrusal olmayan bir minmax modeli kullanılır. Kriterlerin ağırlıklarını oluşturmak için aşağıdaki BWM adımları takip edilir (Rezaei, 2015).

Adım 1. Bir dizi karar kriteri belirlenir: Bu adımda karar verici, karar vermek için kullanılan kriterleri belirler.

Adım 2. En iyi (örn. en çok istenen, en önemli) ve en kötü (örn. en az istenen, en önemsiz) kriterler belirlenir.

Adım 3. 1 ile 9 arasında bir sayı kullanarak, diğer tüm kriterlere göre en iyi kriterin tercihi belirlenir.

Adım 4. 1 ile 9 arasında bir sayı kullanarak tüm kriterlerin en kötü kritere göre tercihi belirlenir.

Adım 5. Optimum ağırlıklar hesaplanır. Amaç, kriterlerin en uygun ağırlıklarını belirlemektir. Ağırlık katsayılarının değerleri Solver Linear BWM (BWM, 2024; Rezaei, 2016) ile elde edilmiştir.

Adım 6. Tutarlılık oranının hesaplanması: Karşılaştırmaların tutarlılığını kontrol etmek ve sonuçların güvenilir olup olmadığını anlamak için hesaplanır. Tutarlılık oranı ne kadar küçük olursa karşılaştırmalar o kadar tutarlı olur (Demir ve Bircan, 2020). Rezaei (2015) bir karşılaştırmaların ne kadar tutarlı olduğunu belirtmek için bir tutarlılık oranı önermiştir (Tablo 1).

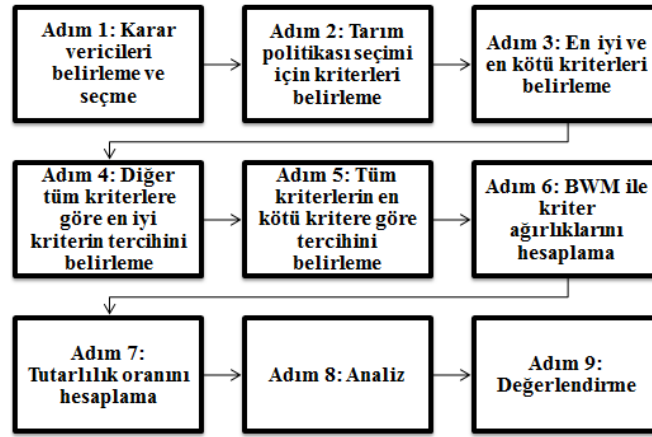
Tablo 1. Tutarlılık indeksi (CI).

<i>aBW</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9
CI (mak)	0,00	0,44	1,00	1,63	2,30	3,00	3,73	4,47	5,23

Sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin değerlendirilmesinde literatürde kabul görmüş ve kapsamlı olarak belirlenmiş olan kriterler ÇKKV yöntemlerine uygun biçimde karar kriterleri olarak belirlenmiştir. Belirlenen dokuz kriter Tablo 2’de verilmiştir. Literatürde Braunschweig vd. (2001) tarafından yapılan benzer bir çalışmada Tablo 2 ‘de verilen kriterler ve AHP yöntemi kullanılmıştır. Karar vericilerden (KV) toplanan veriler 2024 yılına aittir. Tarım politikası seçiminde uygun kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için karar vericilerin, söz konusu karar verme sürecini tamamlayacak potansiyel kriterleri belirleme görevi vardır. Sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikası seçiminde uygun kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için araştırma akış şeması Şekil 1’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tarım politikası kriterleri

Kriter	Kriter Kodu	Yazarlar
Sosyal faydalar	C1	Braunschweig vd. 2001
Proje maliyetleri	C2	Braunschweig vd. 2001
Üretimin çeşitlendirilmesi	C3	Braunschweig vd. 2001
Sosyal gruplar arasındaki dağılım	C4	Braunschweig vd. 2001
Sağlık riski	C5	Braunschweig vd. 2001
İstihdam olanakları	C6	Braunschweig vd. 2001
Doğal kaynaklar (Hava, su, toprak, bitki örtüsü, madenler vs.)	C7	Braunschweig vd. 2001
Biyçeşitlilik	C8	Braunschweig vd. 2001
Biyogüvenlik	C9	Braunschweig vd. 2001

Şekil 1. Araştırma akış şeması

2. BULGULAR

Sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikası kriterlerinin değerlendirilmesinde kriterleri değerlendiren karar vericiler ilgili alanda dört uzmandan oluşmaktadır. Kriter ağırlıklarının elde edilebilmesi için BWM yöntemi uygulanmıştır (Rezaei, 2015). Tablo 2’de gösterilen kriterleri BWM yöntemiyle değerlendirmek için karar vericilere başvurulmuştur. İlk olarak karar vericilerden en önemli kriteri ve en az önemli kriteri belirlemeleri istenmiştir. Daha sonra en önemli kriterin diğer kriterlerden ne kadar önemli olduğunu ve diğer kriterlerin en az önemli kriterden ne kadar önemli olduğunu 1-9 değerlendirme skalasına göre değerlendirmeleri istenmiştir (Arsu ve Arsu, 2021). En İyi (en çok istenen, en önemli) kriterin ve En Kötü (en az istenen, en az önemli) kriterin belirlenmesi Tablo 3’de verilmiştir. En İyi Kriter İçin İkili Karşılaştırma sonuçları Tablo 4’de ve En Kötü Kriter İçin İkili Karşılaştırma sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir. Ağırlık katsayılarının değerleri Solver Linear BWM (BWM, 2024; Rezaei, 2016) ile elde edilmiştir.

Daha sonra dört karar vericinin değerlendirme sonuçlarının geometrik ortalamaları alınarak nihai kriter ağırlıklarına ulaşılmıştır. Çalışmanın tamamında ortalama alınırken geometrik ortalama tercih edilmiştir. Geometrik ortalamanın tercih edilme sebebi aritmetik ortalamanın uç değerlerden etkilenme sorununun ortadan kaldırılmak istenmesidir (Arsu ve Arsu, 2021). Kriter ağırlıklarının geometrik ortalaması hesaplanarak kriterlerin son ağırlıkları Tablo 6’da gösterildiği gibi elde edilmiştir. Kriterlerin son ağırlık değerleri Şekil 2’de gösterilmiştir. Tablo 6’ya göre 0,2446 ağırlık değeri ile proje maliyetleri (C2) karar vericiler için en önemli kriter olarak tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla sosyal faydalar (C1) ve istihdam olanakları (C6) kriterleri takip etmiştir. Biyogüvenlik (C9) kriteri ise daha az önemli kriter olarak belirlenmiştir.

Tutarlılık oranı (CR) için Tablo 1’deki tutarlılık indeksindeki 9 sayısına karşılık gelen 5,23 değeri kullanılarak hesaplanmıştır ($0,066/5,23=0,013$). Bu değer $0,013<0,1$ olduğundan karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 3. En iyi ve en kötü kriter

	KV1	KV2	KV3	KV4
En İyi	C1	C6	C2	C2
En Kötü	C4	C9	C9	C8

Tablo 4. En iyi kriter için ikili karşılaştırma

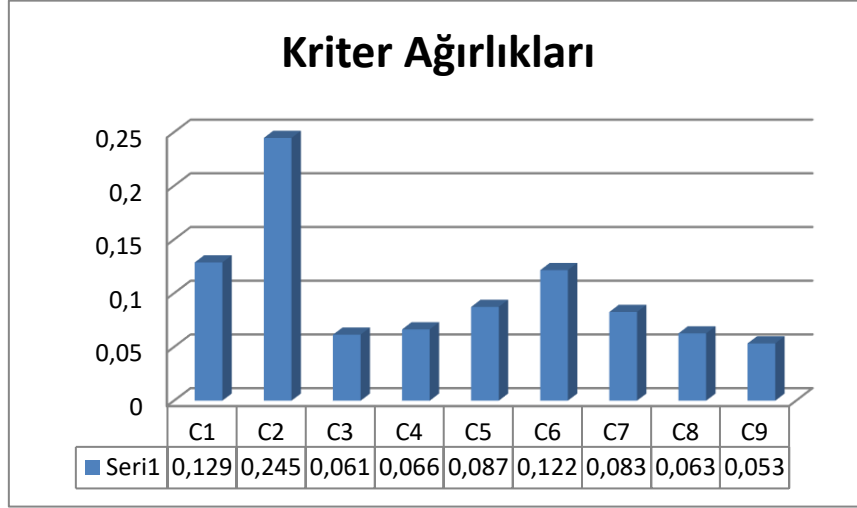
	KV1	KV2	KV3	KV4
En İyi Kriter →	C1	C6	C2	C2
C1	1	3	2	4
C2	2	2	1	1
C3	6	7	6	6
C4	9	4	5	8
C5	4	6	4	3
C6	2	1	4	5
C7	3	6	5	4
C8	3	6	5	4
C9	3	6	4	4

Tablo 5. En kötü kriter için ikili karşılaştırma

	KV1	KV2	KV3	KV4
En Kötü Kriter →	C4	C9	C9	C8
C1	9	6	7	3
C2	7	6	9	5
C3	6	6	7	6
C4	1	6	7	3
C5	5	2	7	3
C6	7	8	8	5
C7	6	5	8	3
C8	5	5	9	1
C9	5	1	1	4

Tablo 6. Kriter ağırlık değerleri

w	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	CR
KV1	0,240583	0,153098	0,051033	0,019441	0,076549	0,153098	0,102066	0,102066	0,102066	0,083
KV2	0,132701	0,199052	0,056872	0,099526	0,066351	0,284360	0,066351	0,066351	0,028436	0,024
KV3	0,083981	0,416407	0,083981	0,073484	0,083981	0,073484	0,083981	0,073484	0,027216	0,067
KV4	0,102421	0,282304	0,058527	0,136562	0,136562	0,068281	0,081937	0,030985	0,102421	0,143
Geo Ort.	0,128730	0,244649	0,061457	0,066381	0,087362	0,121572	0,082622	0,062664	0,053332	0,066

Şekil 2. Kriter Ağırlıkları

Tarımsal verimliliği artırmak için çok çeşitli projeler planlanmış ve uygulanmıştır (Atlı, 2024). Tarım politikası önlemlerinin, pazar katılımının sınırlı olduğu bölgelerde amaçlanan etkilere sahip olma ihtimalinin düşük olduğunda bu tür politikalara, piyasa işlemlerinin maliyetlerini azaltacak tamamlayıcı önlemler eşlik etmelidir (Schmook ve Vance, 2009). Pazarlamadaki sorunlar ve kaygılar temel olarak pazarın yapısına ve işleyişine bağlı olan pazarlama sisteminin performansı (verimliliği) ile ilgilidir. Etkin bir pazarlama sistemi, kaynak kullanımının optimizasyonuna, çıktı yönetimine, çiftlik gelirlerinin artmasına, pazarların genişletilmesine, tarıma dayalı sanayinin büyümesine, katma değer yoluyla milli gelire katkı yapılmasına ve istihdam yaratılmasına yardımcı olur (Acharya, 2006).

Tarım politikasının diğer ülkelerdeki gıda üretimi üzerindeki etkisinin ana kanalı küresel piyasa fiyatları üzerindeki etkisidir. Korumacı bir tarım politikası yerli üretimi teşvik edecek, dünya pazarından ithalatın azalmasına veya dünyaya ihracatın artmasına yol açacaktır (Matthews, 2018). Her iki durumda da sonuç, dünya pazarındaki fiyatların düşmesi, net ihracatçılar için ihracat fırsatlarının azalması ve net ithalatçılar için ithalat rekabetinin artması olacaktır. Mahsul üretimini artırmak ve 1,2 milyardan fazla insana tedarik sağlamak için Çin, bazı piyasa ekonomisi ilkeleriyle birlikte geniş kapsamlı devlet müdahaleleriyle karakterize edilen bir politika sistemi seçmiştir (Lu, 2002). Korumacı araçlar farklı olabilir (yüksek ithalat tarifeleri, orantısız sağlık standartları, tarımsal ihracata ödenen sübvansiyonlar veya üretimle bağlantılı doğrudan ödemeler) ancak dünya piyasası fiyatları düzeyi açısından sonuçları

aynıdır. Buna ek olarak, iç pazar fiyatlarını istikrara kavuşturmak için tasarlanan bazı tarım politikası araçları, dünya pazarındaki fiyatları istikrarsızlaştırma etkisine sahip olabilir ve bunların dünyanın geri kalanındaki gıda üretimi üzerindeki zararlı etkilerine katkıda bulunabilir.

Türkiye’de uygulanan tarım politikasında ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslar arası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması temel amaç olarak belirlenmiştir (Yalçınkaya vd., 2006). Temel ilkeler ise, Avrupa Birliği Ortak Tarım ve Balıkçılık Politikalarına Uyum ve Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması’nın esas alınması, piyasa koşullarında tarımsal üretime yönelik olarak piyasa mekanizmalarını bozmayacak destekleme araçlarının uygulanması, tarım ve kırsal kalkınmada bütüncül yaklaşım ve katılımcılığın benimsenmesi olarak belirlenmiştir. Türkiye’nin tarım politikasının stratejik amaçları (DPT, 2006) maddeler halinde tespit edilmiştir:

- Sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kaliteye dayalı üretim artışı ile gıda güvenliği ve gıda güvencesinin sağlanması,
- Üreticilerin gelir düzeyinin yükseltilmesi ve istikrarının sağlanması, üretim maliyetlerini azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulamaya konulması yoluyla üreticilerin rekabet düzeylerinin yükseltilmesi,
- Tarımsal pazarlama altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, işleme sanayinin rekabet edebilirliğini artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi ile tüketici tercihlerinin karşılanması amacıyla yönelik tedbirlerin alınması,
- Üreticilerin katılımını ve sorumluluğunu esas alan ve doğrudan üreticilere finansman sağlayan yaklaşıma dayalı kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması ve söz konusu projelerin kırsal yaşam şartlarını iyileştirilecek biçimde uygulanması,
- Kamudan bağımsız bir yapıda üreticilere, üretimden pazarlamaya kadar olan safhalarda hizmet vermek üzere; kar amacı gütmeyen Tarımsal Üretici Birliklerinin kurulması ve geliştirilmesi ile tarımsal nitelikli diğer üretici örgütlerinin geliştirilmesi, söz konusu örgütlerde denetimin özzerleştirilmesidir.

Türkiye’de uygulanması olası sürdürülebilir tarımsal pazarlama girişimlerinde doğrudan pazarlama stratejilerinin kullanılması ve pazarlamada dikey bütünleşmeye gidilmesi girişimlerin başarısı açısından önem taşımaktadır (Adanacıoğlu, 2015). Bununla birlikte tarımsal ürünlerin ve gıdaların tazeliğini uzun süre koruyamaması uzun süreli depo ömrünün olmaması yılın her döneminde pazarlamasını engellemektedir (Kızılaslan ve Ünal, 2015). Tarımsal işletmeler, talebe göre kalite ve güvenlik standartlarını yapısal ve üretim kapasitesi yetersizlikleri nedeniyle karşılamakta zorlanmaktadır (Can vd., 2014). Uygun destekleme politikaları, ortak girişim ve pazarlama stratejileri geliştirilmesi ile tarımsal işletmelerin pazara entegrasyonu sağlanabilir. Pazarlamada bilişim teknolojisi; bilginin planlanması, geliştirilmesi, transfer edilmesi ve ilgili tüm faaliyetlerin sistemli bir biçimde yönetilmesini kapsamaktadır (Kızılaslan ve Gönültaş, 2011). Tarımsal pazarlamada e-ticaret maliyet ve zaman açısından üreticiye önemli bir katkı sağlayabilir. Üreticiler tarafında tarımsal girdi tedariki ve tarımsal

pazarlamada e-ticaret ile dijitalleşmenin yaygınlaşması tarımsal pazarlamanın gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Çiftçi kooperatifleri, tarımsal üretimde teknoloji benimsenmesini teşvik edebilir, bu da ürün verimliliğini ve çiftçilerin gelirini artırabilir (Zhang vd., 2020). Bilişim teknolojisinin tarımsal pazarlama alanında kullanımının yaygınlaşması kırsal kesiminde yaşam standartlarının iyileşmesini de hızlandıracaktır (Kızılaslan ve Gönültaş, 2011). Üretici ve tüketiciyi bir dizi faaliyetle bir araya getiren ve böylece ekonominin vazgeçilmez bir unsuru haline gelen, tarımsal pazarlama; tarım ve tarım dışı sektörler arasında köprü görevi görmektedir (Gedik, 2023).

3. SONUÇ

Bu çalışmada, sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin ÇKKV tekniklerinden BWM yöntemi ile değerlendirilmesi yapılmıştır. Proje maliyetleri karar vericiler için en önemli kriter olarak tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla sosyal faydalar ve istihdam olanakları kriterleri takip etmiştir. Çalışma bu şekliyle tarım politikası stratejilerinin ve alternatiflerinin seçiminde literatüre katkıda bulunması düşünülmektedir. Metodolojik olarak, gelecekteki çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri ve bunların bütünsel halleri kullanılarak yeni çalışmalar yapılabilir. Yakın zamanda ortaya çıkmış güncel yöntemler kullanılarak kriterlerin önem düzeyleri ve tarım politikası strateji seçimi değerlendirilebilir. Bu çalışmada belirlenen dokuz kriter için 2024 yılında veri toplanmıştır. Gelecekteki çalışmalarda farklı göstergeler kriter olarak alınabilir. Diğer yandan, bu çalışmada tarım politikası kriterlerinin değerlendirilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel kriterler kullanılmış olup, kapsamlı bir tarım politikası kriter değerlendirmesi önerilmiştir. Literatürde de bu kapsamda yapılacak çalışmalarda bulanık yöntemlerle özellikle kriterlerin detaylı olarak ele alınması ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir ve yapılacak çalışmalar önemli bir boşluğu doldurabilir.

Çalışma tarım politikası stratejileri oluşturmada, karar vericilerin kamu sektörü tarımsal araştırmalarında öncelik belirleme kriterlerini belirlemelerine ve seçmelerine yardımcı olur. Sonuç olarak sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım politikasına etki eden kriterlerin değerlendirilmesi; doğru stratejilerin belirlenmesi ve alternatiflerin seçiminde etkili olabileceği görülmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı insan, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla yaşamın her alanında giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Atlı ve Senir, 2024). Sürdürülebilir tarım pazarlama için tarım politikası stratejileri belirlenirken, ekonomik, sosyal ve çevresel kriterler politika yapıcılar ve paydaşların değerlendirmesini etkileyebilecektir. Bu nedenle tarım politikasında stratejiler belirlenirken tüm bu faktörler de dikkate alınarak sürdürülebilirlik yaklaşımlarına daha çok önem verilmelidir. Bunun aynı zamanda tarım-gıda politikalarının tedarik zincirini etkileme şekli üzerinde de etkileri olabilir; değişikliklerin büyüklüğü ve istikameti gelecek araştırmalara yön verebilir.

Türkiye’de tarımsal üretim yoğunlukla kırsal nüfusun yoğun olduğu alanlarda yoğunlaşmaktadır. Son yıllarda kırsal alanlardan kentlere yoğun bir göç dalgası yaşanmaya başlamıştır. İklim değişikliği ve küreselleşme tehditleri kırsal alanda tarımsal üretimi zorlayıcı hale gelmiştir. Kırsal alanda özellikle eğitim, sağlık ve diğer sosyo-ekonomik faktörler birlikte değerlendirilerek bu alanlar daha yaşanabilir hale getirilmesi için tarım politikası araçları hükümet politikaları ile eşgüdümlü olarak uygulanmalıdır.

Türkiye demografik yapısı dikkate alındığında tarımda bilimsel yöntemler ve dijital teknolojiler entegre, uzun vadeli bir strateji ile uygulanması üniversiteler ve sanayi işbirliği de sağlanarak uygulanması üretimde verimliliği arttırmasının yanı sıra tarım kesiminin sosyoekonomik gelişmesine katkı sağlayabilir. Tarım kesiminde bu gelişmeleri ortaya çıkması durumunda tarım sektörüne olan ilgiyi arttırarak tarımsal üretime üretici olarak katılımı teşvik edebilir. Tarımsal üretimin daha çok küçük çiftçi aile işletmeleri tarafından yapıldığı Türkiye koşullarında küçük çiftçilerin hayatta kalmalarına izin veren risk havuzu oluşturma, ürün çeşitlendirmesi, geçim kaynağı çeşitlendirmesi vb. çeşitli mekanizmalar tarım politikası araçları ve finansal araçlar da kullanılarak desteklenmelidir.

Sürekli büyüyen bir nüfusa yetecek kadar gıda üretme becerisi için küçük çiftçilerin katkısı oldukça önemlidir. Bu konuda özellikle Avrupa Birliği ülkelerindeki uygulamalar Türkiye’de uygulanabilirliği sağlanmalıdır. Özellikle kırsal ve kentsel nüfusun yaşadığı alanlar arasında kent çiftlikleri süratle bu iki yaşam alanında konumlandırılmalıdır. Bunun için kent ile kırsal arasında oluşturulacak yeni yaşam alanlarında eğitim, sağlık, güvenlik ve sosyo-ekonomik açıdan desteklenerek tarımsal üretime katılımı arttıracak şekilde özellikle altyapı desteği ile sağlanmalıdır. Bunun sonucu olarak kent nüfusunun tarımsal ürünlere doğrudan erişimini ve kırsal nüfusunda kentsel yaşamın olanaklarına erişimini sağlayacaktır. Sürdürülebilir tarımsal pazarlama için tarım sektöründe ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin dikkate alındığı tarım politikası stratejileri ve uygulamaları Türkiye’nin iktisadi ve sosyal gelişmişlik seviyesinin yükselmesi için oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Acharya, S. S. (2006). Agricultural marketing and rural credit for strengthening Indian agriculture.
- Adanacıoğlu, H. (2015). Sürdürülebilir Tarımsal Pazarlama Girişimleri. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 3(7), 595-603.
- Akram-Lodhi, A. H., & Kay, C. (2010). Surveying the agrarian question (part 1): unearthing foundations, exploring diversity. *The Journal of Peasant Studies*, 37(1), 177-202. <https://doi.org/10.1080/03066150903498838>
- Amiri, M., Hashemi-Tabatabaei, M., Ghahremanloo, M., Keshavarz-Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., & Banaitis, A. (2021). A new fuzzy BWM approach for evaluating and selecting a sustainable supplier in supply chain management. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 28(2), 125-142. <https://doi.org/10.1080/13504509.2020.1793424>
- Arsu, T., & Uğuz Arsu, Ş. (2021). Personel seçim sürecinde kullanılan kriterlerin best-worst metodu (BWM) ile değerlendirilmesi.
- Atlı, H. F. (2023). Sustainable Agricultural Marketing. *The Essentials of Today's Marketing-3*, 151-165. Efe Academy.
- Atlı, H. F. (2024). Safety of agricultural machinery and tractor maintenance planning with fuzzy logic and MCDM for agricultural productivity. *International Journal of Agriculture Environment and Food Sciences*, 8(1), 25-43. <https://doi.org/10.31015/jaefs.2024.1.4>
- Atlı, H. F., & Senir, G. (2024). Green Supplier Selection Using IMF SWARA and Fuzzy WASPAS Techniques for the Supply of Agricultural Pesticides. *Black Sea Journal of Agriculture*, 7(4), 377-390. <https://doi.org/10.47115/bsagriculture.1463382>
- Aydin, H., Eser, Z., & Korkmaz, S. (2018). The psychological effects of fast food consumption on body image emotions. *British Food Journal*, 120(10), 2236-2249. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2017-0634>
- Bisen, J., & Kumar, R. (2018). Agricultural marketing reforms and e-national agricultural market (e-NAM) in India: a review. *Agricultural Economics Research Review*, 31(conf), 167-176. <http://dx.doi.org/10.5958/0974-0279.2018.00032.0>
- Bórawski, P., Guth, M., Truszkowski, W., Zuzek, D., Beldycka-Borawska, A., Mickiewicz, B., ... & Dunn, J. W. (2020). Milk price changes in Poland in the context of the Common Agricultural Policy. *Agricultural Economics/Zemědělská Ekonomika*, 66(1). <https://doi.org/10.17221/178/2019-AGRICECON>
- Can, M., Sayılı, M., Yılmazçoban, M., & Bilici, İ. (2014). Tarım işletmelerinin pazarlama kabiliyetlerini geliştirmek için verilen hibelerden yararlanma durumu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 109-132.
- Ceballos, B., Lamata, M. T., & Pelta, D. A. (2016). A comparative analysis of multi-criteria decision-making methods. *Progress in Artificial Intelligence*, 5, 315-322. <https://doi.org/10.1007/s13748-016-0093-1>
- Chand, R. (2012). Development policies and agricultural markets. *Economic and Political Weekly*, 53-63.
- Ciaian, P., & Swinnen, J. F. (2006). Land market imperfections and agricultural policy impacts in the new EU member states: a partial equilibrium analysis. *American journal of*

- agricultural economics*, 88(4), 799-815. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8276.2006.00899.x>
- Cooksey, B. (2011). Marketing reform? The rise and fall of agricultural liberalisation in Tanzania. *Development Policy Review*, 29, s57-s81. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7679.2011.00520.x>
- Council of the European Union, (2017). The New European Consensus on Development. Joint Statement by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States Meeting within the Council, the European Parliament and the European Commission. Brussels.
- Czyżewski, B., Matuszczak, A., & Miśkiewicz, R. (2019). Public goods versus the farm price-cost squeeze: shaping the sustainability of the EU's common agricultural policy. *Technological and Economic Development of Economy*, 25(1), 82-102. <https://doi.org/10.3846/tede.2019.7449>
- Dasgupta, P., Morton, J., Dodman, D., Karapinar, B., Meza, F., Rivera-Ferre, M. G., ... & Vincent, K. E. (2014). Rural areas.
- De Gorter, H., & Just, D. R. (2010). The social costs and benefits of biofuels: The intersection of environmental, energy and agricultural policy. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 32(1), 4-32. <https://doi.org/10.1093/aep/p010>
- Demir, G., & Bircan, H. (2020). Kriter ağırlıklandırma yöntemlerinden bwm ve fucom yöntemlerinin karşılaştırılması ve bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 170-185.
- Demirgüneş, B. K., & Özsaçmacı, B. (2016). Exploring the effect of consumers' food-related decision making styles on national brand vs. store brand choice. *International Journal of Marketing Studies*, 9(1), 46-64. <http://dx.doi.org/10.5539/ijms.v9n1p46>
- Denktaş Şakar, G., Yildirim, E., & Mansuroglu, E. (2018). Value creation in project cargo logistics: a Delphi study. *Journal of ETA Maritime Science*, 6(3), 255-274. <https://dx.doi.org/10.5505/jems.2018.48343>
- Dimara, E., Petrou, A., & Skuras, D. (2004). Agricultural policy for quality and producers' evaluations of quality marketing indicators: a Greek case study. *Food policy*, 29(5), 485-506. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2004.06.001>
- Donald, P. F., Pisano, G., Rayment, M. D., & Pain, D. J. (2002). The Common Agricultural Policy, EU enlargement and the conservation of Europe's farmland birds. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 89(3), 167-182. [https://doi.org/10.1016/S0167-8809\(01\)00244-4](https://doi.org/10.1016/S0167-8809(01)00244-4)
- DPT (2006). Devlet Planlama Teşkilatı VIII. BYKP - 2005 Yılı Programı, Tarımsal Gelişme: Genel Tarım Politikaları, *T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları*, Ankara
- Dwivedi, R., Prasad, K., Mandal, N., Singh, S., Vardhan, M., & Pamucar, D. (2021). Performance evaluation of an insurance company using an integrated Balanced Scorecard (BSC) and Best-Worst Method (BWM). *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(1), 33-50. <https://doi.org/10.31181/dmame2104033d>
- Eakin, H., Perales, H., Appendini, K., & Sweeney, S. (2014). Selling maize in Mexico: The persistence of peasant farming in an era of global markets. *Development and Change*, 45(1), 133-155. <https://doi.org/10.1111/dech.12074>

- Eakin, H., Sweeney, S., Lerner, A. M., Appendini, K., Perales, H., Steigerwald, D. G., ... & Bausch, J. C. (2018). Agricultural change and resilience: Agricultural policy, climate trends and market integration in the Mexican maize system. *Anthropocene*, 23, 43-52. <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2018.08.002>
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2020). Sustainable supplier selection: A novel integrated fuzzy best worst method (F-BWM) and fuzzy CoCoSo with Bonferroni (CoCoSo'B) multi-criteria model. *Journal of cleaner production*, 266, 121981. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121981>
- Ellis, F. (1992). *Agricultural policies in developing countries*. Cambridge university press.
- Fennell, R. (1997). *The common agricultural policy: Continuity and change*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198288572.001.0001>
- Foley, J. A., Ramankutty, N., Brauman, K. A., Cassidy, E. S., Gerber, J. S., Johnston, M., ... & Zaks, D. P. (2011). Solutions for a cultivated planet. *Nature*, 478(7369), 337-342. <https://doi.org/10.1038/nature10452>
- Gedik, Y. (2023). Tarımsal pazarlama: Faydaları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir çerçeve. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 134-147.
- Godfray, H. C. J., Beddington, J. R., Crute, I. R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J. F., ... & Toulmin, C. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. *science*, 327(5967), 812-818. <https://doi.org/10.1126/science.1185383>
- Govindan, K., Rajendran, S., Sarkis, J., & Murugesan, P. (2015). Multi criteria decision making approaches for green supplier evaluation and selection: a literature review. *Journal of cleaner production*, 98, 66-83. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.06.046>
- Grant, W. (1997). *The common agricultural policy*. Bloomsbury Publishing.
- Grant, W. (2010). Policy instruments in the common agricultural policy. *West European Politics*, 33(1), 22-38. <https://doi.org/10.1080/01402380903354049>
- Gray, J. (2000). The Common Agricultural Policy and the re-invention of the rural in the European Community. *Sociologia ruralis*, 40(1), 30-52. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00130>
- Guo, S., & Zhao, H. (2017). Fuzzy best-worst multi-criteria decision-making method and its applications. *Knowledge-based systems*, 121, 23-31. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2017.01.010>
- Gupta, H. (2018). Assessing organizations performance on the basis of GHRM practices using BWM and Fuzzy TOPSIS. *Journal of environmental management*, 226, 201-216. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2018.08.005>
- Gupta, H., & Barua, M. K. (2017). Supplier selection among SMEs on the basis of their green innovation ability using BWM and fuzzy TOPSIS. *Journal of cleaner production*, 152, 242-258. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.125>
- Gupta, H., & Barua, M. K. (2018). A framework to overcome barriers to green innovation in SMEs using BWM and Fuzzy TOPSIS. *Science of the Total Environment*, 633, 122-139. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.03.173>
- Haskaraca, G., Arslan, Y., Ayhan, Z. (2022). Evaluation of factors affecting consumers' poultry meat consumption habits and perceptions and poultry breeding processes. *GIDA* (2022) 47 (6) 1014-1031 doi: 10.15237/ gida.GD22080

- Hennessy, T. C., & Rehman, T. (2008). Assessing the impact of the ‘decoupling’ reform of the common agricultural policy on Irish farmers’ off-farm labour market participation decisions. *Journal of Agricultural Economics*, 59(1), 41-56. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9552.2007.00140.x>
- Javad, M. O. M., Darvishi, M., & Javad, A. O. M. (2020). Green supplier selection for the steel industry using BWM and fuzzy TOPSIS: A case study of Khouzestan steel company. *Sustainable Futures*, 2, 100012. <https://doi.org/10.1016/j.sft.2020.100012>
- Kayabasi, A., & Mtetwa, T. (2016). Impact of marketing effectiveness and capabilities, and export market orientation on export performance: Evidence from Turkey. *European Business Review*, 28(5), 532-559. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2014-0084>
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antuchevičienė, J. (2016). A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making.
- Khosravi, K., Shahabi, H., Pham, B. T., Adamowski, J., Shirzadi, A., Pradhan, B., ... & Prakash, I. (2019). A comparative assessment of flood susceptibility modeling using multi-criteria decision-making analysis and machine learning methods. *Journal of Hydrology*, 573, 311-323. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2019.03.073>
- Kızılaslan, H., & Gönültaş, H. (2011). Bilişim teknolojisinin tarım ürünlerinin pazarlamasındaki konum ve önemi (e-pazarlama). *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 2011(1), 1-11.
- Kızılaslan, N., & Ünal, T. (2015). Tarımsal pazarlamada alternatif pazarlama ağı olan elektronik ticaretin (e-ticaret) SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Turkish Journal Of Agriculture-Food Science And Technology*, 3(7), 537-544.
- Kohls, R. L., & Uhl, J. N. (2002). *Marketing of agricultural products* (No. Ed. 9). Prentice-Hall Inc..
- Kou, G., Peng, Y., & Wang, G. (2014). Evaluation of clustering algorithms for financial risk analysis using MCDM methods. *Information sciences*, 275, 1-12.
- Kumar, A., Sah, B., Singh, A. R., Deng, Y., He, X., Kumar, P., & Bansal, R. C. (2017). A review of multi criteria decision making (MCDM) towards sustainable renewable energy development. *Renewable and sustainable energy reviews*, 69, 596-609. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.191>
- Kurtuluş, S., Karapinar, E., & Özkan, E. (2019). Organik ürün tüketicilerinin tipolojisi: gönüllü sadelik, çevre bilinci ve değerler açısından pazar bölümlerinin incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 107-142
- Lele, U., & Goswami, S. (2020). Agricultural policy reforms: Roles of markets and states in China and India. *Global food security*, 26, 100371. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100371>
- Liao, H., Xu, Z., & Zeng, X. J. (2014). Distance and similarity measures for hesitant fuzzy linguistic term sets and their application in multi-criteria decision making. *Information Sciences*, 271, 125-142. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2014.02.125>
- Lipper, L., Thornton, P., Campbell, B. M., Baedeker, T., Braimoh, A., Bwalya, M., ... & Torquebiau, E. F. (2014). Climate-smart agriculture for food security. *Nature climate change*, 4(12), 1068-1072. <https://doi.org/10.1038/nclimate2586>

- Lu, W. C. (2002). Effects of agricultural market policy on crop production in China. *Food Policy*, 27(5-6), 561-573. [https://doi.org/10.1016/S0306-9192\(02\)00066-0](https://doi.org/10.1016/S0306-9192(02)00066-0)
- Mardani, A., Jusoh, A., & Zavadskas, E. K. (2015). Fuzzy multiple criteria decision-making techniques and applications—Two decades review from 1994 to 2014. *Expert systems with Applications*, 42(8), 4126-4148. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2015.01.003>
- Matthews, A. (2018). The EU's Common Agricultural Policy post 2020: Directions of change and potential trade and market effects. *Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD)*.
- Morton, J. F. (2007). The impact of climate change on smallholder and subsistence agriculture. *Proceedings of the national academy of sciences*, 104(50), 19680-19685. <https://doi.org/10.1073/pnas.0701855104>
- Mulliner, E., Malys, N., & Maliene, V. (2016). Comparative analysis of MCDM methods for the assessment of sustainable housing affordability. *Omega*, 59, 146-156.
- Olwande, J., Smale, M., Mathenge, M. K., Place, F., & Mithöfer, D. (2015). Agricultural marketing by smallholders in Kenya: A comparison of maize, kale and dairy. *Food policy*, 52, 22-32. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.02.002>
- Once, S., & Turan, N. (2019). Auditing in agricultural sales cooperatives and unions. *Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities*, 4(5), 166-174. <https://dx.doi.org/10.26500/JARSSH-04-2019-0503>
- Onurlubaş, E., & Öztürk, D. (2023). Tüketici Perspektifinden Makarna: Alışkanlıklar, Tercihler ve Seçimleri Etkileyen Faktörler. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 12(3), 140-159.
- Pamučar, D., Stević, Ž., & Sremac, S. (2018). A new model for determining weight coefficients of criteria in mcdm models: Full consistency method (fucm). *symmetry*, 10(9), 393.
- Pannell, D., & Zilberman, D. (2020). Understanding adoption of innovations and behavior change to improve agricultural policy. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 42(1), 3-7. <https://doi.org/10.1002/aep.13013>
- Pernechele, V., Balié, J., & Ghins, L. (2018). Agricultural policy incentives in sub-Saharan Africa in the last decade (2005–2016). Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies (MAFAP) synthesis study.
- Petrick, M., & Zier, P. (2011). Regional employment impacts of Common Agricultural Policy measures in Eastern Germany: a difference-in-differences approach. *Agricultural Economics*, 42(2), 183-193. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2010.00509.x>
- Pingali, P. L. (2012). Green revolution: impacts, limits, and the path ahead. *Proceedings of the national academy of sciences*, 109(31), 12302-12308. <https://doi.org/10.1073/pnas.0912953109>
- Pingali, P. (2015). Agricultural policy and nutrition outcomes—getting beyond the preoccupation with staple grains. *Food security*, 7, 583-591. <https://doi.org/10.1007/s12571-015-0461-x>
- Pinstrup-Andersen, P. (2002). Food and agricultural policy for a globalizing world: Preparing for the future. *American Journal of Agricultural Economics*, 84(5), 1201-1214.
- Rahimi, S., Hafezalkotob, A., Monavari, S. M., Hafezalkotob, A., & Rahimi, R. (2020). Sustainable landfill site selection for municipal solid waste based on a hybrid decision-

- making approach: Fuzzy group BWM-MULTIMOORA-GIS. *Journal of Cleaner Production*, 248, 119186. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119186>
- Ren, P., Xu, Z., & Gou, X. (2016). Pythagorean fuzzy TODIM approach to multi-criteria decision making. *Applied soft computing*, 42, 246-259. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2015.12.020>
- Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. *Omega*, 53, 49-57. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.11.009>
- Rezaei, J. (2016). Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model. *Omega*, 64, 126-130. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2015.12.001>
- Rezaei, J., Kothadiya, O., Tavasszy, L., & Kroesen, M. (2018). Quality assessment of airline baggage handling systems using SERVQUAL and BWM. *Tourism Management*, 66, 85-93. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.11.009>
- Rigg, J., Salamanca, A., & Thompson, E. C. (2016). The puzzle of East and Southeast Asia's persistent smallholder. *Journal of Rural Studies*, 43, 118-133. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.11.003>
- Russo, C., Goodhue, R. E., & Sexton, R. J. (2011). Agricultural support policies in imperfectly competitive markets: Why market power matters in policy design. *American Journal of Agricultural Economics*, 93(5), 1328-1340. <https://doi.org/10.1093/ajae/aar050>
- Sadoulet, E., De Janvry, A., & Davis, B. (2001). Cash transfer programs with income multipliers: PROCAMPO in Mexico. *World development*, 29(6), 1043-1056. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00018-3](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00018-3)
- Sahin, O., & Nasir, S. (2022). The effects of status consumption and conspicuous consumption on perceived symbolic status. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 30(1), 68-85. <https://doi.org/10.1080/10696679.2021.1888649>
- Schmitz, A., Moss, C. B., Schmitz, T. G., van Kooten, G. C., & Schmitz, H. C. (2022). *Agricultural policy, agribusiness, and rent-seeking behaviour*. University of Toronto Press.
- Schmook, B., & Vance, C. (2009). Agricultural policy, market barriers, and deforestation: the case of Mexico's southern Yucatán. *World Development*, 37(5), 1015-1025. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2008.09.006>
- Selvaraj, M., & Ibrahim, M. S. (2012). Indian agricultural marketing-A review. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*, 2(1), 69-75.
- Shang, Z., Yang, X., Barnes, D., & Wu, C. (2022). Supplier selection in sustainable supply chains: Using the integrated BWM, fuzzy Shannon entropy, and fuzzy MULTIMOORA methods. *Expert Systems with Applications*, 195, 116567. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2022.116567>
- Sterne, J. A., Savović, J., Page, M. J., Elbers, R. G., Blencowe, N. S., Boutron, I., ... & Higgins, J. P. (2019). RoB 2: a revised tool for assessing risk of bias in randomised trials. *bmj*, 366. <https://doi.org/10.1136/bmj.14898>
- BWM (2024). <https://bestworstmethod.com/software/>
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to COMpromise solution (MARCOS). *Computers & industrial engineering*, 140, 106231.

- Stević, Ž., Ulutaş, A., Korucuk, S., Memiş, S., Demir, E., Topal, A., & Karamaşa, Ç. (2023). Supply Chain Management (SCM) Breakdowns and SCM Strategy Selection during the COVID-19 Pandemic Using the Novel Rough MCDM Model. *Complexity*, 2023(1), 3478719. <https://doi.org/10.1155/2023/3478719>
- Sumner, D. A., Alston, J. M., & Glauber, J. W. (2010). Evolution of the economics of agricultural policy. *American Journal of Agricultural Economics*, 92(2), 403-423. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaq015>
- Suweis, S., Carr, J. A., Maritan, A., Rinaldo, A., & D'Odorico, P. (2015). Resilience and reactivity of global food security. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(22), 6902-6907. <https://doi.org/10.1073/pnas.1507366112>
- Swinnen, J. F. (Ed.). (2008). *The perfect storm: The political economy of the Fischler reforms of the common agricultural policy*. CEPS.
- Thokala, P., Devlin, N., Marsh, K., Baltussen, R., Boysen, M., Kalo, Z., ... & Ijzerman, M. (2016). Multiple criteria decision analysis for health care decision making—an introduction: report 1 of the ISPOR MCDA Emerging Good Practices Task Force. *Value in health*, 19(1), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2015.12.003>
- Ünal, S., Devenci, F. G., & Yildiz, T. (2019). Do we know organic food consumers? The personal and social determinants of organic food consumption. *Istanbul Business Research (IBR)*, 48(1), 1-35. <http://dx.doi.org/10.26650/ibr.2019.48.0019>
- Van Zanten, B. T., Verburg, P. H., Espinosa, M., Gomez-y-Paloma, S., Galimberti, G., Kantelhardt, J., ... & Viaggi, D. (2014). European agricultural landscapes, common agricultural policy and ecosystem services: a review. *Agronomy for sustainable development*, 34, 309-325. <https://doi.org/10.1007/s13593-013-0183-4>
- Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, M. H., & Çılbant, Ç. (2006). Avrupa Birliği'ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 97-118.
- Yıldırım, S., & Kantarcı, T. (2022). A review on sustainability policies of businesses: Recycling and waste reduction. *Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy*, 1(1), 1-9.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Kildienė, S. (2014). State of art surveys of overviews on MCDM/MADM methods. *Technological and economic development of economy*, 20(1), 165-179.
- Zhang, S., Sun, Z., Ma, W., & Valentinov, V. (2020). The effect of cooperative membership on agricultural technology adoption in Sichuan, China. *China Economic Review*, 62, 101334. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.101334>
- Zhang, X., & Xu, Z. (2014). Extension of TOPSIS to multiple criteria decision making with Pythagorean fuzzy sets. *International journal of intelligent systems*, 29(12), 1061-1078. <https://doi.org/10.1002/int.21676>

A Comparative Bibliometric Analysis of Ethical Leadership Research: Insights From Scopus and Web of Science (2010-2024)

Etik Liderlik Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bibliyometrik Analizi: Scopus ve Web of Science Analizleri (2010-2024)

Semra KIRANLI GÜNGÖR¹ - Güler SHAIKH²

Abstract

This research provides a bibliometric analysis of articles published between 2010 and 2024 on "Ethical Leadership" using Scopus and Web of Science databases. The analysis aims to see the status of the ethical leadership. Ethical leadership represents a crucial aspect of effective management and has been the subject of increasing interest from researchers. The investigation involved an examination of both Scopus and Web of Science. These databases are widely recognised as prominent sources of academic research. The comparative analysis is designed to provide detailed insight into the citation patterns, and collaborative networks associated with ethical leadership research. The search scope was narrowed by using the term "ethical leadership" as a keyword in both databases. Furthermore, other disciplines were excluded by entering "education" into the search filter. The term "Ethical Leadership" was entered into the search field. As a result, 122 articles were obtained from the Web of Science database and 133 articles from Scopus. The concept of leadership was identified as the most frequently occurring keyword in both data sources. However, there were discrepancies in the ranking of the most cited authors. While Scopus indicated Den Hortağ as the most cited author, Web of Science showed Robledo et al. as the most frequently cited author. Additionally, while Zhu Weichun was identified as the author who published the most documents in Scopus, Catacutan, MRG was identified as the author who shared the most documents in Web of Science.

Keywords: Leadership, Bibliometric analysis, Scopus index, WoSviewer

Öz

Bu makale, Scopus ve Web of Science veri tabanlarını kullanarak 2010-2024 yılları arasında "Etik Liderlik" üzerine yayınlanan makalelerin bibliyometrik bir analizini sunmaktadır. Analiz kapsamlıdır ve bu alandaki araştırmaların mevcut durumunun net bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Etik liderlik, etkili yönetimin kritik bir yönü olarak kabul edilmekte ve araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından giderek daha fazla ilgi görmektedir. Araştırma, önde gelen iki multidisipliner atıf veri tabanı olan Scopus ve Web of Science'in ikili olarak incelenmesini içermektedir. Karşılaştırmalı analizin amacı, etik liderlik araştırmaları alanındaki kapsamın, atıf modellerinin ve iş birliği ağlarının ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Analiz edilen verilerden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Arama kapsamı, her iki veri tabanında da anahtar kelime olarak 'etik liderlik' kelimesinin kullanılmasıyla daraltılmıştır. Buna ek olarak, arama filtresine "eğitim" girilerek diğer alanlar çıkarılmıştır. Arama alanına 'Etik Liderlik' terimi girilmiş ve bunun sonucunda Web of Science veri tabanından 122, Scopus'tan ise 133 sonuç elde edilmiştir. Liderlik kavramı her iki veri kaynağında da en sık geçen anahtar kelime olarak tespit edilmiştir. Ancak, en çok atıf alan yazarların sıralamasında farklılıklar görülmüştür. Scopus Den Hortağ'ı en çok atıf alan yazar olarak gösterirken, Web of Science Robledo ve arkadaşlarını en sık atıf alan yazar olarak göstermiştir. Ayrıca, Zhu Weichun Scopus'ta en çok belge yayınlayan yazar olarak tanımlanırken, Catacutan, MRG Web of Science'ta en çok belge paylaşan yazar olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Bibliyometrik analiz, Scopus index, WoSviewer

¹ Associate Professor, Eskişehir Osmangazi University, semk2009@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5785-8137>

² MEB Teacher, gulershaikh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1094-6110>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 14.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 11.08.2024

Atıf İçin/For Cite: KIRANLI GÜNGÖR S ve SHAIKH G., "A Comparative Bibliometric Analysis Of Ethical Leadership Research: Insights From Scopus And Web of Science (2010-2024)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1604-1623

<https://doi.org/10.17755/esosder.1491527>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. INTRODUCTION

Ethical leadership prioritises decisions based on ethical principles and values. It aims to ensure that leaders not only achieve successful results but also do so following ethical values. The concept of ethical leadership has evolved alongside research on leadership and ethics (Bashir & Hassan, 2019; Fulmer, 2004; Hartog, 2015). The concept of ethical leadership has its roots in ancient times. For instance, the ethical ideas of Socrates and the teachings of Confucius indicate that leadership is based on ethical values. The connection between ethical values and leadership was reinforced in the Middle Ages, particularly in the Christian world, and the Renaissance period further developed ethical leadership by highlighting individuals' moral values and virtues. Ethical issues such as freedom, equality, and human rights gained prominence during the Age of Enlightenment. Some leaders of the time emphasized the need to establish a society based on ethical values. In the mid-20th century, ethical leadership gained more academic attention (Darcy, 2010; Freeman et al., 2009; Piccolo et al., 2010).

Since the 2000s, ethical leadership has not only gained significant attention in academic research but has also found practical applications in various fields. It is considered a leadership approach that contributes to the long-term success of both the individual and the community. This real-world relevance of ethical leadership underscores its importance and the need for in-depth research and analysis (Brown et al., 2005).

Ethical leadership in education involves incorporating ethical values and principles into leaders' decision-making processes within educational organisations or contexts. Ethical leadership aims to establish a just and transparent educational environment that fosters trust among students, teachers, parents, and communities. Ethical leadership in education aims to develop individuals' character and sense of social responsibility and promote academic achievement. In the context of educational organizations, ethical leadership is characterized by the upholding of high ethical standards at both the individual and organizational levels. Those who demonstrate ethical leadership are transparent in their decision-making and actions, and act with integrity and fairness throughout the process. Such behaviour fosters trust and encourages all members of the organization to act by the same values. Ethical leaders treat all individuals in a manner that is consistent with the principles of fairness and equality. They make decisions that are perceived as just and impartial. Such leaders are also responsible for preventing discrimination within the organization and ensuring that the rights of all individuals are respected. Ethical leaders recognize that they are accountable for their own actions and for the actions of the organization as a whole (Çelik et al., 2015; Toor & Ofori, 2009). Ethical leaders ensure that the organization's mission, vision and values are integrated into daily practices. Such behaviour is demonstrated through the actions of the leader, who serves as a model for students and staff alike.

Ethical leaders facilitate open communication and engage all stakeholders in decision-making processes. This fosters a culture of trust within the organization, wherein all members feel valued. Ethical leaders exemplify ethical standards through their behaviour, thereby inspiring others to adhere to these standards. Ethical leadership in educational organizations can enhance student success and organizational efficiency, as this type of leadership cultivates a culture of trust and ensures that all members are aligned towards a common goal. Furthermore, ethical leadership contributes to fair and effective decision-making in education, and increases the motivation and commitment of students and staff. This model strives to positively impact educational organizations and society (Bachmann, 2016; Mihelic et al., 2010).

This article aims to review articles written in the past fourteen years to answer these questions;

1. What are the most common keywords in Ethical Leadership research?
2. Who has been the most cited author in the field of Ethical Leadership?
3. Which publications are the most cited in the field of Ethical Leadership?
4. What is the most cited year in the field of Ethical Leadership?
5. Who are the most active authors and what are their demographics?
6. What is the year with the most Ethical Leadership studies in education?

7. Which universities lead the most research in the field of Ethical Leadership?
8. Which Universities cites the most in the field of Ethical Leadership?
9. Which countries lead in the production of Ethical Leadership studies in education?
10. Which countries were cited the most in ethical leadership?

To answer these questions, a bibliometric analysis of the last fourteen years' corpus, as accessed on the Web of Science, will be compared using Scopus Analytics and the Web of Science.

2. METHOD

The following section contains a presentation of the data obtained during the research process.

2.1. Design and Procedure

This research is used bibliometric analysis, which is one of the quantitative methods that analyses journals, articles, books, and conference papers, citations, keywords and other publications (Alsharif et al., 2020; Donthu et al., 2021). *Bibliometric analysis* is a method used to objectively evaluate a researcher's performance considering number of publications, number of citations, citation impact and publication quality. Additionally, bibliometric analysis is used to identify publication trends and tendencies within a particular research field. This information can inform future research planning and strategic decision-making (Ellegaard & Wallin, 2015; Merigó & Yang, 2017).

2.2. Data Collection Tools and Procedures

The data in this study was conducted using the Scopus data analysis tool. The Scopus analysis tool allows researchers to access information such as journals, articles, book chapters, citations, abstracts, institutional information, keywords, publication dates and to perform bibliometric analysis (de Moya-Anegón et al., 2007; Sweileh, 2018). In addition, the Scopus analysis tool converts researchers' analysis reports into various formats such as PDF and Excel. Additionally, histograms, scatter plots and word clouds are among the display options. The Scopus analysis tool helps explain the development of the research field interpreting the results (Badar & Lasthuizen, 2023; Van Eck & Waltman, 2009).

The study also used the Web of Science analysis tool (, which helps researchers observe and analyze data more comprehensively with graphs and tree maps. Tree maps in the Web of Science are used to show relationships and distributions between subject areas, research areas, or institutions by visualizing data with blocks and colors. Additionally, bar charts are used to understand specific temporal changes or categorical distributions. (Khiste & Paithankar, 2017; Krauskopf, 2018).

2.3. Web of Science

Web of Science (WoS) is an abstract and citation database providing academic and scientific research. Researchers use WoS to find information about, book chapters, articles, journals, conference papers, and other publications. Moreover, it provides the opportunity to conduct a comprehensive literature review in many different disciplines (Guz & Rushchitsky, 2009; Falagas et al., 2007; Mongeon & Paul-Hus, 2016). WoS provides citation information of the articles to the researchers. Citation information is an important tool for assessing the quality and importance of research. In this way, one can see how much impact an article had and how much it was referenced by other researchers. (Leydesdorff et al., 2013; Qiu & Lv, 2014; Vieira & Gomes, 2009). WoS offers advanced search features to search scientific publications and filter results, using criteria such as keywords, author names, institutions and publication years. Besides, it provides the most cited articles and trending research topics on a particular topic.

2.4. Scopus

Scopus is an abstract and citation database for academic research Scopus collects data from various sources such as scientific articles, conference papers, patents and books. Therefore, researchers

can easily follow the most current and important studies in the discipline (Guz & Rushchitsky, 2009; Falagas et al., 2007). Moreover, Scopus offers citation analysis, which analyzes how many times an article has been cited and which studies have been cited. Therefore, researchers can identify the most influential publications and authors in a particular discipline. Additionally, Scopus calculates scientific performance metrics such as the h-index. This index evaluates a researcher's scientific impact by the number of publications and the number of citations these publications receive (Norris & Oppenheim, 2007; Leydesdorff et al., 2013; Qiu & Lv, 2014).

2.5. Differences Between the Scopus and the Web of Science (WoS)

The Scopus and the Web of Science are essential databases providing academic research. These databases scan and index scientific articles, conference papers, and other academic publications (Gavel & Iselid, 2008; Mikki, 2009). The WoS database has a more selective process and generally includes more prestigious journals. Therefore, the studies are generally considered to have a higher impact. Scopus and the WoS are essential resources for academic research. While Scopus has broader coverage and diversity, the WoS includes more selective journals depending on the researcher's needs and field. Regarding Coverage, Scopus is run by Elsevier and includes approximately more than 25,000 active journals. However, Web of Science is managed by Clarivate Analytics and includes approximately 21,000 journals (Mongeon & Paul-Hus, 2016).

The Scopus database is updated more frequently providing access to more current data. While Web of Science is updated regularly, but may be slightly less frequent than Scopus. Scopus has a user-friendly interface and offers a variety of analytical tools. Nevertheless, the WoS has a more complex interface but provides more detailed analysis tools. Additionally, Scopus and the WoS databases differ in terms of the indexes. Scopus provides more general research. On the other hand, the WoS offers specialized indexes such as Science Citation Index (SCI), Social Sciences Citation Index (SSCI) and Arts & Humanities Citation Index (AHCI) (Falagas et al., 2007; Vieira & Gomes, 2009).

2.6. Data Analysis

The researchers initially formulated the research questions and objectives, defining the scope and boundaries, including the databases and years from 2010 to 2024. The search scope was narrowed by the use of the word 'ethical leadership' as a keyword in both databases. In addition, other fields have been removed by entering "education" into the search filter. The term 'Ethical Leadership' was entered into the search field. After narrowing the scope of the research on authors, institutions, journals, and citation counts 122 articles obtained from the Web of Science database and 133 articles from Scopus. The research results and its development were interpreted and visualized using diagrams, graphs and charts.

3. FINDINGS

This section analyses the results of a search carried out in the Scopus and Web of Science databases. Moreover, the Vosviewer is used visualize data on ethical leadership from 2010 to 2024. The data from the Scopus and Web of Science databases, as well as the data obtained from the Vosviewer, are compared.

3.1. Publication Year Analysis

The growing interest on ethical leadership can be associated with several factors. Scandals and corruption cases in business world have increased the importance of ethical leadership. Such occurrences have shown that leaders need to pay more attention to ethical behaviours. Additionally, employees expect ethical behaviors and integrity in the workplace as well as fairness, transparency and responsibility Ethical leadership increases the organizations' reputation and public trust, providing customer loyalty and strengthening business relationships Therefore, these reasons play a crucial role in increasing research on ethical leadership. (Hsieh, et al., 2023; Zhao, et al., 2022).

The research included 131 articles from the Scopus database and 121 articles from the Web of Science database, published between 2010 and 2024. It is seen that the number of articles published increased from 2 in 2012 to 17 in 2023. Similarly, the data obtained from Scopus shows an increase in the number of articles from 1 in 2010 to 27 in 2023. Moreover, the year 2023 had the highest number of published articles, providing a growing interest and research on ethical leadership. The growth in research on ethical leadership over the years is confirmed by similar studies in the field (Gan & Yusof, 2020; Hsieh et al., 2023; Yu et al., 2020). Figure 1 and Figure 2 Show the annual distribution of the articles published between 2010 and 2024 on both databases.

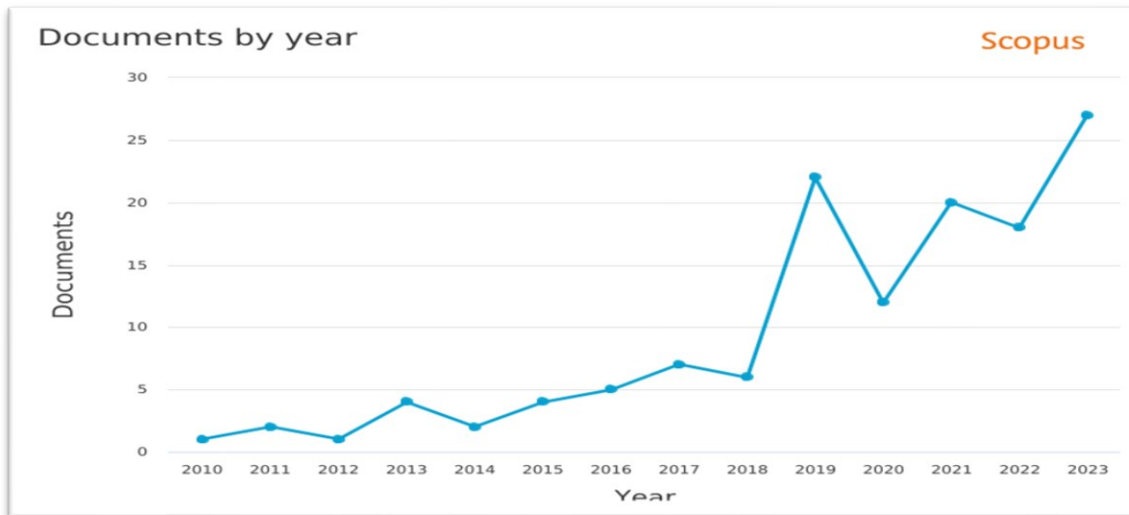

Figure 1: Annual Distribution of Publications according to Scopus Database
(Search date: January 1, 2024)

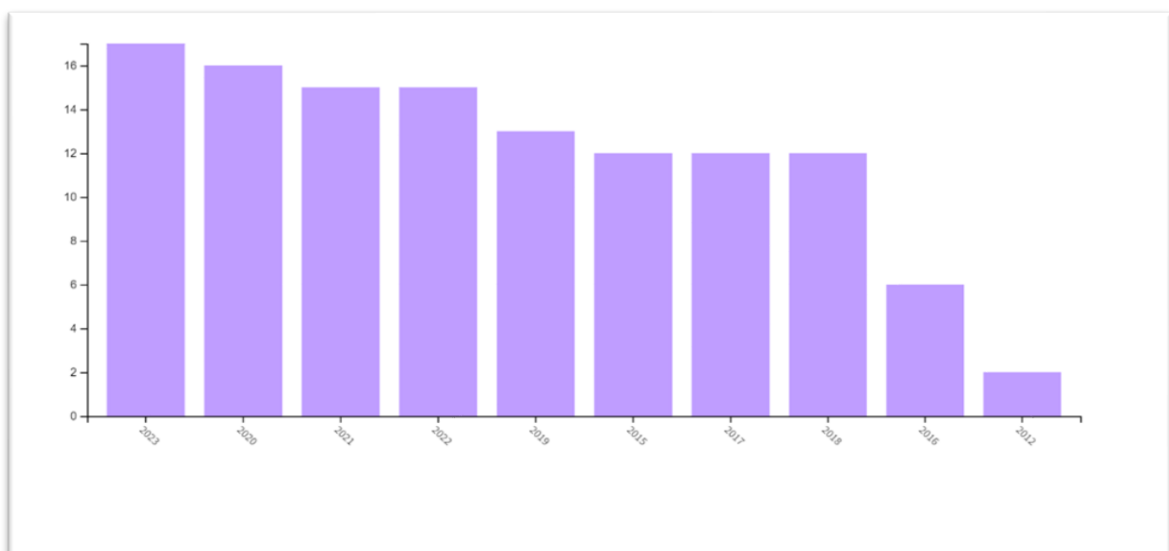

Figure 2: Annual Distribution of Publications according to Web of Science Database (Search date: January 1, 2024)

3.2. Keyword Analysis

Keywords consist of words that reflect the main themes and subjects of the research. Keywords allow researchers to find the right sources searching for information on a particular topic. Using the right keywords provides easier access to the relevant literature. The keywords for research articles, reports, theses, books, conference papers and other publications outline the main topic and content of the study, helping readers quickly understand it. Moreover, using keywords when indexing studies allows for classifying and finding relevant categories. (Abhishek & Hosanagar, 2007; Rose et al., 2010). Using the right keywords increases the researchers' reach of wider audiences and ability to be cited. The research appears in more search results with relevant keywords (Xu, et al., 2010). Keywords are an important part of the research process increasing the accessibility of research. Using the right keywords increases the value and impact of the work for both researchers and readers (Bhalotia et al., 2003; Majdak, 2017; Tanijiri et al.; Adachi, 2016). The most frequently used keywords, according to the Scopus database and Web of Science, are presented in Figures 3 and 4.

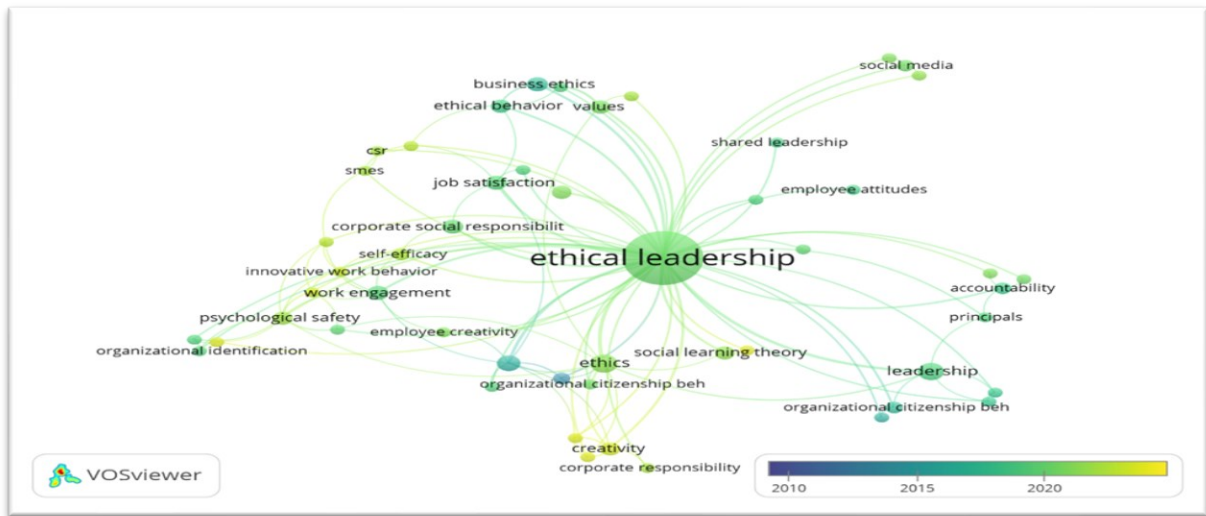

Figure 3: The Most Frequently Used Keywords on Ethical Leadership on Scopus Databa

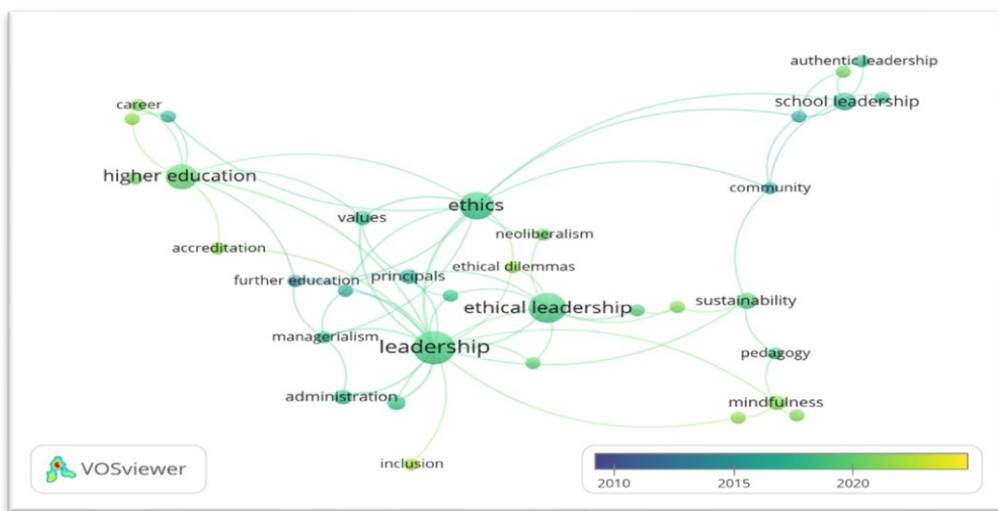

Figure 4: The Most Frequently Used Keywords on Ethical Leadership according to Web of Science

The research examined the most frequently used keywords in the articles published between 2010 and 2024 on the Scopus database and Web of Science. The term '*leadership*' was the most frequently used keyword, appearing 23 times, followed by '*ethical leadership*', used 17 times, followed by '*ethics*', '*higher education*', '*school education*', '*sustainability*', and '*values*' in the Scopus database.

The term '*leadership*' was the most frequently used keyword, appearing 23 times in the Web of Science database. The term '*leadership*' is followed by the phrase '*ethical leadership*', which appears 17 times. The terms '*ethics*', '*higher education*', '*school leadership*', '*further education*', and '*managerialism*' are presented in descending order.

3.3. Citation Analysis

Citations play a crucial role in research, serving several vital purposes, and their use is an integral part of scholarly communication. It allows researchers to credit the original authors and sources of information that have contributed to their work, acknowledging the intellectual contributions of others helping researchers to avoid plagiarism. Moreover, citations lend authority and credibility to an author's claims or arguments by supporting them with evidence from reputable sources (Yang & Meho, 2006). By referencing previous studies, researchers demonstrate how their work relates to, builds upon, or diverges from prior research in the field. In addition, citations serve as pointers to additional resources that readers can consult to gain a deeper understanding of a topic, promoting continuous learning and encouraging readers to explore related works. By citing sources, readers can evaluate the validity of claims made in the research (Osareh, 1996; Nicolaisen, 2007).

Citations also demonstrate awareness of relevant scholarship and provide a trail for readers to trace the development of ideas and views. They enable transparency in the research process and allow others to evaluate the methodology and reasoning behind a study. Besides, citations also play a crucial role in the peer review process, allowing reviewers to assess the quality and reliability of the sources used in a study. As a result, citation contribute to the overall quality assurance of scholarly work (Moed, 2006).

Based on data from Scopus and Web of Science, the most cited authors are shown in Figures 5 and 6.

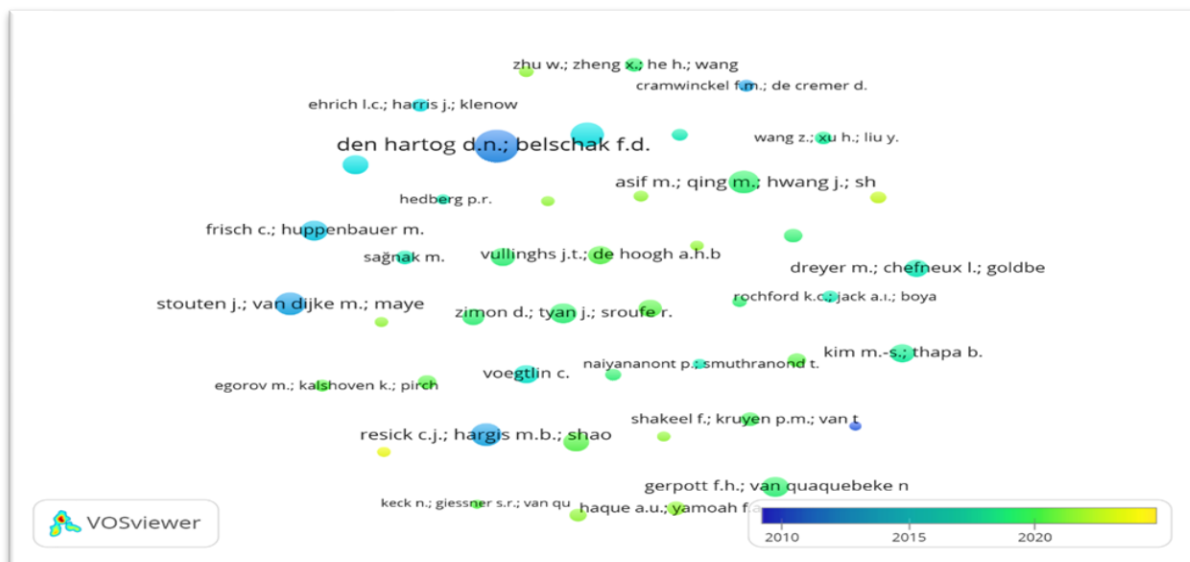

Figure 5: The Most Cited Authors on Ethical Leadership according to Scopus Database

As illustrated in Figure 5, a comparative analysis of the data on citation counts from two distinct periods, as obtained from Scopus, reveals notable shifts in academic impact and focus. From 2010 to 2015, Den Hartog et al. (2012) were the most prolific researchers in the field, publishing the highest number of citations (233). In contrast, the period from 2016 to 2024 sees a shift in the leading contributions. Despite having published fewer documents (102), Asif et al. (2019) achieved the highest

number of citations. It is also noteworthy that Gerpott et al. (2019) and Zimon et al. (2019) are among the most cited authors in this latter period. Figure 6 shows the most cited authors on ethical leadership according to the Web of Science Database.

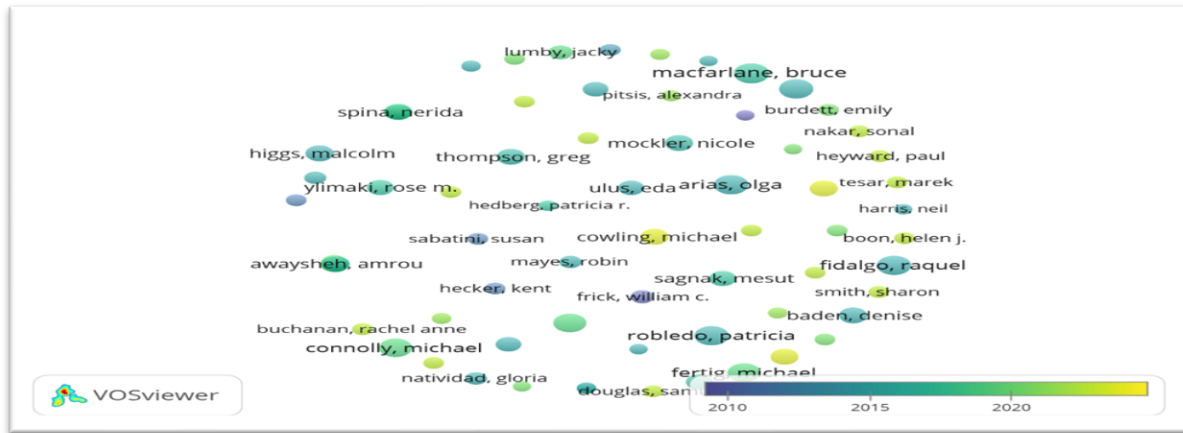

Figure 6. The Most Cited Authors on Ethical Leadership according to Web of Science Database

Figure 6 illustrates that the data obtained from Web of Science indicate a shift in research impact and recognition during two distinct periods. From 2010 to 2015, Robledo et al. (2015) achieved the highest citation count, with 47, thereby indicating that their work was highly influential within that timeframe. In the subsequent period, spanning from 2016 to 2024, the most frequently cited work was that of Macfarlane (2017), with 52 citations. The next most frequently cited works were those of Connolly et al. (2019) and Crawford et al. (2023), with 44 and 29 citations, respectively. Table 1 shows the most cited publications on ethical leadership according to the Scopus Database.

Table 1. The Most Cited Publications on Ethical Leadership according to the Scopus Database

Rank	From 2010 to 2015		From 2016 to 2024	
	Documents	Citations	Documents	Citations
1.	(Den Hartog et al.,2012)	233	(Asif et al., 2019)	102
2.	(Zhu et al., 2015)	122	(Gerpott et al.,2019)	73
3.	(Resick et al., 2013)	98	(Zimon et al.,2019)	69
4.	(Stouten et al.,2013)	96	(Saleem et al., 2020)	65
5.	(Eisenbeiss & van Knippenberg,2015)	84	(Vullinghs et al.,2020)	58
6.	(Frisch & Huppenbauer, 2014)	69	(Bablola et al., 2019)	56
7.	(Neves & Story,2015)	61	(Voegtlin,2016)	56
8.	(Giessner & van Quaquebeke,2010)	51	(Kim & Thapa,2018)	55
9.	(Ehrich et al.,2015)	25	(Mostafa & El-Motalip,2020)	51
10.	(Cramwinckel et al.,2013)	20	(Dreyer et al.,2017)	48

Table 1 shows all of the researchers with the highest number of citations. Using a threshold of at least six citations and one publication, we identify the citation structure of researchers who have published studies on leadership. Out of 319 authors, only 121 met the criteria. According to the analysis results obtained from Scopus, Den Hartog is the most cited author, with 233 citations. Zhu Weichun

follows him with 122 citations, and thirdly by Asif Muhammad with 102 citations. Table 2 shows the most cited publications on ethical leadership according to the Web of Science Database.

Table 2. The Most Cited Publications on Ethical Leadership according to the Web of Science Database

Rank	From 2010 to 2015		From 2016 to 2024	
	Documents	Citations	Documents	Citations
1.	(Robledo et al, 2015)	47	(Macfarlane, 2017)	52
2.	(Baden & Higgs, 2015)	29	(Connoly et al., 2019)	44
3.	(Hammersley-Fletcher, 2015)	25	(Crawford et al, 2023)	29
4.	(Tomkins & Ulus, 2015)	25	(Thompson & Mockler, 2016)	29
5.	(Ehrich et al., 2015)	22	Awaysheh & Bonfiglio, 2017)	27
6.	(Mayes et al., 2015)	17	(Uljens & Ylimaki, 2017)	27
7.	(Conlon et al, 2012)	14	(Sagnak,2017)	26
8.	(Akin,2015)	12	(Mousa et al., 2020)	25
9.	(Frick&Frick,2010)	10	(Lumby,2019)	22
10.	(Elliot,2015)	10	(Buchanan et al.,2022	15

Table 2 shows all of the researchers with the highest number of citations. Using a threshold of at least six citations and one publication, we identify the citation structure of researchers who have published studies on leadership. Out of 127 authors, only 65 met the criteria. According to the analysis results obtained from Vosviewer, the most cited author is Macfarlane, who is cited 52 times in 1 document. Olga Arias followed him with 47 citations, and thirdly by Raquel Fidalgo with 47 citations. Based on data from Scopus and Web of Science, the most cited years are shown in Figures 7 and 8.

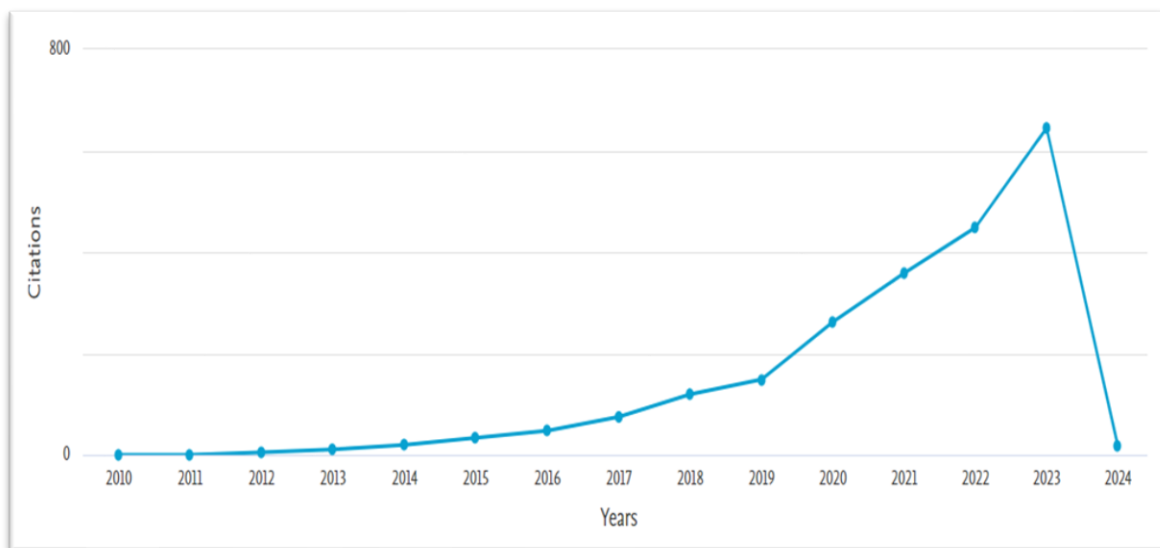

Figure 7: Most Cited Years on Ethical Leadership according to Scopus Database

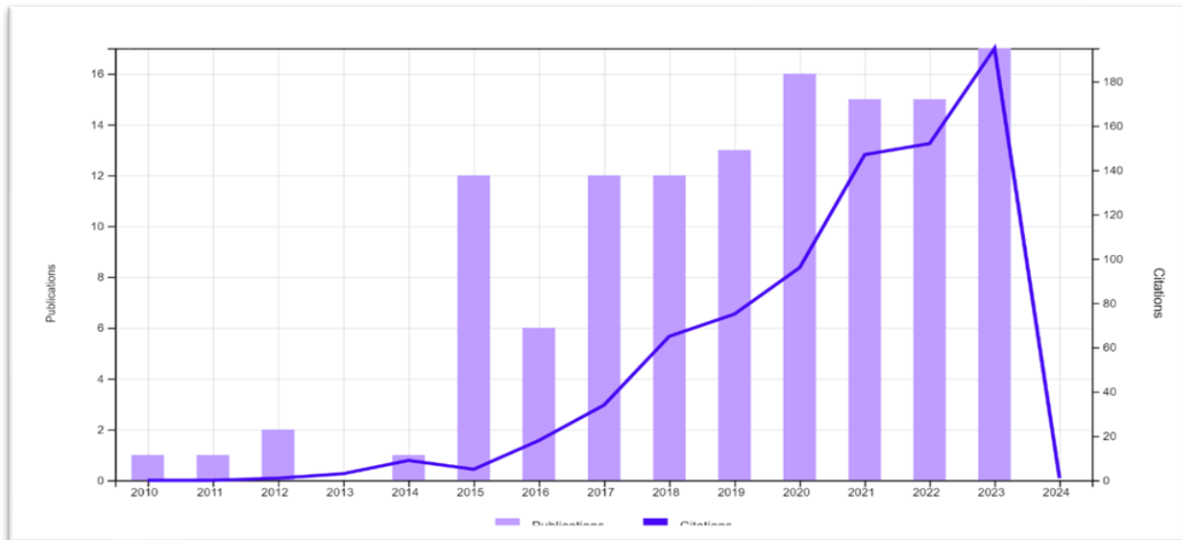

Figure 8. The Most Cited Years on Ethical Leadership according to Web of Science Database

Figures 7 and 8 show information about the most cited years obtained from Scopus and Web of Science. According to the data obtained from Scopus, the number of publications and citations has significantly increased from 1 publication and 0 citations in 2010 to 28 publications and 664 citations in 2023. On the other hand, based on the data retrieved from the Web of Science, publications containing the keyword "Ethical leadership" received one publication with 0 citations in 2010, while the most cited year was 2023, which received 17 publications with 195 citations.

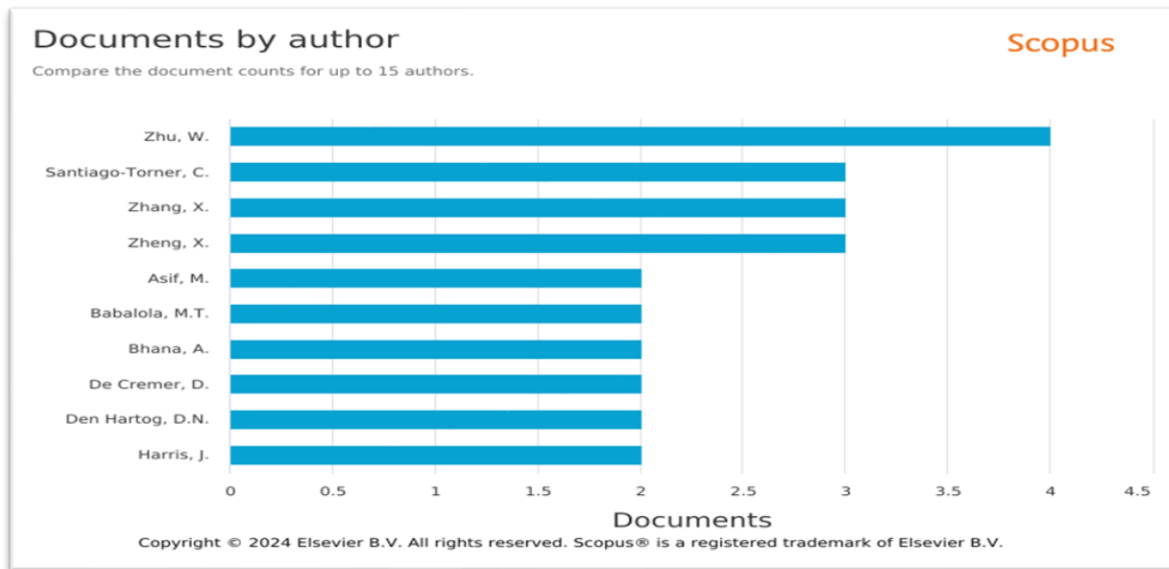

Figure 9: The Most Active Authors on Leadership according to Scopus Database

According to the data obtained after filtering in Scopus, Zhu Weichun was the author who produced the most articles by publishing four articles in the field of "leadership". The author's article "*Ethical Leadership and Follower Voice and Performance: The Role of Follower Identifications and Entity Morality Beliefs*", published in 2015, has been the most cited and cited 122 times so far. Next is Santiago-Torner, C., with three articles. In 2023, the author published "*Curvilinear Relationship*

between Ethical Leadership and Creativity within the Colombian Electricity Sector. The Mediating Role of Work Autonomy, Affective Commitment, and Intrinsic Motivation", which has been cited 5 times.

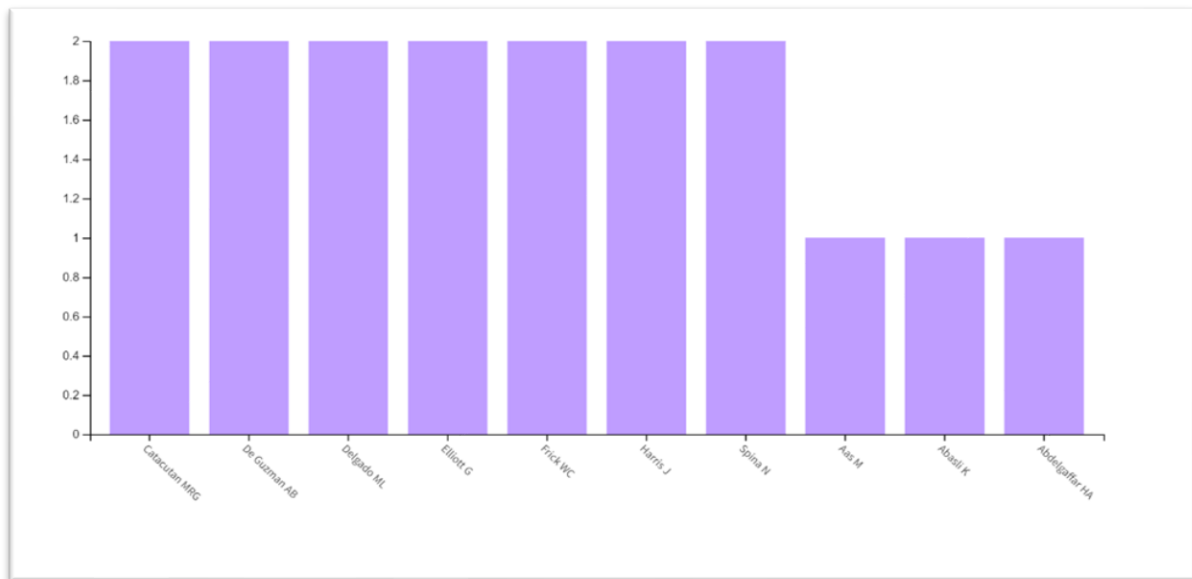

Figure 10: The Most Active Authors on Leadership according to the Web of Science Database

According to the data obtained after filtering in Web of Science, Catacutan, MRG was the author who produced the most articles by publishing two articles in the field of "leadership". The author's article " *Ethical Decision-making in Academic Administration: A Qualitative Study of College Deans' Ethical Frameworks*" was published in 2015 and cited seven times. Next is de Guzman AB, which has three articles. In 2016, the author published " *Bridge over Troubled Water: Phenomenologizing Filipino College Deans' Ethical Dilemmas in Academic Administration*", cited six times.

3.4. Countries and Affiliations

Research and development lead to innovations in science and technology. Therefore, most countries recognize and support research that is vital for economic, social and educational growth (Crespi et al., 2011). Research is also crucial for addressing environmental challenges and developing sustainable solutions. Research institutions support the training of skilled researchers and provide opportunities for students to engage in research, contributing to a skilled and knowledgeable workforce (Borgatti & Halgin, 2014). Social sciences, humanities, and arts research contribute to cultural and social development. (Crespi et al., 2011; Sulo et al., 2012).

Research is crucial in responding to natural disasters, pandemics, and public health emergencies. Countries invest in research to develop strategies for crisis management, preparedness, and recovery. Research improves quality of life by addressing societal challenges and improving living conditions. It leads to innovations in transportation, housing, energy, and communication (Nejati et al., 2011; Singh

& Chander, 2014). The most active universities are presented in Figure 11 based on data from VOSviewer.

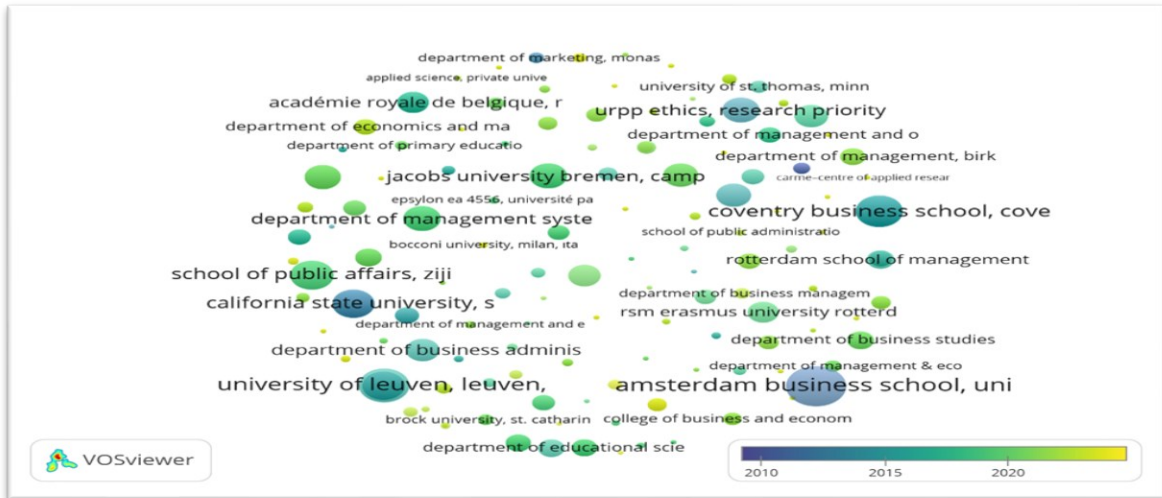

Figure 11: The Most Active Universities on Ethical Leadership according to VOSviewer Based on Scopus Data

Figure 11 illustrates the results of a VOSviewer data analysis obtained from the Scopus database. The University of Leuven in Belgium is the most active institution in the field of Ethical Leadership, with 152 citations and two publications. The Rotterdam School of Management follows with 33 citations and two publications. Figure 12 illustrates the universities with the highest level of activity, as identified by the Scopus database on ethical leadership.

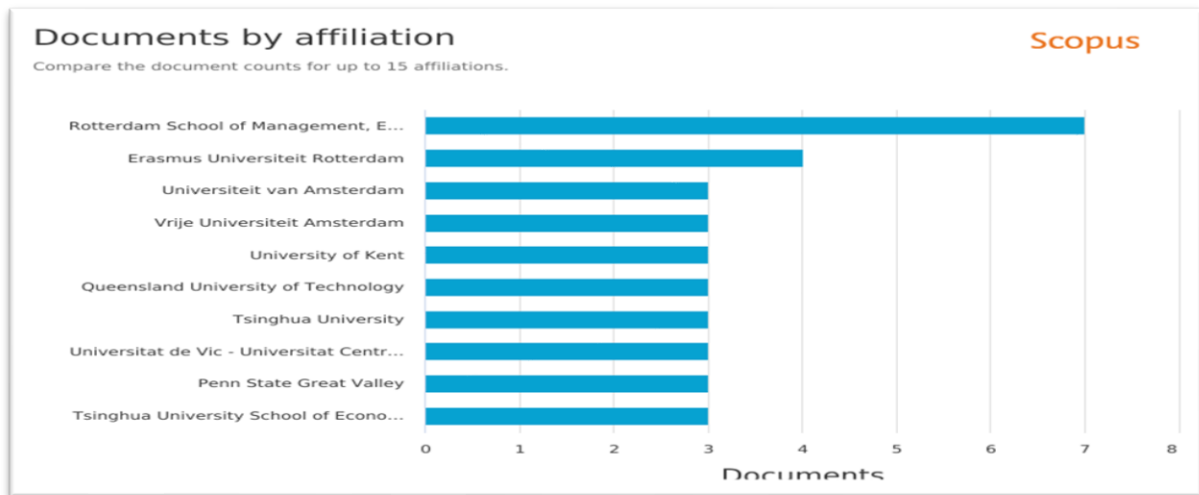

Figure 12: The Most Active Universities on Leadership according to the Scopus Database

Figure 12 shows that Rotterdam School of Management, Erasmus University, has published the most research in the area of ethical leadership, with 8 publications in the Scopus database. Erasmus University Rotterdam follows closely with 5 articles. Table 3 illustrates the universities with the highest level of activity, as identified by the Web of Science database on ethical leadership.

Table 3. The Most Active Universities on Ethical Leadership according to the Web of Science Database

Ranks	Universities	Publication number
1.	Queensland University of Technology (QUT)	4
2.	University of Newcastle	3
3.	University of Southampton	3
4.	AGA Khan University	2
5.	California State University	2
6.	Cardiff Metropolitan University	2
7.	Cardiff University	2
8.	Deakin University	2
9.	Eskişehir Osmangazi University	2
10.	George Mason University	2

As illustrated in table 3, based on the Web of Science analysis data, Queensland University of Technology (QUT) has the highest number of publications, with 4, followed by the University of Newcastle and the University of Southampton, which have 3 publications each. Figure 13 illustrates the countries with the highest level of activity, as identified by the Scopus database on ethical leadership.

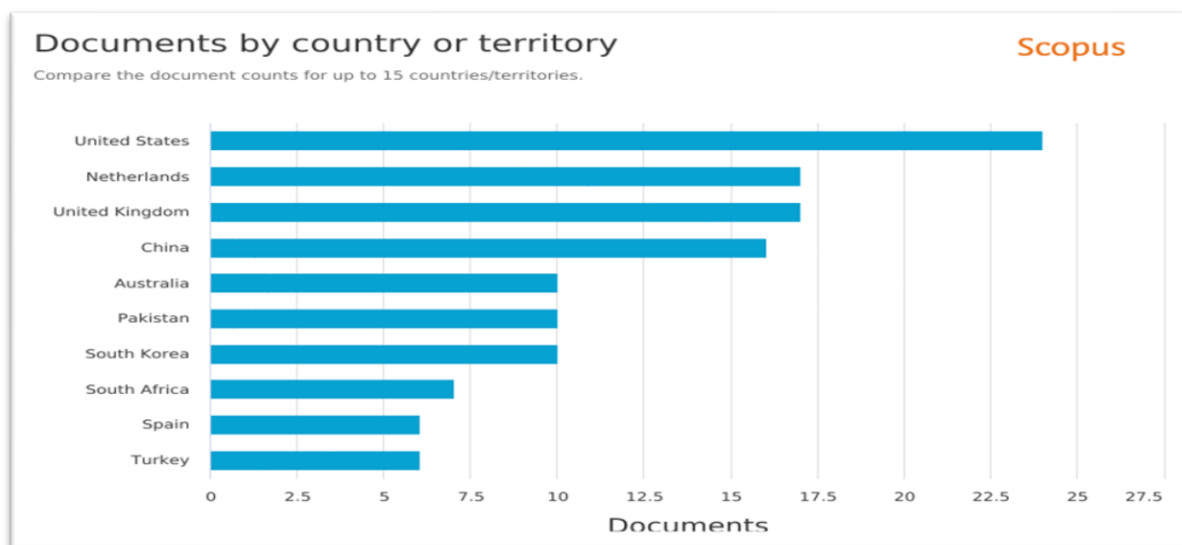

Figure 13: The Most Active Countries on Ethical Leadership according to the Scopus Database

The final analysis aimed to examine the country and academic affiliation of the researchers to gain insight into their geographical origin. The data obtained from Scopus reveals a rich tapestry of countries and academic institutions contributing to the field of leadership, highlighting the global nature of this research. The United States of America leads with 24 publications on the subject. The United States is followed by the Netherlands, with 18 publications. Additionally, the United Kingdom ranks third with 17 publications. Figure 14 illustrates the countries with the highest level of activity, as identified by the Voswiver based on Scopus database.

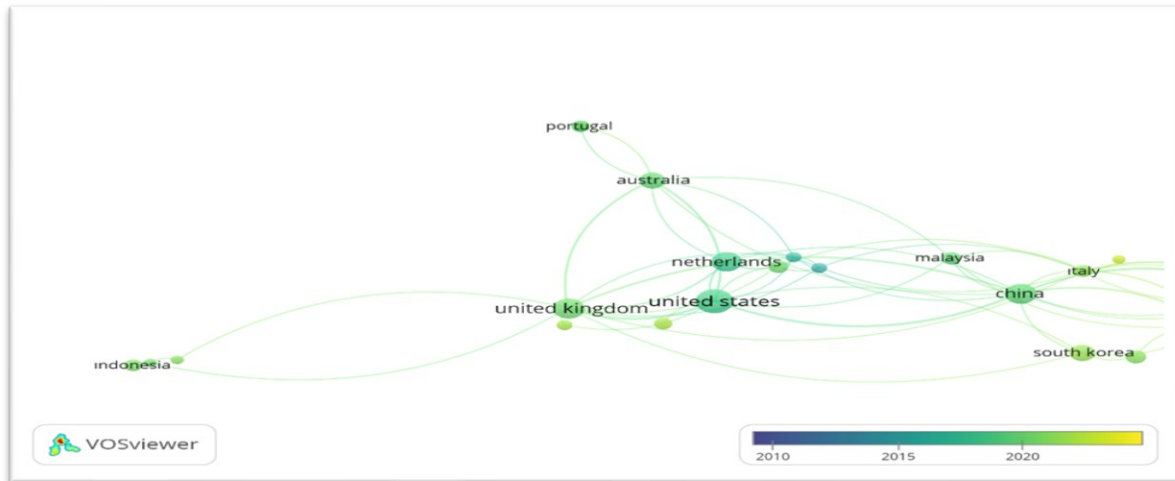

Figure 14: The Most Active Countries on Ethical according to VoSviewer Based on the Scopus Database

In bibliometric studies conducted in leadership, the United States of America ranks first and has published significantly in this field. The results obtained from Scopus match those obtained from the Vosviewer data analysis. The countries with the highest level of activity, as indicated by the Web of Science, are presented in Figure 15.

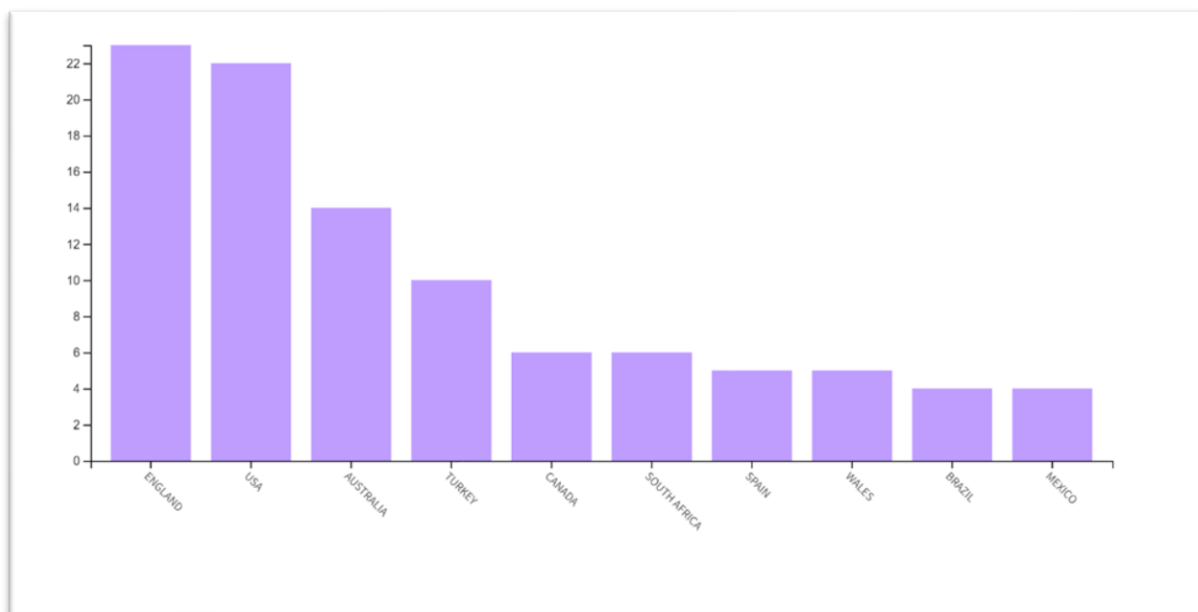

Figure 15: The Most Active Countries on Ethical Leadership according to the Web of Science Database

The data obtained from the Web of Science indicates that England is the most active country in ethical leadership, with a remarkable 23 publications. On the other hand, this surpasses even the USA, which has 22 publications, following England. Furthermore, Australia is in third place with 14 publications. Furthermore, Türkiye is in fourth place with 10 publications.

4. DISCUSSION & CONCLUSION

Bibliometric analysis is a statistical and quantitative method used to evaluate and understand scientific research by analyzing scientific publications and citation data. This study summarizes bibliometric information on English-language social science articles published in Scopus and Web of Science from 2010 to 2024. Besides, an objective perspective was carried out using the WoS and Scopus databases and Vos viewer analysis tools. The research has provided information about the most frequently used keywords and the most cited researchers, countries and universities. Moreover, the research result includes the years, the countries and the universities with the most publications, along with relevant figures. It is seen that leadership studies have increased since 2010 and continue to grow (Bachmann, 2016; Remišová & Lašáková, 2013).

Ethical challenges in education have become more evident to educational researchers. A growing interest in academic honesty, respect for human dignity, academic freedom, responsibility, trust, reliability, accuracy, objectivity, openness, self-criticism and social justice has led to a focus on ethical leadership. The educational environment has become more complex with diverse student populations, new technologies, and societal expectations. Moreover, educational policies and reforms often emphasize the importance of ethical views and ideas. Therefore, research on ethical leadership has increased throughout the years (Kimura & Nishikawa, 2018; Resick et al., 2011).

If we look at the results obtained from Scopus, Web of Science and Wosviewer, we can see that the most active countries are ranked differently. Although the United States is in first place according to Scopus and Wosviewer data, England is in first place according to Web of Science data. On the contrary, according to Scopus and Web of Science data, 2023 is the year with the most publications and citations. As a result of our research, we have obtained information about the research conducted in the field of Ethical Leadership and revealed the research gaps. Nevertheless, the search was limited to 2010-2024, and only open-access articles in English in social sciences were selected. Therefore, filtering with a broader range of years and research areas may yield different results.

In addition, Zhu Weichun is the author who produced the most articles in the field of "Ethical Leadership" in 2015, publishing four articles. On the other hand, according to the results of Scopus' analysis, the author most cited was Den Hartog. He was cited 233 times with seven documents. Based on the data retrieved after filtering in Web of Science, Catacutan, MRG was the contributor with the most articles, having published two articles in the field of 'leadership' in 2015.

The results vary according to the database analysis of the most active universities in terms of research. The Rotterdam School of Management, Erasmus University, has published the most research in ethical leadership, with 8 publications on the Scopus database. On the contrary, according to the VOS viewer data analysis obtained from the Scopus database, the University of Leuven in Belgium is the most active in ethical leadership, with 152 citations and 2 publications. Furthermore, according to the Web of Science analysis data, the Queensland University of Technology (Qut) ranks first with 4 publications. The research shows that Eskişehir Osmangazi University in Türkiye ranks ninth on ethical leadership with 1 publication in the Web of Science database.

The research also reveals differences between the most active countries. Scopus data shows a remarkable diversity of countries and academic institutions contributing to the field of leadership. It is seen that The United States of America leads the field in conducting the research Regarding bibliometric studies in leadership, the United States of America ranks first and has published significantly in this field. Similar results have been obtained in studies conducted in the field (Chadegani et al., 2013; Resick et al., 2006; Thelwall, 2018).

The results obtained from Scopus are consistent with those obtained from the analysis of the VOSwiver data. Nevertheless, the analysis of the data obtained from the Web of Science shows that England is the most active country in ethical leadership, followed by the USA and England. Moreover, Türkiye is eleventh in the Scopus database with six publications.

Scopus and Web of Science have content policies covering different journals, conference papers, books and other academic resources. Scopus and Web of Science databases' content selection

criteria may lead to differences in indexed materials, and these databases update their content at different frequencies. Therefore, a publication indexed in a database may appear before or after another publication. Besides, these databases may index citations from different documents leading to differences in citation results for particular articles (Joshi, 2016; Vieira & Gomes, 2009).

Researchers often use Scopus and Web of Science databases to provide coverage in academic reviews and research. Although Scopus and WoS databases perform similar aims, differences in scopes and indexing methods can create variations in results for the same research (Mongeon & Paul-Hus, 2016; Yeung, 2019).

Expanding research efforts could help other countries climb higher in international rankings and contribute more significantly to global discussions on ethical leadership. The differences in content and citation results between Scopus and Web of Science highlight the importance of considering multiple databases when assessing research impact. Researchers should be aware of these discrepancies and use a combination of databases to get a comprehensive view of their work's reach and influence.

Understanding that Scopus and Web of Science have different content policies and update frequencies can help researchers and institutions strategize their publication and citation tracking. Tailoring research dissemination strategies to align with the strengths of each database could optimize visibility and impact. Given the differences in indexing and citation reporting between databases, it is crucial to regularly update and cross-check data from various sources to ensure accurate assessments of research impact. This approach will provide a more nuanced understanding of how research is disseminated and cited globally.

These suggestions aim to address the current gaps and leverage opportunities for enhancing research visibility and impact in the field of ethical leadership.

Appendix 1

1619

Scopus

(TITLE-ABS

KEY (ethical AND leadership) AND KEY (ethical AND leadership)) AND PUBYEAR > 2009 AND PUBYEAR < 2024 AND (LIMIT-TO (SUBJAREA, "SOC")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar")) AND (LIMIT-TO (EXACTKEYWORD, "Ethical Leadership")) AND (LIMIT-TO (OA, "all"))

Web of Science

Ethical Leadership (Topic) and **Article** (DocumentTypes) and **All Open Access** (Open Access) and **Education Educational Research** (Web of Science Categories) and **2010** or **2011** or **2012** or **2014** or **2015** or **2017** or **2016** or **2018** or **2020** or **2019** or **2021** or **2022** or **2023** (Publication Years)

REFERENCES

- Abhishek, V., & Hosanagar, K. (2007). Keyword generation for search engine advertising using semantic similarity between terms. *In Proceedings of the Ninth International Conference on Electronic Commerce*, (pp. 89–94). <https://doi.org/10.1145/1282100.1282119>
- Alsharif, A., Salleh, N. Z. M., & Pilelienè, L. (2023). A comprehensive bibliometric analysis of FNIRS and FMRI technology in neuromarketing. *Scientific Annals of Economics and Business*, 70(3), 459–472. <https://doi.org/10.47743/saeb-2023-0031>
- Archambault, É., Campbell, D., Gingras, Y., & Larivière, V. (2009b). Comparing bibliometric statistics obtained from the Web of Science and Scopus. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(7), 1320–1326. <https://doi.org/10.1002/asi.21062>
- Bachmann, B. (2016). Literature review: the evolution of ethical leadership. *In CSR, Sustainability, Ethics & Governance* (pp. 27–63). https://doi.org/10.1007/978-3-319-42942-7_3
- Badar, K., & Lasthuizen, K. (2023). Twenty years of Research on Millennials At Work: A Structural review using bibliometric and content analysis. *Sustainability*, 15(9), 7058. <https://doi.org/10.3390/su15097058>
- Bashir, M., & Hassan, S. (2019). The need for ethical leadership in combating corruption. *International Review of Administrative Sciences*, 86(4), 673–690. <https://doi.org/10.1177/0020852318825386>
- Bedi, A., Alpaslan, C. M., & Green, S. (2015). A meta-analytic review of ethical leadership outcomes and moderators. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 517–536. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2625-1>
- Bhalotia, G., Hulgeri, A., Nakhe, C., Chakrabarti, S., & Sudarshan, S. (2003). Keyword searching and browsing in databases using BANKS. *In Proceedings 18th International Conference on Data Engineering*, (pp.431–440). <https://doi.org/10.1109/icde.2002.994756> IEEE.
- Borgatti, S. P., & Halgin, D. S. (2014). Analyzing affiliation networks. *In SAGE Publications Ltd eBooks* (pp. 417–433). <https://doi.org/10.4135/9781446294413.n28>
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117–134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Çelik, S., Dedeoğlu, B. B., & İnanir, A. (2015). Relationship between ethical leadership, organizational commitment and job satisfaction at hotel organizations. *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 53. <https://doi.org/10.21121/eab.2015117999>
- Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M. M. M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A Comparison between Two Main Academic Literature Collections: Web of Science and Scopus Databases. *Asian Social Science*, 9(5), 18-26 <https://doi.org/10.5539/ass.v9n5p18>
- Crespi, G., D'Este, P., Fontana, R., & Geuna, A. (2011). The impact of academic patenting on university research and its transfer. *Research Policy*, 40(1), 55–68. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.09.010>
- Darcy, K. T. (2010). Ethical Leadership: The past, present and future. *International Journal of Disclosure and Governance*, 7(3), 198–212. <https://doi.org/10.1057/jdg.2010.12>
- De Moya-Anegón, F., Chinchilla-Rodríguez, Z., Vargas-Quesada, B., Corera-Álvarez, E., Muñoz-Fernández, F. J., González-Molina, A., & Herrero-Solana, V. (2007). Coverage analysis of Scopus: A journal metric approach. *Scientometrics*, 73(1), 53–78. <https://doi.org/10.1007/s11192-007-1681-4>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A., & Pappas, G. (2007). Comparison of PubMed, Scopus, Web of Science, and Google Scholar: strengths and weaknesses. *the FASEB Journal*, 22(2), 338–342. <https://doi.org/10.1096/fj.07-9492lsf>
- Fulmer, R. M. (2004). The challenge of ethical leadership. *Organizational Dynamics*, 33(3), 307–317. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.06.007>
- Gan, J. L., & Yusof, H. M. (2020). A global research trend on organizational citizenship behaviour: A bibliometric analysis. *Sustainable Business and Society in Emerging Economies*, 2(1), 55–71.
- Garfield, E. (1972). Citation analysis as a tool in journal evaluation. *Science*, 178(4060), 471–479. <https://doi.org/10.1126/science.178.4060.471>
- Gavel, Y., & Iselid, L. (2008). Web of Science and Scopus: a journal title overlap study. *Online Information Review*, 32(1), 8–21. <https://doi.org/10.1108/14684520810865958>
- Guz, A. N., & Rushchitsky, J. J. (2009). Scopus: A system for the evaluation of scientific journals. *International Applied Mechanics*, 45(4), 351–362. <https://doi.org/10.1007/s10778-009-0189-4>
- Hartog, D. N. D. (2015). Ethical leadership. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2(1), 409–434. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111237>
- Hsieh, C., Tai, S., & Li, H. (2023). A Bibliometric Review of Ethical Leadership Research: Shifting focuses and theoretical insights. *AERA Open*, 9. <https://doi.org/10.1177/23328584231209266>
- Kimura, T., & Nishikawa, M. (2016). Ethical leadership and its cultural and institutional context: an empirical study in Japan. *Journal of Business Ethics*, 151(3), 707–724. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3268-6>
- Krauskopf, E. (2018). An analysis of discontinued journals by Scopus. *Scientometrics*, 116(3), 1805–1815. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2808-5>
- Leydesdorff, L., Carley, S., & Rafols, I. (2012). Global maps of science based on the new Web-of-Science categories. *Scientometrics*, 94(2), 589–593. <https://doi.org/10.1007/s11192-012-0784-8>
- Marques, T., Reis, N., & Gomes, J. F. S. (2018). Responsible Leadership Research: A Bibliometric review. *BAR - Brazilian Administration Review*, 15(1). <https://doi.org/10.1590/1807-7692bar2018170112>
- Merigó, J. M., & Yang, J. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37–48. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2016.12.004>
- Mikki, S. (2009). Google Scholar compared to Web of Science. A Literature Review. *Nordic Journal of Information Literacy in Higher Education*, 1(1). 41–51. <https://doi.org/10.15845/noril.v1i1.10>
- Moed, H. F. (2009). New developments in the use of citation analysis in research evaluation. *Archivum Immunologiae Et Therapiae Experimentalis*, 57(1), 13–18. <https://doi.org/10.1007/s00005-009-0001-5>
- Mongeon, P., & Paul-Hus, A. (2015). The journal coverage of Web of Science and Scopus: a comparative analysis. *Scientometrics*, 106(1), 213–228. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5>
- Nejati, M., Shafaei, A., Salamzadeh, Y., & Daraei, M. (2011). Corporate social responsibility and universities: A study of top 10 world universities' websites. *African Journal of Business Management*, 5(2), 440–447. <https://doi.org/10.5897/ajbm10.554>

- Norris, M., & Oppenheim, C. (2007). Comparing alternatives to the Web of Science for coverage of the social sciences' literature. *Journal of Informetrics*, 1(2), 161–169. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2006.12.00>
- Piccolo, R. F., Greenbaum, R., Hartog, D. N. D., & Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 31(2–3), 259–278. <https://doi.org/10.1002/job.627>
- Qiu, J., & Lv, H. (2014). An overview of knowledge management research viewed through the web of science (1993-2012). *Aslib Journal of Information Management*, 66(4), 424–442. <https://doi.org/10.1108/ajim-12-2013-0133>
- Remišová, A., & Lašáková, A. (2013). Ethical leadership styles of future managers in central and Eastern European countries. *International Journal of Applied Behavioral Economics*, 2(1), 30–50. <https://doi.org/10.4018/ijabe.2013010103>
- Resick, C. J., Hanges, P. J., Dickson, M. W., & Mitchelson, J. K. (2006). A Cross-Cultural examination of the endorsement of ethical leadership. *Journal of Business Ethics*, 63(4), 345–359. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-3242-1>
- Resick, C. J., Martin, G. S., Keating, M. A., Dickson, M. W., Kwan, H. K., & Peng, C. (2011). What ethical leadership means to me: Asian, American, and European perspectives. *Journal of Business Ethics*, 101(3), 435–457. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0730-8>
- Schaubroeck, J. M., Hannah, S. T., Avolio, B. J., Kozlowski, S. W. J., Lord, R. G., Treviño, L. K., Dimotakis, N., & Peng, A. C. (2012). Embedding Ethical Leadership within and across Organization Levels. *Academy of Management Journal/the Academy of Management Journal*, 55(5), 1053–1078. <https://doi.org/10.5465/amj.2011.0064>
- Singh, K. P., & Chander, H. (2014). Publication trends in library and information science: A bibliometric analysis of Library Management journal. *Library Management*, 35(3), 134–149. <https://doi.org/10.1108/LM-05-2013-0039>
- Sulo, T., Kendagor, R., Kosgei, D., Tuitoek, D., & Chelangat, S. (2012). Factors affecting research productivity in public universities of Kenya: the case of MOI University, Eldoret. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(5), 475–484. <http://ir.mu.ac.ke:8080/jspui/handle/123456789/2434>
- Sweileh, W. M. (2018). Research trends on human trafficking: a bibliometric analysis using Scopus database. *Globalization and Health*, 14(1). <https://doi.org/10.1186/s12992-018-0427-9>
- Tanijiri, J., Ohta, M., Takasu, A., & Adachi, J. (2016). Important word organization for support of browsing scholarly papers using author keywords. In *Proceedings of the 2016 ACM Symposium on Document Engineering*. <https://doi.org/10.1145/2960811.2967163>
- Thelwall, M. (2018). Dimensions: A competitor to Scopus and the Web of Science? *Journal of Informetrics*, 12(2), 430–435. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2018.03.006>
- Toor, S., & Ofori, G. (2009). Ethical Leadership: Examining the Relationships with Full Range Leadership Model, Employee Outcomes, and Organizational Culture. *Journal of Business Ethics*, 90(4), 533–547. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0059-3>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2009). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Vieira, E. S., & Gomes, J. a. N. F. (2009). A comparison of Scopus and Web of Science for a typical university. *Scientometrics*, 81(2), 587–600. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-2178-0>
- Xu, S., Yang, S., & Lau, F. (2010). Keyword extraction and headline generation using novel word features. *Proceedings of the . . . AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 24(1), 1461–1466. <https://doi.org/10.1609/aaai.v24i1.7511>

Yang, K., & Meho, L. I. (2006). Citation analysis: A comparison of Google Scholar, Scopus, and Web of Science. *Proceedings of the ASIS Annual Meeting*, 43(1), 1–15. <https://doi.org/10.1002/meet.14504301185>

Yeung, A. W. K. (2019). Comparison between Scopus, Web of Science, Pubmed and Publishers for Mislabeled Review Papers. *Current Science*, 116(11), 1909. <https://doi.org/10.18520/cs/v116/i11/1909-1914>

Yu, Y., Li, Y., Zhang, Z., Gu, Z., Zhong, H., Zha, Q., Yang, L., Zhu, C., & Chen, E. (2020). A bibliometric analysis using VOSviewer of publications on COVID-19. *Annals of Translational Medicine*, 8(13), 816. <https://doi.org/10.21037/atm-20-4235>

Zhao, L., Yang, M. M., Wang, Z., & Michelson, G. (2022). Trends in the Dynamic Evolution of Corporate Social Responsibility and Leadership: A literature review and bibliometric analysis. *Journal of Business Ethics*, 182(1), 135–157. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05035-y>

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

1930'larda Bilecik'te Görülen Şehitlik ve Gazilik Tespiti Davaları

Martyrdom and Veteran Determination Cases Held in Bilecik in the 1930s

İlker BAYRAM¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin varlığının sona ermesine sebep olan Birinci Dünya Savaşı'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluşunun önünü açan Milli Mücadele'de Türk milleti çok sayıda şehit ve gazi vermiştir. Bilecik'in de bulunduğu Batı Anadolu'da Yunanistan'a karşı Milli Mücadele gerçekleştirilmiştir. Aileler, dönemin şartları nedeniyle şehit ve gazilerini ancak ilerleyen yıllarda tespit edebildiler. Çalışmaya konu olan şehit ve gaziler dönemin Osmanlı coğrafyasının her yerinde görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda kaybedilen geniş coğrafyanın ardından Anadolu'nun diğer illeri gibi, Bilecik de Anadolu'yu işgalden kurtarmak için Milli Mücadele'ye dâhil olmuştur. Bu doğrultuda Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nde şehitlik ve gazilik durumunun tespiti amacıyla yapılan incelemede; dört yılda 10'u 1931'de, 9'u 1932'de, 3'ü 1933'te ve 10'u da 1935'in sonundan önce olmak üzere toplam otuz iki davanın sonuçlandığı belirlendi. Bir çalışmaya sığdıramayacak kadar yer kapladığından, 1934, 1936, 1937, 1939 ve 1940 yıllarında konuyla ilgili toplam otuz üç dava başka bir çalışmada incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Türk Askerî Tarihi, Türk Siyasal Hayatı, Bilecik, Şehit, Gazi.

Abstract

The Turkish nation had many martyrs and veterans during World War I, which caused the end of the existence of the Ottoman State, and during The National Struggle, which paved the way for the existence of the Republic of Türkiye. In Western Anatolia, where Bilecik is located, the National Struggle was fought against Greece. Due to the conditions of the time, families were able to identify their martyrs and veterans only in the following years. The martyrs and veterans who are the subject of the study were seen throughout the Ottoman geography of the period. Bilecik, like other Anatolian provinces, was included in the National Struggle to save Anatolia from occupation after the large geography lost in the First World War. In the examination carried out in this direction, in order to determine martyrdom and veteran status in the Bilecik Civil Court of First Instance; It was determined that a total of thirty two cases were concluded in four years, ten in 1931, nine in 1932, three in 1933, and ten before the end of 1935. As it takes up too much space to be included in one study, a total of thirty-three cases relating to the subject in 1934, 1936, 1937, 1939 and 1940 are examined in another study.

Keywords: World War I, The National Struggle, Turkish Military History, Turkish Political Life, Bilecik, Martyrdom, Veteran.

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ibayram09@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4830-7709>

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde, Birinci Dünya Savaşı'na girilmeden önce 1914 senesinin Mayıs ayında geçici olduğu belirtilen bir askerî kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre kişinin on sekiz yaşını bitirdiği yılın mart ayında askerlik yükümlülüğü başlamaktadır. Bahsi geçen kanun daha sonra değiştirilmiş ve padişahın uygun görmesi şartıyla on yedi yaşını bitirenlerin askere alınabilmesi sağlanmıştır. Aynı kanuna göre öğrencilerin ve öğretmenlerin de silahaltına alınabilmesine² imkân sağlanmıştır (Günergun, 2018, s.125). Hazırlık yapılan savaşta insan gücüne duyulan ihtiyaç anlaşılmaktadır. Bu nispette de insan kaybı yaşanması oldukça anlaşılabilir olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri arasında 1918 senesinin 30 Ekim'inde Mondros Ateşkes Antlaşması yapılmıştır. Bu ateşkesin içeriği gereği Osmanlı Devleti'nin askerî gücü oldukça zayıflatılmış, ülke toprakları işgale hazır duruma getirilmiştir (Tavukçu, 2020, s.306). Mondros sonrası Türk'ün Anadolu'daki varlığını sona erdirmek isteyen Batı karşısında, Gazi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde protesto mitingleri ile birlikte direniş gerçekleşmiştir (Köstüklü, 2009, s.247). Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı ile dağılırken yerine bahsi geçen direniş neticesinde Türkiye doğmuştur (Sadak, 1949, s.449). Bu ise Millî Mücadele sayesinde gerçekleşmiştir. Millî Mücadele'nin verildiği pek çok Anadolu şehrinden biri de Bilecik'tir. Bilecik halkının, İstiklâl Harbi sırasında verdiği şehitler arasında subaylar da bulunmaktadır. 1337 (1921) senesinde vazifeye başlamış olan 61. Tümen 190. Alay 6. Bölük Takım Komutanı olan Asteğmen Mehmet Recep, 8 Eylül 1921 tarihinde şehit düşmüştür (Baycan, 1988, s.716). 5. Kafkas Tümeni 10. Alay 6. Bölük Takım Komutanı Asteğmen Hüseyin Avni, Büyük Taarruza katılmış, 26 Ağustos 1922 günü³ Dumlupınar Poyralıtepe'de şehit düşmüştür (Baycan, 1988, s.737). Görüldüğü üzere şehit olan subayların tespiti yapılabilirken şehit olan erlerin tespiti kolay olamamıştır. Bu çalışma vasıtasıyla sınırlı bir yerde de olsa şehitlerin tespiti göz önüne konulmaya çalışılmıştır.

Şehitlik kelimesinin anlamına bakıldığında dinî açıdan Allah için hayatına son verilen Müslüman kişiyi tanımlamaktadır (Atar, 2010, s.428). Bununla birlikte günlük hayatta, şehitlik kelimesi ülkesi adına hayatını kaybedenleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Çelik, 2020, s.2245). Gazilik ise, Allah ve Allah'ın dini için savaşanlara verilen unvandır (Özcan, 1996, s.443). Türkiye Cumhuriyeti tarihinde pek çok şehit ve gazi bulunmasına rağmen İstiklâl Harbi'ne katılan Gazilere düzenli aylık bağlanmasına dair kanun ancak 1968 senesinde yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 24 Şubat 1968, s.1). Bahsi geçen kanundan ayrıca, Eylül 1950 tarihinden itibaren Türkiye'den Kore Harbi'ne katılanlar da yararlanmıştır Köleoğlu, Karataşoğlu ve Namal, 2013, s.117). Bu çalışmada incelenen 1930'lu yıllarda, Bilecikli vatandaşların gerek şehitlik gerekse gazilik tespitinin yapılması için mahkemelere dava açtıkları görülmektedir. Çalışma için incelenen belgelerin 1931 senesinden itibaren başlamasının sebebi Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nin arşivinde 1931 yılından önceki karar kartonlarının yer almamasıdır. Yapılan incelemede, 1931 senesinde on, 1932 yılında dokuz, 1933 senesinde üç, 1935 senesinde on olmak üzere toplam dört yılda otuz iki davanın karara bağlandığı anlaşılmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi yaklaşımlarından olan vaka araştırması kullanılmıştır. Nitel araştırmada, nicel araştırmaların aksine, vakalar sayısal verilerle değil elde edilen bilgilerin yorumlanması ile incelenir. Vaka araştırması yapılması doğrultusunda, 1931,

² Bahsi geçen tarihte her ne kadar Osmanlı Devleti savaşa dâhil olmamışsa da devletin savaşa hazır olabilmek adına tedbirler aldığı görülmektedir.

³ Büyük Taarruz'un başladığı gün şehit düştüğü anlaşılmaktadır. Bk. Ahmet Avanas; "Büyük Taarruz ve Konya", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1994, s. 252.

1932, 1933 ve 1935 senelerindeki Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nde şehitlik ve gazilik durumunun tespiti amacıyla açılan davalar incelenmiştir. Doküman analizleri yapılmıştır. Bu yönde analizler yapılırken konu ile ilgili kaleme alınmış makalelerden, kitaplardan, hatıralardan ve ansiklopedi maddelerinden de yararlanılmıştır.

2. 1931 YILINDA NETİCELENEN DAVALAR

Bilecikli şehit aileleri tarafından gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de kaybettikleri yakınlarının şehitliklerinin tespiti için Bilecik Hukuk Mahkemesi'nde açtıkları ve 1931 senesinde sonuçlanan on ayrı dava tespit edilmiştir.

Yarhisar Nahiyesi'nin Gökçesu Köyü'nden A. kızı S. tarafından verilen dilekçede; A. oğlu H. nin seferberlikte silahaltına alındıktan sonra da on altı senedir kendisinden haber alınamaması sebebiyle mahkemece, askerlik dolayısıyla kaybolduğuna dair karar verilmesi talep edilmiştir. Yapılan mahkeme sonrasında; vilayet gazetesine, H. nin hayatta olup olmadığını bilenlerin haber vermesine dair ilan verilmesine, bir sene içinde herhangi bir haber olmazsa H. nin kayıp olduğuna, S. ile olan nikâhının düşmesine ve H. nin askerde kaybolması sebebiyle doğacak haklardan zevcesi S. nin yararlanmasına hükmedileceğine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 1093/929, Karar No: 47, 26.02.1931).

Çukurviran Köyü'nde bulunan A. oğlu S. nin yaptığı müracaatta oğlu M. nin Harb-i Umumi'de askere sevk edildiği, askerlik vazifesini yaparken şehit olduğu haberinin kendilerine, İncirli Köyü'nden S. ve Bektemir⁴ Köyü'nden M. tarafından verildiği belirtilmiş bu sebeple oğlunun şehit olduğunun tespit edilmesi talep edilmiştir. Mahkeme neticesinde; M. ile Yafa'da 3. Fırka 138. Alayı 2. Tabur 4. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken Fırka Komutanı'nın emir eri olması sebebiyle Kumandan ile Yafa⁵'da 1334 senesinin Ağustos (Ağustos 1918) ayında keşfe çıktıklarında pusuya düşürülerek düşmandan gelen mermiler ile şehit edildiklerine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 637/930, Karar No: 48, 26.02.1931).

Gölpazarı İlçesi'nin Kavacık Köyü'nde bulunan H.nin karısı A.nın verdiği dilekçede; H. oğlu Ş. nin Harb-i Umumi'de silahaltına alındığı, 2. Ordu 5. Kolordu 3. Fırka 60. Alay 3. Tabur 10. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken 1334 senesinin Mart⁶ ayında Of Yaylası'nda yapılan muharebede, şahitlerin şahadetiyle, şehit olduğunun mahkeme tarafından tespit edilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda görülen mahkeme neticesinde Ş. nin Of Dağı'nda 60. Alay 3. Tabur 10. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken 1334 senesinin ilk aylarında şehit olarak vefat ettiği M. oğlu İ.nin ve H. oğlu C. nin şahitlikleri ile sabit olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 07 Mayıs 1931).

Deresakarı Köyü'nde bulunan H. İ. zevcesi Z.'nin verdiği dilekçede; kocası H. İ. nin Harb-i Umumi'de askere alındığı ancak o zamandan beri kendisinden haber alınmadığı, kocasının hayatta olup olmadığını bilmediğinden dolayı mahkeme tarafından eşinin durumu hakkında karar verilmesi ve nikâhının düşürülmesi istenmiştir. Mahkemede görülen dava neticesinde; gelecek bir senelik süre içinde kocası H.İ. hakkında bilgi verilmesine dair ilan verile Bu zaman içinde, herhangi bir haber olmazsa kocası H.İ. nin kayıp olduğuna, nikâhının düşmesine ve H. İ. nin askerde kaybolması sebebiyle doğacak haklardan zevcesi Z. nin yararlanmasına hükmedileceği açıklanmıştır (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 11.06.1931).

⁴ Bu yerleşim yerinin ismi günümüzde Bekdemir'dir. Bk. https://www.tarimziraat.com/koyler/bilecik_koyleri/merkez_koyleri 26.04.2024.

⁵ Yafa eski Filistin topraklarında yer alan bir liman şehridir. Bk. Ebru Altan, "Yafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, s. 171.

⁶ Rumi 1334 Mart tarihi, Miladi 1918 Mart'a denk gelmektedir. Rumi Takvim, IV. Mehmet döneminde 8 Nisan 1677 tarihinde bir fermanla Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanan Güneş Yılı Esas alınarak hazırlanan takvimdir.

Bilecik'e bağlı Beyce Köyü'nde bulunan M. kızı H. Hanım'ın verdiği dilekçede; eşi A. oğlu M. nin Harb-i Umumi'de silahaltına alındığı, Çanakkale'de 2. Alay 2. Tabur 2. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken şehit olarak vefat ettiği haberini aldıklarını belirtilmiş bu sebeple eşinin şehit olduğuna karar verilmesi talep edilmiştir. Mahkemede konu ile ilgili görülen dava neticesinde A. oğlu M. nin; 22. Alay 2. Tabur 2. Bölük 2. Manga'da askerlik vazifesini yaparken Arıburnu Muharebesi'nde karnına isabet eden mermi ile şehit olarak vefat ettiğine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 18.06.1931). Mahkeme bu kararı alırken; A. oğlu M. nin Beyce Köyü'nden birlikte askerlik yaptığı O. oğlu H.nin ve A. oğlu M.nin şahitliklerine başvurmuştur.

Bilecik'in Gazipaşa Mahallesinde bulunan H. kızı E. Hanım yaptığı müracaatta; kocası Ö. oğlu M. Efendi'nin Harb-i Umumi'de askere alındığını, sonrasındaki on beş senedir yaşayıp yaşamadığının meçhul olduğunu belirtmiş, ardından şehit kabul edilmesini ve bu sebeple doğacak haklardan yararlanmak istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme, kendisinden haber alınmadığı belirtilen M.nin hayatta olup olmadığına dair ilan verilmesine, bir sene içinde haber veren olmazsa öldü kabul edilmesine ve bu sebeple doğan haklardan E. Hanım'ın yararlanmasına karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 16.07.1931).

Küplü Nahiyesi Yeni Köy'deki M. karısı E. nin verdiği dilekçede eşi H. oğlu M. nin Harb-i Umumi'de Çanakkale'de şehit olmasından dolayı; kendisine, oğlu İ. ye, şehit eşinin annesi F. ye maaş bağlandığı ancak şehidin annesi F. nin 1337 (1921) yılında vefatı üzerine, F. ye bağlanan maaşın şehit M. nin oğlu İ. ye ve kızı F. ye bağlandığı, sonrasında ise şehit M. nin kızı F. nin de vefatı ile F. ye bağlanan maaşın şehit M. nin oğlu İ. ye ve eşi E. ye bağlandığı, daha sonra ise şehit M. nin oğlu İ. nin de 328⁷ senesinde vefatı üzerine İ.ye verilen maaşın da şehidin eşi olan kendisine bağlanmasını talep ettiği görülmüştür. Yapılan mahkeme sonrasında şehitlik sebebiyle verilen maaşın onda altısı şehit annesi E. ye, onda ikisi A. kızı E. ye, onda ikisi de A. kızı G. ye⁸ verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 377, Karar No: 336, 12.11.1931).

Küplü Nahiyesi'nin Bektemir Köyü'nden H. nin mahkemeye verdiği dilekçede; oğlu 310 (1894/1895) doğumlu Ö. nün İstiklal Harbi'nde silahaltına alındığı 2. Süvari Fırkası 4. Alay 3. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken Eskişehir civarında Döver İstasyonu'nda⁹ düşmanla vuku bulan muharebede şahitlerin de şehadetleri ile şehit olduğunun mahkeme tarafından tespit edilmesi talep edilmiştir. Yapılan mahkeme sonucu şehit olduğu iddia edilen Ö. nün Bölük Komutanı Yüzbaşı İ. Efendi ile Bilecik'e bağlı Başköy'den M. oğlu A. nın şahitlikleri ile 1337 (1921) senesinde Ö. nün şehit olarak vefat ettiğine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 355, Karar No: 332, 12.11.1931).

Yarhisar Nahiyesi'nin İncirli Köyü'ndeki B. kızı N. nin verdiği dilekçede, oğlu S. oğlu M. nin İstiklâl Harbi'nde 61. Fırka'da askerlik vazifesini yaparken Eskişehir Cephesi'nde Yunanlılar ile yapılan savaş sırasında şehit olduğunun mahkeme tarafından tespitinin yapılması talep edilmiştir. N. Hanım, oğlunun şehitlik haberini şahitlerin şehadetleri ile öğrenmiş olduğunu belirtmiştir. N. Hanım'ın Dereşemsettin Köyü'nden E. oğlu R. nin ve Selöz Köyü'nden M. oğlu M.'nin şahitliklerinden aldığı bilgiye göre; Bilecik'in 61. Fırka 190. Alay 1. Tabur 2. Bölük'te askerliklerini yaparken Eskişehir civarında bulunan Muttalip Mevkii'nde Yunanlılar¹⁰ ile çatışma sırasında M. ye isabet eden top mermisi ile 1337 (1921) senesinin

⁷ Karar kartonunda yer alan tarih 328 olsa da metnin içeriğine bakıldığında bu tarihin 928 yani 1928 olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ İlgili karar kartonunda, maaş bağlanan ve kardeş oldukları anlaşılan A. kızı E. ve G. nin şehit ile yakınlıkları belirtilmemiştir.

⁹ Bahsi geçen tren istasyonunun, bugün Eskişehir'e yaklaşık 100 km. uzaklıkta bulunan Afyonkarahisar sınırlarında bulunan Döğer Tren İstasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Selman Yaşar; "Büyük Taarruz'da Türk Havacıları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S 2, s. 80.

¹⁰ Millî Mücadele'de yapılan Kütahya-Eskişehir Muharebesi döneminden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Bk. Lokman Erdemir; "Çanakkale Cephesi'nden Millî Mücadele'ye Bir Zabit (Hasan Remzi Fertan ve Hatıratı)", *Turkish Studies*, C. 9, S 4, s. 438.

Temmuz ve Ağustos aylarında M. nin şehit olduğunu Küreli M. namında bir sıhhiye erinden duymuşlardır. Bu bilgiler doğrultusunda Mahkeme, M. nin şehitliğine oy birliği ile karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 19.11.1931).

Osmaneli İlçesine bağlı Camicedit Mahallesinde bulunan M. validesi F. Hanım'ın yaptığı müracaatta; Osmaneli'den K. oğlu N. ve E. oğlu M. nin verdiği habere göre, oğlu M. oğlu M. nin Harb-i Umumi'de Çanakkale'de şehit olduğunun mahkeme tarafından tespit edilmesi istenmiştir. Mahkeme tarafından yapılan inceleme neticesinde; F. Hanım'ın 1302 (1886/1887) doğumlu oğlu M. nin, 6. Fırka 16. Alay 1. Tabur 3. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken, 1331 senesinin 16 Haziran (29 Haziran 1915) gecesi Çanakkale'de Sığındere¹¹'de düşmana yönelik hücum sırasında, şehit olduğuna¹² oybirliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 31.12.1931). Mahkeme bu kararı verirken şehit olduğu ifade edilen M. ile aynı yerde askerlik yapan K. oğlu N. ve H. oğlu H. nin şahitliklerine başvurulduğunu belirtmiştir¹³.

Görüldüğü üzere 1931 senesinde neticelenen on davadan yedisinde şehitlik kararı verilmiş, üçünde ise şehir gazetesinde ilan yapılmasının ardından bir yıl içinde hakkında haber gelmemesi halinde şehit kabul edilmesine karar verilmiştir.

3. 1932 SENESİNDE SONUÇLANAN DAVALAR

Bilecikli şehit aileleri tarafından gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de kaybettikleri yakınlarının şehitliklerinin tespiti için, Bilecik Hukuk Mahkemesi'nde açtıkları ve 1932 senesinde sonuçlanan dokuz ayrı dava tespit edilmiştir.

Deresakarı Köyü'nden H. karısı A. Hanım'ın verdiği dilekçede, oğlu 310 doğumlu M. A. nin Harb-i Umumi'de askere sevk edildiği 1. Tabur'da askerlik vazifesini yaptığı, kendisi ile birlikte askere gidenlerin geri döndüğü ancak oğlunun dönmediği ve yaşayıp yaşamadığı hakkında da malumatlarının olmadığı belirtilmiş, akibetinin tespiti talep edilmiştir. Bunun üzerine mahkeme, vilayet gazetesine M. A. nin hayatta olup olmadığını bilenlerin haber vermesine dair ilan verilmesine, bir sene içinde herhangi bir haber olmazsa; M. A. nin askerlik vazifesini yaparken kayıp olduğuna, bu sebeple doğacak haklardan annesi A. nin ve diğer varislerinin yararlanmasına hükmedileceğine ve nüfus defterine verilen karar doğrultusunda kaydının yapılmasına oy birliği ile karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 26 Mayıs 1932).

Gölpazarı'nın Şahinler Köyü'ndeki Şehit İ. validesi F. Hanım'ın verdiği dilekçede, oğlu İ. nin seferberlikte askere sevk edildiği 3. Kafkas Fırkası 8. Alay 2. Tabur 3. Bölük'te vatan hizmetini yaparken Çapakçur¹⁴ Kasabası yakınlarında Çanlı Kilise olarak anılan mevkie vuku bulan muharebede şehit olduğuna dair, Kasımlar Köyü'nden B. oğlu A. dan bilgi aldıklarından dolayı oğlunun şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde B. oğlu A. nin şahitliği ile M. A. ya isabet eden mermi ile 332 (1916/1917) senesinde şehit olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 13 Haziran 1932).

Cumalı Köyü'nden M. karısı Ş. Hanım'ın verdiği dilekçede, kocası B. oğlu M. nin seferberlikte askere sevk edildiği ancak kendisinden bir daha haber alınmadığı belirtilmiş, bu sebeple mahkeme tarafından askerde kaybolduğunun tespitinin yapılması talep edilmiştir.

¹¹ Günümüzde Zığındere olarak bilinen yerdir.

¹² Şehit olduğunda yirmi sekiz – yirmi dokuz yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.

¹³ Mahkeme'nin, şehit annesi F. nin verdiği dilekçede şahit olarak belirtilen iki kişiden birinin bilgisinden yararlandığı, diğer şahidin ise şehit M. annesi F. nin dilekçesinde yer almadığı görülmüştür.

¹⁴ Çapakçur bugünkü Bingöl İli'nin 1945 senesine kadar anılan adıdır. Bk. Metin Tuncel; "Bingöl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 183.

Bunun üzerine mahkeme, vilayet gazetesine B. oğlu M. nin hayatta olup olmadığını bilenlerin haber vermesine dair ilan verilmesine, bir sene içinde herhangi bir haber olmazsa M. nin askerlik vazifesini yaparken kayıp olduğuna, bu sebeple doğacak haklardan eşi Ş. nin ve diğer varislerinin yararlanmasına hükmedileceğine ve nüfus defterine verilen karar doğrultusunda kaydının yapılmasına oy birliği ile karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 23 Haziran 1932).

Küplü'nün Kurt Köyü'nden A. oğlu H. nin verdiği dilekçede, oğlu 306 (1890/1891) doğumlu A. nın Harb-i Umumi'de askere sevk edildiği 6. Ordu 6.Fırka Karargâhı'nda vazifeli olarak Bağdat Cephesi'nin Karatepe mevkiinde askerlik hizmetini yaparken İngilizlerle vukua gelen muharebede isabet eden bomba ile şehit olduğuna dair bilgi aldıklarından dolayı şahitlerin şهادetleri ile oğlunun şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde A. ile birlikte askerlik vazifesini yaptığı tespit edilen Kurt Köyü'nden olan M. oğlu H. ve M. oğlu H. nin şahitlikleri ile 6. Fırka Karargâhı'na isabet eden bomba neticesinde tahminen 331 veya 332 senesinde A. nın şehit olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 186, Karar No: 157, 04.07.1932).

Yarhisar Nahiyesi'nin Küncez Köyü'nden B. oğlu R. nin validesi H. Hanım'ın verdiği dilekçede, oğlu 310 (1894/1895) doğumlu R. nin 337 ve 338 senelerinde İstiklal Harbi'nde Kütahya ile Porsuk Suyu¹⁵ arasında 33. Süvari Alayı'nda askeri vazifesini yaparken şehit olduğuna dair bilgi aldıklarından dolayı şahitlerin şهادetleri ile oğlunun şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde R. nin Yunanlıların en son mağlup edildiği Kökçesu Köyü'nden alınan bilgi ve birlikte askerlik yaptığı İ. oğlu H. ve M. oğlu H. nin şahitlikleri ile R. nin 338 (1922) senesinin Ağustos¹⁶ ayında şehit olduğuna oy birliği ile karar verildi (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 04.07.1932).

Yarhisar Nahiyesi'nin Ayvacık Köyü'nden H. zevcesi Ş. nin 9 Mayıs 1932 tarihli dilekçesinde, eşi H. nin seferberlikte silahaltına alındığı belirtilmiş, muharebe sırasında yaralanmasının ardından kaldırıldığı hastanede şehit olduğunun mahkeme tarafından tespitinin yapılması talep edilmiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde Harb-i Umumi'de Çanakkale Cephesi'nde yaralanmasının ardından gönderildiği İstanbul'daki Maltepe Hastanesi'nde vefat ettiği şahitlerce ve köy ilmühaberi ile sabit olduğundan H. nin şehit olduğuna oy birliği ile karar verildi ve nüfus kaydında gerekli düzeltmenin yapılması istendi (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 14 Temmuz 1932).

Emirler Mahallesi'ndeki A. karısı Ş. Hanım'ın verdiği dilekçede, kocası 1287 (1871/1872) doğumlu S. oğlu A. nın seferberlikte askere sevk edildiği belirtilmiş, Çanakkale Cephesi'nde askerlik vazifesini yaparken şehit olduğuna dair bilgi aldıklarından dolayı şahitlerin şهادetleri ile kocasının şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde; A. nın askere sevk edildiği, mahalle ihtiyar heyetinin şahitliği ile anlaşılmış, 1. Fırka 71. Alay 2. Tabur 1. Bölük'te vatan hizmetini yaparken Arıburnu'nda vuku bulan muharebede kafasına isabet eden mermi ile 331 (1916/1917) senesi Mayıs'ında¹⁷ S. oğlu A. nın şehit olduğuna, olayı gören M. oğlu S. nin şahitliği ile oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 06.10.1932).

¹⁵ Günümüzde Porsuk Çayı olarak bilinmektedir. Bk. Zafer Koylu; "XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71, 2008, s. 387.

¹⁶ S. nin şehit olduğunda 24/25 yaşlarında olduğunu göstermektedir.

¹⁷ A. nın 43/44 yaşlarında şehit olduğu anlaşılmaktadır.

Cumalı Köyü'ndeki D. oğlu A. nin verdiği dilekçede, oğlu R. nin seferberlikte askere sevk edildiği Bağdat Cephesi'nde 6. Alay 1. Tabur 1. Bölük'te vatan hizmetini¹⁸ yaparken şehit olduğuna dair bilgi aldıklarından dolayı şahitlerin şهادetleri ile oğlunun şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde, 305 (1889/1890) doğumlu R. nin 2. Fırka 6. Alay 1. Tabur 1. Bölük 1. Takım 3. Manga'da Gütül' Emare¹⁹ Cephesi'nde 1333 senesinin Teşrin-i Evvel ayında (Ekim 1917) İngilizlerle yapılan muharebede, Sapıs Tepesi'nde²⁰ meydana gelen hücum sırasında ayağına isabet eden kurşun ile şehit olduğu anlaşılmıştır. R. nin şehitliğine, olayı gören ve takım arkadaşı olan Ulupınar Köyü'nden O oğlu R. nin şahitliği ile oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 08.12.1932).

Abbaslık Köyünden M. karısı F. tarafından verilen dilekçede oğlu 311 (1895/1896) doğumlu M. oğlu H. nin seferberlikte askere sevk edildiği belirtilmiş, askerlik vazifesini yaparken şehit olduğuna dair bilgi aldıklarından dolayı oğlunun şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde H. nin 15.08. 1331 (28 Ekim 1915) tarihinde askere sevk edildiği 4. Ordu 2. Kolordu 5. Fırka 14. Alay 2. Tabur 2. Bölük'te Bitlis'in Taşlıtepe mevkiinde Ruslarla savaşırken 332 (1916/1917) senesinde ay ve gününün tespit edilemediği bir tarihte şehit olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 15.12.1932). H. nin şehit olduğuna, tabur ve bölük arkadaşı olan Bilecik'in Kapaklı Köyü'nden H. oğlu A. şahitlik etmiştir.

Görüldüğü üzere 1932 senesinde neticelenen dokuz davadan yedisinde şehitlik kararı verilmiştir. İkisinde ise şehir gazetesinde ilan yapılmasının ardından bir yıl içinde hakkında haber gelmemesi halinde şehit kabul edilmesine karar verilmiştir.

4. 1933 YILINDA NETİCELENEN DAVALAR

Bilecikli şehit aileleri tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettikleri yakınlarının şehitliklerinin tespiti için Bilecik Hukuk Mahkemesi'nde açtıkları ve 1933 senesinde sonuçlanan üç ayrı dava tespit edilmiştir.

Mesudiye Köyü'nden R. karısı F. dilekçesinde, kocası R. nin 331 senesinde Harb-i Umumiye iştirak ile 8. Fırka 24. Alay 2. Tabur 3. Piyade Bölüğü yani 7. Bölük 18. Manga'da askerlik vazifesini yaparken Anafarta Cephesi'nde dizlerinden top mermisi ile vurulup şehit olmasına rağmen nüfus kaydında hayatta görünmesinden dolayı mahkeme tarafından eşinin şehitliğinin tespit edilmesi talep edilmiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde; 3. Piyade Kolordu 8. Fırka 24. Alay 3. Tabur 3. Bölük'te askerlik vazifesini yapan R. nin, 1331 yılında Çanakkale Anafartalar Cephesi'nde gerçekleşen taarruzda top mermisi ile ayaklarından vurularak şehit olduğu aynı bölükten olan kişilerin şahitlikleri ve askerî kayıtlar ile sabit olduğundan, R. nin şehitliğine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 25.01.1933).

Yarhisar Nahiyesi'nin Necmiye Köyü'nden H. oğlu M. dilekçesinde; oğlu H. nin seferberlikte silahaltına alındığını ifade etmiş, Irak Cephesi'nde 9. Alay 2. Tabur 8. Bölük 3. Takım'da askerlik hizmetini yerine getirirken makineli tüfek kurşunu ile şehit olduğu haberini aldıklarını belirtmiştir. Mahkeme tarafından da oğlunun şehitliğinin tespit edilmesini talep etmiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde, şehit H. ile Kutül' Emmare'de birlikte

¹⁸ Türkiye'de zorunlu olan "askerlik", halk tarafından "vatan hizmeti" olarak görülmektedir. Bk. Nagihan Çetin; "Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye'de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2018, s. 169.

¹⁹ Bahsi geçen yer günümüzde Kutü'l Amare olarak bilinmektedir.

²⁰ Günümüzde Sabis olarak bilinmektedir. Osmanlı Subayı Ali İhsan Sabis'in soyadı bahsi geçen yerde İngilizlere karşı kazandığı muharebeden dolayı verilmiştir. Bk. Zekeriya Türkmen; "Sâbis, Ali İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 348.

askerlik yapan Osmaneli'nin Eğerce Köyü'nden H. oğlu H. ve Yarhisar'ın İncirli Köyü'nden Ö. oğlu A. O. nun şehadetiyle 332 senesinin Temmuz ayında (Temmuz/Ağustos 1916) H. nin şehit olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 30 Mart 1933).

Sarmaşık Köyü'ndeki K. oğlu M. A. nın verdiği 21 Ağustos 1933 tarihli dilekçede, oğlu 313 (1897/1898) doğumlu²¹ S. nin seferberlikte askere sevk edildiği belirtilmiş, 15. Kolordu 19. Fırka 57. Alay 2. Tabur 1. Bölük'te Galiçya Cephesi'nde askerlik hizmetini yerine getirirken arkadaşlarından Bayırköylü M. oğlu M. ve K. H. oğlu H. den şehit olduğu haberini öğrendiğini ifade edilmiştir. Bu sebeple M. A., oğlunun şehitliğinin mahkeme tarafından tespit edilmesini talep etmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde S. nin, Galiçya Cephesi'nde Kanlısırt Mevkiinde bir gece siper kazmakta iken alınına isabet eden şarapnel parçası ile 332 (1916) sonlarında şehit olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 09.11.1933).

Görüldüğü üzere 1933 senesinde neticelenen üç davada da şehitlik kararı verilmiştir.

5. 1935 YILINDA NETİCELENEN DAVALAR

Bilecikli şehit aileleri tarafından gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Millî Mücadele'de kaybettikleri yakınlarının şehitliklerinin tespiti için Bilecik Hukuk Mahkemesi'nde açılan ve 1935 senesinde sonuçlanan on ayrı dava tespit edilmiştir.

Osmaneli'nin Selçik Köyünden şehit M. karısı F. nin mahkemeye verdiği dilekçe sonrası, kocası H. oğlu M. nin Kafkasya Cephesi'nde 337 (1921) senesinin Eylül ayının birinci günü şehit olduğuna dair mahkemeden belge almıştır. Bunun üzerine F. Hanım, maaş tahsisi için ilgili mercilere müracaatlarda bulunmuştur. Bu mercilerden biri olan Millî Müdafaa Vekâleti, mahalli nüfus kaydının yanması sebebiyle şehidin vefatından evvel ölen babasının ölüm tarihi ve anasının hangi tarihte dul kaldığının tespitini istemiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme neticesinde; şehit M. nin şehadetinden 20 sene evvel yani 317 (1901/1902) tarihinde babası H. nin öldüğü ve şehidin anası S. nin, 317 senesinden 29 Ağustos 929 tarihinde vefatına kadar dul kaldığı²² anlaşılmıştır (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 07 Şubat 1935).

Küplü Nahiyesinin Baş Köyünden O. kızı ve A. O. karısı A. nın mahkemeye verdiği dilekçede, kocası A. O. nun Harbi Umumi'de Düz Koruma Mevkiinde İngilizler ile yapılan muharebede şehit olması sebebiyle kendisinin kanuni haklardan yararlanmasına karar verilmesi talep edilmiştir. Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi bu müracaata 6 Ağustos 1934 tarihinde 93/170 numaralı kabul kararı vermiştir. Mahkeme'nin kabul hükmüne Millî Müdafaa Vekâleti adına Bilecik Hazine Avukatı H. tarafından Temyiz Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi'nde temyiz için dava açılmıştır. Yapılan tetkikat sonucunda Bilecik'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında eski nüfus defterlerinin tamamının yakılması sebebiyle evlilik kayıtlarına ulaşılammış olsa da A. Hanım, şahitlerin şehadetleri ile evliliklerinin isbat edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca zevci A. O. nun, Umumi Seferberlikte 13. Kolordu'da askerlik vazifesini yapmakta iken Musul ile Bağdat arasında Ğer Ğök'te Düz Koruma Cephesi'nde İngilizler yapılan muharebede yaralanarak şehit olduğuna dair resmi bir kayıt olmasa da aynı kıt'ada askerlik yapan asker arkadaşlarının şehadetleriyle ispat edilebileceğini ifade etmiştir. Bu sebeple kocası A. O. nun şehit olduğuna karar verilmesini talep etmiştir. Mahkeme, Bilecik Askerlik Şubesi'ne konuyu sormuştur. Askerlik Şubesi verdiği cevapta; Yunan işgali sırasında, belgelerin Yunanlılar tarafından yakılması sebebiyle 294 ve 295 doğumlu askerlerin kayıtların zayi olması sebebiyle, ilgili kaydın bulunmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte 296 doğumlu askerlerin kayıtlarında ise bu isme rastlanmadığı belirtilmiştir. Ancak şehit A. O. ile

²¹ R. nin Millî Mücadele'deki Büyük Taarruz sırasında şehit olduğunu göstermektedir.

²² Şehidin anası Ş. nin babası üzerinden yaklaşık 27-28 sene dul kaldığı anlaşılmıştır.

beraber askerlik yapan Söğüt'ün Küre Köyü'nden H. oğlu 299 doğumlu A. O., şehit olduğu iddia edilen A. O. nun İngilizlerle bahsi geçen yerde yapılan savaşta önce yaralandığını, ardından vefat ettiğini gördüğünü belirterek şahitlik etmiştir. Fakat aradan uzun zaman geçmesinden dolayı hangi gün şehit olduğunu hatırlayamadığını belirtmiştir. Ayrıca şehit A. O. nun 295 (1879/1880) doğumlu olduğunu yemin ile beyan etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, Millî Müdafaa Vekâleti'nin temyiz talebinin reddedilmesine ve şehit A. O. nun karısı A. nın şehit yakınlarına verilen haklardan yararlanmasına oy birliği ile karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 21 Şubat 1935).

Bektemir Köyü'nden S. oğlu İ. nin 1 Teşrin Evvel²³ 1934 tarihli dilekçesinde; kendisinin İstiklal Harbi'nde silahaltına alındığını, Haymana'da yapılan muharebede²⁴ çenesinden, kolundan ve ayağından yaralanması sebebiyle sakat kaldığını, yaralandığı zaman Cebeci Hastanesi'nde tedavi edildiye de tedavi gördüğüne dair rapor almaması sebebiyle kendisine maaş tahsisi yapılması için askerlik şubesine yaptığı müracaatın reddedildiğini belirtmiştir. İ., bahsi geçen muharebede sakat kaldığına dair şahitlerin mevcut olması sebebiyle Millî Müdafaa Vekâleti'nin kendisine maaş tahsisi yapması için mahkemeye talepte bulunmuştur. Millî Müdafaa Vekâleti ise Hazine Avukatı H. vasıtasıyla talebi reddetmiştir. Mahkeme yapmış olduğu inceleme neticesinde İ. nin talebini; bu konuda karar vermeye yetkili olmaması ve davacının, konu ile ilgili idari makamlara müracaatla talep ettiği hakkını alabilmesinin kanun hükümleri gereği mümkün olması sebepleriyle reddetmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 07 Mart 1935).

Yarhisar'ın Necmiye Köyü'nden H. karısı E. nin talebiyle; Harb-i Umumi'de silahaltına alınan kocası M. oğlu H. nin şehit olduğu 30 Mart 1933 tarihinde tespiti yapılmıştır. Bunun üzerine Millî Savunma Bakanlığı, davanın kendilerini temsil eden birinin olduğu halde yeniden görülmesi ile ilgili 16 Ocak 1935 tarihli dilekçe ile davaya müdahil olmuştur. Bakanlık temsilen katılan hazine avukatı; M. oğlu H. nin İznik'ten olması sebebiyle kendisinin askerlikle ilgili işlerinin İznik Askerlik Şubesi Başkanlığında görülmesinden dolayı davanın da Yenişehir Asliye Hukuk Mahkemesi sevk edilmesi talebinde bulunmuştur. Avukatının talebi, Mahkeme tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 21 Mart 1935).

İsmetpaşa Mahallesi'nden S., 7 Nisan 1935 tarihli dilekçesinde; 1313 doğumlu oğlu M. nin Harb-i Umumi'de silahaltına alındığı, Çanakkale'de vazife yaptığı 62. Tabur'un Arabistan'a sevk edildiğini ve orada şehit olduğu haberini aldıklarını belirtmiştir. Nihayetinde S., oğlu M. nin şehitliğinin mahkeme tarafından tespit edilmesini talep etmiştir. Mahkeme, Tahkikat Hakimliği'nin 22 Nisan 1935 tarihli tutanağını ve Bilecik Askerlik Şubesi Başkanlığı'nın 18 Nisan 1935 tarihli ve 805 numaralı cevabını göz önüne alınarak karar vermiştir. Buna göre; Karadede Köyü'nün Bozüyük İlçesi'ne bağlı olması ve ilgili askerlik şubesinin de Bozüyük'te olması sebebiyle Hazine Bakanlığı temsilcisinin mahkemeye yetkisizlik itirazının kabul edilerek dava dosyasının Bozüyük Hukuk Hakimliği'ne yönlendirilmesine karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 25 Nisan 1935).

Osmaneli'nin Camicedit Mahallesi'nden şehit A. karısı F. nin 10 Ocak 1935 tarihli dilekçesinde; Harb-i Umumi'de silahaltına alınan kocası M. oğlu A. nın Çanakkale'de Sığındere'de şehit olmasından dolayı kendisine maaş bağlanması ve kanuni haklardan yararlanabilmesi için Millî Savunma Bakanlığı aleyhine dava açmıştır. Mahkeme'nin yaptığı inceleme sonucunda; M. oğlu A.'nın Birinci Dünya Savaşı'nda silahaltına alındığı ve askerde

²³ Teşrin Evvel ayı günümüzde Ekim ayına karşılık gelmektedir. Bk. Mehmet Nuri Şanda; "19. Yüzyıl Sonlarıyla 20. Yüzyıl Başlarında Ra'sül-Ayn Çiftliği'nin Gelir ve Giderleri", Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 14, 2024, s. 866.

²⁴ İ. nin verdiği dilekçede belirttiği Haymana'nın Ankara'ya bağlı bulunan bir ilçe olmasından dolayı bahsettiği savaşın, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Serap Taşdemir; "Millî Mücadele'de Kuvvacı Bir Müftü: Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, 2019, s. 357.

kaybolduğu bilgisi, kaydının olduğu askerlik şubesi başkanlığından gelen 14.05.1935 tarihli belgeden anlaşılmıştır. Millî Savunma Bakanlığı'nı temsil eden Hazine Bakanlığı Avukatı H.; davacının kocası M. oğlu A. nın şehit olduğunu gözle gören bir şahidin bulunmadığını, A. nın esir olmasının daha kuvvetli bir ihtimal olduğunu belirtmiş bu sebeple davanın reddedilmesini talep etmiştir. Mahkeme ise; dinlenen şahitlerden M. oğlu A. nın 2. Kolordu, 6. Fırka 16. Alay 1. Tabur 1. Bölük 3. Takım 6. Manga'da askerlik yapmakta iken 331 senesi Haziran ayının 16. günü (29 Haziran 1915) ateş hattında gece saat 1'de düşmana hücum edip sabaha kadar savaştıklarını ve 332 kişiden 17'sinin sağ kaldığını geri kalanının şehit olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca A. nın da şehitler arasında olduğunu manga onbaşısının gördüğü belirtilmiştir. Aksi bir durum ile ilgili başka bir şahidin ve delilin bulunmaması sebebiyle Millî Savunma Bakanlığı'nın davanın reddine dair talebinin reddedilmesine karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 06 Haziran 1935).

Gölpazarı'nın Söğütçük Köyü'nden İ. oğlu şehit M. karısı A. ve oğlu H. ve diğer oğlu A. ve annesi M. nin 23.03.1935 tarihli dilekçesinde; seferberlikte silahaltına alınan M. nin şehitliğinin tespiti talep edilmiştir. Yapılan mahkeme sonucunda; Bağdat Felahiye Cephesi'nde şehit olduğuna Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından karar verilmesine rağmen karara Millî Savunma Bakanlığı tarafından itiraz edilmesi üzerine mahkemede konu ile ilgili yeniden dava görülmüştür. Neticede; 311 (1895/1896) doğumlu M. nin Harb-i Umumi'de 333 (1917) senesinde Bağdat Cephesi'nde mermi isabeti ile şehit olduğu şahitlerin şهادetleri ile tespit edilmiştir. Ayrıca köyünde ölmediğine dair köy muhtarı ve ihtiyar heyeti tarafından ilmühaber verilmiştir. Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 08.12.1932 tarihli kararı ve İ. oğlu M. nin başka bir sebeple öldüğüne dair bir iddia veya ispatın bulunmamasından dolayı M. nin şehitliğine karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 11 Temmuz 1935).

Dereşemsettin Köyü'nden H. karısı ve H. İ. kızı A. dilekçesinde, kocası H. oğlu H. nin seferberlikte silahaltına alındığından itibaren kendisinden haber alınmadığını belirtmiştir. Ayrıca hayatta olup olmadığı hakkında bilgisinin bulunmamasından dolayı H. nin kayıp olduğuna karar verilmesini ve kanun gereği seferberlikte kayıp olanlara yapılan uygulamadan yararlanmayı talep etmiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde; H. oğlu H. nin Birinci Dünya Savaşı'nda askere sevk edildiği, Harbin ikinci senesinde Halep'ten son bir mektubunun alınmasının ardından ne yaşadığına ne de öldüğüne dair hiçbir haber alınmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte askerlik şubesi kaydında H. nin kayıp olarak yazıldığı ve yapılan ilana rağmen bir senelik süre içinde H. nin yaşadığı hakkında herhangi bir bilgi alınmadığı ifade edilmiştir. Bu sebeple H. nin kayıplığına hükmedildiği belirtilmiştir. Aradan beş sene geçmesinden dolayı Medeni Kanun'un 32. ve 33. Maddesine²⁵ göre H. nin kayıplığına ve karısı A. ya bu sebeple doğan hakların verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 11 Teşrin Sani 1935)²⁶.

Cumali Köyü'nden A. oğlu A., 27.06.1934 tarihli dilekçesinde; şehitliğin tespiti ve maaş tashihi için talepte bulunmuştur. Bu doğrultusunda yapılan mahkeme sonucunda; oğlu 304 (1888/1889) doğumlu A. R. nin Harb-i Umumi'de askere alınarak Irak Cephesi'nde Kutül Emmare'de şehit olduğu Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 08.12.1932 tarihli ve 268 numaralı kararı ile sabit olduğu halde kendisine maaş bağlanmamasından dolayı, Millî Savunma Bakanlığı'nın maaş bağlamasının sağlanması için talepte bulunulmuştur. Buna karşın Hazine Bakanlığı temsilcisi H., A. R. nin şehit olduğuna dair kayıt olmamasından dolayı

²⁵ **Madde 32-** Ölüm tehlikesi içinde kaybolan veya kendisinden uzun zamandan beri haber alınamayan bir kimsenin ölümü hakkında kuvvetli olasılık varsa, hakları bu ölüme bağlı olanların başvurusu üzerine mahkeme bu kişinin gaipliğine karar verebilir. **Madde 33-** Gaiplik kararının istenebilmesi için, ölüm tehlikesinin üzerinden en az bir yıl veya son haber tarihinin üzerinden en az beş yıl geçmiş olması gerekir. Mahkeme, gaipliğine karar verilecek kişi hakkında bilgisi bulunan kimseleri, belirli bir sürede bilgi vermeleri için usulüne göre yapılan ilânla çağırır. Bu süre, ilk ilânın yapıldığı günden başlayarak en az altı aydır. Bk. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

²⁶ Teşrin Sani ayı günümüzde Kasım ayına karşılık gelmektedir.

davanın reddini talep etmiştir. Mahkeme ise her ne kadar A. R. nin şehitliği hakkında resmî kayıt olmasa da şahitlerin şهادetleri doğrultusunda A. R. nin şehit olduğuna hükmettiğinden A. R. nin şehitliği dolayısıyla babası A. nın kanuni haklardan yararlandırılmasına Millî Savunma Bakanlığı'nın maaş bağlamasına karar vermiştir. Ayrıca şehit A. R. nin babası A. oğlu A. nın şهادet tarihinin 333 olmayıp 332 (1916/1917) olduğuna dair şahitlerin şهادetleri ile mahkemeye belirtmiş, mahkeme de bu doğrultuda karar vermiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 28 Teşrin Sani.1935).

İncirli Köyü'nden M. validesi N. dilekçesinde; 315 (1899/1900) doğumlu oğlu M. nin İstiklal Harbi'nde silahlı olarak 61. Fırka 190. Alay 2. Tabur 1. Bölük yani 7. Bölük'te askerlik vazifesini yaparken Eskişehir'de Yunanlılarla vuku bulan muharebede şehit olduğunun mahkeme tarafından tespit edilmesini ve maaş tahsisinin yapılmasını talep etmiştir. Mahkemede yapılan inceleme neticesinde İncirli Köyü'nün Yenişehir İlçesi'ne dâhil edilmesi sebebiyle davanın Yenişehir Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görülmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte Mahkeme'nin üç üyesinden biri olan Aza Muavini M. C. tarafından karara muhalefet edilmiştir. Muhalefet sebebi ise; Davanın açıldığı tarihte İncirli Köyü'nün Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi'nin yetki alanı dâhilinde olması gösterilmiştir (Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, 12.12.1935).

Görüldüğü üzere 1935 senesinde neticelenen on davadan birinde şehit eşinin şehitlik tespiti istemesi üzerine, Millî Müdafaa Vekâleti şehidin anne ve babasının ne zaman öldüğünün tespitini istemiş mahkeme de bu tarihleri tespit etmiştir. Bir davada şehitlik tespiti istenmesi ve bu tespit sonrası maaş talep edilmesi üzerine mahkeme kanun gereği bu talebin ilgili mercilere yapılmasını belirterek talebi reddetmiştir. Üç davada, şehitliğinin tespitinin yapılması istenen kişinin nüfus kaydının farklı bir yerde olması sebebiyle, yetkisizlikten dolayı, şehitliği tespit edilmesi istenen kişinin nüfus kaydının olduğu mahkemeye müracaatta bulunulması belirtilmiştir.

Bunun yanında bir davada mahkemenin verdiği şehitlik kararından dolayı Millî Müdafaa Vekâleti'nin temyiz talebi reddedilmiştir. Bir diğer şehitlik tespiti talebine karşı Millî Müdafaa Vekâleti'nin davanın reddi talebi mahkeme tarafından reddedilmiştir. İki davada şehitlik tespiti yapılarak şehit yakınlarının ilgili haklardan yararlanmasına karar verilmiştir. Bir davada da şehit yakınının şehitlik tespiti talebi mahkeme tarafından uygun görülüp yakının şehit olduğuna karar verilmesine rağmen Millî Müdafaa Vekâleti tarafından kendisine maaş bağlanmaması üzerine kendisine maaş bağlanması için açtığı dava kabul edilmiş, Millî Müdafaa Vekâleti'nin şehit yakınına maaş bağlamasına karar verilmiştir.

Belirtilen bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere şehitlik tespiti için açılıp 1935 senesinde neticelenen on ayrı davadan beşinde şehit yakınlarının talebini destekler nitelikte kararlar verilmiş diğer beşinde ise şehitlik talepleri doğrudan reddedilmeyip ilgili mercilere yönlendirilmiştir.

6. SONUÇ

Türk ve dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, yaklaşık on yıl süren savaşlar zincirinin ardından kurulması sebebiyle çok sayıda şehit ve gazi verilmesi elbette kaçınılmazdı. Bu çalışmada Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası işgale uğrayan Bilecik'ten verilen şehitlerin ve gazilerin tespiti için yakınları tarafından Bilecik Hukuk Mahkemesi'ne açtıkları davalar ve neticeleri incelenmiştir. Bahsi geçen sebeple açılan 1931, 1932, 1933 ve 1935 senelerinde neticelenen otuz iki davadan yalnızca biri savaş malullüğü sebebiyle açılmıştır. O dava da 1935 yılında sonuçlanmıştır. Kalan otuz bir dava ise şehitlik tespiti için açılmıştır. 1931 yılında neticelenen on davanın sekizi Birinci Dünya Savaşı'nda, ikisi ise İstiklal Harbi sırasında

yakınlarını kaybedenler tarafından açılmıştır. 1932 senesinde sonuçlanan dokuz davadan sekizi Birinci Dünya Savaşı sırasında, biri ise İstiklal Harbi'nde yakınlarını kaybedenler tarafından açılmıştır. 1933 yılında neticelenen üç davanın tamamı Birinci Dünya Savaşı sırasında yakınlarını kaybedenler tarafından açılmıştır. 1935 senesinde sonuçlanan on davanın sekizi Birinci Dünya Savaşı sırasında, ikisi ise İstiklal Harbi sırasında yakınlarını kaybedenler tarafından açılmıştır.

Bununla birlikte ele alınan davalardan da anlaşıldığı üzere mahkemeye konu ile ilgili başvurular ekseriyetle şehitlerin hanımları tarafından yapılmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere çalışılan dönemdeki kadınların günümüzdeki hemcinslerine kıyasen kendi hayatlarını erkekler olmadan idame ettirmeleri konusunda sorun yaşamışlardır. Ayrıca şehit yakınlarının şehitlik tespiti için mahkemelere başvurmalarından anlaşıldığı üzere; Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi esnasında, subay haricinde, şehit olanların tespitlerinin yapılması sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememiştir.

Bu çalışmada incelenen 1931 senesinde neticelenen on davadan üçünde şehitlik tespiti yapılması istenen kişinin nerede savaştığı belirtilmemişken, birinde ise eski Filistin topraklarından olan Yafa'da şehit olduğu görülmüştür. 1932 yılında neticelenen dokuz davadan ikisinde şehitlik tespiti yapılması istenen kişinin nerede savaştığı belirtilmemişken, ikisinde ise Bağdat topraklarında şehit olduğu anlaşılmıştır. 1933 senesinde neticelenen üç davadan birinde şehitlik tespiti yapılması istenen kişinin Irak Cephesi'nde birinde ise Galiçya topraklarında Ruslara karşı müttefiklerimize yardım için savaşıırken şehit olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen Galiçya'nın topraklarının günümüzde bir kısmı Polonya'da diğer kısmı ise Ukrayna'da yer almaktadır. 1935 yılında neticelenen on davadan birinde şehitlik tespiti yapılması istenen kişinin nerede savaştığı belirtilmemişken, birinde Musul-Bağdat arasında olan Irak Cephesi'nde, birinde Bağdat Cephesi'nde, birinde Irak Cephesi'nde bulunan Kut'ul Amare'de, birinde Suriye'de bulunan Halep'te, birinde ise Arabistan topraklarında şehit olduğu anlaşılmıştır. Görüldüğü üzere incelenen dört senede otuz iki davaya konu olan otuz iki şehitten onunun, yaklaşık üçte birinin, bugünkü Anadolu topraklarının dışında şehit olduğu anlaşılmaktadır. Bu da hem Birinci Dünya Savaşı hem de Millî Mücadele yıllarında Anadolu insanının çok büyük fedakârlıklarla çok büyük yıkımlar yaşadığını bize göstermektedir. Ayrıca Anadolu dışında savaşılan yerlere bakıldığında, Galiçya hariç, mücadele verilen yerlerin tamamının Anadolu'nun doğusunda yer aldığı görülmüştür.

Ayrıca incelenen dört yılda neticelenen davalara bakıldığında dönemin Millî Müdafaa Vekilliği tarafından müdahil olunması yalnızca 1935 senesindeki davalarda görülmektedir. Hakkında verilen kararlara rağmen kendilerinden görüş sorulmaması sebebiyle, Millî Müdafaa Vekilliği'nin bahsi geçen davalara müdahil olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda Bakanlık, mahkemelere şehitlik ve gazilik tespiti için açılan davaların reddedilmesi veya verilen kararların temyiz edilmesi taleplerinde bulunmuştur. Araştırma yapılan dönemde Millî Mücadele kahramanlarından Mustafa Kemal Atatürk cumhurbaşkanı, İsmet İnönü başbakan, Mareşal Fevzi Çakmak Genel Kurmay Başkanı olarak görev yapmaktaydı. Millî Müdafaa Vekili olan Zekai Apaydın ise; Millî Mücadele'de Adana Cephesi'nde Fransız ve Ermeni güçlerine karşı gönüllü olarak mücadele etmiştir. Millî Mücadele'yi yöneten I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Adana Milletvekili olarak görev yapmıştır. I. İnönü Muharebesi sonrası yapılan Londra Konferansı'nda Ankara'yı temsil eden delegeler arasında yer almıştır. Millî Mücadele sonrasında gerçekleşen Lozan Konferansı'nda müşavir olarak bulunmuştur. Dolayısıyla 1935 senesinde Bilecik'te şehitlik tespiti için açılan davalara Millî Müdafaa Vekâleti tarafından müdahil olunarak davaların reddi veya kararların temyiz edilmesi taleplerinde bulunulmasının sebebinin ülkenin kuruluşu aşamasında yaşananlara veya Millî Mücadele'ye önem verilmemesi olmadığı çok açıktır. Millî Müdafaa Vekilliği'nin bahsi geçen amaçla müdahil olmasının sebebi nedir diye bakıldığında; Mahkeme kayıtlarında Bilecik'in

Yunan işgali sırasında, şehirde bulunan pek çok yerin olduğu gibi resmî devlet binalarının da ateşe verilip yakılmasından dolayı ilgili döneme ait resmî evraklardan bazılarında ulaşılamadığı görülmüştür. Bu sebeple Bakanlığın tavrının, mahkemelere açılan davalardaki taleplerin haksızlığını önlemek amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında ülkenin büyük felaketler ardından kurulması sebebiyle, yeni devlet kendi ayakları üzerinde durmaya çalışırken, yaşadığı ekonomik zorluklara bir de hak etmeyenlere verilen paraların getirdiği yükün istenmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Millî Müdafaa Vekilliği'nin müdahil olduğu 1935 senesinde neticelenen on davaya bakıldığında, beşinde davacının istediği talep doğrultusunda sonlandırıldığı, şehit kararı verildiği beşinde ise yetkili yerlere yönlendirildiği tespit edilmiştir. Yani Bakanlık müdahil olsa da mahkeme bağımsız karar verebilmiştir. Elbette bu durum Türk hukuk tarihi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Bu çalışmadan da anlaşıldığı üzere Türkiye Cumhuriyeti tarihinde henüz gün yüzüne çıkmamış pek çok ayrıntı vardır. Bu doğrultuda yine Mondros sonrası işgale uğramış diğer Anadolu şehirlerinde, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de yakınlarını kaybedenler tarafından açılmış davalar incelenip sonuçlar ortaya çıkarılabilir. Bu türlü çalışmaların hem Türk hukuk tarihi hem de Türk sosyal tarihi konularında önemli katkılar sağlayacağı ön görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 1093/929, Karar No: 47, 26.02.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 637/930, Karar No: 48, 26.02.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 490/930, Karar No: 136, 07 Mayıs 1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 30;930, Karar No: 191, 11.06.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 185, Karar No: 196, 18.06.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 295/930, Karar No: 252, 16.07.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 377, Karar No: 336, 12.11.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 355, Karar No: 332, 12.11.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 388, Karar No: 348, 19.11.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 289, Karar No: 423, 31.12.1931 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 518/930, Karar No: 108, 26 Mayıs 1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 141, Karar No: 130, 13 Haziran 1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 282/930, Karar No: 140, 23 Haziran 1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 186, Karar No: 157, 04.07.1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 173, Karar No: 158, 04.07.1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 158, Karar No: 186, 14 Temmuz 1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 250, Karar No: 215, 06.10.1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 325, Karar No: 268, 08.12.1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 222, Karar No: 281, 15.12.1932 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 64, Karar No: 4, 25.01.1933 tarihli karar kartonu.

- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 42, Karar No: 70, 30 Mart 1933 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 241, Karar No: 245, 09.11.1933 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 306/934, Karar No: 28/935, 07 Şubat 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 30/935, Karar No: 41/935, 21 Şubat 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 266/934, Karar No: 50/935, 07 Mart 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 12/935, Karar No: 56/935, 21 Mart 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 86/935, Karar No: 86/935, 25 Nisan 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 935/22, Karar No: 121/935, 06 Haziran 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 69/935, Karar No: 145/935, 11 Temmuz 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 447/931, Karar No: 215/935, 11 Teşrini Sani 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 213/935, Karar No: 230/935, 28 Teşrini Sani 1935 tarihli karar kartonu.
- Bilecik Asliye Hukuk Mahkemesi, Esas No: 253/934, Karar No: 244/935, 12.12.1935 tarihli karar kartonu.

Makaleler

- AKGÜR, A. Necati; "Takvim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2010, s. 487-490.
- ALTAN, Ebru; "Yafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, s. 171-174.
- ATAR, Fahrettin; "Şehid", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, 2010, s. 428-431.
- AVANAS, Ahmet; "Büyük Taarruz ve Konya", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1994, s. 245-258.
- BAYCAN, Nusret; "Türk İstiklâl Harbinde Şehit Düşen Subaylar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S. 12, 1988, s. 677-740.
- ÇELİK, Ahmet; "Birinci Büyük Millet Meclisi Döneminde Şehit Yakınlarına Yönelik Yardım Politikaları", *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 20, 2020, s. 2243-2264.
- ÇETİN, Nagihan; "Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye'de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2018, s. 161-175.
- ERDEMİR, Lokman; "Çanakkale Cephesi'nden Millî Mücadele'ye Bir Zabit (Hasan Remzi Fertan ve Hatırâtı)", *Turkish Studies*, C. 9, S 4, s. 429-444.

- GÜNERGUN, Feza; “Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Türk Öğrenci ve Öğretmenler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 19, Savaş ve Bilim’ Özel Sayısı, 2018, s. 124-127.
- KÖLEOĞLU, Yunus, KARATAŞOĞLU, Soner ve NAMAL, Mete Kaan; “Türkiye’de Gazi ve Şehit Ailelerine Sağlanan Sosyal Haklar ve Gazi ve Şehit Aileleri Bilgi Bankası Oluşumunun Sağlanmasında Batman İli Örneği”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C. 3, S. 2, 2013, s. 110-149.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri. “Millî Mücadele’de Yalvaç Ve Şehit Olan Yalvaçlılar”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 25, S. 74, Temmuz 2009, s. 235-252.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “Gazi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, 1996, s. 443-445.
- SADAK, Necmeddin; “Turkey Faces The Soviets”, *Foreign Affairs*, C. 27, S. 3, April 1949, s. 449-461.
- ŞANDA, Mehmet Nuri; “19. Yüzyıl Sonlarıyla 20. Yüzyıl Başlarında Ra’sül-Ayn Çiftliği’nin Gelir ve Giderleri”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2024, s. 863-874.
- TAŞDEMİR, Serap; “Millî Mücadele’de Kuvvacı Bir Müftü: Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, 2019, s. 357-378.
- TAVUKÇU, İbrahim; “İnönü Muharebeleri’nde Şehit Düşen Subaylar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 66, 2020, s. 305-330.
- TUNCEL, Metin; “Bingöl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 183-184.
- TÜRKMEN, Zekeriya; “Sâbis, Ali İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 2008, s. 346-348.
- YAŞAR, Selman; “Büyük Taarruz’da Türk Havacıları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S 2, s. 77-85.
- KOYLU Zafer; “XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71, 2008, s. 381-412.

Resmî Belgeler

Resmî Gazete (24 Şubat 1968). 1005 Numaralı İstiklâl Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatanî Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun. S. 12835, s. 1.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

https://www.tarimziraat.com/koyler/bilecik_koyleri/merkez_koyleri

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Assessment of Employees' Ergonomic Issues in The Workplace in Terms of Occupational Health and Safety Practices: A Meta-Analysis Study

Çalışanların İşyerindeki Ergonomik Sorunlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması

Onur DOĞAN¹

Abstract

This study is a meta-analysis study that aims to evaluate ergonomic issues in workplaces in terms of occupational health and safety practices. Data used in the analysis were obtained through searches on databases such as Google Scholar, YÖK Thesis, EBSCO, and Web of Science without any time restrictions between January and March 2024. A total of 15 research studies were included in the search results. The data obtained were synthesized using narrative synthesis and meta-analysis methods. The total sample size of the data used in the analysis is 65,160. Based on the analysis results, it was found that the practices implemented for addressing ergonomic issues faced by employees in the workplace were effective (SMD: 0.367, 95% CI: 0.055-0.679; Z = 2.305, p = 0.021, I² = 97.761%, Q = 625.169). The variance among studies is statistically significant according to the analysis results (p < 0.05). It is believed that challenges related to the structure of work in workplaces lead to various discomforts in employees, and therefore, ergonomic practices can minimize physical strains on employees, contribute to work efficiency, and enhance employee health and safety.

Keywords: Ergonomic risk factors, Quasi-experimental studies, Meta-analysis

Öz

Bu çalışma, işyerlerinde ergonomik konuların iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları açısından değerlendirilmesini amaçlayan bir meta-analiz çalışmasıdır. Analizde kullanılan veriler Ocak-Mart 2024 tarihleri arasında herhangi bir zaman kısıtlaması olmaksızın Google Akademik, YÖK Tez, EBSCO ve Web Of Science gibi veri tabanlarında yapılan taramalarla elde edilmiştir. Arama sonuçlarına toplam 15 araştırma dahil edilmiştir. Elde edilen veriler anlatı sentezi ve meta-analiz yöntemleri kullanılarak sentezlenmiştir. Analizde kullanılan verilerin toplam örneklem büyüklüğü 65.160'tır. Yapılan analiz sonucunda, çalışanların işyerinde karşılaştıkları ergonomik sorunları ele almak için yapılan uygulamaların etkili olduğu bulunmuştur (SMD: 0.367, %95 GA: 0.055-0.679; Z = 2.305, p = 0.021, I² = %97.761, Q = 625.169). Analiz sonuçlarına göre çalışmalar arasındaki varyans istatistiksel olarak anlamlıdır (p < 0.05). İşyerlerinde işin yapısıyla ilgili zorlukların çalışanlarda çeşitli rahatsızlıklara yol açtığı ve bu nedenle ergonomik uygulamaların çalışanlar üzerindeki fiziksel zorlanmaları en aza indirebileceği, iş verimliliğine katkıda bulunabileceği ve çalışan sağlığı ve güvenliğini artırabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergonomik risk faktörleri, Yarı deneysel çalışmalar, Meta-analiz

¹ Phd., Gümüşhane University, onur.dogan5065@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8231-9872>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 29.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.08.2024

Atf İçin/For Cite: DOĞAN O., "Assessment of Employees' Ergonomic Issues in The Workplace In Terms Of Occupational Health And Safety Practices: A Meta-Analysis Study", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1640-1654

<https://doi.org/10.17755/esosder>.

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. INTRODUCTION

Ergonomics is the science of designing and organizing workplaces, products and systems to suit the people who use them, aiming to increase productivity and comfort. It is a multidisciplinary field that interacts with many other disciplines. The subject and purpose of ergonomics is the interaction of human beings with all kinds of elements such as machinery, equipment, environment both in the workplace and in daily life. Ergonomic applications help to reduce costs, increase productivity, quality, employee participation and safety culture. In addition to these issues, it will also ensure that people who feel safe will gain a sense of belonging to their workplaces.

Occupational health and safety play a crucial role in affecting the productivity all countries. Factors such as machine-human interaction, mismatches, inadequate management, and demand-worker skill levels are key elements that influence this process. Failure to take sufficient measures regarding these factors can result in injuries, decreased productivity, lower product quality, and increased costs. Ergonomics contributes to improving occupational health and safety, job satisfaction, and work efficiency. This situation affects both indirect and direct performance increases among employees (Shikdar & Sawaqed, 2004). Musculoskeletal disorders constitute significant occupational health issues globally (Ekpenyong & Inyang, 2014; Ayub & Şah, 2018; Rahman et al., 2019). Particularly, workplaces are specific areas that require attention in this regard because they are dynamic environments in every aspect. Employees need to be informed about potential risks they may encounter during and after working hours, and adequate safety measures must be taken. Employers bear a significant responsibility in this regard.

Employers are responsible for ensuring the health and safety of employees in the workplace. Situations arising from excessive physical strain can be significantly reduced through the implementation of ergonomic methods, thus reducing associated costs. Below are key elements of an ergonomic process:

Provide Management Support: Provide Management Support: Strong management is crucial to the success of ergonomics. Management should define ergonomic goals and objectives, assign responsibilities to employees, encourage the exchange of ideas and keep communication channels open. For example, a safer working environment can be created by using machine-based production systems instead of labor. This can be achieved by management taking into account the views and suggestions of employees.

Involve Employees: Elements such as employee involvement in problem-solving, direct participation in implementation, and a participatory ergonomic approach contribute to the essence of a successful ergonomic process. Employees can contribute to the process by identifying hazards, reducing exposure to risk factors, and evaluating ergonomic changes. They must be in harmony with technologies suitable for the conditions of the same age.

Provide Training: Training is one of the most important elements supporting the ergonomic process. Employees should be educated about ergonomics, its benefits, occupational diseases, and the importance of recognizing symptoms and reporting them.

Identify Problems: Early identification and assessment of hazards causing musculoskeletal disorders are essential steps in this process.

Encourage Early Reporting of Musculoskeletal Disorder Symptoms: Early reporting can accelerate the improvement and evaluation process.

Implement Solutions to Control Hazards: There are multiple solution-focused approaches to reduce or eliminate musculoskeletal disorders in workplaces.

Evaluate Progress: Regular evaluation of ergonomic activities and corrective actions are necessary for sustainability. The success of an ergonomic process should be based on assessments and ergonomic solutions (<https://www.osha.gov/ergonomics>). Ensuring sustainability in production and preventing workplace-related illnesses are significant economic concerns for businesses. Therefore, integrating ergonomic criteria instead of healthcare expenses is vital for enhancing productivity and ensuring employee health and safety. However, integration of ergonomic practices alone may not be sufficient. Planning, implementation, control, and evaluation stages are important for the healthy integration of ergonomic practices. There are many studies in the literature on ergonomics. Khoshakhlagh et al. (2024) conducted a study on musculoskeletal disorders among firefighters. Hong and Lee (2022) researched the prevalence of musculoskeletal symptoms among construction workers. Sina et al. (2024) studied musculoskeletal disorders among healthcare workers. Suleka et al. (2023) investigated the prevalence of work-related musculoskeletal disorders and quality of life among garment workers.

While the rapid change experienced in the industrial sector positively affects production processes, it also brings with it many risks. Today's occupational health and safety practices are based on the bitter experiences of the past. In this context, the measures taken for changing conditions and the effectiveness of these practices are also of great importance. At the same time, the dynamic structure of workplaces further increases the importance of the work done at this point. This study aims to evaluate employees' ergonomic issues in the workplace in terms of occupational health and safety practices. The data used in the analysis were obtained as a result of summary literature research. As a result of the study, similar applications were mentioned in the literature and some suggestions were made for ergonomic applications and this cleaning activity.

2. MATERIALS and METHODS

The PRISMA checklist (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analysis Protocols) was taken into account in the meta-analysis study (Moher et al., 2009) to ensure minimal possibility of bias. The literature search was performed twice to minimize bias. Data extraction and article selection were performed by the researcher, followed by quality assessment after the included studies were reviewed by the researcher. In the study, evaluation tools consisting of 9 (Tufanaru et al., 2017) questions were used for quasi-experimental research. Questions in the evaluation are answered with the options "Yes, No, Uncertain, Not Applicable".

2.1. Inclusion and Exclusion Criteria

The studies used in the research were screened based on PICOS criteria or the criteria listed below (Soylemez & Uzun, 2024):

- ✓ Population (P: Patient): Employees and those starting work
- ✓ Intervention (I: Intervention): Ergonomic interventions
- ✓ Comparison (C: Comparison): Absence of ergonomic interventions
- ✓ Outcomes (O: Outcomes): The impact of ergonomics on occupational health and safety in workplaces, awareness and knowledge levels for employers and employees
- ✓ Study design (S: Study design): English and Turkish published quasi-experimental and experimental studies (CRD, 2008; Gerrish & Lacey, 2010).

Studies such as case studies, case reports, and letters to the editor were not included in the analysis.

2.2. Search Strategy

The literature search was conducted using key terms such as "ergonomics," "ergonomics and occupational safety," "ergonomic practices in workplaces," and "ergonomics and occupational diseases" in English databases including Web of Science, EBSCOhost, PubMed, and Google Scholar, and in Turkish in YÖK Tez. There was no time (historical) limitation during the literature review. It was aimed to access all studies suitable for analysis. Our study was conducted in accordance with the Principles of the Declaration of Helsinki.

2.3. Selection of Studies

The study initially identified 65,160 research records. After removing duplicate studies, 17,300 records were selected for review based on their titles and abstracts. Following this review, 113 full-text articles were retrieved for further examination. These articles were then assessed based on inclusion and exclusion criteria. Considering the specified keywords, the analysis focused on 15 studies reporting outcomes related to interventions in ergonomics. Details regarding the article selection process are provided in Figure 1.

2.4. Data Extraction

Data extraction was conducted using a data extraction tool in the research. The data extraction tool facilitated the collection of key findings related to the included studies in the meta-analysis, such as publication year, author, data collection tool, study design, country where the study was conducted, hazard class of the job, sample group, and sample size (Table 1).

2.5. Research Ethics

This study is a type of meta-analysis based on existing literature. Therefore, since the study was based on previous research, ethical approval was not required. This study was conducted in accordance with the principles of the Declaration of Helsinki and ethical standards.

2.6. Assessment of Methodological Quality of Studies

Quality assessment of the studies included in the meta-analysis was conducted using the Joanna Briggs Institute Critical Appraisal Tools for use in IBI Systematic Reviews (2021), tailored according to the study design. For randomized controlled trials, a set of 13 questions was utilized (The Joanna Briggs Institute Critical Appraisal Tools for use in IBI Systematic Reviews, 2021), while for quasi-experimental studies, a set of 9 questions was employed (Tufanaru et al., 2017). Response options in the appraisal tools included "yes, no, unclear, and not applicable."

Studies used in the analysis level of methodological quality, when less than 50% of the items are evaluated as "yes", mediocre", "medium quality" when evaluated as "yes" between 51-80%, When more than 80% are evaluated as "yes", it is considered "good quality" has been made (Kurnaz & Karaçam, 2023). The quality assessment for each study and the corresponding results were recorded in Table 1 as "Quality Score."

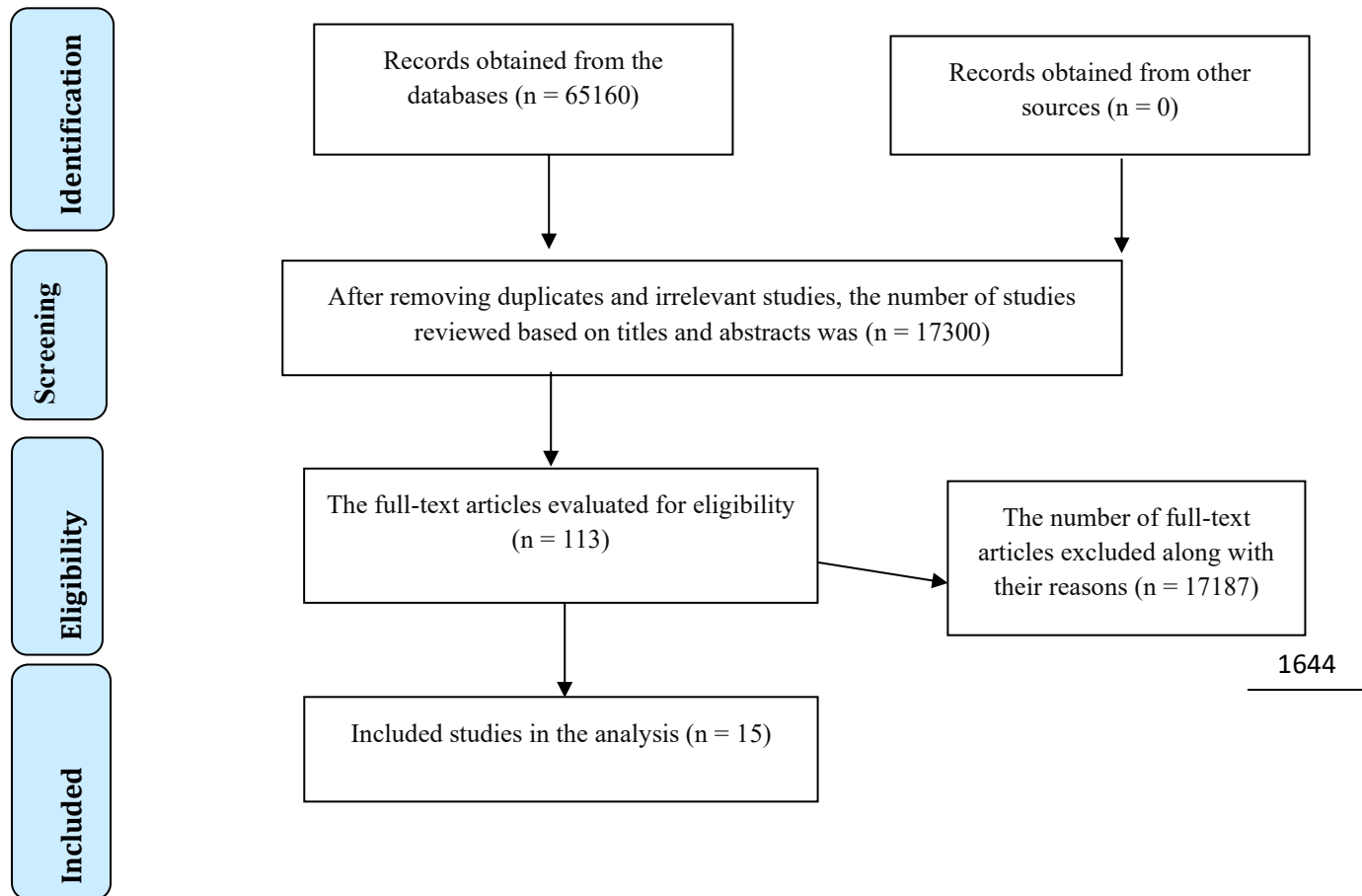
2.7. Data Synthesis

Statistical calculations for the study were performed using CMA Ver. 2. Heterogeneity among the studies included in the analysis was assessed using Higgins I^2 and Cochrane Q tests. An I^2 value exceeding 50% (specifically, $I^2=97.761\%$) was considered a significant indicator of heterogeneity. The confidence interval (CI) for each variable was calculated at 95%, and the Standardized Mean Difference (SMD) was calculated. A p-value of less than 0.05 was considered statistically significant in all tests.

3. FINDINGS

In the initial screening, a total of 65,160 records were identified for potential inclusion. After reviewing duplicates, abstracts, and titles, 113 studies were selected for further evaluation. These studies were then assessed based on inclusion criteria, resulting in the selection of 15 studies for inclusion in the analysis (Figure 1).

Figure 1. Selection of studies according to PRISMA flow diagram

All of the studies included in the analysis are quasi-experimental studies. The sample size of the studies is the intervention group: 3898 (Table 1).

Table 1. Characteristics and results of the included studies

Author Information	Sample Group	Study Design	Measurement Tools	Sample Size/ Characteristics	Data Collection Year	Intervention Duration	Type of Intervention	Age Group	Main Findings
Michelle & O'Neill 2003	Office workers	Quasi-experimental	Ergonomics training program and assessment tools	618	2003	12 Week	Reducing musculoskeletal disorders	Young and Adults	Yes:2/9 No:1/9 Not applicable :4/9
Abdolhamid et al., 2022	Occupational health specialist	Quasi-experimental	Decision support tool	115	2022	12 Week	Paper-pencil observational ergonomic techniques	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :2/9
Bazazan et al., 2019	Petrochemical plant workers	Quasi-experimental	Musculoskeletal Questionnaire ve Multidimensional Fatigue Inventory and RULA	188	2016	60 Week	The effect of posture correction-based intervention on the musculoskeletal system	Young and Adults	Yes:5/9 No:3/9 Not applicable :1/9
Choobineh et al., 2011	Petrochemical plant workers	Quasi-experimental	Musculoskeletal Disorders Questionnaire" ve "Job Content Questionnaire (JCQ)	134	2010	24 Week	The impact of ergonomic intervention on psychosocial factors	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :1/9
Beyan et al., 2020	Healthcare workers	Quasi-experimental	Cornell Musculoskeletal Discomfort Questionnaire	50	2019	72 Week	The Effects of Multifaceted Ergonomic Interventions	Young and Adults	Yes: 9/9
Chau et al. 2016	Telecommunications employees	Quasi-experimental	ActiGraph devices and self-report questionnaires	31	2013	19 Week	The Effects of Sit-Stand Desk Intervention on Interview Performance	Young and Adults	Yes:4/9 No:2/9 Not applicable :2/9
Hasheminejad et al., 2021	Private sector employees	Quasi-experimental	Participatory ergonomics (PE)	138	2020	20 Week	Ergonomics Risk Assessment and Implementation of Participatory Policies	Young and Adults	Yes:3/9 No:1/9 Not applicable 4/9
Esmacili et al., 2023	Private sector employees	Quasi-experimental	Cornell Musculoskeletal Discomfort Questionnaire (CMDQ)" ve "direct observation of work postures	117	2022	48 Week	Long-Term Parallel Four-Group Interventions	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :5/9
Roghieh et al., 2019	Healthcare workers	Quasi-experimental	Planned Behavior Theory	63	2017	1 Week	Digital-Based Training for Improving Occupational Health	Young and Adults	Yes:1/9 No:2/9 Not applicable :2/9
Tiainen et al., 2014	University employees	Quasi-experimental	Erggi Action Model	568	2014	72 Week	Musculoskeletal Ergonomics: Symptoms and VDU Working Conditions in the Erggi Action Model	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :1/9
Robertson vd. 2008	Private sector employees	Quasi-experimental	Office Health and Ergonomics Training Programs	750	2008	24 Week	Flexible Workspace Design and Ergonomics Training	Young and Adults	Yes: 8/9 No:3/9 Not applicable :1/9
Lang et al.,2007	Private sector employees	Quasi-experimental	Participant Ergonomics Implementation Plan	85	2007	44 Week	The Effectiveness of Reducing Employees' Pain Severity Through Physical Exposure Pathways	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :1/9
Nguyen t al., 2022	Healthcare workers	Quasi-experimental	Q-LES-Q-SF: Quality of Life Enjoyment and Satisfaction Questionnaire-Short Form	162	2021	49 Week	Efficacy of Interventions to Prevent Musculoskeletal System Disorders	Young and Adults	Yes: 9/9
Lang et al.,2005	Private sector employees	Quasi-experimental	Participatory Ergonomics Implementation Plan	97	2004	44 Week	Workers' effectiveness in reducing pain severity through physical exposure	Young and Adults	Yes:5/9 No:2/9 Not applicable :1/9
Haslam et al., 2019	Private sector employees	Quasi-experimental	Testing the experience of information stimulation	1120	2019	96 Week	Walking Works Wonders	Young and Adults	Yes:9/9

Based on the meta-analysis results, it was observed that more than 50% of the items in the evidence evaluation tool were met in all the studies included in the analysis (Table 1). This indicates that the information presented in the meta-analysis is based on studies of acceptable quality.

Evaluation of the effectiveness of ergonomic interventions in workplaces

The presence of publication bias was assessed using (a) a funnel plot and (b) Egger's Regression Test (Egger et al., 1997). The funnel plot in this dataset shows a symmetrical distribution of studies at the top, indicating the absence of publication bias.

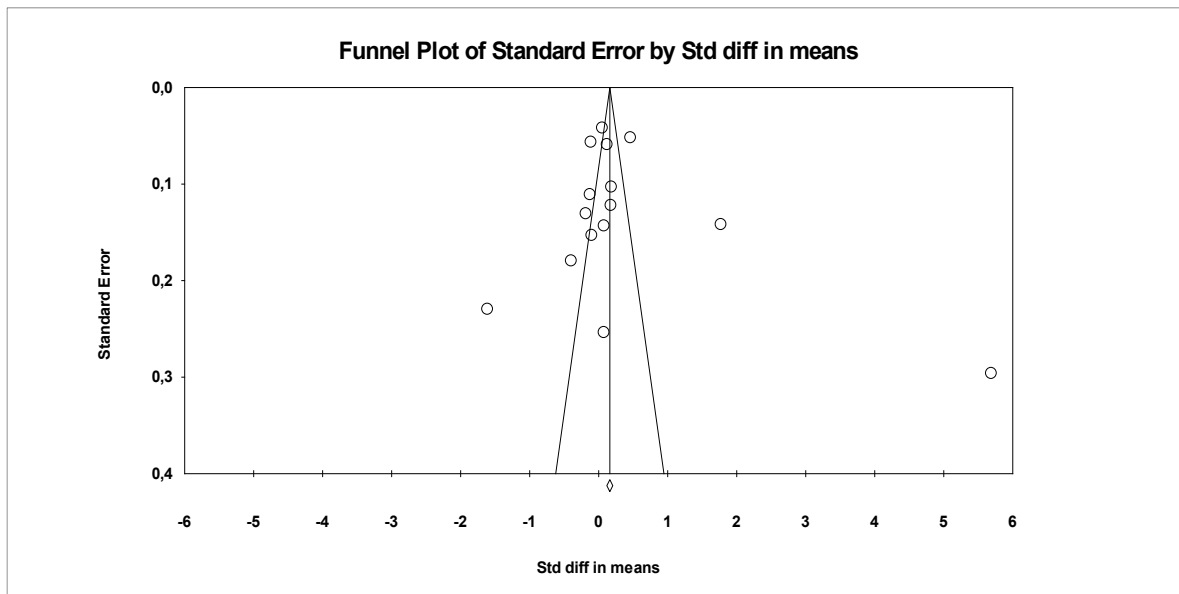
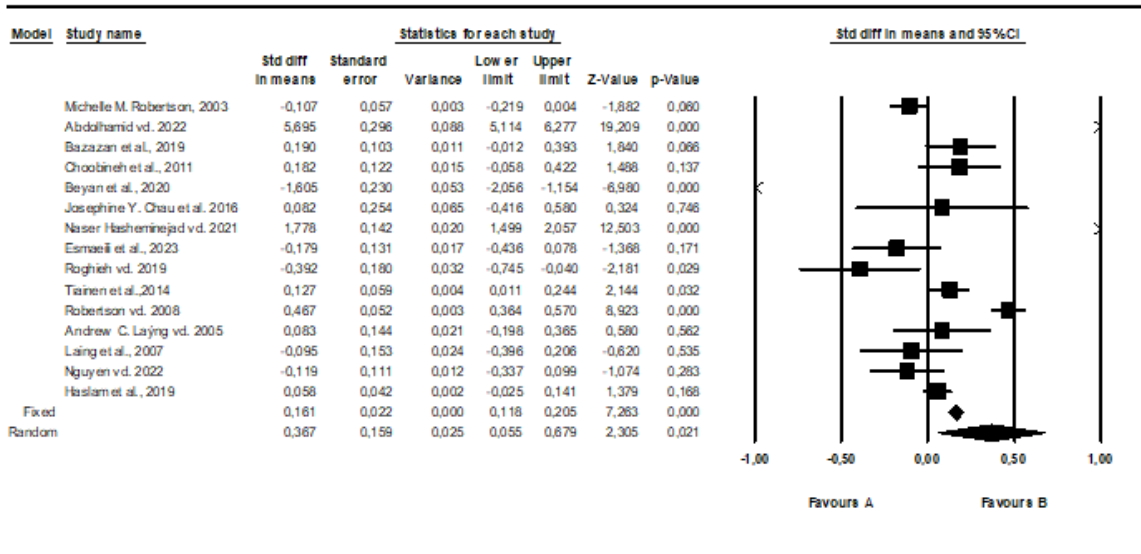

Figure 2. Funnel plot of the studies

The publication bias of the studies used in the data set was determined by Egger's method. According to Egger's method, the cut-off point (B0) is 2.538, 95% confidence interval (-4.766, 9.846), $t = 0.7505$, $df = 13$ and two-way p value is 0.4662 (A high p -value ($p > 0.05$, generally indicates that current bias is not significant). This result shows that publication bias is not statistically significant. Standardized effect sizes expressed as Hedges's g or Cohen's d are used to calculate the effect size (Grissom & Kim, 2005). In the analysis, the standardized mean difference mean Cohen's d and Hedges' g coefficients in comparing effect size values was used. In this study, effect size was calculated using Cohen's d . The significance level of the statistical calculation was found to be 95%. Cohen's (1988) effect size was taken into consideration when interpreting the effect sizes. Accordingly, a value between 0.15-0.40 indicates a small effect, a value between 0.40-0.75 indicates a moderate effect, a value between 0.75-1.10 indicates a large effect, a value between 1.10-1.45 indicates a very large effect, and a value greater than 1.45 indicates an excellent effect (Cohen, 1988). According to the random effects model of the effect size values of the studies included in the study within the scope of ergonomic activities applied in workplaces for employees, the effect size value was calculated as $SMD (ES) = 0.315$ (Figure 3). In line with the analysis, the data from the 15 studies included in the study showed that ergonomic practices in workplaces have a large effect on the awareness and knowledge levels of individuals according to the random effects model (Cohen, 1988). The forest plot of the 15 studies used in the meta-analysis is shown in Figure 2.

Meta Analysis

Meta Analysis

Figure 3. Forest plot for the studies

The standard error, effect sizes, variance upper and lower limits and forest plot of the 15 studies selected to be used in the meta-analysis were indicated. Considering the findings of the meta-analysis, it was determined that ergonomic practices in workplaces were effective on the people to whom they were applied (SMD: 0.367, 95% CI: 0.055- 0.679; Z= 2.305, p = 0.021, I² = 97.761%).

When the studies used in the meta-analysis are homogeneous, the fixed effects model is applied. When there is heterogeneity, the fixed effects model is not used. Instead, subgroup analysis or random effects model, which assumes that effect sizes vary from study to study, is applied. For this reason, the Heterogeneity/Homogeneity test was conducted before deciding which model to apply in the study. The homogeneity test showed a significant difference (Q=625 (Q-value is often used in heterogeneity testing, and a high Q-value indicates the presence of heterogeneity), 169; p<.05). According to this result, it is seen that the distribution is not homogeneous. In the analysis I² was found to be 97.761%. This result shows that the study is highly heterogeneous. Since the effect size averages of the studies used in the analysis were far from each other and heterogeneous, it was concluded that it would be more appropriate to use the random effects model in the study (Table 3).

Table 3. Heterogeneity Test Results of the Effect Size Distribution of Occupational Safety Practices in Workplaces

Q value	df (Q)	p	I ² value
625,169	14	0.000	97,761

The results of the meta-analysis on the effectiveness of ergonomic interventions in workplaces are given in Table 4.

Table 4. Moderator results of ergonomic practices in workplaces

Moderator	Number of studies	Impact Size	Standard Error	Lower limit	Upper limit	p
Measurement tools						
ActiGraph devices and self-reporting surveys	1	0,082	0,254	-0,416	0,580	0,746
Testing the effects of knowledge adaptation	1	0,058	0,042	-0,025	0,141	0,168
Cornell Musculoskeletal Discomfort Questionnaire (CMDQ) and direct observation of working postures	1	-0,179	0,131	-0,436	0,078	0,171
Cornell Musculoskeletal Disorders Questionnaire	1	-1,605	0,230	-2,056	-1,154	0,000
Erggi action model	1	0,127	0,059	0,011	0,244	0,032
Evaluation tools used in ergonomics training program and measurement	1	-0,107	0,057	-0,219	0,004	0,060
Ergonomics Program Implementation Plan	1	-0,095	0,153	0,396	0,206	0,535
Decision Support Tool	1	5,695	0,296	5,114	6,277	0,000
Musculoskeletal Disorders Questionnaire and Job Content Questionnaire (P-JCQ)	1	0,182	0,122	-0,058	0,422	0,137
Participatory ergonomics (PE)	1	1,778	0,142	1,499	2,057	0,000
Participatory Ergonomics Implementation Plan	1	0,083	0,144	-0,198	0,365	0,562
Satisfaction Short Form (Q-LES-Q-SF) and Kessler Psychological Distress Questionnaire	1	-0,119	0,111	0,337	0,099	0,283
Musculoskeletal Questionnaire and Multidimensional Fatigue Inventory and RULA	1	0,190	0,103	-0,012	0,393	0,066
Office health and ergonomics training programs	1	0,467	0,052	0,364	0,570	0,000
Theory of Planned Behavior	1	-0,392	0,180	-0,745	-0,040	0,029
Total	15	0,586	0,042	0,504	0,668	0,000

Table 4.(devam)

Year of study	Number of studies	Impact Size	Standard Error	Lower limit	Upper limit	p
2003	1	-0,107	0,057	-0,219	0,004	0,060
2005	1	0,083	0,144	-0,198	0,365	0,562
2007	1	-0,095	0,153	-0,396	0,206	0,535
2008	1	0,467	0,052	0,364	0,570	0,000
2011	1	0,182	0,122	-0,058	0,422	0,137
2014	1	0,127	0,059	0,011	0,244	0,032
2016	1	0,082	0,254	-0,416	0,580	0,746
2019	4	-0,035	0,098	-0,227	0,158	0,724
2020	1	-1,605	0,230	-2,056	-1,154	0,000
2021	1	1,778	0,142	1,499	2,057	0,000
2022	2	2,782	2,907	-2,917	8,480	0,339
Total	15	0,185	0,028	0,131	0,240	0,000
Line of business						
Office Workers	1	-0,107	0,057	-0,219	0,004	0,060
Occupational health specialist	1	5,695	0,296	5,114	6,277	0,000
Chemical plant workers	2	0,187	0,079	0,032	0,342	0,018
Healthcare workers	1	-0,392	0,180	-0,745	-0,040	0,029
Healthcare workers	2	-0,849	0,743	-2,305	0,607	0,253
Telecom employees	1	0,082	0,254	-0,416	0,580	0,746
Private sector employees	2	0,799	0,979	-1,119	2,717	0,414
Private sector employees	4	0,145	0,140	-0,130	0,419	0,301
University employees	1	0,127	0,059	0,011	0,244	0,032
Total	15	0,108	0,034	0,042	0,175	0,001

Table 4.(devam)

Study population	Number of studies	Impact Size	Standard Error	Lower limit	Upper limit	p
31	1	0,082	0,254	-0,416	0,580	0,746
50	1	-1,605	0,230	-2,056	-1,154	0,000
63	1	-0,392	0,180	-0,745	-0,040	0,029
85	1	-0,095	0,153	-0,396	0,206	0,535
97	1	0,087	0,144	-0,198	0,365	0,562
115	1	5,695	0,296	5,114	6,277	0,000
117	1	-0,179	0,131	-0,436	0,078	0,171
134	1	0,182	0,122	-0,058	0,422	0,137
138	1	1,778	0,142	1,499	2,057	0,000
162	1	-0,119	0,111	-0,337	0,099	0,283
188	1	0,190	0,103	-0,012	0,393	0,066
568	1	0,127	0,059	0,011	0,244	0,032
618	1	-0,107	0,057	-0,219	0,004	0,060
750	1	0,467	0,052	0,364	0,570	0,000
1120	1	0,058	0,042	-0,025	0,141	0,168
Total	15	0,161	0,022	0,118	0,205	0,000

*p < .05

The mean effect size of the measurement tool (independent variable) used in the study was **0.586 (CI=0.504-0.668, p<.05)**. The variance between the studies for the measurement moderator was statistically significant (p=0.000). It was determined that the measurement moderators in which the study was conducted changed the effect size on ergonomic practices (Table 4).

The effect size values for the year moderator used in the study were found to be 0.185 (CI=0.131-0.240, p<.05). The variance between studies for the year moderator was statistically significant (p=0.000). It was found that the study changed the effect size on ergonomic practices for the years of the study (Table 4).

The mean effect size for the line of work of the study was found to be 0.108 (CI=0.042-0.175, p<.05). The variance was found to be statistically significant (p=0.023) for the more descriptive of the line of work used in the analysis.

It was determined that the line of work used in the study changed the effect size on ergonomic practices (Table 4).

The effect size values between the studies for the moderator of the sample of the study were 0.161 (CI=0.118-0.205, p<.05). The variance between the studies for the sample moderator was statistically significant (p=0.000). In the studies, the sample moderator was found to change the effect size on ergonomic practices (Table 4).

4. DISCUSSION

This study aimed to evaluate the effectiveness of ergonomic practices implemented in workplaces. Within the scope of the study, quasi-experimental studies applied in workplaces were taken into consideration. The adaptation of ergonomics to industrial life day by day constituted the starting point of the study. As a result of the meta-analysis, it was determined that ergonomic practices in workplaces are effective in improving knowledge and awareness of individuals. In a systematic review, Cooklin et al. (2017) found that integrated workplace interventions that combine health promotion and development with occupational health and safety are effective in improving the physical or mental health of individuals (Cooklin et al., 2017). In this context, it can be said that occupational health and safety practices are very important and affect the mental, social and physical health of individuals.

The moderator for the measurement tool used in the study was significant. In the literature review, no study was found to address the measurement tool module used in the study. This is thought to be due to the fact that there are few studies conducted to evaluate the effectiveness of interventions for ergonomic practices in workplaces.

Significant results were found in the year moderator used in the study. In the literature review, no study was found that addressed the year module used. This is due to the fact that the year module was not included in the studies conducted to evaluate the effectiveness of ergonomic practices in workplaces. The line of work moderator used in the study was found to be significant as a result of the meta-analysis. In the literature review, no studies were found that discussed these measurement tools. This is thought to be due to the lack of studies conducted to evaluate the effectiveness of ergonomics interventions. Line of business is a vital element such as risks, efficiency in production, health and safety measures in an enterprise. For this reason, it is thought that the line of business moderator should also be addressed in future studies. The sample moderators used in the study were significant as a result of the meta-analysis. However, in the literature review, no study was found in which the sample moderator was addressed. This is thought to be due to the lack of any study conducted to evaluate the effectiveness of interventions for the sample moderator. Ergonomics, i.e. occupational science, is an important criterion in ensuring employee, business and environmental safety. The fact that there is still a need for labor force in the industrial industry is thought to be an important indicator that ergonomic risk factors continue to exist. For this reason, it is thought that the number of employees may be an important variable that should be addressed in future studies.

5. Conclusion and Recommendations

Ergonomics is becoming more and more important in the industrial sector. Although automation systems have taken their place in production lines, the need for labor is still important. As a multidisciplinary science, ergonomics integrates principles from fields such as engineering, psychology, and physiology to optimize human performance and well-being. Ergonomics aims to harmonize the human and business ecosystem. According to the results of the study, it has been shown that ergonomic practices in workplaces are effective on the awareness levels of individuals. The results of each analysis for meta-analysis and moderator (measurement tool, year of study, line of work and number of samples) were consistent.

Data Availability Statement

The datasets generated and analyzed during the current study are available from the corresponding author on reasonable request.

REFERENCES

- A. C. Laing, D. C. Cole, N. Theberge, R. P. Wells, M. S. Kerr & M. B. Frazer. (2007). Effectiveness Of A Participatory Ergonomics Intervention in Improving Communication and Psychosocial Exposures, *Ergonomics*, 50(7), 1092-1109, DOI: 10.1080/00140130701308708.
- Ayub Y., Shah Z.A. (2018). Evaluation of musculoskeletal disorders related to functionality in the manufacturing industry. *J. Egronomic*, 8(3):3-7.
- Bazazan A, Dianat I, Feizollahi N, Mombeini Z, Shirazi AM, Castellucci HI. (2019). Effect of a posture correction-based intervention on musculoskeletal symptoms and fatigue among control room operators. *Appl Ergon.* (76), 12-19. doi: 10.1016/j.apergo.2018.11.008. Epub 2018 Nov 30. PMID: 30642516.
- Centre for Reviews and Dissemination. (2008). *Systematic reviews: CRD's guidance for undertaking reviews in health care*. University of York, 2008 Published by CRD, University of York: York Publishing Services Ltd, ISBN 978-1-900640-47-3.
- Choobineh A., Motamedzade, M., Kazemi, M. Moghimbeigi, Pahlavian, A.H. (2011). The impact of ergonomics intervention on psychosocial factors and musculoskeletal symptoms among office workers. *International Journal of Industrial Ergonomics* (41), 671-676.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Retrieved from <http://books.google.com.tr/>
- Cooklin, A., Joss, N., Husser, E., & Oldenburg, B. (2017). Integrated Approaches To Occupational Health And Safety: A Systematic Review. *American Journal of Health Promotion*, 31(5), 401-412.
- Coskun Beyan A, Dilek B, Demiral Y. (2020). The Effects of Multifaceted Ergonomic Interventions on Musculoskeletal Complaints in Intensive Care Units. *Int J Environ Res Public Health*. 2020 May 25;17(10):3719. doi: 10.3390/ijerph17103719.
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M., Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *British Medical Journal*, 315(7109), 629.
- Ekpenyong C.E., Inyang U.C. (2014). Relationships between worker characteristics, workplace factors, and work-related musculoskeletal disorders: A cross-sectional study of male construction workers in Nigeria. *Int. J. Occupation. Lecturer Erg.*, 20(3):447-462.
- Esmaeili R, Shakerian M, Esmaeili SV, Jalali M, Pouya AB, Karimi A. (2023). A multicomponent quasi-experimental ergonomic interventional study: long-term parallel four-groups interventions. *BMC Musculoskelet Disord*. 24(1), 107. doi: 10.1186/s12891-023-06220-4.
- Gerrish, K., & Lacey, A. (2010). *The Research Process in Nursing*. (6th ed., pp. 79-92, 188-198, 284-302). London: Wiley-Blackwell.
- Grissom, R. J., & Kim, J. J. (2005). *Effect sizes for research: A broad practical approach*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Hasheminejad N, Choobineh A, Mostafavi R, Tahernejad S, Rostami M. (2021). Prevalence of musculoskeletal disorders, ergonomics risk assessment and implementation of participatory ergonomics program for pistachio farm workers. *Med Lav*. 112(4):292-305. doi: 10.23749/mdl.v112i4.11343.

- Haslam, C., Kazi, A., Duncan, M., Clemes S. & Twumasi R. (2019). Walking Works Wonders: A Tailored Workplace Intervention Evaluated Over 24 Months, *Ergonomics*, 62:1, 31-41, DOI: 10.1080/00140139.2018.1489982.
- Hong, X., Lee, Y. (2023). Prevalence of Musculoskeletal Symptoms Among Construction Workers. In: Long, S., Dhillon, B.S. (eds) *Man-Machine-Environment System Engineering. MMESE 2022. Lecture Notes in Electrical Engineering*, vol 941. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-4786-5_20.
- J.Y. Chau, W. Sukala, K. Fedel, A. Do, L. Engelen, M. Kingham, A. Sainsbury, A.E. Bauman. (2016). More standing and just as productive: Effects of a sit-stand desk intervention on call center workers' sitting, standing, and productivity at work in the Opt to Stand pilot study *Preventive Medicine Reports*, (3), 68-74. 10.1016/j.pmedr.2015.12.003.
- Khoshakhlagh, A. H., Saeid Yazdanirad, Saleh Al Sulaie, Abdollah Mohammadian-Hafshejani & Robin Marc O. (2024) The Global Prevalence Of Musculoskeletal Disorders Among Firefighters: A Systematic Review And Meta-Analysis, *International Journal Of Occupational Safety And Ergonomics*, 30(1), 272-291, DOI: [10.1080/10803548.2023.2294627](https://doi.org/10.1080/10803548.2023.2294627)
- Kurnaz, D., & Karaçam, Z. (2023). Effects of Maternal Obesity on Mother-Baby Health: Systematic Review and Meta-Analysis. *Adnan Menderes University Faculty of Health Sciences Journal*, 7(2), 305-330. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.1224641>.
- Laing AC, Frazer MB, Cole DC, Kerr MS, Wells RP, Norman RW. (2005). Study Of The Effectiveness Of A Participatory Ergonomics Intervention In Reducing Worker Pain Severity Through Physical Exposure Pathways. *Ergonomics*, 48(2):150-70. doi: 10.1080/00140130512331325727.
- Michelle M. Robertson & Michael J. O'Neill. (2003). Reducing Musculoskeletal Discomfort: Effects of an Office Ergonomics Workplace and Training Intervention, *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 9(4), 491-502.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., and Altman, D.G., (2009). PRISMA Group, 2009. Reprint—preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses: The PRISMA statement. *Physical Therapy*, 89, 873-880.
- Nguyen TT, Nguyen TH, Hoang DL, Hoang TG, Pham MK. (2022). Effectiveness of Interventions to Prevent Musculoskeletal Disorders among District Hospital Nurses in Vietnam. *Biomed Res Int*, (10), 1539063. doi: 10.1155/2022/1539063.
- Occupational Safety and Health Administration (OSHA). Prevention of Musculoskeletal Disorders in the Workplace. Access Adrs. <https://www.osha.gov/ergonomics>.
- Rahman M.S., Khan A.H., Rahman M.S., Biswas B. (2019). Work-Related Musculoskeletal Disorders: A Case Study of Sawmill Workers in Bangladesh. *Lecturer world environment*, 14(2), 336–345.
- Robertson M.M., Huang YH, O'Neill MJ, Schleifer LM. (2008). Flexible workspace design and ergonomics training: impacts on the psychosocial work environment, musculoskeletal health, and work effectiveness among knowledge workers. *Appl Ergon*.39(4):482-94. doi: 10.1016/j.apergo.2008.02.022.
- Roghieh Aliakbari, Mohammad Vahedian-Shahroodi, Aida Abusalehi, Alireza Jafari & Hadi Tehrani (2020) A digital-based education to improve occupational health and ergonomic conditions of dentists: an application of theory of planned behavior, *International Journal of Health Promotion and Education*, 58:5, 268-281, DOI: 10.1080/14635240.2019.1687316.

- Shikdar AA, Sawaqed NM. (2004). Ergonomics, And Occupational Health and Safety in The Oil Industry: A Managers' Response. *Comput Ind Eng.* 47:223-232. doi:10.1016/j.cie.2004.07.004.
- Sina T. Tolera, Nega Assefa & Tesfaye G. (2024). Global prevalence of musculoskeletal disorders among sanitary workers: a systematic review and meta-analysis, *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 30(1), 238-251, DOI: [10.1080/10803548.2023.2293390](https://doi.org/10.1080/10803548.2023.2293390)
- Soylomez GK, Uzun S. (2023). The effect of nonpharmacological interventions applied by nurses to intensive care patients on the duration of delirium: a meta-analysis study. *Ir J Med Sci.* 193(2), 865-873. doi: 10.1007/s11845-023-03504-5.
- Suleka, M. & Rajnarayan, R. T. (2024). Prevalence of work-related musculoskeletal disorders and quality of life assessment among garment workers in Tiruppur district, Tamil Nadu. *Int J Occup Saf Ergon.* 30(1), 146-152. doi: 10.1080/10803548.2023.2278939.
- Tajvar Abdolhamid, Daneshmandi H, Seif M, Parsaei H, Choobineh A. (2022). Developing a Decision Aid Tool for selecting pen-paper observational ergonomics techniques: a quasi-experimental study. *Med Lav.* 113(5):e2022042. doi: 10.23749/mdl.v113i5.13361.
- The Joanna Briggs Institute Critical Appraisal Tools Foruse in IBI Systematic Reviews. <http://joannabriggs.org/research/critical-appraisal-tools.html>(25.03.2024).
- Tiainen,S., Ropponen, A. & Louhevaara, V. (2014). A Quasi-Experimental Study of the Effects of the Erggi Action Model of Musculoskeletal Symptoms and VDU Working Conditions Among University Staff, *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 20(4), 617-626.
- Tufanaru, C., Munn, Z., Aromataris, E., Campbell, J., and Hopp, L. (2017). Chapter 3: Systematic Reviews of Effectiveness. In: Aromataris E, Munn Z (Editors). *Joanna Briggs Institute Reviewer's Manual*. The Joanna Briggs Institute.

Türk Hukukunda Kayımlık, Kayımlığa İlişkin Özel Düzenlemeler ve Uygulamadaki Çeşitli Sorunlar

Trusteeship in Turkish Law, Special Regulations on Trusteeship and Some Issues in Practice

Hayri BOZGEYİK¹ - Tamer PAMUK²

Öz

Kayımlığa ilişkin temel düzenleme Türk Medeni Kanunu'nda yapılmıştır. Diğer kanunlarda yer alan özel düzenlemeler bakımından uygulamada çeşitli farklılıklar görülmektedir. Genel hükümlerde, kayımlık yapılış işlemleri hakkında vesayet dairesine şikâyetle bulunulabilmektedir. Özel kanunlar kapsamındaki kayımlık atama kararlarının da vesayet dairesince verilmesi ve denetim makamı olarak asliye hukuk mahkemesinin denetimine tabi olması gerektiği söylenebilirse de bu durum özel düzenlemelerin amacına uygun olmayacaktır. Genel hükümlerde kayımlık atama usulü, vasi atanmasına dair hükümlere atıfla düzenlenmiş olmasına rağmen, özel kanunlarda kayımlık tayini tam olarak düzenlenmemiştir. Şirketlere kayımlık atama genellikle ihtiyati tedbir niteliği taşımakla birlikte, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer alan itiraz ve istinaf usulüne tabi tutulmamıştır. Uygulamada şirketlere kayımlık atanmasına ilişkin kanaatimizce en hayati eksiklik, genel hükümlere tabi olanların aksine, atanmış kayımlıklar için bir makamın olmamasıdır. İtirazların bir sonraki mahkeme tarafından incelenmesi veya atama mahkeme başkanı veya tek hâkim tarafından yapılsa bile, örneğin ticaret mahkemelerinde, itirazların heyet olarak karara bağlanması uygulama açısından faydalı olacaktır.

Anahtar kelimeler: kayımlık, kayımlık atama, kişiler hukuku, vasi, şirketler hukuku

Abstract

The focus of the study is on trustees appointed for joint stock companies. Although it could be argued that decisions on the appointment of trustees under special legislation should also be taken by the trustee office and be subject to the supervision of the civil court of first instance as the supervisory authority, this would not be in line with the purpose of the special provisions. Although the appointment of a trustees to a company is generally an interim measure. In our opinion, the most important shortcoming in the appointment of trustees in practice is the lack of authority for the appointed trustees, as opposed to those who are subject to general provisions. In practice, it would be beneficial if objections could be reviewed by the next court, or even if the appointment is made by the president of the court or a single judge, for example in commercial courts, objections should be decided by a court.

Keywords: trustee, appointment of trustee, tutor, law of persons, custodian, company law

¹ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, hbozgeyik@aybu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9974-7459

² Hakim, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı, pamukt@tcd.ie, <https://orcid.org/0000-0002-2120-127X>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 09.07.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 05.09.2024

Auf İçin/For Cite: BOZGEYİK H. ve PAMUK T., "Türk Hukukunda Kayımlık, Kayımlığa İlişkin Özel Düzenlemeler ve Uygulamadaki Çeşitli Sorunlar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1655-1662

<https://doi.org/10.17755/esosder.1512925>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

GİRİŞ

Kayımlık, medeni hukuk, ceza muhakemeleri hukuku, icra ve iflas hukuku ile ticaret hukuku alanlarında düzenlemeleri olan bir hukuki müessesedir. Kelime anlamı olarak kayyım “belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse” anlamında da kullanılmaktadır (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2017; Özel, 2002, s.106-108). Kayyım bir hukuk ıstılahı olarak ise hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarrufla bulunmak üzere tayin edilen kimse anlamında kullanılmaktadır (Güneş Ceylan, 2004, s. 221 vd.). Kavramın pratikte hem “kayyım”, hem de “kayyum” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Konuya ilişkin temel düzenleme Türk Medeni Kanunu’nda (TMK) yer almakla birlikte, yapılan özel düzenlemeler, bazı uygulama farklılıkları ve tereddütlere yol açmaktadır. Bu çalışmada, TMK harici kanunlarda düzenlenen kayyımlar için öngörülen atanma usûlü ve şartları ile bunların görevleri incelenerek TMK’da yer alan söz konusu düzenleme ile ilişkisi irdelenecektir. Çalışmanın odak noktasında ise TTK bağlamında anonim şirketlerde kayyım atanmasına ilişkin hukuki sorunlar yer alacaktır. Ayrıca, kayyımın görevi, atama şartları ve atama usulü bakımından kanunî düzenlemeler incelenecek, nihayet kapsamlı bir değerlendirme ile hem uygulama hem de olması gereken hukuk açısından bazı önerilerde bulunulacaktır.

1. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Özdemir ve Tuti, 2023). Bu kapsamda, literatür araştırmaları yapılarak, burada yer alan tez, makale, kitap ve benzeri kaynaklar üzerinde metin incelemeleri yapılmıştır (Şimşek, 2018). Bunlar arasında Türk hukukunda kayyımlık ve kayyımlığa ilişkin özel düzenlemelerin ele alındığı bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Söz konusu çalışmalar arasında, kayyımlığa ilişkin yasal düzenlemeleri, mukayeseli hukukla birlikte ele alan çalışmalar ön sırada yer almaktadır. Çalışmada ele alınan uygulama sorunları ise yine incelenen metinler ve mahkeme kararlarından çıkarılmaktadır.

2. TÜRK HUKUKUNDA KAYYIMLIK

Kayyım, TMK 396 ve devamında “Vesayet Organları” üst başlığı altında vasi ile birlikte düzenlenmiş ve bir “vesayet organı” olarak sayılmıştır. Kayyım “belirli işleri görmek veya malvarlığını yönetmek için atanabilir (TMK 403/2). Kanunda, TMK’nın vasi hakkındaki hükümlerinin aksi belirtilmedikçe kayyım hakkında da uygulanacağı öngörülmüştür (TMK 403/3). Kayyımlık için gerekli şartlar, kayyımların görevleri ve kayyım atanması usulü özel olarak düzenlendiği gibi bazı konularda vasi ile ilgili düzenlemelere de atıf yapılmıştır.

Ehliyet ile ilişkisi. Kayyım atanması, atama yapılan kişinin fiil ehliyetini etkilememektedir (TMK 458). Kayyım tayini fiil ehliyetini sınırlayan bir işlem olmadığından, şartları mevcut olduğu takdirde tam fiil ehliyetine sahip kimselere de kayyım tayini mümkündür. Bu durumdaki kişi üçüncü şahıslarla hukukî muameleler yapmaya ve mükellefiyet altına girmeye devam edebilir (Özta, 1977, s. 302.). Reşit bir kimseye, henüz doğmamış bir çocuğa, bir tüzel kişiye, bir vakıf veya mal varlığına veya kişinin talebi üzerine kendisine de kayyım tayin edilmesi mümkündür (Özta, 1977, s. 302; Türkoğlu, 2010, s. 128 vd.).

İsteğe bağlı kısıtlama sebeplerinden biri varsa, ergin bir kişiye kendi isteği üzerine kayyım atanabilir (TMK 428). Yaşlılık, engellilik, deneyimsizlik veya ağır hastalık sebeplerinden birinin varlığının yanında, bunun sonucunda işlerini gerektiği gibi yönetemediğini ispat eden ve halihazırda ergin olan şahıs da kısıtlanmasını isteyebilir (TMK 408). Düzenleme, aynı şartların varlığı halinde kayyım da atanabileceğini öngörmektedir. Bu sebeplerin tüzel kişiler bakımından kullanılması ise mümkün gözükmemektedir.

Temsil ve yönetim kayyımı atanabilecek haller. Kayyım atamayı gerektiren hâllere ilişkin TMK 426'da üç durum için temsil kayyımlığı düzenlenirken, yönetim kayyımlığına TMK 427'de yer verilmiştir. İlk hükümde geçen “vesayet makamı, yönetimi kimseye ait olmayan mallar için gereken önlemleri alır” ifadesiyle yönetim kayyımının atanması için kural konulduktan sonra beş madde halinde hangi hâllerde yönetim kayyımı atanacağı belirlenmiştir. Bir tüzel kişiye zorunlu organlarının bulunmaması halinde yönetim kayyımı (Yıldız, 2017, s.103) atanır (TMK 427 b.4). Bazı yazarlar TMK 427 b.5 hükmünün tüzel kişiler bakımından da uygulanabileceği görüşündedir (Türkoğlu, 2010, s. 140).

Atamaya yetkili makam. Temsil kayyımı, kendisine kayyım atanacak kimsenin yerleşim yeri vesayet makamı tarafından atanır (TMK 430 f. 1). Ancak yönetim kayyımının malvarlığının büyük bölümünün yönetildiği veya temsil edilen kimsenin payına düşen malların bulunduğu yer vesayet makamı tarafından atanması gerekmektedir (TMK 430 f. 2; Y. 2. HD, 24.02.2004, E. 2004/1307, K. 2004/2137).

Uygulanacak hükümler. Kayyım İlişkin olarak TMK 403'de vasi hükümlerine yapılmış olan yollamanın bir benzeri TMK 431'de kayyım atanma usulüne ilişkin olarak yapılmıştır. Buna göre, vasi atanması usulüne ilişkin kurallar, kayyım atanmasında da uygulanmaktadır. Kayyımın görev süresi de vesayet makamı tarafından belirlenmektedir (TMK 458).

Atamanın kapsamı. Kayyımın belirli bir iş için atanması halinde, vesayet makamının talimatına aynen uyma zorunluluğu söz konusudur (TMK 459). Bu kapsamda vesayet makamı tarafından kayyımın iş tanımının tam olarak yapılması, görevinin neleri kapsayıp kapsamadığının açıkça belirlenmesi önem arz etmektedir. Kayyımın, iş tanımı haricindeki konulara müdahil olması görev ve yetki karmaşasına sebep olabilecektir.

Kayyım münhasıran bir malvarlığının yönetilmesi veya gözetimi konusunda görevlendirildiği takdirde, yalnız o malvarlığının yönetim ve korunması için gerekli olan işleri yapabilir. Kayyımın, kendisine verilecek özel yetki ile ya da bunun imkânsız olduğu hallerde vesayet makamının izni ile ilk görevlendirmeyi aşan işleri yapabilecektir (TMK 460).

Birden fazla kayyım atanması. Aynı konuda iş yapmak üzere birden fazla kayyım atanması da mümkündür. Gereken durumlarda, bu görevi birlikte veya vesayet makamı tarafından belirlenen yetkileri uyarınca ayrı ayrı yerine getirmek üzere birden çok vasi atanabilir (TMK 413/2). Ancak böyle bir atama yapılmadan önce vasilerin buna ilişkin rızalarının gerekmektedir (TMK 413/3).

Kayyım ve devletin sorumluluğu. Kayyım da vasi gibi, görevini yerine getirirken kusurlu davranışıyla vesayet altındaki kişiye verdiği zarardan sorumludur (TMK 467).

Kendisine kayyım tayin edilenlerin uğradığı kayyımın görevini yerine getirirken uğradığı zararlardan dolayı devletin sorumluluğu da öngörülmüştür. Bu sorumluluk vesayette olduğu gibidir. Buna göre devlet, vesayet dairelerinde görevli olanların hukuka aykırı olarak sebebiyet verdiği zararlardan ve vasi, kayyım ve yasal danışmanlara tazmin ettirilemeyen zararlardan sorumludur (TMK 468). Bu kayyımın verdiği zararlardan dolayı devletin sorumluluğu kanaatimizce ikinci dereceden bir sorumluluktur. Devlet, kusuru ile bir zararın meydana gelmesine neden olanlara rücu edebilecektir. Vesayet altındaki kişinin vasi veya devlete karşı alacakları imtiyazlı olacaktır (TMK m. 494).

Kayyımın sona ermesi. Kayyım görevi, kayyımın yapmakla görevlendirildiği işin bitirilmesiyle; yönetim kayyımlığı bakımından ise kayyımın atanmasını gerektiren sebebin ortadan kalkması veya kayyımın görevden alınmasıyla sona ermektedir (TMK 477).

İlan. Kayyım tarafından verilen kararlar için bir ilan zorunluluğu öngörülmemiştir

olmakla birlikte vesayet dairesinin gerek görmesi halinde ilan söz konusu olabilecektir. Kayyım atanmasının ilan halinde görevin sona ermesi de ilan edilebilecektir (TMK 431 f. 2).

Aşağıda, Türk Medeni Kanunu'ndaki düzenlemeler odağında, konuya ilişkin olarak diğer kanunlar ve özellikle İcra ve İflas Kanunu ile Türk Ticaret Kanunu'nda yer alan düzenlemeler incelenecektir.

3. KAYYIM ATANMASINA İLİŞKİN ÖZEL DÜZENLEMELER

Kayyım ataması, TMK haricinde bazı özel kanunlarda da düzenlenmiştir. Aşağıda bunlardan Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), İcra İflas Kanunu (İİK) ve Türk Ticaret Kanunu (TTK) düzenlemeleri incelenecek, sonrasında ise bir değerlendirme yapılarak uygulama ve olması gereken hukuk açısından önerilerde bulunulacaktır.

3.1. Bir El Koyma Tedbiri Olarak Kayyım Tayini

CMK'da düzenlenen el koyma usullerinden birisi de gerekli şartların bulunması halinde şirket yönetimine kayyım atanmasıdır (CMK 133). Kanun kayyımın şirket işlerinin yürütülmesiyle ilgili olarak atanacağını, atama kararında yönetim organının karar ve işlemlerinin geçerliliğinin kayyımın onayına bağlı kılındığının veya yönetim organının yetkilerinin ya da yönetim organının yetkileri ile birlikte ortaklık payları veya menkul kıymetler konusundaki idare yetkilerinin tümüyle kayyımaya verildiğinin açıkça belirtilmesini öngörmektedir. Buna ilave olarak, kayyım tayinine ilişkin kararın da ticaret sicil gazetesi ve diğer uygun vasıtalarla ilan edilmesi gerekmektedir. Burada düzenlenen kayyımlik bazı katalog suçlar için bir koruma tedbiri niteliği taşımaktadır (Dursun, 2014, s. 78; Ersoy, 2016, s. 3408). Tedbir kararı sadece Sulh Ceza hâkimi ya da davaya bakmakta olan hâkim tarafından karara bağlanabilir. Cumhuriyet Savcısı tarafından gecikmesinde sakınca bulunma halinde dahi böyle bir karar alınamamaktadır. Alınan karara itiraz şekli de kararı alan mercie göre belirlenmektedir. Kayyımın soruşturma esnasında sulh ceza hâkimliği (CMK 162), kovuşturma esnasında ise mahkemece tayin edilmesi gerekmektedir (Dursun, 2014, s. 86; Ersoy, 2016, s. 3409).

Atanmış olan kayyım veya kayyımların işlemlerine karşı ilgililer, görevli mahkemeye TMK ve TTK hükümlerine göre başvurabilirler (CMK 133 f.3). Bu düzenleme, daha önce şirket yöneticileri veya organları tarafından yapılan işlemlere karşı başvuru yolları konusundaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır. Zira bu nedenle şirket yönetimi veya yönetim organı tarafından alınmış olan kararlar veya yapılmış olan iş ve işlemlere karşı hangi hukuki yollar mevcutsa, kayyım kararları ve işlemleri için de aynıları geçerli olacaktır (Dursun, 2014, s. 89).

3.2. Konkordatonun Tasdiki Kayyım Tayini

Ticaret mahkemesi tarafından verilen konkordatonun tasdiki kararında, tasdik edilen konkordatonun yerine getirilmesini sağlamak için gerekli gözetim, yönetim ve tasfiye tedbirlerini almakla görevli bir kayyım tayin edilebilir (İİK 306/2). Bu süreçte kayyımın tayin edilme nedeni, borçlunun işletmesinin durumu ve borçlarını projeye göre ödeme kabiliyetini muhafaza edip etmediği konusunda tasdik kararını veren mahkemeye iki ayda bir alacaklıların da inceleyebileceği bir rapor vermesidir.

Maddede geçen "kayyım", TMK'da düzenlenen yönetim kayyımlığının bir türü olarak kabul edilebilir ve gerektiği takdirde ilgili hükümler uygulama alanı bulabilir. Bu madde kapsamında atanan kayyım icra mahkemesinin değil kendisini atamış olan Ticaret Mahkemesinin gözetim ve denetimi altında olacaktır (Bal, s.390 vd.; Mavzer, s. 551 vd.).

Bu konuda İİK'nın mülga 179a hükmünde yer verilen kayyım konusunda ileri sürülen görüşlere değinmek gerekir. Zira bu görüşler önemli ölçüde yeni düzenleme bakımından da

dikkate alınabilecek niteliktedir. Bu kapsamda öncelikle tüzel kişilerin kayyım olarak atanıp atanamayacağı konusundaki tartışmalara değinilebilir. İİK'nın mülga 179a hükmü kapsamında ileri sürülen hakim görüş tüzel kişilerin söz konusu madde kapsamında kayyım olarak atanabileceği yönünde olmakla birlikte, bazı yazarlar tarafından TMK, İİK ve TTK'daki hükümlerin lafzından sadece gerçek kişilerin kayyım atanabileceğinin anlaşıldığı, ceza sorumlulukları bulunmadığından tüzel kişilerin kayyım olarak atanamayacağının savunulduğu görülmektedir (Akil, 2009, s. 244).

Kayyımın görevi, atamayı kabul etmesi ile başlayacaktır. Bu ise mahkemede göreve başlama ve yemin tutanağını imzalaması ile gerçekleşecek, kayyım tarafından yapılan işlem ve alınan kararlara karşı ise menfaati olan ilgililer şikâyet yolu ile atamayı yapan Asliye Ticaret Mahkemesine başvurabilecektir.

Mülga iflasın ertelenmesi ile ilgili çalışmalarda kayyımın ücretini şirketten alması gerektiği ve devlete müracaat edemeyeceği, ancak şirkete karşı talepte bulunabileceğinin belirtilmesinin yanı sıra, sürecin iflas ile sonuçlanması üzerine alacağının iflas masasına alacak olarak kaydedilip kaydedilemeyeceği de tartışılmaktadır. Bu döneme ilişkin olarak bir kısım yazarlar bunun bir masa alacağı olacağını savunurken, bir kısım yazarların bunun mümkün olmadığını, ancak olması gereken hukuk açısından savunulabileceğini belirttikleri görülmektedir (Akil, 2009, s. 248). Adi konkordatoda da konkordatonun tasdiki kararında, tasdik edilen konkordatonun yerine getirilmesini sağlamak için gerekli gözetim, yönetim ve tasfiye tedbirlerini almakla görevli bir kayyım tayin edilebilir (İİK 306). Dolayısıyla, kayyım ücreti ile ilgili hususlar burada da söz konusu olabilecektir.

Kayyımın sorumluluğu bakımından tasfiye memurunun sorumluluğuna dair hükümlerin kıyasen uygulanması gerektiğini İsviçre doktrinine atıfla savunan görüşlerin yanı sıra yönetim kurulunun kusura dayalı sorumluluğu kapsamında sorumlu tutulması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Bunlardan ikincisine göre yönetim kayyımını bu kapsamda sorumlu olmalıdır. Anayasa 129 ve 40'a dayanan ve bu kapsamda sorumluluğun kamu hukuku dikkate alınarak devlete ait olduğunu belirten görüş TMK kapsamındaki sorumluluk ve rücu düzenlemesi ile uyumludur (Akil, 2009, s. 250).

Kimlerin kayyım olarak atanıp atanamayacağına ilişkin olarak, Yargıtay kararlarında borçlu şirket vekili (Yargıtay 19. HD. 17.12.2009, 10847/11940) ile yargılama esnasında bilirkişilik yapan kimsenin (Yargıtay 19. HD. 7.6.2007, 1716/5872) kayyım olarak atanamayacağı, "davacının gösterdiği kişinin kayyım atanmasının doğru olmadığı" ve kayyımın bu işlerden anlayan kişiler arasından atanması gerektiğine (Yargıtay 19. HD. 14.12.2001, 6168/8384) işaret edildiği görülmektedir.

3.3. Fesih Davasında Bir Önlem Olarak Kayyım Tayini

TTK 530 f.2'e göre "Uzun süreden beri şirketin kanunen gerekli organlarından biri mevcut değilse veya genel kurul toplanamıyorsa, ortaklardan veya şirket alacaklılarından birinin şirketin feshini istemesi üzerine şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesi, müdürleri dinleyerek şirketin, durumunu Kanuna uygun hale getirmek için bir süre belirler, buna rağmen durum düzeltilmezse, şirketin feshine karar verir".

Aynı hükmün 4. fıkrasında ise "Fesih davası açıldığında mahkeme taraflardan birinin istemi üzerine gerekli önlemleri alabilir". Buna göre, mahkemenin gerekli "önlemleri alma yetkisi" kapsamında kayyım atayabileceği Yargıtay tarafından kabul edilmiştir (Yıldız, 2017, s. 104; Yargıtay 11. HD. 21.01.1982, 5598/15).

4. UYGULAMA SORUNLARI ve ÖNERİLER

TMK'da kayyımlığın, vesayet hükümlerine yapılan yollamalar nedeniyle ayrıntılı bir düzenlendiği söylenebilir. Kayyım atamanın şartları, kayyım atama usulü, kayyımın taşınması gereken vasıflar ve kayyım uygulanacak hükümlerin gerek düzenleme gerekse yollama yoluyla yeterli şekilde düzenlendiği görülmektedir.

TMK sisteminde kayyım atamasını vesayet mahkemesi yapmaktadır. Kayyım atamasına ilişkin kararlara karşı istinaf yolu açıktır. Kayyımın şahsına yapılmış olan itirazlarda vesayet makamı itirazı kabul edip kararını değiştirebileceği gibi, itirazı reddedebilir ve dosyayı nihai karar vermek üzere Asliye Hukuk Mahkemesine gönderebilir.

Kayyımın yaptığı işlemler hakkında vesayet dairesine şikâyetle bulunulabilmektedir. Vesayet dairesinin verdiği kararın itirazın incelenme merci ise denetim makamıdır. Denetim makamının itiraz üzerine vermekte olduğu kararlar kesin kararlardır. Denetim makamının kanun gereği doğrudan verdiği kararlara karşı istinaf yolu açıktır. Örneğin taşınmazın pazarlık suretiyle satılmasına yönelik kararlar bu kapsamdadır. Vesayet dairesi satışın yapılmasına karar verdiğinde, bu karar kapsamında satışın pazarlıkla yapılması talebi de varsa bu konuda karar verme görevi denetim makamına aittir. Bu karar itiraz üzerine verilen bir karar olmayıp doğrudan denetim makamına tanınmış bir karar olduğundan kesin değil istinaf yolu açık bir karardır.

Özel kanunlarda yapılmış olan düzenlemelerin de TMK'daki düzenleme kapsamında görülmesi halinde kayyım atama kararlarının vesayet dairesince verilmesi ve denetim makamı olarak asliye hukuk mahkemesinin denetimine tabi olması gerektiği söylenebilir. Bu durumda müessesenin kurgusu korunmuş olmakla birlikte özel düzenlemelerin yapılma amacı, yani uzmanlık ve hız kaybedilmiş olacaktır. Uygulamada denetim makamı olarak görev yapan çok sayıdaki asliye hukuk mahkemesi ile daha uzman durumdaki az sayıdaki ahkâmî şahsiye davaları konusunda yetkili sulh hukuk mahkemeleri arasında görüş farklılıkları nedeniyle vesayet dosyalarında idare sıkıntıları yaşanmaktadır. Kanaatimizce bu durum, uzman olmadıkları halde yetkili olan merciler nedeniyle.

Kayyımın ücreti ve sorumluluğu hususları TMK'da ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve yargı kararları ile şekillenmiş olmasına rağmen özel kanunlar kapsamında atanmakta olan kayyımlar bakımından bu hususlar da tartışmalı durumda kalmakta ve farklı görüşler oluşmaktadır. TMK kapsamında kayyımın göreve başlaması, görevinin sona ermesi, verilen kararın ilan edilip edilmeyeceği ayrıntılı olarak düzenlenmiş olmasına rağmen özel kanunlar kapsamında kayyımların göreve başlaması, görevinin sona ermesi, kararın ilan edilip edilmeyeceği hususlarında boşluklar görülmektedir.

Aynı şekilde, TMK kapsamında kayyımın şahsı, kendisine kayyım atanacak kişi ile arasında husumet bulunmaması gibi hususlar net olarak düzenlenmiş iken (TMK m. 418), özel kanunlar kapsamında yapılan kayyım atamalarında bu durumda belirsizlik vardır. TMK'da kayyım atanması usulü vasi atanması usulüne atıfla düzenlenmiş olmasına rağmen özel kanunlarda kayyım tayinine ilişkin hususlar tam olarak düzenlenmemiştir. Kayyım atama kararları daha ziyade HMK kapsamında verilmiş ihtiyati tedbir kararları gibi bir usul ile verilmekle birlikte, orada yer alan itiraz ve istinaf yolları bunlarda yer almamaktadır.

Özel kanunlardaki düzenlemelere, örneğin şirketlere kayyım ataması ve kayyımın bu konudaki görev ve yetkileri konusundaki temel eksiklik kanaatimizce bunlar için bir denetim makamının belirlenmemiş olmamasıdır. Ancak denetim makamı olmasa da bu konuda itirazların bir sonraki mahkeme tarafından değerlendirilmesi veya ticaret mahkemeleri bakımından atama başkan ya da tek hâkim tarafından yapılsa bile itirazların heyet olarak karara bağlanması bir çözüm olabilecektir.

5. SONUÇ

Türk hukukunda kayımlığa ilişkin temel düzenleme Türk Medeni Kanunu'nda yer almaktadır. Ancak bazı özel kanunlar ile de konuya ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Özel düzenlemelerin ayrıntılı olmaması ve burada gerek kayımlığa ilişkin genel düzenlemeler atıf yapılmamış olması uygulamada çeşitli tereddütlere yol açmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda kayımlığa dair özel düzenlemeler ele alınmış, bu özel düzenlemelerin genel düzenleme ile ilişkisi incelenmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Örneğin şirketlere kayyım atama genellikle ihtiyati tedbir niteliği taşımakla birlikte, özel bir itiraz ve istinaf usulü yer almamaktadır. Çalışmada yaptığımız incelemeler sonucunda, şirketlere kayyım atamasında bir denetim makamının öngörülmesi, ayrıca, itirazların ticaret mahkemeleri tarafından heyet olarak karara bağlanması veya bir düzenlemelerde sonraki mahkeme tarafından değerlendirilmesinin bir çözüm olabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akil, C. (2009), İflasın Ertelenmesinde Muhafaza Tedbirleri - Özellikle Kayımlık. Batider Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 25(1) 229-259.
- Altaş, S. (2016), Anonim Şirkete TTK ve TMK Uyarınca Kayyım Atanması. Terazi Hukuk Dergisi, 11(117), 52-57.
- Bal, N. (2021) Adi Konkordato Çerçevesinde “Kayyım”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (NEÜHFD), 4(2), 390-414
- Dursun, İ. (2014) Ceza Muhakemesinde Şirket Yönetimi İçin Kayyım Tayini ve Nitelikleri. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 20(3), 63-96.
- Ersoy, U. (2016), Bir Koruma Tedbiri Türü Olarak Şirket Yönetimi İçin Kayyım Tayini (CMK 133). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(4), 3393-3431.
- Güneş Ceylan, S. (2004), Roma Hukuku'nda Kayımlık (Cura) Müessesesine Genel Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 53(1), 221-230.
- Kayhan Çetin, Ö. (2010), İflasın Ertelenmesi Bağlamında Kayımlık. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mavzer, Tahsin. (2022), Adi Konkordatonun Yerine Getirilmesi Amacıyla Atanan Kayyım. 2022/1 (68), 535 - 571.
- Özel, A. (2002), Kayyım. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 25, 106-108 ss. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztan, B. (1977) Kanunî Müşavirlik ve Federal Mahkemenin Bu Konuya İlişkin Görüşü. Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı 1925-1975 Cilt 1 (297-327). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, M. ve Tuti, G. (2023), Nitel Araştırma Desenleri: Metodolojik Bir Temellendirme. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 11(2) 217-235.
- Şimşek, A. (Ed.) (2018), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Türkoğlu, F. (2010), Anonim Ortaklıklarda Organ Boşluğu ve Ortaklığa Kayyım Atanması. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 9(2) 127-149.
- Türk Dil Kurumu (2017), Güncel Türkçe Sözlük. Ankara.
- Yıldız, Ş. (2017), Sermaye Şirketlerinde Yönetim Kayyımını Atanmasını Gerektiren Haller. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 16(32) 95-106.

- Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.
- Yazarların çalışmaya katkı oranları:
Hayri BOZGEYİK %60
Tamer PAMUK %40

Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri Örneği

Analysis of News Texts in the Context of Critical Discourse Analysis: The Case of the March 31, 2024 Local Elections

Ahmet GÜNEŞ¹ - Serdar BİLİCİ²

Öz

Özellikle politik mesajlarda ve haber içeriklerinde kullanılan söylemin arka planı ve bağlam içerisindeki anlamı kitlelerin onu algılama biçimini şekillendirir. Kitleler üzerinde etkileme gücüne sahip olması nedeniyle medyanın kullandığı dil oldukça önemlidir. Haberin nasıl bir başlıkla, nasıl bir içerikle ve bağlam etrafında sunulduğu aktarılan anlamın inşasında önemli rol oynar. Bu açıdan Türkiye’de uzun süre konuşulacak sonuçlarıyla medyada yer alan 31 Mart 2024 seçimleri ve medyanın kullandığı dil mükemmel bir analiz nesnesi oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada, 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerine ilişkin 1 Nisan 2024 tarihinde Türkiye’de ulusal düzeyde yayınlanan Akşam, Cumhuriyet, Korkusuz, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim ve Yeni Şafak gazetelerinde yer alan görsel ve yazılı haber metinlerinin eleştirel söylem analizi yapılmıştır. Konuyla ilgili haberler, Teun Van Dijk’in eleştirel söylem analizi modeli kullanılarak çözümlenmiş, gazetelerin taraflı davrandıkları ve okuyuculara bu yönde haber sundukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel seçim, haber, Eleştirel söylem analizi, Teun A. Van Dijk

Abstract

The background and contextual meaning of the discourse used, especially in political messages and news content, shape how audiences perceive it. Particularly due to its influential power over the masses, the language used by the media is highly significant. How news is presented with what kind of headline, content, and surrounding context plays a crucial role in constructing the conveyed meaning. In this regard, the 31 March 2024 elections in Turkey, which have had long-lasting implications, and the language used by the media provide an excellent subject for analysis. Therefore, in this study, a critical discourse analysis was conducted on visual and written news texts published on 1 April 2024 in the national-level newspapers in Turkey, including Akşam, Cumhuriyet, Korkusuz, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim and Yeni Şafak, regarding the 31 March 2024 Local Elections. News related to the topic was analyzed using Teun Van Dijk's critical discourse analysis model, leading to conclusions about the biased behavior of the newspapers and how they presented the news in that direction to the readers.

Keywords: Local elections, news, Critical discourse analysis, Teun A. Van Dijk

¹ Doç. Dr, Cumhuriyet Üniversitesi, gunes@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4318-8889>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, serdar@bilici.net, <https://orcid.org/0009-0008-6744-1691>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.09.2024

Atıf İçin/For Cite: KÜÇÜK, A., “Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1663-1684

<https://doi.org/10.17755/esosder.1498747>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Demokrasilerde, halkın adına faaliyet gösteren basın organlarının çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevler arasında haber ve bilgi verme, denetim ve eleştiri, eğitim ve eğlendirme, kamuoyunu oluşturma ve açıklama gibi temel görevler yer almaktadır. Basının başlıca ödevi kamuya haber ve bilgi sağlamaktır. Gazeteler, vatandaşa bilgilendirme görevini ifa ederken mesleki etik kurallarına da riayet etmelidir. Hem basın ahlak ilkelerine hem de genel etik kurallarına dikkat edilmelidir. Haber yazarken tarafsızlık ilkesine dikkat edilmeli, nesnellik ön planda tutulmalıdır. Eleştiri ve övgüde, haber dilinin ve tonunun uygun bir şekilde belirlenmesi önemlidir. Başlık, bir haber metninin ilk dikkat çeken unsurlarından biridir. Yanıltıcı, yanlış veya haksız bir başlık, okuyucuların haber metninden uzaklaşmasına neden olabilir. Özellikle manşetlerde kullanılan başlıklar, gazetenin satın alınmasına ve/veya satın alınmamasına sebep olmaktadır(Yıldız, 2018:205).

Egemen ideolojinin güç ve iktidar ilişkilerini var etme ve düzenleme uygulamalarında önemli bir rol oynayan söylem kavramı, medya çalışmaları alanında giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, haber metninin bir söylem olarak ele alınması, eleştirel haber araştırmaları için vazgeçilmez bir yöntem haline gelmiştir. Dilbilimi yöntemlerinin ve kavramlarının kullanımıyla geliştirilen eleştirel söylem çözümlemesi, haber söylemlerinin toplumsal yapılarını analiz etmeyi mümkün kılmaktadır(Karaduman, 2017:32).

Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi modeli, haber söyleminin üretildiği toplumun politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle birlikte bir bağlam içinde incelenmesini önermektedir. Bu model, haber söylemindeki güç ve iktidar ilişkilerini, toplumsal eşitsizlikleri, söylemsel yapıları ve stratejileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dilbilimciler arasında eleştiriye maruz kalsa da, Dijk'ın çalışmaları eleştirel haber araştırmaları için toplumsal yapıyı anlamlandırmada öncüdür ve çeşitli bakış açıları sunar(Güneş, 2019:16).

Eleştirel söylem analizi (ESA), dilin toplumsal güç ilişkilerini nasıl yansıttığını ve yeniden ürettiğini inceleyen bir yaklaşımdır. Bu çerçevede, söylemde kullanılan karşıtlık ve kutuplaştırma stratejileri, iç grup ve dış grup arasındaki güç dinamiklerini anlamak için önemli bir analiz alanı sunar. Teun A. van Dijk, söylemde karşıtlık stratejisinin "biz" ve "onlar" ayrımına dayandığını belirtir. Bu strateji, iç grubun olumlu yönlerini vurgularken, dış grubun olumsuz yönlerini öne çıkararak toplumsal kutuplaşmayı pekiştirir. Van Dijk, karşıtlık stratejisinin temel olarak iki ana ilkeye dayandığını ifade eder: iç grubun olumlu yönlerini vurgulamak ve dış grubun olumsuz yönlerini öne çıkarmak. İç grup olarak tanımlanan "biz" ifadesi, söylemde olumlu ve avantajlı yanlarıyla temsil edilirken, dış grup olarak tanımlanan "onlar" ise olumsuz ve dezavantajlı yanlarıyla öne çıkarılır. Bu strateji, söylemde kimin yüceltildiğini ve kimin ötekileştirildiğini belirleyerek toplumsal güç ilişkilerini yansıtır ve pekiştirir(Işık, 2023:285).

Bu bağlamda, karşıtlık stratejisinin bir kutuplaştırma yöntemi olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu strateji iç grubun olumlu imajını güçlendirirken, dış grubun imajını zayıflatmayı amaçlar. Karşıtlık, çatışan iki kutuptan birinin imajını artırmak, diğerinin imajını ise düşürmek üzerine kuruludur. Bu strateji, özellikle siyasi söylemler ve medya metinlerinde yaygın olarak kullanılır ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirir.

Bu çalışmada öncelikle söylem kavramı, ideoloji kavramı ve çalışmanın yöntemi olan Van Dijk'in eleştirel söylem analizi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, 31 Mart 2024 seçimlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra incelenen gazetelerin birinci sayfalarındaki haberler ve başlıkları ele alınmıştır. Haber başlıklarının genel durumu, sunumu ve çözümlemesi yapılmıştır. Son olarak elde edilen bulgulara yer verilmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1.1. Söylem Kavramı

TDK sözlüğü incelenecek olursa söylem terimi için:

- ✓ Bir düşünceyi ortaya koymaktaki yaklaşım tarzı.
- ✓ Kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade.
- ✓ Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir (sozluk.gov.tr, 2024).

Tüm söylemlerin altında temel bir fikir ya da ideoloji gizlidir. Söylem kavramı, köken olarak Fransızca'dan gelen ve bir "üst dil" terimi olarak kullanılan bir kavramdır. Yabancı literatürde "Discourse" olarak adlandırılan bu terimin Türkçe'de tam karşılığı yoktur. Terimin Türkçedeki en doğru karşılığının "Beyan" olduğunu düşünenler vardır(Güngör, 2020:2).

Türk dilinde "söylem" terimi birçok anlam içerir ve dilbilimsel olarak açıklama, belagat, ideoloji, yazılı ve sözlü ifade, bahis, beyan, hitabet, tez, bakış açısı, sav, görüş, felsefe, anlatım türü, üslup, telaffuz, kavramsal dizge, işaretler toplamı gibi anlamlarda kullanılır(Güneş, 2021:154).

Söylem kavramı, düşünsel ve mantıksal çerçevede belirli bir tutarlılığa sahip olan bir düşünme ve algılama biçiminin yazılı ve/veya sözlü ifadesidir. Bu ifade, yazılı basında manşetlerde yer alan söylemler ve metinler üzerinden somut bir örnekle desteklenir. Yazılı basında, çeşitli dilsel ifadeler kullanılarak farklı anlamlar yaratılarak söylemler oluşturulur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte, gazetecilik anlayışı ve yaklaşımları da büyük değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu değişimler, haberlere daha hızlı ulaşılmasını sağlamış, haberi güncelleme imkanları geliştirmiş ve sosyal hayatta daha derin etki yaratma, dikkat çekme ve fikirleri değiştirme gibi fırsatlar sunmuştur (Güneş, 2019:13).

Söylem, dilin kullanıldığı bir düşünce ve algılama biçiminin, yazılı veya sözlü olarak ifadesidir. Bu ifadeler, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik alanlar gibi çeşitli sosyal hayat yönleriyle ilişkilidir. Söylem, dil pratiklerinin bir sonucu olarak ideoloji, bilgi, diyalog, ifade, beyan tarzı, müzakere ve güç alışverişi gibi süreçleri içerir(Oğuz, 2008:51).

Söylem, işaretler, sözcükler ve yazı aracılığıyla dışarıya yansır. Söylemler metinlerde gizlidir ve çeşitli biçimlerde, yazılı, sözlü, görsel veya sembolik olarak ortaya çıkabilir. Bu metinler, belli bir tarihte ve durumda üretilir, içerdikleri toplumsal anlamlar üreten kişilerin geçmişi ve ürettikleri kurumlar tarafından belirlenir. Bu nedenle, söylem ve metin birbirinden ayrılamaz bir bütündür; her metin bir söylemden etkilenir(Oğuz, 2008:53).

Dilbilim, artık sadece sesler, biçimler ve cümlelerle değil, cümle ötesindeki birimlerle de ilgilenen bir bilim dalı haline gelmiştir. Bu dönüşümle birlikte çeşitli çalışma yöntemleri ortaya çıkmış, söylem yaklaşımı da bunlardan biridir. Söylem yaklaşımı, basit sözlü anlatıları incelemekle kalmaz, aynı zamanda çeşitli belirteçler kullanarak anlatıları bir bütün olarak inceler(Güngör, 2020:2).

Genel olarak söylem analizi modeli, bir metnin dilsel ve görsel içeriğini deşifre etmeyi ve bu içeriğin dilsel birimlere dayalı olarak açıklanmasını sağlar. Bu model, metindeki ilişkilerin sistematik olarak incelenmesini ve saklı anlam dünyasının ortaya çıkarılmasını hedefler.

Bu tanımlar, söylemin günlük hayatta kullanılan bir terim olduğunu göstermekle birlikte, kayıtlı hatlarla raporlama gibi daha teknik alanlarda daha geniş bir anlam taşımaktadır.

Söylem, belirli bir düzen veya dağılıma sahip olan bir düşünme ve algılama biçiminin yazılı veya sözlü olarak ifade edilmesidir. Söylem analizi modeli, bir metnin dilsel ve görsel içeriğinin deşifre edilmesini ve bu içeriğin dilsel birimlere dayalı bir şekilde kişisel olarak

açıklanmasını sağlar. Bu yöntem, sadece görünür metinleri değil, aynı zamanda dilin ve ögeler arasındaki ilişkilerin sistemli bir şekilde incelenmesini ve alt metindeki gizli anlam dünyasının ortaya çıkarılmasını amaçlar(Güneş, 2019:17).

Söylem terimi, dilin kullanılma biçimini, neden kullanıldığını ve endüstriyel toplumsal bağlamı dikkate alan geniş bir yaklaşımdır. Düşüncelerin aktarıldığı çerçeveyi ve perspektifi vurgular. Bir kişi tarafından gerçekleştirilen bütün eylemler söylem içinde belirlenir ve şekillendirilir. Dolayısıyla, söylem yaşamın derinliğini genişletir ve bu eylemlerin bağlamlarını, niyetlerini ve sonuçlarını anlamamıza yardımcı olur. Söylem, dilin yanı sıra davranış biçimlerini, sembollerin kullanımını ve toplumsal ilişkileri de içerir, bu da bize iletişimin karmaşıklığını ve çeşitliliğini anlamak için önemli bir araç sunar. Foucault'un bakış açısına göre, söylemde gizli bir olgu bulunmaktadır ve söylemdeki kuşku ve kaygı içeriklerini vurgulamıştır. Herkesin her şeyi her zaman her yerde söyleyemeyeceğine dikkat çeken Foucault, bu durumda tabusallık olgusunun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Yani ona göre, söylem aynı zamanda yasaklayıcı olabilir(Güngör, 2020:3).

1.2 Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel söylem analizi, politik, ideolojik veya toplumsal sorunlara yönelik çözümler yapmak için uygun bir yöntem olarak kabul edilir. Bu nedenle, son yirmi yılda en çok tercih edilen yöntemlerden biri haline gelmiştir. Eleştirel söylem analizi, özellikle toplumsal ve siyasal konulara odaklanan araştırmacılar tarafından tercih edilir ve ideolojiyi ortaya çıkarma amacıyla diğer yöntemlerden ayrılır(Güngör, 2020:7).Bu analiz türü, ırkçı, politik, cinsiyetçi ve medyatik söylemleri inceleyerek farklı yaklaşımları, perspektifleri ve kuramsal temelleri bir araya getirerek disiplinler arası çalışmalara olanak tanır. Eleştirel söylem analizi, hem yazılı hem de sözlü dilin toplumsal pratiklerin bir yansıması olduğunu kabul eder. Dil, ideolojiktir ve güç ilişkilerinin sağlanmasında bir araç olarak kullanılır(Güngör, 2020:7-8).

Eleştirel söylem analizi yaklaşımı ele alınırken ismindeki "eleştirel" ibaresinin olumsuz bir ön ek gibi algılanmaması gerekir. Bu terim, söz konusu söylemin olduğu gibi kabul edilmediğini, aksine sorgulayıcı bir yaklaşımla incelendiğini ifade eder. Eleştirel söylem analizi, bir dildeki kullanım biçimlerini, gizli ve açık ifadeleri ele alarak derinlemesine birçok farklı mesajı ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu yaklaşım, söylemin altında yatan güç ilişkilerini, ideolojik önyargıları ve toplumsal normları deşifre etmeyi hedefler. Dolayısıyla, eleştirel söylem analizi, söylemin yüzeyinin ötesine geçerek derinlemesine anlam arayışına odaklanır(Çakmak & Bilişli, 2019:107).

Van Dijk, eleştirel söylem analizinin kapsamlı bir şekilde yapılabilmesi için yalnızca bağlamın incelenmesiyle yetinilmemesi gerektiğini belirtir. Söylem, dilbilimsel, görsel, işitsel, sentaktik, semantik, stilistik, retoriksel, pragmatik ve etkileşimsel gibi birçok farklı yapı ve düzeye sahiptir. Bu nedenle, tam bir söylem analizi bütün bu yapı ve düzeyleri dikkate almalıdır. Ancak, bu tür bir bütüncül analiz yapmanın pratikte çok zor olduğunu ifade eder. Bu yüzden, her yönüyle tamamlanmış bir analiz gerçekleştirmek neredeyse imkansızdır. Bunun yerine, analistin sosyal problemle en çok ilişkili olan yapı ve düzeylere odaklanması daha etkili olacaktır. Van Dijk, analistin üzerinde durması gereken dilbilimsel belirleyicilerin bir listesini sunar. Bu belirleyiciler arasında vurgu ve tonlamalar, sözcük düzeni, tutarlılık, itiraz gibi yerel semantik hareketler, başlık seçimi, konuşma eylemleri, şematik organizasyon, retorik biçimleri, sentaktik yapılar, önerme yapıları, sıra alışlar, onarım mekanizmaları ve duraksamalar yer alır. Bu unsurlar, konuşmacı tarafından kısmen kontrol edilebilen, kısmen de bağlam modelleri aracılığıyla konuşmacıları kontrol eden etkileşim biçimleri veya yapılar olarak değerlendirilebilir(Şah, 2020:217).

Eleştirel söylem analizi (ESA), Van Dijk'ın geliştirdiği altı adımlık çerçeve ile sistematik bir yol haritası sunar. Bu çerçeve, söylemin farklı yapılarını ve düzeylerini analiz

ederek, iktidarın ve gücün kötüye kullanımını ve hükümler söylemlerin meşrulaştırıcı etkilerini ortaya çıkarmayı hedefler(Şah, 2020:219). Van Dijk'a göre, eleştirel söylem analizi, sadece söylemin yüzeydeki dilsel yapısını incelemekle kalmamalı, aynı zamanda bu söylemin altında yatan toplumsal ve bilişsel süreçleri de dikkate almalıdır. Bu yaklaşım, ezilen grupların yararına olacak şekilde iktidarın ve gücün kötüye kullanımını ifşa etmeyi ve hükümler söylemlerin meşrulaştırıcı etkilerini gözler önüne sermeyi amaçlar. Van Dijk'ın ESA modelinde, söylem, toplumsal bağlam ve bilişsel temsiller arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyerek, toplumsal eşitsizlikleri ve güç dinamiklerini analiz eder. Bu analiz, iktidarın nasıl meşrulaştırıldığını ve sürdürülmekte olduğunu anlamak için kritik bir araç sunar.

Van Dijk, haberin çözümlemesini bir söylem türü olarak ele alırken ideoloji-toplumsal gerçeklik ilişkisini inceler. Metni sosyobilişsel ve tarihsel arka planıyla bağlantılandırarak, ideolojik çerçevelerin oluşumu, dönüşümü ve uygulandığı süreçleri daha sistematik bir şekilde analiz etmeyi amaçlar. Bu çerçevede, ideolojilerin detaylı bir şekilde ele alınması ve bu grup bilişlerinin toplumsal gerçekliğin inşasını, toplumsal pratikleri ve toplumsal yapıların oluşumunu ve dönüşümünü nasıl etkilediğinin gösterilmesi gerektiğini vurgular. Van Dijk'a göre, söylemin yapıları, stratejileri ve süreçleriyle ideolojilerin yeniden üretilmesinde oynadığı özgül rolü net bir şekilde analiz etmek gereklidir. Bu nedenle, haber çözümlemesinin mikro ve makro düzeyleri ile medya metinleri ve bağlamları arasında bir köprü oluşturmayı hedefler. Bu yaklaşım, metinleri üreten ve tüketen kişi, grup ve yapıların ve gerçekleşen süreçlerin tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmasını gerektirir. Van Dijk'ın yaklaşımı, ekonomik ve siyasi toplumsal yapıyı kültürden ayırmadan, bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimi değerlendirir. Bu şekilde, medya metinlerinin ve toplumsal yapıların nasıl etkileşim içinde olduğunu daha gerçekçi bir şekilde ortaya koymayı amaçlar(Dedeoğlu, 2013:43).

Van Dijk, "Söylem Olarak Haber" çalışmasında, basındaki haberleri kamusal söylemin bir biçimi olarak ele alır ve yapısal olarak inceler. Bu çalışma, sadece haber metinlerini değil, aynı zamanda haberin üretim sürecini ve okur tarafından nasıl anlaşıldığını da göz önünde bulundurur. Böylece, haber yapıları, haber yapımının sosyal pratik ve ideolojilerine, dolaylı olarak da haber medyasının kurumsal ve makro sosyolojik bağlamlarına bağlanır. Bu yaklaşımın ana özelliği, haberi esas olarak bir metin veya söylem türü olarak ele almasıdır. Dilbilimsel niteliklerini, öyküsünü, biçimini veya retoriklerini inceleyerek, haber söyleminin yapılarını çeşitli düzeylerde ve boyutlarda karakterize eder. Bu düzeyler, mikro ve makro olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Söylem, sözlü iletişim ve etkileşim gibi mikro düzeydeki toplumsal düzeni kapsarken, makro düzeydeki toplumsal gruplar arasındaki iktidar, tahakküm ve eşitsizlik gibi kavramları ele alır. Haber söylemi, global düzeydeki anlamsal makro yapılar ve şematik süper yapılar açısından incelenirken, aynı zamanda yerel düzeydeki mikro yapısı da çözümlenir (Dedeoğlu, 2013:44-45). Bu şekilde, haberin nasıl üretildiği, hangi söylem stratejilerinin kullanıldığı ve hangi ideolojik çerçevelerin etkili olduğu gibi konular hem mikro hem de makro düzeyde incelenir.

1.3 İdeoloji

İdeoloji kavramı, ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında Fransız Filozof Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır. Tracy, ideolojiyi metafizik karşıtı bir düşünce biliminin adı olarak tanımlamıştır. Ancak tarihsel süreç içinde ideoloji farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. İdeolojiyi grup fikirleri olarak tanımlayanlar, ideolojinin cinsiyetten (kadın-erkek ideolojisi) işe (meslek ideolojisi) kadar uzanan sınıf fikirlerini kapsadığını belirtirler. İdeolojinin kültürel ve iletişim çalışmalarında anlamlandırma ve söylem kapsamı içerisinde toplumsal eşitsizlik ilişkilerinin yeniden üretimi şeklinde görüldüğünü ifade ederler(Devran, 2010:15-16).

Stuart Hall'a göre, medyanın durum tanımı yapma yeteneği ona ideolojik güç sağlar. Hall'ın medyanın ideolojik rolüne ilişkin vurguladığı nokta, kitle iletişim araçlarının sınıfların ve grupların diğer sınıf ve gruplara yaşam biçimi, pratikler, anlamlar ve değerler kazandırma konusunda sorunlu bir rol üstlendiğidir. Hall'ın düşüncelerinin şekillenmesinde Gramsci'nin hegemonya kavramının etkisi belirgindir. Gramsci'ye göre, medya araçları seçkin grupların zenginliklerini, güçlerini ve konumlarını korumak için kullandıkları araçlardır. Bu araçlar gerekli fikirleri bireylerin zihinlerine yerleştirir ve bunu zihinlerin sorgulamayacağı bir şekilde yaparlar. Böylece seçkin grupların konumları korunur ve halk bu durumu sorgulamaz. Hegemonya kavramı, medyanın ideolojik bir aygıt olarak değil, kültürel pratiklerin ve toplumsal rızanın bir aracı olarak ele alındığı bir çerçevede anlaşılır(Çetinkaya, 2020:95).

Bahadır Türk'ün vurguladığına göre, bir düşünce sisteminin ideoloji olarak kabul edilebilmesi için kitlelere yön gösterebilmesi gerekmektedir. Bu bakış açısına göre, eğer her düşünce ideoloji olarak nitelendirilirse, ideoloji kavramı anlamını yitirir. Kentlere göç eden, kırsal kesimden koparak cemaatlerinden uzaklaşan bireyler için ideolojiler, yeni bir güven ve aidiyet kaynağı, aynı zamanda yeni bir grup kimliği sunan bir çağrı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, sosyalist ideolojilerin “sınıf” kimliği ve milliyetçi ideolojilerin “millet” kimliği, Benedict Anderson'un deyimıyla “hayali cemaatler” olarak tanımlanabilir(Devran, 2010:16).

İdeolojiler, algısal ve materyal olarak iki farklı açıdan ele alınabilir. Algısal anlamda ideoloji, fikirler ve algılardan oluşan bir dizidir. Bu bakış açısına göre, ideolojiler, grup üyelerinin düşünme, konuşma ve eylem biçimlerini etkileyen zihinsel şemalar olarak tanımlanır. Algısal parçalar, grupların zihinlerine yerleşir ve bu parçalar, grup üyelerinin davranışlarını yönlendirir. Stuart Hall, ideolojiyi diller, kavramlar, kategoriler, düşünce imgeleri ve temsil sistemlerinden oluşan zihinsel çerçeveler olarak tanımlar. Ona göre, insanlar bu çerçeveleri kullanarak düşünür ve toplumun işleyişini anlamlandırır. Materyal anlamda ideoloji ise, belirli maddi koşullar ve araçlar tarafından üretilen ve uygulanan fikirlerden oluşur. Bu perspektiften bakanlar, ideolojilerin nasıl maddi koşullar ve araçlar aracılığıyla şekillendirildiğini ve uygulandığını incelerler. Dolayısıyla, ideoloji problemi, farklı fikirlerin kitlelerin zihnine nasıl yerleştiği ve bu fikirlerin nasıl maddi bir güç haline geldiği ile ilgilidir(Devran, 2010:17).İdeolojiyi hem algısal hem de materyal açıdan ele almak, toplumların ve grupların düşünme ve davranış biçimlerini daha iyi anlamamızı sağlar. Bu iki yaklaşım, ideolojilerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini daha geniş bir perspektiften değerlendirme imkanı sunar.

Van Dijk, ideolojileri yalnızca bir fikirler sistemi olarak görmenin ötesine geçer. İdeolojiler, belirli grup tutumlarını organize eden, gözlemleyen ve kontrol eden temel algılama çerçeveleridir. İnsanlar, zihinlerindeki ideolojiler aracılığıyla hem bireysel hem de grup düzeyinde kendilerini kontrol ederler. Bu yüzden, ideolojiler grup ideolojileridir. Van Dijk, ideolojilerin üç temel işlevi olduğunu belirtir: sosyal, algısal ve söylemsel işlevler. Sosyal işlevler, ideolojilerin gruplar ve kurumlar bağlamında nasıl işlediğini ve insanların ideolojileri neden geliştirdiklerini ve kullandıklarını inceler. İdeolojiler, yalnızca bir sınıfın hegemonyası ve bu hegemonyanın meşrulaştırılması ile sınırlı değildir. Hegemonya altında bulunan gruplar da mevcut düzene karşı direnç göstermek için ideolojilere ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, ideolojileri doğru ya da yanlış olarak tanımlamak yerine, grup çıkarlarını geliştirmedeki etkilerini değerlendirmek daha doğrudur. İdeolojilerin temel görevi, belirli bir sosyal grubun amacını en iyi şekilde gerçekleştirmek için o grubun sosyal pratiklerini koordine etmektir. Özetle, ideolojiler, varlıklarını sürdürebilmek için grup çatışmalarını yönetmek, meşrulaştırmak ve güç ile hegemonya ilişkilerini düzenlemek amacıyla gelişirler(Devran, 2010:18).

İdeolojiler, sosyal, algısal ve söylemsel işlevler aracılığıyla insan davranışlarını, tutumlarını ve algılarını etkilerler, böylece grupların ve toplumların davranışlarını ve inançlarını şekillendirirler.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1 Yöntem

Çalışmada Teun Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntem olarak kullanılmaktadır. Eleştirel söylem analizi, dilbilimsel yöntemlerden faydalanarak dil kullanımlarını belirli bir sistem dahilinde incelemeyi amaçlar. Bu yöntem, haber metinlerindeki yüzeysel gerçeklerin ötesine geçerek, metinlerin arkasında yatan ve genellikle görünmeyen anlamları açığa çıkarmayı hedefler. Eleştirel söylem analizi, haber metinlerinde ideolojik unsurların belirli dil formları içinde gizlendiği ve bu unsurların çoğu zaman fark edilmediği düşüncesiyle hareket eder(Güneş, 2019:13). Bu yaklaşımla, metinlerdeki gizli ideolojik mesajları ve güç ilişkilerini deşifre etmeye çalışır. Van Dijk'in yöntemi eleştirel bir çözümlemeyi gazetelerin örneklem olarak seçildiği bir araştırmada, ele alınış biçimini ortaya koymak ve uygulamak için en etkili yöntemlerden biridir.

Eleştirel söylem analizi, disiplinler arası bir yaklaşımla gelişen ve dilbilim yöntemlerinden yararlanarak ideoloji yüklü dilsel yapıları sistematik bir şekilde açıklamayı hedefleyen bir çözümleme yöntemidir. İdeoloji, düşünceyi kontrol etmenin yanı sıra dili de yönlendiren bir güç olarak görülür. İdeolojinin etkisi altındaki söylem, zihni temsil eden ve yönlendiren bir güç olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, eleştirel söylem analizi, herhangi bir yazılı veya sözlü metnin arkasında hangi ideolojik etkenlerin rol oynadığını ve söylemin bu etkenler doğrultusunda nasıl kurgulandığını anlamak için önemlidir. Ayrıca, söylemin nesnel mi yoksa yanlı mı olduğunu belirlemek açısından da önem taşır. Eleştirel söylem analizi, bakmak ve görmek arasındaki farkın bilimsel yöntemlerle açıklanması olarak da düşünülebilir(Güneş, 2019:18).

Van Dijk'in (2015) Söylem-Bilişsel Yaklaşımı, söylem ve toplum arasındaki ilişkileri açıklarken üçüncü bir boyut olarak bilişi ekler. Bu yaklaşıma göre, söylem yapıları ve toplumsal yapılar birbirinden farklıdır ve bu yapılar ancak bireylerin ve toplumsal üyelerin zihinsel temsilleri aracılığıyla ilişkilendirilebilir. Söylemin sosyo-bilişsel çözümlemesinde üç ana bileşen bulunmaktadır: bilişsel bileşen, toplumsal bileşen ve söylem bileşeni.

Van Dijk, haber metinlerini makro ve mikro düzeylerde inceleyerek iki ana boyutta bir analiz yapar. Makro yapı analizinde, haber başlıkları, girişler, spotlar ve fotoğraflar gibi bölümler tematik açıdan incelenir. Daha sonra şematik analizde, haber metninin anlatı örgüsü çözümlenir; durum aşaması ve olayların gerçek kaynakları ile olaya konu olmuş tarafların tepkileri gibi unsurlar incelenir. Mikro yapı aşamasında ise sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik analizler yapılır. Sentaktik çözümlemede, cümlelerin aktif/pasif ve basit/karmaşık yapıları incelenerek bir analiz yapılır. Haber metninde kullanılan sözcükler, ideolojik yapılanmanın anlaşılması için önemlidir. Sözcük seçimleri, sosyal aktörler hakkındaki temel inanç ve ideolojileri ortaya koymada kullanılır. Bölgesel uyum adı verilen çözümlemede ise, haber metnindeki ardı ardına gelen cümleler arasında kurulan nedensel, işlevsel ve referansal ilişkiler incelenir. Mikro yapı incelemesinde, haber söyleminin dilsel aşamaları ve unsurları detaylı olarak incelenir. Cümle yapıları, sözcük seçimleri ve cümleler arasındaki nedensellik ilişkileri retorikle ilişkilendirilerek incelenir. Söylemi oluşturan belirleyici kelimelerin ve cümle yapılarının makro düzeyi nasıl şekillendirdiği ve bireysel söylemlerin makro düzeyine nasıl yansıdığı araştırılır(Güneş, 2019:21).

2.2 Örneklem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın örneklemini Türkiye’de yayınlanan ulusal basılı gazeteler oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme ile Sivas ili’nde dağıtımı yapılan ulusal gazeteler seçilmiştir. Bu çalışma 31 Mart 2024 Yerel Yönetim Seçimlerine yönelik olarak belirlenen Akşam, Cumhuriyet, Korkusuz, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim ve Yeni Şafak gazetelerinde 1 Nisan 2024 tarihinde yer alan görsel ve yazılı haber metinleri ile sınırlıdır.

2.3 Amaç

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de yayınlanan ulusal basılı gazetelerin okuyucu kitlesine yaptıkları haberleri sunarken kendi ideolojilerini de birlikte sunup sunmadıklarını, tarafsızlık ilkesine bağlı kalıp kalmadıklarını incelemektir.

2.4 Hipotez

Bu çalışmanın üzerine kurulu olduğu hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Basın tarafsız olmalıdır.

Basın meslek etik kurallarına bağlı davranmalıdır.

Basın genel etik kurallarına bağlı davranmalıdır.

Basın kamu yararına uygun davranır.

Basın nesnel olmalıdır.

Basın yanıltıcı ve/veya yanlış başlık kullanmaz.

2.5 Araştırma soruları

1. Ulusal yazılı medya tarafsızlık ilkesine uymuş mudur?
2. Haberleri sunarken kendi ideolojisini de birlikte sunmuş mudur?
3. Gazeteler halkı bilgilendirme işlevini yaparken mesleki etik ilkelerine uymuşlar mıdır?
4. Karşı tarafın görüşlerine ve/veya görsellerine yer vermişler midir?
5. Karşı tarafın olumlu ve iyi yanlarını sunmaktan imtina etmişler midir?
6. Yalan ve/veya çarpıtma haber yoluna başvurmuşlar mıdır?

3. ÇÖZÜMLEME

Görsel-1: 01.04.2024 Tarihli Akşam Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Akşam Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Akşam Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır.

Makro yapı aşamasında, "Harita 7 renk" başlığı, seçimlerde 7 ayrı partinin il belediye başkanlıklarını kazandığını vurguluyor. Bu, çok partili bir demokrasi algısını güçlendiren bir söylem olarak görülmektedir. Sürmanşetin yanında yer alan bu görseller, partilerin aldığı oy oranlarını görsel olarak sunarak okuyucuların seçim sonuçlarını hızlı ve kolay anlamalarını sağlar. "Milletin Kararını Tartışmayız" başlığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçim sonrası yaptığı balkon konuşmasından bir kesitle verilmiştir. Bu, seçmen iradesine saygıyı ve demokratik süreçlere olan bağlılığı vurgular. "Bu seçimin galibi demokrasimizdir" ifadesi, seçimlerin demokratik değerlere olan bağlılığını vurgular. "Milletimiz sandık vasıtasıyla mesajını ilettili" ve "Hiçbir suretle milletimizin kararına hükmetsizlik etmeyeceğiz" gibi ifadeler de demokrasiyi pekiştirir. "Öz eleştirimizi cesaretle yapıp adımlarımızı atacağız" ve "Bu seçim bizim için dönüm noktasıdır" ifadeleri, AKP'nin seçim sonuçlarını değerlendireceğini ve hatalarından ders çıkaracağını belirtir. "Artık deprem bölgesinin ihyası, ekonomik sıkıntılar ve acil meselelere daha fazla eğileceğiz" ifadesi, hükümetin gelecekteki önceliklerini açıkça belirtir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın büyükçe bir görseli ve balkon önünde toplanan AKP'li vatandaşların görseline yer verilmiştir. Bu, Erdoğan ve AKP'nin seçim sonuçlarına yönelik tepkilerini ve destekçileriyle olan bağlarını vurgular. CHP Genel Başkanı'nın görseline ve açıklamalarına yer verilmemesi, gazetenin odak noktasının AKP ve Erdoğan olduğunu, muhalefete nispeten daha az yer ayrıldığını gösterir.

Mikro yapı aşamasında ise, "Milletin Kararını Tartışmayız" başlığı, doğrudan ve net bir şekilde seçmen iradesine saygıyı ifade eder. "Tartışmayız" kelimesi, kesinlik ve kararlılığı vurgular. Alt başlık olarak "Başkan Erdoğan 'Milletimiz sandık vasıtasıyla mesajını ilettili. Öz eleştirimizi cesaretle yapıp adımlarımızı atacağız. Bu seçim bizim için dönüm noktasıdır' dedi." cümlesi, Erdoğan'ın seçmen iradesine saygı duyduğunu ve bundan sonraki süreçte öz eleştiri yapacaklarını belirtir. "Bu seçimin galibi demokrasimizdir" ifadesi, seçimlerin demokratik bir zafer olduğunu belirtir ve demokrasinin önemini vurgular. "Öz eleştirimizi cesaretle yapacağız" ifadesi ise, partinin hatalarından ders çıkarma niyetini ortaya koyar. Cümle yapısı ve Sözdizimi

düzeyinde ise, "Milletin Kararını Tartışmayız." ve "Bu seçimin galibi demokrasimizdir." gibi kısa ve net cümleler, mesajın doğrudan ve etkili bir şekilde iletilmesini sağlar. "Milletimiz sandık vasıtasıyla mesajını iletti" ve "Öz eleştirimizi cesaretle yapacağız" cümleleri, seçmen kararının nedenlerini ve buna yönelik tepkileri açıkça belirtir. AKP'nin Mesaj Alması: "Milletimiz sandık vasıtasıyla mesajını iletti" ve "Öz eleştirimizi cesaretle yapacağız" ifadeleri, seçmenlerin AKP'ye yönelik bir mesaj verdiğini ve partinin bu mesajı aldığını ima eder. Demokrasi Vurgusu: "Bu seçimin galibi demokrasimizdir" ifadesi, Türkiye'nin demokratik süreçlerine olan bağlılığını ve bu süreçlerin ne kadar önemli olduğunu vurgular. Bu, gazetenin demokratik değerlere verdiği önemi gösterir. CHP Genel Başkanı'nın görseline ve açıklamalarına yer verilmemesi, gazetenin odağının iktidar ve Erdoğan olduğunu, muhalefete daha az yer verildiğini gösterir. Akşam Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli ilk sayfası, seçim sonuçlarını ve seçmen tepkilerini makro ve mikro yapı düzeylerinde güçlü ve çarpıcı bir şekilde sunmaktadır.

Makro yapıda haberlerin genel düzeni, temalar, konular ve görsel kullanımı incelenirken, mikro yapıda sözcük seçimi, dil kullanımı, cümle yapısı ve ideolojik ima analiz edilmiştir. Bu analiz, gazetenin ideolojik duruşunu, seçmen tepkilerini nasıl yorumladığını ve haberleri sunma şeklindeki stratejilerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gazetenin AKP ve Erdoğan'a odaklandığı, muhalefete ise nispeten daha az yer verdiği görülmektedir.

Görsel-2: 01.04.2024 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Cumhuriyet Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Cumhuriyet Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır

Makro yapı aşamasında, "CHP yerel seçimlerden birinci parti çıktı" ve "Tarihi Zafer" başlıkları, CHP'nin başarısını vurguluyor ve gazetenin ana odağını belirliyor. Alt Başlıklar: "AKP'nin oyları eridi, seçmen 'tek adam'a ders verdi", "Cumhurbaşkanı ile 17 bakan da yenildi", "CHP cam tavanı kırdı" ifadeleri, seçimin sonuçlarını ve AKP'nin yaşadığı kaybı vurgulayan güçlü ifadelerle dikkat çekiyor. Gazetenin ilk sayfasında kırmızı renk kullanımı, hem Türk Bayrağına vurgu yapmakta hem de CHP'nin seçim haritasında kullanılan renğiyle uyum sağlamaktadır. Bu renk seçimi, CHP'nin başarısını görsel olarak pekiştiriyor. CHP'nin başarısı ve AKP'nin kaybı, seçim sonuçlarının ana temaları olarak öne çıkıyor. Bu tema, gazetenin seçim sonuçlarını nasıl yorumladığını gösteriyor. "Genel seçimlerden sonra bitmeyen ekonomik kriz, düşmeyen enflasyon, eriyen ücret ve maaşlar, çığneden hukuk devleti kuralları,

artan tarikat-cemaat baskısı, aşındırılan laiklik ve Atatürk devrimleri" gibi ifadelerle, AKP'nin kaybının nedenlerini açıklamaktadır. "Cumhur ittifakı kaybetti" ifadesi, iktidardaki AKP ve ortağı MHP'nin seçimde yaşadığı başarısızlığa dikkat çekiyor. Seçim haritasına yer vermeyen gazete, sağ alt köşede oy oranlarını gösteren pasta grafik kullanarak seçim sonuçlarını görsel olarak desteklemektedir. Gazete, sadece CHP'nin başarısını vurgulayan görseller kullanarak diğer partilerin liderlerine veya açıklamalarına yer vermemiştir.

Mikro yapı aşamasında ise, "CHP yerel seçimlerden birinci parti çıktı" ve "Tarihi Zafer" ifadeleri, CHP'nin başarısını güçlü ve vurgulu bir şekilde sunuyor. Alt Başlıklar: "AKP'nin oyları eridi, seçmen 'tek adam'a ders verdi" ifadesi, seçmenin AKP ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik tepkisini açıkça ifade etmektedir. "CHP cam tavanı kırdı" ifadesi, CHP'nin önemli bir engeli aştığını ima etmektedir. Eleştirel Ton: "Genel seçimlerden sonra bitmeyen ekonomik kriz, düşmeyen enflasyon, eriyen ücret ve maaşlar, çığneden hukuk devleti kuralları, artan tarikat-cemaat baskısı, aşındırılan laiklik ve Atatürk devrimleri" gibi ifadeler, hükümete yönelik sert eleştiriler içermekte ve gazetenin ideolojik duruşunu ortaya koymaktadır. "AKP'nin oyları eridi", "seçmen 'tek adam'a ders verdi" gibi cümleler, seçim sonuçlarını net ve açık bir şekilde ifade etmektedir. Ekonomik ve sosyal problemlerin AKP'nin kaybına neden olduğu net bir şekilde belirtiliyor, bu da okuyucunun seçim sonuçlarının arkasındaki nedenleri anlamasını kolaylaştırıyor. "Seçmen 'tek adam'a ders verdi", "Genel seçimlerden sonra bitmeyen ekonomik kriz, düşmeyen enflasyon" gibi ifadeler, AKP ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik eleştirileri ve memnuniyetsizliği yansıtmaktadır. "Tarihi Zafer" ve "CHP cam tavanı kırdı" ifadeleri, CHP'nin başarısını öne çıkarıyor ve gazetenin bu başarıya verdiği önemi göstermektedir. "Aşındırılan laiklik ve Atatürk devrimleri" ifadesi, gazetenin laiklik ve Atatürk devrimlerine verdiği önemi vurguluyor ve bu değerlerin korunması gerektiğine dair bir mesaj içermektedir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli ilk sayfası, seçim sonuçlarını ve seçmen tepkilerini makro ve mikro yapı düzeylerinde güçlü bir şekilde sunmaktadır. Makro yapıda temalar ve konular, görsel kullanım ve haberlerin genel düzeni üzerinden analiz yapılırken, mikro yapıda dil kullanımını, sözcük seçimi ve cümle yapısı incelenmiştir. Bu analiz, gazetenin ideolojik duruşunu, seçmen tepkilerini nasıl yorumladığını ve haberleri sunma şeklindeki stratejilerini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, CHP'nin başarısını ve AKP'nin kaybını vurgularken, bu sonuçların arkasındaki ekonomik ve sosyal nedenlere de dikkat çekmektedir. Sonuç olarak Cumhuriyet gazetesinin muhalif kanatta yer aldığı görülmektedir.

Görsel-3: 01.04.2024 Tarihli Korkusuz Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Korkusuz Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Korkusuz Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır.

Makro yapı aşamasında, "Sana kırmızı çok yakışıyor" başlığı, gazetenin ana odağının CHP'nin zaferi olduğunu göstermektedir. Bu başlık, CHP'nin seçim başarısını kutlayan ve vurgulayan bir ifade olarak dikkat çekiyor. Aynı zamanda Hande Yener'in popüler olan "Sana Kırmızı Çok Yakışıyor" şarkısı ile iktidara bir gönderme yaptığı da değerlendirilebilir. Şarkının sözlerinde "Belki birazcık bozuldun, Ruhun belki can çekiyor, Belki biraz da kızardın ama, Sana kırmızı çok yakışıyor" betimlemesi, iktidarın almış olduğu oy oranlarına bir gönderme olarak algılanıyor. Alt Başlık: "Son 22 yıldır AKP'nin rengi sarıya boyanan Türkiye, dünkü yerel seçimde Atatürk'ün CHP'sinin rengi kırmızı rengine döndü. Vatandaş iktidara 'kırmızı kart' gösterdi..." Bu ifade, Türkiye'nin siyasi manzarasında büyük bir değişiklik olduğunu vurguluyor. "İktidara Mesaj" başlığı ile verilen haber, seçmenlerin AKP'ye olan tepkilerini ve ekonomik kriz ile mülteci sorunlarının seçim sonuçlarına olan etkisini ele alıyor. Görsel Kullanımı: CHP'nin zaferini vurgulayan seçim haritaları ve grafikler kullanılmıştır. CHP genel başkanının ve büyük şehir belediye başkan adaylarının açıklamalarına ve görsellerine geniş yer verilmiştir. Seçim sonuçlarının demokratik bir değişimi yansıttığı ve halkın iradesini ortaya koyduğu vurgulanıyor. Ağır ekonomik kriz ve mülteci sorunu gibi konuların seçmen tercihlerine nasıl yansdığına dikkat çekiliyor. CHP'nin başarısı ve AKP'nin yaşadığı kayıplar detaylı şekilde ele alınıyor. CHP'nin kazanımları haritalar ve grafiklerle destekleniyor. 2018 ve 2024 seçim haritalarına yer verilerek seçimin sonuçları görsel olarak desteklenmiştir. Bu, okuyucunun bilgiyi daha hızlı ve kolay anlamasını sağlıyor. CHP genel başkanının ve büyük şehir belediye başkan adaylarının görsellerine geniş yer verilmiştir. AKP liderinin ve adaylarının görsellerine yer verilmemiştir, bu da gazetenin odağının nerede olduğunu gösteriyor.

Mikro yapı aşamasında ise, "Vatandaş iktidara 'kırmızı kart' gösterdi" ifadesi, seçmenlerin AKP'ye yönelik tepkisini güçlü bir şekilde vurguluyor. "İktidara Mesaj" başlığı, doğrudan ve güçlü bir ifade ile seçmenlerin AKP'ye yönelik mesajını vurguluyor. "Ağır ekonomik kriz ve mülteci sorunu" ifadeleri, mevcut hükümetin politikalarının eleştirildiği ve bu sorunların seçmen davranışlarına etkisinin vurgulandığı ifadelerdir. "Sana kırmızı çok yakışıyor" ve "İktidara Mesaj" gibi kısa ve etkili cümleler kullanılarak okuyucunun dikkatini

çeken ifadeler oluşturulmuştur. Neden-Sonuç İlişkileri: "Ağır ekonomik kriz ve mülteci sorunu, Türk halkının siyasi tercihine yansdı" ifadesi, neden-sonuç ilişkisini net bir şekilde kurmakta ve okuyucunun anlamasını kolaylaştırmaktadır. CHP'nin Başarısı: CHP'nin zaferini kutlayan ve olumlu bir ışıkta sunan ifadeler ve görseller kullanılmıştır. AKP'nin kayıplarına vurgu yapılırken, CHP'nin başarısı öne çıkarılmıştır. Hükümete yönelik eleştirel bir dil kullanılarak, ekonomik kriz ve mülteci sorunu gibi konuların altı çizilmiştir. Seçim sonuçlarının demokrasiye katkısı ve halkın iradesinin yansması olarak ele alınmıştır.

Korkusuz Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli ilk sayfası, CHP'nin yerel seçimlerdeki başarısını kutlayan ve AKP'nin kayıplarını vurgulayan bir perspektif sunmaktadır. Makro yapıda, temalar ve konular, görsel kullanımı ve haberlerin genel düzeni üzerinden analiz yapılırken, mikro yapıda dil kullanımı, sözcük seçimi ve cümle yapısı incelenmiştir. Bu analiz, gazetenin ideolojik duruşunu, seçim sonuçlarını nasıl yorumladığını ve haberleri sunma şeklindeki stratejilerini ortaya koymaktadır. Gazete, CHP'yi öne çıkararak, AKP'nin kayıplarını ve halkın tepkisini vurgulamaktadır. Korkusuz gazetesinin de muhalif kanatta yer aldığı görülmektedir.

Görsel-4: 01.04.2024 Tarihli Milliyet Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Milliyet Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Milliyet Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritası ve pasta grafiğe yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, seçim sonuçlarını "Sandığın Mesajları" başlığı altında ele alıyor. Bu başlık, okuyuculara seçim sonuçlarının sadece bir kazanan veya kaybedenden ibaret olmadığını, aynı zamanda siyasi mesajlar içerdiğini vurguluyor. Haberin genel yapısı, hem iktidarın hem de muhalefetin durumu üzerine odaklanarak iki tarafın da seçim sonuçlarından nasıl etkilendiğini analiz ediyor. Ancak, metnin ana gövdesi AKP ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'a daha fazla yer ayırırken, muhalefet liderleri ve partilerine daha az yer veriyor.

Başlık ve alt başlıklar, okuyucunun dikkatini çeken ve haberin ana mesajını özetleyen unsurlar olarak dikkat çekiyor. Örneğin, "Bitiş değil dönüm noktası" ve "Kazanan Millet oldu" başlıkları, Erdoğan'ın seçim sonuçlarını nasıl değerlendirdiğini vurguluyor. Diğer yandan, "Bu

seçimin kaybedeni yok" başlığı altında CHP Genel Başkanı Özgür Özel'in açıklamalarına yer veriliyor, ancak bu bölüm çok daha küçük ve detaylı değil.

Mikro yapı aşamasında ise, AKP ve Erdoğan'ın açıklamalarında olumlu bir dil kullanarak, sonuçların bir "bitiş değil dönüm noktası" olduğu ve "kazananın millet" olduğu mesajlarını öne çıkarıyor. Bu, iktidar partisinin olumsuz sonuçları bile pozitif bir perspektifle yorumlamasına olanak tanıyor. Özgür Özel'in açıklamalarında ise, daha nötr ve kısa ifadeler kullanılarak, muhalefetin başarıları hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Gazete ilk sayfasında AKP ve Erdoğan'ın açıklamalarına geniş yer vermekte ve ayrıntılı olarak ele almaktadır. Özellikle ekonomik program, emeklilerin durumu ve parti içi değişiklikler gibi konular detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Muhalefet liderleri ve CHP'nin başarısı ise daha yüzeysel bir şekilde ele alınıyor. CHP'nin 2028 Cumhurbaşkanlığı adaylığı için İmamoğlu'nun öne çıkması ve Özel'in Kılıçdaroğlu'nun gölgesinden kurtulması gibi konular kısa ve öz bir biçimde aktarılmıştır. Gazete, haberin görsel yerleşiminde de iktidara daha fazla yer ayırmıştır. Erdoğan'ın büyük fotoğrafı ve detaylı açıklamaları geniş alan kaplarken, ana muhalefet liderlerinin daha küçük fotoğrafı ve kısa açıklamaları yer aldığı görülmektedir.

Gazetenin haberi sunuş biçimi, makro yapı analizinde iktidara daha fazla yer verildiği ve detaylandırıldığı görülmektedir. Mikro yapı analizinde ise, dil ve vurgu kullanımı ile iktidarın mesajlarının daha olumlu ve geniş kapsamlı verildiği, muhalefet mesajlarının ise daha yüzeysel ve sınırlı bir şekilde sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, gazetenin haber sunuş biçiminde belirli bir taraflılık içerdiğini ve iktidarın mesajlarını daha güçlü bir şekilde vurguladığını göstermektedir.

Görsel-5: 01.04.2024 Tarihli Posta Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Posta Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Posta Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritasına yer vermiş hemen yanında hangi partinin Türkiye geneli yüzde kaç oy aldığına ve kaç il belediyesi aldığına yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, Gazetenin manşeti "Türk Milleti Mesajını Verdi" başlığı ile büyük harflerle ve dikkat çekici bir şekilde sunuluyor. Başlığın kendisi, seçim sonuçlarının halkın güçlü bir ifadesi olduğunu vurguluyor. "Türk Milleti" yazısının beyaz, "Mesajını Verdi"

yazısının sarı puntolarla verilmesi, görsel bir hiyerarşi oluşturuyor ve ikinci kısmı daha vurgu yapar hale getiriyor. Haber içeriğinde, seçim sonuçlarının genel değerlendirmesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları ve ekonomiyle ilgili gelecekteki planlara geniş yer verilmektedir. İki büyük şehirdeki sonuçlar ve CHP'nin başarısı da alt başlıklarda belirtilmiş ancak bu kısımlar daha küçük ve yan haber olarak sunulmuştur. Harita ve partilerin oy oranları gibi görsel veriler de eklenerek okuyucunun kolayca bilgiye ulaşması sağlanmıştır. Seçim sonuçlarının bir dönüm noktası olduğu ve halkın uyarısını sandık aracılığıyla ilettiği vurgulanıyor. Bu, gazetenin seçim sonuçlarını bir ikaz ve değişim mesajı olarak yorumladığını göstermektedir. AK Parti'nin ekonomik sıkıntılar nedeniyle oy kaybettiği belirtiliyor ve hükümetin önümüzdeki dönemde ekonomik reformlara odaklanacağına dair vurgular yapılıyor. CHP'nin büyük şehirlerdeki başarısına dikkat çekiliyor ancak daha az yer verilmektedir, böylece ana odağın hala iktidar partisi ve lideri üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Mikro yapı aşamasında ise, Erdoğan'ın konuşmasından alıntılar yapılarak, iktidarın seçim sonuçlarına olumlu bir bakış açısıyla yaklaştığı ve özelleştirmeye hazır olduğu mesajı veriliyor. "İlk hedef ekonomi" gibi alt başlıklar, okuyucunun dikkatini ekonomik meselelere çekiyor ve hükümetin bu konuda alacağı önlemleri vurguluyor. CHP'nin seçim zaferleri ile ilgili ifadeler daha kısa ve öz şekilde veriliyor, İmamoğlu ve Yavaş'ın açıklamaları yer alsa da, detaylandırılmamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görseline ve açıklamalarına geniş yer verilmiştir. Bu, gazetenin iktidarın perspektifini öne çıkardığını gösteriyor. CHP liderlerinin ve adaylarının görsellerine daha az yer verilmiş, böylece okuyucu üzerinde iktidarın mesajlarının daha baskın hale gelmesi sağlanmıştır. Haberde öncelikli olarak AK Parti'nin seçim sonuçlarına ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamalarına yer veriliyor. Bu, gazetenin iktidarın mesajını daha belirgin bir şekilde okuyucuya iletmek istediğini gösteriyor. CHP'nin başarısı da ele alınıyor ancak iktidar partisi ile karşılaştırıldığında daha az vurgulanıyor ve detaylandırılıyor.

Gazetenin haberi sunuş biçimi, eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelendiğinde, makro yapı itibarıyla iktidarın mesajlarını ve bakış açısını öne çıkaran, mikro yapı açısından ise dil ve görsel kullanımı ile bu mesajları pekiştiren bir sunum olduğu görülmektedir. CHP'nin başarıları belirtilse de, bu başarılar daha arka planda bırakılarak iktidarın duruşu ve gelecek planlarına daha fazla odaklanılmıştır. Bu durum, gazetenin iktidar yanlısı bir duruş sergilediğini ve seçim sonuçlarını bu çerçevede yorumladığını göstermektedir.

Görsel-6: 01.04.2024 Tarihli Sabah Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Sabah Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Sabah Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritasına ve pasta grafiğe yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, "Sürprizlerle dolu bir seçim" sürmanşeti, seçimlerin beklenmedik ve önemli sonuçlar doğurduğunu belirtirken, bu ifadenin içeriğe dair okuyucuda merak uyandırdığı gözleniyor. "Demokrasi Kazandı" manşeti ile demokrasinin üstünlüğü ve seçimin bir zafer olduğu vurgulanmıştır. Bu ifade, seçim sonuçlarından bağımsız olarak demokrasinin kazanımlarını ön plana çıkarıyor. Haber içeriğinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamalarına geniş yer verilmiştir. Erdoğan'ın açıklamalarının maddeler halinde verilmesi, okuyucuya net ve anlaşılır bir şekilde mesajların iletilmesini sağlıyor. Seçim haritası ve pasta grafiklerle Türkiye genelindeki oy dağılımı görselleştirilmiş, bu sayede okuyucuya somut bilgiler sunulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşma yaptığı büyük görsel ve balkon önünde toplanan kalabalığın görseli, iktidarın güçlü ve kararlı duruşunu simgeliyor. Seçim sonuçları, bir yenilgi veya başarısızlık olarak değil, demokrasinin bir zaferi ve milli iradenin tecellisi olarak sunulmuştur. Erdoğan'ın açıklamaları, halkın mesajını anladığını ve gereken adımları atacağını belirtirken, gelecek dönem için iyimser ve kararlı bir duruş sergiliyor. Muhalefete dair hiçbir görsel ve açıklamaya yer verilmemesi, gazetenin odak noktasının tamamen iktidar ve onun mesajları üzerinde olduğunu gösteriyor.

Mikro yapı aşamasında ise, Erdoğan'ın açıklamaları maddeler halinde ve her bir maddenin ilk kelimesi büyük harflerle yazılmıştır. Bu, okuyucunun dikkatini çekmek ve mesajların önemini vurgulamak için kullanılan bir tekniktir. Kullanılan ifadeler ("milletin iradesine boyun eğmek", "akıl ve vicdan terazimizde tartarak", "gerçek belediyecilik vizyonu") güçlü ve olumlu bir imaj çizmeyi amaçlıyor. Erdoğan'ın büyükçe bir görseli ve balkon önünde toplanan kalabalığın görseli, liderin karizmatik ve desteklenen bir figür olarak sunulmasını sağlıyor. Seçim haritası ve pasta grafikler, seçim sonuçlarının objektif bir şekilde sunulmasına katkıda bulunuyor ancak bu verilerin iktidarın başarısızlıklarına dair detaylı bir analiz içerip içermediği belirtilmemektedir. Haberin merkezinde tamamen Erdoğan ve onun mesajları yer alıyor. Erdoğan'ın açıklamalarının detaylandırılması ve geniş yer kaplaması, gazetenin bu açıklamaları okuyucuya net bir şekilde iletmek istediğini gösteriyor. Muhalefetin başarısına veya açıklamalarına yer verilmemesi, gazetenin taraflı bir bakış açısıyla haberi sunduğunu ortaya koyuyor.

Sabah Gazetesi'nin seçim haberi, eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelendiğinde, gazetenin iktidar yanlısı bir duruş sergilediği ve seçim sonuçlarını Erdoğan'ın ve AK Parti'nin perspektifinden yorumladığı görülüyor. Makro yapıda, demokrasinin zaferi ve Erdoğan'ın kararlılığı vurgulanırken, mikro yapıda dil ve görsel kullanımının bu mesajları pekiştirdiği gözlemleniyor. Muhalefete dair bilgi ve görsellerin eksikliği, haberin tarafsızlığını sorgulatan önemli bir nokta olarak dikkat çekiyor. Gazetenin iktidar yanlısı olduğu açıkça görülmektedir.

Görsel-7: 01.04.2024 Tarihli Sözcü Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Sözcü Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Sözcü Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritasına yer vermemiş sadece pasta grafiği yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, "Sandıkta devrim" manşeti, seçim sonuçlarının köklü bir değişim ve halkın mevcut duruma yönelik güçlü bir tepkisi olduğunu vurguluyor. Bu başlık, dramatik bir dil kullanarak okuyucuda büyük bir değişim algısı yaratmayı hedefliyor. "2'nci Karaoğlan" sürmanşeti, CHP Genel Başkanı Özgür Özel'i 1977'deki başarısıyla tanınan Bülent Ecevit'e benzeterek, CHP'nin uzun yıllardır elde ettiği en büyük zaferi vurguluyor. Üst Başlık: "Bu 1 Nisan şakası değil... CHP birinci parti oldu." ifadesi, beklenmedik bir zaferin şaşkınlığını ve gerçekliğini pekiştiriyor. "Vatandaş, AKP'nin iftira, kumpas, yalan ve terör söylemine kırmızı kart gösterdi. Saraylarda saltanat sürüp halkın geçim derdini görmeyenleri oyuyla cezalandırdı." bu alt başlık, AKP'ye yönelik sert bir eleştiriyi ve halkın bu eleştiriye yönelik tepkisini yansıtıyor. Seçim sonuçları, halkın mevcut hükümet politikalarına ve özellikle ekonomik durumuna karşı güçlü bir tepki olarak sunuluyor. CHP'nin başarısı büyük bir devrim olarak lanse ediliyor ve bu zafer, uzun yıllar sonra elde edilen büyük bir başarı olarak öne çıkarılıyor. AKP'nin politikalarının iftira, kumpas ve yalan üzerine kurulu olduğu vurgulanıyor, bu söylem halkın tepkisini açıklamada kullanılıyor. Özgür Özel ve Ekrem İmamoğlu'nun görsellerine geniş yer verilerek, zaferin ana aktörleri olarak sunuluyorlar. Erdoğan'ın görseline ve açıklamalarına çok küçük bir yer ayrılmıştır, bu da gazetenin odak noktasının CHP'nin başarısı olduğunu gösteriyor.

Mikro yapı aşamasında ise, Kullanılan dil, dramatik ve heyecan verici. "Sandıkta devrim", "kırmızı kart", "iftira, kumpas, yalan ve terör söylemi" gibi ifadeler güçlü ve duygusal bir ton taşıyor. "Saraylarda saltanat sürüp halkın geçim derdini görmeyenleri oyuyla cezalandırdı" gibi ifadeler, hükümete yönelik sert bir eleştiriyi yansıtıyor. Bu dil, okuyucunun duygusal tepkisini harekete geçirmeyi amaçlıyor. Özgür Özel ve Ekrem İmamoğlu'nun büyük görselleri, metindeki zafer temasını görsel olarak pekiştiriyor. Erdoğan'a ayrılan küçük görsel ve metin parçası, iktidarın başarısızlığına vurgu yaparken, gazetenin CHP'nin başarısına odaklandığını gösteriyor. Özgür Özel ve İmamoğlu'nun başarılarını ön plana çıkararak, CHP'nin zaferini okuyucunun gözünde büyütüyor. AKP'nin politikalarına yönelik eleştiriler, metnin ana temalarından biri olarak öne çıkıyor. Bu eleştiriler, halkın tepkisinin nedenini

açıklamada kullanılıyor. İktidar ve diğer muhalefet partilerine yer verilmemesi, gazetenin tek odak noktasının CHP ve onun zaferi olduğunu açıkça gösteriyor.

Sözcü Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli sayısında, seçim haberleri tamamen CHP'nin zaferine odaklanmış ve bu zafer sansasyonel ve devrim niteliğinde sunulmuştur. Makro yapıda, manşetler ve alt başlıklar, CHP'nin başarısını ve AKP'nin başarısızlığını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Mikro yapıda ise kullanılan dil ve görseller, okuyucunun duygusal tepkisini harekete geçirmeyi ve CHP'nin başarısını kutlamayı amaçlamaktadır. Gazetenin odak noktası, CHP'nin zaferi ve iktidarın eleştirisi olup, diğer partilere yer verilmemesi bu tutumu pekiştirmektedir. Bu bağlamda gazetenin muhalif kanatta yer aldığı görülmektedir.

Görsel-8: 01.04.2024 Tarihli Takvim Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Takvim Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Takvim Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritasına yer vermeden sadece pasta grafiğe yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, "4 yıl seçim yok atılacak adım çok" manşeti, seçimlerin ardından dört yıl boyunca başka bir seçim olmayacağını ve bu sürenin icraat için kullanılacağını vurguluyor. Bu başlık, gelecekteki eylemlere odaklanarak okuyuculara umut ve beklenti mesajı veriyor. Alt başlıklar, seçimlerin tamamlandığını ve katılım oranlarının düşük olduğunu belirtirken, Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde Türkiye'nin ileriye taşınacağı vurgusunu yapıyor. Metinler, maddeler halinde ve büyük harflerle yazılmış, dikkat çekici kısımlar kırmızı puntolarla vurgulanmıştır. Bu, okuyucunun önemli noktaları hızlıca fark etmesini sağlıyor. Seçimlerin Türkiye'nin demokrasi sınavı olduğu ve halkın tekrar sandık başına gittiği vurgulanıyor. Bu, demokrasinin önemini ve seçimlerin meşruiyetini öne çıkarıyor. "Başkan Erdoğan önderliğinde Türkiye'yi çok daha ileriye taşımak" ifadesi, gelecekteki hedefler ve projeler üzerine odaklanarak okuyuculara pozitif bir mesaj veriyor. CHP'nin seçimdeki başarısı kabul edilmekle birlikte, liderler arası çatışmalara odaklanılması dikkat çekiyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın büyük ve samimi bir pozunu içeren görseli, onun halkla iç içe ve

liderlik vasfını pekiştirici bir etki yaratıyor. CHP liderlerinin görselleri daha küçük ve eleştirilerle birlikte sunulmuş, bu da gazetenin odak noktasının daha çok iktidarın lideri olduğunu gösteriyor.

Mikro yapı aşamasında ise, kullanılan dil, net ve güçlü ifadelerle dolu. "4 yıl seçim yok atılacak adım çok" başlığı, açıkça geleceğe yönelik bir aksiyon planını işaret ediyor. Metinler, maddeler halinde ve büyük harflerle yazılarak okuyucunun dikkatini çekmek için yapılandırılmaktadır. Öne çıkan kısımlar kırmızı puntolarla yazılarak önemli noktaların altı çizilmiştir. CHP'ye yönelik eleştiriler ve iktidara yönelik övgüler dengeli bir şekilde sunulmuş, ancak eleştiriler daha küçük görseller ve daha az alanla ifade edilmiştir. Erdoğan'ın büyük görseli, metinlerdeki liderlik ve geleceğe yönelik planlar temasını destekliyor. CHP liderlerinin küçük görselleri ve eleştirel başlıklar, muhalefetin iç sorunlarına dikkat çekiyor. Manşet ve alt başlıklar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde yapılacak icraatlara ve Türkiye'nin geleceğine odaklanıyor. CHP'ye yönelik eleştiriler, muhalefetin zaferini küçümsemek yerine, partinin iç dinamiklerine ve liderlerinin çatışmalarına odaklanarak sunulmaktadır.

Takvim Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli sayısında, seçim haberleri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde gelecekteki planlara ve icraatlara odaklanarak sunulmuştur. Makro yapıda, manşet ve alt başlıklar, seçimlerin ardından icraatların başlayacağını ve Türkiye'nin ileriye taşınacağını vurguluyor. Mikro yapıda ise kullanılan dil, görseller ve metin düzeni, Erdoğan'ın liderliğini ve iktidarın geleceğe yönelik planlarını destekler niteliktedir. CHP'nin başarısı kabul edilmekle birlikte, muhalefetin iç sorunlarına ve eleştirilere yer verilmesi, gazetenin iktidara yönelik olumlu bir tutum sergilediğini göstermektedir.

Görsel-9: 01.04.2024 Tarihli Yeni Şafak Gazetesi

Yukarıdaki görselde 1 Nisan 2024 Tarihli Yeni Şafak Gazetesinin ilk sayfası yer almaktadır. Buna göre Yeni Şafak Gazetesi seçimlerle ilgili habere tam sayfa ayırmıştır. Seçim haritasına ve pasta grafiğe yer vermiştir.

Makro yapı aşamasında, "SEÇMENDEN AK PARTİYE MESAJ" başlığı, gazetenin ana odağının AK Parti'nin seçim sonuçları üzerindeki tepkisi olduğunu gösteriyor. Bu başlık, gazetenin AK Parti'nin başarısızlığını kabul eden bir tavır takındığını ve seçmen mesajına vurgu

yaptığını gösteriyor. "31 Mart yerel seçimlerinden sürpriz bir sonuç çıktı..." alt başlığı, seçimin beklenmeyen bir sonuçla bittiğini belirterek okuyucunun ilgisini çekiyor ve nedenlerini açıklıyor. "31 MART BİZİM İÇİN DÖNÜM NOKTASI" ikinci manşeti ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçim sonuçlarına yönelik değerlendirmelerini ön plana çıkarıyor. "Milletin mesajını aldık" ve "Kazanan Türkiye demokrasisi" gibi ifadeler, seçimin demokratik değerler çerçevesinde gerçekleştiğine vurgu yapıyor. Hayat pahalılığı, emeklilerin maaş zamları gibi ekonomik faktörlerin seçim sonuçlarına etkisi üzerinde duruluyor. AK Parti, CHP, MHP, DEM Parti ve diğer partilerin performansları detaylandırılarak seçmen davranışlarının arkasındaki nedenler açıklanıyor. Seçim sonuçlarını görsel olarak destekleyen harita ve grafikler kullanılmıştır. Bu, okuyucunun bilgiyi daha hızlı ve kolay anlamasına yardımcı oluyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın büyük ve dikkat çekici bir görseli kullanılmıştır. Diğer liderlerin görsellerine daha az yer verilmiştir, bu da gazetenin odak noktasını gösteriyor.

Mikro yapı aşamasında ise, "SEÇMENDEN AK PARTİYE MESAJ" başlığı, dikkat çekici ve doğrudan bir ifade kullanıyor. "Mesaj" kelimesi, seçmenin AK Parti'ye yönelik bir uyarıda bulunduğunu ima ediyor. "Hayat pahalılığı, emeklilerin maaş zamlarını yetersiz bulması ve bazı adaylarla ilgili tartışmalar" gibi ifadeler, seçmenlerin ekonomik kaygılarının ve adaylarla ilgili tartışmaların seçim sonuçlarına etkisini açıkça belirtmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözleri, durumu kabullenen ve çözüm odaklı bir dil ile sunulmuştur. "Öz eleştirimizi cesaretle yapacağız" ifadesi, hükümetin eleştiriye açık olduğunu ve hatalardan ders çıkaracağını vurguluyor. "Millet mesajını verdi" cümlesi, net ve doğrudan, okuyucunun dikkatini çeken ve mesajı doğrudan ileten bir yapıya sahip. "Hayat pahalılığı, emeklilerin maaş zamlarını yetersiz bulması ve bazı adaylarla ilgili tartışmalar" ifadesi ile neden-sonuç ilişkisi net bir şekilde kurulmuş, okuyucunun seçim sonuçlarının arkasındaki nedenleri anlamasını kolaylaştırıyor. "SEÇMENDEN AK PARTİYE MESAJ" başlığı, seçmenin AK Parti'ye yönelik tepkisini vurgularken, aynı zamanda partinin bu mesajı alacağını ima ediyor. CHP'nin başarıları ve AK Parti'nin kayıpları detaylı bir şekilde analiz edilerek, seçmenlerin tepkisinin arkasındaki nedenler açıklanmıştır. CHP'nin adı geçerken İyi Parti ve diğer muhalefet partilerinin desteğine dikkat çekilmesi, gazetenin CHP'nin başarısını tamamen kendi başarısı olarak görmediğini gösteriyor. "Kazanan Türkiye demokrasisi" ifadesi, Türkiye'nin demokratik süreçlerine olan bağlılığını ve bu süreçlerin ne kadar önemli olduğunu vurguluyor. Bu, gazetenin demokratik değerlere verdiği önemi gösteriyor.

Yeni Şafak Gazetesi'nin 1 Nisan 2024 tarihli ilk sayfası, seçim sonuçlarını ve seçmen tepkilerini makro ve mikro yapı düzeylerinde güçlü ve çarpıcı bir şekilde sunmaktadır. Makro yapıda temalar ve konular, görsel kullanımı ve haberlerin genel düzeni üzerinden analiz yapılırken, mikro yapıda dil kullanımı, sözcük seçimi ve cümle yapısı incelenmiştir. Bu analiz, gazetenin ideolojik duruşunu, seçmen tepkilerini nasıl yorumladığını ve haberleri sunma şeklindeki stratejilerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gazetenin iktidar yanlısı olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Demokratik toplumlarda basın, vatandaşları etkilemek yerine doğru ve tarafsız bir şekilde bilgilendirmeyi amaçlamalıdır. Medya kuruluşları ve gazeteciler, haber verme ve bilgilendirme gibi önemli görevlerini yerine getirirken etik değerlere ve evrensel basın normlarına uymalıdır. Günümüzde, gazeteler bilgiyi yayma ve sağlama özellikleriyle, özellikle dijital ortamda önemini daha da artıran bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Gazetelerde yayımlanan haberler ve haber tasarımları toplum tarafından hızla benimsenmekte ve hafızalarda yer etmektedir. Bu nedenle gazeteler, doğru zamanda ve doğru yerde doğru haberleri topluma ulaştırmakla sorumludur. Gazeteciliğin gelişmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri, haberlere farklı bakış açılarıyla yaklaşmaktır. Bu titizlikle çalışıldığında, yalan, çarpıtılmış ya da yanıltıcı haberler ortaya çıkmaz.

Bu çalışmada, bu perspektiften hareketle bazı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmanın bazı önemli sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

- Örnekleme bağlamında ele alınan tüm ulusal gazeteler, 31 Mart seçimlerini ilk sayfadan duyurmuştur. Bu da yazılı basının seçimlere kayıtsız kalmadığını göstermektedir.
- 31 Mart seçimlerini ilk sayfadan ve tam sayfa olarak yayımlayarak gündemi yakından takip etmişlerdir.
- Bazı gazeteler, seçim gelişmelerini nesnel bir şekilde anlatmak yerine kendi yayın politikalarına uygun olarak daha yanlı ve taraflı bir biçimde haber yapmıştır.
- Cumhuriyet, Sözcü, Takvim gazeteleri seçim haritalarına yer vermemiştir. Diğer gazeteler seçim haritaları ile sonuçları açıklamaya çalışmışlardır.
- Sadece Sabah Gazetesi iki seçim haritası kullanmış, birinde belediye başkanlıklarını diğerinde ise il genel meclisi üyelerinin seçim sonuçlarını paylaşmıştır.
- Akşam, Milliyet, Posta, Sabah, Takvim ve Yeni Şafak Gazeteleri İktidar ideolojisini benimseyen çizgide olarak görülmektedir.
- Cumhuriyet, Korkusuz ve Sözcü gazetelerinin muhalif görüşü destekleyen bir yapıda oldukları görülmektedir.
- Gazeteler, farklı yöntemler kullanarak haber metinlerini kendi siyasi ideolojilerini destekleyecek şekilde biçimlendirmiştir. Bu durum, haber metinlerinin ideolojik araçlar olarak işlev gördüğü eleştirilerini doğrular niteliktedir. Araştırmanın bulguları, 31 Mart Seçimleri sırasında gazetelerin iktidarın çıkarlarına hizmet etmek için ikna ve propaganda aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu gazeteler, ideolojik hegemonyayı sürdürmek amacıyla bu araçları etkili bir şekilde kullanmıştır. Diğer yandan muhalif görüşü destekleyen yapıda olan gazeteler ise; iktidarı eleştiren ve muhalefetin çıkarlarına hizmet etmek için, ikna ve propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.
- Gazetelerin tarafsız olma, meslek etik kurallarına bağlı kalma, genel etik kurallarına bağlı kalma, kamu yararına uygun davranma, nesnel olma gibi kriterlere bağlı olmadıkları gözlemlenmiştir.

Ulusal yazılı basının önemli bir unsuru olan gazeteler, halkın bilgiye ulaşmak için seçtiği temel yollardan biridir. Bu sebeple, gazeteler kamuoyunun doğru ve güvenilir bilgi alma hakkını korumakla yükümlüdür. Halkın bilgi edinme sürecinde, gazetelerin yanıltıcı, çarpıtılmış veya kasıtlı olarak yanlış bilgi vermemesi hayati önem taşır. Bu tür yanlış yönlendirmeler, toplumun sağlıklı ve bilinçli fikirler geliştirmesini engelleyebilir ve demokratik süreçlere zarar verebilir.

Gazetecilik, büyük bir sorumluluk gerektiren bir meslektir. Gazeteler, sahip oldukları bilgiyi ve etki gücünü kötüye kullanmamalı, bu gücü toplumu bilgilendirmek ve aydınlatmak için kullanılmalıdır. Her gazeteci, yaptığı haberlerin toplumsal etkisini dikkate almalı ve sürekli olarak etik standartlar çerçevesinde kendini sorgulamalıdır. Etik açıdan sorumluluk sahibi gazeteciler, haber yaparken toplumsal faydayı her zaman ön planda tutmalı ve kişisel ya da kurumsal çıkarların haberin doğruluğunu ve tarafsızlığını etkilemesine izin vermemelidir.

Haber yazımı sürecinde, gazetecilik kurallarına ve Türkçenin doğru kullanımına özen gösterilmesi de büyük önem taşır. Haberlerin açık, anlaşılır ve doğru bir dil ile yazılması, okuyucuların bilgiye kolayca ulaşmasını sağlar. Dilin düzgün kullanımı, haberin ciddiyetini ve güvenilirliğini pekiştirir. Gazeteciler, haber yazarken titizlikle çalışmalı, bilgileri doğrulamalı ve tarafsız bir dil kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Çakmak, F., & Bilişli, Y. (2019). İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak Ideology, Discourse and Ruth Wodak in Communication Studies. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 99–124.
- Çetinkaya, A. (2020, November 15). 31 MART 2019 İSTANBUL YEREL SEÇİMLERİNİN TEKRAR EDİLMESİ KARARININ GAZETE MANŞETLERİNDEKİ SUNUMU. *İNİF E - Dergi*, 93–112. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.804244>
- Dedeoğlu, G. (2013). NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ NİŞANTAŞI UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38–58.
- Devran, Y. (2010). *Haber, söylem, ideoloji* (L. YALÇIN, Ed.; 1st ed., Vol. 1). Başlık yayım grubu.
- Güneş, A. (2019). YAZILI BASINDA HABER SÖYLEMİ: 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI VE MİLLETVEKİLİ SEÇİM HABERLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ. In *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 13-42. (pp. 13–42).
- Güneş, A. (2021, August 1). Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi • © 2021 • 8 (1) • bahar/spring: 152-168 Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Metin Çözümlemesi: İstiklal Marşı Örneği. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 152–168.
- Güngör, B. (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1–12. www.dergipark.org.tr/pub/kritik<https://orcid.org/0000-0002-6135-2793>
- Işık, U. (2023). Tonyukuk Yazıtı'nın Eleştirel Söylem Analizi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 9(19), 283–310. <https://doi.org/10.59304/ijhe.1274347>
- Karaduman, S. (2017). Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* • © 2017 • 4(2) • Güz/Fall: 31-46, 31–46.
- Oğuz, M. C. (2008, May 1). Sosyoloji_Notlari_Dergisi_4_5_Sayi. *Sosyoloji Notları*, 52–56.
- Şah, U. (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210–231. <https://doi.org/10.46250/kulturder.819362>
- Yıldız, İ. (2018). Researcher: Social Science Studies 24 Haziran Seçim Sonuçlarının Gazetelerin İlk Sayfalarına Yansımaları (Bir Söylem Analizi Çalışması). *Social Science Studies*, 204–229.

Özgeciliğin Ortaya Çıktığı Durumların Değerlendirilmesi

Evaluation of Situations Where Altruism Occurs

Zeynep BAŞERER BERBER¹

Öz

Özgecilik, başkalarının refahı, ihtiyaçları ve mutluluğuyla ilgilenme ve onlara yardım etme eğilimidir. Bir başka deyişle özgecilik, bireyin kendi çıkarlarına göre hareket etmesinden ziyade genellikle başkalarının refahına odaklanması ve onlara yardım etme arzusuyla hareket etmesidir. Özgecilik; empati, cömertlik, yardımseverlik, paylaşma ve hoşgörü gibi olumlu sosyal ve duygusal niteliklerle ilişkili bir kavramdır. Bu nedenle başkalarının ihtiyaçlarına duyarlılık göstermek, başkalarının acılarını hafifletmek ve toplumsal dayanışmayı teşvik etmek için çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Ancak özgeciliğin her bireyde somut bir şekilde ortaya çıkması farklı durumlara bağlı olmakta ve bu da kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Yapılan bu çalışma ile özgeciliğin hangi durumlarda ortaya çıktığını değerlendirmek amaçlanmıştır. Derleme niteliği taşıyan bu çalışma ile özgeciliğin ne olduğu, bireylerde özgeciliğin nasıl geliştiği ve gelişimini etkileyen faktörlerin neler olduğu üzerinde durularak özgeciliğin bireylerde ortaya çıktığı durumlar örneklerle detaylandırılmıştır. Yapılan çalışma ile özgeciliğin bireyler ve toplumlar için nasıl kullanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çalışmada insanların duygusal, sosyal ve toplumsal bağlantılarını güçlendirmek, toplumsal refahı arttırmak, sosyal adalet ve eşitliği sağlamak adına özgeciliğin ortaya çıktığı durumların (genetik faktörlerden sosyal yaşantının her alanına kadar -bilişsel, dinsel, kültürel, çevresel, iletişimsel alanlar... gibi) etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özgecilik, Özgeci Davranış, Yardım Etme Davranışı, Karşılıksız Yardım

Abstract

Altruism is the tendency to care for and help the welfare, needs and happiness of others. In other words, altruism is when an individual generally focuses on the welfare of others and acts with the desire to help them, rather than acting in his own interests. Altruism is a concept associated with positive social and emotional qualities such as empathy, generosity, helpfulness, sharing and tolerance. Therefore, it can occur in various ways to show sensitivity to the needs of others, to alleviate the suffering of others, and to promote social solidarity. However, the concrete emergence of altruism in each individual depends on different situations and this varies within itself. This study aimed to evaluate in which situations altruism occurs. This compilation study focuses on what altruism is, how altruism develops in individuals, and the factors affecting its development, and the situations in which altruism occurs in individuals are detailed with examples. The study emphasized how altruism should be used for individuals and societies. The study concluded that situations in which altruism emerges (from genetic factors to all areas of social life - cognitive, religious, cultural, environmental, communicative areas, etc.) are effective in strengthening people's emotional, social and community connections, increasing social welfare, and ensuring social justice and equality.

Keywords: Altruism, Altruistic Behavior, Helping Behaviour, Unrequited Aid

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, zeynep.baserer@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5422-8532>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 18.04.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.06.2024

Atıf İçin/For Cite: BAŞERER BERBER Z., “Özgeciliğin Ortaya Çıktığı Durumların Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1685-1697

<https://doi.org/10.17755/esosder>.

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

İnsanın temel özelliklerinden biri, ihtiyaç sahibi olan herhangi birine yardım etme isteğidir. Yardım etme davranışı her zaman bireylere kişisel kazanç sağlamasa da ya da kişinin kendisine büyük bedeller ödetse de gerçekleştirilmektedir. Hobbes' a göre bu durum, insanın yaygın bencil doğasını geçersiz kılan ve bunları kontrol eden sosyal normların ebeveynler aracılığı ile edinilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Bu bakış açısına göre yardım davranışları, ebeveynlerin çocuklarına ahlaki normları öğretmesi veya başkalarına iyi davrandığı için çocuklarını ödüllendirmesi gibi kültürel uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Rousseau bakış açısında ise bireylerin yardım davranışları sadece sosyal normlara bağlanmamaktadır. Bunun yanında başkalarını önemsemeye yönelik temel eğilimlere sahip olmanın da önemli olduğu ifade edilmektedir (Warneken, 2013, s. 1). Öte yandan, yardım etme davranışına yönelik yaklaşımlar sadece bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Yardım etme davranışını öğrenme, sosyal ve kişisel standartlar ile uyarılma ve duygulanım olmak üzere üç tür mekanizmayla açıklayan yaklaşımlar bulunmaktadır.

Öğrenme yaklaşımları, yardım etme davranışını edimsel koşullanma ve sosyal öğrenme teorilerinden faydalanarak açıklamaktadır. Bireylerin yardım etme becerilerini nasıl edindiklerini ve bu becerilerin başkalarına fayda sağlamak için neden kullanılması gerektiğine ilişkin inançları ile ilgili bilgi sunmaktadır (Grusec ve ark. 2002). Sosyal ve kişisel standartlar yaklaşımı, yardım etme davranışını sosyal sorumluluk ve karşılıklılık gibi normların, insanların olumlu öz imajlarını korumaya veya ideallerine ulaşmaya ve kişisel ihtiyaçları karşılamaya odaklanarak açıklamaktadır (Dovidio 1984; Omoto & Snyder, 1995). Uyarılma ve duygulanım yaklaşımları ise duygunun olumlu sosyal eylemi motive etmede önemli bir rol oynadığını kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre duygulanım birçok potansiyel yardım durumunun temel unsurudur. İnsanların belirli bir amaca ulaşmalarına yardımcı olacak şekilde ya kişinin kendi durumunu iyileştirmek (egoist motivasyon) ya da bazı durumlarda başka bir kişinin refahını iyileştirmek (özgeci motivasyon) gibi durumlarda motive olduklarına dair yol gösterici bir prensibi paylaşmaktadır (Penner vd., 2005, s.367-368). Bu yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere yardım etme davranışının öğrenme, sosyal normlar, kişisel standartlar ve duygusal tepkiler gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle bazen kendi durumunu bazen de başkasının durumunu iyileştirmek adına yapılan her yardım etme davranışını özgeci davranış olarak nitelendirmek yanlıştır. Çünkü kişinin kendi durumunu iyileştirmek için yaptığı her yardım davranışı kişinin sadece kendisine yönelikken özgeci davranışta başkasının durumunu iyileştirmek esastır.

Yardım etme davranışının özgeci olup olmadığını belirlemek için kişinin motivasyonunu ve niyetini anlamak gerekir. Ancak pek çok çalışmada yardım etme davranışı ile özgeci davranış terimleri sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. İki terimin bu şekilde kullanılması kavramsal yanlış anlaşılmalara neden olabilmektedir. Çünkü yardım etme davranışı çeşitli nedenlerden kaynaklanabilirken, özgecil olarak adlandırılan davranış belirli ve spesifik olarak tanımlanmış durumlar altında gerçekleşmektedir (Bar-Tal, Raviv & Leiser, 1980, s.519). Daha açık bir ifade ile bir yardımın gerçekten özgecil olup olmadığını anlayabilmek için yardım edenin herhangi bir kişisel fayda aramadan yalnızca başka bir kişinin refahını gözeterek motive edilip edilmediğine bakmak gerekmektedir. Örneğin; başka bir kişiye yardım, yardım eden kişi için beklenen bir fayda sağlamıyorsa bunun tamamen özgecil olduğu söylenebilmektedir (Stukas & Clary, 2021, s.8). Böylece her yardım etme davranışının özgeci olduğunu söylemek yanılgıya düşmeye neden olmaktadır. Bu yanılgıların önlenmesi için oluşturulmuş olan çalışma, yardım davranışından farklı olan özgeci davranışın ne olduğu ve hangi durumlarda ortaya çıktığı konusunu detaylı olarak ele almak amacıyla oluşturulmuştur. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmalarda (Dovida, 1984; Kahana vd. 2013; Stukas & Clary, 2012) yardım davranışı ile özgeci davranışın birlikte ele alındığını, bazı

çalışmalarda (Parret, 2023) ise özgeciliğin çeşitli değişkenlerle olan ilişkisine nicel çalışma yöntemleri kullanılarak bakıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte özgeci davranışla ilgili görüşme yöntemlerinin kullanıldığı nitel çalışmalar (Swank, Ohrt & Robibson, 2013) da mevcuttur. Öte yandan özgeciliğin doğası ve özgeciliğin ne olduğuna dair (Fehr & Fischbacher, 2003; Kerr, Godfrey-Smith, & Feldman, 2004; Khalil, 2004) derleme çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda özgeciliğin ortaya çıktığı durumlar ya ele alınmamış ya da yüzeysel bir şekilde açıklanmıştır. Bu çalışmalar içinde yer alan boşluğu doldurmak ve literatürde eksik kalan noktaları tamamlayabilmek için derleme niteliğinde bir çalışma planlanmıştır. Çalışmanın derleme niteliğinde olmasının temel sebebi bir araştırma problemine odaklanması yerine konu başlığını ele alması ve yazarın yapılan çalışmaları kendi birikimleri doğrultusunda ilişkilendirmesindedir (Aydoğdu, Karamustafaoğlu & Bülbul, 2016, s. 556-557). Dolayısıyla yapılan bu çalışmada, özgeciliğin ne olduğu, bireylerde özgeciliğin nasıl geliştiği ve gelişimini etkileyen faktörlerin neler olduğu üzerinde durularak özgeciliğin ortaya çıktığı durumlar örneklerle anlatılmıştır.

2. ÖZGECİLİK

Özgeciliği tanımlamak kültür, değer ve kişisel deneyimlere göre farklılık göstermektedir. Çünkü her bir tanımlama farklı bir bakış açısından hareket edilerek ortaya çıkmaktadır. Terimi ilk kullanan Auguste Comte (1852) özgeciliği bazı sosyal davranışların başkalarına fayda sağlamak için bencilce motive edilmesi şeklinde açıklarken, Dawkins (1976, s. 4) özgeciliği bir varlığın kendi pahasına başka bir varlığın refahını artıracak şekilde davranması olarak açıklamış ve özgeciliği yalnızca eylemin sonuçlarına dayandırmıştır. Bununla birlikte Underwood ve Moore (1982, s. 7) özgeciliği başkasına kendisinden daha fazla fayda sağlama niyetiyle yapılan davranışlar olarak tanımlarken; Krebs (1982, s. 55) “birinin başkasının iyiliği için kendi refahını feda etme istekliliği” olarak ifade etmiştir. Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere Comte’dan bu yana, pek çok yazar, özgeciliği ödül beklentisi olmadan gönüllü olarak bir başkasına fayda sağladığı konusunda hemfikir olmuşlardır (Berkowitz, 1972; Krebs, 1970). Ancak özgecilikle ilgili olarak en kabul edilir tanımlama, başkasının çıkarlarını desteklemek şeklinde ifade edilebilir (Scott & Seglow, 2007, s. 39).

Günümüzde özgecilik kavramı çeşitli disiplinlerde incelenmekte ve farklı kullanımları bulunmaktadır. Bu kullanımlar genellikle davranışsal, motivasyonel ve evrimsel düzeylerde ele alınmaktadır.

Davranışsal anlamda özgecilik, herhangi bir ödül beklentisi olmayan, diğer insanlara fayda sağlayan bir eylemi ifade etmektedir (Musick & Wilson, 2008). Dolayısıyla davranışsal anlamda özgecilik “bir kişinin başka bir kişiye veya bir grup insana fayda sağlayacak şekilde hareket etmesiyle ortaya çıkan” olumlu sosyal davranışa oldukça yakındır (Snyder & Dwyer, 2013, s. 467). Davranışsal anlamda özgecilikte bulunan kişi yardım alan kişinin durumunu iyileştirmeyi amaçlamakta ve yaptığı şeyi mesleki zorunluluktan dolayı yapmamaktadır (Bierhoff, 2002). Bu nedenle davranışsal özgecilik, sosyal ilişkilerde empati, cömertlik ve yardımlaşma gibi önemli rolleri de beraberinde getirmektedir. Motivasyonel anlamda özgecilik ise, bir davranışın, “ancak ve ancak başka bir organizmanın iyiliğine yönelik nihai bir arzu tarafından motive edilmesi” durumunu ifade eder (Stich, 2007, s. 270). Dolayısıyla egoizmin tam tersi olup bir kişinin başka bir kişinin iyiliğini gerçekten önemseydiği için eylemin gerçekleştirilmesi söz konusudur (Batson vd. 2002; Elster, 2006). Bu durum bireyin kendi mutluluğunu ve başarısını, başkalarının mutluluğu ve başarısıyla eşit derecede önemseydiği tutumla ilişkilidir.

Davranışsal ve motivasyonel özgecilikten farklı olarak evrimsel anlamda özgecilik diğer organizmaların yararı için kişinin kendisini feda etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu

tanımda dikkat edilmesi gereken iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki özgeci eylemi gerçekleştiren kişinin kayıp yaşaması ve yapmış olduğu eylemin aynı anda diğer kişilere fayda sağlamasıdır. Burada esas olan özgeci eylemi gerçekleştiren kişinin sadece kayıp yaşaması ya da alıcının tek başına fayda sağlaması değildir. Önemli olan eylemi gerçekleştiren ile alıcının aynı anda söz konusu durumun içinde bulunmasıdır. İkincisi ise, eylemi gerçekleştiren kişinin alıcının diğer kişilerle olan yararını artırmak için kendine yarar sağlayacak eylemlerin bir kısmından feragat etmesi, bireysel organizmaların uygunluğunun, bu davranışların bir sonucu olarak değişebilecek bir şey olmasıdır (Ramsey, 2016, s. 123).

Bir eylem evrimsel anlamda özgeci olabilirken, motivasyonel açıdan özgeci olmayabilir. Örneğin, yalnızca kendi güvenliği için motive olan bir kişi, kendini korumak adına kale yapmak isteyebilir. Ancak kale, gruptaki herkesi yırtıcı hayvanlara karşı savunma sağlamış olmaktadır. Bu birey özgecil bir motivasyona sahip değildir. Ancak eylemi, kişinin ait olduğu grup üyelerinin üreme başarısını arttırdığı için evrimsel açıdan özgeci olduğunu söylemek mümkündür (Radovanović, 2019, s. 128).

Sonuç olarak gerek davranışsal gerek motivasyonel gerek ise evrimsel anlamda özgeciliğin koşullar ve amaçlar ne olursa olsun bir başkasının iyiliğine yönelik bir eylemi içinde barındırdığı ifade edilebilir. Ancak bu durum tüm bireylerde özgeciliğin olup olmadığını net olarak açıklamamaktadır. Çünkü her bir bireyde özgeciliğin gelişimi ve bu gelişimi etkileyen faktörler farklılık göstermektedir.

2.1. Bireylerde Özgeciliğin Gelişimi

Özgecilik, genellikle çocukluk ve ergenlik döneminde başlayan, ancak yaşam boyu gelişmeye devam eden bir özelliktir. Temelde, bireyin kendi ihtiyaçlarından ziyade başkalarının ihtiyaçlarına ve refahına değer vermesini ifade eder. Özgecilik, bireyin kişilik gelişimi, sosyal etkileşimler, kültürel faktörler ve deneyimler gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu nedenle bireylerde özgeciliğin gelişimi farklı kuramlar tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır.

Nitekim özgeciliğin gelişimine ilişkin bilişsel teoriler, bireylerde özgeciliğin gelişimini bilişsel yapıdaki gelişimle doğru orantılı olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Eisenberg vd. (1991, s. 850) ergenlik döneminde toplum yanlısı akıl yürütmedeki cinsiyet farklılıkları ve ahlaki akıl yürütme ile olumlu sosyal davranış ve empatiyle ilgili duygusal tepkiler arasındaki ilişkileri boylamsal açıdan bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada çocukların başkalarının bakış açılarını anlama becerileri geliştirdikçe özgeciliği bilişsel olarak öğrendiklerini öne sürmüşlerdir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasının temel sebebi bilişsel gelişimin, beyin ve sinir sistemlerinin olgunlaşmasıyla bireyin çevresine uyum sağlamasına yardımcı olarak, bireyin mantıklı bir şekilde düşünmesini, çevresindeki olgu, olay ve nesnelere ilişkin bilgileri örgütlemesiyle açıklamak mümkündür (Eroğlu, 2023, s.70). Özgeciliğin gelişmesi bireylerin bilişsel yeteneklerinin artmasına, başkalarını anlamasına, empati kurmasına ve yardım etme davranışlarını sergilemelerine yardımcı olmaktadır. Akademik ortamın bilişsel gelişimin ana odak noktası olduğu göz önüne alındığında okul, bireylerin özgecil niteliklerini öğrenmeleri ve geliştirmeleri için fırsat sağlamaktadır (Swank, Limberg, & Liu, 2020, s. 35).

Bireylerde özgeciliğin gelişiminin gen aktarımı ile ilişkili olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu çerçevede birey dünyaya gözünü açtığı andan itibaren sahip olduğu genler aracılığıyla özgecil davranış geliştirme potansiyeli bulunmaktadır (Warneken & Tomasello, 2009, s.457). Ancak, genlerin özgecilik üzerinde etki gösterdiği konusu tam olarak net değildir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar (Wendland vd., 2006; Ratner & Way, 2013) incelendiğinde genetik çeşitliliğin kişinin başkalarına yardım etme kararını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu ise bireyin sahip olduğu genetik özelliklerinin özgeci davranış

sergilemesine katkıda bulunduğu işaret etmektedir. Özgeciliğin gelişiminde genetik etkinin yanında psikolojik ve sosyal öğrenmenin de etkisi oldukça önemlidir. Sosyal öğrenme teorine göre özgecil davranışlar sosyalleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukluğun erken dönemlerinde ilk özgecil davranışlar arasında yiyecek ve oyuncakların kardeşler ve başkalarıyla paylaşılması yer almaktadır. Daha sonraki yaşlarda başka bir üyeye yardım etmek, özellikle küçük kardeşler ve çocuklarla ilgilenmek ve başkalarına birçok şekilde yardım etmek öğretilmekte ve bu davranışlar sergilendiğinde takdir edilerek pekiştirilmektedir. Bu ise özgecil davranışların aile üyeleri ve toplum tarafından öğretilir olduğunu göstermektedir (Ersanlı & Doğru Çabuker, 2015; Skinner, 1969).

Bilişsel öğrenme kuramına göre özgeciliğin gelişiminde etkili olan faktör, çocukların çevrelerinde rol aldıkları modeller şeklinde ortaya koyulmaktadır. Yaşamın ilk yıllarında çocuklar genellikle aileleriyle, komşularıyla ve okullarda zaman geçirmektedirler. Tüm bu durumlar genellikle onlara özgeci davranış gibi sosyal yanlısı davranış geliştirmelerini sağlamaktadır. Çünkü çocuk ailede gördüğü özgeci davranışı model alarak kendi hayatına uyarlayabilmektedir (Piaget, 2013).

Erikson'un psikososyal gelişim teorisine göre anne, baba veya anne ve babanın yerine geçen üçüncü kişilerin bebeklik döneminde bebeğin isteklerini yerinde ve zamanında gerçekleştirmek için gösterdikleri fedakâr davranışların etkili olmasıdır. Burada çocuk özgecil davranışla ilk temasını sağlar ve ileride nasıl davranması gerektiğine yön verir (Erikson, 1950). Bu ise özgeci davranış gelişiminin bebeklikten itibaren oluştuğunu göstermektedir. Özgeciliğin gelişiminde psikolojik ve sosyo-kültürel etkilerin yanında çevresel faktörler de oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Çevresel faktörler, ailede, okulda, toplumda öğrenilen değerler ve normları ele almaktadır. Bu faktörler bireyin özgecilik davranışlarını şekillendirmesi ve geliştirmesinde belirleyici olabilmektedir. Nitekim bireylerdeki özgeciliğin gelişimini, bebeklikten okul öncesine kadar gelişimsel bir sıra şeklinde dört aşamadan oluştuğunu belirten görüşlerde de bu durum görülmektedir. Bu görüşe göre bebeklerin özgecil eğilimleri sırayla çevre ile etkileşim isteği, amaçlarını gerçekleştirme çabası, başkalarının sıkıntılarına tepki geliştirme ve normatif tavır geliştirme şeklinde dört aşamalı bir süreçten geçmektedir. Sürecin ilk aşaması, bebeklerin çevreleriyle etkileşime girmek istemeleridir. Burada vurgulanmak istenilen şey başkalarıyla ilişki kurma ve etkileşimde bulunma eğiliminin doğuştan gelmesidir. Bu süreç, bebeklerin başkalarının varlığına ve etrafındaki dünyaya dikkat etme isteğiyle başlamaktadır. İkinci aşama bebeklerin çevrelerindeki olaylara tepki verme ve kendi amaçlarını gerçekleştirme çabalarıdır. Bu süreçte bebekler kendi ihtiyaçlarını karşılama ve çevrelerini keşfetme arzusuyla ilgilenmektedirler. Nitekim, bir oyuncak almak veya bir nesneye ulaşmak için çaba gösterme davranışları bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Üçüncü aşama, artık bebeklerin başkalarının sıkıntılarına tepki geliştirmeye başladıkları aşamadır. Bu aşama bebeklerin empati yeteneklerinin gelişmeye başladığı dönemi göstermektedir. Bebekler, başkalarının acı çektiğini gördüklerinde veya duyduklarında rahatsızlık hissetmekte ve bu kişileri rahatlatma eğiliminde olurlar. Son aşama ise bebeklerin bazı davranışları iyi, zorunlu, yanlış gibi atıflar yaparak yardım etme davranışına karşı normatif bir tavır takındıkları aşamadır. Burada bebekler sosyal normları ve toplumsal beklentileri algılamaya başlarlar. Yardım etme davranışının ne zaman uygun olduğunu ve nasıl yapılması gerektiğini öğrenerek özgeci davranış geliştirirler (Dahl & Paulus, 2019, s. 11-13).

Özgeciliğin gelişmesinde din faktörü de bulunmaktadır. Bu durumu sosyal teoriler özgeciliği, sosyal dengeyi ve hayatta kalmayı sürdürmek için gerekli olan ahlaki davranışın bir parçası olarak açıklamaktadır. Burada esas olan şey karşılıklı destek ve yardımlaşma davranışlarının sosyal sistemin devamlılığı için gerekli olmasıdır (Dubeski, 2001).

Çocukluktan itibaren bireylere, Tanrı'yı memnun etmek için bir dizi ahlaki ve olumlu sosyal davranış öğretilmektedir. Tanrı'nın öfkesinden duyulan korku ve bunun sonuçlarına vurgu yapılmaktadır. Bu korku, çocukların sosyal davranışlarının şekillenmesinde ve aynı zamanda sosyal ahlaki standartları sağlamlaştırarak belirli sosyal pekiştirmeleri sağlayabilmesinde etkilidir (Skinner, 1969).

Özgeciliğin gelişmesinde etkili olan din faktörünün yanı sıra kültür de oldukça önemlidir. Kültür, insanın toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Özgecilik, kültürün çıkması için bir ön koşuldur. Çünkü kültürün gelişebilmesinde iş birliğini yani özgeciliği geliştirmek gerekmektedir. Kültür özgecilik ile ilgili kavramları genişletmektedir. Akrabalık ve grup düzeyinin ötesinde gerçekleştirilen özgeci davranışlar kültürel etkilerle açıklanabilmektedir. Sadece biyolojik akraba olmak her zaman duygusal bağlar yaratmayabilir. Önemli olan bireyler arasındaki bağıdır. Kültür, toplumdaki, ülkedeki veya dindeki tüm üyeleri kardeş olarak göreyerek akrabalığın biyolojik anlamını daha geniş bir perspektife genişletebilir. Bireylere kendi akrabalarımız gibi başkalarına saygı duymayı ve yardım etmeyi öğretmektedir. Aynı zamanda üyeler arasındaki bu tür davranışların esas olarak toplum yanlısı ve toplumdaki istikrar ve barışı korumak için önemli olmasını bekleyerek karşılıklı fedakarlığı da teşvik etmektedir (Allison, 1992; Madsen vd., 2007). Örneğin; önemsenen bir amaç için kâr amacı gütmeyen bir kuruluş başlatmak, ortak dini gruptaki kişilere eşya bağışlamak, mahallenin parkındaki çöpleri toplamak gibi durumlar kültürün özgeci davranış üzerindeki etkisini göstermektedir.

İnsanlarda özgeciliğin gelişmesinde medyanın da etkisi vardır. Yazılı medya, filmler ve televizyon, çocuklarda özgeci davranışların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü çocuklar hikayelerden ve filmlerden büyük oranda etkilenmektedirler. Sosyal modelleme teorisini takip eden çocuklar, özgeci davranışların toplum tarafından oldukça takdir edildiğini ve çok küçük yaşlardan itibaren bu tür davranışları taklit etmeye çalışabileceklerini anlayabilmektedir (Mathew vd., 2016, s. 53).

Özgeciliğin gelişiminde pek çok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Ancak özgeciliğin her bireyde somut bir şekilde ortaya çıkması farklı durumlara bağlı bir şekilde olmakta ve bu da kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Sonuç olarak olumlu sosyal bir davranış olan özgeci davranışın yaşamın erken dönemlerinde ortaya çıktığı ve bunun insanın doğduğu andan itibaren biyolojik, psikolojik ve sosyal doğası tarafından desteklenerek ilerlediğini söylemek mümkündür.

2.2. Özgeciliğin Ortaya Çıktığı Durumlar

Daha önce de ifade edildiği üzere özgecilik çeşitli durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumları birincil grup, ikincil grup ve üçüncü grup şeklinde ayırmak mümkündür.

Birincil grup üyeleri genetik, sosyal veya her ikisi açısından yakından ilişkili olan grupları temsil etmektedir. Grubun hayatta kalması ve refahı için her bir üye birbirlerini destekleme eğilimi göstermektedir. Bu grubun üyeleri, diğer üyelere karşı özgeci davranma ve diğer üyeler için eşyalarını ve hatta hayatlarını feda etmeye hazırdır. Bu özgeci davranışların bir kısmı doğuştan, bir kısmı ise öğrenilmiş olarak kendini göstermektedir (Gaulin & McBurney, 2004; Darlington, 1978; Trivers, 1971). Bu grupta aile üyelerini ve sevdiklerini özverili bir şekilde destekleyerek veya onlar adına kişisel fedakarlıklar yapılarak gerçekleşen özgecilik vardır. Genel olarak değerlendirildiğinde bireylerin eş veya akrabaları söz konusu olduğunda özgecilik düzeylerinde artış görülmektedir. Bunun en temel sebebi, organizmanın kendi genetik kopyasını korumaya çalışması veya organizmanın yakın akrabaları tarafından aktarılan ortak genleri dikkate almasıdır. Genetik olarak kendisine akraba olan bir başkasını koruyarak kendi genlerini bir sonraki nesle aktarmak söz konusudur. Bu tür özgeci davranışa

örnek olarak ‘ebeveyn yatırımı’ verilebilir. Burada bir birey, yavrularına bakarak kendi güvenliğini riske atar veya gelecekteki doğurganlığını sınırlandırabilir (Ashton vd., 1998). Bu grubun üyeleri örneğin pastayı yemeyi çok istemesine rağmen pastanın son dilimini sevdiği kişinin yemesine izin verebilir, üzerinde sadece tişört olsa bile hava soğukken kazağını partnerine verebilir, kronik rahatsızlığı olan bir akrabanın bakımını üstlenebilir, çocuğunun eğitimi için ikinci bir işe girebilir, kardeşine kan veya organ bağışında bulunabilir.

Birincil grup çekirdek grup, samimi grup ve yakından ilişkili grup olmak üzere üç alt gruptan oluşmaktadır. Çekirdek grup, insan ilişkilerinin en temel grubudur. Bu grup iki tür üyeden oluşmaktadır. Bunlar; tek yumurta ikizleri, ebeveyn/çocuk ve kardeşler gibi genetik olarak ilişkili üyeler ve genetik olarak ilişkili olmayan üyelerdir. Yani grup üyeleri ya genetik olarak akrabadır ya da kendileriyle veya kardeşleriyle genetik olarak akraba olan yavrular üretme yeteneğine sahiplerdir (Ma, 2017). Samimi grup ise genetik olarak ilişkili olmayan en iyi arkadaşlardan ve yakınlardan oluşan gruptur. Bu grubun oluşumu araçsal ve karşılıklıdır (Buss, 2008, s. 283). “Arkadaşlık ve akrabalık, aynı ilişkide melez biçimde var olabilen ancak davranış açısından farklı sonuçlar doğuran iki psikolojik sistemdir” (Huruschka, 2010, s. 103). Yakından ilişkili grup ise genetik olarak ilişkili olmayan çoklu grup (dini grup, siyasi parti, çıkar grupları) ile genetik olarak ilişkili olmayan bireysel gruptur (öğretmen/öğrenci, lider/takipçi gibi).

Özgeciliğin ortaya çıktığı ikincil grup, kendi içinde üç alt gruptan oluşur. Bunlar; az ilgili grup, yabancı grup ve düşman gruptur. İkincil grubun üyeleri daha az yakından ilişkili ya da bazen olumsuz ilişkilidir. Genel olarak günlük olaylarda veya hayatta kalma gibi kritik olaylarda birbirlerine daha az destek olurlar. Sosyal davranışları sosyal normlardan, ahlaki değerlerden ve geleneksel doktrinlerden etkilenmektedir. İkincil grubun alt grubu olan az ilgili grup, tanıdıklardan/ortak arkadaşlardan (örneğin komşu, sınıf arkadaşı, çalışma arkadaşı ve ortak arkadaş) oluşmaktadır. Bu alt grup, yakından ilişkili gruptaki genetik olarak ilişkili olmayan alt grupların bir uzantısıdır. Bu alt grubun üyeleri araçsal ve karşılıklı bir şekilde etkileşime girmektedir. Etkileşim değerleri, birincil gruptaki üyelerle karşılaştırıldığında genellikle hafiftir. Başka bir ifade ile birbirleri için yüksek maliyetli fedakarlıklar yapmaya da daha az isteklidirler. Yabancı alt grup, kendi içinde elit ve dezavantajlı grup üyelerinden oluşmaktadır. Elit grup üyeleri algıda yüksek bir sosyal statüye sahip olan kişilerken, dezavantajlı grup üyeleri ise günlük etkileşimlerde öncelik verilmesi gereken kişilerden oluşmaktadır (Leeds, 1963, s.235-236). Örneğin herhangi birisine kapıyı açık tutmak, hareket kabiliyeti kısıtlı insanlara yiyecek dağıtmak, birinin kıyafetine iltifat etmek, hamile bir kişiye otobüste oturması için yer vermek, aşevlerinde gönüllü olarak çalışmak, bastonla yürüyen yaşlı bir yetişkinin karşıdan karşıya geçmesine yardım etmek gibi. Öte yandan düşman alt grup ise düşmanları veya sevilmeyen insanları içermektedir. Bu grupta yer alan insanlar duygusal açıdan daha az yakın olan ve günlük etkileşimlerde veya kritik olaylarda karşı tarafa daha fazla zarar verebilen kişilerden oluşmaktadır. Buradaki insanlara en az düzeyde özgeci davranış sergilenmektedir (Leeds, 1963; Ma,2017).

Özgeciliğin ortaya çıktığı üçüncül grup ise, farklı bir türün üyelerini içeren ve genetik veya sosyal olarak daha az akrabalık ilişkileri olan gruplardır. Genel olarak, kritik yaşam veya ölüm olayları sırasında bu grupta yer alan insanlara daha az değer verilmekte ve özgeci davranılmaktadır.

Özgeciliğin ortaya çıktığı durumlar birincil, ikincil ve üçüncül grup şeklinde ele alındığında genel olarak bireylerin kişiler üzerinde yaratmış olduğu samimiyet durumuna ilişkin bir şekilde özgeciliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak özgeciliğin ortaya çıkmasında yaşanan zaman da oldukça etkilidir. Örneğin, bir kişinin mektup yazmasına yardım etmek geçmişte basit bir özgeci davranış örneği olabilirken, günümüzde birinin bir e-

posta mektubu taslağı hazırlamasına yardım etmek de özgeci davranış olarak ifade edilebilmektedir (Mathew vd., 2016, s. 56). Nitekim sosyal inşacılık kuramında bu durum gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Farkında olunan tüm olgular, depolanmış gerçekliğin ya da var olan gerçekliğin bir parçasıdır. Birey bu bilgiyi ailesinden, büyüklerinden, aldığı eğitimden, izlediği filmde, okuduğu kitaplardan kazanmaktadır. Daha sonra birey, kendi anlayışı ve öğrendikleri doğrultusunda, ilişkilendirildiği gerçek hakkında öznel bir bakış açısı geliştirmektedir. Bu şekilde özgecil davranış aslında depolanan gerçekliğin veya üyeleri tarafından bir nesilden diğerine aktarılacak olan mevcut gerçekliğin parçalarını oluşturmaktadır (Piliavin & Charng, 1990; Leeds-Hurwitz, 2009). Sosyolojik teorilere göre ise bu durum bireyin diğer üyelerle birlikte yaşamak, toplumsal dengeyi sürdürmek için bir dizi kural, ahlak ve karşılıklı yardımlaşma davranışını içermektedir (Dubeski, 2001).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma ile başkalarının iyiliği için kendi çıkarlarını, rahatını veya güvenliğini göz ardı ederek yapılan davranış veya tutumları ifade eden özgecilik kavramı, kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada özgecilik kavramı farklı teori ve bakış açılarından hareketle incelenerek, bu davranışın kökenleri, gelişimi ve hangi durumlarda ortaya çıktığı hakkında detaylı bilgi sunulmuştur.

Yapılan çalışma sonucunda yardım etme davranışının her zaman özgecil olmadığı, yardım etme davranışının özgeci olup olmadığını belirlemek için kişinin motivasyonunu ve niyetini anlamanın önemli olduğu, yardım etme davranışının çeşitli nedenlerden kaynaklanabilirken, özgecil davranışın belirli ve spesifik motivasyonlar altında gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca özgeciliğin davranışsal (ödül beklentisi olmadan yapılan olumlu sosyal eylemleri), motivasyonel (diğer organizmaların iyiliğine yönelik arzu tarafından motive edilen davranışlar) ve evrimsel (diğer organizmaların yararı için kişinin kendisini feda etmesi) düzeylerde farklı şekillerde açıklandığı izlenmiştir. Bu durum, özgeciliğin sadece bireysel veya kültürel bir olgu olmadığını, aynı zamanda biyolojik ve evrimsel temellere dayanan bir kavram olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte yapılan çalışmada özgecilik, çocukluk ve ergenlik döneminde başlayan ve yaşam boyu gelişen bir özelliğe sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca bireylerde özgeciliğin gelişiminde bilişsel teorilerin, genetik bağın ve çevresel faktörlerin (aile, okul, toplum, din ve kültür) etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan çalışmada, medya ve sosyal modellemenin de çocuklarda özgeciliğin gelişmesinde etkili olduğu konulmuştur. Bu durum, özgeciliğin gelişiminin bireyden bireye değişebileceğini göstermekle birlikte ortaya çıktığı durumların da bireyden bireye değişiklik gösterebileceğini işaret etmektedir. Nitekim birincil grup (aile ve yakın akrabalar), ikincil grup (arkadaşlar ve tanıdıklar) ve üçüncü grup (yabancılar) şeklinde farklı durumlarda ortaya çıkabilen özgecilik düzeyleri genellikle genetik ve sosyal bağlara bağlı olarak şekillenmektedir.

Sonuç olarak özgeciliğin kişinin kendi çıkarlarını bir kenara bırakarak başkalarına yardım etme isteğini ifade ettiğinden toplumsal bağları güçlendirmede, sosyal uyumu artırmada ve genel olarak toplumun refahını yükseltmede etkili bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü özgeciliğin ortaya çıktığı durumların artması, toplumsal bağların güçlenmesine, daha mutlu ve daha tatmin edici ilişkilerin yaşanmasına, toplumsal refahın artmasına, bireylerde daha yüksek memnuniyet duygusunun görülmesine ilişkin çeşitli olumlu sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle özgeciliğin ortaya çıktığı durumları değerlendirmek, bireylerin ve toplumların davranışlarını daha iyi anlamak, daha doğru yönlendirmek ve geliştirmek için önem arz etmektedir.

Öneriler

1. Çalışmada okulun çocukların özgecil nitelikleri öğrenmeleri ve geliştirmeleri için fırsat sağladığına vurgu yapılmıştır. Bu nedenle okullarda özgeciliği teşvik etmek amacıyla çocuklara ve gençlere empati, yardımseverlik ve sosyal sorumluluk bilinci kazandırmayı hedefleyen eğitim programları düzenlenebilir.

2. Çalışmada çocukların ailede gördüğü özgeci davranışı model alarak kendi hayatına uyarlayabildiklerinden bahsedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında ailelerin, çocuklarına özgecilik değerlerini aşılama için olumlu rol model olma konusunda hassas davranmaları ve onların yardımsever davranışlarını teşvik etmeleri için toplumda bu tür davranışları hem destekleyen hem de ödüllendiren kurum ve kuruluşların daha rahat olarak ulaşılabilirliği (online veya yüz yüze çalışmalarla) sağlanabilir.

3. Çalışmada özgeci davranışlarının gelişmesinde medyanın oynadığı rol üzerinde durulmuştur. Bu nedenle medya aracılığıyla özgecilik davranışları teşvik edilebilir. Bunun için de televizyon programları, filmler, kitaplar ve sosyal medya platformları aracılığıyla yardımseverlik ve empati temaları işlenebilir.

4. Çalışmada kültürel ve dini kurumların özgeciliğin gelişmesinde etkili olduğuna da değinilmiştir. Dolayısıyla bu kurumlar aracılığıyla özgecilik değerlerini vurgulayan ve teşvik eden etkinlikler düzenlenebilir.

5. Çalışmada özgeciliğin gelişiminde psikolojik etki de ele alınmıştır. Özgeciliğin genellikle çocukluk ve ergenlik döneminde başladığı göz önüne alındığında çocukluk ve ergenlik döneminde olan bireylere özgecilik davranışlarının gelişimini desteklemek için psikolojik destek ve danışmanlık hizmetleri sunulabilir.

Yapılan çalışmaya ilişkin sunulan bu öneriler, bireylerde ve toplumda özgecilik davranışlarını artırarak, daha güçlü toplumsal bağlar, daha rahat sosyal uyum ve daha yüksek toplumsal refah düzeyi elde etmeye yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Allison, P. D. (1992). *How culture induces altruistic behavior*. University of Pennsylvania.
- Ashton, M. C., Paunonen, S. V., Helmes, E., & Jackson, D. N. (1998). Kin altruism, reciprocal altruism, and the Big Five personality factors. *Evolution and Human Behavior*, 19 (4), 243-255. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1090513898000099>
- Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbul, M. Ő. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (30), 556-565. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/786633>
- Bar-Tal, D., Raviv, A., & Leiser, T. (1980). The development of altruistic behavior: Empirical evidence. *Developmental Psychology*, 16(5), 516-524. <https://sci-hub.se/10.1037/0012-1649.16.5.516>
- Batson, C. Daniel, Nadia Ahmad and Jo- Ann Tsang (2002), Four Motives for Community Involvement, *Journal of Social Issues*, 58 (3), 429-445. <https://www.baylor.edu/content/services/document.php/25043.pdf>
- Berkowitz, L. (1972), “*Social Norms, Feelings, and Other Factors Affecting Helping and Altruism*” in L. Berkowitz (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 6, 63-108, San Diego, CA: Academic Press
- Bierhoff, H. W. (2002), *Prosocial Behaviour*, London: Psychology Press
- Buss, D.M. (2008). *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*. Boston, MA: Pearson Education.
- Comte, A.(1852) *The Catechism of Positive Religion*. Trans. R. Congreve. London: Chapman, 1858. Google Book Search.
- Dahl, A., & Paulus, M. (2019). From interest to obligation: The gradual development of human altruism. *Child Development Perspectives*, 13(1), 10-14. <https://srcd.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/cdep.12298>
- Darlington Jr, P. J. (1978). Altruism: Its characteristics and evolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 75(1), 385-389. <https://europepmc.org/backend/ptpmcrender.fcgi?accid=PMC411253&blobtype=pdf>
- Dawkins. R. (1976). *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dovidio, J.F. (1984). *Helping behavior and altruism: an empirical and conceptual overview*. In *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L Berkowitz, vol. 17, pp. 361-427. New York: Academic
- Dubeski, N. (2001). Durkheim’s altruism as the source of his social holism: A discussion of the viability of a social basis for moral principles. *Electronic Journal of Sociology*, 5, 3. <https://epe.lac-bac.gc.ca/100/202/300/ejofsociology/2002/v06n04/dubeski.html>
- Eisenberg, N., Miller, P. A., Shell, R., McNalley, S., & Shea, C. (1991). Prosocial development in adolescence: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 27, 849-857. <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1037/0012-1649.27.5.849>
- Elster, J. (2006), “Altruistic Behaviour and Altruistic Motivations” in Serge-Christophe Kolm and Jean Mercier Ythier (eds.), *Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity*, 1, Amsterdam: Elsevier, 183-206.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.

- Eroğlu, M. (2023). Çocukluk Döneminde Bilişsel Gelişim: Piaget ve Vygotsky'nin Bilişsel Gelişim Kuramlarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 6(1), 69-77. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2981783>
- Ersanlı, K. & Doğru Çabuker, E. (2015). Diğerkamlik ölçeğinin psikometrik özellikleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (52), 43-53. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70610>
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2003). The nature of human altruism. *Nature*, 425(6960), 785-791. https://www.researchgate.net/publication/9042569_The_Nature_of_Human_Altruism
- Gaulin, S.J.C. & McBurney, D. H. (2004). *Evolutionary Psychology*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Grusec, J. E., Davidov, M., Lundell, L. (2002). *Prosocial and helping behavior*. In Blackwell Handbook of Childhood Social Development: Blackwell Handbooks of Developmental Psychology, ed. PK Smith, CH Hart, pp. 457-74. Malden, MA: Blackwell Sci.
- Hruschka, D. J. (2010). *Friendship: Development, ecology, and evolution of a relationship*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kahana, E., Bhatta, T., Lovegreen, L. D., Kahana, B., & Midlarsky, E. (2013). Altruism, helping, and volunteering: Pathways to well-being in late life. *Journal of aging and health*, 25(1), 159-187. <https://europepmc.org/backend/ptpmcrender.fcgi?accid=PMC3910233&blobtype=pdf>
- Kerr, B., Godfrey-Smith, P., & Feldman, M. W. (2004). What is altruism?. *Trends in ecology & evolution*, 19(3), 135-140. <https://petergodfreysmith.com/KerrGSFeldmanAltruismTREE.pdf>
- Khalil, E. L. (2004). What is altruism?. *Journal of economic psychology*, 25(1), 97-123. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167487003000758>
- Krebs, D. (1982). Altruism-A rational approach. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial behavior*. NY: Academic Press
- Krebs, D. L. (1970), Altruism - An Examination of the Concept and a Review of the Literature, *Psychological Bulletin*, 73 (4), 258-302. <https://www.proquest.com/openview/5d8f52f9226bf0222ef9c5ef181ff313/1?cb1=60977&pq-origsite=gscholar&parentSessionId=131K2RbD4QG9rtzlc8zF8Cj%2B7Fi%2ByIhlxrHG VnW0Dvw%3D>
- Leeds, R. (1963). Altruism and the Norm of Giving. *Merrill-Palmer Quarterly of Behaviour and Development*, 9 (3), 229-240. <https://www.jstor.org/stable/23082789?seq=4>
- Leeds-Hurwitz, W. (2009). Social Construction of Reality. In S. Littlejohn, & K. Foss (Eds.), *Encyclopedia of Communication Theory* (pp. 892-895). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Ma, H. K. (2017). The development of altruism with special reference to human relationships: A 10-stage theory. *Frontiers in Public Health*, 5(271), 1-14. <https://www.frontiersin.org/journals/public-health/articles/10.3389/fpubh.2017.00271/full>

- Madsen, E. A., Tunney, R. J., Fieldman, G., et al. (2007). Kinship and altruism: A cross-cultural experimental study. *British Journal of Psychology*, 98, 339-359. <https://lup.lub.lu.se/search/files/5315300/4091559.pdf>
- Mathew. K.J., Deepa, P.S., Karthick. S. ve Sakshi Rai. (2016). Evolution of Altruism in Humans, *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research (ISSIR)*, 5 (12), 45-65. https://www.researchgate.net/publication/312070513_EVOLUTION_OF_ALTRUISM_IN_HUMANS
- Musick, M. & Wilson, J. (2008), *Volunteers: A Social Profile*, Bloomington: Indiana University Press.
- Omoto, A. M. & Snyder M. (1995). Sustained helping without obligation: motivation, longevity of service, and perceived attitude change among AIDS volunteers. *J. Personal. Soc. Psychol.* 68, 671–87.
- Parrett, M. (2023). Gender differences in altruism and the price of altruism: evidence from restaurant tips. *Applied Economics Letters*, 30(8), 1097-1100. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13504851.2022.2036678>
- Penner, L. A., Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., & Schroeder, D. A. (2005). Prosocial behavior: Multilevel perspectives. *Annu. Rev. Psychol.*, 56, 365-392. <https://www.annualreviews.org/docserver/fulltext/psych/56/1/annurev.psych.56.091103.070141.pdf?expires=1718005065&id=id&acname=ar-376620&checksum=0EC6CFD789F82FB444BFE7ED7531EC1C>
- Piaget, J. (2013). *Origin of Intelligence in the Child: Selected Works vol 3* (Vol. 3). Routledge.
- Piliavin, J.A., & Charng, H. (1990). Altruism; a review of recent theory and research. *Annual Review of Sociology*. 17, 27-65. <https://www.annualreviews.org/docserver/fulltext/soc/16/1/annurev.so.16.080190.000331.pdf?expires=1713441683&id=id&acname=ar-376620&checksum=9AEBE3BA8E22837DE9935AE33B94E04A>
- Radovanović, B. (2019). Altruism in behavioral, motivational and evolutionary sense. *Filozofija i društvo*, 30(1), 122-134. https://www.researchgate.net/publication/331658840_Altruism_in_behavioural_motivational_and_evolutionary_sense
- Ramsey, G. (2016). Can altruism be unified?, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 56, 32-38. https://www.researchgate.net/publication/284344854_Can_altruism_be_unified
- Ratner, K. G., & Way, B. M. (2013). Unselfish genes? The quest to uncover genomic influences on prosocial behavior. *Social neuroscience*, 8(5), 397-399. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/17470919.2013.832372?needAccess=true>
- Scott, N. & Seglow, J. (2007), *Altruism*, Open University Press, Berkshire: McGraw-Hill Education
- Skinner, B. F. (1969). *Contingencies of reinforcement: A theoretical analysis*. New York, NY: Appleton-Century-Crofts
- Snyder, M. & Patrick C. D. (2013), “Altruism and Prosocial Behaviour”, in Theodore Millon, Melvin Lerner and Irving Meiner (eds), *Handbook of Psychology, Volume 5: Personality and Social Psychology*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., pp. 467–485.

- Stich, S. (2007). Evolution, altruism and cognitive architecture: a critique of Sober and Wilson's argument for psychological altruism. *Biology & Philosophy*, 22, 267-281. https://www.researchgate.net/publication/226927147_Evolution_altruism_and_cognitive_architecture_A_critique_of_Sober_and_Wilson's_argument_for_psychological_altruism#full-text
- Stukas, A. A., & Clary, E. G. (2012). Altruism and helping behavior. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (2nd ed., Vol. 1, pp. 100-107). Kiddlington, UK: Academic Press. https://www.researchgate.net/publication/315572104_Altruism_and_Helping_Behavior
- Swank, J. M., Limberg, D., & Liu, R. (2020). Development of the altruism scale for children: An assessment of caring behaviors among children. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 53(1), 34-43. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/07481756.2019.1667245>
- Swank, J. M., Ohrt, J. H., & Robinson, E. M. (2013). A qualitative exploration of counseling students' perception of altruism. *The Journal of Humanistic Counseling*, 52(1), 23-38. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/j.2161-1939.2013.00030.x>
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Q Rev Biol*, 46, 35-57. https://www.researchgate.net/publication/230818222_The_Evolution_of_Reciprocal_Altruism#full-text
- Underwood, B. & Moore, B. S. (1982). *The generality of altruism in children*. In N. Eisenberg (Ed.), *The development of prosocial behavior*. NY: Academic Press
- Warneken, F. (2013). The development of altruistic behavior: Helping in children and chimpanzees. *Social Research: An International Quarterly*, 80(2), 431-442. <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/12285465/The%20Development%20of%20Altruistic.pdf;sequence=1>
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism. *British Journal of Psychology*, 100(3), 455-471. <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1348/000712608X379061>
- Wendland, J. R., Martin, B. J., Kruse, M. R., Lesch, K. P., & Murphy, D. L. (2006). Simultaneous genotyping of four functional loci of human SLC6A4, with a reappraisal of 5-HTTLPR and rs25531. *Molecular psychiatry*, 11(3), 224-226. <https://www.nature.com/articles/4001789>

Moda Tasarımında Yapay Zekanın Kullanımı

The Use of Artificial Intelligence in Fashion Design

Başak BOĞDAY SAYĞILI¹ - Pınar GÜVEN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, moda tasarımında yapay zekâ sistemlerinin kullanımının, tasarım sürecinde tasarımcıya ve endüstriye getirdiği kolaylık ve yenilikleri inceleyerek gelecekte moda tasarım alanında yapay zekâ teknolojisinin sunacağı fırsatları araştırmaktır. Yapay zekâ sistemleri günümüzde birçok alanda olduğu gibi tasarım alanında da hız ve verimlilik açısından alternatif çözümlerle endüstrinin bir parçası haline gelmektedir. Nitel araştırma tekniklerinden durum çalışma yöntemine göre, derleme makalesi olarak hazırlanan çalışmada moda tasarım alanında yapay zekâ teknolojisi kullanımı incelenmiştir. Yapay zekâ araçlarının moda tasarımında kullanım şekilleri ve amaçları ilgili veriler farklı yazılı ve görsel literatür kaynaklardan doküman incelemesi ve içerik analiz yöntemiyle taranarak elde edilmiştir. Araştırmadan edinilen verilere göre, yapay zekânın moda tasarımı alanında kullanımı, zaman tasarrufu sağlamakta, müşterinin isteklerini ve ihtiyaçlarını daha iyi anlama ve buna bağlı olarak daha verimli sonuçlar alma, hızlı ve kolay bir şekilde daha fazla kaynağa ulaşım, değerlendirme gibi konularda tasarımcıya katkı sunmaktadır. Bunun yanında tasarımcı ve müşterinin interaktif çalışabileceği alanların yaratılması ve trendlerin hızlı analizi açısından da tasarımcıya destek vermektedir. Yapay zekâ tasarımın herkes tarafından kolayca uygulanıp, herkesin tasarım yeteneğini ortaya koyabileceği bir araç olması açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Moda Tasarım, Yapay Zekâ Kullanımı, Dijital Tasarım

Abstract

The aim of this study is to examine the convenience and innovations that usage of artificial intelligence systems brings to both the designer and the industry in the design process, and to research the opportunities that artificial intelligence technology will offer in the field of fashion design in the future. Artificial intelligence systems are becoming an integral part of the industry in the field of design, as in many other areas, offering alternative solutions in terms of speed and efficiency. The study, prepared as a review article using the case study method among qualitative research techniques, examines the use of artificial intelligence technology in the field of fashion design. The data related to the use and purposes of artificial intelligence tools in fashion design were obtained by scanning different written and visual literature sources by document analysis and content analysis method. According to the research, the use of artificial intelligence in fashion design not only facilitates time savings for designers but also enhances their understanding of customer preferences. It also ensures that designers reach a greater amount of resources easily and quickly, thereby obtaining more efficient results. Additionally, the role of artificial intelligence as a tool for interactive collaboration between designers and customers, the capability of conducting trend analysis, and its function for everyone, enabling the demonstration of design skills, constitute critical contributions to fashion design.

Keywords: Fashion Design, Utilization of Artificial Intelligence, Digital Design

¹ Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı
basakbs@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8302-7935>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı,
pguven.pinar@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-7372-1108>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/ Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 04.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 15.07.2024

Atıf İçin/For Cite: BOĞDAY SAYĞILI B., GÜVEN P., “Moda Tasarımında Yapay Zekanın Kullanımı”,

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2024;23(92):1698-1714

<https://doi.org/10.17755/esosder.1477707>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Giymek insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Tarih boyunca giysiler, içinde buldukları sosyal çevrenin kültürel ve teknolojik gelişmeleriyle doğru orantılı olarak gelişmiştir. İlk çağlarda korunma güdüsüyle ortaya çıkan örtünme ihtiyacı, medeniyetlerin gelişmesiyle daha sembolik anlamlar içermeye başlayarak, farklı tasarımlar düşünülerek, kişilerin kendilerini dışarıya karşı her türlü ifade etme aracı haline gelmiştir. Terzilik geleneği 12. yüzyılda Erken Avrupa Rönesansı döneminde başlamış olup (Cabrera ve Frederick, 2012/2010, s.1), 14.yy'da ise moda, elit bir kesime ait bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Çeliksap, 2015, s.59). Giysiler 16.yy'da, örf ve adetlere göre şekillenmiş, 17.yy'da ise toplumsal olaylara göre değişmiş olup, 19.yy'da dikiş makinesinin ortaya çıkmasıyla giysi tasarımı ve dikimi yaygın hale gelmiştir (Değerli, 2018, s.1414). 1825-1895 yılında terzi ve atölye kültürünün yayılmasına öncülük eden Charles Frederic Worth ile tasarımcılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Çeliksap, 2015, s.60). 1900'lerde sosyete grupları kıyafetlerini hipodromlarda sergilemeyi tercih etmekteydi. Konfeksiyon adını alacak giyim tarzı, Vogue dergisinin kıyafetleri ayrıntılı tarifi ve terzilerin bu bilgiler ışığında dikiş yapmasıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. 1899'da ise Vogue dergisi kalıplarla birlikte satılmaya başlanmıştır (Watsons, 2007, s.20). 1906 Paul Poiret daha rahat bir görünümü savunarak, oryantalizm öncüsü olarak, reklam amaçlı katalog tasarlayan ilk tasarımcıdır (Moda Kariyeri, 2022). 1909'da spor türlerine göre kıyafetler tasarlanarak, pantolonlar ortaya çıkmıştır (Watsons, 2007, s.24). 1914, I. Dünya Savaşı başlamasıyla kadınlar etek ceket kombini kullanmaya başlayarak, daha çok hayatın içine karışmışlardır (Moda Kariyeri, 2022). 1919'da etekler kısalarak, çift cinsiyet modasından, düz silüetlerden, erkeksi bir görünümünden bahsedilmeye başlanmıştır (Watsons, 2007, s.36). 1920'lerde caz modası denilen, Flapper modası yaygın hale gelmiştir. Coco Chanel ve Jean Patou maskülen görünümü destekleyen daha düz tasarımlar oluşturmuşlardır (Moda Kariyeri, 2022). 1920'de pantolon tekrar gündeme gelmiştir. Sinemada ses ve görüntünün bir arada kullanılması, modayı daha da etkilemeye başlamıştır (Watsons, 2007, s.43-48). 1929 Wall Street'de yaşanan kriz sebebiyle, ucuz üretimi destekleyen seri üretim hızlanmıştır. 1939 yılında 2. Dünya Savaşı sırasında modada tasarruf dönemi başlamıştır (Watsons, 2007, s.52-61) ve couture tasarımlar Paris'in işgaliyle sonlanmıştır (Moda Kariyeri, 2022). Kimyasal maddelerden üretilmiş malzemelerle ürünler üretilmeye başlanarak, naylon iplik kullanılmaya başlanmıştır. 1947'de Christian Dior New Look koleksiyonuyla, beli ortaya çıkararak, bol kumaş kullanarak oluşturduğu tasarımlarla savaştan sonra feminenliğe vurgu yaparak moda dünyasını tekrar canlandırmıştır. 1959 uzay seyahatleri etkisiyle Pierre Cardin'le beraber fütürizm akımı öne çıkmıştır. Andre Courages, tasarıma mühendis bakış açısıyla yaklaşarak, moda yeni bir soluk getirerek, 1965 yılında robot seslendirmesiyle koleksiyonunu tanıtmıştır (Watsons, 2007, 88-99). Vietnam savaşını protesto etmek için başlayan hippie akımı, etnik tarzları ve toplumsal olayları gündeme getirmeleriyle önemli bir alt kültür haline gelmiştir (Moda Kariyeri, 2022). 1970-79 arası glam rock modayı etkisi altına almış, Ralph Lauren hazır giyim konusuna odaklanarak bir marka ve imaj yaratarak müşteri ile iletişim kuran ilk moda tasarımcısı olmuştur. 1978 bilgisayarların yayılması sebebiyle, Vogue dergisinde bilgisayarla konuşma ihtimaline vurgu yapan bir yazı yayınlamıştır. 1979'da bedeni saran likralı kıyafetler üretilmeye başlanmıştır (Watsons, 2007, s.115-117). 1980'lerin ortalarına kadar moda endüstrisi düşük ücretli, standart tasarımlı, yüksek miktar üretime dayalı bir sektöre dönüşmüştür. 1989 yılında başarı için giyinen kadına, spor giyime ve minimalizme odaklanılmıştır. 1990'da tayt modası popüler hale gelmiştir. 2000'li yıllarda teknolojinin küreselleşmesiyle hazır giyimin artması ile şık olmak pratiklik ve rahatlıkla eşleştirilmiştir (Dereboy, 2004, s.176). 4. Endüstri devrimi olarak değerlendirilen, 2000'lerin başından itibaren günümüze kadar olan süreçte, siber sistemlerin gelişmesi ile yapay zekâ teknolojisinde ilerlemeler görülmeye başlanmıştır (Soylu, 2018, s.44). Yapay zekâ, çok sayıdaki ham bilginin işlenerek yeni, anlamlı, analitik çıktılara ulaşarak, bireylere katkı

sağlayan (International Business Machines Corporation [IBM] Data and AI Team, 2023), *insan zekasını taklit etmek üzerine* geliştirilen sistemlerdir (Gök, 2021, s.263).

Yapay zekânın, moda tasarımında algoritmalar aracılığıyla, bilgisayar programları tarafından oluşturulan içeriklerle birleştirilmesi ve dijital modanın oluşturulması (Särmäkari ve Vänskä, 2022, Gök, 2021), tasarımla beraber trend, üretim, satış pazarlama sürecinde kullanımı dikkat çekmektedir (Nadasbaş, 2020). Birçok sektörde verimliliği arttırmak için kullanılan yapay zekâ teknolojisi, moda tasarımcıları için hızlı ve farklı estetik bakış açısıyla kullanışlı ve ekolojik tasarımlar yapabilme yolunda, müşterilerle interaktif bir iletişimin kapılarını açmıştır.

Trend analizi için kullanılan (DuBreuil ve Lu, 2020, Getman ve ark., 2021) ve moda tasarımında farklı şekillerde kullanılan yapay zekâ sistemleri (Wickramarathne ve ark., 2019; Zhuang ve ark., 2022; Kotouza ve ark., 2020) tanıtılmakta ve araştırmalar yapılmaktadır.

Moda markaları artık rakiplerinden bir adım öne çıkabilmek için yapay zekâ teknolojilerini tasarım alanında da kullanmaya başlamıştır. Tasarım alanında birçok alanda kullanılan yapay zekâ hem müşteri hem de tasarımcı için farklı bir deneyim alanı yaratarak, moda tasarımcısının daha verimli ve hızlı çalışmasını sağlamıştır. Özellikle tasarımcı için çok önemli olan araştırma konusunda yapay zekâ, bir insanın kısa sürede tarayamayacağı kadar çok kaynak inceleyip, bunları tasarımcının belirlediği temalara göre de sınıflandırmaktadır. Koleksiyon aşamasında renk, kumaş, desen ve kıyafet şekilleri konusunda tasarımcının yardımcısı gibi çalışmaktadır. Yapay zekaya ne yapması gerektiğini söyleyen tasarımcı olduğu için, tasarımcının bilgi birikimi, eğitimi ve estetik gözü çok önemli bir rol oynamaktadır. Sonuçta vizyonu olmayan bir tasarımcı, hayal edemediği bir şeyi yapay zekaya tarif edemez ve yapay zekanın ürettiği çıktıları alıp, bir araya getirip, onlardan esinlenerek, bir ürün oluşturamaz. Yapay zekaya yüklenen veriler, tasarımcıların ve sanatçıların bilgileri aktararak yüklenmekte, bir nevi insan zekâsı, zevk anlayışı taklit edilmektedir. Birçok tasarımcının ve moda markasının yapay zekâyı tasarım süreçlerinde kullandığını düşünürsek, bu tür uygulamalar artık her tasarımcının vazgeçilmez bir aracı olacaktır. Günümüzde birçok tasarımcı mesleklerinin yapay zekâ teknolojileri tarafından elinden alınabileceğini düşünmektedir. Günümüzde tasarım, desen ve teknik çizim için kullanılan grafik tasarım araçlarının, bütün tekstil ve moda sektöründe nasıl benimsendiği göz önünde bulundurularak, her tasarımcının bu programları bilmeleri şart koşulan bir ortamda; zaman, maliyet ve iş gücü tasarrufu sağlayacak araçlar her zaman takip edilmeli ve adapte olunmalıdır. Sorumlu ve doğru bir şekilde kullanılan bu tür teknolojiler, iş akışında birçok konuda tasarımcıya yardımcı olarak, tasarımlarına ve yaratıcılığına odaklanacak daha çok zaman yaratmasını, tasarımlarının sonuçlarını daha hızlı görerek, kendisinin de süreçte neleri değiştirmesi gerektiğini fark etmesini sağlayarak, gelişimini hızlandırmaktadır. Geçmişte her yeni çıkan teknoloji ilk başta mesafe ile karşılanmasına rağmen, yenilikler farklı iş kollarını oluşturmuş, toplum gelişimine katkı sağlayarak hayatı kolaylaştırmıştır. Örnek olarak, 1589'da William Lee'nin icat ettiği örgü makinesinin patent talebini Kraliçe Elizabeth iş kayıplarına yol açacağını düşünerek geri çevirmiştir. Fransa kralı 4. Henry, Lee'nin patentini desteklemiş ve Fransa'da bir çorap fabrikası kurmuştur. Lee 1610'da öldükten sonra, kardeşi James, fikri İngiltere'ye geri götürüp Nottingham'da örgü fabrikasını kurmuştur. Makinede örülmüş kıyafetlerin üretiminin ucuzlaması sonucu, el örgüsü ustaları bu konudaki rahatsızlıklarını hükümete bildirmişlerdir. Lee'nin örgü makine tasarımı bugün neredeyse 1700'lerden beri değişmeden kalarak, yenilikler eklenerek devam etmiştir (Sussex Tech., t.y.). Günümüzde örme tasarımcıları ve ustalarının hala varlığını sürdürdüğünü düşünürsek, teknolojiyi yöneten çalışanlara her zaman ihtiyaç olacaktır.

Makalenin amacı, moda alanında yapay zekânın, tasarım oluşturma amacıyla kullanılmasına odaklanmaktır. Güncel olan yapay zekâ sistemlerinin moda tasarımındaki kullanım alanlarına yer vermek ve moda tasarımında yapay zekanın kullanımının önemini vurgulamak amaçlanmıştır. Yapay zekanın çalışma prensibine odaklanarak, tasarım oluşturma, trend takibi ve tahmini konusunda güncel ve farklı araç ve uygulamalara yer verilmiştir. Konuyla ilgili araştırmalar incelenerek, yapay zekâ ile yapılmış olan çalışmalar, güncel yapay

zekâ araçlarıyla beraber sunularak, bu bilgiler ışığında gelecekte tasarım alanına, tasarımcılara ve literatüre fayda sağlaması amacıyla sunulmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın amacı, moda tasarımında yapay zekâ kullanımının nasıl geliştiğini, güncel olarak hangi araçların kullanıldığını ve gelecekte moda tasarımında yapay zekâ kullanımının potansiyel sonuçlarını incelemektir. Bu araştırma nitel araştırma tekniklerinden durum çalışma desenine göre hazırlanmıştır. Bu yöntem, bir durum üzerinde ayrıntılı analizlerin yapıldığı ve tüm bilgilerin belirli bir düzende araştırılıp, durumların gerçekleştiği ortamı inceleyen bir yöntemdir. Araştırmacı bu süreçte konuyu nasıl sorgulayacağını belirlemeli ve çıkan sonuçları, objektif olarak doğru analiz edebilmelidir (Subaşı ve Okumuş, 2017, s.420–423). Durum çalışma yöntemine göre, moda tasarımında yapay zekâ kullanımının tüm boyutları ayrıntılı araştırılmış ve farklı bakış açıları sunarak moda tasarım dünyasını geleceğe hazırlama açısından literatüre ve moda tasarım alanına katkı sunması amaçlanmıştır. Örnek olay deseni olarak da değerlendirebileceğimiz bu yöntemde; araştırma sırasında çerçevesi çizilmiş, sosyal anlamda değerli olabilecek ve şu anda olan bir konu ya da konular bütüncül bir şekilde ele alınarak, durumun anlamına odaklanılmaktadır. (Tutar, 2023, s.342–343). Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yapılmıştır. Araştırılan konuyla ilgili verileri elde ederken, durum ve olaylar ile ilgili yazılı kaynakların değerlendirilmesine doküman incelenmesi denir (Karataş, 2015, s.72). Araştırma sırasında konu ile ilgili çevirim içi bilimsel dergiler, moda ve teknoloji internet sayfaları, fotoğraflar, haber sayfaları kullanılarak detaylı bir araştırma yapılmıştır. Toplanan verilerin değerlendirmesi ise içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. İçerik analizinde verilerin analiz süreci, öncelikle kodlama, ardından temaların belirlenmesi, kodların ve temaların organize edilmesi, sonrasında bulguların açıklanması ve yorumlanması aşamalarını içerir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.228–239). Moda tasarımında yapay zekâ kullanımı araştırılırken, araştırma için gerekli kelimeler seçilerek literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra konu ile ilgili ulaşılan bilgiler, yapılmış çalışmalar ve araçlar, benzerlik ve farklılıklarına göre konu başlıkları altında toplanmış, güncel ve gelecek olası etkileri bütüncül bir perspektifte sunulmuştur. Çalışmanın evreni Moda tasarımında teknoloji, örnekleme ise moda tasarımında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı olarak belirlenmiştir.

2.1. Moda Tasarımı ve Yapay Zekâda Kullanılan Analiz Teknikleri

Giyisi endüstrisinde en çok kullanılan yapay zekâ teknikleri, uzman bilgi sistemleri (expert system), sinir ağları (neural network, [NN]), bulanık mantık (fuzzy logic, [FL]), genetik algoritmalar (GA), evrim stratejileri (evolution strategy) (ES), yapay bağışıklık sistemleri (artificial immune system) (AIS), ve çoklu etmen sistemleridir (multiagentsystem (MAS) (Nayak ve Padhye, 2018, s.110). Makine öğrenimi ve derin öğrenme yöntemleriyle son zamanlarda gelişme görülen yapay zeka teknolojilerinde, (Yüksel, N. ve ark., 2023, s.1) tasarım açısından daha çok trendleri, kullanıcı stilini, yeni modelleri birleştirmek ve müşteri stilini anlayarak yeni ve trend kıyafetler tasarlamada kullanılan (Kang ve ark., 2017, s.208; Singh ve Prasath, 2020, s.178), derin öğrenme sistemini kullanan Üretken Karşıt Ağlar (Generative Adversarial Networks- GAN) sistemi, mevcut görsellerden benzer ancak ayırt edici şekilde farklı yeni görseller üretmektedir (Brownlee, 2019). GAN, üretici (Generator) ve ayırt edici (Discriminator) olmak üzere iki zıt nörondan oluşmaktadır (Bayram, 2021). Üreticinin (generator) oluşturduğu görsel ayırt ediciye (discriminator) gönderilmekte ve ayırt edici (discriminator) bu oluşturulan görselin kendi bünyesindeki gerçek görsellerle kıyaslayarak, gerçek olup olmadığını belirleyerek üreticiye (generator) sonucu iletmektedir. Çıkan sonuçta göre üretici kendini düzelterek yenilemekte ve böylece karşılıklı gelişim içinde olup daha tutarlı, gerçek görseller oluşturulmaktadır (Öngün, C., 2019).

Tasarımda kullanılan etkili bir yöntem olan Genetik Algoritmalar, evrim ve hayatta kalma prensibinden esinlenerek yaratılmış olup, olabilecek en iyi, doğru sonuç ve çözümün sunulmasını sağlamaktadır (Yüksel, H. ve ark., 2016, s.21; Çelik, A., 2019). Genetik algoritmalar, genellikle ürün geliştirme, kalıpların, şekillerin iyileştirilmesi ve araştırılması için kullanılmaktadır (Särmäkari ve Vänskä, 2022, s.213).

Yapay zekanın insana minimum ihtiyacı olabilecek şekilde eğitilmesi amaçlanır. Bunun için girdiler ile çıktılar arasındaki bağlantıyı algılaması için sürekli eğitilmesi gerekmektedir (Deveci, 2022, s. 119).

3. BULGULAR

3.1. Yapay Zekâ ve Moda Tasarımı

Günümüzde birçok moda tasarımcısı ve marka rakiplerinden önde olmak, müşterileri daha iyi anlayabilmek adına yaratıcılıklarını teknoloji ile birleştirerek bir üst noktaya taşımaya odaklanırlar. Günümüzde artık birçok moda tasarımcısının ve markanın yapay zekâ sistemleri ile iş birliği yaptığı görülmektedir.

2016'da Zalando ve Google'ın iş birliği olan Project Muze, sanal moda tasarım sistemlerinin öncülerindedir (Rietze, 2016). Project Muze verileri oluşturulurken, yapay zekanın eğitilmesi kapsamında moda otoritelerinin görüşleri alınmış ve kendileri ile ilgili soruları yanıtlamışlardır (Gök, 2021, s.266). Yapay zekaya moda tasarımcılarının sadece moda zevkleri değil, aynı zamanda kişisel sorularla, moda tasarımcısının elde ettiği tüm yaşamsal deneyimlerle ilgili de bilgi edinerek entelektüel ve sosyal anlamda da moda tasarımcısının bilgileri aktarılmıştır. Project Muze kullanıcıları bireysel bilgilerini sisteme girip, istedikleri tasarımla ilgili bir şekil çizdikten sonra tasarımları oluşturabilmektedirler. (Nadasbaş, 2020, s.203).

Yapay zekayı yakından takip eden Tommy Hilfiger, IBM ve New York Moda Teknolojileri Enstitüsü (FIT)'nün katıldığı ortak bir çalışmada, öğrenciler, özellikle moda bilgileri eğitimi verilmiş yapay zekayı, Tommy Hilfiger'in 15.000 tasarım arşiv görüntüsünün veri tabanı ile, yeni tasarımlar için kullanmışlardır. (Arthur, 2018).

Jason Grech, IBM-Watsons yapay zekâ programı iş birliği ile bir haute couture koleksiyonu hazırlayarak, sunmuştur (AI for Fashion, t.y.).

2018 yılında ise Robbie Barrat Balenciaga'nın tüm görsellerini ve şovlarını yapay zekaya öğreterek, yeni bir koleksiyon oluşturmuştur (Schwab, 2018).

Sarah McBride t-shirt baskı tasarımlarını, Google Quick Draw video oyunundan, oyuncuların kelimeleri çizerek karşı tarafa anlatmaya çalışması sonucu oluşan çizimlerle oluşturmuştur (Pardes, 2019).

Matti Limatain Finlandiyalı bir moda tasarımcısı ve Aalto Üniversitesi'nde algoritmik tasarım üzerine araştırma yapmakta ve birleştirilmeye hazır giysi kitleri üzerinde çalışmaktadır (Liimatainen, t.y.). Liimatainen aynı zamanda insanı aradan çıkararak, insan müdahalesi olmadan, iç görü, içsel hisle çalışabilecek bir sistem üzerine araştırmalar yapmaktadır (Särmäkari ve Vänskä, 2022, s.214).

Kotouza ve arkadaşları tarafından "Yapay Zekâ Uygulamaları ve İnovasyonlar: 16. IFIP WG 12.5 Uluslararası Konferansı'nda bir yapay zekâ sisteminin moda tasarım asistanı gibi nasıl çalışacağı, veri toplama ve kümeleme yöntemleri vurgulanarak açıklanmıştır. Bilgi toplama işlemi iç veri olarak, her tasarımcının ya da şirketin stilini oluşturan, daha önce yapılmış koleksiyonlardan görselleri içeren bilgiler, dış veriler ise tasarımcının takip ettiği popüler online siteleri olarak tanımlanmıştır. Online sitelerdeki görsellerin analizi için sisteme web ve online

alışveriş siteleri tarayıcıları, Pinterest, Instagram gibi sosyal medya platformları için de ikinci bir web tarayıcısı geliştirilmiştir. Veri ön işlemede görseldeki kıyafetler uzunluk, yaka tasarımı, vücuda uyumluluk gibi özelliklere göre değerlendirilmektedir. Eş anlamları ve karşıt anlamları da dahil olmak üzere her özellik için bir sözlük vardır. Veri tanımlama sürecinde ise, bilgisayar görme teknikleriyle görseller renk, kumaş ve tasarımlarla zenginleştirilmektedir. Veri toplama ve tanımlama sürecinden sonra ortak bir formatta mevcut olan tüm veriler, kullanıcının kullandığı anahtar kelimelere göre sonuçları sınırlandırmak için farklı algoritmalarla kümelenecek sonuçlanır. Sonuçların tasarımcı tarafından onaylanıp onaylanmaması durumuna bağlı olarak bilgiler “Derin Güçlendirme Öğrenimi Algoritmasına” girildi olarak aktarılır ve geri dönüşlerle sistem eğitilerek zamanla, sonuçlar kullanıcıya uygun hale getirilerek, kişiselleştirilir (Kotouza ve ark., 2020).

Bir tasarım aracı olmasının yanında yapay zekâ, müşterilerden bir ürünle ilgili fikir ve görüşlerin anında iletilmesi için de kullanılarak, tasarım üretime girmeden talebe göre üzerinde değişiklik yapılmasını sağlayabilir. Bu duruma örnek olarak, Badgley-Mischka markası New York Moda Haftası’nda moda şovu sırasında koleksiyonla ilgili seyircilerin tasarımlara oy verip, fikirlerini alabilmek için bir uygulama oluşturmuştur (Stolyar, 2018).

2016 yılında moda markası Marchesa, IBM’in Watsons yazılımı ile ortak çalışarak (Şekil 1.), Met Gala’da Karolina Kurkova’nın giyeceği elbisenin renginin, twitterdaki yorumlara göre değişeceğini duyurmuş ve seyircilerle interaktif bir alan yaratmıştır (Stinson, 2016).

Şekil 1. Marchesa & IBM iş birliği (The Cutt, t.y.)

Yapay Zekanın moda tasarımındaki yerinin olağan olmaya başladığının göstergelerinden biri de bir yapay zekâ sistemi olan DeepVogue’un, Çin’de yapılan uluslararası bir moda yarışmasını (Şekil 2.), yarışmaya katılanlar arasında tek ‘insan dışı’ olarak kazanmasıdır (Jain, 2019).

Şekil 2. DeepVogue (Jain, 2019)

Güncel olarak artık yapay zekâ sistemlerini aktif olarak defilelerde ana akım olarak görmekteyiz. 2024 İlkbahar/yaz koleksiyonlarını, Ganni ve Collina Srada yapay zekadan esinlenerek hazırlamışlardır (Chan, 2023; Furtado, 2023).

Sanal ortamda avatarların giyebileceği giysiler tasarlayan Fabricant, Gucci, DressX, Carlings, Hot Second gibi markalar farklı bir boyut ve gerçeklik için tasarımlarını sunmaktadırlar (Audaces, t.y.). The Fabricant dünyanın ilk dijital moda evi olarak sadece sanal dünya ve avatarlar için tasarımlar yapmakta ve Tommy Hilfiger'ın Amsterdam ofisinin dijital ofise geçiş sürecinde de birlikte çalışmışlardır (I amsterdam, 2023). Kurucularından Amber Slooten mezuniyet projesi için Paris moda haftasındaki tüm görselleri toplamış ve bu tasarımlardan farklı tasarımlar oluşturarak, defiledeki tek 'dijital proje' olarak sunmuştur (Fairs, 2021). Amber Slooten'a göre "Bu dijital gelecekte, Dakar'da bir çocuk, fikirlerini hayata geçirme, eserlerini tanıtma, dağıtma ve satma konusunda bir destekçi ağına sahip olmak açısından Paris'teki bir çocukla aynı şansa sahiptir"(Crook, 2021).

Türk tasarımcılar için de bir platform oluşturan Bahar Ceren Arslan sanal tasarımın gerekliliğine vurgu yapmakta ve şu sözlerle açıklamaktadır: "Metaverse'e adım atan insanların ileride avatarlarının olacağı ve toplantıları belki de VR gözlüklerle bir metaverste yapacağımızı öngördüğümüz için, avatarlarımızın giyeceği kıyafetlere de ihtiyacı olacak" (Sayın, 2022).

3.2. Yapay Zekâ ve Trend Tahmini

Moda tasarımı için trend öngörülleri çok önemlidir ve yanlış tahmin edilerek yapılan bir koleksiyon kurum ve çalışanlar için geri dönülmez sonuçlara sebep olabilmektedir. Watsons isimli yapay zekâ teknolojisini geliştiren IBM, tasarımcıların zaten doğal süreci olan ve uzun zaman alan araştırma aşamasını daha kolay hale getirmekte ve geliştirdikleri Watsons geçmişe dönük binlerce görseli tarayarak, analiz edip, tasarımcıya sunabilmektedir (IBM, t.y.). Bir örnek olarak 2017'de Falguni&Shane Peacock, Watsons ile çalışmalarını sırasında öncelikle hangi faktörleri göz önünde bulunduracaklarını tespit ederek bunları renk, görsel, desen tahmini olarak belirlemişlerdir. Dünya defilelerinden 600.000 görsel alınmış, Bollywood teması istedikleri için, bu temaya uygun tüm stilleri içeren 5.000 görsel ve 100.000 desen seçeneği, yapay zekâ aracılığıyla analiz edilip, sunum yapılarak, bu veriler sonucu koleksiyon oluşturulmuştur (Peacock, 2012).

Trend öngörülleri olabilecek en tutarlı şekilde elde etmek için yapay zekâ destekli hizmet veren sistemlerden biri de Eleks Lab, perakendeci kullanıcılarına birçok farklı konuda hizmet vermektedir (Eleks, t.y.).

Hazır giyim öncüleri ise sektördeki hız ve rekabete karşı sistemlerini güncellemek zorundadırlar. Bu örneklerden birisi olan H&M, satılmamış ürünlerinin artması ve 4 Milyar \$’dan daha fazla zarara uğraması sonucunda, 2019 yılında yapay zekâ ve data kullanımına yönelerek, gelecek tahmini konusunda daha tutarlı sonuçlar almak için data uzmanı Christopher Wylie ile anlaşmıştır (Harper, 2019).

DuBreuil ve Lu, trend belirlemede kullanılan Edited yapay zekâ sistemiyle, günümüzde birçok tasarımcı ve markanın kullandığı trend sitesi WGSN sonuçlarının tutarlılığını araştırmışlardır. Sonuç olarak renk ve genel şekil olarak benzer öngörüler ortaya çıkmış olsa da Edited, giysi detayları konusunda çok net sonuçlar oluşturamamıştır. Yapay zekanın veri tabanı önceden kayıtlı giysilere bağlı olduğu için kültürel ve sosyal değişikliklere ayak uyduramayacağı, ama zamansız değişmez klasik parçalarda veya hangi renklerin giyildiği belli olan özel günler için tahminlerinde daha tutarlı olabileceği önerisi sunulmuştur (DuBreuil ve Lu, 2020).

Getman ve ark., (2021) ise yapmış oldukları araştırmada bilgisayar görüşü ve makina öğrenimi yöntemiyle (Machine Learning-ML) bir giyim aksesuarının kullanımının, coğrafi ve zamansal hareketinin, çevresel, sosyal, politik ve kültürel etkilere göre belirlenmesi üzerinde araştırma yapmışlardır. Bunun için Vogue runway defile görselleri ve günlük sokak modası görselleri veri olarak kullanılmıştır. Araştırmanın amacı, makine öğrenim yoluyla sosyo-kültürel desenleri inceleyerek trend önerilerinin oluşturulmasıdır. Örnek olarak araştırmaya göre, defilelerdeki 2016–2017’deki beyzbol şapkasındaki artış, Doald Trump’ın başkanlık kampanyasında kullanılan “Make America Great Again (Amerika’yı Yeniden Harika Yap)” şapkalarının etkisi olduğu sonucu çıkarılarak politik ve siyasi çevrenin trendler üzerindeki etkisi belirlenmiştir. Aynı zamanda bu etkinin Amerika’da spor giyimin artışıyla da ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Getman ve ark., 2021).

3.3. Moda Tasarımı için Yapay Zekâ Programları

3.3.1. Cala

Tasarım fikrinden başlayarak ürünün pazarlamasını da içeren süreçler için destek vermektedir. Tasarımsal olarak yeni fikirlerle birlikte moodboard hazırlamakta, aynı zamanda kullanıcının çizimlerini referans olarak da yeni fikirler sunmaktadır (Goncharenko, 2023).

3.3.2. Designnovel

Tasarımcıların yeni koleksiyonlar oluşturmasına yardımcı olmak için gelişmiş algoritmalar kullanan yapay zekâ destekli bir moda tasarım platformudur. Tasarımcılara tasarım, kumaş önerileri, trend, pazar analizi hizmetinin yanında, eskizlerinin veya esinlendikleri resimlerin yüklenmesine izin vermektedir (Goncharenko, 2023).

3.3.3. Heuritech

Moda trendleri için tüketici deneyimlerinden alınan verileri analiz ederek trend raporları sunmaktadır. Özellikle sosyal medyada ünlüler ve takip edilen kişilerin fotoğraflarını analiz ederek, bu kapsamda çalışmalar ve sunumlar yapmaktadır (Goncharenko, 2023).

3.3.4. Midjourney Fashion

Çizimlerden ve yazılan açıklamalara göre tasarımlar oluşturmaktadır (Şekil 3.). Çeşitli trendleri karıştırıp esin kaynakları sunmaktadır (Wilson, 2023).

An avant-garde evening, the woman wearing a gown with galaxy-themed patterns and a flowing train inspired by Donna Karan.

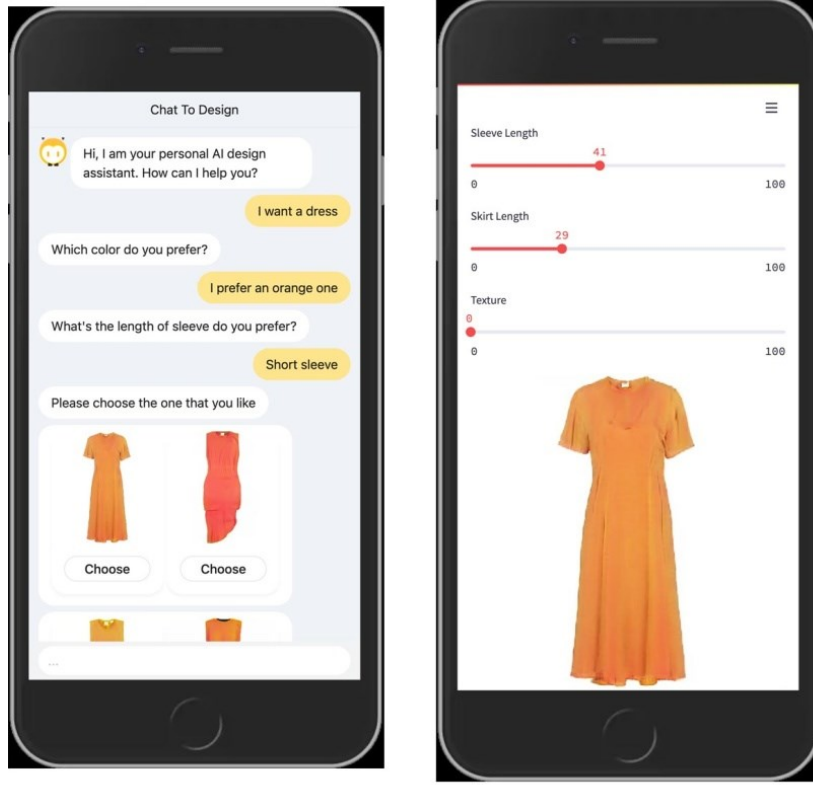

A casual slow fashion attire inspired by Eiko Ishioka, featuring a western tie-dye beach dress, beaded bracelets, wide-brimmed hat, background of coastal cliff and gentle sea breeze susurrate the dress.

Şekil 3. Rabia Jawaid yazdığı makalede farklı kelimeleri Midjourney programında kullanarak önerilerde bulunmuştur (Jawaid, 2023).

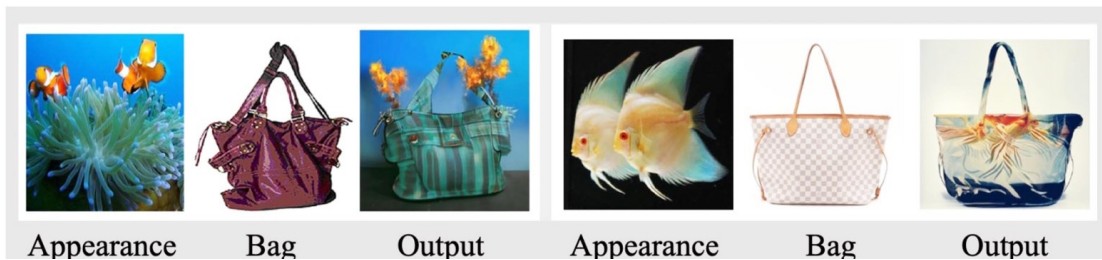
Wickramarathne ve ark. (2019), tarafından geliştirilerek sunulan Trenditex olarak adlandırılan mobil uygulama ise elbise tasarım modellerine odaklanmakta, kullanıcının tercihleri, beden şekli, ten rengi ve sosyal medyadan elde edilen trend tahminleri doğrultusunda tasarımlar oluşturmaktadır. Bu aşamalarda genetik algoritma ile kullanıcının cilt alt tonu (sıcak, soğuk, nötr olarak) belirlenerek, kullanıcının tercih ettiği renk ile hangi etkinlik için elbise istediğine göre renkler ayarlanmaktadır. Kullanıcının beden şekli, beş temel vücut tipine göre belirlenmektedir. En son aşamada, kullanıcı web kamerada kendi görüntüsü üzerinde seçilen elbiseyi görebilmekte ve önerilen giysi kullanıcı tarafından onaylanana kadar 15 farklı şekilde değiştirilmektedir (Wickramarathne ve ark., 2019).

Farklı bir yöntemle tasarım oluşturan bir yapay zekâ sistemi olan Chat-to Design (Şekil 4.) ise, Zhuang ve ark. (2022) tarafından, kişileştirilmiş moda tasarımlar için yeni, interaktif bir yapay zekâ sistemi olarak tanıtılmıştır. Sistem diğer, kelimeler yazılarak giysi tasarımı önerisinde bulunan sistemlerden farklı olarak kullanıcıların konuşarak tasarım yapmasına olanak sağlamaktadır. Bu iki aşamada gerçekleşir. Birinci aşama konuşma yoluyla genel seçim, ikinci aşama ise daha incelikli bir şekilde bilgileri düzenleyen interaktif ara yüzü aracılığıyla oluşmaktadır. Bu sistem 3 alt sistemi kapsar; kullanıcıların isteklerini kabul etme ve diyalogları yönetmede kullanılan doğal dil anlama özelliğiyle geliştirilmiş iletişim sistemleri, ikincisi önceden eğitilmiş çoklu moda görüntülerini getirme sistemi, üçüncüsü ise giysilerin özelliklerini düzenlemek için yeni gelişen teknolojilerle desteklenmiş moda tasarım sistemleridir. Kullanıcı iletişime başlar ve ‘bir elbise istiyorum’ diyebilir. Sistem, kullanıcıyla renk, kol uzunluğu gibi detaylar için iletişim kurmaya başlar. Sistem farklı alternatifler getirerek tasarımları sunar. Kullanıcı bunları seçer ya da geliştirilmesini isteyebilir. Elbiseyi seçtikten sonra kullanıcı farklı detaylar ekleyerek tasarım üzerinde değişiklik yapabilmektedir. Chat-to-Design aynı zamanda, kullanıcılarının kendi sanal görüntülerinin üzerinde, kendi tasarladıkları kıyafetleri deneme seçeneğine ve kullanıcılarının meta verse için dijital tasarımlar yapma seçeneğine de sahiptir (Zhuang ve ark., 2022).

Şekil 4. Chat to Design (Zhuang ve ark., 2022)

Yapay zekaya resim gönderilerek, resimden resme aktarım yapılarak oluşturulan tasarımlarda, referans verilen görsel, çıktı olarak istenilen giysi görselinden şekil olarak farklıysa, oluşturulan tasarımlarda orijinal şeklin (giysinin şeklinin) bozulduğu gözlemlenmiş ve problemi çözmek için Diffashion (Şekil 5.) yapay zekâ sistemi IEEE/CVF Bilgisayarlı Görme ve Desen Konferansı'nda sunulmuştur. Çalışmada referans görüntü resmi ile, iletilmek istenen görseli ayırmak için anlamsal maskeler oluşturulmuş, böylece gönderilen bir şeklin bir kıyafet görüntüsüne aktarılırken kıyafet görüntüsünün bozulmamasına odaklanılmıştır. Şekil 5'te gösterildiği gibi görüntü çantaya aktarılırken çantanın şekli bozulmamıştır (Cao ve ark., 2023).

Şekil 5. Diffashion, (Cao ve ark., 2023)

4. YAPAY ZEKANIN KÜRESEL EKONOMİYE KATKILARI

Günümüzde global istihdamın yaklaşık %40'ı yapay zekâ ile birlikte ilerlemektedir. Geçmiş yıllarda bilgi teknolojileri belirli meslekleri etkilerken, yapay zekâ ise yüksek vasıflı işleri etkileme potansiyelindedir. (Georgieva, 2014). Mckinsey Küresel danışmanlık şirketi, yapay zekânın verimlilik açısından 2.6-4,4 trilyon kazandıracağını, Polaris danışmanlık şirketi ise 2032'ye kadar yapay zekâ sektörünün 200,7 milyar dolara ulaşacağını tahmin etmektedir

(The North Lines, 2023). Birçok uzman yapay zekâ teknolojilerinin işsizliğe sebep olacağını tahmin etse de bu teknolojinin gelişmesi ile farklı iş, meslek gruplarının ortaya çıkacağını belirtmektedirler (Dikmen, 2023). Golden Sachs ekonomistleri yapay zekânın gelişmiş ekonomilerde, iş görevinin %25'ini, gelişmekte olan ekonomilerde ise %10-20 sini otomatikleştireceğini belirtmişlerdir. İş gücü maliyet ve zaman konusunda tasarruf sağlayacağı, bunun sonunda bazı işçilerin muhtemelen yeni görevlere tahsis edilebileceği belirtilmiştir. Yapay zekâ etkisinin 1-3 yıl içerisinde küçük, 3-10 yıl içerisinde daha büyük olması beklenmektedir. Goldman Sachs Araştırması, ABD'nin yapay zekâyı benimsemesinin önümüzdeki 10 yılın sonunda hızlanacağı görüşündedir. Adaptasyon süresinin diğer az gelişmiş ekonomilerde daha uzun olabileceği aktarılmıştır (Goldman Sachs, 2023).

Gelişmekte olan ülkeler dijital teknolojinin gelişmesinin engelleyecek kurumsal vergi sistemlerine sahiptir (Dabla-Norris ve Mooij, 2024). Bu tarz ülkelerin yapay zekânın faydalarından yararlanacak alt yapıya ve vasıflı iş gücüne sahip olmaması, zamanla ülkeler arasındaki eşitsizliğin artacağı riskini ortaya koymaktadır. Gelişmişlik ve gelir düzeyinin artışı, yüksek gelirli çalışanların işlerini yapay zekâ ile ne ölçüde entegre ettiği ile ilgilidir. Böylece bu durum yüksek gelirli firmalar için avantaj sağlayacak ve gelir eşitsizliğinin artmasına sebep olacaktır. Yapay zekânın her durumda sosyal eşitsizlik yaratma olasılığına karşı, farklı stratejiler ve politikalar devreye sokulmalıdır. İşçilerin hakları sosyal güvenlik politikalarıyla tekrar düzenlenmeli, yeniden eğitim programları ile yapay zekâ kullanımı kapsayıcı hale getirilmeli, dijital alt yapı ve dijital gücü yönetebilecek iş gücüne yatırım yapılarak, yapay zekânın insanlığın yararına kullanmak için politikalar geliştirilmelidir (Georgieva, 2014). Çalışanların, yapay zekâ merkezli bir çalışma sistemine ve ekonomiye hazırlanması için eğitim konusunda donanımlı olmaları, problem çözme, kolay adaptasyon eleştirel bakış açısı geliştirme gibi becerilerle donatılmaları gerekmektedir (Adigwe ve ark., 2024). Eğitim, sağlık ve devlet hizmetleri gibi alanlarda sonuçları iyileştirmek için yapay zekâdan faydalanılmalı ve ülkelerin birlikte çalışması gerekmektedir (Dabla-Norris ve Mooij, 2024).

Yatırım Direktörü Chris Hyzy, yapay zekânın, elektrik ve buhar makinesinin geçmişte yaptığı benzer bir etkiyle küresel ekonomiyi değiştireceğini belirtmektedir (Bank of America, t.y.). Gelişmekte olan ülkeler yapay zekâ teknolojilerine yatırım yapmadıkları sürece, uluslararası alanda, gelişmiş ülkeler ile aralarındaki ekonomik fark açılacaktır. Bu bilgiler ışığında ülkelerin de ekonomisini doğrudan etkileyeceğini düşünürsek, yapay zekâ teknolojilerini görmezden gelmek mümkün değildir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Moda tasarımının her zaman teknolojik gelişmelere eşlik ederek ilerlediği göz önünde bulundurulursa, yapay zekâ ile modanın birlikte kullanılması kaçınılmazdır. Moda tasarımcılarının en büyük görevi tasarım yapabilme kabiliyetlerini, dün oldukları konumdan her zaman ileriye götürebilmeleridir. Günümüzde tasarım için kullanılan kaynaklar ve araçlar çeşitlilik olarak nerdeyse sınırsız ve herkes için ulaşılabilir. Bu sebeple moda tasarımcıları ve moda markaları yapay zekâ araçlarını büyük bir hevesle ve ilham kaynağı olarak, moda tasarımına dinamik bir enerji getirmek için farklı amaçlarla kullanmaya başladığını görmekteyiz. Yapay zekâyı girilen kelimeler ve çıkan sonucu işlemek tasarımcının inisiyatifinde olduğundan, toplum imajını şekillendiren önemli mesleklerden biri olan tasarımcının düşünebilme ve değerlendirme kapasitesi her zaman çok önemlidir. Tasarımcının bu verileri doğru değerlendirmesi için estetik ve entelektüel açıdan sürekli kendisini geliştirmesi gerekmektedir. Yapay zekâ moda tasarım aşamasında, istenilen tasarımla ilgili anahtar kelimeler girilerek, ya da tasarımcının kendi çizimi veri olarak kullanılarak farklı tasarımlar oluşturabileceği çok çeşitli araçlar mevcuttur. Bunun yanı sıra tasarım oluşturmadan önceki hazırlık süreci için, trend analizi ve tema oluşturma konularında da önemli katkılar sunan

yapay zekâ, çok sayıdaki arşiv görsellerini ve verilerini tarayarak koleksiyon için tema oluşturup, gelecek öngörülerinde bulunabilmektedir. Özellikle tüm geçmiş tasarımlar ve çevirim içi alışverişlerden edinilen bilgiler yapay zekâ sistemlerinde kayıtlı olduğu için hangi ürünün, rengin, kumaşın, şeklin ilgi gördüğü bilgisi edinilerek ticari ürünler tasarlamada daha doğru sonuçlar verebilmektedir. Ayrıca tasarımcı, sunulan bir tasarımla ilgili müşterilerden görüşlerin anında alınmasını sağlayarak tasarımın beğenilip, beğenilmediğini anlayabilir ve üretim sürecini ona göre planlayabilir. Dijital dünyanın renkliliği, çeşitliliği ve özgürlüğü herkes gibi tasarımcıların da ilgisini çekmiş olup, yapay zekâ araçları kullanılarak, sadece sanal ortamda giyilebilecek tasarımlar da tasarlanmaya başlanmıştır. Yapay zekâ moda tasarımında trend ve tasarım belirlemede moda tasarımcısının asistanı gibi kullanıldığında tasarımcının tüm yeteneğini parlatacaktır.

Trendlerle ilgili öngörünün gelişmesi için, tüm yıllarda gerçekleşen toplumsal olaylar ve giysilere etkileri araştırılıp yapay zekaya öğretilerek, bu bilgiler ışığında gelecekte neler olabileceğine dair daha tutarlı trend tahminleri alınabilir. Moda hangi toplumsal olaylardan nasıl etkileniyor soruları ve cevaplarıyla yapay zekâ eğitilebilir. Trend tahminleri için satın alma davranışları veri tabanlarına kaydedilerek, haftalık, aylık, yıllık raporlar halinde, tercih edilen ürünlerin şekli, bedeni, rengi ile sunulan, küresel ölçekli bilgi veren bir sistem endüstri için faydalı olacaktır.

Sadece model detayları (kol, yaka, paça, dikiş gibi) üzerine odaklanan bir sistem geliştirilebilir.

Tasarımlar oluşturulurken tasarımcıya, hedef müşteri için tasarlanan modeller için daha fazla psikolojik sorular sorulabilir. Müşterinin hayat tarzı, felsefesi, müzik ve film zevki gibi duygusal veriler sisteme öğretilir. Böylece markanın müşteri profiliyle ilgili daha doğru sonuçlar alınabilir.

Firmalar dünyanın her yerinden müşterilerle beraber interaktif tasarımlar yapabilir, böylece daha güncel kalarak, tanınırlıklarına da katkı sağlayabilirler.

Ekolojik anlamda fonksiyonel giysi tasarımları geliştirilebilir, bir giysinin 3 farklı giyiminin modellenmesi gibi konularda yapay zekâ geliştirilebilir.

Moda Tasarım eğitimi konusunda geliştirilecek yapay zekâ sistemleriyle öğrenciler düşündükleri tasarımların sonucunu hemen görüp, eksikliklerini tespit edebilirler. Yazdıkları kelimelerin zengin olabilmesi için teknik giysi terimlerine hâkim olmaları veya kendi skeçleri üzerinden bir çıktı almak için ise yine çizim yeteneklerinin gelişmiş olması beklenmektedir. Bu yüzden klasik moda tasarım eğitiminin yanında tasarımların ve uygulamaların sonuçlarını anında görme konusunda yapay zekâ moda tasarım eğitimine katkı sunacaktır. Yapay zekâ üzerinden farklı tasarım çalışmaları yapılabilir, renk denemeleri, renk karışımları çalışılabilir, model detaylarını, kendi tasarladıkları konseptlerle birlikte çeşitlendirebilir. Yapay zekâda oluşturdukları modelleri esin kaynağı olarak kullanıp, el çizimiyle farklılaştırarak, klasik moda eğitimi ve yapay zekâ hibrit bir şekilde eğitim sistemine uyarlanabilir. Yazılımcı ve tasarımcıların birlikte çalışmasıyla yapay zekâ ve moda tasarımında daha doğru ve yaratıcı sonuçlar alınacaktır.

Gelecekte, şimdinin bilgisayar ve telefonları gibi tüm tasarımcılar ve markalar için kişiselleştirilmiş yapay zekâ tasarım asistanları vazgeçilmez olacaktır. Yapay zekanın ulaşımı kolaylıkla dünyanın her yerine sağlanırsa, şartların ve koşulların eşitlendiği, tasarımcıların dışında dünyanın her yerinden herkesin, tasarım yapabilmek ve yaratıcılıklarını gösterebilmek için bir şansı olacaktır. Fizikçi ve felsefeci Doç. Dr. Enis Doko yapay zekâ ile sanatın birleşmesi sonucu herkesin kendi sanatını oluşturacağı bir dönemin geleceği ve sanatın kitlelere yayılması açısından faydalı olacağı, insan yaratıcılığının yine de büyük rol oynayacağı için, yaratıcılığın

negatif anlamda etkilenmeyeceği görüşündedir. İleride makineler yardımıyla farklı sanat akımlarının da oluşabileceğini öngörmektedir. Bununla beraber özellikle gençler arasında toplumsal değerlerin yok olmaması için de çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmektedir. (Arslan, 2020).

Ayrıca yapay zekâ; sevdiğimiz, çok yetenekli, ikon, dahi olarak tanımlanan insanların yeteneklerinin ve düşüncelerinin veri tabanına aktararak, ölümsüzleştirilmesi için de kullanılabilir.

Tüm bu yenilikler doğru kullanıldığında yapay zekâ toplumun ilerlemesine pozitif bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adigwe, C. S., Olaniyi, O. O., Olabanji, S. O., Okunleye, O. J., Mayeke, N. R., & Ajayi, S. A. (2024). Forecasting the Future: The interplay of Artificial Intelligence, innovation, and competitiveness and its effect on the global economy. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 24(4), 126-146. <https://doi.org/10.9734/ajebe/2024/v24i41269>
- AI For Fashion (t.y.). *Jason grech #cognitivecouture*. IBM Corp. 2018. https://cognitivefashion.github.io/portfolio/couture_jasongrech/ adresinden 11 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Arslan, Y. (2020, 11 Mart). Artık distopyanın içinde yaşıyoruz. *Lacivert*. <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2020/03/11/artik-distopyanin-icinde-yasiyoruz>
- Arthur, R. (2018, 15 Ocak). Artificial intelligence empowers designers In IBM, Tommy Hilfiger and FIT collaboration. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/rachelarthur/2018/01/15/ai-ibm-tommy-hilfiger/?sh=5efe4a3878ac>
- Audaces. (t.y.). *What is virtual clothing and how does digital fashion work ?* <https://audaces.com/en/blog/digital-clothing> adresinden 11 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Bank of America (t.y.). *Artificial intelligence: A real game changer*. <https://business.bofa.com/en-us/content/economic-impact-of-ai.html> adresinden 24 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Bayram, A. (2021, 15 Ocak). *Generative adversarial networks (gan) nedir?* Medium. <https://alper-bayram.medium.com/generati%CC%87ve-adversari%CC%87al-networks-gan-nedir-f4ae346e679a>
- Brownlee, J. (2019, 12 Temmuz). *18 impressive applications of generative adversarial networks (GANs)*. Machine Learning Mastery. <https://machinelearningmastery.com/impressive-applications-of-generative-adversarial-networks/>
- Cabrera, A., & Frederick, M. (2012). *Moda okulunda öğrendiğim 101 şey* (B., Şansal, Çev.) Optimist Kitap. (2010, Grand Central Publishing)
- Cao, S., Chai, W., Hao, S., & Wang, G. (2023). *Image reference-guided fashion design with structure-aware transfer by diffusion models* [conference presentation abstract]. In Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (pp.3525–3529). https://openaccess.thecvf.com/content/CVPR2023W/CVFAD/papers/Cao_Image_Reference-Guided_Fashion_Design_With_Structure-Aware_Transfer_by_Diffusion_Models_CVPRW_2023_paper.pdf
- Chan, E. (2023, 10 Ağustos). 5 things to know about Ganni's AI-inspired SS24 show. *Vogue*. <https://www.vogue.co.uk/gallery/ganni-ss24Schwab>
- Crook, L. (2021, 3 Kasım). *Amber Slooten reveals her vision for a more inclusive fashion industry*. Deezan. <https://www.dezeen.com/2021/11/03/dezeen-15-interview-amber-slooten-the-fabricant-talk/>
- Çelik, A. (2019, 6 Ekim). *Genetik algoritma nedir?* Medium. <https://alameddinc.medium.com/genetik-algoritma-1-fbbc2c4d001d>

- Çeliksap, S. (2015). Giyim ve modanın kısa öyküsü. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(1), 157–164.
- Dabla-Norris, E., & Mooij, R. (2024, 17 Haziran). *Fiscal policy can help broaden the gains of AI to humanity*. IMF. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/06/17/fiscal-policy-can-help-broaden-the-gains-of-ai-to-humanity>
- Değerli, N. G. (2018). 21. yüzyılda giyilebilir sanatın öncü moda tasarımcıları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(51), 1413–1426. <https://doi.org/10.7816/idil-07-51-13>
- Dereboy, E. 2004. *Kostüm, moda tarihi*, Özel Güzel Sanatlar Stilistik Okulu.
- Deveci, M. (2022). Yapay zekâ uygulamalarının sanat ve tasarım alanlarına yansımaları. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), 118–140. <https://doi.org/10.55089/yyuvasad.1115961>
- Dikmen, G. (2023, 9 Nisan 9). Yapay zekâ küresel ekonomiyi nasıl etkileyecek? *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/yapay-zeka-kuresel-ekonomiyi-nasil-etkileyecek-wp7648358>
- DuBreuil, M., & Lu, S. (2020). Traditional vs. big-data fashion trend forecasting: an examination using WGSN and EDITED. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 13(1), 68–77. <https://doi.org/10.1080/17543266.2020.1732482>
- Eleks (t.y.). *About Eleks*. <https://eleks.com/about-eleks/> adresinden 19 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Fairs, M. (2021, 3 Kasım). “*In this future, a kid in Dakar stands as much chance as a kid in Paris*” says Amber Slooten. *Dezeen*. <http://www.dezeen.com/2021/11/03/amber-slooten-the-fabricant-fashion-manifesto-dezeen-15/>
- Furtado, L. G., (2023, 8 Eylül). Collina Strada spring 2024 ready-to-wear. *Vogue*. <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2024-ready-to-wear/collina-strada>
- [Georgieva](#), K. (2014, 14 Ocak). *AI will transform the global economy. Let's make Sure it benefits humanity*. IMF. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity>
- Getman, R. R., Green, D. N., Bala, K., Mall, U., Rawat, N., Appasamy, S., & Hariharan, B. (2021). Machine learning (ML) for tracking fashion trends: Documenting the frequency of the baseball cap on social media and the runway. *Clothing and Textiles Research Journal*, 39(4), 281–296. <https://doi.org/10.1177/0887302X20931195>
- Goldman Sachs (2023, 7 Kasım). *AI may start to boost US GDP in 2027*. <https://www.goldmansachs.com/intelligence/pages/ai-may-start-to-boost-us-gdp-in-2027.html>
- Goncharenko, V. (2023, 2 Mayıs). *10 best AI tools for fashion in 2023*. Metaverse Post. <https://mpost.io/tr/10-best-ai-tools-for-fashion-in-2023/>
- Gök, M. O. (2021). Sanal ortamda giysi tasarım süreci: Project müze örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (28), 263–277. <https://doi.org/10.18603/sanativetasarim.1048660>
- Harper, L. (2019, 31 Ocak). *Whistleblower Christopher Wylie joins fashion retailer H&M*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/fashion/2019/jan/31/whistleblower-christopher-wylie-joins-fashion-retailer-h-m>

- I amsterdam (2023, 19 Eylül). *The Fabricant: the worlds first digital fashion house*. <https://www.iamsterdam.com/en/business/key-sectors-for-business/creative/stories/the-fabricant>
- International Business Machines Corporation [IBM] (t.y.). *IBM Watson to Watsonx*. <https://www.ibm.com/watson> adresinden 19 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- International Business Machines Corporation [IBM] Data and AI Team (2023, 6 Temmuz). *AI vs. machine learning vs. deep learning vs. neural networks: What's the difference?* IBM. <https://www.ibm.com/blog/ai-vs-machine-learning-vs-deep-learning-vs-neural-networks/>
- Jain, M. (2019, 23 Nisan). An AI “designer” just won runner-up in a major fashion design competition. Radii. <https://radii.co/article/an-ai-designer-just-won-runner-up-in-a-major-fashion-design-competition>
- Jawaid, R. (2023, 27 Ağustos). *20+ Midjourney prompts for fashion designers in different styles*. The Tech Mantle. <https://www.thetechmantle.com/midjourney-prompts-for-fashion-designers/>
- Kang, W. C., Fang, C., Wang, Z., & McAuley, J. (2017, 18-21 Kasım). *Visually-aware fashion recommendation and design with generative image models* [conference presentation abstract]. IEEE International Conference on Data Mining (ICDM), 207–216. <https://doi.org/10.1109/ICDM.2017.30>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62–80.
- Kotouza, M. T., Tsarouchis, S. F., Kyprianidis, A. C., Chrysopoulos, A. C., & Mitkas, P. A. (2020, 5-7 Temmuz). *Towards fashion recommendation: An AI system for clothing data retrieval and analysis*. *Artificial intelligence applications and innovations* [conference presentation abstract]. 16th IFIP WG 12.5 International Conference, AIAI 2020, Neos Marmaras, Greece, Proceedings, Part II 16, (433-444). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-49186-4_36
- Liimatainen, M. (t.y.). *About*. <https://mattiliimatainen.com/about> adresinden 10 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Moda Kariyeri (2022, 14 Aralık). *Moda zaman tüneli: 19. ve 20. yüzyıllar*. <https://modakariyeri.com/moda-zaman-tuneli>
- Nadasbaş, S. E. (2020). Bilişsel bilişim teknolojilerinin moda endüstrisinde kullanımı. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 7(50), 195–213. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1756>
- Nayak, R., & Padhye, R. (2018). Artificial intelligence and its application in the apparel industry. In *Automation in Garment Manufacturing* (pp. 109-138). Woodhead Publishing. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-101211-6.00005-7>
- Öngün, C. (2020, 6 Şubat). *Generative adversarial networks (gan) nedir?* Medium. <https://cihanongun.medium.com/generative-adversarial-networks-gan-nedir-5cc6a48a6870>
- Pardes, A. (2019, 11 Temmuz). *AI's latest job? Designing cool t-shirts*. Wired. <https://www.wired.com/story/artificial-intelligence-in-fashion-design/>
- Peacock, S., F. (2012, 12 Temmuz). *IBM Watson: The future of Bollywood fashion is cognitive*. IBM. <https://admin02.prod.blogs.cis.ibm.net/blogs/think/2017/07/42019/>

- Rietze, A., (2016, 2 Eylül). *Project Muze: Fashion inspired by you, designed by code*. Google in Europe. <https://blog.google/around-the-globe/google-europe/project-muze-fashion-inspired-by-you/>
- Särmäkari, N., & Vänskä, A. (2022). ‘Just hit a button!’–fashion 4.0 designers as cyborgs, experimenting and designing with generative algorithms. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 15(2), 211–220. <https://doi.org/10.1080/17543266.2021.1991005>
- Sayın, E. (2022, 4 Nisan). *Moda endüstrisinde yeni devir: Dijital moda*. Trt Haber. <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/moda-endustrisinde-yeni-devir-dijital-moda-675760.html>
- Schwab, K. (2018, 22 Ağustos). *This AI designs Balenciaga better than Balenciaga*. Fast Company. <https://www.fastcompany.com/90223486/this-ai-designs-balenciaga-better-than-balenciaga>
- Singh, M., Bajpai, U., V, V., & Prasath, S. (2020). Generation of fashionable clothes using generative adversarial networks: A preliminary feasibility study. *International Journal of Clothing Science and Technology*, 32(2), 177–187. <https://doi.org/10.1108/IJCST-12-2018-0148>
- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve girişimcilikte yeni yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 43–57. <https://doi.org/10.30794/pausbed.424955>
- Stinson, L. (2016, 3 Mayıs). *IBM's Watson helped design Karolina Kurkova's light-up dress for the Met Gala*. Wired. <https://www.wired.com/2016/05/ibms-watson-helped-design-karolina-kurkovas-light-dress-met-gala/>
- Stolyar, B. (2018, 14 Şubat 14). *At N.Y. fashion week, Badgley Mischka let audience vote on designs with an app*. Digitaltrends. <https://www.digitaltrends.com/mobile/badgley-mischka-runway-app-new-york-fashion-week/>
- Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419–426.
- Sussex Tech. (t.y.). *William Lee's knitting machine*. Sussex County Vocational Technical School. <https://www.sussexvt.k12.de.us/science/The%20History%20of%20the%20World%201500-1899/William%20Lee.htm> adresinden 09 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- The Cutt, IBM (t.y.). *A look inside Marchesa*. The Cutt. <https://www.thecut.com/2016/04/met-gala-dress-designed-by-marchesa-ibm-watson-c-v-r.html> adresinden 23 Ocak 2024 adresinden alınmıştır.
- The North Lines (2023, 27 Eylül). *Yapay zekânın küresel ekonomiye 4,4 trilyon dolar katkı sağlayabileceği öngörülüyor*. T.C. Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/yapay-zekanin-kuresel-ekonomiye-4-4-trilyon-dolar-katki-saglayabilecegi-ongoruluyor>
- Tutar, H. (2023). Nitel araştırma deseni belirleme ölçütleri ve gerekçelendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 334–355. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1190123>
- Watson, L. (2007). *Modaya Yön Verenler* (G. Ayas, Çev.). (1. Baskı). Güncel Yayıncılık.

- Wickramaratne, P., De Silva, M., Weerasinghe, C., Nanayakkara, H., Abeygunawardhana, P., & Silva, S. (2019, 5-6 Aralık). *Trenditex: An intelligent fashion designer* [conference presentation abstract]. In 2019 International Seminar on Research of Information Technology and Intelligent Systems (ISRITI) (pp. 505–510). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ISRITI48646.2019.9034631>
- Wilson, A. (2023, 25 Mayıs). *Midjourney fashion: How to create inspiring designs*. Approachable AI. <https://approachableai.com/midjourney-fashion/>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, H., Çalışkan, F., & Dayık, M. (2016). Genetik algoritmaların tasarım sürecinde kullanılması. *Teknik Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Yüksel, N., Börklü, H. R., Sezer, H. K., & Canyurt, O. E. (2023). Review of artificial intelligence applications in engineering design perspective. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 118, 105697. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2022.105697>
- Zhuang, W., Ye, C., Xu, Y., Mao, P., & Zhang, S. (2022). *Chat-to-Design: AI assisted personalized fashion design*. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2207.01058>

- Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Yazarların Çalışmaya olan katkıları eşittir.

Francis Fukuyama'nın Kendini Reddi: "Son İnsan"dan "İnsan"ın Sonuna

Francis Fukuyama's Self-Denial: from "the Last Man" to the End of "Human"

Ragıp ERGÜN¹

Öz

Batı düşüncesinde ilerlemeye yüklenen anlam ilerlemenin bir noktadan sonra sona erip ermeyeceği tartışmalarına da neden olmuştur. Bu konuda farklı düşünürler tarihi sonlandıran ve hatta donduran çeşitli teoriler ortaya atmışlardır. "Tarihin sonu"nun geldiğini ve "son insan" modelinin ortaya çıktığını düşünen kişilerden birisi de Francis Fukuyama olmuştur. Bu tez sosyal bilimlerde uzun bir dönem tartışmalara neden olmuştur. Fukuyama çeşitli eserlerinde "tarihin sonu ve son insan" tezini destekleyen çalışmalar yapmıştır. Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi özellikle 21. yüzyılın başında yaşanan teknolojik gelişmelerle "insan ötesi/sonrası" konulu yaklaşımlarla farklı bir boyut kazanmıştır. İnsanı teknolojik bir varlığa dönüştürme idealine sahip bu yaklaşımların en bilineni transhümanizmdir. Bu duruma kayıtsız kalmayan Fukuyama, kendi ilmî hayatının en önemli yaklaşımını reddeden, reddetmek zorunda kalan çalışmalar yapmıştır. Fukuyama "son insan" tezinde överek bahsettiği doğa bilimlerinin ve teknolojinin gelişimi konusunda artık endişe duymaktadır. Çünkü "son insan" modelini yarattığını düşündüğü bilimsel ve teknolojik gelişmeler bilinen insanın sonunu getirme amacına yönelmiştir. Bu da Fukuyama'nın kendi tezini reddeden bir anlayışa kaymasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Francis Fukuyama, Tarihin Sonu, Son İnsan, Transhümanizm.

Abstract

The meaning attributed to progress in Western thought has also led to debates on whether progress will end after a point. On this subject, different philosophers have put forward various theories that end and even freeze history. Francis Fukuyama was one of those who thought that the "end of history" had come and the "last man" model had emerged. This thesis has caused long-term discussions in social sciences. Fukuyama has made studies supporting the "end of history and the last man" thesis in his various works. Fukuyama's thesis of "the end of history and the last human" has gained a different dimension with approaches on "post-human/post-human", especially with the technological developments at the beginning of the 21st century. Transhumanism is the most well-known of these approaches, which have the ideal of transforming human beings into a technological being. Fukuyama, who was not indifferent to this situation, made studies that rejected and had to reject the most important approach of his scientific life. Fukuyama is now concerned about the development of natural sciences and technology, which he praised in his "last man" thesis. Because the scientific and technological developments, which he thought created the "last human" model, turned towards the ideal of bringing the end of the known human being. This causes Fukuyama to shift to an approach that rejects his thesis, and even worries about the point where the main arguments of his previous thesis have come.

Keywords: Francis Fukuyama, The End of History, The Last Man, Transhumanism,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Şavşat MYO, r.ergun@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7675-8729>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 29.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.08.2024

Atıf İçin/For Cite: ERGÜN R., "Francis Fukuyama'nın Kendini Reddi: "Son İnsan"dan "İnsan"ın Sonuna", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1716-1729

<https://doi.org/10.17755/esosder.1491527>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Giriş

Tarih boyunca felsefeler, dinler ve ideolojiler ideal toplum, ekonomi, siyaset ve bunların içinde yaşayacak makbul/makul “insan”ı aramışlardır. Bu ideal “insan”ın gerçekleşip gerçekleş(e)meyeceği ise çok ciddi tartışmalara neden olmuştur. Dinlerin ekseriyeti ve felsefe(ci)lerin ise bir kısmı ideal olanın ölüm sonrası hayatta gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Ancak ideali arama çabası her daim var olmuştur. Modern ideolojiler ise kendi ideal insanını tanımlama gayreti içinde olmuşlardır. Bu ideal insanın ortaya çıkabilmesi için de ona dair ne varsa bütüncül olarak tanımlama iddiasını içlerinde barındırmışlardır. İdeal insan bulunduğu ise tarihin sonlanacağı fikri sürekli olarak tekrarlanmıştır.

Tarihin sonu olarak tanımlanan, insanın ve insanlığın gelebileceği son aşamaya varıldığına dair inanç modern dönemden önce de çeşitli şekillerde dillendirilmiştir. Bu retorik Roma İmparatorluğu’nun gücünün zirvede olduğu dönemde “bütün yollar Roma’ya çıkar” sözüyle kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti zamanında da benze şekilde bu anlayış “devlet-i ebed müddet” sözüyle ifade edilmiştir (Davutoğlu, 2009: 6). Gücünün zirvesine ulaşan medeniyetler kendilerinden sonra yeni bir zamanın olmayacağını öne sürmüşlerdir. Tarihin sonuna geldiği bir dönemde doğal olarak da zamanının ürünü olan insanın da son modeli ortaya çıkmış demektir.

Tarihin sonunun geldiğini ve son insan modelinin oluştuğunu düşünen düşünürlerden birisi de Japon asıllı Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama olmuştur. Fukuyama bu yaklaşımını bütüncül olarak 1992 yılında yayınladığı *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (The End of History and the Last Man) isimli eseriyle ortaya koymuştur. Bu zaman dilimi yani 1990’lı yılların başı oldukça manidardır. Çünkü bu dönemde liberal Batı bloğunun karşısındaki en önemli rakip olan Sovyet Rusya son bulmuş, Berlin Duvarı yıkılmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde liberal Batı medeniyeti bir nevi galibiyetini ilan etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Batı medeniyetinin mihmandarı ABD’den Fukuyama eliyle liberal ekonomi ve toplum modelinin tarihin sonu, bu medeniyet içinde yaratılan “insan”ın da tekemmül mertebesine eriştiği gerekçesiyle son varlık olduğu ileri sürülmüştür. Fukuyama’nın insanlık adına pek çok yönden liberalizmi merkeze alarak tarihin sonunu ilan etmesinin “ideolojilerin sonu”nun geldiği düşülen bir çağda bu ideolojinin devamlılığının sağlanması ve diğerlerine meydan okuması adına önemli bir adım olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Çetin, 2007: 26). Bu yaklaşım Arnold Toynbee’nin medeniyetler yaklaşımına da benzemektedir. Bu yaklaşımda Toynbee dünyada toplamda 26 medeniyetin var olduğunu; bunların 16 tanesinin öldüğünü, 10 tanesinin yaşadığını ama 9 tanesinin, 10’uncusunun, yani Batı medeniyetinin tehdidi altında varlıklarını sürdürdüğünü öne sürmektedir (Toynbee, 1956: 1-2; Davutoğlu, 2009: 11). Bu tehdit diğer medeniyetlerin Batı medeniyetine tâbi olma ihtimalinin yüksek olduğu iddiasını içinde barındırmaktadır.

Fukuyama’yı tarihin sonunun geldiği ve son insan modelinin ortaya çıktığı çıkarsamasına iten en önemli neden, döneminde doğa bilimlerinde, ekonomide ve teknolojide yaşanan gelişmelerdir. Bu gelişmeleri Hegelci bir yaklaşımla irdeleyen Fukuyama, Batı medeniyetinin bir cazibe merkezi haline geldiğini, diğer medeniyetlerin de “kabul görmek” için bu modele/medeniyete yetişme çabası içine girdiklerini söylemektedir. Bu durumun da en nihayetinde liberal Batı medeniyetinin nihai zaferi ile son bulacağını öne sürmektedir. Ancak 21. yüzyılın başlarında Fukuyama’nın tarihin sonunu ve son insanı meydana getirdiğini düşündüğü bilimsel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler başka bir boyut kazanmıştır. Bu üç unsurun birlikteliğiyle, bilinen “insan” modeli tartışma konusu olmakta ve teknolojik imkânlar ile insanı daha üst bir seviyeye taşıma ihtimalleri ortaya atıldığına şahit olunmaktadır. Literatürde transhümanizm olarak bilinen bu yaklaşım ile “insan sonrası” dünya inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumun farkına varan Fukuyama 2004 yılında “Transhümanizm” başlıklı

bir makale kaleme almakta ve önceki tezinde büyük bir övgüyle gelişiminden memnun olduğu bilim ve teknolojinin geldiği noktadan endişe duymaktadır (Fukuyama, 2004). Dünyada büyük tartışmalara neden olan ilk tezini ortaya attıktan yaklaşık on iki yıl sonra Fukuyama, teknoloji ve bilimin sentezinden üretilmeye çalışılan insan modeline mesafelidir. Hatta bu durumun yaratacağı yasal sorunlar konusunda önemli sorular sormakta, çekinceler duymaktadır.

Literatürde Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi hakkında farklı yaklaşımlar ve çalışmalar oldukça fazladır. Ancak hem Fukuyama'nın kendi tezini reddeden yaklaşımını konu alan hem de teknolojinin geldiği son nokta üzerinden yeni insan tanımlaması ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu yüzden hem Fukuyama'nın "son insan" ve "insan sonrası" hakkındaki görüşlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmek hem de teknoloji ile yeni insan tanımının yapılmasını bütüncül bir değerlendirmeye tâbi tutmak literatüre katkı yapmanın yanında "yeni-dünya/insan" algılarını anlama açısından da oldukça önemli olacaktır.

1. TARİHİN SONU ve SON İNSAN: FUKUYAMA'NIN DÜNYAYA MEYDAN OKUMASI

Uzun bir dönem lehte ve aleyhte birçok tartışmaya konu olan Fukuyama'nın 1992 yılında bütüncül ve müstakil bir çalışma ile ortaya koyduğu "Tarihin Sonu ve Son İnsan" tezi ilgili tarihten birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. Fukuyama, ilk olarak 1988-1989 eğitim/öğretim döneminde, John M. Olin Demokrasinin Teori ve Pratiğini Araştırma Enstitüsü'nde "Tarih'in Sonu" başlıklı konferansta bu yaklaşımını dile getirmiştir. Ardından bu yaklaşımını "Tarih'in Sonu" isimli makalesi ile genişletmiş ve daha sonra ise "Tarihin Sonu ve Son İnsan" adlı kitabını 1992 yılında yayınlamak üzere yaklaşımını kemale erdirmiştir (Çiftçi, 2019: 258). Bu tezini desteklemek için de Fukuyama başta *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yarattığı* (Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity) (1995), *Büyük Bozulma* (The Great Disruption) (1999), "İkinci Düşünceler: Şişedeki Son Adam" (Second Thoughts: The Last Man in a Bottle) (1999) gibi eserler de kaleme almıştır.

Fukuyama'nın tarihin sonunun geldiği ve son insan modeline ulaşıldığı yönündeki tezinin temeli Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in "kabul görme" yaklaşımına dayanmaktadır (Çiftçi, 2019: 259; Davutoğlu, 2009: 35). Bu düşünceye göre insanın özünde başkası tarafından kabul görme arzusu vardır ve bu arzu ontolojik bir mahiyete sahiptir. Aslında bu kabul görme arzusunda kabul görülmek isteyen aşağıda, kabul gören ise yukarıdadır. Hegel felsefesinde bu durum köle-efendi diyalektiğiyle anlatılmaktadır (Konur ve Toprak, 2016: 121). Fukuyama, Hegel'in bu felsefesini ünlü Hegel yorumcusu Alexandre Kojève'den almaktadır (Fukuyama, 2012a: 368). Kojève'ye göre insan, hayatı bütüncül olarak açıklama arzusundadır ve ona göre Hegel felsefesi de bu anlamlı bütünü sağlamaktadır. Kojève insanın yaşanılan dünyayı ve kendi eylemlerini merkeze alması gerektiğini, bu yüzden öte-dünya gibi fikirleri bir kenara bırakmasını savunmaktadır (Kojève, 2001: 21; Kojève, 1980: 219). Tam da bu düşünceden hareket eden Fukuyama kendi başına kalmış, "tanrısından âzâde edilmiş" insanın en önemli arzusunun kabul görme olacağını ve bunun da tarihin sonunu getireceğini savunmaktadır:

Kojève, kabul görme arzusunu en önemli insan arzusu olarak gördüğü için, insanlığın tarihin sonuna ulaşmış olduğu sonucuna varmaktadır. Buna göre, ilk kanlı kavgadan beri tarihi ilerleten kabul görme arzusudur. Evrensel ve homojen devlet karşılıklı kabul görmeyi temsil ettiği ve böylece bu arzu bütünüyle tatmin edildiği için, tarihin sonuna ulaşmıştır (Fukuyama, 2012a: 364)

Kojève'nin bu yorumunu kendi teorisinin merkezine yerleştiren Fukuyama, evrensel bir tarih algısı inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmasının sonucunda iki tür tarih anlayışının olduğunu düşünen Fukuyama, birincisinin modern doğa bilimlerinin ortaya çıkardığını düşündüğü insanın sonsuz arzusuna dayanan yaklaşım, diğerinin ise kabul görme isteği olduğunu öne sürmektedir (Fukuyama, 2012a: 365). Bu iki tarih algısının da en nihayetinde

insanlığı liberal demokrasiye çıkarmakta olduğunu iddia eden Fukuyama, bu nedenle demokrasinin kayıtsız şartsız yüceltilmesi gerektiğine inanmaktadır (Fukuyama, 2012a: 363). Kayıtsız şartsız yüceltilmesini düşündüğü demokrasinin ise en iyi şeklinin Amerika’da uygulandığını düşünen Fukuyama, yine Kojeve üzerinden “zaruri ve gerekli” olanlar dışında eşitsizliklerin tamamen ortadan kalktığını öne sürmektedir:

Kojeve’in, Amerika’nın savaştan sonra Marx’ın “sınıfsız toplum”una ulaştığı şeklindeki saptamasını, şu anlamda yorumlayabiliriz: Toplumsal eşitsizlik bütünüyle ortadan kaldırılmış değildir, ama hâlâ var olan engellerin hepsi de, bir bakıma “gerekli ve giderilemez”; yani işin doğasından kaynaklanan ve insan iradesinden bağımsız engellerdir. Bu sınırlar içinde, böyle bir topluma ilişkin olarak, onun Marksist “özgürlük âlemi”ne ulaştığı söylenebilir: Doğal ihtiyaçlar karşılanmaktadır ve insanlar (tarihsel ölçütlere göre) minimum çalışma karşılığında ne isterlerse alabilmektedir (Fukuyama, 2012a: 368).

Fukuyama, resmî rakamlarda farklılık gösterse de yüzbinlerce evsiz yaşayan ve devletin kapsayıcı bir sosyal güvenlik sisteminin olmadığı (Özdemir, 2010: 84; How many homeless people are in the US, 2024; State of Homelessness: 2023) Amerikan toplumunu “sınıfsız toplum”a ulaştırmış, bir “özgürlük âlemi” olarak tanımlamaktadır. “Orta sınıf eşitliği” dışında bir eşitlik türünün olmadığını düşünen Fukuyama, bunun dışında eşitlik arayanların Marksist deneyimin iflasıyla hesaplaşmak zorunda kalacaklarını ve son derece güçlü bir devlet yaratmak zorunda kalacaklarını ileri sürmektedir. Buradaki “güçlü devlet” olumsuz bir anlamdadır. Çünkü liberal görüşe göre devlet güçlendikçe bireysel hak ve özgürlükler zayıflayacaktır (Çetin, 2007: 55-56). Fukuyama daha fazla sosyal demokrasi arzusunun tarihin sonunun gelişine herhangi bir engel teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2012a: ss. 370-371). Fukuyama 1990’lı yılların başında Amerika’nın mihmandarlığını yaptığı liberal Batı bloğunun geldiği aşamanın mutlak ve tartışılmaz olduğuna o kadar emindir ki alternatif herhangi bir söylemin bu gidişatın önünü kesemeyeceğini düşünmektedir.

Eşitsizliğin kökeninin doğa olduğunu düşünen Fukuyama, tarihin sonunda yaşayan nesillerin doğadan kaynaklı eşitsizlikleri benimsediklerini düşünmektedir. Doğadan kaynaklı bu eşitsizliklerin hatta haksızlıkların yeni teknolojiler ile giderilmeye başlandığını ve “daha adil” bir dünyaya gidildiğini “müjde”lemektedir (Fukuyama, 2012a: 371-372). Öte-dünya fikrinin ortadan kalktığı bir yaşamda “müjde” vermek Fukuyama gibi bilim adamlarına kalmaktadır. 1990’ların başında müjdelediği teknolojilerin geldiği aşamadan 2000’lerin başında endişe duyacak olmasının oldukça ironik bir durum olarak belirtmek gerekir.

Fukuyama 20. yüzyılın başlarında denenmiş ve öjenizm, ırkçılık, soykırım gibi insanlık adına onur kırıcı pek çok felaketle sonuçlanan insanı biyolojisine indirgeyerek tanımlayan ve onun sosyal bilimlerdeki karşılığı olan sosyal Darwinizmi (Hodgson, 2004: s. 448) hatırlatacak çıkarsamalar yapmaktadır:

...genel olarak rasyonel bir insan modeli var mıdır? Eğer insanın doğasına ilişkin bir görüş birliği yoksa ya da bağlayıcı bir insan modelinin hiç olamayacağı görüşü egemense, o zaman hakları tanımlama ya da yeni, muhtemelen yanlış hakların yaratılmasını önleme yolundaki her çaba etkisiz kalacaktır.

...bütün modern doğa bilimi ve felsefe, özgür ahlaki tercihin bir hayal olduğunu kanıtlamaya çalıştı. İnsan davranışı, yalnızca insan ve akıl altı itkiler anlamında anlaşıldı.

Kant’ın özgür ve rasyonel tercih olarak gördüğü şey, Marx’a göre ekonomik süreçlerin, Freud’a göre ise derinde gizli cinsel içgüdülerin bir ürünüydü. Darwin’e göre insan bütünüyle insan altından oluşmuştu; biyoloji ve biyokimya sayesinde insanın ne olduğu giderek daha kesin öğrenildi. Yüzyılımızın toplum bilimlerinden, insanın toplumsal koşullanmasının ve çevresinin bir ürünü olduğunu ve insan davranışının tıpkı hayvanlardaki gibi belli yasalara göre geliştiğini öğrendik.

...

İnsan içinden çıktığı hayvansal yaşamdan nitelik olarak değil, yalnızca nicelik olarak ayrılıyor. Kendi koyduğu yasaları mantıklı bir şekilde izleyebilen özgür insanın, kendi kendini kandıran bir efsaneden başka bir şey olmadığı ortaya çıkıyor. Üstün konumu insana, doğaya egemen olma, ondan yararlanma ve onu kendi amaçlarına göre yönlendirme hakkını veriyor. Modern doğa bilimi bunu mümkün kıldı (Fukuyama, 2012a: 374-375).

Fukuyama'nın burada tanımladığı insan ve varlık âlemi sosyal Darwinizmin tanımlıya oldukça benzerdir. Sosyal Darwinizmde de insan evrimsel sürecin sonunda ortaya çıkmış, biyolojisi üzerinden tanımlanması gereken bir varlıktır. İnsanın içtimai yaşamının ise doğa kanunları örnek alınarak düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü insan ile diğer canlı türleri arasında çok ciddi bir fark yoktur. Doğanın ürünü olan insan onun kanunlarıyla yönetilmelidir (Ergün, 2023: 77-98; Ergün, 2022). Fukuyama da benzer şekilde bir izah getirmekte ve modern doğa bilimlerinin aracılığıyla doğaya hâkim olma fikrini de ayrıca salık vermektedir.

İnsanın kendini aşmak istemesi halinde, başkaları tarafından üstün kabul edilmeyi de istemek zorunda olduğunu ifade eden Fukuyama, insanın kaderini ilkel güdülerinden inşa etmeye çalışmaktadır (Fukuyama, 1992: 383). İnsanı aynı zamanda biyolojik bir yaratık (creature), olarak gören Fukuyama (1992: 300), son insanın varlığını korumayı ve sürdürmeyi her şeyden üstün tutacağını ileri sürmektedir (1992: 385). Fukuyama son insanın tarihin sonundaki yaşamını da bir köpek alegorisi ile açıklamaktadır:

İnsanın tarihin sonunda kaybolması, kozmik bir felaket değildir: Doğal dünya ezelden beri olduğu gibi kalmaya devam eder. Ve o nedenle, bu biyolojik bir felaket de değildir: İnsan, hayvan olarak doğayla ya da varlıkla uyum içinde yaşamaya devam eder.

...

Tarihin sonu, savaşların ve kanlı devrimlerin de sonu olacak. İnsanlar amaçlar konusunda görüş birliği içinde olacakları için, mücadele etmek için bir neden kalmayacak. İhtiyaçlarını ekonomik faaliyetle tatmin edecek, yaşamlarını mücadelede riske atmak zorunda kalmayacaklar. Başka bir deyişle, tarihi harekete geçirmiş olan kanlı kavga öncesindeki gibi, gene hayvan olacaklar. Bütün gün güneşin altında uyuklayabilen, karnı tok bir köpek hoşnuttur. Bu durum onu hoşnut kılmaktadır. Başka köpeklerin kendisinden daha başarılı olması ya da dünyanın uzak bir köşesinde köpeklerin baskı altında olması, onu ilgilendirmez. İnsanlık haksızlığın başarılı bir şekilde ortadan kaldırıldığı bir toplum biçimine ulaştığında, insanların yaşamı bu köpeğin yaşamına benzeyecektir (Fukuyama, 1992: 390-391).

İnsanı temel ve ilkel biyolojik dürtüleri üzerinden tanımlayan Fukuyama, tarihin sonunda da insanın bu dürtüleri dâhilinde bir yaşam süreceği iddiasını öne sürmektedir. Fukuyama tarihin sonu ve son insan sürecinin ekonomik boyutunun da olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda siyasî kurumların modern liberal demokrasi yönündeki evriminin arkasında, ekonomik kalkınma ile istikrarlı demokrasi arasındaki korelasyona dayanan güçlü bir mantık olduğunu öne sürmektedir (Fukuyama, 1999: 19). Ekonominin sosyal yaşamın üzerinde temellendiğini ileri süren Fukuyama, modern toplumların kendilerini nasıl organize ettiğinin en önemli göstergelerinden biri olduğunu ifade etmektedir (Fukuyama, 2005: 11). Tarihin sonunu ekonomik argümanlarla açıklayan Fukuyama, politika, ekonomi ve teknolojinin gün geçtikçe birbirine yaklaştığını düşünmektedir:

21. yüzyıla yaklaştıkça, dünyanın her tarafında politik ve ekonomik kurumlar giderek birbirleriyle aynı noktada buluşuyor. Aralarındaki fark hızla ortadan kalkıyor... birçok ülke Pazar Ekonomisi'ne yöneliyor ve küresel kapitalizmin işbölümüne uyum sağlıyor... Bu da "tarihin sonu" kavramını oluşturuyor... Teknolojinin gelişmesi ulusal ekonomileri uyumlu bir tarzda şekillendirerek küresel ekonomiye entegrasyonlarını sağlıyor. Teknolojinin ateşlediği kapitalizm, yarattığı olağanüstü zenginlikle evrensel ve eşit haklara dayalı liberal rejimin serpilmesine hizmet ediyor (Fukuyama, 2005: 19).

Fukuyama'nın "tarihin sonu ve son insan" tezi temelde üç temel argümana dayanır. Birincisi çözümlendiğini düşündüğü insanın biyolojisinden neşet eden temel dürtüler. İkincisi ise Pazar Ekonomisi'ne dayanan küresel kapitalizmin tüm dünyada uygulanmaya başlanması ve tüm dünya toplumları için ortak doğru olarak kabul gördüğü inancıdır. Üçüncüsü ise bu iki yaklaşımın siyasal sistemi olarak liberal demokrasilerdir. Hatta Fukuyama için liberal demokrasiler ve piyasa odaklı ekonomilerin gerçekliği sorgulanamazdır (Fukuyama vd., 1999: 16). Bu üç temel unsur üzerinden hem tarihin hem de insanın ilerleme serüveninin noktalandığını düşünen Fukuyama bu durumu tüm insanlık için ulaştırılması gereken tek bir gerçeklik olarak sunuyor. Ekonomik ilişkilerin güvene dayandığını ifade eden Fukuyama, bunu da kabul görme bağlamında değerlendirmekte ve son insanın oluşmasında önemli bir süreç olarak görmektedir:

...ekonomi, bireylerin "gerçek" sosyal hayatlarına geri dönmeden önce, yalnızca bencil ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etmek için bir araya geldikleri bir alandır. Ancak tüm modern toplumlarda, ekonomi insanın sosyalleşmesinin en kökten ve en dinamik alanlarından biridir... İnsanoğlu, Emile Durkheim'in anomi diye tanımladığı, kendilerini diğer insanlara bağlayan kuralların ve normların yokluğunda keskin bir kaygı duyar. Modern işyerleri, bu kaygı ve endişe duygularını yumuşatan, üstesinden gelen bir işlevi üstlenir... Geçinme düzeninin dışında, ekonomik faaliyet, çoğu kez sadece doğal maddi ihtiyaçları tatmin etmenin bir aracı olmaktan çok, kabul görme çabasına ilişkin bir girişimdir... Tarihin Sonu ve Son İnsan'da ileri sürdüğüm gibi her insan diğer insanlar tarafından kendi onurunun kabul görmesi (örneğin kendi değerinin takdir edilmesi) arayışı içindedir (Fukuyama, 2005: 22).

Fukuyama'ya şöhret kazandıran ve üzerine yoğun tartışmalara neden olan "tarihin sonu ve son insan" yaklaşımı kendisi tarafından çok uzun süre savunulamamıştır. Çünkü Fukuyama'nın "son insan" ideali için merkeze aldığı temellerden olan teknolojilerin, özellikle tıbbi ve biyolojik olanların gelişmesi ile son insandan ziyade insanın sonunun geldiği yönünde iddialar dillendirilmeye başlanmış ve gelişen teknolojiler ile insan ötesi aşamaya geçilme çabaları ortaya çıkmıştır. Fukuyama da bu duruma bigâne kalamamış ve kendi teorisini reddeden yaklaşımları ortaya konan çalışmalar yapmaya başlamıştır.

2. BİYOLOJİSİNE İNDİRGENEN İNSANIN YENİ BÜYÜK ANLATISI: TRANŞHÜMANİZM

Fukuyama'nın kendi teorisini reddeden yaklaşımına geçmeden önce bu duruma sebep olan, hem Fukuyama'nın düşünce dünyasında büyük değişimlere sebebiyet veren hem de dünyada ciddi tartışmalar yaratan yeni "büyük anlatı"nın merkezindeki transhümanizmi genel hatlarıyla açıklamak konunun etraflıca ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü Fukuyama'nın transhümanizmin savlarından etkilendiği ve temel tezini bu çerçevede revize ederek, hatta kendini şöhrete kavuşturan "tarihin sonu ve son insan" tezini reddederek yeni yaklaşımlar geliştirmeye çalışmıştır.

İki kelimenin birleşiminden türetilen trans-hümanizm "geçiş insanı" anlamına gelmektedir. Buradaki geçiş, temelde biyolojik sınırları olan insanı bu biyolojik sınırlarından "kurtarmayı" ifade etmektedir. Bu konuda en fazla ve en kapsamlı çalışmaları yapan bilim insanlarından birisi Nick Bostrom'dur. Bostrom "Transhumanist Values" (Transhümanist Değerler) adlı makalesinde transhümanizmin ne olduğu sorusuna, "yeni teknolojiler vasıtasıyla insanın sınırlarını aşmasını sağlamak" olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın temel argümanları arasında insan yaşam süresinin radikal bir şekilde uzatılması, hastalıkların, gereksiz acıların ortadan kaldırılması, insanın entelektüel, fiziksel ve duygusal kapasitelerinin artırılması yer almaktadır. Kapsam, sadece bu temel tıbbî vaatler ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda insanın ekonomik, sosyal, kurumsal tasarımları, kültürel gelişimi ve psikolojik beceri ve tekniklerini de kapsamaktadır. Bu durumun da, biyoteknolojilerin kullanılmasıyla "post-

human"a, yani insan sonrası aşamaya geçilerek yeni bir insan modelini ortaya çıkarmayı hedeflediği anlaşılmaktadır (Bostrom, 2003: 1-2). Post-human aşamasını insanlık için oldukça önemli gören Bostrom hatta bu yeni oluşacak insan modelinin değerlerini peşinen kabul etmek gerektiğine de inanmaktadır (Bostrom vd., 2007: 5). Diğer bir ifadeyle transhümanizm aşaması bittikten sonra post-human aşamasına geçileceğine kesin gözüyle bakan Bostrom için yeni insan modeli mevcut insanın üst bir versiyonu olacağından onun değerler manzumesi şimdiden ve peşinen kabul edilmelidir.

Transhümanizmin 19. yüzyılda popüler olan ve daha sonraki dönemlere damgasını vuran, insanın ontolojik gerçekliğini biyolojisine indirgeyerek açıklayan evrim teorisinin bir sonraki aşaması olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü evrimci teori ile insan, biyolojisi üzerinden tanımlanmaya başlandığı gibi insanın biyolojik sınırları da ifşa edilmiş oldu. 20. yüzyılın sonuna kadar bu sınırlar insanı tanımlamak için kullanıldı. Gelişen tıbbi teknolojiler sayesinde insanın temel biyolojik rahatsızlıklarının tedavi edilmeye başlanmasıyla insanın biyolojik sınırlarının aşılabileceği fikri ortaya çıktı. En nihayetinde bu özellikle insanın beyin yapısında ve buna bağlı olarak kimyasında değişimler yapılabileceği görüldü. Bu durum bilgisayar ve yapay zekâ teknolojileriyle birleşince "süper insan"ın yaratılabileceği fikrini ortaya çıkardı. 2010-2020 yılları arasında transhümanist kurumlardan Alcor Hayatı Uzatma Vakfı'nın başkanlığını yapmış Max More'a göre tansthümanizmin amacı, insanı insanlık sonrası duruma hazırlamaktır. More'un "öteki dünya" (ahiret) yerine bu dünyanın merkeze alındığı, "bilimsel" yöntemler kullanılarak insanı daha uzun ömürlü, sağlık ve zeki yapacak yeni bir dünyanın yaratılması fikrini savunduğu görülmektedir (More, 1996). Tanrısız ve onun en önemli iki argümanı olan din ve ahiretin olmadığı bir dünyada tanrılık misyonunu ele geçirmek isteyen insanlar diğer insanlara yeni bir kader çizdiği ve onlara daha uzun, sağlıklı ve zeki bir yaşam formu vadettikleri görülmektedir (Ergün, 2022: 34-35).

Genetik biliminin/mühendisliğinin geldiği aşamadan biyoteknolojik imkânların gelişmesine kadar pek çok tıbbî teknoloji vasıtasıyla mevcut insanlardan daha yüksek zekâyâ sahip insanların üre(til)mesinin mümkün hale geldiği söylenebilmektedir. En azından pek yakında olacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu imkânın oluşması transhümanistlerin insan sonrası yaşam iddialarını güçlendirmektedir. Bu yeni teknik, biyolojik ve bilimsel gelişmelerle beraber evrimcilerin de görüşleri evrilerek doğal seleksiyon dayatmalarından arındırılarak teknolojik seleksiyonun gerçekleşeceği öngörülmektedir (Dağ, 2019: 161-162).

Transhümanizm tartışmasına dâhil olan Jürgen Habermas biyoteknoloji ve genetik mühendisliği aracılığıyla kimi bilim insanlarının evrimi yakın zamanda ellerine alabileceklerine inandıklarını ifade etmektedir (Habermas, 2003: 42). Bu sürecin gerçekleşmesi neticesi ise Habermas'ın öngörüsüyle gelecekte doğacak kişilerin davranışlarının, bedensel yapısının, beyin kapasitesinin programlanması anlamına geldiğini ve bunun da büyük bir etik sorun yaratacağını vurgulamaktadır (Habermas, 2003: 53-54). Diğer bir ifadeyle biyoteknolojik gelişmeler Habermas için de etik başta olmak üzere pek çok sorunsalı doğurma ihtimalini içinde barındırmaktadır.

3. "SON İNSAN"DAN "İNSAN"IN SONUNA: FUKUYAMA'NIN KENDİNE MEYDAN OKUMASI

Fukuyama bir liberal olarak tarihin sonunun geldiğini, son insan modelinin oluştuğunu iddia ederken, başka bir liberal Karl Popper 1945 yılında bu durumun tarihsel gerçeklik bağlamında imkânsız olduğunu, tarihi durdurma/sonlandırma üzerine kurgulu yaklaşımların baskıcı rejimleri doğurduğunu iddia etmişti. Bu iddiasını/yaklaşımını *Açık Toplum ve Düşmanları* (The Open Society and its Enemies) adlı eserinde dile getiren Popper, bunu ispatlamak için üç düşünürü odaklanmaktadır. Onlardan birisi de Fukuyama'nın tezini dayandırdığı Hegel'dir. Popper'ın yaklaşımına göre tarihi sonlandırma yaklaşımları hep var

olmuştur ve bu yaklaşımlar otoriterdir. Popper tarihî tecrübenin bu yaklaşımların yanlışlığını ispat ettiğini düşünmekte ve değişim ve ilerlemenin durdurulamayacağını savunmaktadır (Popper, 1993).

21. yüzyılın başına gelindiğinde Popper haklı çıkmış, tarih sonlanmamış, değişimin devam ettiği görülmüştür. Fukuyama da çok geçmeden bu gerçekliği kabul etmiş, ne tarihin sonu ne de son insan modelinin olduğu gerçekliğiyle yüzleşmiştir. Fukuyama'nın bu bağlamda kaleme aldığı ilk çalışması 1999 yılında kalabalık bir yazar grubuyla kaleme aldığı "İkinci Düşünceler: Şişedeki Son Adam" (Second Thoughts: The Last Man in a Bottle) adlı makaledir (Fukuyama vd., 1999). Bu çalışmada Fukuyama "tarihin sonu ve son insan" tezinin on yıllık değerlendirmesini yapmaktadır. İlgili on yıllık dönemde pek çok ülkede liberal demokrasinin ve çoğulculuğun arttığını, herkesin aynı "şişe"ye girdiğini öne sürmektedir (Fukuyama vd., 1999: 18-19). Elbette dünyanın farklı bölgelerinde farklı eğilimlerin olduğunun farkında olan Fukuyama, çatışmacı yaklaşımın da haklılık payını teslim etmektedir. Bu konuda Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* (The Clash of Civilizations) kitabına atıf yaparak bu durumun da kendi tezini yanlışlamadığını savunmaktadır (Fukuyama vd., 1999: 19-20). Ancak Fukuyama yine de endüstri sonrası dünyanın farklılaştığını ve yeni teknolojilerin ortaya çıktığını, bu durumun da yeniden yorumlanması gerektiğini ifade etmektedir (Fukuyama vd., 1999: 26-28). Fukuyama bu makalesinde her ne kadar temel tezini savunsa da teknolojinin büyük bir farklılaşmaya doğru yol aldığının farkında olduğunu, büyük bir farklılaşmaya doğru ilerlediğinin farkında olduğunu belirtmektedir.

Fukuyama'nın endüstri sonrası toplum yapısını yorumladığı ilk çalışması 2002 yılında yayımlanan *İnsan Sonrası Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları* (Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution) adlı kitap çalışmasıdır. Fukuyama kitabının hemen başında neden biyoteknoloji ile ilgili bir kitap yazdığı sorusuna cevap olarak, tarihi tecrübenin "çürütülmesi mümkün olmayan tek şey, tarihin sonu olmadığı sürece tarihin de sonu olamayacağı argümanı" nedeniyle olduğunu açıkça ifade etmektedir. *İnsan Sonrası Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları* isimli çalışmasında Fukuyama'nın tarihin gerçekten sonlanması (belki kıyametin kopması) dışında tarihin sonlanmayacağı gerçeğiyle yüzleştiği görülmektedir. Bu durumu modern biyolojinin siyaset anlayışı üzerinde derin etkilerinin olduğunu söyleyerek açıklamaktadır (Fukuyama, 2002: xii). Çünkü Fukuyama çocukluğunda okuduğu iki eser olan George Orwell'in *1984* ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı iki distopik eserden ikincisinin vurguladığı yani biyolojinin siyasete galebe çaldığı bir çağın hâkimiyetine gidildiğine inanmaktadır. Fukuyama'ya göre yeni biyoteknolojiler insan doğasını değiştirebilme gücüne sahip olmaya başlamıştır. Bu durumun da liberal demokrasiler için tehdit yarattığını düşünmektedir. Buna rağmen neden biyoteknolojilere karşı ol(una)madığı sorusuna da "biyoteknolojinin, diğer birçok bilimsel ilerlemenin aksine, bariz faydaları ile incelikli zararları tek bir kusursuz pakette birleştirmesi"nin mümkün olduğu cevabını vermektedir. Bu durum Fukuyama için olumsuz bir durumdur. Çünkü yeni bir insan formu yaratılmakta ya da bilinen, doğası olan "insan"ın sonuna gelinmektedir (Fukuyama, 2002: 7). Fukuyama biyoteknolojinin bariz tehlikelerinin olduğunu düşünmektedir. Bunların arasında süper mikrop ve virüslerin üretilerek insan beynine doğrudan müdahale ile duygu durumunun kontrol edilebilir hale gelmesini örnek göstermektedir (Fukuyama, 2002: 8). Bu duruma artı bir parantez açarak Fukuyama'nın 2002 yılındaki bu endişelerini 2019 yılında ortaya çıkan, Covid-19 olarak isimlendirilen, yaklaşık 2 yıl süren pandemi süreci için değerlendirildiğinde o dönem ortaya atılan pek çok komplo teorisinin aslında bilimsel bir temelini olduğu söylenebilmektedir. Diğer ifadeyle pandemi döneminde üretilen komplo teorilerinin aslında bilimsel olarak mümkün olabilecek bir alt yapıya sahip olduğunu Fukuyama 2002 yılında ifade etmiştir.

Fukuyama yeni biyoteknolojinin insan sağlığı için büyük faydaları içinde barındırdığı gerçeğini kabul etmekte; kalp ve çeşitli doku nakillerinden Alzheimer hastalığı gibi nörolojik pek çok hastalığa tedavi üretmesinin yadsınamayacağını ifade etmektedir. Ancak biyoteknolojinin insanların doğuştan eşit olduğu temel ilkesini ortadan kaldırmaya ve daha ileriki zamanlarda da insani temel özelliklere müdahale edilmeye imkân sağladığını düşünen Fukuyama, bu durumun da toplumsal alanda farklı sorunlara yol açabileceğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2002: 9). Böyle bir imkânın devletlerin tekeline geçerek, biyoteknolojiyi kullanan otoriter rejimlerin kurulmasından çekinen Fukuyama, bu konuda "bağımsız" ulusal ve uluslararası kuruluşların kurulması gerektiğini savunmaktadır. Aksi takdirde yeni biyoteknolojilerin insanların hizmetkârı değil, efendisi olmaya aday olduklarının oldukça açık olduğunu düşünmektedir (Fukuyama, 2002: 10-11). Çünkü Fukuyama özellikle Batı'nın tarihî tecrübesinde biyolojiyi merkeze alarak siyaset üretmenin ne anlama geldiğinin Nazi dönemi Almanyası örneğinden anlaşılması gerektiğini savunuyor. Kendisini meşhur eden "tarihin sonu ve son insan" tezinde sürekli olarak atıf yaptığı ve biyolojik meşruiyet olarak kullandığı biyolojik "gerçeklik", yeni teknolojiler ile Fukuyama için dizginlenmesi gereken bir şey olarak ifade edildiği görülmektedir.

Fukuyama biyoteknolojik gelişimin tarihte büyük bir değişim yarattığı ve daha da büyük değişimlere gebe olduğunu ifade etmekte ve tarihin sonunun geldiği iddiasından vazgeçerek, doğa bilimi ve teknolojinin sonu olmadan tarihin sonunun da olamayacağını itiraf etmektedir. Hatta gelinen zaman diliminde tarihin sonunun olmasının ötesinde ilerlemenin en büyük kırılma noktalarından birinde bulunduğunu da ifade etmektedir. Son insan durumunun ise yeni teknolojiler ile mümkün olmadığını, yeni bir insan modelinin ortaya çıkmakta olduğunu söylemektedir (Fukuyama, 2002: 15-17). Fukuyama'nın endüstri sonrası toplum modellerinin ortaya çıkmasıyla tarihin sonunun, biyoteknolojilerin gelişmesiyle de son insanın geleceği fikrinden açıkça vazgeçtiği görülmektedir.

Fukuyama değişimin hızının oldukça yüksek olduğu bir dünyada tarihin geleceğinin yeniden sorgulanması gerektiğini düşünmektedir (Fukuyama, 2012b: 60). Fukuyama'nın tarihin sonunun gelmediğini, hatta bunun hayatın olağan akışı açısından mümkün olmadığını kabul ettiği gibi "son insan" yaklaşımını da reddederek revize ettiği anlaşılmaktadır. Fukuyama biyoteknolojik büyük dönüşümün farkındadır ve bu dönüşümün yeni bir insan modeli yaratacağını kabul etmektedir. Çünkü yeni biyoteknolojilerin insan doğasını bilinçli olarak değiştirebilme iddiasını içinde barındırdığını görmekte, bunun da hem bireysel hem toplumsal hem de siyasal sonuçlarının olacağını öngörmektedir. Zira genetik mühendisliği ile insanın bütün temel yapısını yeniden inşa etme imkânı insana dair olanların da doğal olarak etkileyeceğinin en büyük saiklerindedir (Fukuyama, 2002: 18-20). Fukuyama'yı kendi teorisini reddetmeye iten sebebin biyoloji bilgisindeki değişim olduğu açıkça kendini göstermektedir. Fukuyama yeni biyoloji ve ona dair teknolojilere yöneldiğinde insan genetiği ile davranışları arasında büyük bir bağlantı olduğunu fark etmektedir. Hegel felsefesine dayandırarak başladığı, dünyaya yeni bir "büyük anlatı" olarak sunduğu tarihin sonu ve son insan iddiasını biyoteknolojik gelişmeler ile reddedip başka yeni bir "büyük anlatı" sunduğu da görülmektedir. Bu yeni anlatıda felsefi değil, biyolojik dilin hâkim olduğu anlaşılmaktadır:

Biyoloji teorik olarak genleri ve davranışları birbirine bağlayan moleküler yollar hakkında bilgi sağlayabilir. Genler, diğer genlerin ifadesini, yani açılıp kapanmasını kontrol eder ve vücuttaki kimyasal reaksiyonları kontrol eden ve vücut hücrelerinin yapı taşları olan proteinlerin kodunu içerirler. Şu anda genetik nedensellik hakkında bildiklerimizin çoğu, Huntington koresi, Tay-Sachs hastalığı ve kistik fibroz gibi nispeten basit tek gen bozukluklarıyla sınırlıdır; bunların tümü tek bir alele (yani DNA'nın bir bölümüne) kadar izlenebilmektedir. Bireyler arasında farklılık gösterebilir. Zekâ ve saldırganlık gibi daha üst düzey davranışların, hem birbirleriyle hem de çevreyle etkileşime giren birden fazla genin ürünü olan çok daha karmaşık genetik köklere sahip olması muhtemeldir. Ancak davranışın

nasıl oluştuğunu hiçbir zaman tam olarak anlayamasak bile, genetik nedensellik hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız neredeyse kaçınılmaz görünüyor. Örneğin, Princeton biyoloğu Joe Tsien tarafından bir fareye üstün hafızaya sahip bir gen yerleştirildi. NOMA reseptörü olarak bilinen bir beyin hücresi bileşeninin, uzun süredir anı oluşturma yeteneğiyle bağlantılı olduğundan şüpheleniliyor ve NRI, NR2A ve NR2B etiketli bir dizi genin ürünü. Tsien, NRI geninden yoksun bir farenin yetiştirildiği sözde nakavt deneyi gerçekleştirerek, genin gerçekten de hafızayla bağlantılı olduğunu belirledi. İkinci deneyde başka bir fareye NR2B genini ekledi ve bunun aslında üstün hafızaya sahip bir hayvan ürettiğini buldu (Fukuyama, 2002: 24).

Fukuyama'nın ne anlattığından da öte kullandığı bu dilin, anlatım tarzının bir felsefecinin ya da siyaset bilimcinin değil de bir biyoloğun ya da tıp uzmanının dili ve anlatım tarzına daha çok benzediğini ifade etmek gerekmektedir. Bu kitabında Fukuyama önceki kitabının aksine sosyal bilimlerden ziyade fen bilimsel bir dil kullanmıştır. Sanki yaklaşık on yıl önce dünyada geniş yankı bulan tarihin ve insanın sonunun geldiğini söyleyen 1999 yılında da kendi tezini savunan kişi aynı kişi değilmiş gibi. Ancak Tarihin ve insanın sonunun geldiğini belirten büyük iddiasını ortaya attıktan yaklaşık on yıl, bu iddiasını savunan sonuncu makaleyi yazdıktan üç yıl sonra Fukuyama'nın başka bir "bilimsel" perspektiften en temel iki iddiasının aksine iddiaları ortaya attığı görülmektedir. Bu durum elbette doğal bir durumdur. Kişilerin, özellikle bilimsel olma iddiasını taşıyanların yeni bulgular elde ettikçe düşüncelerini revize etmesi, gerekiyorsa da vazgeçmesi bilimin doğası gereği elzemdir. Aksi takdirde kişinin bütün yeni bilimsel gelişmelere karşı yanlışlanmış bir yaklaşım üzerinde ısrar etmesi kişiyi dogmatik yapacaktır. Ancak ilmî camiada oldukça büyük etki yaratan bir tezi ve onun tezini reddederek yeni bir fikri savunuyor olması da önemli bir vakıadır. Bu durumun da sosyal bilimlerin gereği olarak ortaya konması oldukça önemlidir.

Fukuyama kapsamlı bir kitap çalışmasıyla sunduğu bu yeni "büyük anlatı"sını özetleyen başka bir çalışmayı da 2004 yılındaki "Transhümanizm" başlığıyla ortaya koymaktadır. Bu makaleyle, yaşanmaya başlayan yeni durumun da adını koymuştur: transhümanizm. Foreign Policy'de yayınlanan bu makalesinde Fukuyama, insan ırkını biyolojik kısıtlamalardan, rastlantısal evrimsel süreçlerden kurtarmak ve insanı bir sonraki aşamaya geçirmek isteyen bir transhümanist hareketten bahsetmektedir. Fukuyama'ya göre bu hareket "tuhaf" bir özgürlük hareketidir. Transhümanizmin temel ilkesinin insanı daha güçlü, daha akıllı, şiddete daha az eğilimli ve daha uzun ömürlü kılmak için biyoteknolojiyi kullanmak olduğunu söyleyen Fukuyama, çağdaş biyotıp teknolojilerinin de hâlihazırda bu yönde ilerlediğini ifade etmektedir. Biyotıp teknolojilerinin insanları daha hızlı iyileştiren ve hastalıkları hafifleten bir imkânı barındırdığını ifade eden Fukuyama, bu bağlamda transhümanizmin yaklaşımlarını mâkul bulmaktadır. Ancak Fukuyama'nın aklını karıştıran, şüpheye düşüren bir durum söz konusudur; o da insanın, insan olmaktan gelen eşitliğinin bozulacağına dair kanaatidir. Amerikan tarihinde de çok ciddi karşılığı olan bu eşitlik sorununun, transhümanizm ile beraber yeniden gündeme geleceğinden çekinmektedir. Çünkü insan kendini üstün bir varlığa dönüştürürse bu varlığın hangi haklara sahip olacağı Fukuyama için büyük bir soru işaretidir. Zira insanı üstün bir varlığa dönüştürebilme imkânına sahip biyotıp teknolojilere dünyadaki insanların büyük çoğunluğu erişemeyecektir. Böyle bir durumda "sıradan" insanlarla "üstün" insanlar arasındaki hukukî ilişkiler büyük sorunlara ve yeni eşitlik sorunsallarına neden olabilecektir. Bu yüzden Fukuyama evrimsel bir süreç sonucunda oluştuğunu düşündüğü, transhümanistlere göre ise kusur olarak görülen şiddet eğilimi, korku, kıskançlık ve hatta ölümlü olma hali insanı bugüne getiren yegâne insanî değerler olarak kabul etmektedir. Bu yüzden bu insan ötesi dünya arzusunun güzel görünmesine rağmen şüphe ile yaklaşılması gereken bir hareket olduğunu vurgulamaktadır (Fukuyama, 2004: 42-43). Netice itibarıyla Fukuyama da Habermas gibi biyoteknolojilerin insan yaşamında, geleceğin inşasında büyük değişimlere neden olabileceğinin farkındadır ve bunu kabul etmektedir. Yine Habermas gibi bu

biyoteknolojilerin oluşturacağı yeni dünyaya karşı korku ve çekinceleri yoğun bir şekilde zihninde barındırmaktadır.

4. SONUÇ YERİNE: İNSANIN SONU İLE SONUN BAŞLANGICI

Fukuyama 1992 yılında bütüncül olarak ortaya koyduğu "tarihin sonu ve son insan" teziyle sadece Batı'nın zaferini ilan etmemiş, aynı zamanda Batı'ya bu gücü veren biliminin ve teknolojilerinin de zaferini ilan etmişti. Tezini her ne kadar Kojeve'nin Hegel yorumuna dayandırsa da bu tezin içinde Darwin'in evrim teorisine dayanan biyolojik insan izahları başta olmak üzere pek çok modern Batılı düşünürü de atıf yaparak tezini güçlendirmekteydi. Ancak süreç pek de Fukuyama'nın hayal ettiği gibi gerçekleşmedi ve Fukuyama tezini ortalama yaklaşık on yıl sonra revize etmek zorunda kaldı ve en nihayetinde onu reddeden yeni bir büyük anlatı inşa etmeye çalıştı. Bu Fukuyama'nın bu durumunu farklı boyutlarla değerlendirmek yerinde olacaktır. Çünkü tek bir açıklama sürecin anlaşılmasında yeterli olmayacaktır.

Fukuyama'da büyük değişime neden olan zihinsel dönüşümlerin ilki teorisinin temel argümanlarından olan evrimsel süreç sonucunda oluştuğunu iddia ettiği insan doğasının olmadığını anlamış olmasında yatmaktadır. Fukuyama ilk tezinde evrime dayanan ve Hegel ile açıkladığı pek çok insan doğası sayesinde tarihin ve insanın sonunun geleceğini düşünüyordu. Ancak Fukuyama'nın yeni düşünsel yapısında bir insan doğası olmadığına kanaat getirdiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Fukuyama'ya evrimi ve liberal demokrasiyi tüm insanlık için mutlak hakikat olarak sunmasına neden olan "biyolojik gerçekler" biyoteknolojilerin gelişmesiyle farklılaşmaktadır. Bu yeni bilgi demetinin Fukuyama'nın yeni yaklaşımlar ortaya atmasına sebep olmasının yanında duygusal olarak çekincelere, kaygılara ve hatta korkulara sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Fukuyama'nın bu değişim sürecindeki ikinci durum ise teknolojik gelişmeler sorunsalıdır. Fukuyama ilk tezinde büyük bir heyecan ve mutlulukla sunduğu teknolojik gelişmeleri, ikinci yaklaşımında büyük bir tedirginlikle anlamaya çalışmaktadır. Fukuyama ilk tezinde teknolojik gelişmelere o kadar güvenmektedir ki bunların doğadan kaynaklı "doğal" eşitsizlikleri bile gidereceğine inanmaktadır. Bu iddiasından yaklaşık on yıl sonra Fukuyama mutlak güven duyduğu teknolojilerin en büyük eşitsizliklerin kaynağı olabileceği yönünde büyük kaygılar taşımaktadır.

Fukuyama'nın değişimindeki üçüncü olarak değinilmesi gereken unsur ise kendisi gibi bir liberal olan ve liberal demokrasileri yücelten Popper'in haklı çıkmış olmasıdır. Bir liberal olarak Fukuyama, Hegel üzerinden tarihin sonunu ve son insan modelini ilan ederken, başka bir liberal olan Popper yine Hegel ve benzerleri üzerinden tarihi ve insanı sonlandırmaya dair yaklaşımların yanlış olduğunu ve bunların en nihayetinde otoriter söylemler olduğunu söylemişti. Bugünden bakıldığında Popper'in haklı çıktığını söylemek gerekmektedir. Fukuyama da bunu kabul etmekte, doğa gerçekten sonlanmadan tarihin sonunun gelebileceğini, doğal olarak da son insan iddiasının mümkün olmadığını görmektedir.

Son olarak Fukuyama'nın bu düşünsel değişiminin diline/kalemine de yansıdığı görülmektedir. Fukuyama ilk tezini Hegel felsefesi ve temel biyoloji bilgisi üzerine temellendirmektedir. Ancak ikinci tezini biyoteknolojilere, genetik mühendisliğine dayandırdığı görülmektedir. Modern dönem filozofu olma idealiyle başladığı yolculuğu biyolog olarak kemale erdirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum da doğal olarak Fukuyama'nın eserlerindeki diline sirayet etmektedir. Arasında yaklaşık on yıl olsa da Fukuyama'nın 20. yüzyıl eserlerinde felsefenin ve sosyal bilimlerin dili ağırlıktaayken, 21. yüzyıl eserlerinde daha biyoloji ve hatta biyotoknoloji dilinin ağırlıkta olduğuna şahit olunmaktadır.

Fukuyama'da görülen bu değişim aslında bilimsel gelişmelerin ne yönde eğilim gösterdiğini anlamak bakımından da oldukça önemlidir. Çünkü Fukuyama dünyanın değişim trendini yakalamayı kendine düstur edinmiş ve bunu kabul ederek, kabullenerek bilim yapmaya çalışan bir kişidir. Dünyadaki eğilim de bu yöndedir. Sovyetlerin çöküşü ile pek çok Batılı düşünür Fukuyama gibi düşünüyordu. Bu yüzden Fukuyama'nın tezi Batı'da büyük bir memnuniyet yarattı. Ancak bugünden bakıldığında ne tarihin sonun ne de son insan tezinin geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Yeni teknolojiler ile son insan değil de bilinen insanın sonu geldiğine dair güçlü yaklaşımların ortaya atıldığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda Habermas'ın da bu konuda kapsamlı çalışmalar yapmış olması durumun anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü özellikle biyoteknolojilerdeki olağanüstü hızlı değişimler neticesinde tam olarak ne, ne kadar sonlanacak ve bu sondan ne doğacak soruları kimileri için umut, kimileri içinse korku uyandırmaktadır. Huxley'in distopik *Cesur Yeni Dünyası* Fukuyama ve Habermas gibi pek çok düşünce insanının zihninde korkuların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bostrom, N. (2003). Transhumanist Values. *Journal of Philosophical Research* 4(1), 1-13. DOI:10.5840/jpr_2005_26. <https://nickbostrom.com/ethics/values.pdf>.
- Bostrom, N., James Hughes ve Jonathan D. Moreno (2007). Human vs. Posthuman, *The Hastings Center Report*, 37(5) 4-7. <https://www.jstor.org/stable/4625770>
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Çiftçi, Y. (2019). Kitap Değerlendirmesi: Tarihin Sonu ve Son İnsan, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 258-261. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2019.5.3.8>. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913358>.
- Dağ, A. (2019). Yaratılışa Müdahale ve Yeni Bir Evrimci Neo-Darwinist Bir Yaklaşım Olarak Transhümanizm, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 153-168. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/720012>.
- Davutoğlu, A. (2009). *Küresel Bunalım*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ergün, R. (2022). Batı Düşüncesinde Kaderin Üç Hali: Teo-Biyo-Tekno. *Hafıza Dergisi*, 4(1), 23-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2421787>.
- Ergün, R. (2022), Darwin'de Sosyal Darwinizm, *Din Sosyolojisi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2598346>
- Ergün, R. (2023). Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm, İstanbul: Mahya Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption*, London: Profile Books.
- Fukuyama, F., Mansfield H., Wilson E. O., Himmelfarb G., Fox R., Samuelson, R. J. ve Joseph, S. N. (1999). Second Thoughts: The Last Man in a Bottle, *The National Interest*, (56), ss. 16-33. <https://www.jstor.org/stable/pdf/42897175.pdf>.
- Fukuyama, F. (2002). Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. New York: Farrar, Straus ve Giroux.
- Fukuyama, F. (2004). Transhumanism, *Foreign Policy*, (144), 42-43. <https://foreignpolicy.com/2009/10/23/transhumanism/>
- Fukuyama, F. (2005). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, (Çev. Ahmet Buğdaycı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2012a). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fukuyama, F. (2012b). The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?. *Foreign Affairs*, 91(1), 53-61. <https://www.jstor.org/stable/23217147>.
- Habermas, J. (2003). *The Future of Human Nature*, Cambridge: Blackwell Publishing.
- Hodgson, M. G. (2004). Social Darwinism in Anglophone Academic Journals: A Contribution to the History of the Term, *Journal of Historical Sociology*, 17(4), 428-463. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1467-6443.2004.00239.x>.
- How many homeless people are in the US, 2024, (13.05.2024), <https://usafacts.org/articles/how-many-homeless-people-are-in-the-us-what-does-the-data->

Emin El Hüseyini ve Holokost: Bir Değerlendirme

Amin Al-Husseini and the Holocaust: An Evaluation

Mehmet YILMAZATA¹ - Hasan FİDAN²

Öz

Bu çalışma Kudüs Müftüsü Hacı Emin El Hüseyini'nin Nasyonal Sosyalist Almanya ile münasebetleri ve Holokost'taki rolünü tetkik etmek için kaleme alınmış bir değerlendirme çalışmasıdır. Çalışma Holokost olgusunu mevcut literatür çerçevesinde özetleyerek, El Hüseyini'ye karşı öne sürülen Holokost'a iltisak iddialarının ikincil kaynaklara göre değerlendirilmesine dayanmaktadır. Mesnet teşkil etmek üzere Alman Federal Arşivi (BA/Bundesarchiv), Almanya Dış İşleri Bakanlığı siyasi arşivi (PA/Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes) orijinal belgeleri de kullanmaktadır. Çalışmanın temel iddiası, El Hüseyini'nin Filistin milli davasını savunma amacıyla Nasyonal Sosyalist rejim ile işbirliği içinde olduğu olgusunu kabul etmekle beraber, kendisinin Holokost'un gerçekleşmesinde herhangi bir rol ya da etkiye sahip olmadığıdır. Bulguların ışığında yapılacak bir değerlendirmeye göre, El Hüseyini'nin Holokost'ta aktif bir paydaş olduğu iddiası gerçek dışıdır. Bu tür iddialar 21. yüzyılda, Netanyahu iddiası örneği üzerinden anlaşılacağı üzere, güncel siyasi hedefler maksadıyla kullanılmaktadır, tarihsel gerçeklikle örtüşmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Netanyahu, Emin El Hüseyini, Holokost, Propaganda

Abstract

This study is an evaluative work written to examine the relations of the Grand Mufti of Jerusalem, Hajj Amin al-Husseini, with National Socialist Germany and his role in the Holocaust. The study summarizes the phenomenon of the Holocaust within the framework of existing literature and evaluates the allegations of Al-Husseini's involvement in the Holocaust based on secondary sources. To provide evidence, original documents from the German Federal Archives (BA/Bundesarchiv) and the German Foreign Ministry's Political Archive (PA/Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) are also utilized. The central claim of the study is that while Al-Husseini's collaboration with the National Socialist regime is acknowledged in the context of defending the Palestinian national cause, he did not have any role or influence in the occurrence of the Holocaust. Based on the findings, the claim that Al-Husseini was an active participant in the Holocaust is false. Such claims, as seen in the example of Netanyahu's allegations in the 21st century, are used for current political purposes and do not align with historical facts.

Keywords: Netanyahu, Amin Al Hussein, Holocaust, Propaganda

¹ Dr., Eğitim Müşaviri (E), T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, mehmetyilmazata@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4115-5477>

² 2 Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı, hasanfidandr81@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-8113-8643>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.06.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 28.09.2024

Atıf İçin/For Cite: YILMAZATA M., FİDAN H., "Emin El Hüseyini ve Holokost: Bir Değerlendirme",

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2024;23(92):1730-1744

<https://doi.org/10.17755/esosder.1497887>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu 2015 tarihli 37. Dünya Siyonist Kongresinde 2. Dünya Savaşı esnasında Nazi Almanyası tarafından gerçekleştirilen Yahudi Holokost'unun (Soykırım) ortaya çıkmasının düşünsel nedeni olarak Filistin ve Arap milli hareketinin lideri Kudüs Başmüftüsü Hacı Emin El-Hüseyini'yi göstermiştir.³ Hem İsrail muhalefeti hem de Holokost'u araştıran birçok bilim insanı bu iddiayı tepkiyle karşılamıştır (Litvak, 2016: 459-464). Netanyahu'nun iddiası Nazi Almanyası'nın Holokost'taki tarihsel sorumluluğunu hafifletmesi sebebi ile önemli tepkilere neden olmuştur. Yine Litvak'ın belirttiği gibi, bu iddia sonrası Almanya Başbakanı Angela Merkel açıklama yapma ihtiyacı hissetmiş ve "Holokost'taki tarihsel sorumluluğumuzun farkındayız", demiştir.⁴ Çünkü Almanya, Holokost'taki tarihsel sorumluluğunu İsrail ile karşılıklı ilişkilerinde devlet politikası olarak kabul etmiştir. Her ne kadar karşılıklı ilişkileri sorumluluklardan uzak olmamış ise de Başbakan Merkel, bu ifade ile Netanyahu'nun güncel siyasi söylemlerine karşı rahatsızlığını ifade etmiştir (Hagemann, 2019: 411-428).

Bu çalışma ile, İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından 2015 yılında Dünya Siyonist Kongresi'nde ileri sürülen, tarihte benzeri olmayan ve Nazi yönetimi tarafından işlendiği kabul edilen, Yahudilere karşı işlenen Holokost'un fiziki olarak meydana gelmesinde, Filistin milli hareketi lideri Hacı Emin El Hüseyini'nin sorumlu olduğu iddiası değerlendirilecektir. Bu bağlamda, Netanyahu'nun iddialarının tarihsel verilerin çarpıtılarak, güncel politik siyasette kullanılması gibi bir amaç taşıyıp taşımadığı değerlendirilecektir. Okuyucuya "Holokost" olgusunun tarihsel arka planını aydınlatmak amacıyla tarihi gelişimi ve El Hüseyini'nin kısmi biyografik bilgileri de çalışmada ele alınmıştır. Belirtilmelidir ki Holokost olgusu, önde gelen tarih otoritelerince "benzeri olmayan" bir olgu olarak kabul edilmektedir (Katz, 2019: 49-68). Her ne kadar çeşitli milletlere mensup Yahudilerin yanında başka unsurlar da Nazi imha politikasına maruz kalmış ise de, Holokost dünya tarihinde apayrı bir yere sahiptir. Boyut ve hedef olarak Holokost, tarihte münhasır (historical singularity of the Holocaust) bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan mütevellit, Holokost olgusunu siyasallaştırılma girişimleri genellikle kabul görmemiştir. Bu tür siyasallaştırılma olguları incelendiğinde, Holokost'un tarihi bir olgu olmaktan ziyade siyasi çıkarları haklı göstermek için araçsallaştırıldığı dikkat çekmektedir (Hadar, Miesch, & Elad 2021:94-111). Bu suretle, Nazi Almanyası'nın Yahudilere karşı dışlama ve imha uygulamaları ile Kudüs Başmüftüsü El-Hüseyini'nin bu bağlamda etken ya da edilgen bir role sahip olup olmadığı konusu açıklanacaktır.

Genel olarak, mevcut kaynaklarda El Hüseyini, kendi siyasi hedeflerine sahip, ancak Alman hükümeti tarafından Orta Doğu politikası çerçevesinde kullanılmaya müsait bir yan aktör olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, çalışmada kendisinin böyle bir pozisyonda iken, Holokost ile ilgili ne kadar belirleyici aktör olup olamayacağı ortaya konmaktadır. Yöntem olarak mevcut ikincil kaynakların taranması ve onların eleştirel bir gözle mukayesesi tercih edilmiştir. Ayrıca birinci kaynaklara (arşiv belgelerine) başvurulmuştur.

³ ("He flew to Berlin. Hitler didn't want to exterminate the Jews at the time, he wanted to expel the Jews. And Haj Amin al-Husseini went to Hitler and said, "If you expel them, they'll all come here." "So what should I do with them?" he asked. He said, "Burn them." And he was sought in, during the Nuremberg trials for prosecution.") (PM Netanyahu's Speech at the 37th Zionist Congress

<https://www.gov.il/en/departments/news/speechcongress201015>). DOA: 04.12.2023

⁴ (<https://www.theguardian.com/world/2015/oct/21/germany-refuses-accept-binjamin-netanyahu-claim-adolf-hitler-holocaust>) DOA:04.12.2023

2. FİLİSTİN MESELESİ ve KUDÜS BAŞ MÜFTÜSÜ EMİN EL HÜSEYİNİ

Netanyahu'nun 2015 yılında Dünya Siyonist Kongre'de ortaya attığı iddiasına göre: Hitler'in Kudüs Başmüftüsü Hacı Emin El Hüseyini ile buluşmadan evvel Yahudi halkını fiziki olarak topyekûn imha etme planı olmamıştır. Buna göre Hitler, Yahudileri Alman yaşam alanının dışına göndermeyi planlamıştır. Yine bu iddialar çerçevesinde Nazileri "salt sürgün" fikrinden vazgeçiren ve bütün Yahudiliği tarihte görülmemiş bir biçimde yok etme planının gerçekleşmesine neden olan Kudüs eski Başmüftüsü El Hüseyini'dir (<https://www.gov.il>). Bu görüşü incelemek amacıyla ilk başta El Hüseyini'nin kişiliği ve yetiştirildiği tarihi ortama göz atmakta fayda vardır.

Bilindiği üzere İngiltere, 1. Dünya Savaşı'nın ortasında meşhur Balfour Deklerasyonu'nu yayınlayıp, henüz Türk kontrolü altında bulunan topraklarda bir "Yahudi yurdunun" (Jewish homeland) teşkiline sıcak bakacağını ilan etmiştir. Yıldırım Orduları grubunun Ekim 1918 yılında cephe hattını nizami olarak geri çekmesiyle Kudüs ve komşu vilayetleri İngiliz işgal hâkimiyetine geçmiştir. "Filistin manda bölgesi" olarak anılan ve Cemiyeti Akvam tarafından Büyük Britanya Krallığı'na idareten bırakılan topraklarda bir idari düzen teşkil edilmiştir. Bu süreçten sonra yerleşik Müslüman ve Hıristiyan Arap unsurlardan başka göç vasıtasıyla gittikçe artan bir Yahudi nüfusu oluşmaya başlamıştır (Bunton, 2007: 199).

İddiaların merkezinde yer alan Hacı Emin El Hüseyini, Filistin bölgesinin ileri gelen ailelerinden birine mensup olup 1895 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Kudüs Başmüftüsü olan El-Hüseyini, vatani görevini 1. Dünya Savaşı esnasında Türk ordusunda yedek subay olarak İzmir'de geri hizmetlerde yerine getirmiştir. Aile kökeni Kudüs'ün dışında bulunmuş ise de şehir eşrafi arasında yer almıştır. 1920'li yıllarda Arap milliyetçiliği, Siyonist hareket ve İngiliz mandater hükümetinin üçlü kısılcacında siyasi faaliyetlerine bölgedeki halkın temsilcisi olarak başlayan genç El Hüseyini, ailesinin sahip olduğu konumundan ötürü yerel halk arasında tanınmaya başlamıştır. Esasında din adamlığı eğitimine yoğunlaşmamış olan El Hüseyini, İngiliz mandater yönetiminin özellikle toprak ve din/medeni hukuk alanında Türk idari kurumlarını muhafaza etmelerinden dolayı Kudüs Başmüftüsü olarak seçilmiştir. İngilizler, köklü bir aile mensup olması sebebiyle siyasi idareye dahil ettikleri El Hüseyini'den kendileri için istikrarlı bir yönetim beklerken, El Hüseyini gittikçe artan ve Filistin topraklarında demografik değişikliklere yol açan Yahudi göçüne karşı tavır almaya başlamıştır. Filistinli Araplar ve Yahudi göçmenler arasında artan, itilaflar, İngiliz yönetimini iki taraf arasında bırakmıştır (DellaPergola, 2003: 3-68). Filistin topraklarını kolonize etmeyi amaçlayan Siyonist hareketle Filistinli Araplar arasında gerilim ve çatışmalar meydana gelmiştir. Mandater devletler olan İngiltere ve Fransa, genel olarak bölgesel isyanlar ile karşı karşıya kalmıştır; Tibawi tarafından belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa tarafından Fransızlara karşı sürdürülen başarılı hareket ise 1920 yılında mandater devletleri zor durumda bırakıp, Arap isyanlarına mesnet teşkil etmiştir (Tibawi, 1978: 403). Bu suretle Türkiye, Irak ve Suriye'de çatışma süreci devam ederken, Filistin'deki Siyonist hareket siyasi kontrolü İngilizler vasıtasıyla kendi lehine çevirmeye gayret etmiş, Yahudi göçü teşvik etmeye çalışan Siyonist baskısına karşı 1920 yılında Kudüs'te Yahudi ve Araplar arasında çatışmalar çıkmıştır (Tibawi, 1978: 417). Arap milliyetçisi hareketler Siyonist hareketin Filistin toprakları üzerinde yoğunlaşması ve toprak edinmesiyle bölgeye ilgisini arttırmıştır. Mutabakat sağlamaya gayret eden İngiliz manda yönetimi ise Türk idaresinden kalma bazı idari yapıları muhafaza etmek suretiyle Arap nüfusunu yanına çekmeye çalışmıştır. İngiltere geleneksel sömürge politikası çerçevesinde yerli elitlerle iş birliği yaparak yerel elitleri sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Eklenmelidir ki, El Hüseyini ailesine karşın bilhassa dini eğitim ve geleneksel nüfuz olarak daha etkin yerel elit aileler mevcut olmuştur. Bu çerçevede, El Hüseyini, İngiliz mandater yönetimi tarafından "büyük müftü" (el-müfti el-ekber) sıfatıyla Kudüs müftüsü olarak atanmıştır. Bu atama ile

birlikte El Hüseyini hem Filistin hem de Mısır, Irak ve diğer coğrafyalarda yaşayan Arap toplumu üzerinde etki kurmaya başlamıştır. İngilizler ise El Hüseyini'nin kısa sürede İngiliz yönetimine ve Filistin'e yapılan Yahudi göçüne muhalefetin liderliğini üstleneceğini düşünmemişlerdir (Motadel, 2014: 86).

1933'te Nazilerin Yahudi karşıtı bir ideoloji ile Almanya'da iktidara gelmesi ve İtalya ile birlikte Akdeniz'de aktif bir politika benimsemesi, Arap milliyetçi hareketinin İngiltere ve Siyonist harekete karşı Almanya ve İtalya'nın desteğini alma konusunda itici bir unsur olmuştur (Schmidt, 2002: 189). El Hüseyini bu faaliyet ve bağlantılarla Filistin'i işgali altında bulunduran İngiltere'nin ve dolayısıyla Siyonizmin bölgesel hedeflerini önlemeyi amaçlamıştır. İngiltere ve Siyonistlerle çatışma içerisinde birçok faaliyet gerçekleştiren El Hüseyini, 1936 ayaklanmasından sonra aranmaya başlanan bir suçlu durumuna düşünce 1937 sonbaharında Lübnan'a geçmek zorunda kalmıştır. Sonrasında Irak'a ve Irak'ta Alman yanlısı darbenin başarısız olması nedeniyle Tahran'a gitmiştir. 1941 sonbaharında Müttefik devletler İran'a saldırınca, Türkiye üzerinden İtalya'ya geçmiş ve nihayetinde 6 Kasım 1941'de bir Alman uçağı ile Berlin'e gitmiştir (Motadel, 2014: 86).

Alman yetkililer ise, 2. Dünya Savaşı'nın tüm şiddetiyle sürdüğü bir dönemde jeostratejik hedefler doğrultusunda Araplarla işbirliğini uygun görmüş ve kendilerince bir 'İslam' politikasını uygulamaya koymuşlardır. Bu maksatla Almanya, Arap milli liderleri Şekib Arslan ve El Hüseyini gibi nüfuzlu şahsiyetlerle işbirliği içinde olarak Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya'nın nüfuz alanlarını oluşturan ülkelerde karışıklıklar çıkarma stratejisi benimsemiştir. Belirtilmelidir ki, Almanya benzer bir yaklaşımı Birinci Dünya savaşı esnasında da yürütmeye çalışmış ve bu konuda tecrübe sahibi bürokrat ve akademisyenlerden istifade etmiştir (Schwanitz, 2004: 28-59). İşgalcilere karşı güç dengesi oluşturmak için ortak arayan Arap milli hareketleri de, ortak düşman olarak gördükleri ülkelere karşı Almanlarla işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir (Motadel, 2014: 32).

2. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki güç rekabeti, Ortadoğu'nun farklı bölgelerindeki kargaşa ve çekişmelerde kendini göstermiştir. Örneğin, Nazi Almanyası İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki gücünü zayıflatabilmek için Irak'ta Raşit El-Ceylani isyanını teşvik etmiş ve İngiliz yanlısı yönetime karşı başarısız bir askeri darbe teşebbüsüne kalkışmıştır (Nicosia, 2015: 163). El Hüseyini gibi Arap milliyetçileri de bu tarihsel konjonktürde Almanya'nın desteğini sağlayabilmek için Nazilerin bölgesel söylemine yakınlaşmış ve desteğini almayı amaçlamıştır.

3. NAZİ YÖNETİMİ ve HOLOKOST

Nazi ideolojisi "faşist" olarak adlandırılan ideolojilerin içerisinde kendine has bir konuma sahip olmuştur. Arap dünyasını da etkileyen ve Nazi siyaset felsefesine derin etki yapan İtalyan faşizmi, Eski Roma tarihini yorumlayarak, güçlü devlet, otoriter lider, korporatist iktisat modeli çerçevesinde organize edilmiştir (Mussolini, 1940: 102). Nasyonal Sosyalist ideoloji ise "ırk" ile "bilimsel-modern antisemitizm/Yahudi karşıtlığı" unsurlarını en önemli umde olarak benimsemiştir. Bizzat Adolf Hitler ve Alfred Rosenberg gibi ideologlar tarafından geliştirilen Nasyonal Sosyalist ideoloji, kitlelere kolektif bir şuur atfedip, halkın karakterini Sosyal Darwinist ırk hatları çerçevesinde izah etmeyi çalışmıştır. Komünizmi/Marksizmi bir "Yahudi ideolojisi" olarak değerlendiren Hitler, bu suretle en büyük hasımlarını tek bir unsur olarak göstermeye çalışmıştır (Becker ve Bongartz, 2011: 82) Hitler ayrıca kimi Alman milliyetçi çevreler tarafından savunulan, Alman halkına toprak kazandırma mutlak ihtiyacını siyasetinin merkezine koymuştur. Hitler jeopolitik hedeflerini ziyadesiyle Doğu Avrupa, Avrasya coğrafyasına göre planlamıştır (Petersen, 2011: 24). Bundan dolayı Ortadoğu ve Arap dünyası Nasyonal Sosyalist ideoloji için ehemmiyet taşımadığı gibi, 2. Dünya Savaşı'nın

çıkmasından sonra stratejik açıdan “periferi” konumunda bulunmuştur. Bölgeye yönelik bütün propaganda faaliyetleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

İrk kavramını ilk başta Fransız düşünürü Gobineau ve İngiliz düşünürü Chamberlain doğrultusunda “Yüce Ari/Aryen Irkı” olarak tanımlayan Nasyonal Sosyalizm, genel olarak beyaz ırkının üstünlüğü çerçevesinde hareket etmiştir (Young, 1968: 306). Sonra ise kimlerin beyaz olarak değerlendirip değerlendirilmeyeceği konusunu siyasi çıkarları doğrultusunda daha geniş bir bakış açısı doğrultusunda değerlendirilmiştir. Örneğin Hintliler, Farsiler, Türkler ve (Arap dünyası ile münasebetleri açısından ehemmiyet taşıyacaktı) Araplar da beyaz veya eşdeğer ırkların potasına dahil edilmiştir (B Arch R 43 2, 1936). Ancak Yahudiler, zamanla Naziler tarafından ağır ideolojik saldırı ve yaptırımlara maruz kalmışlardır. Hitler’in iktidara gelişinden sonra ilk başta Yahudi dükkânlarına karşı boykot olarak başlatılan kampanya, Nisan 1933 yılında memur olma şartı Alman ırkına mensup olma şartına bağlanmasıyla farklı bir aşamaya geçmiştir. Bu suretle muharip ve/veya gaziler hariç Yahudilerin memuriyet ve avukat olma hakkı ellerinden alınmıştır. 1935 yılında ise Alman ırkına mensup olanların Yahudilerle evlenme yasağı yürürlüğe girmiştir (Wrobel, 1983: 349-374). Gittikçe çeşitli mesleklerden men edilen Yahudilerin özel mal ve mülkiyetlerine (iş yerleri, gayri menkulleri, mevduat hesapları vs.) de baskıyla el konulmaya başlanmıştır. 1938 yılında meydana gelen Yahudi karşıtı yağma olayları (Reichskristallnacht) Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi / NSDAP tarafından organize edilmiş ve Yahudilere ait sermaye kanun zoruyla veya dolaylı olarak el değiştirmesi hız kazanmıştır (Nietzel, 2009: 561-613). Bu bağlamda Yahudileri Alman vatandaşlığından çıkartılma süreçlerinin sayısı da artmıştır. Özetle “Yahudi” olarak tasnif edilen vatandaş, hukuki olarak vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmıştır. Her ne kadar bu dışlama hareketi henüz fiziki imha karakteri taşımamış ise de “vatandaş/soydaş” kavramının dışında bırakılan Yahudilere karşı sistematik ve organize kıyım politikasına zemin hazırlanmıştır (Jasch, 2010: 217-271). Bu suretle Yahudi kökenli vatandaşların ekonomik ve sosyal hakları kısıtlanmış ve söz konusu topluluğun bir kısmında yurt dışına göç eğilimi hız kazanmıştır. Belirtilmelidir ki, Siyonist ideoloji Alman Yahudilerin çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir ve kimlik olarak Alman hissiyatı daha baskındır. Ancak yaptırımlar özellikle genç Alman Yahudi kökenli vatandaşlar arasında Siyonist ideolojiyi –bu nedenlerden ötürü- daha cazip hale getirmiştir (Nicosia ve Hanta, 2012: 197). Almanya’daki Yahudi gençler için Filistin toprakları bir alternatif haline gelmiştir. Zannedilenin aksine Filistin’den ziyade Kuzey ve Güney Amerika veya İngiltere potansiyel göçmenlerin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Bu yüzen göç eğilimi ancak kısmen mevcut olmuş, fiilen yurt dışına göç edebilme imkânı genellikle maddi veya garantörlük şartına bağlı olan vize tahsisine tabii olduğundan topyekun göç etme eğilimi söz konusu değildir (Böhm, 1994: 81-88).

Bir tarafta Holokost sonrası Alman-Yahudi ilişkilerine hassasiyet atfeden ve diğer tarafta Filistinlilerin haklarına sempatiyle yaklaşan Alman Şarkiyat profesörü Schölch, Nasyonal Sosyalist-Siyonizm ve Nasyonal Sosyalist-Arap dünyası ilişkilerinin garip ikilemesine dikkat çekmiştir (Yazarsız, 1986: 399-399). Schölch’e göre Nazi rejimi bir tarafta Yahudi nüfusunu Almanya dışına itmek için Filistin’e göç sürecini destekleyip bazı Siyonist gruplarla temasını muhafaza ederken, diğer tarafta Filistin’deki Yahudi göç karşıtı Arap gruplara destek vermiştir (Schölch, 1982: 646-674). Bu bariz çelişki Nazi Almanyası’nın El Hüseyini ile çıkar bazlı ilişkisini izah etmek için ehemmiyet taşımaktadır. Yine Schölch’e göre hem Siyonist hem de Arap/Filistinli gruplar bu suretle savaş sonrasında birbirlerini “Nazizm ile işbirliği” polemiği ile suçlamışlardır. 1933-1939 yılları arasında 50000 civarında Alman Yahudisi Filistin topraklarına göç ederken, bu dönemde Filistin topraklarının idaresini elinde tutan İngiltere’nin göç sınırlandırılmaları da dikkate alınmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle, Nazilerin Yahudilere karşı yaptırım siyaseti radikallik kazanmıştır. Alman işgal politikası sayesinde Alman topraklarından başka Avrupa

kıtası ve Akdeniz havzasında bulunan bütün Yahudi nüfusu Nazi politikasının merceğine girmiştir (Brakel, 208: 94). Ayrıca başlangıçta göç ettirme politikası yerine Doğu Avrupa'daki Yahudileri sürgüne tabi tutma, çalışma kamplarına gönderme veyahut, kimi zamanlarda işgal edilen topraklarda yaşayan yerli halkın desteğiyle, doğrudan infaz etme yöntemine başvurulmuştur (Himka, 2011: 209-243). Yahudilerden başka gruplarına karşı da Almanlar ve yerel işbirlikçilerle tatbik edilen imha politikası "Holokost" veya "Şoa" boyutlarına ulaşmamıştır. Örneğin birçok Katolik Polonya vatandaşı toplama kamplarında hayatlarını kaybetmiştir fakat yalnızca Yahudi topluluğunun topyekun kıyımı amaçlanmıştır. İlk başta Nazi iktidarının talimatıyla yerel birimlerince takip edilen bu politika daha sonra daha sistematik bir hal almıştır (Browning, 2003: 57). Holokost olgusunu dünya tarihi açısından özel kılan husus, tepeden inme sistematik imha etme politikasından başka, bu yöntemin icrası olmuştur. Yahudileri tamamen yok etmek amacıyla, lojistik, ikmal, verimli sanayi üretim yöntemlerinin muntazam ve bilimsel bir şekilde kullanılması, tarihte eşi olmayan bir sistematik devlet politikasıdır (Gilbert, 2014: 403). Büyük bir gizlilikle uygulanan, planlama aşamasında Yahudilerin bilimsel ve efektif metotlarla sistematik olarak tespiti, tevkifi, kullanımı ve imhası sürekli olarak geliştirilmiştir. Alman ordusunun 1939'da tamamlanan Polonya seferine müteakip Yahudilerin belli başlı mahallelerde (gettolar) ikameti mecbur kılınmıştır (Browning, 2003: 174). 1941 yılında başlatılan Rusya seferi esnasında bu politika daha da ilerlemiştir. Nazilerin Yahudi sorununun çözülmesinin gereksinimi anlayışı ve Yahudi unsurunun yok edilişi Alman Propaganda Bakanı Goebbels tarafından beyan edilmiştir. Bütün Yahudileri sürgün etme ve kademeli olarak imha etme politikasının 1941/42 yılları esnasında çeşitli aşamalarda başlatıldığı tahmin edilmektedir (Aly, 1995: 362). Her ne kadar Adolf Hitler imzalı yazılı "imha emri" henüz tespit edilmemiş ise de, 20 Ocak 1942 tarihinde Berlin'in kenarında bulunan Wannsee gölünün kenarında yapılan bir çalışma toplantısı Holokost için delil olmuştur (Browning, 2003: 587). Milner'in de teyit ettiği gibi, Holokost bütün yoğunluğuyla konferanstan evvel bile başlamış ancak bu konferans ile daha sistematik hale gelmiştir (Milner, 2016: 7-33). Alman ordusundan ayrı Nazilerce kurulan ve iç güvenlikten de sorumlu SS teşkilatı ve ilgili devlet kurumlarına mensup 15 üst düzey bürokrat tarafından yapılan gizli bir toplantıda Holokost'un sistematik icrası ve kurumlar arası işbirliği net bir şekilde ele alınmıştır. Bu toplantı, Holokost'un Alman devlet mercilerince herhangi bir dış etken olmaksızın gizli, tepeden, sistematik ve hedefe yönelik planladığının ispatı olarak değerlendirilmektedir. Avrupa'daki Yahudi nüfusunun (55 bin Türk Yahudisi dahil) sürgüne ve imha kamplarına gönderilmesinin bütün lojistik detayları ve devlet kurumlarına düşen sorumluluk alanları kusursuz bir şekilde bu toplantıda belirlenmiştir. Konferans protokolü Holokost'un sistematigi açısından ehemmiyet taşımaktadır (Browning, 2003: 590). Ayrıca Yahudilere karşı yapılan yaptırımların boyutu (1945 yılına kadar milyonlarca Yahudi sürgüne gönderilmiş ve öldürülmüştü) her ne kadar gizli tutulmaya çalışılmış ise de başta Hitler olmak üzere bu tür bir plandan bihaber olmaları düşünülemezdi. Konferanstan evvel toplama kampları kurulmuş ve Yahudilerin gettolara ve kamplara gönderilme işlemleri bir yana, kampların dışında ilk toplu infazlar SS başkumandanı Himmler'in emri altında faaliyete başlayan hareket birliklerince (Einsatzgruppen) infaz mangaları vasıtasıyla yapılmıştır (Botwinick, 2016: 169). Almanya'da bulunan toplama kamplarında olduğu gibi işgal edilen (veya müttefik ülkelerde, örneğin Hırvatistan'daki) topraklarda imha ve çalışma programları mevcuttur. Kamplar sadece Yahudiler için değil, muhalif veya ağır suçlu Almanlara, işgal bölgelerde siyasi aktivitelere karışan veya isyana kalkışan kişilere ve diğer gruplara da kurulmuştur. Ancak, diğer gruplara nazaran ki Polonyalı, Sovyet, Roman/Çingene ve diğer esir grupların da Yahudi kamplarından sağ çıkması ancak istisnai bir durumdur (Lasok, 1962: 355-374).

Holokost'un Nazi devlet mercilerince planladığını gösteren mühim diğer bir belge, SS başkomutanı Heinrich Himmler tarafından Posen kentinde Ekim 1943 yılında yüksek SS komuta kademesine hitaben yapılan iki gizli konuşma protokolü olmuştur. Söz konusu

konuşmalarda Himmler Yahudilerin “itlafi ve imhasını” açıkça dile getirerek, bu mevzunun “zor ama elzem” bir mesele olduğunu, toplu imhanın kesinlikle gizli tutulması gerektiğini ifade etmiştir (Browning, 2003: 560). Alman ordularının cephelerdeki geri çekilme hareketleri sonrası, Himmler Yahudi imhasını hızlandırmıştır. Konuşmanın protokolü, Holokost’un planlama ve icra aşaması açısından ispat karakteri taşıyan bir belgedir.

Holokost esnasında ekseriyeti Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde ikamet eden altı milyon civarı Yahudinin katledildiği tahmin edilmektedir. Holokost’un hukuki boyutu ve ispatı 1946 Nürnberg Uluslararası Askeri Savaş Suçluları Mahkemesi, 1950 ve 1960’lı yıllardan başlayarak bugüne kadar devam eden savaş suçluları davaları (en önemlileri 1960’lı yıllardaki Auschwitz davaları olmuştur), 1961 yılındaki Kudüs’teki “Eichmann Davası” gibi adli süreçlerin sayesinde gerçekleşmiştir (Lasok, 1962: 355-374).

Holokost’un en önemli karakteristikleri şunlar olmuştur:

1. Yahudilerin imhası, Nazi Alman devlet bürokrasisi tarafından ideolojik olarak 1933 yılında beri temelleri atılan bir politikadır.

2. Holokost, toplu sürgün imkanı savaş sebebiyle mümkün olmayınca 1939/40 yılından itibaren toplu infazlarla başlamış.

3. Holokost, tamamen Nazi üst düzey mercilerince çeşitli safhalarda sistematik olarak, endüstriyel bir kıyım programı olarak planlanmış ve boyutu mümkün mertebede gizli tutulmuştur.

4. Holokost veya Naziler’in diliyle “Yahudi sorunun nihai çözümü” sosyal-Darvinist ırkçı bir karakter taşımakla beraber, tutsakları çalıştırmak ve mallarına el koymak suretiyle modern ekonomik bir karakter taşımaktadır. Örneğin, gaz odalarına gönderilmiş insanlardan kesilen ve ağırlığı sekiz ton tutan kıl ile saç, askerlere elbise dokumak için kullanılmıştır (Duralı, 1999: 159).

5. Almanya’nın müttefikleri ve işgal edilen bölgelerin yöneticileri Holokost’a kısmen destek vermiş, kısmen de karşı çıkmışlardır.

4. NAZİ ALMANYA’SININ PROPAGANDA POLİTİKASI VE HACI EMİN EL HÜSEYİNİ’NİN ALMANYA’DAKİ FAALİYETLERİ

Alman hükümeti, El-Hüseyini’yi 1941’de Almanya’ya getirerek ideolojik ve jeopolitik amaçlar doğrultusunda kendisinden faydalanmayı amaçlamıştır. Almanya, El Hüseyini’yi Arap dünyasında tanınmış bir siyasi şahsiyet olarak tanıtım ve propaganda ağına dâhil etmiş, yine de genel stratejisi çerçevesinde olağanın dışında kendisine kritik görevler atfetmemiştir. Eklenmelidir ki, Naziler yalnızca Arap milli hareketi örneği üzerinde bu politikaları uygulamamıştır. Aynı zamanda Almanya, Hindistan ve Doğu Avrupa’daki milliyetçi hareketleri destekleyerek, savaş ve çatışma halinde oldukları Sovyet Rusya, İngiltere gibi ülkeleri bu vesile ile zor durumda bırakmayı amaçlamışlardır.

El Hüseyini, Filistin’i terk ettikten sonra İran ve İtalya üzerinden geçerek, 6 Kasım 1941 tarihinde Berlin’e varmıştır. Başkent Berlin’de bir villada devlet konuğu olarak ağırlanan El Hüseyini’nin Nazi ve Faşist İtalyan yanlısı polemikleri, açıkça Siyonizm karşıtı olarak adlandırabilecek söylemleri belgelenmiştir. El Hüseyini’ye karşı atfedilen “Holokost iştirakçısı” ve hatta “Holokost fikir babası” gibi polemikler mevzuya farklı ve politik bir boyutu kazandırmaktadır.

El Hüseyini’nin ilk ve belki tek büyük diplomatik başarısı, 28 Kasım 1941 tarihinde Hitler tarafından “Reichskanzlei” binasındaki kabulü olmuştur. Kabule Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, eski Ankara Büyükelçisi Grobba ve çevirmenler iştirak etmişlerdir

(Mallmann/Cüppers, 2013: 8) Kabulün içeriği nispeten sınırlı olup, diplomatik nezaket ve ortak düşmanların belirlenmesinden ibaret kalmıştır: İngilizler, Yahudiler ve Bolşevistler ismen sayılmıştır. (DeLuca, 1979: 125-138). Hitler'in kabulü dolayısıyla büyük beklenti içerisine giren El Hüseyini, Hitler tarafından Arap ve özellikle Filistin bağımsızlığı için yazılı garanti beklemiştir. Fakat bu konuda hüsrana uğramış ve kendi konumuna dair de hatırı sayılır bir söz alamamıştır. Hitler bu konulara dair açık bir beyanat vermektan kaçınmıştır. Bu görüşmeden sonra El Hüseyini, bir daha doğrudan Hitler tarafından kabul edilmemiş, 1943 yılında ise El Hüseyini'nin Hitler'le görüşme talebi reddedilmiştir (Motadel, 2014: 87-88). En somut propaganda başarısı, Almanya'da okuyan Arap üniversite öğrencilerden, müttefik ordulara mensup Arap asıllı savaş esirlerinden veyahut İtalyan-Alman kontrolü altında bulunan Tunus ve Libya'dan gönüllü olarak müteşekkil edilen "Arap Eğitim Birliği/Eğitim Alayı" (Deutsch-Arabische Lehrabteilung, sonra "Legion Freies Arabien" olarak bilinmekteydi) isimli askeri birimin teşkili olmuştur. Söz konusu birlik, Tunus rical hareketi esnasında sıcak çatışmaya girmiş ise de operasyonel olarak Yunanistan'da konuşlandırılmış, mevcudu ise tabur seviyesine ulaşamamıştır ve garnizon yerleri sıklıkla değiştirilmiştir (Kehoe & Greenhalgh, 2017: 520-543). Buna rağmen söz konusu birlik, El-Hüseyini'nin umduğu kadar propaganda ve cazibe açısından çok fazla asker çekmemiştir. Aynı zamanda sürekli rakibi Iraklı El Ceylani ile sürtüşen El Hüseyini, birliği taktik açıdan konuşlandırılma konusunda söz sahibi olmamış, birliğin varlığı siyasi açıdan istenilen neticeyi de yaratmamıştır (Nicosia, 2015: 235). Bunlara ek olarak Boşnak birlikleri içinde dahi Antisemitizm büyük çapta taraftar bulamamış ve Hüseyini'nin Almanca "İslam ve Yahudilik" (Islam und Judentum) yazıları güçlü bir tesir yaratmamıştır (Havel, 2014: 221-243).

El-Hüseyini'nin etkisini azaltan başka bir etki ise, "milli Arap hareketi" liderliği konusunda eski Irak başbakanı El- Ceylani ile rekabeti olmuştur. Bu durum aslında Almanya'ya yaramış ve her her iki siyasetçinin Berlin tarafından daha da yakın kontrolüne yol açmıştır (Nicosia, 2015: 210). Carpi'ye göre El Hüseyini marjinal konumda kalmıştır (Carpi, 2008: 101-131). El Hüseyini, yine Nazi propagandası tarafından sürekli "İslam ve Arap dünyasının önderi" olarak lanse edilmiş, çeşitli kuruluş ve teşekküllerde, örneğin Berlin'de bulunan Merkez İslam Enstitüsü (Islamisches Zentralinstitut) nezdinde faaliyette bulunup propaganda konuşmaları yapmıştır. Bu faaliyetlerine sürekli devam eden El Hüseyini, yine kendi inisiyatifinden ziyade Almanların kendisine biçtiği rol çerçevesinde hareket etmiştir. Töpfer ve Bergmann bu noktada, El Hüseyini'ye operasyonel bir görev değil, yalnızca propaganda görevi biçildiğini ortaya koymuşlardır (Bergmann & Töpfer, 2019: 105).

El Hüseyini özellikle Berlin Radyosu ve Alman radyoları vasıtasıyla yayınlanan Arapça radyo yayınları sayesinde Arap dünyasına ulaşmaya çalışmıştır. El Hüseyini'yi doğrudan yönlendiren ve mevcut radyo propaganda sistemine dahil eden Alman yetkililer bu konuda ustaca tasarlanan bir propaganda makinesine sahiptiler. Her ne kadar El Hüseyini fikirlerini radyo vasıtasıyla yaymış ise de kendisini yönlendiren ve Berlin'in menfaatlerine göre kullanan Alman tarafı olmuştur. Hitler rejimi, radyonun propaganda değerini baştan anlamış, radyoyu dış propaganda için etkin olarak kullanmıştır (Michels, 1992: 117). El Hüseyini'nin propaganda yayınları koordine eden, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan "Kültür Politikası Dairesini" olmuştur (Logerich, 1987: 48). Alman radyo yayınları, örneğin Türkçe, Arapça, Farsça, Kuzey Afrika Arap şivesinde ve Hintçe haber servislerinde yer almıştır ve çeşitli dillerdeki programlar koordine edilmiştir (PA AA 805 R,1940:15.06.1940). El Hüseyini'nin gelmesinden bir-iki yıl evvel kurulan bir propaganda sistemi sayesinde El Hüseyini, Arap dünyasına yönelik propaganda sistemine rahatça kendisini dahil edebilmiştir. Alman Propaganda Bakanlık nezdinde kurulan Radio Union şirketi, Arap dünyasına yönelik radyo propagandasının teknik desteğini hazırlamıştır (B Arch R 55/ 20016, fol. 1, Rfk/A 3060/6.1.43/867). Radyo propagandası yalnızca doğrudan siyasi konuları değil, aynı zamanda kültürel temaları da

kapsamaktaydı (PA AA Ankara 805 R Geheim Bd. 1 1939-1940, Rundfunkpropaganda,13.06.1940, A 2597/40-, Nr. Kult.R 1808/4005.06.1940 II, .Kult R.Orient Gruppe Ka/B). Bergmann ve Töpfer, El Hüseyini'nin radyo konuşmaları ve beyanatlarından (basın mülakatları dahil) oluşan 14 yayını tespit etmişlerdir (Bergmann&Töpfer, 2019: 130).

Tekrar belirtilmelidir, Berlin Radyosu Arapça yayın akışını önceden başlattığından, El Hüseyini Almanya ve İtalya açısından faydalı bir propaganda unsuru olmakla beraber propagandanın içeriği ancak kısmen El Hüseyini'nin hedefleriyle bağdaşmaktaydı. Başmüftü, Almanya'nın oluruyla, Almanya'nın Orta Doğu politikası açısından kendisine biçilen rol çerçevesinde belirleyici olabilmiştir. Almanya, Başmüftünün "haddinden fazla" bir role girmesine kesinlikle sıcak bakmamıştır (Gensicke, 2007: 56). Diğer Arap liderleriyle yarışan ve bilhassa El Ceylani'nin rolünü düşük seviyede tutmaya çalışan El Hüseyini bu suretle tam manasıyla etkin bir aktör olmaktan ziyade misafir olarak bulunduğu Almanya'nın desteğine muhtaç olmuştur. El Hüseyini radyo yayınlarında Arap dünyasına yönelik siyasi beyanatlardan başka özellikle Alman askeri başarılarını över mahiyetteki konuşmalar yapmıştır (Bergmann & Töpfer, 2019: 105). Gensicke, Hüseyini'nin bazı beyanatlarını doğrudan Antisemit olarak tarif ederek, kendisinin "nihai çözüm" sözcüğünü kullandığı ileri sürerek, kendisinin Holokost'tan haberdar olduğuna dair yorum getirmiştir (Gensicke, 2007: 97). Ancak bu yoruma karşın, "nihai çözüm" (Endlösung) ifadesinin imha ile eşdeğer olduğu hakikati o dönemde teknik olarak ancak belli başlı Nazi bürokratları tarafından dahili yazışmalarda soykırım aforizması olarak kullanılmıştır. El Hüseyini'nin doğrudan ilişkilendirilmesi tartışma konusudur ve netlik kazandırılması zor bir tespittir.

Arap birliğinin kuruluşundan başka Balkanlarda askeri kaynakları etkin olarak kullanmak isteyen Almanlar, Yugoslav Müslümanlardan askeri yardım açısından faydalanmayı amaçlamışlardır. Almanlar, Mareşal Tito'nun partizan birliklerine karşı kullanılmak üzere başta Boşnak Müslümanlardan istifade etmeye çalışarak, bu maksatla El Hüseyini'yi propaganda unsuru olarak kullanmışlardır (Jalimam, 2007: 13-26). Müftü sıfatından dolayı İslam dini açısından kullanılmaya müsait olarak algılanan El Hüseyini'nin görevi, Alman savaş çabalarına dinsel meşruiyet kazandırmak olmuştur (Motadel, 2014: 341). SS tümgeneralı (Obergruppenführer) Berger, SS Tuğgeneralı (Gruppenführer) Phleps ve El Hüseyini, müftünün destek olması açısından Bosna'yı kontrol eden Alman yanlısı Hırvat hükümeti ile de görüştürülerek kendisine birliğin manevi desteği konusunda görev biçmişlerdir. Birlik çekirdek olarak 1943 yılından itibaren oluşturulmuştur. İşgal altındaki Yugoslavya'da ağır harp suçlarına karışan, Alman lider personeli hariç Boşnak Müslümanlardan müteşekkil olan 13. Waffen-Gebirgs-Division der SS "Handschar" (kroatische Nr. 1) / SS 13. Müsellah Dağ Tümeni "Hançer" (Hırvat No. 1) şüphesiz Hüseyini tarafından ideolojik olarak desteklenmiştir (Medoff, 1996,317-333). İlginç bir detay ise, birliğin oluşumunda önemli bir yeri olan SS Obersturmführer (sonra Standartenführer) von Krempler'in El Hüseyini ile diyaloglarında El Hüseyini'nin akıcı bir Türkçe kullanmasıdır (Lepre, 1997: 32). Alman ordusu ve SS yetkilileri El Hüseyini'nin faaliyetleri ve etkisinden çok memnun kalmışlardır. Obergruppenführer Berger'in raporuna göre, "Büyük müftünün ziyareti her bakımdan başarılı oldu. Büyük müftünün tam işleyen bir istihbarat aygıtına ve bütün Müslüman dünyada olağanüstü bir itibara sahip olduğunu tekrar kanıtladı." (Motadel, 2014: 346). El Hüseyini başta Saraybosna olmak üzere Bosna'nın çeşitli yerlerinde camilerde vaazlar verip, yerel basına da beyanatlarda bulunmak suretiyle bölgedeki İslam hassasiyetine başvurmuştur.

El Hüseyini Alman savaş politikasına katkı sağlamış olsa da karar alma süreçlerinde Naziler ona yetki vermemişlerdir. Bu nedenle El Hüseyini'nin Nazi iktidar elitleri üzerinde güç ve tesiri yok denecek kadar azdır (Motadel, 2014: 495). Nitekim El Hüseyini'ye, Alman yönetimi tarafından bir propaganda aygıtı fonksiyonu dışında bir hareket alanı tanınmamış ve

siyasi etkisi pek sınırlı olmuştur (Bötsch, 2009: 280-286). Pappe tarafından ileri sürülen, İsrail devletinin kuruluş sürecinde Siyonist propaganda, Filistin milli davasını eleştirebilmek için El Hüseyini'nin Nazi Almanyası ile bağlantılarını bilhassa öne çıkarılmıştır ve ilgili BM komisyon üyeleri (UNSCOM) El Hüseyini'ye karşı mesafeli durmuşlardır (Pappe, 2008: 23). Birincil kaynakları itina ile tetkik etmiş Alman siyaset bilimcisi Gensicke ise El Hüseyini'nin Nazi yönetimi ile yakın ve aktif işbirliğine dikkat çekerek, onu salt bir Alman kuklası değil, nispeten bağımsız bir figür olarak değerlendirmektedir. Buna rağmen Gensicke, müftünün kendi menfaatleri çerçevesinde önce İtalya'ya, sonra Almanya'ya yakın durduğunu belirterek, El Hüseyini'nin "oportünist" yapısına dikkat çekmektedir (Gensicke, 2007: 58). Kendi tespiti müftünün rolünün o kadar büyük olmadığını teyit ederken, Himmler ile yapılan görüşmeler olsun, Yahudiler ile ilgili yapılan beyanat ve yazılar olsun, El Hüseyini prensip olarak "figüran" rolünden fazla çıkamamıştır. Kanaatimizce Gensicke, gerçekten itinalı ve muntazam çalışmasında El Hüseyini'yi yalnızca belgelerde geçen Nasyonal Sosyalist söylemine göre değerlendirmiş ve müftünün hakiki etkisini olduğundan fazla değerlendirmiştir.

Müftü'nün Nasyonal Sosyalist deyimlerle dolu beyanatları, Yahudi karşıtlığı ihtiva etmiştir ancak kendisi esasında misafir olduğu yönetiminin ideolojisinden istifade etmek suretiyle Filistin milli emellerini gözetlemeye çalışmıştır. Tarihi değerlendirme ne olursa olsun, kendisi Almanları yönlendirmekten ziyade kendi hedeflerini Almanların hedefleriyle bağdaştırmaya çalışan bir dış etken olmanın ötesine geçememiştir. Bu suretle, El Hüseyini'ye karşı atfedilen "aktif Holokost iştikakçısı" ve hatta "Holokost fikir babası" iddiaları objektif belgelere dayanmamaktadır. Mallman ve Cüppers tarafından iddia edilen, Hüseyini'nin propaganda söylemleri ile Holokost arasında kurulan doğrudan bağlantı bu iddiaları haklı göstermez (Mallmann & Cüppers, 2013: 214). El Hüseyini'nin İsrail hükümet yetkilileri tarafından bu şekilde tanımlanması mevzuya farklı ve politik bir boyut kazandırmaktadır. El Hüseyini'nin "Holokost ile iltisaklı" olduğu iddiasını, iltisaklı olmadığına dair karşıt iddialarına karşın "iltisaklı" olarak değerlendiren, ancak mevcut literatürü ustaca izah eden ve objektif olarak kaleme alan Medoff'un makalesi aşağıdaki iddiaları ileri sürmektedir:

1. El Hüseyini, Arap milliyetçisi ve Filistin'deki Siyonist yerleşim projesine karşı olan hareketlerin liderliğini üstlenmeye çalıştı.

2. Nazi/ Faşizm yanlısı yayınlarda bulunup, Nazilerin Antisemit retoriğini kullandı.

3. Holokost'un icrasından haberdardı, çünkü Sachsenhausen/Oranienburg toplama kampı ziyaret etti, Heinrich Himmler ile buluştu, (Yahudilere yönelik imha lojistiğini planlayan) Adolf Eichmann ve mahiyeti ile tanıştı, onlar ile beraber çalıştı.

4. Filistin'e yönelik komando hareketi planlarında Tel Aviv'in su kaynaklarını zehirlenmeye teşvik etti.

5. İşgal altındaki Yugoslavya'da ağır harp suçlarına karışan, Alman lider personeli hariç Boşnak Müslümanlardan müteşekkil olan SS 13. Müsellah Dağ Tümeni "Hançer" (Hırvat No. 1)'i" ideolojik olarak destekledi.

6. 1943 yılında 20000 Alman savaş esirleri ile değişecek 4500 Yahudi çocuğun Filistin'e gönderilmesine hem Almanya hem de müttefik ülkeler nezdinde karşı çıktı (imhaları muhtemel olan) ve Polonya'ya nakledilmelerini istedi (Medoff, 1996: 317-333).

Diğer yazarlar tarafından da dile getirilen Nazilerle işbirliği ve antisemit propaganda iddiaları doğrulanabilir. Ancak, devletin tepesinde gizlice planlanan Holokost'un bütün boyutlarından haberdar olma ihtimali çok zayıf görünmektedir. Yine Mallmann ve Cüppers'ın, Hüseyini'yi Kuzey Afrika'daki başarılı Alman operasyonel harekâta istinaden potansiyel Holokost planlayıcısı olarak gösterme eğilimi aynı şekilde reddedilmelidir (Mallmann/Cüppers, 2013: 130).

El Hüseyini'nin Himmler ve Eichmann ile buluşmalar gerçekleşmiştir fakat El Hüseyini Nazi devlet adamlarını tarafından ana stratejilerin sunulabileceği bir kişi değildir. Toplama kamplarına ziyareti yeterli bir sebep olarak görünmemektedir. Belirtilmelidir ki, iddiaların aksine Sachsenhausen/Oranienburg toplama kampı El Hüseyini tarafından değil, ancak mahiyetinde bulunan bir kişi tarafından ziyaret edilmiştir (Mallmann/Cüppers, 2013: 130). Ayrıca Oranienburg kampı bir imha kampı değildir ve (Kızılhaç/Kızılay dahil) yabancı heyetlere propaganda amacıyla gösterilmiştir (Vetter, 2019: 153-193). El Hüseyini'nin Auschwitz kampını Himmler ile beraber ziyaret ettiği iddiası kanıtlanmamıştır ve ihtimal olarak düşüktür, ki Medoff da henüz yeterince kanıtın olmadığını ifade etmiştir. Holokost'u mümkün mertebede gizli tutmaya çalışan Himmler'in bir yabancı üst düzey yetkiliyi oraya getirme ihtimali düşüktür ve teknik açıdan faydalı olarak görünmemektedir. Konu ile ilişkili bir arşiv belgesi henüz ortaya çıkmamıştır. Kudüs'teki Eichmann davasında sanık Eichmann, El Hüseyini ile buluştuğunu, ancak kendisini tanımadığını, El Hüseyini'nin mahiyetinde bulunan üç kişiye Filistin'de Yahudilere karşı yapılacak muhtemel operasyonlarda eğitim verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Eichmann, Yahudilerin imhası fikrinin El Hüseyini'den geldiğine dair iddiayı kendi davasında reddetmiştir (Bötsch, 2009: 280-286). İlave edilmelidir ki, Eichmann, imha gerçeğini hiç inkar etmeyip, Holokost'taki rolünü prensip olarak kabul etmiş ancak kendisini bir "emir kulu" olarak savunmuştur (Haberer, 2005: 487-519). El Hüseyini'ye karşı ileri sürülen bazı iddiaların doğru olması ihtimal dahilindedir fakat Holokost gibi bir projede yabancı bir "misafirin" nasıl etken olabileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. 4500 Yahudi çocuğu ağır yaralı Alman savaş esirleriyle "takas etmeyiniz" talebi, bu bağlamda en ağır iddia olarak görünmektedir (Medoff, 1996: 317-333). Doğru olması halinde, El Hüseyini çocukların akıbetinin olumsuz olabileceği gerçeğiyle yüzleşmeliydi. Şayet El Hüseyini bunu talep etmiş ise bu davranış etik açıdan elbette uygunsuzdur ancak El Hüseyini'nin hem Nazi hem de yabancı hükümetler nezdine karar verici olduğu iması, El Hüseyini'nin marjinal rolü ile çelişmektedir (Bauer, 1977: 188-219).

El Hüseyini'nin Filistin'deki Yahudi nüfusunu düşman olarak değerlendirdiği inkar edilmez. Ancak, bu olası eylemi sanayi bir imha yöntemi olan Holokost'un büyük kontekstinde değerlendirmek ve El Hüseyini'yi Eichmann gibi Holocaust'u planlayan bir şahıs olarak göstermek mümkün görünmemektedir (Bauer, 1977: 188-219). Diğer taraftan Eichmann Davası esnasında bir şahit tarafından verilen ifadede, El Hüseyini'nin Eichmann üzerinde tesiri olduğu iddiası, Holokost'un önde gelen fikri önderi olduğu iddiasının kaynağı olarak ileri sürülmektedir. Bu iddia da önceden belirtildiği gibi bilimsel bir zemine sahip değildir, belgelenmemiştir (Ministry of Justice, 1992: 915). Elbette Nazi yönetimi, Filistin'i ele geçirmiş olsaydı Yahudi nüfusuna imha planlarını uygulayacaktı. Ancak yine de El Hüseyini figürünü Holokost ekseninde etken bir aktör olarak değerlendirmek yerine, Nazi işgal rejimine destek veren Norveçli Quisling veyahut Flaman-Belçikalı Degrelle gibi işbirlikçilerle bir tutmak daha mantıklı görünmektedir (Grunert, 2012: 161-224).

5. SONUÇ

İsrail sağ partileri tarafından güncel siyasetin bir argümanı olarak kullanılan, El Hüseyini'nin "Holokost'un fikir babası" olduğuna dair iddialar, çalışmada gösterildiği üzere asılsızdır. Çünkü El Hüseyini Nazi Almanyası'nın eksen politikalarını etkileyebilecek ana bir siyasi figür değildir. El Hüseyini ve Nasyonsosyalist Almanya rejimi karşılıklı olarak ulusal çıkarları doğrultusunda ortak düşmana karşı birbirlerini kullanmayı amaçlamışlardır. El Hüseyini bu ilişkide bağımlı ve pasif olan taraftır. Bu nedenle Almanya'nın gizli ve en merkezi politikası olan Holokost'un herhangi bir aşamasında merkezi bir rol üstlenme imkanı yoktur.

Bir diğer deyişle Nazi iktidarı tarafından devlet politikası olarak benimsenen ve 1930'lu yılların başında temeli atılan Holokost politikasının El Hüseyini tarafından biçimlendirildiğini

ileri sürmek, tarihsel veriler ve siyasi realite göz önüne alındığında mümkün görünmemektedir. Zira Emin El-Hüseyni siyasal bakımdan Almanya içinde hiçbir zaman güçlü bir siyasi aktör olmamıştır. Almanya için El Hüseyni, Avrupalı güçlerle girişilen savaş ortamında onlara karşı işbirliği yaptığı ve istifade etmek istediği bir araç ve bir propaganda silahıdır. Benzer şekilde El Hüseyni için de Almanya, tüm ideallerini paylaştığı bir dava arkadaşı olmaktan ziyade kendi milli ideallerini gerçekleştirme konusunda gücünden istifade etmek istediği bir araçtır. El Hüseyni, Filistin mili davasını, Siyonist işgal hareketi ve İngilizlere karşı savunmak için Almanya'nın desteğini sağlamak amacıyla Nazilerle iş birliği yapmıştır.

El Hüseyni'nin Holokost'un planlayıcısı ve fikri kaynağı olduğu şeklindeki iddialar, 2. Dünya Savaşı esnasındaki bazı olayların anakronik biçimde çarpıtılarak, günümüz Filistin'inde yaşanan çekişmelerde kullanılan popülist bir siyaset aracıdır. El Hüseyni'nin Almanya'dan, kendisinin asıl derdi olan, Arap ve Filistin bağımsızlığı için garantiler alma planı da başarısız olmuştur. El Hüseyni'yi anlatının merkezine yerleştirmek yerine, İslam dünyasına yönelik daha genel bir Alman politikasının parçası olarak görmek daha isabetli olacaktır. Alman yetkililer nezdindeki siyasal ve ideolojik etkisi bu seviyededir.

Kanaatimizce Netanyahu'nun; El Hüseyni'yi Holokost'un baş aktörü ve icracısı olarak gösteren söylemi, Holokost konusunda Alman ve Nazi sorumluluğu algısını Filistin halkı üzerine kaydırarak, Siyonist revizyonist emeller katkı sağlamak ve İsrail iç politikasındaki konumunu pekiştirme amaçlıdır. Netanyahu'nun El Hüseyni ile ilgili iddiaları Alman Başbakanı Merkel'in İsrail ziyaretinden bir gün önce yapması siyasi amaçlarına dair işaretler vermektedir. Netanyahu, İsrail'in Avrupa'daki en sadık destekçisi olan Almanya'nın Holokost'taki merkezi rolünü pasifize ederek, Almanya'nın desteğini kuvvetlendirme ve dünya kamuoyunu Filistin'e karşı yönlendirmeyi amaçlaması kuvvetle muhtemeldir. İsraili sağ politikacılar, El Hüseyni hakkındaki iddiaları örneğinden anlaşılacağı üzere, tarihi çarpıtarak ve bir propaganda aracı olarak kullanarak Filistinlilerin toprak meşruiyetlerini zayıflatmayı amaçlamaktadır. Netanyahu'nun Filistinlileri İsrail güncel politikasının öznesi haline getirerek, dijital enformasyon çağında bunu bir propaganda yöntemi olarak kullanmayı amaçladığı söylenebilir. Bu yöntem, dijital enformasyon çağında "hakikat ötesi" (post truth) algıyı yaratmak için kullanılmaktadır. İsrail politikasında aşırı sağda duran partilerin bundan sonraki algı yönetimi politikaları tarihi çarpıtarak kullanma yönünde olabilir. İsrail'in Holokost'u illegal işgal faaliyetleri için istismar etmesi dikkate alındığında bu beklenti düşük olmayacaktır. Bu amaçların tarihsel gerçekliklerle uyumsuzluğunu ortaya koymak araştırmacıların önemli görevleri arasında olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aly, G. (1995). *Endlösung: Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden.* , S. Fischer.
- B Arch R II. (1936). 1498 b, fol. 1, Ausw. Amt Nr. 82-35. F:B. 8/4.
- B Arch R 55/ 20016, fol. 1,Rfk/A 3060/6.1.43/867 1i2 Radio Union Bd. V a, Türkei, Berichte v. Hiebler, (Abschrift Brief Radio Union) 22.04.1943
- Becker, M. and Bongartz, S. (2011). *Die weltanschaulichen Grundlagen des NSRegimes*, Berlin , LIT Verlag, 2011.
- Bergmann,M.F.&Töpfer, F. (2019). *Jerusalem – Berlin – Sarajevo. Eine religionssoziologische Einordnung Amin al-Husseinis.* Springer.
- Bauer, Y. (1977). Onkel Saly-Die Verhandlungen des Saly Mayer zur Rettung der Juden 1944/45. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 25 (2), 188-219.
- Brakel, A. (2008). *Der Holocaust: Judenverfolgung und Völkermord (Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert Bd.. 9)*. Bebra Verlag.
- Bötsch, G. (2009). Neues vom Mufti? Palästina und der Nationalsozialismus. *Zeitschrift für Religions-und Geistesgeschichte*, 61(3), 280-286.
- Botwinick, R. S. (2016). *A history of the Holocaust: From ideology to annihilation.* Routledge.
- Browning, C. R. (2003). *Die Entfesselung der" Endlösung": nationalsozialistische Judenpolitik 1939-1942.* Propyläen.
- Bunton, M. (2007). *Colonial Land Policies in Palestine, 1917-1936.* Oxford University Press.
- Carpi, D. (1983). The Mufti of Jerusalem, Amin el-Husseini, and his diplomatic activity during world war II (October 1941-July 1943). *Studies in Zionism*, 4(1), 101-131.
- DellaPergola,S. (2003). Demographic Trends in Israel and Palestine: Prospects and Policy Implications
The American Jewish Year Book , 2003, (103), 3-68
- De Luca, A. R. (1979). ‘Der Grossmufti’ in Berlin: the Politics of Collaboration. *International Journal of Middle East Studies*, 10(1), 125-138
- Gensicke,K. (2007). *Der Mufti von Jerusalemund die Nationalsozialisten.Eine politische Biographie Amin el-Husseinis.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Gilbert, M. (2015). *Never again: A history of the Holocaust.* Rosetta Books.
- Grunert, R. (2012). Belgien:„Romanisierte Germanen “. In: *Der Europagedanke westeuropäischer faschistischer Bewegungen 1940-1945.Niederländischer, belgischer und französischer Faschismus im Spannungsverhältnis zur nationalsozialistischen 'Neuordnung' Europas*, 161-224, Brill Schöningh.
- Haberer, E. (2005). History and justice: paradigms of the prosecution of Nazi crimes. *Holocaust and Genocide Studies*, 19(3), 487-519.
- Hadar, M., Miesch, R., & Segev, E. (2021). Politicizing the Holocaust: A comparative analysis of Israeli and German speeches. In: *Semantic Network Analysis in Social Sciences*, 94-111.
- Hagemann, S. (2019). Distanzierte Freunde. *Osteuropa*, 69(9/11), 411-428.

- Havel, B. (2014). Haj Amin al-Husseini: Herald of Religious Anti-Judaism in the Contemporary Islamic World. *The Journal of the Middle East and Africa*, 5(3), 221-243.
- Heldmann, K. (2011). *Sine ira et studio: das Subjektivitätsprinzip der römischen Geschichtsschreibung und das Selbstverständnis antiker Historiker* (Vol. 139). CH Beck.
- Herf, J. (2006). Narratives of Totalitarianism: Nazism's Anti-Semitic Propaganda During World War II and the Holocaust. *telos*, (135), 32-60.
- Himka, J. P. (2011). The Lviv pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian nationalists, and the carnival crowd. *Canadian Slavonic Papers*, 53(2-4), 209-243.
- Jasch, H. C. (2010). Zur Rolle der Innenverwaltung im Dritten Reich bei der Vorbereitung und Organisation des Genozids an den Europäischen Juden. Der Fall des Dr. Wilhelm Stuckart (1902–1953). *Die Verwaltung*, 43(2), 217-271.
- Jalimam, S. (2007). Politički Osudzenici u Kazneno-Popravnom Domu U Zenici 1945-1954. *Društvena Istraživanja - Časopis Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*; Godina II (2) 13-26
- Katz, S. T. (2019). The uniqueness of the Holocaust: the historical dimension. In: *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* . 49-68.
- Kehoe, T. J., & Greenhalgh, E. M. (2017). Living Propaganda and Self-Serving Recruitment: The Nazi Rationale for the German-Arab Training Unit, May 1941 to May 1943. *War in History*, 24(4), 520-543.
- Lepre, G. (1997). Himmler's Bosnian Division. The Waffen-SS Handschar Division 1943-1945, Schiffer.
- Litvak, M. (2015). Netanyahu and the Mufti: Hajj Amin al-Husseini as Prime Instigator of the Destruction of European Jewry or Eager Accessory?. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9(3), 459-464.
- Logerich, P. (1987). *Propagandisten im Krieg. Die Presseabteilung des Auswaertigen Amtes unter Ribbentrop*. R. Oldenbourg Verlag.
- Mallmann, K. M., & Cüppers, M. (2013). *Nazi Palestine: the plans for the extermination of the Jews in Palestine* (Vol. 8). Enigma Books.
- Medoff, R. (1996). The Mufti's Nazi years re-examined. *Journal of Israeli History*, 17(3), 317–333
- Michels, H. (1992). *Ideologie und Propaganda: die Rolle von Joseph Goebbels in der nationalsozialistischen Aussenpolitik bis 1939*. Peter Lang Verlag.
- Miner, S. (2016). Planning the Holocaust in the Middle East: Nazi Designs to Bomb Jewish Cities in Palestine. *Jewish Political Studies Review*, 7-33.
- Motadel, D. (2014). *İslam ve Naziler*, Ahmet Fethi Yıldırım (Çev.), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014
- Mussolini, B. (1940). *Der Geist des Faschismus. Ein Quellenwek*. Herausgegeben und erläutert von Horst Wagenführ , Münih, Verlag C.H. Beck.
- PA AA Ankara 805 R Geheim Bd. 1 1939-1940, Rundfunkpropaganda , 26.06.1940, Anl.3413/40, (A 2597 R.Geheim)-15.06.1940.Kult R.Orient Gruppe Au./B

- PA AA Ankara 805 R Geheim Bd. 1 1939-1940, Rundfunkpropaganda ,13.06.1940, A 2597/40- , Nr. Kult.R 1808/4005.06.1940 II, .Kult R.Orient Gruppe Ka/B)
- PM Netanyahu Speech at the 37th Zionist Congress <https://www.gov.il/en/departments/news/speechcongress201015>).
- Nicosia, F. R., & Hanta, K. (2012). *Zionismus und Antisemitismus im Dritten Reich* (Vol. 40). Wallstein Verlag.
- Nicosia, F. R. (2015). *Nazi Germany and the Arab World*. Cambridge University Press.
- Nietzel, B. (2009). Die Vernichtung der wirtschaftlichen Existenz der deutschen Juden 1933–1945. *Archiv für Sozialgeschichte*, 49, 561-613.
- Pappe, I. (2008). *The making of the Arab-Israeli conflict, 1947-1951*. I.B. Tauris.
- Petersen, A. (2011). *The World Island: Eurasian geopolitics and the fate of the West*, Santa Barbara (CA), Praeger Security International.
- Schölch, A. (1982). Das Dritte Reich, die zionistische Bewegung und der Palästina-Konflikt. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 30(4), 646-674.
- Schmidt, R. F. (2002). *Die Aussenpolitik des Dritten Reiches 1933-1939*. Klett-Cotta.
- Schwanitz, W. G. (2004). Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Heilige Krieg. *Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940. Sozialgeschichte*, 19(3), 28-59.
- Tibawi, A.L. (1978). *Anglo-Arab Relations and the Question of Palestine 1914-1921*. Luzac& Company.
- Ministry of Justice, State of Israel. (1992). *The trial of Adolf Eichmann : record of proceedings in the District Court of Jerusalem. Vol. 2. Trust for the Publication of the Proceedings of the Eichmann Trial*.
- Vetter, A. K. (2019). "Schutz des Außen". In: *Hermetische Architektur*, 153-193, Brill
- Wrobel, H. (1983). Die Anfechtung der Rassenmischehe: Diskriminierung und Entrechtung der Juden in den Jahren 1933 bis 1935. *Kritische Justiz*, 16(4), 349-374.
- Yazarsız, : (1987) In memoriam, *Middle Eastern Studies*, 23(3) 399-399
- Young, E.J. (1968). *Gobineau und der Rassismus: Eine Kritik der anthropologischen Geschichtstheorie*, Meisenheim, Hain Verlag.
- (<https://www.theguardian.com/world/2015/oct/21/germany-refuses-accept-binjamin-netanyahu-claim-adolf-hitler-holocaust>)

Politik Söylem Çalışmalarında Kolektivist Toplum ve Kültür İlişkisi

The Relationship Between Collectivist Society and Culture in Political Discourse Studies

Taylan Özgür ÜRESİN¹

Öz

Sosyal bilimlerde söylem çalışmalarının tarihi 1970'li yıllara kadar götürülebilir. Post-yapısalcı düşünürlerin, toplumsal değişkenleri açıklamada ideoloji kavramı yerine söylem kavramına merkezi bir rol vermesi, kavramın sosyal bilim araştırmalarında popüler hale gelmesini sağlamıştır. Bu dönemle birlikte sosyal bilimciler, söylemin dil ve göstergeler aracılığı ile toplumsal-kültürel bağlamdaki kullanımına önem vermiş, buradan hareketle politik davranışların ve sistemlerin karakteristik özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Bu noktada kültürün de politik arenada kendisini dil ve göstergeler aracılığı ile oluşturması, yapılacak çalışmalarda politik söylem ile kültür arasında sıkı bir bağ kurulmasına yol açmıştır. Kültürel öğeler, bir yandan insanların politik tutumlarını oluşturacak araç setini oluştururken, diğer yandan politikacılar bu araç setini kendi politikalarında kullanarak söylemlerine eklemişlerdir. Nitekim bu çalışmada da söylem, kültür ve toplum arasındaki bağa odaklanarak bu bağ oluşturulan teorik arka plan üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı, söylem ve kültür ilişkisinin kolektivist özellikler sergileyen toplumlarda politik ve sosyal yaşamı nasıl etkilediği ve bu etkinin politik söylem çalışmalarında hangi materyallere başvurarak incelenebileceğini ortaya koymaktır. Çalışmanın hedefi ise, kolektivist toplumlarda görülen “yüksek güç mesafesi” ve “yüksek belirsizlikten kaçınma” gibi kültürel özelliklerin, politik söylem çalışmalarının teorik arka planına ve söylem çözümlmelerine kaynak olan materyallerin incelenmesine alternatif bir bakış açısı oluşturmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Söylem, Kültür, Toplum, Kolektif Bellek, Güç Mesafesi, Belirsizlikten Kaçınma

Abstract

The history of discourse studies in the social sciences can be traced back to the 1970s. Post-structuralist thinkers, by giving central importance to the concept of discourse rather than ideology in explaining social variables, made the concept popular in social science research. During this period, social scientists began to emphasize the use of discourse in socio-cultural contexts through language and symbols, attempting to determine the characteristic features of political behaviors and systems. At this point, culture show itself in the political arena via language and signs has led to the establishment of a close link between political discourse and culture in the studies to be conducted. Cultural elements, on the one hand, form the toolset that shapes people's political attitudes, while on the other hand, politicians incorporate this toolset into their policies through their discourse. As a matter of fact, this study will focus on the connection between discourse, culture and society and the theoretical background that creates this connection will be emphasized. The aim of the study is to reveal how the relationship between discourse and culture affects political and social life in societies exhibiting collectivist characteristics and which materials can be used to examine this effect in political discourse studies. The aim of the study is to provide an alternative perspective to the theoretical background of political discourse studies of cultural characteristics such as “high power distance” and “high uncertainty avoidance” seen in collectivist societies, and the examination of materials that are the source of discourse analysis.

Keywords: Discourse, Culture, Society, Collective Memory, Power Distance, Uncertainty Avoidance

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, taylanou14@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4646-4535>

Makale Türü-Article Type: Derleme Makalesi/ Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.06.2024 – Kabul Tarihi/ Accepted Date: 02.09.2024

Atıf İçin/For Cite: ÜRESİN T. Ö., “Politik Söylem Çalışmalarında Kolektivist Toplum ve Kültür İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1745-1760

<https://doi.org/10.17755/esosder.1498634>

Lisans: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

GİRİŞ

Modern sosyal teori araştırmalarında “söylem”, toplumsal ve politik olanı açıklama noktasında sosyal bilimcilerin sıkça başvurduğu popüler kavramlardan biridir. Kavramın, dil ve toplumsal göstergeler aracılığı ile kişiler arası ilişkileri ve deneyimleri somut bir şekilde ortaya koyması, arkasında yatan nedenselliği irdelemede uygun bir yöntem sunmaktadır. Burada söylem kavramının kullanılmasındaki avantaj, onun dil üzerinden toplumsal iletişim ağlarına nüfus etmesi, sözel olmadığı yerlerde de simgeler ve çeşitli işaretler aracılığı ile sosyal yaşamın anlamını kavramamıza yardımcı olmasından gelmektedir.

Bu açıdan kültürel çalışmalarda da söylem kavramı ön plana çıkmakta, özellikle politik olanın toplumsal pratikler ve gündelik hayat üzerindeki etkilerinin incelenmesinde kavramdan yararlanılmıştır. Bireylerin tutum ve davranışlarının ardında yer alan kültürel öğeler bir politik bağlama/eyleme dönüştüğünde söylem, bu bağlamın ortaya çıkarılmasında dilsel ve göstergesel bir işlev görür. Nitekim bu çalışmada, söylemin politik yönüne odaklanarak onun toplumsal kültür ile olan bağının teorik arka planda nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı, söylem ve kültür ilişkisinin kolektivist özellikler sergileyen toplumlarda sosyal ve politik yaşamı nasıl etkilediğini ve bu etkinin politik söylem çalışmalarında hangi materyallere başvurarak incelenebileceğini ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, söylem kavramının bir analiz birimi olarak ideolojiden bağımsızlığını nasıl kazandığının tarihsel arka planındaki tartışmasına yer verilecektir. Bu bölümde yapısal ve post-yapısal düşüncelere yer verilerek, söylem kavramının toplumsal değişkenleri açıklamada merkezi hale gelmesini sağlayan özne-iktidar tartışmaları Foucault, Althusser, Williams ve Laclau-Mouffe gibi düşünürler üzerinden incelenecektir. Ardından söylemin toplumsal yönüne değinilerek eleştirel dil çözümlemecilerinin politik söylem-kültür bağlantısını nasıl işledikleri ele alınacaktır.

Bu noktada kültürün politik söyleme ve eyleme dönüşümünde önemli rolü olan kolektif hafıza kavramına değinilecek, burada Durkheim, Halbwachs, Connerton, Assmann ve Mead gibi düşünürlerden yararlanarak, onların kolektif hafıza üzerinden kurduğu toplum-kültür ilişkisi ana hatları ile özetlenecektir. Son olarak, bu sistematik çerçevede kurulan toplum-kültür bağlantısının kolektivist toplumlarda bireylerin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi, Triandis, Kağıtçıbaşı ve Hofstede'nin çalışmalarına atıfta bulunarak değerlendirilecek, politik söylem araştırmaları üzerindeki etkileri de incelenecektir. Çalışmanın sonunda, kolektivist toplumlarda görülen “yüksek güç mesafesi” ve “yüksek belirsizlikten kaçınma” gibi kültürel özelliklerin, politik söylem çalışmalarının teorik arka planına ve metin çözümlemelerinde kullanılan materyallerin incelenmesine alternatif bir bakış açısı oluşturması hedeflenmiştir.

1. SÖYLEM ÇALIŞMALARININ KAVRAMSAL ARKA PLANI

Sosyal bilimlerde söylem çalışmaları, 1970’li yıllarda başladığı söylenebilir. Her ne kadar söylem kavramı üzerine bu tarihten önce yapılan araştırmalar olsa da, kavramın gündelik yaşamın olağan durumlarına, toplumsal ve işlevsel yönlerine bu tarihlerden itibaren daha çok eğilindiği görülmektedir. Bu dönemde toplum bilimciler, söylemin dil aracılığı ile toplumsal-kültürel bağlamda kullanım değişkenliklerine dikkat çekmiş, sosyal olayları ve olguları anlamlandırmaya çalışmışlardır (Kocaman, 2003: 3).

Sosyal bilimcilerin söylem kavramına ilgisinin bu tarihlere yansımaları, post-modern düşüncenin ortaya çıkması ile de yakın ilgisi vardır. Berman (2012), kendilerini post-modern olarak tanımlayan 1960 sonrası düşünürlerin, modernizmin “büyük anlatıları”nın oluşturduğu katı bürokratik düzenin tahakküm ve köleleştirmeye neden olduğunu, dolayısıyla aydınlanma düşüncesinin ilerlemeci, kişisel özgürlük ve mutluluk vadeden fikirlerinin iflas ettiğini öne sürdüklerini belirtmiştir.

Yeni dönemde toplumsal-kültürel değişkenleri yorumlamak için “büyük anlatılar”ı terk etmeye başlayan düşünürler, bu anlamda söylem kavramını ideolojiden ayırarak onu, toplumsal değişkenleri açıklama noktasında başat bir kavram haline getirmeye çalışmışlardır (Sancar, 2014). Burada ideolojiye yönelik temel itiraz, onun toplumsal yapıyı ve güç ilişkilerini sabit ve homojen bir bakış açısı ile almasından gelmektedir. Nitekim, bu dönüşümün önemli isimlerinden Foucault, homojen bir varlık olarak özne tahayyülünü kabul etmeyerek, toplumsal olayların ve güç ilişkilerinin karmaşık yapısının salt ekonomik determinizm ile belirlenemeyeceğini öne sürmüştür. Foucault; iktidar, özne ve güç ilişkilerinin tek bir noktada sabitlenemeyeceğini, aksine iktidarın toplum içerisinde dolaştığı önermesinden yola çıkarak bu ilişkiler ağının yorumlanmasında söylem kavramının kullanılması gerektiğini belirtmiştir (Foucault, 2007, 2015, 2016; Mills, 2003; Keskin, 1999).

Foucault’un yanı sıra Laclau ve Mouffe da, toplumu ve özneyi salt altyapı-üstyapı kavramıyla açıklamaya çalışan “özcü” kavrayışı reddetmiştir. İkili, toplumsal failin bütüncül, sabit ve değişmez bir nitelikte olmadığını öne sürerek onun “merkezsizliği”ne vurgu yapmış, bunu anlamlandırmak için de ideolojinin “yanlış bilinç” kavramsallaştırmasını değil, failerin değişken konumlanışlarının nedenlerini ortaya çıkarabilecek “söylem” özelliklerini kullanmışlardır (Laclau ve Mouffe, 1992: 140).

Foucault ile Laclau ve Mouffe’un ideoloji kavramına karşı bu çıkışları, onların Marksizm’in Ortodoks yorumuna karşı bir çıkışları anlamına da gelmektedir. Althusser’in iktidarı merkeze alan ve ideolojilerin özneleri kurma noktasındaki gücünü öne çıkaran “yapısalcı” yorumuna karşı Foucault, Laclau ve Mouffe’un temsilcileri olduğu “post-yapısalcı” düşünce, söylemi ön plana alan bir özne-iktidar analizine girişmiştir.

Althusser, toplumun merkezine bireyleri yerleştirmemektedir. Aynı şekilde tarihin bir öznesi olarak da görmemektedir. Althusser’e göre tarihin öznesi, üretim ilişkileridir ve bu anlamda bireylerin değil sınıfların tarihi vardır. Bireyler, bu sınıflar tarihi içerisine yerleştirilen yapısal ilişkilerin özneleridir. Bu noktada ideolojinin önemi, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve birey olarak öznelerin bu üretim ilişkilerinin güdümü altındaki pratiklere yerleştirilmesini sağlamasıdır (Carloy, 2015: 120-121). Diğer bir deyişle ideoloji, özneye dışsal koşullar tarafından ve toplumsal yapının bir tür zorunluluğu olarak eklenir. Böylece özneler, egemen değerler çerçevesinde sisteme uyumlu hale getirilirler (Sancar, 2014: 49).

Özneye, ideoloji karşısında edilgen bir rol veren Althusser (2006), üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve öznelerin egemen sisteme entegrasyonu konusunda devleti ve onun aygıtlarını ön plana çıkarır. Devlet, ideolojik ve baskı aygıtları aracılığı ile üretim ilişkilerini yeniden üretir ve ideolojik üstyapı ile birlikte öznelerin oluşmasını sağlar. Onun söylem teorisine katkısı da ideolojilerin özneleri oluşturma ve onların toplumsal konumlarındaki tabiiyetlerini oluşturan “çağırılma” kavramıyla olmuştur. “Çağırılma”, özneyi, özgül söylemsel bağlamlarında konumlandırmaktadır. Purvis ve Hunt’un (2014: 20) yorumlayışı ile “[B]ireyler, söylem vasıtasıyla özneler olarak çağırılırlar; ideoloji, söz konusu söylemler vasıtasıyla kurulan toplumsal kategorilerin (sınıflar, gruplar vb.) çıkarlarını ifadelendirmekte yetersiz kalan belirli söylem biçimlerini temsil eder.”

Althusser’in son kertede devleti üst belirleyen olarak iktidar ve güç ilişkilerinin kaynağı gördüğü yapısalcı modeline karşı Foucault, güç ilişkilerinin devletle eşdeğer tutulamayacak bir parçalılığa sahip olduğunu iddia eder (Mills, 2003: 122). Aynı şekilde, ideoloji tarafından belirlenmiş verili bir özne kavramlaştırmasına da karşı çıkan Foucault, özneyi tarihin merkezine koyar. Onun bakış açısında öznenin kendisi, belli tarihsel söylemler ve pratikler aracılığı ile kurulmuştur. Bundan dolayı da özneyi kendi tarihsel kökeninin bakış açısı ile çevreleyen ideoloji gibi kurucu roller, öznenin tarihsel süreçteki öznel deneyiminin açıklanmasını engellemektedir (Keskin, 1999: 16).

Öznenin kendi tarihi sürecindeki bu değişken durumu ve güç ilişkilerinin devletin sınırlarını aşması, iktidarın konumunu değiştirmiştir. Artık iktidar, toplumsal alana yayılmış söylem ve pratiklerin öznel üzerindeki etkisi ile tanımlanmıştır (Deveci, 1999: 29; Finlayson ve Martin, 2006: 167). Aslında Foucault, iktidar ilişkilerinde devletin önemini göz ardı etmez. Burada iktidarın her yerdeliği ile bahsetmek istediği, kavramın artık eskisi gibi sadece “zorlayıcı” değil “yapıcı” olarak da üretken olduğudur. 17.yy’a kadar süren kısıtlayıcı, cezalandırıcı, negatif olan geleneksel hukuki-söylemsel iktidar modelinin yerine, üretkenliği artırmaya çalışan, olumlayıcı, arzuyu düzenleyen yeni iktidar modelinin ortaya çıktığını, bu modelin de sadece tek bir merkezden değil, yaşamın her alanında “disiplin” edici bir etkiye sahip olduğunu belirtir (Miller, 1989: 122; Foucault, 2007, 2015, 2016).

Bu yeni tekniklerle donanmış iktidar modelinin en önemli gücü ise “bilgi”dir. Söylemsel bir güç olan bilgi, dil pratikleri aracılığı ile toplumsal pratiklerde kendisini gösterir ve öznel arasındaki güç ilişkilerinin belirleyicisi olur. Bilgi, toplumsal dolaşımındaki bu gücünden dolayı iktidar mücadelesi aşağıdan yukarıya doğru bir yol çizer ve nihai egemenliğin olanağı, öznel içerisinde yaşanan mücadelenin sonucuna göre biçimlenir (Deveci, 1999: 30, 36). Başka bir deyişle Foucault’a göre söylem, ele geçirilen iktidardır (Purvis ve Hunt, 2010: 26).

Foucault’un bilgi-iktidar ve söylem üzerine temellenen bu anlayışından bir diğer post-yapısalcı ve post-Marksist düşünürler Laclau ve Mouffe’a geçtiğimizde, ideoloji ve öznenin merkezsizliği noktasında benzer düşünceleri paylaştıklarını söyleyebiliriz. Burada öncelikle Laclau ve Mouffe’un, iktidarın söylem hegemonyası altında öznelin nasıl kurtulabileceğine dair daha stratejik çözümler ürettiği söylenebilir. Nitekim Foucault (2015), “biyopolitika” adını verdiği yeni iktidar tekniğinin özne üzerindeki tahakküm etkisinin ancak öznenin tarihsel süreçteki değişkenliğinden yararlanarak, iktidarın biçimlendirdiğinin dışında farklı bir özne biçiminde kendini tanımlaması ile kalkabileceğini belirtir. (Foucault, 2016: 68).

Buna karşılık Laclau ve Mouffe, söylemin iktidarlara tam kapanamamasından kaynaklı farklı hegemonya stratejileri üreterek, iktidar tahakkümünden kurtulunabileceğini ileri sürerler. Birlikte kaleme aldıkları *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (1992) kitabında, Gramsci’den hegemonya kavramını ödünç alarak, hâkim hegemonya karşısında verilecek “mevzi savaşı” ile kurulacak “karşı-hegemonya”nın bir çıkış yolu olabileceğini iddia ederler. Diğer yandan Mouffe (2017) ek olarak, toplumun heterojenliğini “agonistik siyaset” anlayışıyla bir araya getirmeyi planladığı “radikal demokrasi” modeli ile de diğer bir çıkış yolunu sunmuştur.

İkilinin bu stratejileri nasıl kurduğuna kısaca baktığımızda, ideoloji kavramının Marksist öğeleri barındırdığı ve indirgemeciliği anımsattığı için geri planda bıraktıkları görülür. Hiçbir öznenin verili bir farklılıklar alanına sabitlenemeyeceğini ve öznenin heterojenliğe sahip olan toplumsal alan içerisinde söylem pratikleri doğrultusunda özne haline geldiğini öne sürmüşlerdir (Purvis ve Hunt, 2010: 28-30; Finlayson ve Martin, 2006: 161). Bu anlamda sınıfsal ilişkileri barındıran ideoloji kavramı yerine heterojenlik içindeki farklılığı yorumlayabilecek söylem kavramı, iki düşünür için daha ön olana çıkmıştır.

Bu heterojenlik içerisinde söylemin nasıl bir bütünlüğe sahip olacağı sorununa Laclau ve Mouffe, “eklemlenme” kavramıyla çözüm üretmiştir. Eklemlenme pratiklerinin kimlikler arası ilişkilerdeki bağlayıcı özelliğine değinen düşünürler (Laclau ve Mouffe, 1992: 130), bu pratiklere dayanan söylem yapılarının farklı konumlar oluşturarak kendi öznellik alanlarını kurabileceklerini belirtirler². Bir anlamda alternatif antagonizma ve mücadelelere tabi olan

²Dursun, Çiler, “İdeoloji Yaklaşımları Çerçevesinde Dil, Söylem ve Siyaset”, Erişim Yeri: <https://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/81-ideoloji-yaklasimlari-cercevesinde-dil-soylem-ve-siyaset>, Erişim Tarihi: 20.03.2024

söylemlerin temel hedefi, söylemsellik alanına egemen olan bir merkez inşa etmektir (Purvis ve Hunt, 2010: 30). Laclau ve Mouffe bu merkezin inşasının, farklı dünya görüşlerinin ve bunların potansiyel karşıtlıklarının, eklemleyici pratikler aracılığı ile söylemler arası eşdeğerliğini oluşturarak kurulacak hegemonya ile mümkün olduğunu öne sürerler (Sancar, 2014: 60-61).

Buraya kadar anlatılan bölümde söylemin yapısalcı ve post-yapısalcı modelde nasıl ele alındığı alanın başlıca önemli isimleri üzerinden özetle değerlendirildi. Kavramın, ideolojiden kendisini sıyrarak sosyal bilimlerde önemli bir araştırma konusu haline gelmesinde bu tartışmaların yeri önemlidir. Yazının başında da belirtildiği üzere, post-modernizm ile birlikte ileri sürülen modernizm eleştirisiyle artık, iktidar, güç ve hegemonya ilişkilerini söylem üzerinden inceleme daha etkili görülmüştür. Şüphesiz bu tercihteki en önemli etmen, ideoloji kavramının özneye ve toplumsal yapıya olan merkezi bakış açısına karşın post-yapısalcıların onların değişkenliğine yaptıkları vurgudan gelmektedir (Finlayson ve Martin, 2006: 158-159).

Foucault'un, iktidarı toplumsal alanın her yerine indirip buradaki söylemselliğin hem iktidarı hem direnişi kurduğu düşüncesi (Özmağas, 2012: 58) ve Mouffe'un, kolektif kimliklerin söylem aracılığı ile farklı şekillerde inşa edilebileceği görüşü (Mouffe, 2017: 65), kavramın, toplumun kendi dünyasında analiz edilmesinin önünü açmıştır.

2. SÖYLEM ÇALIŞMALARININ TOPLUMSAL YÖNÜ

Yapısalcılık tartışmaları sonrasında söylemin popülerlik kazanmasıyla kavramın, kültür ve gündelik hayat üzerinden toplumun incelenmesinde de tercih edilir hale geldiğini belirtmiştik. Özellikle eleştirel dil bilimcileri ve söylem çözümlemecileri, kültürün ve onun etki ettiği gündelik hayatın toplum üzerindeki davranış ve tutumları nasıl etkilediğini, söylem yapılarına ve içeriğindeki politik bağlamlarına da vurgu yaparak açıklamaya çalışmışlardır.

Fairclough (2003a), eleştirel söylem çözümlemesini, dil ve göstergesel biçimleri içeren söylemsel pratikleri, birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkide ortaya çıkarma yöntemi olarak tanımlar. Fairclough bu ilişkiyi çözümlenmeye çalışırken, söylemin rolündeki değişkenliğe dikkat çeker. Onun açısından toplumsal pratiklerde söylemin rolü, pratikler içerisindeki zamansal değişkenliklere göre daha az ya da daha önemli olabilir. Bu tanımlama bize, eleştirel söylem çözümlemecilerinin toplumsal pratikleri ve gündelik hayatın değişkenliğini incelemede daha hermeneutik bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir. Nitekim Wilson da (2003) eleştirel söylem modelinin politik yönüne vurgu yaparak, söylemin sınırlarının net kavramlarla çizilmesindeki zorluğun nedenini toplumsal pratiklerin bu değişkenliğinde görür. Wilson, bu zorluğu aşmak için araştırmacının, kendi politik söylem sınırlarını ve bakış açısını belirleyerek, inceleyeceği söylem alanını daha açık hale getirmesi gerektiğine işaret eder. Çünkü Wilson'a göre politik dil, bir anlamda manipülasyon aracı görevi de görür ve bu anlamda araştırmacıların nesnel anlayıştan çok kopmamaları için, kendi bakış açıları ve inceleme modellerinde iyi bir denge tutturmaları gerekmektedir.

Wilson'un kaygılarının haklılığı ile birlikte, eleştirel söylem çözümlemesinde politik söylem-toplum arasındaki kurduğu bağ önemlidir. Örneğin Türkiye gibi toplumsal yapıların güçlü olduğu ülkelerde söyleme etki eden nesne ve olguları inceler ve sınıflandırırken, içinde bulunulan toplumsal yapının değişkenlikleri (Zeyrek, 2003: 27) önem arz etmektedir. Bu anlamda Çoban'ın tüm kolektif söylemlerin ve eylemlerin toplumsal bilinç yapısının üzerinde kurulduğu ve etkilerinin içsel olarak barındırdığı görüşü (Çoban, 2003: 282), söylem-toplum arasındaki ilişkiyi gösterme açısından iyi bir tespittir. Fakat Çoban'ın kolektif söylemler ve eylemlerin "tümünü" toplumsal bilinç yapısı içerisinde değerlendirmesi yerine Fairclough'un (2003b: 166) söylemsel değişimler üzerine yapılacak çalışmalarda söylemsel olayın hem

toplumsal hem kurumsal düzenine odaklanılması gerektiği görüşü, Wilson'un bahsettiği çözümlene dengesini kurmak açısından daha yararlı olacaktır.

Söylemin toplumsal yapısının incelenmesine odaklanıldığında ise, “kültür” kavramıyla karşılaşılmaktadır. Nitekim bu çalışmada, politik söylemin oluşumuna yönelik topluma atfedilecek etkin role dayanak olarak onun yapısında bulunan değişkenler öne sürülecekken, bu varsayımın arka planında ise “kültür” (onun özelinde kolektivist kültür) olduğu savunulacaktır. Çünkü bireyin kimliği, içinde yaşadığı toplumun kültürel kimliğini alarak oluşur. Bu anlamda bireyin iletişim farkındalığı, onu sarmalayan kültürel/toplumsal kimliğin belli bağlamlarda kullanılan yazılı ve dil dışı anlatım yollarını pratiğe dökmesi ile içselleştirilir (Zeyrek, 2003: 35-36).

Bu içselleştirme ile birey, içinde bulunduğu toplumda edindiği konum ile toplumsal yaşama katılmakta ve söylemin üretilmesinde etkili olmaktadır. Burada kültürün rolü, bireyin kimliğini oluşturmada ve anlamlandırmasında yatar. Bireyin topluluk içerisinde diğerleriyle etkileşimi sonucu ortaya koyduğu söylem, o topluluk için geçerli kültürel ölçütler düzeyinde varlık bulur (İlgin, 2003: 287- 288). Böylece birey, kimliğini edindiği topluluğun geçerli kültürel ölçütlerine göre tutum, davranış ve söylemini oluşturur.

Toplumsal düzeni oluşturan tutum ve davranışlar ise, Williams'a göre diyalektik bir süreç içerir. Onun bakış açısında kültür, bize toplumsal hayatta yaşanan değişimleri yorumlayabilme imkânı sağlar. Çünkü kültür bir toplumsal düzenin kurulması, öğrenilmesi ve yeniden üretilmesinde basit bir kavram olarak değil, aksine tüm bunların gerçekleşmesindeki temel öğeleri oluşturan bir kavramdır (Oğuz, 2011: 128, 134). Nitekim Hall da, kavrama popüler kültür üzerinden bakarak onun tüketicisi olduğu insanın, kültürün çıktıkları ile neler yaptığının politik bir önem taşıdığını söyler. Bu yüzden kültürü, salt bir ekonomik altyapının yansımaları değil toplumun kurucu öğelerinden biri olarak tanımlar (Oğuz, 2014: 129-130).

Yeniden Williams'a dönersek o, kültürün diyalektiği ve toplumsal/ekonomik ilişkiler içerisindeki yeri üzerine yaptığı tartışmayla, kavramı Marksist açıdan yeniden yorumlamıştır. Williams'a göre altyapı, sabit ekonomik soyutlamadan kurtarılıp tarihsel süreçte temel çelişkiler ve çeşitlilik gösteren insanın özgül pratikleri içerisinde yeniden ele alınması gerekmektedir (Williams, 2013: 48). Çünkü etkin bir hakim kültür yaratımında kültürel öğeler zaman içerisinde bir diyalektik süreç izler. Bu diyalektik süreç içerisinde geçmiş ve şimdinin tüm anlam ve pratiklerinden bazıları seçilir, bazıları geri plana itilir. Dahası seçilen anlam ve pratikler zamana göre yeniden yorumlanıp hâkim kültüre eklenilip özdeşleştirilir. Williams, “seçili gelenek” diye tanımladığı bu sürecin sonunda oluşturulacak hâkim kültürün, uygulanmasında ve yeniden yorumlanmasında “eğitim kurumları” ve “aile”nin önemli rol oynadığını öne sürer (Williams, 2013: 54).

Buradan, kültürün salt üstyapısal değil altyapısal bir etken de olduğunu ve söylemin, toplumsal diyalektik içerisindeki değişimlerle nasıl farklılaşabileceğini görmek mümkündür. Williams bu yorumlama ile bize, kültürün toplumsal yaşamdaki değişimlerini anlamlandırabilmede, sadece üstyapıdan değil toplum ve onun aile gibi kurumları aracılığı ile de bakma fırsatı vermiş oluyor.

Bu noktaya kadar eleştirel söylem çözümlenmecilerinin, söylemin toplumsal pratikler ve gündelik hayattaki etkilerinin hermeneutik tavrıyla okunmasını elverdiğine ve bu etkilerin politik yönünün belirsizliğinden nasıl kurtulabileceğine değinildi. Diğer yandan söylemin toplumsal pratiklerde incelenmeye başlanması ile toplumun bu noktadaki etkin rolünün kültür üzerinden nasıl açıklanabileceği gösterilmeye çalışıldı. Buradaki tartışmalar, söylem-toplum-kültür bağlantısını kurmak için önemlidir. Bu noktaya kadar yapılan okumalarda eleştirel söylem modeli ile bu bağlantının kurulabileceği görülmüştür.

3. KÜLTÜR ve KOLEKTİF HAFIZA

Bir önceki bölümde söylem-toplum-kültür arasındaki ilişkinin söylem-toplum kısmına daha ağırlık verilirken, bu bölümde kültürün toplum üzerindeki etkisinin arka planı üzerine ağırlık verilecektir. Çalışmada, toplumun politik söylemi üretmesi ve uygulamasında etkin bir rolü olduğunu savunurken, bu etkin rolde kültürün önemli bir işlev gördüğü belirtilmişti. Bu noktada, Durkheim (2019) ve onun görüşlerinin izinden giden Halbwachs (2018), Connerton (2019), Assmann (2018), Mead (2019) ve Turner vd. (2018) gibi düşünürlerin fikirleri açıklayıcı olacaktır. Onların “kolektif hafıza” üzerinden oluşturdukları toplum-kültür bağlantısının “kolektivistik toplum”larda bireyin tutum ve davranışlarını nasıl etki ettiğini ise bir sonraki başlıkta Triandis (1995), Hofstede (2001) ve Kağıtçıbaşı (2019) gibi düşünürlerin sınıflandırmaları üzerinden inceleyeceğim.

Durkheim ve onun izinden giden sosyal bilimciler, politik kültür araştırmalarında kültürü ve onun politik yönünü geri plana iten yaklaşımların aksine, kültürü toplumsal durumların simgesel boyutu olarak benimsemişlerdir. Politik kültürü de, söylemin sembolik olarak yapılandırılması ve bu söylem kalıplarının mantığını anlamlandırma olarak tanımlamışlardır. Bunu yaparken, kültüre verili bir varsayımlar ön kabulü üzerinden değil kendi şartları içinde gözlemlenmesi ve yorumlanması gereken bir anlayışla yaklaşmışlardır (Olick, 2014: 184).

Durkheim’ın toplumu vurgularken kültür kavramını ön plana çıkarması, kavramın bireyler üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Durkheim’a göre, toplum karşısında bireyin üstünlüğünden söz edilemez ve bireysel bilinci oluşturan güç toplumdur. Aynı şekilde toplum, bireylere rağmen kendisini sürdürülebilir kılarak otoritesini kişilere aktarabilmektedir. Haliyle Durkheim, bireylerin kendilerini geniş yetkilere sahip bir politik sistem içerisinde bulduklarında, bunun nedenlerini sistemin kendi biçimselliğinde değil, içinde buldukları toplumun doğasında aramaları gerektiğini belirtir. Bu noktada birinci etmen toplumun ortak değerleri, inançları ve duyguları olurken, lider de bu özellikleri üzerinde toplayan kişi olarak ikincil rol oynamaktadır (Durkheim, 2019: 88-89, 145).

Burada toplumsal yapılar, kişileri belirli tutum, pratik ve davranışlara iten kuralları ve değerleri oluştururken, aksi hareketlerde bulunanlara da yaptırım uygular. Buna paralel olarak kişiler de mevcut buldukları toplumların kolektif hafızalarında yer almak için bu norm ve inançları benimsemektedirler (Turner vd., 2018: 367). Dolayısıyla toplumun ileri sürdüğü kurallarda geçicilik veya tutarsızlık ortaya çıksa dahi yasal bir yaptırım aracı haline (Durkheim, 2019: 98) gelir ki bunu gerçekleştirmediği yerde de “anomi” ortaya çıkar (Turner vd., 2018: 361-365).

Durkheim ile benzer çizgide ilerleyen Halbwachs da, bireysel hafızanın üzerindeki kolektif hafızanın gücünü “hatırlama” kavramı üzerinden işler. Halbwachs, hatırlama kavramını iki yönlü olarak görür ve sadece toplumun bünyesinde bulunduğu bireyleri anımsamasını değil, aynı zamanda bireylerin de ait oldukları grupla olan ortak hafızayı anımsaması gerektiğini ileri sürer (Halbwachs, 2018: 19-20). Diğer bir anlamda, kolektif ve bireysel hafızanın birbirleri ile özdeşlik kurmaları gerektiğini belirtir. Burada kolektif hafıza bireysel olanı kuşatır, fakat tam bir bütünlük içinde kuşattığı söylenemez. Çünkü birey, zaman zaman kendi kişisel anılarını gruba nakletmeye çalışabilmektedir. Ama bu anılar, grup içindeki kolektif hafızanın norm ve değerlerine göre şekil değiştirmektedir. Bu nedenden dolayı kurulamayan tam bütünlük neticesinde bireyler, grup içerisindeki statüleri ve diğer üyeler ile olan ilişkilerine dayanarak kolektif hafızanın gücünü daha fazla kullanma olanağına sahip olabilmektedirler (Halbwach, 2018: 39, 46).

Halbwach’tan sonra Assmann ve Connerton’a baktığımızda ise iki düşünürün, kolektif hafızanın güç aldığı kültürel olgular üzerinden toplum-kültür ilişkisine katkıda buldukları

görülmektedir. Assmann da Halbswach gibi hatırlama kavramına atıf yaparak, bireysel belleğin din, aile ve ulusal topluluklar gibi etmenler ile şekillendiği ve müdahil olduğu grubun hatırlama ritüelleri ile de kendisini yenilediğini belirtir. Assmann'a göre birey, kültürün aktarıcılığı ile "ben"den "biz" haline gelerek ortak aidiyet, norm ve değer yapılarını üretmektedir. Ayrıca, tapınak, temsiliyet, ideoller ve semboller gibi özellikler ile de kültürel belleğin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Assmann, 2018: 23, 28).

Connerton ise, iki düşünürü alternatif olarak kolektif hafızanın oluşumunda "tören" kavramını ön plana çıkarmaktadır. Connerton'a göre bugünkü davranışlarımızın oluşmasında geçmişteki yaşadığımız ve karşılaştığımız olayların ve olguların önemi vardır. Bu açıdan törenler, kolektif hafızaya iletilmesi gereken şeyleri, resmi biçimler olarak kitlelere iletilmesinde ve toplumsal istikrarın sağlanmasında önem taşıdığı gibi, lanet, kutsama, minnettarlık, boyun eğme ve şükretme gibi duygu kalıplarının da iletilmesinde ve yeniden üretilmesinde etkin rol oynamaktadır (Connerton, 2019: 1-11, 101-102). Burada Assmann da benzer bir sınıflandırma yapmış ve resim, giysi, dans, yeme-içme, dövme, mekân ve anlatı gibi toplumun kültürel kimliğini oluşturacak göstergelerin bireysel belleğin oluşumuna etki ettiğini belirtmiştir (Assmann, 2018: 60, 149).

Bu bölümde değinilecek son düşünür olan Mead'e baktığımızda, bireyin toplum içerisindeki davranışlarını sosyal psikoloji yönünden ele aldığı görülmektedir. Önceki düşünürler gibi Mead de, bireyi toplumsal yapıdan ayrı bir yere koymaz ve bellek kavramını toplumsal deneyimler üzerinden inceler (Mead, 2019: 45, 77, 171). Mead'e göre, bir "sosyal ben" olarak toplum, davranışların nasıl olması gerektiği ve o davranışların oluşumuna etki eden toplumsal değerleri üyelerine sunmaktadır. Bir "ferdi ben" olarak birey ise, üyesi olduğu toplumun "sosyal ben"ine göre davranış pratiklerini oluşturmada ve şekillendirmektedir (Mead, 2019: 32). Ayrıca, "sosyal ben"e dahil olan diğer üyelerle aynı özdeşliği kurarak "öteki" haline de gelir ve bir anlamda toplumun üyeleri, birbirlerinin yerine geçtiği "genelleştirilmiş öteki" haline gelirler. Toplum, "genelleştirilmiş öteki" olarak, kendisini ilgilendiren eylemleri ve davranış pratiklerinin özdeşliğini üyeleri arasında kurarak, farklı "ben"lerden aynı davranışı sergilemesini sağlamaktadır (Mead, 2019: 180-181, 219, 226).

Özetle bu bölümde değinilen düşünürlerle baktığımızda, toplum-kültür ilişkisinde kolektif hafızanın etkisini daha fazla vurguladıklarını görmekteyiz. Ele alınan düşünürler, her ne kadar bireysel hafızanın da toplumsal kültürün şekillenmesinde etkisi olduğunu göz ardı etmemiş olsalar da, nihayetinde kolektif hafızanın etkisini daha ön planda tuttukları için, Olick'in (2014: 202) dikkat çektiği indirgemecilik tehlikesine düşme riski ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, kolektif hafızanın bireyler üzerindeki güçlü etkisi açısından düşünürlerle katılmakla birlikte, bireylerin de kolektif hafızanın değer, norm ve davranış pratiklerini oluşturmadaki etkisinin es geçilmemesi gerekmektedir. Eğer kolektif hafıza bireylere dışsal bir süreçle etki ediyorsa, bireysel hafızanın da bu dışsallıkla özdeşleşmede etkin bir rolü vardır. Diğer bir deyişle, bireysel ve kolektif hafızayı iki farklı yapı olarak değil (Olick, 2014: 203), bir madalyonun iki yüzü şeklinde birbirinin tamamlayıcısı olarak görmek ve toplumsal yapıların sahip olduğu farklı kültürel dinamikleri de göz önünde bulundurmak, indirgemecilik tehlikesinden kaçınmada yardımcı olabilir.

4. KOLEKTİVİST TOPLUM ve KÜLTÜR

Bir önceki bölümde, toplumun kolektif hafıza üzerinden bireyleri nasıl kendi içerisine aldığına ve kolektif hafızanın oluşmasındaki kültürel öğelerin önemine değinildi. Bu bölümde ise, kolektif hafızaların "kolektivist" (holistik, toplulukçu) toplum yapısına sahip ülkelerde hangi semptomlar aracılığı ile kendisini gösterdiğine değinilecektir.

Kağıtçıbaşı, bireycilik-toplulukçuluk kavramlarını “değerler odaklı” ve “benlik odaklı” olarak iki şekilde incelemiştir. Değerler odaklı yaklaşımda, sosyal normlar ve konvansiyonlar üzerinden bir bireycilik-toplulukçuluk tanımı yapmıştır. Bu noktada, çıkarların grubun değerlerine göre belirlendiği yerleri “toplulukçu”; bireysel değerlere göre belirlendiği yerleri “bireyci” olarak belirlemiştir. Buna karşılık benlik odaklı yaklaşımda ise, bireyin kendi dışında olan başkalarıyla ilişkiselliğinin derecesine göre şekillenen bir bireycilik-toplulukçuluk ayrımı yapmıştır (Kağıtçıbaşı, 2019: 124).

Kağıtçıbaşı, değerler odaklı toplulukçuluk yaklaşımında ileri sürdüğü normatif toplulukçuluğu, kişi ihtiyaçlarının grup ihtiyaçlarının gerisinde kaldığı ve grup normların oluşmasında geleneklerin etkili olduğu muhafazakâr toplumları tanımlarken kullanmıştır (Kağıtçıbaşı, 2019: 124-125). Nitekim toplulukçuluğun bu normatif yönü Hofstede (2001) ve Triandis’in (1995) çalışmalarında da ön plana çıkmaktadır.

Triandis, öncelikle yatay-dikey şeklinde bireycilik-kolektivizm ayrımına girmeden bu iki yapının bazı genel özellikleri üzerinde durur. Triandis’e göre benlik, kolektivist toplumlarda bireyci toplumlara göre daha bağımlıdır. Grup içi kişisel ve grupsal hedefler kolektivist toplumlarda daha uyumlu bir görüntü çizerken, bireyci toplumlarda bireylerin çıkarları üzerinden uyumsuzluk gösterir. Bu anlamda kolektivist toplumlarda sosyal davranışları normlar ve yükümlülükler yönlendirirken, bireyci toplumlarda ise davranışları yönlendiren kişisel ihtiyaçlar, sözleşmeler ve haklar olmaktadır (Triandis, 1995: 43-44, 72).

Buradan hareketle yatay ve dikey bireycilik-toplulukçuluk sınıflandırmasını ele alan Triandis, yatay-dikey toplulukçuluk ayrımını “hiyerarşi” kavramı ile belirler. Bu sınıflandırmaya göre dikey toplulukçulukta üyeler, gruba hizmet etme ve onun yararına gerekli fedakârlıklarda bulunma noktasında geri durmazken, buradan doğacak grup içi eşitsizliği ve statünün getirdiği ayrıcalıkları da kabul eder. Tersine yatay toplulukçulukta ise bu eşitsizlik durumu reddedilmektedir (Triandis, 1995: 44). Dikey toplulukçuluğun bu özelliği “karşılıklı bağımlılığı” artıran bir unsur olurken, diğer yandan grup üyelerinin grup dışındakilere karşı olan ilişkilerde farklılaşmaya yol açacak “ben-öteki” ayrımının oluşmasını ortaya çıkarmaktadır (Triandis, 1995: 73-76). Nitekim benzer bir analizi Kağıtçıbaşı da normatif toplulukçulukta görülen “ilişkisel benlik” üzerinden yapmaktadır. Kağıtçıbaşı, toplulukçu kültürlerde ilişkisel benliğin bir sonucu olarak grup üyelerinin kendi aralarındaki davranış ilişkilerinin düzeyini, dış gruptakilerle olan ilişkilerinde aynı seviyede uygulamadığını ileri sürmüştür (Kağıtçıbaşı, 2019: 127).

Kağıtçıbaşı ve Triandis’in ardından Hofstede’in (2001) bireyselci ve kolektivist toplumları “güç mesafesi” ve “belirsizlikten kaçınma” gibi etmenlerle ilişkilendirdiği çalışması, Triandis’in dikey toplulukçuluk ve Kağıtçıbaşı’nın normatif toplulukçuluk kavramlarıyla birlikte incelendiğinde düşünürler arasında uyum olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hofstede, 53 ülkede gerçekleştirdiği çalışmasında, bireyselci-kolektivist toplumları “güç mesafesi” ve “belirsizlikten kaçınma” başlıkları altında ülkelerin politik tutum, çalışma stilleri, aile ilişkileri ve sosyal formlar gibi konularda nasıl davrandıklarını ve hangi özelliklere sahip olduklarını listelemeye çalışmıştır. Bu anlamda yüksek güç mesafesine sahip toplumlarda (Türkiye de yüksek güç mesafesine sahip olan ilk 20 ülke içerisinde yer almıştır) (Hofstede, 2001: 87) otorite ile geleneksel değerler arasında sıkı bir bağ bulunması, özgürlük yerine eşitliğin ön plana çıkması ve elitlerin otoriter değerlere daha yatkın bir tutum sergilemesi gibi özellikler ön plana çıkmıştır (Hofstede, 2001: 96). Hofstede’e göre güç mesafesi oranının yüksek çıkması aynı zamanda, ilgili toplumlarda hiyerarşik eşitsizliğin artmasına ve güç sahiplerinin daha ayrıcalıklı gözüktüğü sosyal normların oluşmasına sebep olurken; politika sahnesinde de partilerin merkezin sağ ve sol taraflarında kutuplaştığı (bu duruma sendikalar da dahil) ama sağ partilerin daha başarılı olduğu, bürokratik skandalların fazlaca yaşanabileceği

ve buna bağlı olarak ani iktidar değişikliklerinin olabileceği bir duruma yol açabilmektedir (Hofstede, 2001: 98, 116).

Bir diğer kültürel özellik olan “belirsizlikten kaçınma” durumu, güç mesafesinde olduğu gibi kolektivist toplumlarda yüksek çıkma eğilimindedir. Hofstede, belirsizlikten kaçınma oranı yüksek çıkan toplumların, (Türkiye yine yüksek belirsizlikten kaçınma durumuna sahip ilk 20 ülke arasındadır) gelecek konusunda yüksek kaygıya ve stres derecesine sahip olduklarını ve bu kaygı ve stresten kaynaklı belirsizlik durumlarını tehdit olarak algıladıklarını öne sürmüştür (Hofstede, 2001: 151, 164, 180). Belirsizlikten kaçınma durumunun yüksek seviyede olması, Triandis ve Kağıtçıbaşı’nda belirttiğimiz, kişilerin iletişim kurmada grup içi-grup dışı ayrımını yapıp davranışlarını bu ayrıma göre şekillendirmesinde önemli bir etkidir. Belirsizlik durumunu olası bir tehdit olarak algılayan kişi, kendi grubunun dışında kalan yabancı birisine karşı daha kuşkucu ve temkinli olur. Belirsizlik durumunun ortadan kalkması için kendi grubunun içinde, bir anlamda kolektif belleğin bilgisine, bir ortak fikir birliğine ihtiyaç duyar. Ötekine karşı olan bu belirsizlik, kuşku ve tehdit durumuna bir örnek olarak Hofstede, yüksek belirsizlikten kaçınma durumuna sahip toplumların “kendi ırkından olmayanları komşu olarak reddetme” reaksiyonunu gösterdiklerini belirtir (Hofstede, 2001: 180).

Hofstede, bu iki özellik üzerinden Türkiye’yi de dahil ettiği “yüksek güç mesafesi-kolektivistik” ve “yüksek belirsizlikten kaçınma-kolektivistik” (Hofstede, 2001: 217, 249) kültürüne dahil olan toplumların cemaatçi, geleneksel, tekilci ahlaka sahip, aileye sadakatle bağlı ve özel hayatın sıkça denetlendiği sosyal özelliklere sahip olduğu çıkarımında bulunur. Ayrıca politik olarak da düşünce ve oy verme davranışının grup üyelerince belirlenen ve dolayısıyla politik gücün çıkar gruplarınca kullanılabilme alanı yaratan özelliklere sahip olduğunu belirtir (Hofstede, 2001: 227, 236, 251). Çıkar gruplarının politika sahnesinde etkili olabileceği varsayımı, Triandis’in öne sürdüğü kolektivist toplumlarda yükselebilmek ve işini yaptırabilmek için kişisel ilişki ağlarına gerek duyulması düşüncesi (Triandis: 1995: 139) ile birlikte ele alındığında, kolektivist toplumların “patrimonyalizm”, “klientalizm” ve “patronaj” gibi kavramlar arasında güçlü bir ilişki kurulabildiği gözükmektedir.

Buraya kadar kolektivist kültüre sahip toplumların “güç mesafesi” ve “belirsizlikten kaçınma” özelliklerinden kaynaklanan tutum ve davranış özelliklerini üç önemli ismi üzerinden özetlemeye çalıştım. Bir sonraki başlıkta da kolektivist toplumlarda görülen bu kültürel değerlerin politik söylem çalışmalarında nasıl ele alınabileceğini inceleyeceğim.

5. POLİTİK SÖYLEM ve KOLEKTİVİST KÜLTÜR

Toplumların sahip oldukları kültürel yapılar, kişilerin politik davranışlarını etkilemesi ile paralel olarak politik sistemin karakterini belirlemesi açısından da önemlidir. Fakat burada kültürel yapılara salt kurucu bir rol atfetmek, onun eylemi gerçekleştiren ile arasındaki araçsallığın göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Nitekim kültür, politik arenada kendisini dil vasıtası ile de oluşturur. Politik dil, kullanılan kavram ve anlamlar ile toplumsal hayatta dolaşıma girer ve kullanılmaya başlar. Bu anlamda kültür, bir yandan toplumun dil vasıtası ile politik yargılarını oluştururken, diğer yandan politikacıların da bu yargıları söylemlerinde kullanmaları açısından politikayı da oluşturmaktadır. Bir anlamda politika sahnesinde dil olarak söylediğimiz şeyler, söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada politik söylem, sosyal ve politik ilişki içerisindeki birey veya grupların anlam ve eylem pratiklerini harekete geçirici dilsel ve göstergesel kalıpları içerisinde barındırmasından dolayı, politik kültür üzerine yapılacak incelemelerde politik niteliği olan metin ve söylemleri ön plana almak gerekmektedir (Sarıbay ve Ögün, 2019: 97-98; Street, 1994: 105). Nitekim kolektivist kültürlerde görülen yüksek güç mesafesi, otoriter ve gelenekçi politik söylemlerin ortaya çıkmasına; yüksek belirsizlikten kaçınma durumu da kutuplaştırıcı, korku ve güvensizliğe dayalı bir politik söylemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu anlamda göstergebilim çalışmaları, içerik analizi yöntemi ile politik söylemin kültürde nasıl somutlaştığını göstermesi açısından öne çıkmaktadır. Dittmer, göstergebilimi, anlamları sistematik olarak analiz etmede kullanılan bir yöntem olarak görür. Politik kültürün dil ile olan bağlantısına odaklanarak, onun somut yapılar, semboller, ikonlar ve amblemler üzerindeki göstergeleri ile içerisindeki anlamın yorumlanmasında kullanır (Dittmer, 1977: 566-567). Bir anlamda göstergebilimi politik söylem araştırmalarında cazibeli hale getiren şey, kültürün semboller aracılığı ile aldığı halin, anlam ve davranış üzerindeki etkisini dilbilimsel yolla çözebilecek bir alan sunmasıdır (Wedeen, 2002: 720). Diğer yandan göstergebilim, diyalektik şekilde yaklaştığı bu çözüm sahasında politik söylemi hem toplum hem iktidar yönüyle ele alarak iktidar politikaları ile toplumsal faaliyet arasında dil-iletişim bağlantısını da kurma imkânı tanımaktadır (Laitin, 1988: 589; Bergesen, 1978: 1016).

Dolayısıyla eğer toplumların kültürel yapıları, arzulara, özlemlere ve buna yönelik eylemlere etki edebiliyorsa, bu durum aynı zamanda politik malzeme haline de gelebilmektedir. Bu anlamda politik semboller ya da ritüeller gibi somut göstergeler, iktidarların sadece politik olarak kullandıkları metaforlar olarak değil, aynı zamanda bu iktidarlarının sürdürülebilir olması için kullandıkları araçsal bir duruma dönüşmektedir. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile birlikte politik faaliyetlerde toplumsal kültüre ait retoriklerin ön plana çıkartılarak daha geniş kitlelere ulaştırılabilmesi, politikacıların kendi kitlesini etkisi altında tutması noktasında bu araçsal durumu işlevsel kılmaktadır (Jasper, 2005: 127, 130).

Bu ilişkisellik içerisinde Denzin, metin ve hikâyeler içindeki kültürel öğeleri yorumlayarak söylem çalışmalarına katkıda bulunurken, bu katkının söylem içindeki kültürel öğelerin üretim, dağıtım, tüketim ve dönüşüm süreçlerine etki eden politik yönünü anlamlandırmamıza yardımcı olduğunu ileri sürer. Ayrıca iktidar mekanizmasını gelenek-politik kültür-toplum üçgeninde ele almamıza ve metin incelemeleri aracılığı ile bu ilişkinin ideolojilerde, politik çıkarılarda ve gündelik toplumsal ilişkilerde nasıl tezahür ettiğini ortaya çıkarmada kolaylık sağlamaktadır (Callero, 2003: 125). Örneğin kolektivist kültürlerdeki toplumsal hafızanın bireyin eylemine etki ettiği geleneklerde gündelik toplumsal ilişkiler, grup aidiyetini ve sadakatini ön plana çıkaran bir yapıya evrilirken, bunun politika sahnesindeki yansımaları da grup içi kayırmacılığa dayalı patronaj söylemi olabilmektedir.

Elbette burada grupların farklı kültürel kalıplara ve sosyal ilişkilere sahip olabileceğinden hareketle kendi aralarındaki müzakere, rekabet ve çatışma, tek tip bir söylem kalıbını değil, bulunduğu coğrafyadaki politik sistemin sosyal yapısının özelliklerine göre değişkenlik gösteren bir kalıbı ortaya çıkarmaktadır (Sewell Jr., 1997: 49). Örneğin Kavanagh'a göre Fransa'da sık görülen hükümete karşı güvensizlik, kolektivist toplumlarda da görülen kişiler arası güven ilişkisinin sosyal ilişkilerdeki düşük seviyesinden dolayıdır. Tersine, Britanya'da hükümete yönelik duyulan güven, toplumsal kültürdeki uzlaşmacı ve müzakereci kişilik ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu iki örnekten farklı olarak kolektivist toplum özellikleri gösteren Meksika'da ise insanlar, hükümet politikalarına ve bürokrasiye karşı zayıf bir güven hissine sahip olsalar da buna karşın, Meksika devriminin duygusal sembollerinin benimsenmesinden gelen sisteme bağlılığı da devam ettirmiştir (Kavanagh, 1972: 12, 15).

Bu noktada Britanya/Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa/İtalya karşılıklı analizine başvuran Kavanagh, farklı toplumsal yapılarda kültürün politik söylem ve sistem içerisindeki etkisini incelemiştir. Kavanagh'a göre, Britanya ve ABD'nin homojen bir politik kültüre sahip olması, toplumun farklı değerleri içselleştirebilme becerisinin yüksek olması, baskı grupları ve medyanın görece özerkliğe sahip olması, siyasetin farklı kimliklere ve sadakat nesnelere tahammüllü yaklaşmasına ve müzakere kültürüne alan açmasına olanak sağlamaktadır. Bu da doğal olarak politik söylemin kolektivist toplumlarda görülen grup normları üzerinden değil, Triandis'e atıfla belirttiğimiz (Triandis, 1995: 43-44, 72) bireyselci toplumlarda görülen

ihtiyaçlar, haklar ve sözleşmeler üzerinden oluşmasını ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık Fransa/İtalya ikiliğinde ise kültür, farklı grup yapılarının içinde alt kültürlerle ayrıldığı için grup bağılıkları daha önemli rol oynamaktadır. Burada görülen yüksek partizanlık bağı, müzakereci söylemin oluşmasını engellemektedir. Ek olarak, her grubun kendi sosyal, dini ve partizanlık bağlarını kendi içerisinde pekiştirerek yeniden üretebilmesinden dolayı, alt kültürlerin birbirlerine karşı tahammül düzeyinin düşük olmasına ve toplumsal kutuplaşmanın yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Haliyle bu toplumsal yapı özelliği, politik sistemi ve kullanılan söylemin niteliğini de etkilemektedir. Örneğin Kavanagh, Fransa/İtalya ikiliğine benzer bir kültüre sahip olduğunu öne sürdüğü Hollanda'nın, bu iki ülkenin özelliklerini sergilememe sebebini, siyasal sistemin müşterek bir demokrasi fikri üzerine kurulması ve sorunlar karşısında müzakere söyleminin ön planda tutulması olarak görmüştür (Kavanagh, 1972: 24-25).

Son olarak politik söylem ve kolektivist kültür arasındaki ilişkiyi incelemede önerilen araştırma alanlarına yönelik Elkins ve Simeon, hükümet faaliyetlerinin kapsamının ve içeriğinin yardımcı olabileceğini öne sürer. İkiliye göre, hükümetlerin kamusal ve özel alana yönelik uygulamalarında nasıl davrandığı ve içeriklerinde hangi dilsel kalıpları kullandıkları, politikalarının arkasındaki kültürel öğeleri anlamada etkili olabilecektir (Elkins ve Simeon, 2000: 36). Wedeen ve Chilton ise inceleme alanını biraz daha genişleterek diziler, kamusal eylemler, reklamlar, mahkeme davaları, ders kitapları gibi materyallerin içerik analizinden yararlanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca politik aktörlerin, simgelerin kültürel etkileşiminden yararlanarak toplumsal kültürü etkileyebileceği seçim vaatleri, gazete haberleri, spor etkinlikleri, başkanlık açılış nutukları, basın konferansları gibi materyalleri de bu kapsamda değerlendirerek (Wedeen, 2002: 722-725; Chilton, 1988: 436), Elkins ve Simeon'a katkıda bulunmuştur.

6. SONUÇ

Çalışma boyunca politik söylemin toplum ile kültür arasındaki bağlantısı yapılarak onun bir analiz birimi olarak nasıl kullanılabileceği aktarıldı. Geline nokta, politik söylem çalışmaları post-yapısalcı tartışmalar sonrası bağımsız bir değişken haline gelince, özne-iktidar ve kültürel çalışmalarda en çok kullanılan metotlardan biri haline geldiği görülmüştür. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile söylem çözümlemelerinde kullanılacak malzemelerin çeşitlenmesi ve bu malzemelerin erişimine kolay ulaşılabilmesi durumu da söylem çözümlemelerine olan ilginin artmasında önemli bir etkisi olmuştur.

Çalışmada aynı zamanda kültür kavramına ayrıntılı bir şekilde değinildi. Çünkü kültür, hem dilsel hem de göstergesel olmak üzere toplumun kolektif belleklerinde yer edebilme ve dolayısıyla politik tutum ve davranışlarına yön vermede etkili bir yere sahiptir. Elbette burada politik söylem sadece toplum üzerinden okunmamış, iktidarların da toplumu kendi hâkimiyetinde tutabilmek için kullandığı bir yöntem olduğu vurgusu yapılmıştır. Bir anlamda kültür, hem toplumsal ilişkileri ve politik tutumları düzenleyen hatta yeri geldiğinde kurucu bir etkisi olan role bürünürken, hem de iktidarlar tarafından düzenlenebilen ve belirli bir bağlama oturtulabilen bir özelliğe sahiptir.

Diğer yandan kolektif hafızanın bireyin davranışlarını iç grup normlarına göre düzenleyebilme gücü, onun kuvvetli olduğu toplumlarda "ben-öteki" düzeyine gelerek, politik söylemin farklılaşmasına neden olabilmektedir. Bu anlamda metinde bahsedilen "yüksek güç mesafesi" durumu, hem otorite ve hiyerarşiden kaynaklanan eşitsizliği koruyan hem de grup içi sadakate dayalı kayırmacı politik söylemi ön plana çıkarmaktadır. "Yüksek belirsizlikten kaçınma" durumu ile de dış gruba karşı öfke ve ötekileştirici politik söylemi devreye sokabilmektedir. Burada kolektif hafıza, gruba politik tutum ve davranışlarında hangi dilsel ve göstergesel öğeleri açığa çıkaracağını gösteren bir araç kiti hali gelirken, politik söylem de bu kitin içindeki çözümlemeleri metin ve içerik analizleri ile yapmaya çalışmaktadır.

Nitekim politik söylem ile kolektivist toplum arasındaki ilişki hükümet faaliyetlerinden kamusal ve özel alan politikalarına; gazete haberlerinden ders kitaplarına ve seçim vaatlerine; törenlerden dizi ve reklamlara kadar geniş bir hareket alanı içerisinde sürebilmekte, bu ilişkinin içindeki kültürel kodlar da içerik analizi ile ortaya çıkarılabilmektedir. Bu aynı zamanda politik söylemin kolektivist yapıya sahip toplumlarda, kolektif belleğin hem politik hem toplumsal alanda nasıl somutlaştığını görmede alternatif bir bakış açısı sağlayabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis (2006), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Assmann, Jan (2018), *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul
- Berman, Marshall (2012), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ- Bülent Peker, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul
- Bergesen, Albert James (1978), “Rituals, Symbols, And Society-Explicating The Mechanisms of The Moral Order”, *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No. 4, ss.1012-1021
- Callero, Peter L. (2003), “The Sociology of the Self”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 29, ss. 115-133
- Chilton, Stephen (1988), “Defining Political Culture”, *The Western Political Quarterly*, Vol. 41, No. 3, ss. 419-445
- Connerton, Paul (2019), *Toplumlar Nasıl Anımsar*, Çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul
- Carnoy, Martin (2015), *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Çev. Simten Coşar vd., Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Çoban, Barış (2003), “Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Çözümleme Denemesi”, *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Edt. Çev. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, s.245-284
- Dittmer, Lowell (1977), “Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis”, *World Politics*, Vol. 29, No. 4, ss. 552-583
- Durkheim, Emile (2019), *Ahlak ve Toplum*, Çev. Duygu Çenesiz, Pinhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Dursun, Çiler, “İdeoloji Yaklaşımları Çerçevesinde Dil, Söylem ve Siyaset”, Erişim Yeri: <https://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/81-ideoloji-yaklasimlari-cercevesinde-dil-soylem-ve-siyaset>, Erişim Tarihi: 20.03.2024
- Deveci, Cem (1999), “Foucault’un İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı”, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl 3, Sayı 9, s.25-44
- Elkins, David J.; Simeon, Richard E. B. (2000), “A Cause of Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain?”, *Culture and Politics* (içinde), Edt. Lane Crothers-Charles Lochart, St. Martin’s Press, New York/USA, ss.21-38
- Fairclough, Norman (2003a), “Söylemin Diyalektiği”, *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Edt. Çev. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, s.173-184
- Fairclough, Norman (2003b), “Dil ve İdeoloji”, *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Edt. Çev. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, s.155-172
- Finlayson, Alan; Martin, James (2006), “Poststructuralism”, *The State: Theories and Issues* (içinde), Edited by Colin Hay vd., Palgrave Macmillan, New York, s.155-171
- Foucault, Michel (2007), *İktidarın Gözü (Seçme Yazılar: 4)*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Foucault, Michel (2015), *Biyopolitikanın Doğuşu*, Çev. Alican Tayla, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

- Foucault, Michel (2016), *Özne ve İktidar (Seçme Yazılar: 2)*, Çev. Işık Ergüden- Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, İstanbul
- Halbwachs, Maurice (2018), *Kolektif Hafıza*, Türkçe Söyleyen Banu Barış, Heretik Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Hofstede, Geert (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, Sage Publications, Second Edition, California
- İlgın, Leyla (2003), "Söylem ve İdeoloji", *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Edt. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, s.285-298
- Jasper, James (2005), "Culture, Knowledge, and Politics", *The Handbook of Political Sociology* (içinde), Edt. Thomas Janosky vd., Cambridge University Press, UK, ss. 115-134
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2019), *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*, Çev. Kolektif, Koç Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul
- Kavanagh, Dennis (1972), *Political Culture*, Macmillan Education, UK
- Keskin, Ferda (1999), "Söylem, Arkeoloji ve İktidar", *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl 3, Sayı 9, s.15-24
- Kocaman, Ahmet (2003), "Dilbilim Söylemi", *Söylem Üzerine* (içinde), Yayına Hazırlayan Ahmet Kocaman, METU Press, 2. Basım, Ankara, s.1-11
- Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantal (1992), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, Çev. Ahmet Kardam- Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul
- Laitin, David D.; Wildavsky, Aaron (1988), "Political Culture and Political Preferences", *The American Political Science Review*, Vol. 82, No. 2, ss. 589-597
- Mead, George Herbert (2019), *Zihin, Benlik ve Toplum*, Türkçe Söyleyen Yeşim Erdem, Heretik Yayınları, Ankara
- Miller, Seumas (1989), "Foucault on Discourse and Power", *A Journal of Social And Political Theory*, No 76, s.115-125
- Mills, Sara (2003), "Söylem ve İdeoloji", *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Çev. Zeynep Özarıslan, Edt. Barış Çoban, Su Yayınevi, İstanbul, s.113-130
- Mouffe, Chantal (2017), *Dünyayı Politik Düşünmek*, Çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- Oğuz, Esin Sultan (2011), "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, s.123-139
- Oğuz, Hatice Şule (2014), "Stuart Hall...", *Moment Dergi*, 1(1), s.125-136
- Olick, Jeffrey K. (2014), "Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür", *Moment Dergi*, Çev. Meral Güneşdoğmuş, 1 (2), s. 175-211
- Özmkas, Utku (2012), "Foucault: İktidardan Biyoiktidara", *Cogito Dergi*, Sayı 70-71, s.53-81
- Purvis, Trevor; Hunt, Alan (2014), "Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji...", *Moment Dergi*, Çev. Simten Coşar, 1 (1), s.9-36
- Sancar, Serpil (2014), *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ankara
- Sarıbay, Ali Yaşar (2000), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Kültür", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (içinde), Haz. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, ss.447-462

- Street, John (1994), “Political Culture - From Civic Culture to Mass Culture”, *British Journal of Political Science*, Vol. 24, No. 1, ss. 95-113
- Sewell Jr., William H. (1997), “Geertz, Cultural Systems, and History: From Synchrony to Transformation”, *Representations*, No. 59, ss. 35-55
- Triandis, Harry C. (1995), *Individualism&Collectivism*, Routledge, New York
- Turner, Jonathan H.; Beeghley, Leonard; Powers, Charles H. (2018), *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, 7. Baskı, Bursa
- Wedeen, Lisa (2002), “Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science”, *The American Political Sciences Review*, Vol. 96, No. 4, ss. 713-728
- Williams, Raymond (2013), *Kültür ve Materyalizm*, Çev. Ferit Burak Aydar, Sel Yayıncılık, İstanbul
- Wilson, John (2003), “Politik Söylem”, *Söylem ve İdeoloji* (içinde), Çev. Zeynep Özarslan, Edt. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul, s.131-154
- Zeyrek, Deniz (2003), “Söylem ve Toplum”, *Söylem Üzerine* (içinde), Yayına Hazırlayan Ahmet Kocaman, METU Press, 2. Basım, Ankara, s.27-47

Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Güç ve Güç İlişkileri

Power and Power Relationships in The Public Policy Making Process

Serdar Kenan GÜL¹

Öz

Hayatımız boyunca kendileriyle doğrudan ilgili olmayan kişiler üzerinde bile etki ve sonuçları olan birçok alandaki kamu politikalarından etkileniriz. Politika oluşumu sürecindeki güç konusuna odaklanmak kamu politikalarının oluşumunu kavramamıza yardımcı olur. Gündem oluşturmada toplumdaki güç odaklarının önemli bir rolü vardır. Bu çerçevede gündemi kimin oluşturacağı, gücün nerede yoğunlaştığına bağlıdır. Bu makale, güç ve güç ilişkileriyle ilgili temel yaklaşımları incelemekte ve bu yaklaşımların kamu politikalarının oluşumunu nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Bu çalışma, plüralist (çoğulcu) ve elitist (seçkin) modelleri ile Gaventa'nın güç yaklaşımını ele almakta ve Kingdon'un analizinde çıkarları ve çıkarların rolünü nasıl ele aldığını tartışmaktadır. Son olarak, bu çalışma Gaventa'nın güç tipolojisini Kingdon'un politika süreci yaklaşımına uygulamakta ve hangi unsurun dışında kaldığını belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güç, çoğulculuk, seçkinlik, gündem oluşturma, politika oluşumu.

Abstract

Throughout our lives, we are influenced by public policies in many areas that have effects and consequences even for those who are not directly involved. Focusing on power in the policy-making process helps us to understand how public policies are formed. Power groups in society play an important role in agenda setting. In this framework, who sets the agenda depends on where power is concentrated. This article examines the main approaches to power and power relations and analyzes how these approaches affect public policy formation. This study reviews Gaventa's power approach with its pluralist and elitist models and discusses how Kingdon deals with interests and the role of interests in his analysis. Finally, this paper applies Gaventa's typology of power to Kingdon's policy process approach and identifies which elements are left out.

Keywords: Power, pluralism, elitism, agenda setting, policy making.

¹ Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, skgul@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4771-9202>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 10.07.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.09.2024

Atıf İçin/For Cite: GÜL S. K., "Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Güç ve Güç İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1761-1772

<https://doi.org/10.17755/esosder.1514232>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Politika sürecinde güce odaklanmak, kamu politikası oluşumunun doğasını anlamak için çok önemlidir. Politika sürecinde güce odaklanılmasının nedeni, gücün politika oluşturma süreci üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Güç, politika sürecinde yer alan ve kendi çıkarlarını düşünen bireyler için büyük bir motivasyon kaynağıdır. Eğer bir araştırmacı gücü, politika sürecinin belirli eylemlerinin/sonuçlarının doğru nedeni olarak gösterebilirse, belirli bir politika sürecini açıklama yeteneği artar. Belirli bir yasal düzenleme analiz edilirken, belli bir maddenin neden dahil edildiğine veya belirli sınırların niçin konulduğuna ilişkin sorular ortaya çıkarsa, yalnızca yasal düzenlemenin destekçilerine değil, aynı zamanda bu düzenlemeden etkilenen çıkar gruplarına ve özel kuruluşlara da bakılmalıdır.

Yaşamlarımız boyunca, doğrudan ilgili olmayan bireyler için bile geniş etkileri ve sonuçları olan çok çeşitli kamu politikalarından etkileniriz. Bu politikalar her yerde mevcuttur ve “bir aktör ya da aktörler grubu tarafından bir sorun ya da endişe konusu ile başa çıkarken izlenen nispeten istikrarlı, amaçlı bir eylem planı” olarak tanımlanabilir (Anderson, 2003:4). Politika oluşturma bir dizi süreç olmasına ve farklı kategoriler ve aşamalar kullanmasına rağmen, Kingdon (2003:4), *gündem belirleme* ve *alternatif belirleme* olmak üzere iki ana karar öncesi süreci incelemektedir. Öncelikle hükümet gündemi ile karar gündemi arasında ayrım yapan Kingdon, daha sonra neden bazı konular gündem statüsü kazanırken diğerlerinin ihmal edildiğini ve neden bazı alternatifler ciddi ilgi görürken diğerlerinin görmediğini sorgulamaktadır. Bu sorular bize gücün (birçok aşamasıyla birlikte) ve çoğulcu ve elitist yaklaşımların politika yapım sürecindeki rolünü göstermektedir. Bu doğrultuda makalede bu konular güç ve güç ilişkileri perspektifinden ele alınmaktadır.

Güç, kamu politikası alanındaki ilişkileri ve erişimi tanımlar. Ayrıca, güç algısının ve ilişkilerin karmaşıklığının belirlenmesi, politika oluşturma, uygulama ve yürütme süreçlerinde yer alan değişkenlerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu makalede Gaventa'nın (1980) güç tipolojisi, çoğulcu ve elitist yaklaşım kullanılarak Kingdon'ın (2003) çıkarları nasıl algıladığını, analizinde çıkarların rolü ve Gaventa'nın gücün üç yüzü tipolojisine kıyasla neleri dışarıda bıraktığı tartışılacaktır. İlk olarak çoğulcu ve elitist model ve Gaventa'nın iktidar yaklaşımının temelleri ortaya konulacak ve ardından bu tipolojiyi Kingdon'ın politika süreci yaklaşımına uygulayarak Kingdon'ın çalışmasında neleri dışarıda bıraktığı belirlenecektir.

2. ÇOĞULCULUK (PLURALİZM)

Gündeme erişimin doğası, toplumdaki güç odağı açısından tanımlanabilir. Bu çerçevede gündeme kimin erişim sağlayacağı, gücün nerede yoğunlaştığına (kimin katıldığına) bağlıdır. Putnam (1995) iki rakip katılım kapsamı teorisi arasındaki tartışmayı özetlemektedir; *çoğulcu ve elit teorisi*. Çoğulculuğun etkisi, kamu politikası yazımında ve araştırmalarında önemli ve yaygın olmuştur ve çoğulculuk da yoğun tartışmalara yol açmıştır. Kelso (1995) “Üç Tür Çoğulculuk” başlıklı makalesinde analitik olarak üç farklı türü tanımlamaktadır; *laissez-faire*, *kurumsal* ve *kamusal çoğulculuk*.

Kelso'ya (1995) göre, *laissez-faire çoğulcuları* ortak bir tema öne sürmektedir; ister yerel ister federal hükümetin faaliyetlerine bakıldığında, açık ve kendi kendini düzenleyen bir siyasi sistem görülmektedir. Siyasi pazarın rekabetçi yapısı tekelci gücün yükselişini engellerken, siyasetin açıklığı da bireysel özgürlüğün ve rasyonel politika yapımının ilerlemesini teşvik eder. Gücün çok sayıda grup arasında paylaşılması, hükümetin ya da çoğunluğun bireysel özgürlükleri ihlal etme kabiliyetini azaltırken, siyasi sistemin acil toplumsal meseleleri tespit etme ve bunlara yanıt verme kapasitesini artırır.

Kelso (1995) Lowi'nin (1995) “çıkarcı grubu liberalizmi” ve McConnell'ın (1966) “siyasetin grup teorisi” kavramlarını *kurumsal çoğulculuk* (corporate pluralism) olarak

tanımlamaktadır. Laissez-faire çoğulcuları, siyasi pazarlığın görünmez elinin kaçınılmaz olarak güç yoğunlaşmasını sınırladığı, kendi kendini düzelten bir sistem öngörürken, Lowi ve McConnell siyasetin, hepsi birbirinden bağımsız bir dizi küçük, özerk derebeyliklere bölünmesini öngörmektedir. Çoğulculuğun kurumsal biçimi altında, tek bir parti tüm kararları tekeline alma yeteneğine sahip değildir, ancak belirli gruplar bireysel politika alanlarında kontrol gücü elde edebilmiştir. Kurumsal çoğulculara göre, çıkar grupları hükümet yetkilerini ele geçirmekte ve karar alma sürecini daraltarak ve izole ederek yarı tekel gücü kullanmayı başarmaktadır. Ayrıca, bazı durumlarda çıkar grupları örtülü ve gizli anlaşmalar yoluyla tekelci imparatorluklar kurmaya çalışmışlardır.

Kelso (1995), hem laissez-faire hem de kurumsal çoğulculuğun kusurlarının eleştirel incelemesinden sonra, toplumdaki çıkarların karşılıklı etkileşimini düzenlemek için reform odaklı bir karar alma modeli olarak *kamusal çoğulculuğu* (public pluralism) önermektedir. Kamusal çoğulculuk, siyasi arenanın rekabetçi doğasının bozulmadan kalmasını sağlamak için büyük ölçüde merkezi yönlendirme ve yönetime dayanır. Siyasi pazar artık kendi kendini düzeltmediğinde, hükümet üç rol oynayarak grup rekabeti sürecini kolaylaştırmalıdır. Birincisi, hükümet bir savunucu olarak hareket edebilir, yoksullar veya tüketiciler gibi hâlihazırda siyasi nüfuzdan yoksun çıkarları savunabilir ve hatta örgütleyebilir. İkinci olarak, yeni aktif hale gelen grupların pazarlık masasına erişimlerinin engellenmesini önlemek için, yürütme organı, çıkar gruplarının birbirleriyle rekabet etmeye zorlanmaları için politika kararlarının formülasyonunu yapılandırarak ve düzenleyerek siyasi koruyucu rolünü de üstlenmelidir. Son olarak, farklı çıkar grupları arasında rekabeti teşvik etmenin yanı sıra, seçilmiş yetkililer aynı zamanda hakem olarak hareket etmeli, anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmalı ve çatışan grupların önerileri arasında seçim yapmalıdır.

Kelso'nun (1995) çoğulculuk tipolojisi, çoğulculuğun etkisini ve tartışmalarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmak için sadece bir bağlam değil, aynı zamanda analitik bir kavrayış da sağlamaktadır. Kelso, laissez-faire çoğulculuğu ile kurumsal çoğulculuk arasında, çoğulculuğun sorun ağları ve politika tipolojileri üzerindeki kalıcı etkisini anlamamıza yardımcı olacak bir ayırım yapmaktadır. Kurumsal çoğulculuğun temel argümanlarından biri, tek bir tarafın tüm kararları tekeline alma kabiliyetine sahip olmamasına rağmen, bazı çıkar gruplarının münferit politika alanlarında kontrol gücü elde edebilmiş olmasıdır. Bu, Gormley'in (1986) düzenleyici konu ağı analizinin ve Lowi'nin (1995) politika tipolojilerinin ana varsayımı veya argümanı ile oldukça ilgilidir. Gormley'in (1986) temel argümanı, düzenleyici politikaların, kamusal önem ve teknik karmaşıklık düzeylerine bağlı olarak, sorun alanları arasında sistematik olarak farklılık gösterdiği'dir. Lowi'nin (1995) temel argümanı ise farklı politika türlerinin kendilerine özgü politikalar ya da politik ilişki setleri doğurduğudur.

Çoğulculuğa yönelik en yaygın itiraz, gruplar arasındaki eşitsizliklerle ilgilidir. Çıkar grupları arasındaki rekabetin sonucu genellikle göreceli mali kaynaklar tarafından belirlenir; bu da toplumun bazı unsurlarının etkin katılım kabiliyetini önemli ölçüde sınırlar. Belirli politika alanları bir ya da iki güçlü çıkar grubunun hâkimiyeti altındadır. Kelso (1995) kurumsal çoğulculuğu ve laissez-faire çoğulculuğu eleştirisinde bunu kabul etmekte ve düzenlenmemiş bir çoğulcu hükümet biçiminin kusurlarını hafifletmek için alternatif bir kamusal çoğulculuk modeli önermektedir. Ancak Kelso'nun kamusal çoğulculuk modeli esasen açıklayıcı bir modelden ziyade kuralcı bir modeldir ve bu tür siyasi değişiklikleri başlatmanın karmaşık bir görev olacağını söylemektedir. Kelso'nun önerdiği hükümet düzenlemelerinin görünür elinin, kamu politikası sürecinin fiili uygulamasında başarılı olup olamayacağı bilinmemektedir.

3. SEÇKİNLİK (ELITİSM)

Elitist teori, kamu politikasının çoğulcu modelde iddia edildiği gibi halkın veya grupların talepleri ve eylemleri tarafından değil, tercihleri kamu görevlileri ve kurumları tarafından hayata geçirilen yönetici seçkinler tarafından belirlendiğini öne sürmektedir (Anderson, 2003:21; Çevik ve Demirci, 2008:143; Dye ve Ziegler, 2009:2).

Schattschneider'in (1975) "yönetilen" demokrasisinde halk için bir yer vardır. Halkın bu sistemde hala bir seçeneği vardır, ancak bu seçenek yönetici elit tarafından yaratılan alternatiflerle sınırlıdır. Bu bağlamda, siyasi sistemin rekabetçi doğası, halkın egemenliğini sürdürmesi ve siyasi süreci bir şekilde etkileme şansına sahip olması açısından önemlidir. Schattschneider'in (1975) da belirttiği gibi, siyasi girişim rekabetçi değilse halk güçsüzdür. Halka seçim yapma fırsatı veren, siyasi örgütlerin rekabetidir. Bu fırsat olmadan halk egemenliği hiçbir anlam ifade etmez. Bu bağlamda, Schattschneider (1975) halkı kamu işlerine "çekmede" çatışmaların önemini kapsamlı bir şekilde tartışır ve "halkın katılımının doğasını" belirleyen şeyin "çatışmanın doğası" olduğunu söyler. Genel olarak, Schattschneider'in halkın siyasete "çatışmanın yayılması" yoluyla dâhil olduğu şeklindeki elitist demokrasi görüşü, halkın kendi özgür iradesiyle siyasete katıldığı "halk tarafından yönetim" şeklindeki klasik demokrasi tanımına açıkça ters düşmektedir.

Elitist modelde, politikacılar sınırlı bir şekilde de olsa çok sayıda insanı siyasete dâhil etmeye çalışırlar. Bununla bağlantılı olarak, Schattschneider'in (1975) teorisi, elitist okulun diğer teorilerine göre daha "demokratik" görünmektedir. Örneğin, diğer bazı elitist bilim adamları insanların rolünü ve siyasi sistemin rekabetçi doğasını vurgulamayı tercih etmemektedir. Bu akademisyenlerden biri Domhoff'tur (2002). "Amerika'yı Kim Yönetiyor?" adlı çalışmasında, kendi sorusuna cevap olarak, büyük şirketlerin sahipliği ve kontrolüne dayanan Amerikan yönetici (üst) sınıfının açıkça "kurumsal topluluklar" olduğunu söyler. Domhoff'un elit kamu politikası anlayışı, Marx'ın sınıf egemenliği teorisine çok benzemektedir. Ancak Marx'ın aksine Domhoff (2002) sınıf çatışmalarının önemini küçümsemekte ve sınıf egemenliğinin her yerde var olmadığını belirtmektedir.

Son olarak, Gaventa (1980) ve Hill ve Klamer (2002) yöneticilerin güçsüz insanların sessizliğini sürdürme yollarını tartışmaktadır. Gaventa'ya (1980) göre, yönetici elit gücünü, güçsüzlerin herhangi bir isyanını yenmek için çok önemli olan üstün pazarlık kaynakları; insanları karar alma alanlarından dışlamak için engeller yaratmak için kullanılan önyargıların harekete geçirilmesi ve güçsüzlük duygusunu zihinlerinde kökleştirmek amacıyla yönetilenlerin bilincini etkilemek veya şekillendirmek yoluyla kullanır.

Hill ve Klamer (2002) çalışmalarında, ekonomik elit gücün siyasi gücünü nasıl kullanabileceği sorusunu ele almışlardır. Araştırmaları, modern Amerikan siyasi sisteminin temellerini oluşturan "1896 sistemi" çalışmasına dayanmaktadır. "1896 sistemi"nin, ekonomik elitin popülist ve ilerici hareketlere tepki olarak, çeşitli "siyasi" reformlar gerçekleştirerek kamu politikaları üzerinde kendi kontrollerini sağlamak amacıyla kurulduğu önermesini test etmiş ve doğrulamışlardır. Bu elitizm, alt sınıfların demobilizasyonuna, devlet düzeyinde parti rekabetinin fiilen ortadan kaldırılmasına ve siyasi işlerin oligarşik kontrolüne yol açmaktadır. Bu çalışmadan, ekonomik elitin gündem belirleme ve politika benimseme süreci üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olarak hedeflerine ulaşabildiği sonucuna varabiliriz.

Görüldüğü üzere, elitist yaklaşım çoğulcu yaklaşımla çelişmektedir. Seçkinler, çoğulcuların "çıkar gruplarının", kamuoyunun ve seçimlerin kamu politikası üzerindeki etkisini ve "politika uzmanlarının" yönetici seçkinlere artan bağımlılığını abarttığını iddia etmektedir. Ancak kanaatimce elitistler, kitlesel sosyal ve ekonomik hareketlerin kamu politikalarının şekillendirilmesinde oynadığı rolü haksız bir şekilde küçümsemektedir. Son olarak, özellikle de toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel eğilimlerin (örneğin demografik değişiklikler,

teknolojik gelişmeler, küreselleşme, ekonomik krizler, vb.) dinamik doğası göz önünde bulundurulduğunda, uzun vadede yönetici elitin konumu istikrarlı değildir ve bu da bir toplumda alternatif (karşı elit) güçlerin oluşmasına yol açabilir.

4. GÜÇ (POWER)

Bachrach ve Baratz (1962) elitist ve çoğulcu olmak üzere iki güç görüşü olduğunu öne sürmektedir. Bu iki güç görüşünü yukarıda ayrıntılı olarak inceledik. Temel olarak seçkinlik görüşü, gücün oldukça merkezileşmiş olduğunu öne sürerken, çoğulcu görüş gücün geniş bir alana yayılmış olduğunu öne sürmektedir. Elitist görüşün savunduğu bazı önermeler çoğulcular tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Seçkinliklerin aksine çoğulcular, güç hakkında hiçbir şeyin varsayılmayacağını, gücün meselelere bağlı olduğunu ve meselelerin geçici ya da kalıcı olabileceğini, vatandaşlar arasındaki ilginin anlık ya da yarı kalıcı olabileceğini iddia etmektedir. Son olarak, çoğulcular elitistleri gerçek güç yerine varsayılan güce odaklandıkları için eleştirmektedir.

Çoğulcular için güç, karar alma sürecine katılım olarak tanımlanır. Çoğulcular gücü incelerken, birkaç kilit siyasi kararın seçilmesi, karar alma sürecine dahil olan bireylerin belirlenmesi, çatışmanın çözümü sırasındaki gerçek davranışlarının bir hesabının alınması ve çatışmanın spesifik sonucunun belirlenmesi ve analiz edilmesiyle ilgilenir (Bachrach ve Baratz, 1962:948).

Çoğulcu yaklaşım elitist yaklaşıma göre bazı avantajlara sahip olsa da çoğulcu yaklaşım karar vermeme yoluyla bir grup veya birey üzerinde olası güç kullanımını dikkate almamaktadır. Ayrıca, model önemli ve önemsiz konuları birbirinden ayırmak için herhangi bir kriter sunmamaktadır. Çoğulcu yaklaşım daha fazla faktörü dikkate alsa da hem elitist hem de çoğulcu yaklaşımlar kusurludur (Bachrach ve Baratz, 1962:215).

Çoğulcu yaklaşımı ve Bachrach ve Baratz (1962) ile Lukes'un (1974) çalışmalarını kullanan Gaventa (1980), gücün üç boyutunu tanımlayarak güç kavramını genişletmiştir; gücün birinci yüzü, gücün ikinci yüzü ve son olarak gücün üçüncü yüzü. *Gücün ilk yüzü*, A'nın B üzerinde güç kullanması ve B'nin yapmak istemediği şeyleri ona yaptırmasıdır. Başka bir deyişle, doğrudan ve gözlemlenebilir bir güçtür. Dahl (1961) ve Polsby (1980) gibi çoğulcuların iddia ettiği gibi, herkesin kolayca ve özgürce sesini duyurabileceği veya katılabileceği açık bir sistemdir (çoğulculuğa atıfta bulunur). Dolayısıyla, katılmama ya da sorun çıkarmama siyasi bir sorun değildir. Bir anlamda bu versiyon katılımcıyı (ya da kurbanı) suçlamaktadır.

Gücün ikinci yüzü, A'nın B üzerinde güç kullanması ve B'nin yapmak istemediği şeyleri bile ona yaptırmasıdır. Ancak, gücün ilk yüzünden farklı olarak, gücün ikinci yüzünde dolaylı bir güç kullanımı söz konusudur. Gaventa (1980), teorilerini Schattschneider'in her örgütün bir "önyargı seferberliği" olduğu ifadesine dayandıran Bachrach ve Baratz'a (1962) atıfta bulunur. Dahası, oyunu kimin kuracağı oyuncularını da belirler (Schattschneider, 1975:69). Bu teoride, katılımsızlık ya da sorunsuzluk politik bir sorundur. Katılımcılardan ziyade sistemin (elitlerin) suçlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bachrach ve Baratz'ın çalışmasının ana noktası, hem elit iktidar anlayışlarının hem de çoğulcu iktidar anlayışlarının, iktidarın ikinci yüzlerini tam olarak içermedikleri için eksik olduklarıdır. Alınmayan kararlar ya da tartışılması engellenen konular, gücü anlamak için gerçek karar alma süreçlerinin ve ortaya çıkan sonuçların incelenmesi kadar önemlidir (Bachrach ve Baratz, 1962:50).

Son olarak, *gücün üçüncü yüzünde* Gaventa (1980), A'nın B üzerinde sadece B'nin yapmak istemediği şeyleri yaptırmak için güç kullanmadığını, aynı zamanda onun isteklerini de belirlediğini ve şekillendirdiğini söyleyerek Lukes'un (1974) çalışmasından esinlenmiştir

(Cankurtaran vd., 2020:1921). Bu yol, çatışmayı başlangıçta ele almanın en iyi ve sinsi yoludur. Bu görünmez boyut, insanların kendilerini ve dünyadaki yerlerini nasıl gördüklerini şekillendiren okullaşma, medya, din vb. gibi sosyalleşme ve kültür süreçlerine atıfta bulunur.

Güç konusuna bir başka yaklaşım da Domhoff (2002) tarafından açıklanmıştır. Domhoff, güç kavramsallaştırmasında Amerika’da güçlü ve güçsüzlerin sosyal sınıf çizgileriyle ayrıldığını öne sürmektedir. Amerikan halkının sosyal sınıfın varlığını kabul etmekteki suskunluğuna rağmen, Domhoff iki boyut tanımlamaktadır. Birinci boyut, “ekonomik sistemde belirli rollere sahip iki ya da daha fazla insan grubu arasındaki ekonomik ve güç ilişkisini” ifade etmektedir. İkinci boyut ise “sosyal kurumların, ilişkilerin ve yaşam tarzlarının bir kategorisi olarak sınıf” anlamına gelmektedir (Domhoff, 2002:4). Buna ek olarak, gücün hem “bir grubun genel olarak etkili ve üretken olma kapasitesi” hem de “bir grubun diğer gruplarla çatışmalarında başarılı olma yeteneği” olduğunu iddia etmektedir (Domhoff, 2002:9).

Elitist ve çoğulcu yaklaşımların gücü tanımlama ve tanımlamalarında içsel zayıflıkları olsa da Domhoff (2002:10) gücün üç göstergesini tanımlar: (1) Kim fayda sağlar? (2) Kim yönetir? ve (3) Kim kazanır? Bu göstergelerin değerleri toplumdan topluma farklılık gösterse de bir grup güçlüyse, bu gücün göstergelerinden en azından bazılarının mevcut olması gerektiğini öne sürer.

Sosyal sınıf tartışmasını güç tartışmasıyla birleştiren Domhoff (2002), sosyal sınıf ve politika planlama ağlarının büyük ölçüde iç içe geçtiğini iddia etmektedir. Politika planlamasının, tipik olarak sosyal sınıf hiyerarşisinin üst seviyelerindeki bireylerle sınırlı olan kurumsal yönetim kurulu odaları ve sosyal kulüplerde başladığını öne sürmektedir. Katılımcıların ve ikinci olarak da karar alma arenasının önüne getirilecek konuların kısıtlanması, belki de gücün ikinci ya da üçüncü yüzünün/boyutunun gerçek dünyadaki bir tezahürüdür.

5. GÜNDEM BELİRLEME (AGENDA SETTING)

Kingdon’ın (2003) çıkarları ve çıkarların çalışmasındaki rolünü nasıl kavradığını anlamak için, onu kitabındaki adımlar boyunca takip etmekte fayda vardır. Katılımcı olarak adlandırılan aktörlerin ya da aktör gruplarının her biri önemli politika yapım süreçlerinin her birine dahil olabileceğinden, bu katılımcılar ve süreçler bir itici güç ya da bir kısıtlama olarak hareket edebilir. Kingdon (2003) ilk olarak *katılımcılar* ve *süreçler* arasında ayırım yapmaktadır.

Sorularına verdiği yanıtların bir kısmı katılımcılara odaklanır çünkü gündemleri ve alternatifleri kimin, neden ve nasıl etkilediğine bakar. Çünkü “oyunun ne hakkında olduğuna kim karar veriyorsa, oyuna kimin gireceğine de o karar verir” (Schattschneider, 1975:169). Tüm bu katılımcıların belirli teşvikleri, güdülleri ve çıkarları vardır. Kingdon (2003), hükümet ve hükümet dışı katılımcıları ve her bir aktörün gündemi belirlemedeki ve hangi alternatiflerin değerlendirileceğine karar vermedeki önemini tartışmaktadır. Hükümet içinde yer alan katılımcılar şunlardır: başkan, başkanın ekibi ve başkan tarafından atanalar; bürokrasi içinde çalışanlar veya kariyer memurları ve kongre üyeleri ile personelini içeren Kongre. Kingdon (2003), gündemin belirlenmesi söz konusu olduğunda yönetimin tipik olarak önemli olduğunu, alternatiflerin belirlenmesinde memurların en fazla öneme sahip olduğunu ve Kongre’nin hem gündem belirleme hem de alternatif belirleme konusunda önemli görüldüğünü göstermektedir.

Hükümet dışındaki katılımcılara bakıldığında, ortak aktörler şunlardır: çıkar grupları; akademisyenler, araştırmacılar ve danışmanlar; medya; kampanyacıları ve siyasi partileri içeren seçim katılımcıları ve kamuoyu (Kingdon, 2003:199; Akman, 2019; Duru, 2022:160). Çıkar grupları, konuların gündeme gelmesini engelleme yetenekleri nedeniyle hükümet dışı grupların

en önemlisi olarak görülmektedir (Kapani, 2005:208; Ergin, 2003:334; Demir, 2018). Akademisyenler, araştırmacılar ve danışmanlar normalde gündemden ziyade alternatifler üzerinde en fazla etkiye sahip olacaklardır. Seçimlere katılanlar ve kamuoyuna gelince, her ikisi de gündemin belirlenmesi açısından önemli görülmektedir. Seçimlere katılanlar ve kamuoyu “genel temaları belirleyerek gündemleri etkilerler, ancak alternatifler konusundaki tartışmalara çok fazla katkıda bulunacak kadar spesifik değildirler” (Kingdon, 2003:200). Her ne kadar hükümet ve hükümet dışı aktörler birbirinden ayırt edilebilse de bu durum iki katılımcı grubunun gündem belirleme ve alternatif belirleme süreçlerinde etkileşimde bulunmadığı anlamına gelmez. Hem hükümet hem de hükümet dışı katılımcılar “olağanüstü derecede açıktır ve fikirler ve bilgiler, resmi konularından bir şekilde bağımsız olarak, ilgili kişilerin tüm sorun ağında bu kanallar aracılığıyla dolaşmaktadır” (Kingdon, 2003:199).

Kingdon (2003:199) ayrıca katılımcıların gündemi ve alternatifleri etkileme süreçlerini de araştırmaktadır. Gündem ve alternatiflerin belirlenmesinde katılımcılardan biraz daha önemli olan süreçlerdir. Kingdon, politika girişimlerinin kökenine ilişkin üç temel yaklaşımdan bahsetmektedir; rasyonel kapsamlı karar verme, artırıcı ve çöp kutusu modeli.

Kapsamlı rasyonel karar verme modeli, “insanların öncelikle hedeflerini net bir şekilde tanımladıklarını ve bu hedeflere ulaşmanın kendilerini tatmin edecek seviyelerini belirlediklerini” varsaymaktadır. Daha sonra bu hedeflere ulaşmak için bazı alternatiflere odaklanırlar. Ancak bu gerçekçi bir yaklaşım değildir çünkü gerçek dünyada insanların çok sayıda alternatif bulması ve bunları sistematik olarak karşılaştırması her zaman kolay değildir (Kingdon, 2003:78).

Artırıcı (incrementalism) tamamen bir değişim gerektirmez, bunun yerine mevcut politikalar üzerinde küçük ve marjinal düzenlemeler hükümet içindeki karar alıcılar için her zaman tercih edilir. Bu sayede karar alıcılar hedeflerini tanımlamak ve yeni alternatifler bulmak için çok fazla zaman harcamazlar (Çevik ve Demirci, 2008:167; Çelik, 2022:1498). Örneğin, bütçe düzenlemeleri genellikle artırıcı ilkelerine göre yapılmaktadır. Artırıcılık ilkelerine göre çalışan bir devlet dairesinde politika adım adım ve yavaşça değişir. Kingdon’ın (2003) mülakatlarında gördüğümüz gibi, hükümet organlarının çoğu politika değişiklikleri konusunda bu tür bir felsefeyi tercih etmektedir.

Anderson’da (2003:129) gördüğümüz gibi, herhangi bir politikanın geçirdiği süreci tartışmak için en yaygın yaklaşımlardan ikisi kapsamlı rasyonel ve artırıcı karar verme modelleridir. Kingdon (2003:78) her iki modelin de eksik olduğunu savunmaktadır. Her ne kadar bazen katılımcılar oldukça kapsamlı ve rasyonel kararlar alsalar da, Kingdon “daha geniş sürecin [rasyonel kapsamlı] daha az düzenli olduğunu” ve bu modelin gerçeği tam olarak yansıtmadığını savunmaktadır. Öte yandan, artırıcılığın alternatif üretmenin yavaş sürecini tasvir ettiğini ancak oldukça artırıcı görünmeyen gündem değişimini iyi tanımlamadığını söylemektedir (Kingdon, 2003:79).

Kingdon (2003:84) genel örgütsel *çöp kutusu modelini* uyarlamış ve bunu gündem belirleme ve formüle etmeye uygulamıştır. Cohen, March ve Olsen’in (1972) “Çöp Kutusu Modeli” karar vermenin düzenli ya da rasyonel olmadığını belirtmektedir (Tozlu, 2016:39). Sorunlu tercihler, belirsiz teknoloji ve akışkan katılım koşulları altında, kuruluşlar içinde karar alma “organize anarşi” gibi davranmıştır. Dört akış; sorunlar, çözümler, katılımcılar ve seçim fırsatları, çok az rasyonelite ile etkileşime girmek üzere bir araya getirilmiştir (çöp kutusuna atılmıştır). Dahası, Kingdon (2003:84) Cohen, March ve Olsen’in (1972) çöp kutusu modelini gözlemlerine dayanarak yeniden şekillendirmiş ve gündem belirlemede üç faaliyet akışı olduğunu ileri sürmüştür; *problem akımı*, *politika akımı* ve *siyaset akımı*, “bunlar zaman zaman birleşerek bir politika penceresi açmakta ve bazı konuların hükümet gündemine girmesine izin vermektedir” (Anderson, 2003:96).

Problem akımı (problem stream), bir koşul ile bir sorunun farklılıklarından oluşur. Göstergeler, odaklanılan olaylar, krizler, semboller ve geribildirim, koşullardaki değişiklikleri keşfetmek ve bunların farkında olmak için kullanılan mekanizmalardır. Herhangi bir koşul önemli değerleri ihlal ettiğinde ya da herhangi bir koşul ilgili başka bir birimle karşılaştırıldığında ya da herhangi bir koşul başka bir kategori yerine bir kategoride sınıflandırıldığında, koşul bir sorun olarak tanımlanır çünkü Kingdon (2003:110) problem olarak tanımlanmadıkları sürece tüm sorunların sadece koşul olduğunu savunmaktadır. Belirli bir konu bir kez sorun olarak tanımlandığında, en önemli şey sorunun nasıl tanımlandığıdır çünkü sonuçları önemli ölçüde etkiler. Bununla birlikte, bir şeyi sorun olarak tanımlamak için sorunun niteliği, çözümün niteliği ve hedef kitlenin özellikleri gibi çeşitli koşullar vardır (Rochefort ve Cobb, 1993). Ayrıca Wildavsky (1979), çözümlerin, sorunların nasıl tanımlanacağını yanı sıra, çözümlerin mevcudiyetine bağlı olarak sorunların sorun olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını da belirleyicisi olduğunu savunmaktadır. Nitekim Kingdon (2003:113) sorunların sadece gündeme gelmediğini, aynı zamanda gündemden düştüğünü de vurgulamaktadır (bütçe maliyetlerine ilişkin kaygılar).

Bu noktada, problemlerin tanımlanmasında çıkarların rolünü görüyoruz. Her bir çıkar grubu ya da sorun ağı, politikadan fayda sağlayabilmek için sorunun tanımına kendi çıkarlarına en uygun olanı koymaya çalışır. Dolayısıyla, sorun tanımlama aşamasının sonunda gücün birinci ve ikinci yüzlerini doğrudan kazananlar ve kaybedenler olarak görürüz. Kazananlar, sorunların nasıl görüneceğini şekillendirir ve önyargıların harekete geçirilmesi gibi kısıtlamalar yaratarak diğer fikirlerin gündem statüsü kazanmasını engeller. Örneğin Kingdon (2003:112) engelliler için ulaşım eksikliği örneğini verir. Sorunun birçok perspektiften tanımlanabileceğini söylemektedir. Eğer sorun sivil haklar perspektifinden tanımlanırsa, o zaman her araba ya da ulaşım aracı engellilerin kullanabileceği şekilde üretilmelidir. Ancak durumun böyle olmadığını görüyoruz çünkü sorun daha az maliyetli bir alternatif olduğu için ulaşım sorunu olarak tanımlanmıştır.

Politika akımı (policy stream) ise olası politika alternatiflerinden oluşur. Kingdon (2003:200), bu politika alternatiflerinin seçim sürecini “birçok fikrin yüzdüğü, birbirine çarptığı, yeni fikirlerle karşılaştığı, kombinasyonlar ve yeniden kombinasyonlar oluşturduğu” politika ilkel çorbası olarak adlandırmıştır. Kingdon’a (2003) göre, kökenler biraz dağınıktır ancak seçim dağınık değildir, çünkü seçim siyasi kaygılardan ve farklı çıkarlardan etkilenmektedir. Her politika alternatifinin, çözümün, belirli çıkarları destekleyecek bir yanı vardır. Dolayısıyla, politikanın seçimi güç ve çıkar ilişkilerine bağlı olacaktır. Kingdon bu üç akımı birbirinden ayrı olarak ele alsa da, politikalar siyaset akımından bağımsız değildir çünkü politikacılar ideolojileri ve çıkarları temelinde belirli politikalarla gelirler. Sonuç olarak, burada yine gücün ikinci yüzünün rolünü görüyoruz.

Siyaset akımı (political stream), “ulusal ruh halindeki dalgalanmalar, seçim sonuçları, yönetim değişiklikleri, Kongre'deki ideolojik veya partizan dağılımın değişmesi ve çıkar gruplarının baskı kampanyası” gibi faktörlerden etkilenmektedir (Kingdon, 2003:162). Kingdon, örgütlü çıkar gruplarına kıyasla, ulusal ruh hali ve seçimlerin birleşiminin gündem belirleyici olarak daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu kombinasyon bazı konuların gündemde üst sıralarda yer almasını sağlayabilirken, bazılarını da neredeyse imkânsız hale getirebilir. Ancak Kingdon’a (2003:164) göre, gündem üzerinde etkili olmak “alternatifler ve sonuçlar üzerinde kontrol sahibi olmaktan farklıdır”. Bu nedenle, siyasi akışta, çıkar gruplarının ve sorun ağlarının etkisinin alternatiflerin ve sonuçların belirleyicilerinden biri olduğunu görüyoruz. Bunlar politikacıları belirli türde politikaları kabul etmeye ve bazılarını diğerlerine tercih etmeye zorlar. Ancak, politikacıların da yeniden seçilme ve daha fazla güç kazanma gibi kendi çıkarları vardır. Sonuç olarak, sorun ağları ve siyasetin etkileşiminin,

önyarguların harekete geçirilmesi yoluyla bazı politikalara yol verirken diğerlerini engelleyen gücün ikinci yüzünü ortaya çıkarması daha olasıdır.

Kingdon'a (2003) göre, sorunlar, politika ve siyaset akımları, kendi programları, dinamikleri ve kurallarına göre bağımsız olarak akar, ancak bu üç akımın birleştiği zamanlar vardır ve o kritik noktada bir pencere açılır. Her bir akışta çıkarlar, sorunları tanımlamada veya çözümleri şekillendirmede nasıl kilit bir rol oynayabileceklerini açıklamamıza ve anlamamıza yardımcı olur. Politika pencereleri ve sorun pencereleri vardır; bunlar “önerileri savunanların kendi çözümlerini öne sürmeleri ya da dikkatleri kendi özel sorunlarına çekmeleri için bir fırsattır” (Kingdon, 2003:165). Bazen pencereler öngörülebilir bir şekilde açılır ancak bazen açılmaz (bir felaket olduğunda olduğu gibi). Pencereler uzun süre açık kalmaz ve kapandıklarında çözümler pencerenin tekrar açılmasını bekler.

Birleştirme kavramının kilit bir yönü, *politika girişimcisi* (policy entrepreneur) olarak adlandırılan kişinin oynadığı roldür. Politika girişimcileri, “maddi, amaca yönelik veya tek başına fayda şeklinde gelecekte beklenen kazanç karşılığında bir pozisyonu desteklemek için kaynaklarını -zaman, enerji, itibar, para- yatırmaya istekli savunuculardır” (Kingdon, 2003:179). Girişimciler aşağıdakilerden biri veya birkaçı tarafından motive edilir; belirli bir sorun için samimi bir endişe, kendine hizmet eden faydalar elde etmek, politika değerlerini aşlamak veya sadece sürece katılmaktan kişisel tatmin elde etmek. Girişimciler bir tür uzmanlığa, siyasi bağlantılara sahip olmalı ve ısrarcı olmalıdırlar. Bir girişimci, bir politika penceresinin açılmasına hazır olmak için bu becerileri erkenden geliştirmelidir (Kingdon, 2003). Politika pencereleri, girişimcilerin belirli bir politika üzerinde harekete geçme şansıdır. Ancak bu fırsat pencereleri uzun süreler boyunca açık kalmaz, bu nedenle girişimcilerin her zaman hazır olmaları gerekir. Politika pencereleri ya sorundaki değişiklikler ya da siyasi akımlar nedeniyle açılacaktır. Bir girişimcinin önerisini gündemin en üst sıralarına taşıma şansı, bir pencere açıldığında ve girişimci üç akışı da birleştirebildiğinde ortaya çıkar (Kingdon, 2003:181; Akdoğan, 2013: 222; Çetin, 2021:673).

Politika girişimcisinin önemini göstermek için Schneider ve Teske (1992) girişimcinin rolünü Kingdon'dan daha ayrıntılı olarak incelemiştir. Schneider ve Teske, daha ekonomik temelli bir yaklaşım kullanarak ve girişimcileri yerel düzeyde gözlemleyerek, girişimcilerin nasıl ve neden ortaya çıktığını daha iyi anlayabileceğimize inanmaktadır. Yazarlar, girişimcilerin belirli yerel ortamlarda ortaya çıkacağına dair nicel kanıtlar göstermeye çalışmaktadır. Teoriye göre girişimciler, kendi politikalarını en üst düzeye çıkarmalarına olanak tanıyacak yerel alanlarda ve vatandaşları belirli bir politikanın kendileri için en iyisi olduğuna ikna edebilmek için daha fazla kolektif eylem olasılığı olan alanlarda ortaya çıkacaktır (Schneider ve Teske, 1992). Girişimcilerin belirli toplumsal durumlarda ortaya çıkacağı fikri, bazı açılardan Kingdon'ın politika pencereleri fikrine çok benzemektedir. Daha test edilebilir bir yöntemin ve yerel düzeyde mevcut olan daha geniş çeşitlilikteki çalışmaların entegrasyonu, girişimcinin kamu politikasındaki rolüne ilişkin daha büyük bir anlayışa ulaşabiliriz (Schneider ve Teske, 1992).

Benzer bir şekilde, Cobb ve Elder (1983) politika girişimcilerinin gündem belirlemedeki önemine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak Baumgartner ve Jones (1993), siyasi tartışmaların sonucunun, ABD'nin federal sisteminin çok sayıda alternatif mekân sunmasıyla değişebileceğini, politika girişimcilerinin mevcut en uygun mekân için dikkatlice alışveriş yaparak başarı olasılıklarını en üst düzeye çıkarabileceklerini savunmaktadır. Sonuç olarak, gündem belirleme ve alternatif belirleme, politikanın nasıl oluşturulduğunu daha iyi anlamamızı sağlar. Kingdon (2003) ve Schneider ve Teske'ninkiler (1992) gibi yeni yöntemlerin daha da geliştirilmesiyle, politika sürecine ilişkin kavrayışımız daha da netleşebilir.

6. SONUÇ

Kamu politikası gündeminin belirlenmesi, bir konunun veya sorunun nasıl tanımlanacağı ve öncelik verileceği de dahil olmak üzere, toplumdaki siyasi güçlerin dağılımı kavramını gündeme getirmelidir. Geleneksel/klasik demokrasi teorisine göre güç, halktan siyasi liderlere doğru akar ve kamu politikaları halkın taleplerini karşılamak için kapsamlı, bilinçli kamusal tartışmadan kaynaklanmalıdır. Elitist model, basit halk tarafından yönetim kavramına tamamen karşı çıkmakta ve kamu politikasının kitlelerin taleplerini değil, elitlerin çıkarlarını yansıttığını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, elit teorisi politikaların üst yönetici sınıfın çıkar ve değerlerini yansıttığını öne sürmektedir. Çoğulcu model ise klasik demokrasi teorisi ile elitist model arasında yer alır. Çoğulcu modele göre, siyasi güç oldukça parçalıdır ve farklı aktörler ve farklı politika türleri üzerinde geniş ölçüde dağılmıştır ve kamu politikası çıkar gruplarının rekabetinden veya uzlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bir grup tarafından temsil edilmeyen kişiler politika yapım sürecini etkin bir şekilde etkileyemezler. Göksu ve Bilgiç (2003) çalışmalarında, güçlü olan ve uygun yöntemleri kullanan çıkar gruplarının karar mekanizmaları üzerinde büyük etkileri olduğu sonucuna varmışlardır.

Kingdon'ın çerçevesinde çıkarlar önemlidir ancak politikaların şekillendirilmesinde fikirlerin ve değerlerin rolü dikkate alındığında, tek açıklayıcı güce sahip olmadıkları görülmektedir. Gaventa'nın (1980) güç tipolojisini Kingdon'ın (2003) çalışmasına uygularken, gücün birinci yüzü ve üçüncü yüzünün o kadar da iyi uyuşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, gücün birinci yüzü için bazı örnekler kullanılabilirse bile, gücün üçüncü yüzü için herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Daha ziyade, bu çalışmada gücün ikinci yüzünün unsurları görülmektedir. Katılımsızlık ya da sorunsuzluk, gücün ikinci yüzünde yer alan bir sorundur. Benzer şekilde Kingdon, bazı konuların (ya da koşulların) sorun olarak tanımlanmaması gerektiğini ya da fikirlerin gündeme gelmemesinin bir sorun olduğunu ima etmektedir.

Kingdon'ın (2003:146) değinmediği nokta ise ulusal ruh halindeki değişimin mekanizmasıdır. Birleştirme mekanizmasını ve fırsat penceresini dramatik değişimler, seçimler ve ulusal ruh halindeki değişimlerle açıklamakta ve tüm bu konuları dışsal değişkenler olarak ele almaktadır. Bununla birlikte, elitlerin, politika girişimcilerinin veya siyasi gücü elinde bulduranların, akışları birleştirebilmek ve fırsat penceresini açabilmek için “mitler, bilgi kontrolü, ideolojiler vb. yoluyla” ulusal ruh halini etkileme ve hatta şekillendirme yeteneğine ve kapasitesine sahip olabilmesi de mümkündür. Domhoff'un (2002) açıkladığı gibi, elitler üç gücü elinde bulduranlardır. Elitlerin paraya sahip olduklarını çünkü piyasadaki CEO'lar ya da iş adamları olduklarını söyler. Elitler, aynı zamanda düşünce (think-tank) kurumlarının başındaki kişilerdir. Elitler aynı zamanda yüksek bürokratlar, politikacılar, senatörler, temsilciler vb. oldukları için siyasi güce sahip olanlardır. Domhoff, gerçek elitlerin bu güçlere sahip olduğu sonucuna varmaktadır.

Sonuç olarak elitler, haber medyası, propaganda ve ulusal gündemi değiştirmeye yönelik eylemler yoluyla ulusal havayı şekillendirme ve kontrol etme yeteneğine sahip olmaktadır. Eğer bu kapasiteye sahiplerse, insanların seçkinler için en iyi olanı istemelerini sağlayabilirler ki bu da Gaventa'nın (1980) gücün üçüncü yüzü olarak tanımladığı şeydir. Sanırım Kingdon (2003) ulusal ruh halinin bağımsız ve dışsal bir değişken olduğunu düşündüğü için analizinde gücün üçüncü yüzünü dışarıda bırakmaktadır. Ancak ulusal ruh halinin güç sahiplerinden etkilenen ve onları etkileyen içsel bir değişken olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle, Kingdon'ın ulusal ruh halinin değişim mekanizmalarını kasıtlı olarak açıklamadığına inanıyorum çünkü ulusal ruh halinin de elitler ya da güç sahipleri her kimse onlar tarafından etkilendiğini kabul edersek, tüm bu üç akım yaklaşımı işe yaramaz hale gelecektir. Netice olarak, gücü elinde tutanlar bir sonraki adımda ne olacağına karar verenler olduğundan, bu üç akım da birbirine bağımlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. A. (2013). *Gündem Belirleme*. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.). *Kamu Politikası: Kuram Uygulama* içinde (ss. 210-227). Ankara: Adres Yayınları.
- Akman, E. (2019). *Kamu Politikası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Anderson, J. E. (2003). *Public Policymaking: An Introduction*. 5th ed. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Bachrach, P. ve Baratz, M. (1962). Two Faces of Power. *American Political Science Review*, 56(4), 947-952. DOI: <https://doi.org/10.2307/1952796>
- Bumgartner, F. R. ve Jones, B. D. (1993). *Agendas and Instability in American Politics*. Illinois: University of Chicago Press.
- Cankurtaran, Ö., Akoğlu, G. ve Sakarya, H. (2020). Güçlenmeyi Güç, Güçsüzlük, Baskı ve Güç İlişkileri Temelinde Anlamak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1913-1939. DOI: <https://doi.org/10.33417/tsh.782159>
- Cobb, R. W. ve Elder, C. D. (1983). *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Cohen, M. D., March, J. G. ve Olsen, J. P. (1972). A Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly*. 17(1), 1-25. DOI: <https://doi.org/10.2307/2392088>
- Çelik, F. (2022). Kamu Politikaları Yapımında Çoklu Akımlar Çerçevesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 1493-1516. DOI: <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1165311>
- Çetin, F. G. (2021). Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Gündem Belirleme: Sağlıkta Dönüşüm Programına Yönelik Bir İnceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 667-682. DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.801838>
- Çevik, H. H. ve Demirci, S. (2008). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Dahl, R. (1961). *Who Governs?* New Haven, CT: Yale University Press.
- Demir, F. (2021). *Kamu Politikalarına Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Domhoff, G. W. (2002). *Who Rules America?* 4th ed., New York: McGraw-Hill.
- Duru, A. A. (2022). Türkiye’de Kamu Politikası Sürecindeki Aktörler ve Gündem Belirleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 158-187. DOI: <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.1179153>
- Dye, T. R. & Zeigler, H. (2009). *The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics*. Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Ergin, Ç. (2003). *Kamuoyu ve Baskı Grupları*. Türköne, Mümtazer (ed.), Siyaset, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Gaventa, J. (1980). *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gormley, W. (1986). Regulatory Issue Networks in a Federal System. *Polity*, 18(4), 595-620. DOI: <https://doi.org/10.2307/3234884>

- Göksu, T. ve Bilgiç, V. (2003). Baskı Grupları ve Karar Alma Mekanizmasına Etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(2), 51-66.
- Hill, K. Q. ve Klarnier, C. (2002). The Many Faces of Elite Power in the “System of 1896”. *Journal of Politics*, 64(4), 1115-1136. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2508.00165>
- Kapani, M. (2005). *Politika Bilimine Giriş*. 17.basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kelso, W. (1995). Three Types of Pluralism. Daniel McCool (ed.) içinde, *Public Policy Theories, Models, and Concepts: An Anthology*, Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.
- Kingdon, J. W. (2003). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. 2nd ed. New York: Longman.
- Lowi, T. J. (1995). *The End of the Republican Era*. University of Oklahoma Press.
- Lukes, S. (1974). *Power: A Radical View*. London: Macmillan.
- McConnell, G. (1966). *Private Power and American Democracy*. New York: Knopf.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. *The Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Polsby, N. W. (1980). *Community Power and Political Theory*. New Haven/London: Yale University Press.
- Rocheffort, D. A. ve Cobb, R. W. (1993). Problem Definition, Agenda Access, and Policy Choice. *Policy Studies Journal*. 21(1), 56-71. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.1993.tb01453.x>
- Schattschneider, E. E. (1975). *The Semi-Sovereign People*. 2nd ed. Hinsdale, IL: Dryden Press.
- Schneider, M. ve Teske, P. (1992). Toward a Theory of the Political Entrepreneur: Evidence from Local Government. *American Political Science Review*, 86(3), 737-747. DOI: <https://doi.org/10.2307/1964135>
- Tozlu, A. (2016). Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. *Sayıştay Dergisi*, 102, 27-45.
- Wildavsky, A. (1979). *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston: Little, Brown.

Dijitalleşme Sürecinde Yaşlı Bireylerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Challenges Faced by Elderly People in The Digitalization Process and Solution Suggestions

Emel İŞTAR IŞIKLI¹

Öz

Bu makale, dijitalleşme sürecinde yaşlı bireylerin karşılaştığı zorlukları detaylı bir şekilde ele almakta ve literatür incelemeleri doğrultusunda bu zorlukların üstesinden gelmek için çözüm önerileri sunmaktadır. Yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecinde karşılaştığı başlıca faktörler arasında; teknolojik bilgi yetersizliği, dijital okuryazarlık, ekonomik sınırlılıklar ve sosyal izolasyon yer almaktadır. Özellikle yaşlı bireylerin bilişsel ve fiziksel engelleri ve internet hizmetlerine sınırlı erişim, yaşlı bireylerin dijital dünyaya katılımını zorlaştıran önemli bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca, birçok yaşlı birey, dijital teknolojileri kullanmak için gerekli temel becerilere ve bu becerileri uygulama konusunda yeterli güvene sahip değildir. Teknolojinin günlük yaşamlarına katacağı değeri görememeleri, dijitalleşmeye olan ilgilerini azaltmaktadır. Diğer bir engel ise, dolandırıcılık ve çevrimiçi tehditlere karşı duyulan korkudur, bu durum yaşlı bireylerin dijital teknolojilere uyum sağlamasını olumsuz etkilemektedir. Bu unsurların birleşimi, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecine dahil olmalarını sınırlayan ciddi bariyerler oluşturmaktadır. Dijital uçurumu kapatmak ve yaşlı bireylerin teknolojiye uyumunu teşvik etmek için kuşaklar arası öğrenme programları, yapay zeka destekli araçlar ve kapsamlı dijital okuryazarlık eğitimlerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Bu stratejiler, yaşlı bireylerin dijital dünyada etkin bir şekilde yer almasını sağlayacak ve ömür boyu öğrenme kültürünü destekleyecektir. Sonuç olarak, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecine uyum sağlayabilmesi için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çabaların artırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, dijital dönüşüm, dijital uçurum, dijitalleşme.

Abstract

This paper addresses the challenges faced by older adults in the digitalization process and aims to provide recommendations based on existing literature to help these individuals overcome them. Factors such as access to and proficiency with technology, digital literacy, economic constraints, and social isolation prevent older adults from fully benefiting from digital advancements. Limited access to affordable digital devices and internet services represents a significant barrier to their participation in the digital world. Furthermore, many older adults lack both the basic skills necessary to use digital technologies and the confidence to apply these skills effectively. The inability to perceive the value that technology could add to their daily lives further diminishes their interest in digitalization. Additionally, fears of fraud and online threats negatively impact the adoption of digital technologies among older adults. Collectively, these factors present substantial barriers to their inclusion in the digitalization process. To bridge the digital divide and promote technology adaptation among older adults, it is recommended that intergenerational learning programs, artificial intelligence-supported tools, and comprehensive digital literacy training be developed. These strategies are expected to enable older adults to engage effectively in the digital world and support a culture of lifelong learning. In conclusion, enhancing efforts both individually and collectively is crucial for facilitating older adults' adaptation to digitalization. Aging, Digital Transformation, Digital Divide, Digitalization

Keywords: Aging, Digital Transformation, Digital Divide, Digitalization.

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, emelistar@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3439-0871>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 21.08.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.09.2024

Atıf İçin/For Cite: İŞTAR IŞIKLI E., “Dijitalleşme Sürecinde Yaşlı Bireylerin Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(92):1773-1788

<https://doi.org/10.17755/esosder.1537052>

License: [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, günümüzün en önemli dönüşümlerinden biridir ve toplumun her kesimini derinden etkilemektedir. Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği yenilikler kurumları, kuruluşları ve genel olarak tüm toplumu değiştirmektedir (Kraus vd. 2021). Dijitalleşme, dijital teknolojilerin daha geniş bireysel, örgütsel ve toplumsal bağlamlarda benimsenmesi ve kullanılmasına ilişkin çok çeşitli sosyal olgu ve süreçleri ifade etmektedir (Legner vd., 2017). Dijital dönüşüm ise büyük iş iyileştirmeleri sağlamak amacıyla dijitalleşme projeleri aracılığıyla uygulanan organizasyonel değişiklikleri hedefleyen stratejik dönüşümler olarak tanımlanabilir (Caputo vd., 2021). Literatürde 'dijitalleşme' ve 'dijital dönüşüm' terimleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır (Nambisan vd., 2017, Karimi & Walter, 2016; Legner vd., 2017).

Dijital teknolojiler, toplumda ve endüstri düzeylerinde meydana gelen aksaklıkların yaratılmasında ve güçlendirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Aström vd. 2022). Dijitalleşmenin etkilerinden kaçmak neredeyse imkansız hale gelmiş; akıllı telefon, tablet veya bilgisayar kullanmayanlar bile dijital televizyon izlemekte ve çağrı merkezlerini arayarak sesli asistanlarla etkileşime geçmektedir. Dijital teknolojilerin bilgi üretimini hızlandırma ve bilgi akışını erişilebilir kılmada önemli rolü vardır. Özellikle küresel ölçekte internet erişiminin genişlemesi ve internet kullanım süresinin sürekli artması, internetin bilgi edinme süreçlerinde merkezî bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. İnternete erişim olmadan bilgiye ulaşmak giderek zorlaşmakta ve pek çok hizmet artık yalnızca çevrimiçi platformlarda sunulmaktadır. Dijital teknolojiler, cihazlar ve uygulamalar, yaşlı bireyler de dahil olmak üzere geniş kitleler tarafından günlük yaşamın birçok alanında kullanılmaktadır.

Dijital dönüşüm sürecinden yaşlılar olumsuz biçimde etkilenmektedir. Yaşlılık, fizyolojik ve biyolojik değişikliklerin bireyin günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirme yeteneğini sınırladığı ve bu nedenle başkalarına bağımlı hale geldiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu bağımlılık durumu, bireylerde çaresizlik hissiyatının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Tereci vd., 2016) Birleşmiş Milletler 60 yaş ve üzeri bireyleri yaşlı olarak tanımlarken, Dünya Sağlık Örgütü bu yaş sınırını 65 olarak belirlemektedir. Türkiye’de ise, yaşlılık kavramı farklı alanlar ve uygulamalar doğrultusunda değişiklik göstermekte olup genel olarak 65 yaş ve üstü bireyler yaşlı olarak kabul edilmektedir (ASHB, 2023).

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre (WHO, 2022) 2030 yılı itibarıyla, dünya genelinde her 6 kişiden 1’i 60 yaşında veya daha büyük olacak ve bu dönemde, 60 yaş ve üzerindeki nüfusun payı 2020’de 1 milyardan 1.4 milyara çıkacaktır. 2050 yılında, 60 yaş ve üzerindeki dünya nüfusunun iki katına çıkarak 2.1 milyara ulaşması beklenmektedir. 80 yaş ve üzerindeki bireylerin sayısının 2020 ile 2050 yılları arasında üç katına çıkarak 426 milyona ulaşması öngörülmektedir.

Türkiye’de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı giderek artmaktadır. 2018 yılında 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus 7 milyon 186 bin 204 kişi olarak kaydedilmiştir. Son beş yıl içinde %21,4 oranında artarak, 2023 yılında bu sayı 8 milyon 722 bin 806 kişiye ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2018 yılında %8,8 iken 2023 yılında %10,2’ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 2018 yılında yaşlı nüfusun %62,2’sinin 65-74 yaş grubunda, %28,6’sının 75-84 yaş grubunda ve %9,2’sinin ise 85 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. 2023 yılı itibarıyla ise yaşlı nüfusun %64,0’ının 65-74 yaş grubunda, %28,1’inin 75-84 yaş grubunda ve %7,9’unun 85 yaş ve üzeri grubunda yer aldığı tespit edilmiştir. Nüfus projeksiyonlarına göre, yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında %25,6 seviyelerine ulaşacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2023).

Dijitalleşmenin yanı sıra, dünya genelinde ve Türkiye’de yaşlı nüfus oranının artışı, dijital dönüşüm sürecinde yaşlı bireylerin karşılaştığı sorunları anlamayı ve bu sorunlara yönelik etkili çözümler geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada, yaşlı bireylerin dijitalleşme sürecinde yaşadığı başlıca zorluklar detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu zorluklar arasında dijital uçurum, sosyal izolasyon ve yalnızlık, teknolojiye karşı direnç ve korku, ekonomik sorunlar, ve teknolojik bilgi ve beceri yetersizlikleri yer almaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu sorunların her birine yönelik potansiyel çözüm önerileri sunulmakta ve yaşlı bireylerin dijital dünyada daha etkin ve güvenli bir şekilde yer alabilmeleri için stratejiler önerilmektedir.

2. DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE YAŞLI BİREYLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Dijital teknolojilerin toplumun her kesimine erişilebilir olması gerekir. Ancak yaşlıların teknoloji kullanma konusunda karşılaştığı zorluklar ve dijital okuryazarlık eksiklikleri, bu teknolojilere erişimlerini ve etkin kullanımını sınırlayabilmektedir. Türkiye’de yaşlılıkla ilgili ulusal düzenlemelerin temelini Anayasa oluşturmaktadır. 2010 yılında Anayasa’nın 10. maddesinde yapılan değişiklikle, herkesin kanun önünde eşit olduğu ilkesi çerçevesinde, yaşlı bireylere yönelik uygulanacak pozitif ayrımcılık tedbirlerinin eşitlik ilkesine aykırı olarak değerlendirilmemesi sağlanmıştır. Ayrıca, Anayasa’nın 61. maddesi, 'Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler' başlığı altında yaşlıların devlet tarafından korunmasını düzenlemektedir (ASHB, 2023). Bu düzenlemeler, Türkiye’de yaşlı bireylerin haklarını ve refahını güvence altına almayı amaçlayan yasal çerçeveyi oluşturarak, yaşlılıkla ilgili sosyal adalet ve eşitlik ilkelerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, modern toplumları ve kültürleri köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Ancak, özellikle düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkeler, bu teknolojik değişimlere uyum sağlamakta ciddi zorluklar yaşamaktadır. 2023 itibarıyla çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerden oluşan dünya nüfusunun yarısı hâlâ internet erişimine sahip değildir. Ayrıca, tüketiciler ve işletmeler, yüksek kaliteli, uygun fiyatlı, güvenli ve güvenilir internet hizmetlerine ve yeterli dijital becerilere erişimde yetersizlikler yaşamaktadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerin büyük bir kısmının dijital olarak bağlantısız kalmasına neden olmaktadır (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024). Bu bağlamda, dijital teknolojilere erişim ve kullanımı, toplumsal eşitlik ve adalet ilkelerinin güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye’de yaşlı bireylerin haklarını ve refahını korumak amacıyla yapılan yasal düzenlemeler olumlu bir adım olmakla birlikte uluslararası düzeyde internet ve dijital hizmetlere erişim eksiklikleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bireyler için önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle, dijital uçurumu azaltmaya yönelik politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi, tüm toplumsal kesimlerin dijital teknolojilere eşit erişimini sağlamak ve sosyal adaleti güçlendirmek adına büyük bir önem arz etmektedir.

Yaşlı bireyler, dijital teknolojilerin kullanımında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar arasında teknolojik bilgi yetersizliği, dijital cihaz ve platformlara karşı yabancıklık, fiziksel ve bilişsel engeller, ekonomik engeller, dijital uçurum, sosyal izolasyon ve yalnızlık gibi faktörler bulunmaktadır.

2.1. Teknolojik bilgi yetersizliği

TÜİK (2024) verilerine göre, cinsiyete ve yaş grubuna göre bireylerin son üç ay içindeki internet kullanım oranları incelendiğinde, 65-74 yaş arası bireylerin internet kullanım oranının

2014 yılında %5 iken, 2024 yılında %46,9'a yükseldiği görülmektedir. Cinsiyet bazında yapılan değerlendirmelerde, yaşlı erkeklerin internet kullanım oranı %55,3 olarak tespit edilirken, yaşlı kadınların internet kullanım oranı %39,3 düzeyindedir. Bu bulgular, dijitalleşmenin yaşlı bireyler arasında giderek artan bir önem kazandığını ve cinsiyetler arası farkların da dikkat çekici olduğunu göstermektedir.

Yaşlı bireyler teknoloji kullanımını genellikle dışardan yardım alarak sağlamaktadır. Wallace ve arkadaşları (2013) araştırmalarında, birçok yaşlı yetişkinin cep telefonları gibi yeni teknolojileri öğrenme sürecinin, bu teknolojilerle ilgili mevcut deneyim ve bilgi eksiklikleri nedeniyle zorlu olabileceğini ortaya koymuştur. Bayram ve Arıcı'nın (2021) 65 yaş üzeri 12 gönüllü katılımcı ile yaptığı çalışmada, katılımcıların teknolojiyi haberleşme, sosyalleşme ve bilgi edinme amaçlarıyla kullandığını belirtmiştir. Çoğu katılımcı sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanmakta ve ek yardıma ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir. Ancak, teknolojik cihaz kullanımı konusunda yardıma ihtiyaç duyanlar ailelerinden destek aldıklarını ifade etmiştir. Demir Erbil ve Hazer'in (2021) 6 genç torun ve 6 yaşlı birey ile gerçekleştirdiği çalışmasında, yaşlı bireylerin iletişim araçları, internet ve ATM'ler gibi dijital teknolojileri kullanmada zorluk yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu zorluklar, yaşa bağlı görme ve işitme sorunları, güvenlik endişeleri, küçük yazı boyutları ve karmaşık işlemlerle ilişkilidir. Yaşlılar genellikle yüz yüze hizmet almayı tercih etmekte ve teknoloji konusunda gençlerden yardım talep etmektedir. Genç torunlar ise yaşlı bireylerin teknoloji kullanımını desteklemeye istekli olduklarını ifade etmektedir. Bazı araştırmalar yaşın ilerlemesiyle birlikte teknolojiye yönelik olumsuz tutumların arttığını ve teknoloji kullanımının azaldığını göstermektedir (Meethongjana ve Tachpetpaiboonb, 2015; Lee vd., 2011).

Yaşlı bireylerde teknoloji kullanımını kimi zaman kaygı ve anksiyeteye neden olabilmektedir. Olson ve arkadaşları (2011) yaşlıların teknoloji bilgisi gençlerden düşük olduğu için teknolojiye karşı anksiyete geliştirdiklerini bulmuştur. Chen, Chan ve Chan (2012) ise yaşlıların teknoloji kullanırken kaygı yaşadıklarını, özellikle ATM şifrelerini unutmaya ve teknolojik araçları yanlış kullanma endişesi taşıdıklarını tespit etmiştir.

Yaşlı bireylerin tek başlarına teknolojiyi kullanabilmeleri için dijital okuryazarlığa gereksinim bulunmaktadır. Dijital okuryazarlık, bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak öğrenmelerini, kişisel gelişimlerini desteklemelerini ve toplumsal katılım ile üretkenliklerini artırmalarını sağlayan bir yeterlikler bütünüdür; bu kapsamda, teknolojilerin güvenli ve etik kullanımını da içerir (Acar, 2015). Hague ve Payton (2010), dijital okuryazar bireylerin, etik ilkeleri gözeterek bilgi arama ve bulma, güvenilir kaynaklardan doğru bilgi edinme, uygun araçlarla bilgi sunma, bilgiyi paylaşma ve güvenli iletişim kurma becerilerine sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Yaşlı yetişkinlerin teknolojiye yönelik benimseme oranları geleneksel olarak düşük kalmış olmakla birlikte günümüzde bu oranlarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu durum, yaşlı yetişkinler ile genç nesiller arasındaki teknolojik farkların önemli ölçüde daraldığını göstermektedir (Faverio, 2022). Dijital teknolojilere genç kuşaklara kıyasla daha az aşina olan yaşlı bireyler, teknoloji tabanlı öğrenmelere uyum sağlama ve dijital okuryazarlık konularında ek destek gereksinimi duymaktadır (Karabulut, 2015). Bu bağlamda, dijital teknolojilerin tasarımcıları, üreticileri ve uygulayıcıları, yaşlı nüfusun mevcut kapasitelerini dikkate alarak bu teknolojilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmelidir.

2.2. Dijital cihaz ve platformlara yabancılik

Günümüzde eğitim, sağlık, bankacılık, finans, e-ticaret, e-devlet, e-posta ve sosyal medya gibi pek çok alan dijital teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Teknolojik ilerlemeler ve sosyal ağlar, yaşlı bireyler ve onların yakınlarının günlük yaşam rutinlerinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Sosyal medya, internet tabanlı platformlar ve araçlar aracılığıyla kullanıcılarına profil oluşturma, içerik paylaşma, mesajlaşma, tanıtım yapma,

kendini ifade etme, diğer kişilerle etkileşim kurma ve mevcut sosyal bağlantıları sürdürme gibi çeşitli olanaklar sunmaktadır (Joinson, 2008). Sosyal ağlar, bireylerin ortak ilgi alanlarına dayalı sanal topluluklara katılmalarına ve bu gruplar aracılığıyla etkileşimde bulunmalarına imkan tanır. Ayrıca, kullanıcılar, profilleri üzerinden birbirlerinin hobilerini, ilgi alanlarını, müzik tercihlerini ve romantik ilişkilerini görüntüleyebilir ve bu sayede dahil oldukları sosyal sınıflarla iletişim kurma fırsatı bulurlar (Ellison, vd., 2007) Sosyal ağlar, yaşlıların güçlenmesine, bağlılık ve öz-yeterlik duygularını artırmasına yardımcı olabilir. Sosyal medya, yaşlıların sağlık bilgilerine erişmesini, hastalık yönetimi için bilgi almasını ve sağlık profesyonelleriyle iletişim kurmasını sağlar (Yang vd., 2016). Sosyal medya, yaşlıların aile ve arkadaşları hakkında bilgi sahibi olmalarını, yaşam olaylarını paylaşmalarını ve sosyal bağları güçlendiren bağlılık ile yakınlık duygularını artırmalarını sağlar (Zhang vd., 2021). Bayram ve Arıcı'nın (2021) 65 yaş üzeri 12 gönüllü katılımcı ile yaptığı çalışmasında, bazı teknoloji tabanlı uygulamaların (Zoom, Skype) özellikle pandemi döneminde aile içi ilişkilerde olumlu etkiler sağladığını vurgulamıştır. Bu yönü ile sosyal ağ siteleri ve internetin kullanımının, bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlıkları üzerinde olumlu etkiler yaratmakta olduğunu söylemek mümkündür (Saini vd., 2020).

Yaşlı bireyler, teknolojik araçları kullanırken genellikle cep telefonlarını tercih etmektedir; bu tercihin başlıca nedeni iletişim ihtiyaçlarını karşılamaktır. Teknoloji kullanımında karşılaştıkları zorluklar arasında yanlış işlem yapma korkusu, küçük metinler ve karmaşık işlemler nedeniyle zorluklar yaşamakta ve bu araçlara güven duymamaktadır. Yaşlılar, interneti genellikle e-devlet, bankacılık ve hastane randevuları gibi işlemler için kullanmamaktadır. Bu tercihin nedenleri arasında internete güvensizlik, kişisel bilgilerin kötüye kullanılma korkusu ve yanlış işlem yapma endişesi bulunmaktadır. İnterneti daha çok iletişim ve bilgi edinme amacıyla kullanmaktadırlar (Demir Erbil ve Hazer, 2021).

Günümüzde "yaş ayrımcılığı" ve "yaşlı bireylere yönelik ayrımcılık", toplumsal bir sorun olarak dikkati çekmektedir. Hem geleneksel hem de dijital medya araçları, yaşlı bireylerin yaşlarına dayalı ayrımcı söylemlere maruz kaldığı platformlar haline gelmiştir. Phelan (2018), yaşlı yetişkinlerin önyargılı medya temsillerinin ülkeler arasında benzerlik gösterdiğini ve bu bireylerin kötü sağlık durumu, bağımlılık, iş gücüne katkı sağlamama ve savunmasızlık gibi olumsuz stereotiplerle sunulduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, dijital platformlarda yaşlıların sıkça ötekileştirildiği ve düşük statüde tasvir edildiği gözlemlenmektedir. Medyada, yaşlı bireyler genellikle "unutkan", "hasta", "albenisiz", "faydasız", "yalnız" ve "bağımlı" gibi olumsuz kalıplarla temsil edilmektedir (Becerikli, 2013). Bu tür temsiller, toplumda yaşlı ayrımcılığının pekişmesine ve yaşlı bireylerin özsaygılarının zedelenmesine neden olmaktadır.

2.3. Fiziksel ve bilişsel engeller

Yaşlı bireylerin sağlık ve yaşam kalitesini etkileyen çeşitli fiziksel ve bilişsel sorunlar, yaşlanma sürecinin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Yaklaşık %40'ı hareket kısıtlılığı yaşarken, yaklaşık %50'si kronik ağrı ile karşı karşıya kalmaktadır (Yusif vd., 2016). Bu sorunlar, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinde ve fiziksel aktiviteleri gerçekleştirme kapasitelerinde belirgin bir azalmaya neden olabilir (Parker vd., 2013). Bilişsel bozukluk, yaşlı yetişkinlerin işlevsel yeteneklerini olumsuz etkileyen bir diğer yaşa bağlı sorundur. Yaşlanma süreci, bireylerin sosyal aktivitelerini ve toplumsal katkılarını da etkileyerek sosyal izolasyon ve depresyon riskini artırabilir. Bu etmenler, yaşlı bireylerde bağımsızlık düzeyini ve günlük aktiviteleri yerine getirme yeteneğini azaltmaktadır (Pedraza Hueso vd., 2015) Araştırmalar, yaşa bağlı olarak günlük yaşam aktivitelerinde, günlük yaşamın araçsal aktivitelerinde ve hareketlilikte meydana gelen bozulmaların yaygın olduğunu ortaya koymuştur (Wolinsky vd., 2011).

Yaşlı bireylere göre mobil uygulamaların "yalnızca gençler için" olduğu algısı, öğrenme korkusu, cihaz kullanım kılavuzlarının anlaşılabilmesi ve yeterli eğitim eksiklikleri gibi faktörler yaşlı bireylerin bu uygulamaları kullanmalarını engellemektedir (Vicente & Lopes, 2016; Kang & Yoon, 2008; Faisal vd., 2014; Barnard vd., 2013; Wallace vd., 2013). Kanıtlar, yaşlı yetişkinler arasında elektrikli ev aletlerinin kullanımında dahi çeşitli engeller bulunduğunu ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, görme bozuklukları, sırt ağrısı ve el titremesi gibi fiziksel sorunların, yaşlı bireylerin bilgisayar ve internet gibi teknolojileri kullanmalarında başlıca engeller olduğu belirlenmiştir (Choi ve Dinitto, 2013)

Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bir araştırma, yaşlı yetişkinlerde cep telefonu/akıllı telefon, bilgisayar ve tablet kullanımında en önemli engelin bilişsel sorunlar olduğunu ortaya koymuştur (Gitlow, 2014). İran'da yapılan araştırmada ise yaşlı yetişkinler arasında cep telefonu gibi dijital cihazların kullanımında karşılaşılan en büyük engelin İngilizce dilindeki yetersizlikler olduğu tespit edilmiştir (Navabi, vd., 2016). Sonuç olarak, yaşlı bireylerin dijital okuryazarlığını artırmak ve teknolojiye erişimlerini kolaylaştırmak için daha kapsamlı ve yaşa uygun eğitim programları, kullanıcı dostu tasarımlar ve dil desteği gibi stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır.

2.4. Ekonomik Engeller ve Dijital Uçurum

Küresel demografik değişimlerin etkisiyle yaşlanma, başlangıçta yüksek gelirli ülkelerde belirginleşirken, günümüzde düşük ve orta gelirli ülkelerde daha belirgin bir hale gelmiştir. Örneğin, Japonya gibi ülkelerde yaşlı nüfus oranı %30'a ulaşırken, 2050 yılı itibarıyla dünya genelinde 60 yaş ve üzeri bireylerin üçte ikisinin düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşaması beklenmektedir (WHO, 2022). Bu demografik değişiklikler, yaşlı nüfusun ekonomik engellerle karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Gelir ve yaşam koşulları araştırmalarına göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına dayanan yoksulluk oranı, Türkiye genelinde 2019 yılında %21,3 iken, 2023 yılında %21,7'ye yükselmiştir. Yaşlı nüfus özelinde bu oran, 2019 yılında %14,2 iken, 2023 yılında %21,7'ye çıkmıştır. (TÜİK, 2023).

Yaşlılık, bireylerin gelir kaybına yol açan önemli bir sosyal risk faktörüdür. Bu durum, yaşlılık döneminde yaşanan gelir eksikliklerinin yoksulluğun başlıca nedenlerinden biri haline gelmesine yol açmaktadır. Yaşlı yoksulluğunu olumsuz yönde etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında işgücü piyasasında görülen eşitsizlikler, emekli aylığı bağlama oranlarının ve aylıklarının alt sınırının düşük olması, sosyal sigorta programlarının düşük gelirli çiftçiler, esnaf ve sanatkârlar, mevsimlik tarım işçileri ve ücretsiz aile işçileri gibi grupları kapsamaması, sigortasız çalışmanın yaygınlığı ve vergilerle finanse edilen yaşlılık aylıklarının yetersizliği yer almaktadır. Bu faktörler, yaşlı bireylerin ekonomik durumunu olumsuz etkileyerek yaşlı yoksulluğunun artmasına neden olmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Yoksulluk, bireyler arasında dijital uçuruma yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle yoksulluk nedeniyle bazı yaşlı bireylerin dijital teknolojilerden yeterince yararlanamamasına neden olmaktadır. Dijital uçurum kavramı, modern bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim imkânı olan bireyler ile bu erişimden yoksun olanlar arasındaki ayrımı ifade etmektedir. Başlangıçta sadece internet erişimiyle ilgili iken, zamanla dijital teknolojiye erişim ve kullanım becerilerindeki eşitsizlikleri de kapsar. İnternete erişim sağlayamayan bireyler, dijital bilgiye erişim, çevrimiçi işlemler, demokratik katılım ve beceri geliştirme konularında zorluk yaşarlar. Dijital eşitsizlik olarak da adlandırılan bu uçurum, şehir ve kırsal bölgeler, sosyoekonomik sınıflar, ekonomik olarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler, eğitim düzeyleri, cinsiyetler ve yaş grupları arasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dijital uçurum, özellikle yaşlı bireyler, düşük eğitim seviyesine sahip kişiler ve ekonomik olarak dezavantajlı gruplar için ciddi riskler taşımaktadır (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024).

2.5. Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık

Yaşlılık, bireyin fiziksel ve bilişsel fonksiyonlarında gözlenen gerilemeler, gençlik ve güzelliğin, üretkenliğin, gelir düzeyinin, saygınlığın, bağımsızlığın, arkadaşlıkların, eş ve yakın ilişkilerin, sosyal yaşantının ve sosyal statünün azalması ve kaybı gibi döneme özgü pek çok sorunun yaşandığı bir kayıplar dönemi olarak ele alınabilir (Konak ve Çiğdem, 2005). Sosyal izolasyon, bireylerin diğer insanlarla ilişkilerinin yokluğu veya sadece çok az sayıda anlamlı sosyal bağa sahip olmalarıyla ilişkilendirilen bir durumdur (Zavaleta vd., 2014). Bu olumsuz durum, yaşlı bireyler için risk faktörlerinin belirlenmesi ve uygun kaynakların sağlanması yoluyla önlenir. Sosyal izolasyon, bireylerin sosyal aidiyet duygusunun azalması, başkalarına karşı sorumluluk hissinin zayıflaması, sosyal etkileşimin düşük seviyelerde olması ve ilişki kalitesinin yetersizliği gibi durumlarla tanımlanmaktadır (Nicholson, 2009). Yalnızlık ise sosyal ilişkilerdeki yoksunluk ve yetersizlikten kaynaklanan, bireyleri tatmin etmeyen psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır (Öz, 2004).

Yaşlı bireylerin yaşam anlamlandırma süreçleri, aile üyeleri, eşler ve çocuklarla olan sosyal bağlantılara bağlıdır. Bu yaş grubundaki bireyler, kalabalık bir ev, çocuklar ve sıcak bir aile ortamı özlemine dile getirmekte ve yaşlılık dönemlerinde aile ve akrabalarla kurdukları ilişkiler, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinden daha güçlü ve anlamlı hale gelmektedir (İçli, 2002).

Dünya Sağlık Örgütü bilhassa yaşlılarda sosyal izolasyon ve yalnızlığın yaygın olduğunu belirtmektedir. Verilere göre yaklaşık her 4 yaşlı bireyden 1'i sosyal izolasyon yaşamaktadır. Sosyal izolasyon ve yalnızlığın mortalite üzerindeki etkisi, sigara içme, obezite ve fiziksel hareketsizlik gibi diğer iyi bilinen risk faktörleriyle kıyaslanabilir düzeyde olduğu belirtilmekte, bir halk sağlığı sorunu ve politika meselesi olarak tanınmaktadır (WHO, 2021).

Yaşlanma süreciyle birlikte sıklıkla karşılaşılan aile ve arkadaş kaybı, sağlık sorunları, hareketlilik kısıtlılığı ve gelir düşüşü gibi durumlar, yaşlı bireylerin sosyal izolasyon ve yalnızlık yaşama olasılıklarını artırmaktadır. Bu durum, daha geniş coğrafi hareketlilik, nesillerin birbirinden uzak yaşamaları ve daha az bütünleşmiş topluluklar gibi faktörlerle daha da pekişmektedir (Bernard, 2013). Yaşlı bireylerde yalnızlığı azaltmada paylaşım ağlarının, internetin ve diğer iletişim teknolojilerinin etkili olabileceği söylenebilir (Leist, 2013). Bu çerçevede, sosyal ağlar, fiziksel veya coğrafi ayrılık nedeniyle aile ve arkadaşlardan uzak kalan yaşlı bireyler arasında sosyal iletişimi ve bağlantıyı teşvik etme potansiyeline sahiptir (Alakoç Burma ve Özdemir, 2024).

Toplumsal önyargılar, yaşlı bireylerde yetersizlik duygusu oluşturarak, onların topluma katkı sağlama potansiyelini sınırlayabilmektedir. Kronolojik yaşa veya bireyin yaşlı olarak algılanmasına dayanan önyargılar ve ayrımcı tutumlar, yaş ayrımcılığı olarak tanımlanmakta ve bu durum, yaşlı bireylerin toplumsal hayattan dışlanmasına, özerkliklerinin ve bağımsız yaşamlarının kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, yaşlı bireylere yönelik politika ve hizmetlerin genellikle sağlık, sosyal yardım ve bakım hizmetlerine odaklanması, onların toplumsal yaşama aktif katılımını engelleyebilir ve dolayısıyla yalnızlaşmalarına neden olabilir (ASHB, 2023).

Yetersiz sosyal ve duygusal bağlar, yaşlı bireylerde yalnızlık duygusunun daha belirgin şekilde yaşanmasına neden olmaktadır (Çam, vd., 2018). Kahraman ve arkadaşlarının (2011) 144 yaşlı birey ile yapılan araştırmasında da, sosyal ilişkilerdeki azalmanın yalnızlık duygusunu artırdığı ve yaşlıların %46,6'sının yalnız kalmamak amacıyla huzurevine başvurdukları belirtilmektedir. Yaşlı bireylerde yalnızlık duygusuna neden olan bireysel faktörler arasında eş veya arkadaş kaybı, emeklilik, kronik hastalıklar ve fiziksel sınırlılıklar (Akdemir, 2003) yer alırken, çevresel faktörler arasında ise sosyal destek eksikliği (Erol vd., 2016; Karadakovan, 2014), ve yetersiz sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar (Danış, 2007) öne çıkmaktadır.

İnternetin sosyal etkileşimler üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu teknolojinin sosyal bağlılık üzerindeki olumlu katkılarını vurgulamaktadır. Özellikle, internet kullanımının mevcut sosyal ilişkileri güçlendirme ve yeni sosyal bağlantılar oluşturma amacıyla gerçekleştirildiğinde, yalnızlık duygusunu azalttığı gözlemlenmiştir (Moody, 2001; Nowland, 2018; Sum vd., 2008).

2.6. Dijital Sağlık Teknolojileri

Yaşlı yetişkinler, bakıma erişim engellerini azaltmak, hasta- sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla etkili iletişim kurmak ve hastalık öz yönetimini teşvik etmek amacıyla giderek daha fazla tele sağlık hizmetleri, akıllı telefon uygulamaları ve diğer dijital sağlık teknolojilerini benimsemektedir. Ancak, birçok yaşlı birey, dijital sağlık teknolojilerinin yaşlı yetişkinlerle uyumsuz olduğuna dair kökleşmiş inançlarını sürdürmektedir (Mace vd., 2022).

Dijital sağlık, sağlık hizmetlerinde teknolojinin mobil sağlık, sağlık bilgi teknolojisi, giyilebilir cihazlar, tele sağlık ve kişiselleştirilmiş tıp gibi çeşitli biçimlerde uygulanmasını içermektedir. Dijital sağlık, yaşlı yetişkinler de dahil olmak üzere tüm bireyler için tıbbi sonuçları iyileştirme ve sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırma potansiyeline sahip bir çözüm olarak değerlendirilmektedir (Buyl vd., 2020; Kwan, vd., 2020).

Yeni araçlar ve teknolojiler, global sağlık sistemlerinde dijital bir dönüşüm süreci başlatmaktadır. Bu dönüşümün, yakın gelecekte sağlık hizmetlerinin sunumunda köklü değişikliklere yol açacağı beklenmektedir. Sağlık sistemlerindeki bu dijital dönüşüm ve köklü değişiklikler, kurumsal verimliliği artırma ve hasta bakım kalitesini iyileştirme konusunda önemli katkılar sağlamaktadır (Beam ve Kohane, 2016). Araştırmalar, bilgi teknolojilerinin klinik uygulamalarda verimliliği artırdığını, komplikasyonları ile istenmeyen olayları azalttığını, sosyal ve ekonomik sıkıntıları önlediğini ve yaşam kalitesini iyileştirdiğini göstermektedir. Dijital teknolojiler, fizyolojik parametrelerin uzaktan izlenmesini, gerçek zamanlı kontrolünü, 24 saat çevrimiçi tıbbi danışmanlık hizmetlerini ve acil durumlarda hızlı müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler, internet, telefon iletişimi ve video konferans gibi teknolojilerle sağlanmaktadır (Rock Health, 2017). Mesafe engelinin ortadan kaldırılarak sağlık hizmetlerinin uzaktan sunumunu sağlayan (Arık, 2023) tele-tıp uygulamalarının kullanılmaya başlaması; hastaların doktor randevularını, kalp atış hızlarını, beslenme düzenlerini ve fiziksel aktivitelerini izlemelerine olanak sağlayan mobil sağlık uygulamaları gibi hastayı uzaktan izleme imkanı sunan teknolojilerin gelişmesi yaşlılar için çok önemli avantajlar sunmaktadır. Bu dijital sağlık teknolojileri, yaşlı bireylerin sağlık durumlarını düzenli olarak takip etmeyi ve acil durumlarda hızlı müdahale sağlamayı mümkün kılarak, bağımsızlıklarını ve yaşam kalitelerini artırmalarına yardımcı olur. Ayrıca, sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırarak, hem fiziksel hem de sosyal izolasyonu azaltabilir. Ancak, bu yeni teknolojiye uyum sağlık hizmetlerinden en fazla yararlanan grup olan yaşlılar için kolay olmamaktadır. Yaşlı bireylerin çoğunluğu bu teknolojilere bir başkasının yardımı ile ulaşabilmektedir. Çağrı merkezinden randevu alamama, hekime ulaşamama ve hasta portallarının tasarımı gibi kurumsal engeller, yaşlı yetişkinlerin sağlık bilgilerine erişimini kısıtlamaktadır (Walker vd., 2020). Bu durum, yaşlı yetişkinlerin sağlık hizmetlerinin her düzeyinde ve özellikle dijital sağlık uygulamalarında yeterince temsil edilemediğini düşündürmektedir (Mace vd., 2022).

3. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dijital uçurum yaşlı bireyleri orantısız bir şekilde etkilemekte, onları yalnız bırakmakta ve teknolojinin sunduğu birçok faydadan mahrum bırakmaktadır. Bu zorluğun üstesinden gelmek için çeşitli çözüm önerileri sunulabilir. Dijital uçurumu aşmak ve yaşlı bireylerin dijital dünyaya aktif katılımını sağlamak için erişilebilirlik, dijital okuryazarlık ve güvenlik konularına

odaklanmak önemlidir. Uygun fiyatlı cihazlar ve internet planları sunmak, kullanıcı dostu arayüzler geliştirmek ve yaşlılara yönelik özel eğitim programları düzenlemek bu sürecin temel unsurlarıdır. Ayrıca, kuşaklar arası uyum ve topluluk temelli destek sistemleri, yaşlı bireylerin teknolojiyi daha rahat benimsemelerine yardımcı olabilir. Hazer ve Özsungur (2017), yaşlı ve genç kuşaklar arasında uyumun, yaşlı bireyler için sosyal ve psikolojik faydalar sağlayarak, gençlerin yaşlıları daha iyi anlamalarına yardımcı olacağını belirtmektedir. Teknolojinin günlük yaşama sağladığı pratik faydaların vurgulanması, güvenlik endişelerinin giderilmesi ve sürekli destek sunulması, bu kesimin dijitalleşmeye uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır (Li & Liu, 2022; Van Deursen vd., 2015).

Yapay zeka, dijital uçurumun kapatılmasında önemli bir araç olma potansiyeline sahiptir. Bu teknoloji, kişiselleştirilmiş arayüzler ve sesli asistanlar, basitleştirme ve otomasyon, uyarlanabilir öğrenme ve destek, proaktif yardım ve güvenlik özellikleri, içerik küratörlüğü ve erişilebilirlik araçları ile yaşlı bireylerin dijital dünyaya entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Yapay zeka, bilgisayar arayüzlerini bireysel tercihlere göre özelleştirebilir; büyük yazı tipleri, sesli komutlarla gezinme ve ilaç hatırlatmaları gibi özelliklerle donatılmış arayüzler sunabilir. Ayrıca, Alexa veya Google Asistan gibi sanal asistanlar, yaşlı bireylerin bilgiye erişimini, akıllı ev cihazlarını kontrol etmelerini veya sesli komutlarla arama yapmalarını sağlayacak şekilde uyarlanabilir. Yapay zeka, tekrarlayan görevlerin otomatikleştirilmesi ve karmaşık süreçlerin basitleştirilmesi açısından da etkili olabilir. Örneğin, kullanıcıya yakınlığa göre yazı tiplerini otomatik olarak ayarlamak, daha kolay etkileşim için büyük butonlar önermek veya bir cihaz ya da uygulama hakkında sıkça sorulan soruları yanıtlamak için yapay zeka destekli chatbotlar kullanılabilir. Ayrıca, yapay zeka destekli eğitim sistemleri, yaşlı bireyler için öğrenme deneyimlerini kişiselleştirerek dijital okuryazarlık eğitiminin hızını ve karmaşıklığını bireyin ilerlemesine ve kavrama düzeyine göre uyarlayabilir. Yapay zeka chatbotları, teknik destek sağlamak amacıyla 7/24 hizmet vererek soruları yanıtlayabilir ve sorunları çözebilir. Proaktif yardım ve güvenlik özellikleri ile yapay zeka, kullanıcı ihtiyaçlarını öngörerek destek sunabilir. Örneğin, sesli uyarılarla doktor randevularına yönelik bilgilendirmeler yapabilir. Ayrıca, çevrimiçi şüpheli etkinlikleri tespit ederek, kullanıcıları potansiyel dolandırıcılık girişimlerine karşı koruyabilir. Yapay zeka, içerik küratörlüğü ve erişilebilirlik araçları ile karmaşık metinleri daha basit bir dille özetleyebilir, metni sesli içeriğe dönüştürebilir veya işitme engelliler için çevrimiçi videolara altyazı ekleyebilir. Yapay zekanın hâlâ geliştirilme aşamasında olduğunu ve etik kaygıların dikkate alınması gerektiğini vurgulamak önemlidir. Ancak, yapay zekanın yaşlı bireyler için dijital uçurumu kapatma ve onların dijital dünyaya katılımını güçlendirme potansiyeli büyüktür. Teknolojiyi daha kullanıcı dostu, bilgilendirici ve güvenli hale getirerek, yaşlı bireylerin dijital dünyadan fayda sağlamaları teşvik edilebilir (Czaja vd., 2020; Wang vd., 2019).

Dijital sağlık araştırmalarında yaşlı yetişkinlerin temsiline artırılması acil bir gerekliliktir. Yaşlı yetişkinler, hasta danışma kurulları ve toplumla etkileşimli stüdyolar gibi çeşitli yöntemlerle önemli paydaşlar olarak dahil edilebilirler. Yaşlılardan alınan geri bildirimler, kötü tasarım seçimlerini önlemek, dijital sağlık müdahalelerini iyileştirmek ve sağlık hizmetlerine entegrasyon şansını artırmak açısından değerlidir. Araştırmalar, uygunluk kriterlerini genişleterek ve yaşlıları dışlayan prosedürleri değiştirerek temsili artırabilir. Bu, yaşlanmayla birlikte artan eşlik eden hastalıkların multimodal değerlendirmeleri ve tedavileri için dijital sağlık potansiyelini daha iyi anlamamıza olanak sağlar. Tasarım değişiklikleri (örneğin, büyük font kullanımı), danışmanlıklar (örneğin, gizlilik endişeleri) ve destek (örneğin, bakım verenlerin katılımı) algılanan kullanım kolaylığını artırabilir ve katılımı teşvik edebilir. Çalışma tasarımları, katılım yükünü azaltmak (örneğin, pasif veri toplama) ve bilişsel veya işlevsel sınırlamaları telafi etmek (örneğin, hatırlatma sistemleri) için dijital sağlık teknolojilerini kullanabilir. Yaşlı yetişkinlerin son kullanıcı olarak dahil edilmesi, dijital sağlık

hizmetlerinin yalnızca gençler için değil, aynı zamanda yaşlılar için de geliştirilmesini teşvik edecektir (Mace vd., 2022).

Dijitalleşme sürecinde yaşlı bireyler çeşitli zorluklarla karşılaşsalar da, yaşlılara yönelik olarak tasarlanmış özelleştirilmiş ürünlerin kullanımı, bu bireylerin yaşam kalitesini artırabilir ve günlük yaşantılarını kolaylaştırabilir. Yaşlı bireyler için çeşitli teknoloji ürünlerinin kullanımı, onların günlük yaşantılarını önemli ölçüde kolaylaştırabilir. Büyük tuşlu cep telefonları, yaşlıların kullanımına uygun olarak tasarlanmıştır; bu telefonlar ekstra yüksek sesli hoparlörler, büyük ışıklı tuşlar ve okuması kolay ekranlar gibi özellikler sunar. Ayrıca, kullanıcıların aile üyelerini hızlı bir şekilde arayabilmeleri için kısa yol tuşları da bulunmaktadır. Yaşlıların sosyal medyaya entegrasyonunu destekleyen Android tabletler, sık kullanılan sosyal medya hesaplarındaki fotoğrafları görüntülemeye olanak tanır, tek tuşla destek hattına erişim sağlar ve müzik yüklemeye imkan verir. Ayrıca ev temizliği için tasarlanmış robotlar, otomatik ilaç hatırlatıcıları, güvenli yemek pişirme sistemleri ve acil durum tuşu içeren akıllı saatler, yaşlı bireylerin sağlık ve güvenliğini önemli ölçüde artırma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, işitme sorunları yaşayan bireyler için kablosuz TV dinleme cihazları, demans gibi rahatsızlıkları olan yaşlılar için izleme ve takip sistemleri, acil durumlarda aile ile iletişim kurmayı sağlayan kişisel acil müdahale sistemleri ve genel sağlık ile güvenlik konularında kolaylık sunan yeni nesil akıllı medikal cihazlar, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu teknolojik çözümler, yaşlı bireylerin bağımsızlıklarını korumalarına ve sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmalarına yardımcı olarak, sosyal katılımlarını artırmakta ve genel yaşam memnuniyetlerini yükseltmektedir.

4. SONUÇ

Dijital devrim, bilgiye, iletişime ve temel hizmetlere benzersiz bir erişim sunarak dünya genelinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Ancak, yaşlı bireyler gibi belirli gruplar, bu dönüşümden geride kalma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dijital uçurum, sosyal izolasyon, sağlık hizmetlerine sınırlı erişim ve çevrimiçi finansal işlemler gibi sorunları beraberinde getirmektedir.

Yaşlı bireylerin teknolojiye uyum sağlamasını desteklemek için uygun cihazların temin edilmesi, teknolojinin günlük yaşamda sağladığı pratik faydaların vurgulanması ve kullanıcı dostu arayüzlerle öğrenme kolaylığının sağlanması gerekmektedir. Gözlemsel öğrenme, yaşlı bireylerin ekranları veya mentörleriyle teknoloji kullanımını gözlemleyerek özgüven kazanmalarını ve teknolojiyi benimsemelerini kolaylaştırmaktadır. Yapay zeka destekli arayüzler, sesli asistanlar ve kişiselleştirilmiş öğrenme araçları, teknolojiyi yaşlılar için daha erişilebilir ve anlaşılır hale getirebilir.

Dijital teknoloji ürünlerinin yaşlı bireyler tarafından etkin bir şekilde kullanılabilmesi, onların daha sağlıklı ve bağımsız bir yaşam sürmelerine olanak tanırken, aynı zamanda bakım veren bireylerin üzerindeki yükü de önemli ölçüde hafifletebilir. Bu teknolojilerin sağladığı destek, sosyal, ekonomik ve bakım yükleri açısından aileler, topluluklar ve ülkeler üzerinde yaşlanma ile ilgili karşılaşılan ciddi sorunların büyük ölçüde azaltılmasına katkıda bulunabilir.

Cihazların ve internet planlarının yüksek maliyeti, yaşlı bireylerin dijital dünyaya katılımını engelleyen önemli bir faktördür. Bu engelin aşılması için devlet destekli girişimler ve sübvansiyonlu programlar, sabit gelirli yaşlılar için erişilebilirliği artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, kütüphaneler ve toplum merkezleri, teknolojiye ve eğitim programlarına ücretsiz veya düşük maliyetli erişim sağlayarak önemli katkılar sunabilir.

Sağlık profesyonelleri yaş ayrımcılığını sorgulamalı ve yaşlı bireylerin dijital sağlık teknolojilerini kullanmalarını desteklemelidir. Yaş ayrımcılığına dair inanç ve uygulamalar,

toplumsal farkındalığı artırarak değiştirilmeli ve yaşlanmanın yetersizlik yerine bilgelik yönünden ele alınması sağlanmalıdır. Bu yaklaşım, yaşlıların yaş ayrımcılığı sergileyen bireylere yönelik kendini suçlama eğilimlerini azaltabilir. Dijital sağlık alanında profesyonel bilgi ve becerilerin artırılması, yaşlı hastalara sunulan hizmetlerin kalitesini iyileştirebilir. Dijital kapsayıcılığı teşvik etmek için sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi elzemdir.

Güven oluşturmada ve teknolojiye yönelik endişeleri gidermede, gözlemsel öğrenme etkili bir yöntemdir. Eğitim programlarının, yaşlı bireylerin gerçek hayat uygulamalarına odaklanarak sabırlı ve adım adım ilerlemesi gerektiği vurgulanmalıdır. Ayrıca, aile üyeleri ve bakıcıların teknoloji kullanımını teşvik eden rolü, genç nesillerle kuşaklar arası öğrenme fırsatlarının desteklenmesi bu süreçte büyük önem taşımaktadır.

Dijital uçurumun yanı sıra yaşlı bireyler arasındaki sosyal izolasyonu ele almak, toplumsal bağları güçlendirmek açısından da kritik öneme sahiptir. Yaşlılar için geliştirilen çevrimiçi topluluklar, yalnızlıkla mücadeleye yardımcı olabilir ve sosyal etkileşimi teşvik ederek bir aidiyet duygusu sağlayabilir. Dijital uçurumun ortadan kaldırılması, hükümetler, teknoloji şirketleri, sosyal hizmet kuruluşları ve eğitim kurumları arasında geniş bir işbirliği gerektirir. Bu paydaşların ortak çabalarıyla, yaşlı nüfusun özel ihtiyaçlarına yönelik kapsayıcı bir dijital gelecek oluşturmak mümkündür.

Dijitalleşme, yaşlı bireyler için hem avantajlar hem de zorluklar barındırmaktadır. Teknolojinin yaşlıların yaşam kalitesini artırma potansiyeli yüksek olsa da, dijital uçurum ve teknolojiye erişim sorunları bu potansiyelin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini engelleyebilmektedir. Yaşlı bireyler için özel olarak tasarlanmış teknolojik ürünler, sağlık ve güvenliği artırma, sosyal bağlantıları güçlendirme ve günlük yaşamı kolaylaştırma konularında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle büyük tuşlu cep telefonları, akıllı saatler ve ev robotları gibi ürünler, yaşlıların teknolojiyi daha etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamakta ve bakım verenler üzerindeki yükü azaltmaktadır. Ayrıca, yapay zeka destekli çözümler ve dijital sağlık hizmetlerinin yaşlı bireyler için daha erişilebilir ve kullanıcı dostu hale getirilmesi, yaşlılıkla ilişkili sosyal, ekonomik ve sağlık sorunlarının hafifletilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak, bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlandığından ve dijital okuryazarlıklarının desteklendiğinden emin olunmalıdır. Bu sayede, yaşlıların dijital dünyadan en iyi şekilde faydalanmaları ve toplumsal yaşamda daha aktif ve bağımsız bir rol üstlenmeleri mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, dijital uçurumu kapatmak ve tüm yaş grupları için daha kapsayıcı bir dijital ortam yaratmak, yaşlı bireylerin teknolojiye uyum sağlamasını teşvik eden stratejilerle mümkündür. Kuşaklararası öğrenme programlarının geliştirilmesi, yapay zeka destekli araçların araştırma ve geliştirilmesine yatırım yapılması ve yaşlı bireyler için kapsamlı dijital okuryazarlık programlarının oluşturulması, bu sürecin başarılı olmasını sağlayacaktır. Dijital çağda yaşlı bireylerin tam anlamıyla yer almasını sağlamak, ömür boyu öğrenme kültürünü destekleyerek, yeni teknolojilere uyum sağlayarak ve erişilebilirliği ön planda tutarak mümkün olacaktır. Böylece, herkesin dijital dünyada bağlantı kurma, öğrenme ve başarılı olma fırsatına sahip olduğu bir gelecek garanti altına alınabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. (2015). *Anne ve babaların ilkokul, ortaokul ve lise öğrencisi çocukları ile kendilerinin dijital okuryazarlıklarına ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB). (2023). *Yaşlanma vizyon belgesi*. https://www.aile.gov.tr/media/133623/yaşlanma_vizyon_belgesi.pdf.
- Akdemir, N. (2003). Yaşlılık ve sorunları. (N. Akdemir ve L. Birol Eds.). İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı içinde (s.170). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı SANERC Yayın.
- Alakoç Burma, Z. & Özdemir, A.A. (2024). Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2024 (1), 1-31.
- Arık, Y. (2023). Tele-Tıp Uygulamalarının Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Kapsamında Değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(2), 511-534.
- Aström J, Reim W, Parida V (2022) Value creation and value capture for AI business model innovation: a three-phase process framework. *Review of Managerial Science*, 6:2111–2133.
- Bayram, M. N. & Arıcı, A. (2021). Yaşlılıkta dijital çağı yakalamak. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 367-390.
- Beam, A. L., & Kohane, I. S. (2016). Translating artificial intelligence into clinical care. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 316(22), 2368–2369.
- Becerikli, Y. S. (2013). Kuşaklararası iletişim açısından yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı: İleri yaş grubu üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2013/I, 44, 19-31.
- Bernard, S. (2013). Loneliness and Social Isolation: Among Older People in North Yorkshire. Social Policy Research Unit, University of York. Working Paper No. WP 2565.
- Buyl, R., Beogo, I., Fobelets, M., et al. (2020). e-Health interventions for healthy aging: A systematic review. *Systematic Reviews*, 9, 128. <https://doi.org/10.1186/s13643-020-01385-8>.
- Caputo, A., Pizzi, S., Pellegrini, M. M., & Dabic, M. (2021). Digitalization and business models: Where are we going? A science map of the field. *Journal of Business Research*, 123, 489-501.
- Chen, K., Chan, A. H. S., & Chan, S. C. (2012). Gerontechnology acceptance by older Hong Kong people. *Gerontechnology*, 11(2), 102–103. <https://doi.org/10.4017/gt.2012.11.02.524.691>
- Choi, N. G., & Dinitto, D. M. (2013). The digital divide among low-income homebound older adults: Internet use patterns, eHealth literacy, and attitudes toward computer/Internet use. *Journal of Medical Internet Research*, 15(e93). <https://doi.org/10.2196/jmir.2617>
- Czaja, S. J., Lee, C. S., & Schulz-Chan, R. (2020). Aging and technology use: Human factors and user-centered design for a changing population. *Annual Review of Psychology*, 71(1), 449-474.
- Çam, C., Atay, E., Işıklı, B. (2018). Yaşlılarda yalnızlık ve yaşam kalitesi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 3(2), 50-67.

- Danış, M. Z. (2007). *Yaşlılık, yoksulluk ve yalnızlık*. Erişim adresi: http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaşlilik_yoksuluk_yalnızlık.pdf
- Demir Erbil, D. ve Hazer, O. (2021), Kuşaklararası Dayanışma Açısından Yaşlıların Dijital Okuryazarlık Deneyimleri Üzerine Nitel Bir Çalışma, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 271-298.
- Ellison, N., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends”: Social capital and college student’s use of online social network sites. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12 (4), 1143-1168.
- Erol, S., Sezer, A., Şişman, F. N. ve Öztürk, S. (2016). Yaşlılarda yalnızlık algısı ve yaşam doyumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(3), 6069.
- Faisal, M., Yusof, M., Romli, N., & Yusof, M. F. M. (2014). Design for elderly friendly: Mobile phone application and design that suitable for elderly. *International Journal of Computer Applications*, 95(3), 28-31. doi:10.5120/16576-6261.
- Faverio, M. (2022, January 13). *Share of those 65 and older who are tech users has grown in the past decade*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2022/01/13/share-of-those-65-and-older-who-are-tech-users-has-grown-in-the-past-decade/>.
- Gitlow, L. (2014). Technology use by older adults and barriers to using technology. *Physical & Occupational Therapy in Geriatrics*, 32, 271–280. <https://doi.org/10.3109/02703181.2014.941658>.
- Hague, C., & Payton, S. (2011). *Digital literacy across the curriculum*. <https://www.nfer.ac.uk/publications/digital-literacy-across-the-curriculum/>
- Hazer, O., & Özsungur, F. (2017). Kuşaklararası işbirliği ve geronteknoloji. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 445–472.
- İçli T., G. (2002). Yalnız yaşamak. In Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi (Ed.), *Geriatrici Kitabı*. Hacettepe Üniversitesi, 260-265.
- Joinson, A.N. (2008). Looking at, looking up, or keeping up with people? Motives and Uses of Facebook. *Online Social Networks*, Italy.
- Kahraman, S., Zincir, H., Erten, Z. K. ve Özkan, F. (2011). Bir huzurevinde yaşlı kadın ve erkeğin ayrı yaşamasının onların yalnızlık ve yaşam doyumuna etkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1-16.
- Kang, N.E., & Yoon, W.C. (2008). Age- and experiencerelated user behavior differences in the use of complicated electronic devices. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66(6), 425– 437. doi:10.1016/j.ijhcs.2007.12.003
- Karabulut, B. (2015). Bilgi toplumu çağında dijital yerliler, göçmenler ve melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), 11-23.
- Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı sağlığı ve bakım*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Karadeniz, O., & Öztepe, N. D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 3(38), 77-102.
- Karimi, J., & Walter, Z. (2016). Corporate entrepreneurship, disruptive business model innovation adoption, and its performance: The case of the newspaper industry. *Long Range Planning*, 49(3), 342-360.

- Konak, A., & Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık olgusu: Sivas huzurevi örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 23-63.
- Kraus S, Jones P, Kailer N, Weinmann A, Chaparro-Benegas N, Roig-Tierno N (2021) Digital transformation: an overview of the current state of the art of research. <https://doi.org/10.1177/21582440211047576>. SAGE Open July-September.
- Kwan, R. Y. C., Salihu, D., Lee, P. H., et al. (2020). The effect of e-health interventions promoting physical activity in older people: A systematic review and meta-analysis. *European Review of Aging and Physical Activity*, 17, 7. <https://doi.org/10.1186/s11556-020-00239-5>.
- Lee, B., Chen, Y., & Hewitt, L. (2011). Age differences in constraints encountered by seniors in their use of computers and the Internet. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1231–1237. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.11.013>
- Legner, C., Eymann, T., Hess, T., Matt, C., Böhmman, T., Drews, P., & Ahlemann, F. (2017). Digitalization: Opportunity and challenge for the business and information systems engineering community. *Business & Information Systems Engineering*, 59(4), 301-308.
- Leist, A. K. (2013). Social media use of older adults: A mini-review. *Gerontology*, 59, 378384.
- Li, X., & Liu, R. (2022). Cultural capital, the digital divide, and the health of older adults: amoderated mediation effect test. *BMC Public Health*, 22(1), 1783.
- Mace, R. A., Mattos, M. K., & Vranceanu, A. M. (2022). Older adults can use technology: Why healthcare professionals must overcome ageism in digital health. *Translational Behavioral Medicine*, 12(12), 1102-1105. <https://doi.org/10.1093/tbm/ibac070>.
- Meethongjana, K., & Tachpetpaiboon, N. (2015). Competency-based training to develop basic computer skills for the elderly: A case study of the Dusit Community, Bangkok, Thailand. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, 2520–2525. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.425>
- Moody, E. J. (2001). Internet use and its relationship to loneliness. *CyberPsychology & Behavior*, 4(3), 393-401.
- Nambisan, S., Lyytinen, K., Majchrzak, A., & Song, M. (2017). Digital innovation management: Reinventing innovation management research in a digital world. *MIS Quarterly*, 41(1), 223-238.
- Navabi, N., Ghaffari, F., & Jannat-Alipoor, Z. (2016). Older adults' attitudes and barriers toward the use of mobile phones. *Clinical Interventions in Aging*, 11, 1371–1378.
- Nicholson, N. R. Jr. (2009). Social isolation in older adults: An evolutionary concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 65(6), 1342-1352.
- Nowland, R., Necka, E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). Loneliness and social internet use: Pathways to reconnection in a digital world? *Perspectives on Psychological Science*, 13(1), 70-87.
- Olson, K. E., O'Brien, M. A., Rogers, W. A., & Charness, N. (2011). Diffusion of technology: Frequency of use for younger and older adults. *Ageing International*, 36(1), 123–145. <https://doi.org/10.1007/s12126-010-9255-6>.
- Öz, F. (2004). Sağlık Alanında Temel Kavramlar. Ankara: İmaj Basım.

- Parker, S. J., Jessel, S., Richardson, J. E., & Reid, M. C. (2013). Older adults are mobile too! Identifying the barriers and facilitators to older adults' use of mHealth for pain management. *BMC Geriatrics*, 13, 43.
- Pedraza-Hueso, M., Martín-Calzón, S., Díaz-Pernas, F. J., & Martínez-Zarzuela, M. (2015). Rehabilitation using Kinect-based games and virtual reality. *Procedia Computer Science*, 75, 161–168.
- Phelan, A. (2018). Researching ageism through discourse. In Ayalon, L., & Tesch-Römer, C. (Eds.), *Contemporary perspectives on ageism*. Berlin: Springer, 547–562.
- Rock Health. (2017). *Digital health funding 2017 midyear review: A record breaking first half*. <https://rockhealth.com/reports/2017-midyear-fundingreview-a-record-breaking-first-half/>.
- Sum, S., Mathews, R. M., Hughes, I., & Campbell, A. (2008). Internet use and loneliness in older adults. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 208-211.
- Tereci, D., Turan, G., Kasa, N., Öncel, T., & Arslansoyu, N. (2016). Yaşlılık kavramına bir bakış. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 84-116.
- Trantopoulos, K., Von Krogh, G., Wallin, M., & Woerter, M. (2017). External knowledge and information technology: Implications for process innovation performance. *MIS Quarterly*, 41(1), 287-300.
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK (2023). *İstatistiklerle yaşlılar, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2023-53710#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabul%20edilen,10%2C2've%20y%C3%BCkseldi>.
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK (2024). Cinsiyete ve yaş grubuna göre bireylerin son 3 ay içinde İnternet kullanım oranı, 2004-2024, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492).
- Saini, N., Sangwan, G., Verma, M., Kohli, A., Kaur, M., & Lakshmi, P. V. M. (2020). Effect of social networking sites on the quality of life of college students: A cross-sectional study from a city in North India. *The Scientific World Journal*, Article ID 8576023. doi:10.1155/2020/8576023
- Van Deursen, A. J., Van der Meijden, H., & Verhoef, P. E. (2015). Age-Based Digital Divide: Uses of the Internet in People Over 54 Years Old. *Comunicar*, 45(23), 19–28.
- Vicente, P., & Lopes, I. (2016). Attitudes of older mobile phone users towards mobile phones. *Communications*, 41(1), 71–86. doi:10.1515/commun-2015-0026.
- Walker, D. M., Hefner, J. L., Fareed, N., Huerta, T. R., & McAlearney, A. S. (2020). Exploring the digital divide: Age and race disparities in use of an inpatient portal. *Telemedicine and e-Health*, 26(5), 603–613. <https://doi.org/10.1089/tmj.2019.0065>.
- Wallace, S., Graham, C., & Saraceno, A. (2013). Older adults' use of technology. *Perspectives on Gerontology*, 18(2), 50-59. doi:10.1044/gero18. 2.50
- Wang, S., Bolling, K., Mao, W., Reichstadt, J., Jeste, D., Kim, H. C., & Nebeker, C. (2019, April). Technology to support aging in place: Older adults' perspectives. In *Healthcare* (Vol. 7, No. 2, p.60). MDPI.

- Wolinsky, F. D., Bentler, S. E., Hockenberry, J., Jones, M. P., Obrizan, M., Weigel, P. A., & et al. (2011). Long-term declines in ADLs, IADLs, and mobility among older Medicare beneficiaries. *BMC Geriatrics*, *11*, 43. <https://doi.org/10.1186/1471-2318-11-43>.
- World Health Organization. (2021). Social isolation and loneliness. <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/demographic-change-and-healthy-ageing/social-isolation-and-loneliness>
- World Health Organization. (2022). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>.
- Yang, Y., Yuan, Y., Archer, N., & Ryan, E. (2016). Adoption of social media and the quality of life of older adults. *49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, pp. 3133–3142.
- Yusif, S., Soar, J., & Hafeez-Baig, A. (2016). Older people, assistive technologies, and the barriers to adoption: A systematic review. *International Journal of Medical Informatics*, *94*, 112–116.
- Zavaleta, D., Samuel, K., & China, M. (2014). Social isolation: A conceptual and measurement proposal (OPHI Working Paper No. 67). *Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI)*.
- Zhang, K., Kim, K., Silverstein, N. M., Song, Q., & Burr, J. A. (2021). Social media communication and loneliness among older adults: The mediating roles of social support and social contact. *The Gerontologist*, *13*(61), 888-896. doi:10.1093/geront/gnaa197.